İSLAM'İ DAVADA

GÖK KUBBEDE HOŞ BİRSEDA

VE

İZ BIRAKANLAR

3

EBUBEKİR TANRIKULU

Allahım! Bu Kitabı okuyanın, okutanın veya okunmasına sebeb olanların, İmanını Sen koru. Bizi nurlu yolundan ayırma. Bizi affına ve rızana erdir. Bütün hayırlı işlerimizde bizi başarıya ulaştır. Şüphesiz herşeyi hakkıyla bilen, hidayete erdiren, herşeye gücü yeten Sensin.

Allahım! Bizi, Habibin Hz.Muhammed Mustafa(s.a.v)Efendimizin ve onun ashabının, sıddık veli kullarının yolundan ayırma. Kendi dostluğuna seçtiğin kullarınla iki cihanda beraber eyle. Âmin.

Yazar: Ebubekir TANRIKULU

Tashih: EBTNUR-Y.ERDOĞAN

Kapak: Yılmaz ERDOĞAN

Baskı Yeri: ANKARA-2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 5

EYÜP SULTAN (R.A) 7

AKŞEMSEDDİN(K.S) 39

MOLLA GÜRÂNÎ 78

MOLLA HÜSREV (K.S) 96

MOLLA ZEYREK(K.S) 111

KEMALPAŞAZADE (İBN-İ KEMAL) 139

ZENBİLLİ ALİ EFENDİ..... 204

EBÜSSUÛD EFENDİ 216

EVLİYA ÇELEBİ 242

AHMED ŞEMSEDDİN KARAHİSÂRÎ..... 275

TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDİ 287

BÂKÎ 301

FUZÛLÎ..... 326

MUSTAFA ITRÎ EFENDİ (Buhûrîzâde)..... 362

NABİ 378

KÂTİP ÇELEBİ..... 408

LEVNİ..... 419

ŞEYH GALİP 429

HAFIZ OSMAN..... 449

FAHREDDİN er-RÂZÎ..... 469

ABDÜLKĀDİR-i MERÂGĪ 493

ŞEYH VEFÂ..... 506

ALİ KUŞCU 523

BİRUNİ..... 534

ÖNSÖZ

Euzübillahimineşşeytanirraciym Bismillahirrahmanirrahiym
İlahi ente maksudi ve rıdake ve likaike matlubi.
Elhamdulillahi Rabbil alemiyn vessalatü vesselamu ala rasulina Muhammedin ve ala alihi vesahbihi ecmaiyn.

Allah'a hamd, Rasulü Hz. Muhammed Mustafa(s.a.v.) ve ona uyanlara salât ve selam olsun.

Allah'u Zülcelalin mahlûkat içerisinde yarattığı en şerefli varlık insanoğludur. İnsanında en şereflisi Müslüman olanıdır.

Rabbimize sonsuz hamdu sena olsun ki, bizleri İslam'la şereflendirdi, ahir zaman nebisi Hatemül enbiya Hz.Muhammed Mustafa(s.a.v)ya ümmet kıldı, şerefli bir milletin evladı olarak Müslüman bir anadan babadan Müslüman bir vatanda vücuda getirdi. Rabbimize nekadar hamdetsek azdır. Bundan mahrum olarakda dünyaya gelebilir, İslamı Hak ve hakikatı bulmamız zor olabilir, belki ebediyyen karanlıklarda kalanlardan olabilirdik. Rabbimize sonsuz hamdüsenalar olsun ki Mümin ve Müslümanız.

Allah'u Zülcelalin ilk insan Hz. Âdem (a.s.)'dan son peygamber Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) kadar gelip geçen bütün peygamberler insanları tevhid dini İslama çağırmışlar, insanın dünyada ve ahirette mutlu olmasını istemişler, ilahi ahlak esaslarını öğretip örnek olmuşlardır. Peygamber varisi olan, âlimler, veliler, mürşidi kâmillerde aynı görevi yapmışlar kıyamete kadarda insanları Hak'ka davete devam edeceklerdir.

Dünya kurulduğundan bu yana iki davete sahne olmuştur. Biri Hakkın daveti diğeri ise Batılın daveti. Hakkın daveti ilk insan ilk peygamber Hz.Adem(a.s)ile başlamış son peygamber Hatemül Enbiya Hz.Muhammed Mustafa(s.a.v)ile tamamlanmıştır. Allah'u Zülcelalin insanlığın kurtuluşu, mutluluğu, dünyevi, uhrevi saadeti için gönderdiği din ise İslam'dır. Bugünde yarında insanlığın kurtuluşu İslam'dadır. Her devirde İslam'a inanan yaşayanlar olduğu gibi, inanmayan kabul etmeyen karşı çıkanlarda olmuştur. İnananlar Peygamberlerin safında yerini almış, inkâr edenlerde Nefis ve Şeytanın safında yerlerini almışlardır. Allah'u Zülcelâl'in bütün mahlûkata, ins ve cinne gönderdiği, Hz.Muhammed Mustafa(s.a.v)le tamamladığı ve

razı olduğunu bildirdiği, ondan başka bir din, başka bir kitap, başka bir peygamber göndermeyeceğini haber verdiği Son Din İslam, son Kitap Kur'an'son elçi Hz.Muhammed Mustafa'dır. Bu şerefli dine iman eden bu uğurda malıyla canıyla mücadele eden gökteki yıldızlar gibi ışık saçıp örnek olan, Rabbimizin ve Elçisinin methine layık olan nice Mümin ve Müslüman bahtiyarlar vardır. Rabbim cümlesine rahmetiyle muamele eyleyip Cennet-i A'la'daki derecelerini yüce, bizleride şefaatlerine mazhar kılıp, cennette komşu eylesin. Bu yüce dine hizmet eden, şu gök kubbede hoş bir seda bırakan, gönüllerde taht kurmuş, Allah'u Zülcelalin sevdiği ve sevdirdiği, güzel insanlardan, iz bırakan, güzel örnek olanlardan bahsedeceğim.

Dinimiz bize bu yolu göstermiş ve sorumluluklarımızı bildirmiştir. Bu mutluluğa erişebilmemiz, görevlerimizi yerine getirmeye bağlıdır.

Müslüman'a düşen, dini ve milli görevlerini doğru olarak öğrenmek ve bunları Allah'ın rızasına uygun bir biçimde yapmaya çalışmaktır.

Hiç şüphe yokki bu şerefli ümmet içinde, yağmurun toprağa düşmesi ile ölü toprağın nebat fışkırtması gibi, Hakk'ın izni ile ölmüş kalpleri diriltenlerde mevcuttur.

Peygamber Efendimiz(s.a.v)den sonra vahiy kesilmiş, ilham kapısı ise açık kalmıştır. İslam dini kıyamete kadar bakidir. İnsanlığın kurtuluşu da buna bağlıdır.

Ehl-i Sünnet vel Cemaat yolunda olan gerçek, adil idareci ve yöneticileri, mezhep, meşrep, tasavvuf ehlini, sevmek onların nasihatlerine kulakvermek, onların yolunda bulunmak, insana hem dünya, hemde ahiret saadetini kazandıracaktır. Bugün buna her zamankinden daha fazla ihtiyacımız vardır. Hak'la Batılın, İnsanla Şeytanın, Karanlıkla Aydınlığın, iyi ile kötünün bu mücadelesinde safımızı yerimizi bilmemiz şarttır. İlme irfana, ahlak ve adalete, ehliyet ve liyakate büyük önem vermek lazımdır. İnsanlığın özelliklede Müslümanların dünyevi ve Uhrevi kurtuluşu, Allah'a ve Resulü Hz.Muhammed Mustafa(s.a.v)ya, Kur'an ve Sünnete bağlı şuurlu yaşamaya bağlıdır. Rabbim cümlemizi itikadı, ameli düzgün kullarından eylesin. Kendine kul, Habibine şuurlu ümmet, Ecdadına layık şuurlu evlad eylesin. Bizleride şu gök kubbede hoş bir seda bırakanlardan eylesin. Âmin.

Hizmet bizden muaffakiyyet âlemlerin Rabbi olan Allah'u Azimüşşandandır.

Ebubekir Tanrıkulu
Diyanet İşleri Başkanlığı
Emekli Uzmanı

EYÜP SULTAN (R.A)
(V.H.50 –M.672)

Vahiy kâtibi, Mihmandâr-ı Resûl, İstanbul'un Manevi Sultanı, Peygamber (s.a.v)Efendimizin Sancaktarı. Medine'de ilk iman edenlerden.

EYÜP SULTAN KİMDİR?

Eyüp Sultan Camisi ve ilçesi, ismini Peygamber Efendimiz'in sahabisi Ebû Eyyüb el-Ensârî'den (r.a.) alır. Halk arasında "Eyüp Sultan" olarak meşhur olan ve şehre hakiki değerini veren bu güzide sahabi, caminin hemen yanıbaşındaki türbede medfundur. Sevgili Peygamberimizi Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde yaklaşık altı ay evinde misafir etmiştir Ebu Eyyûb El-Ensarî, asıl adı Halid bin Zeyd bin Kuleyb el-Ensâri, Medineli'dir Hazrec kabilesinin Neccâroğulları kolunun reisidir. Babasının adı Zeyd, annesinin adı ise Hind'dir. Künyesi Eba Eyyüb'dür.

Hazreti Halid İbn-i Zeyd **Ebû Eyyûb** El-Ensarî radıyallahu anh'ın silsilesi babası tarafından onuncu dedesinde ve amcası cihetiyle sekizinci dedesinde Resul-i Ekrem -sallallahu aleyhi ve sellem- Efendimiz Hazretleri ile birleşmektedir. Buharî ve Müslim rivayetlerine göre:"Halid İbn-i Zeyd Neccar oğullarından **"Ebû Eyyûb"** künyesiyle maruf bir sahabi-i celildir. Akabe Bey'atında

bulundu. Bedir, Uhud, Hendek harblerine katıldı. Bey'atü'r-Rıdvan ve birçok mühim vak'alara iştirak etti. Kendisi gayet şeci' (cesur) sabırlı takva sahibi idi. Cihadı seven bir zat idi. Emevîler devrine kadar yaşadı. Medine'de sakin iken Şam'a nakl-i mekân etti. Muaviye'nin hilafeti zamanında oğlu Yezid'in **"Konstantiniyye Seferi"**ne mücahid olarak katıldı. Düşman ile karşılaşmaların birçoğunda hazır bulundu. Nihayet hastalığının neticesinde vefat etdiğinde Konstantiniyye kal'asının dibine defnedildi.

Hicretten iki yıl kadar önce hanımı Ümmü Eyyûb ile birlikte Müslüman oldu ve ensardan İslâmiyet'i ilk kabul edenler arasında yer aldı. Reisidir.V.H.50.M. 672veya 674. ***(Ibn Sa'd and Tabari, cited in Prof. Philip K Hitti, A History of the Arabs, London, 1951 revised edition, p.202)***

Hicret sırasında Hz. Peygamber'i Medine'de evine misafir eden ve Türkiye'de "Eyüp Sultan" unvanıyla anılan sahâbî. Nübüvvetin 13. yılında yapılan İkinci Akabe Biatı'nda bulundu (622). Hicretten sonra Resûl-i Ekrem onunla, ileri gelen sahâbîlerden Mus'ab b. Umeyr arasında kardeşlik bağı kurdu.

Peygamber Efendimizi Evinde Misafir Eden Sahabi

Peygamber(s.a.v)Efendimiz Miladi 622 yılında en yakın arkadaşı Hz. Ebü Bekir Sıddık(r.a) ile birlikte Mekke'den Medine'ye doğru yola çıktı. Hicret olarak isimlendirilen bu yolculuk Medinede duyulduktan sonra şehirde bir çalkantı meydana geldi. Halkı büyük bir heyecan kaplamıştı. Gözler yollara dikildi ve bir bekleyiş başladı. Herkes Efendimizi(s.a.v) evinde görmek ve ona hizmet etmek düşüncesinde idi. Bu heyecanı yaşayanlar arasında Ebü Eyyüb el-Ensari(r.a) ile hanımı Ümmü Eyyüb(r.anha) de vardı.

Nihayet beklenen gün geldi. Kutlu misafir Hz. Peygamber(s.a.v) Medineye ulaştı. Medineli Müslümanlar onu karşılamak için yollara düştü. Evlerinin en iyi yerlerini onu misafir etmek için hazırlamışlardı. Kimseyi kırmak istemeyen Efendimiz(s.a.v), devesi Kusvayı serbest bırakarak kapısına çöktüğü evin misafiri olacağını duyurdu. Bu esnada duygulu anlar yaşandı.

Bazı Medineliler devenin dikkatini çekip onu evlerine yönlendirmek için gayret gösteriyordu. Ancak Kusva hiçbir yere takılmadan yürüdü. Ebü Eyyüb ile Ümmü Eyyüb(r.anhüma) çiftinin kapısına geldi ve çöktü. Böylece Peygamber(s.a.v)Efendimiz, Ebü Eyyüb el-Ensarinin evine indi.

Tatlı ve Heyecanlı Anlar

Ebü Eyyüb el-Ensarinin(r.a) evi iki katlı idi ve üst katını Efendimiz(s.a.v) için hazırlamıştı. Ancak Resülullah (s.a.v.) alt katı yukarıya tercih etti. Ebü Eyyüb(r.a) da onun isteğine uydu. Akşam olunca herkes odasına çekildi. Üst kata çıkan Ebü Eyyüb ile hanımı rahat değillerdi, içlerinde bir huzursuzluk vardı. Allah Resülü(s.a.v) alt katta iken kendilerinin üst katta kalmaları hoşlarına gitmiyordu. Bunu saygıda kusur olarak değerlendiriyorlardı. Ayrıca biraz eski olan evin üst katında yürüyünce alt kata ses gitme ve toz toprak dökülme ihtimali vardı. Çok üzüldüler. Evin bir köşesine çekilip sabaha kadar uyumadan beklediler. Sabah olunca Ebü Eyyüb(r.a) durumu Hz. Peygambere bildirdi. Efendimiz(s.a.v) de ona, ziyaretçi çokluğu sebebiyle alt katta kalmayı tercih ettiğini söyleyerek kendisini rahatlattı.

Ancak birkaç gün sonra bir olay cereyan etti. Bir gece üst katta dolu bir testi devrilip suyu döküldü. Ebü Eyyüb ve hanımı dökülen suyu evdeki kadife yorgana emdirerek alt kata inmesine engel olmaya çalıştılar. Buna rağmen Resulullah'ın üzerine damlamış olabileceği endişesiyle sabaha kadar uyuyamadılar. Sabah olunca Efendimiz(s.a.v)'e geldiler, huzursuz olduklarını bildirdiler ve testi olayını da anlatarak üst kata taşınması için kendisine rica ettiler. Böylece Hz. Peygamber(s.a.v) evin üst katına taşındı.

Peygamberler Sultânı'nı hâne-i saâdetlerinde yedi ay müddetle ağırlama bahtiyarlığına nâil olan Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.), başlangıçta Allâh Resûlü(s.a.v)'nün, evinin üst katında kalması için ne kadar ısrar ettiyse de Efendimiz(s.a.v***):"Yâ Ebâ Eyyûb! Evin alt katında bulunmamız, bizim için daha münâsip ve elverişlidir."*** buyurarak alt katta oturdular.

Aziz misâfirleri Allâh Resûlü'ne eşsiz bir hürmet ve muhabbetle hizmet eden Eyüp Sultan ve âilesi, yattıkları yerin Peygamber Efendimiz(s.a.v)'in hizâsına gelmesinden bile teeddüb ettikleri için, duvar kenarlarına sığınarak uyuyorlardı.

Resûlullâh(s.a.v) Efendimiz***:"Alt kat daha elverişlidir!"*** buyurdu ise de Eyüp Sultan(r.a***):"Siz alt katta bulundukça biz üst kata çıkamayız!"*** dedi. Bunun üzerine, yerlerini değiştirdiler.***(Müslim, Eşribe, 171; İbn-i Hişâm, II, 116.)***

Bundan dolayı Ebû Eyyûb "Mihmandâr-ı Resûl" unvanıyla anılır. Mihmandar-ı Resûl: Mihmandar sözlükte "değerli konukları kabul eden, ağırlayan kimse" anlamına gelir.

Bu ev İslâmiyet'in öğretildiği bir mektep durumundaydı. Hz. Peygamber fakir muhacirlere burada yemek verir, kendisine sunulan hediyeleri fakirlere burada dağıtırdı. Ev sahiplerine her vesile ile dua eder, onların bolluğa kavuşmalarını, huzur ve âfiyet içinde olmalarını dilerdi. Resûl-i Ekrem kendi evine taşındıktan sonra da zaman zaman Ebû Eyyûb'un evine misafir olurdu.

Hz. Hâlid Bin Zeyd(r.a)'in evi, Mescidi Nebi'nin sol tarafında ve Kayıtbay minaresinin yanındadır. Ravza-i Mutahhara adı verilen Hz. Peygamber'in türbesi de minarenin sağ tarafındadır. Hz. Halid'in evi, sonradan ecdadımız tarafından kubbeli halde yeniden inşa edilmiştir. Bugün ise maalesef Vahhabi Suud krallığı bu hatırayı ve daha birçok emaneti yok etmiştir.

PEYGAMBERİMİZİN YEMEDİĞİ YEMEK

Eyüp Sultan(r.a) ve âilesi, Peygamber(s.a.v) Efendimiz'i misâfir ettikleri günlerde yemek pişirir ve kendisine ikrâm ederlerdi. Yemeğin kalan kısmı geri geldiğinde, Hazret-i Peygamber'in parmaklarıyla dokunduğu yerleri araştırır, bununla teberrük ederlerdi. Bir keresinde soğanlı veya sarımsaklı bir yemek göndermişler, fakat Hazret-i Peygamber yememişti. Eyüp Sultan, yemekte Efendimiz'in parmak izlerini göremeyince, endişe ile yanına giderek:"***Yâ Resûlallâh! O yemek haram mıdır?"*** diye sordu. Resûlullâh***:"Değildir! Fakat kokusundan hoşlanmadım. Çünkü ben meleklerle konuşuyorum."*** buyurdu. Bunun üzerine Eyüp Sultan***:"Sizin hoşlanmadığınız şeyden ben de hoşlanmam!"*** dedi. Ancak Resûlullâh***:"Siz onu yiyiniz!"*** buyurdu. Bundan sonra Hz. Peygamber(s.a.v)'e bir daha o sebzeden yemek yapmadılar.***(Müslim, Eşribe, 170-171; İbn-i Hişâm, II, 116.)***

Bu hâl, Allâh Resûlü'nün, insanları ve melekleri hiçbir şekilde rahatsız etmeme husûsundaki incelik, nezâket ve hassâsiyetini ne güzel ifâde etmektedir.

Mescid-i Nebevinin ve evinin yapımı bittikten sonra da kendi evine taşındı. Ancak kendisine yaptıkları hizmet sebebiyle Ebü Eyyübu ve eşini hiçbir zaman unutmadı. Bazı günler, ashaptan bir grup arkadaşını yanına alır ve onlarla birlikte Ebü Eyyüb'un evine misafir

olurdu. Ebü Eyyüb da Efendimiz hayatta bulunduğu sürece yanından ayrılmadı. Ona izzet ikramda bulunmaya devam etti. Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına katıldı. Hayberin, Mekkenin ve Taifin fethinde de bulundu. Bu savaşlar esnasında zaman zaman Resulullahın korumalığını yaptı.

Hz. Peygamber'den sonra

Ebü Eyyüb el-Ensari(r.a), Allah Resulünün(s.a.v) vefatından sonra İslamı yayma ve müdafaa işine önem verdi. Hz. Ebü Bekir(r.a) (632-634) ve Hz. Ömer(r.a) devrinde (634-644) birçok sefere katıldı. Suriye, Filistin ve Mısırın fethinde bulundu. Hz. Osman(r.a) döneminde (644-656) Kıbrısı fetheden orduda yer aldı. Hz. Ali(r.a), halifeliği döneminde (656-661) Iraka gittiği zaman onu Medinede yerine vekil olarak bıraktı, Bu vekalet esnasında bir ara Mescidi Nebevide imam olarak görev yaptı. O, Müslümanlar arasında yaşanan iç çekişmelerde taraf olmadığı gibi, herkesi birlik ve beraberliğe çağırdı.

Hazrec Kabilesinden Ümmü Eyyüb ile gerçekleştirdiği evlilikten üçü erkek biri kız olmak üzere dört çocuğu olmuştur. ***Erkek çocuklarının isimleri Eyyüb, Halid ve Abdurrahman, kızının ismi ise Amre(r.anhüma)dir.***

Alim ve Ravi olarak Ebu Eyyüb el- Ensari(r.a) Okuma-yazmanın henüz yaygınlaşmadığı İslamın ilk dönemlerinde az sayıdaki okur-yazardan biri si olarak, Efendimizin(s.a.v) vahiy katiplerindendi.

Hz Muhammed (s.a.v)in ders halkasında yetiştiği için engin bir ilme de sahipti. Bundan dolayı Allah Resulunün vefatından sonraki dönemlerde ilminden yararlanmak ve fetva atmak için müracaat edilen bir kişi olmuştur. Peygamber (s.a.v)Efendimizden 200 civarında hadis naklettiği bilinmektedir.

Abdullah b. Abbas (r.a) (ö.68-687), Abdullah b. Ömer (r.a) (ö.73/692) ve Enes b. Malik (r.a) (ö,93/712) gibi meşhur sahabiler ile Said b. Müseyyeb (r.a) ((ö.94/713), Urve b. Zübeyr (r.a) (ö.94/713) ve Ata b. Yesar (r.a) (ö,103/721) gibi önemli tabiinler onun talebelerinden bir kaçıdır.

Eyüp Sultan Hazretleri'nin Katıldığı Savaşlar

Hz. Peygamber'le birlikte Bedir, Uhud, Hendek, Hayber, Mekke'nin fethi ve Huneyn başta olmak üzere bütün gazvelere katıldı.

Savaşlarda ona zarar gelmemesi için yanından ayrılmaz, hatta bazı geceler çadırı etrafında nöbet tutardı. Vahiy kâtiplerinden olması sebebiyle Hz. Peygamber zamanında Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin bir araya getirilmesine hizmet etti. Ashap arasında ilmiyle de tanındığı için kendisine sorulan dinî konularda pek çok fetva verdi.

Eyüp Sultan Hazretleri'nin Hz. Peygamber'e ve İslam'a Bağlılığı

Ebû Eyyûb haksızlıklara tahammül edemez, doğru bildiğini söylemekten çekinmezdi. Cihad maksadıyla gittiği Mısır'da vali olan sahâbî Ukbe b. Âmir'in akşam namazını geç kıldırdığını görünce onu uyardı. Resûl-i Ekrem'in akşamı geç kıldığının zannedilmesine sebebiyet vererek halka kötü örnek olmamasını söyledi. Namazları müstehap olan vakitlerinde kıldırmayan Medine Valisi Mervân b. Hakem'e muhalefet eder, Resûlullah'a uyduğu takdirde kendisine uyacağını, aksi halde aleyhinde bulunacağını açıkça söylerdi. Bir gün Ebû Eyyûb'u Resûl-i Ekrem'in kabrine başını dayamış olduğu halde ağlarken gören Mervân bu hareketinin sünnete aykırı olduğunu söyleyince Ebû Eyyûb, "Ben bu mezar taşına değil Resûlullah'a geldim. Onun, 'din işlerini ehliyetli kimseler üstlendiği zaman kaygılanmayın; ancak ehil olmayanlar başa geçince ne kadar ağlasanız yeridir' dediğini duymuştum" diye cevap verdi. ***(Müsned, V, 422)***

Ebû Eyyûb(r.a), Hz. Ebûbekir(r.a) devrindeki savaşlarla Hz. Ömer(r.a) devrinde yapılan Suriye, Filistin ve Mısır seferlerine katıldı. Kıbrıs seferinde de bulundu. Medine âsilerin eline geçip Hz. Osman(r.a)'ın namaz kıldırması engellenince herkes tarafından sevilip sayıldığı için Hz. Ali(r.a)'nin tavsiyesi üzerine bir müddet imamlık yaptı. Hz. Al(r.a)i halifeliği döneminde Irak'a gittiğinde onu Medine'de yerine vekil bıraktı. Hâricîler'le ve Muâviye ile yapılan savaşlarda Hz. Ali(r.a)'nin yanında yer aldı. Bu dönemde Basra valisi olan Abdullah b. Abbas(r.a) Basra'ya gelen Ebû Eyyûb(r.a)'a, ***"Senin vaktiyle Hz. Peygamber'e yaptığın gibi ben de bugün sana hizmet etmek istiyorum"*** diyerek konağını ona bıraktı. Giderken de kendisine 40 bin dirhem, yirmi köle ve değerli hediyeler vererek onu uğurladı. ***(Zehebî, II, 410)***

İSTANBUL'A SÜRÜKLEYEN İLTİFAT

Eyüp Sultan Hazretlerinin Allâh Resûlü(s.a.v)'ne olan hürmet ve ihtimâmı, Peygamber Efendimiz(s.a.v)'in misâfirlik döneminden

sonra da devâm etmiştir. Resûl-i Ekrem -sallallah aleyhi ve sellem- Efendimizin hadis-i şeriflerinden:" Bir tarafı kara, diğer tarafı denize bakan bir memleket vardır, işittiniz mi? Buyurunca ashab-ı kiram: Evet orası **Konstantinîyye**, yani **İstanbul**'dur demişlerdir.

Resûl-i Ekrem -sallallah aleyhi ve sellem- Efendimiz:"**Kıyamet kopmaz, taki Beni İshak'dan 70.000 asker tekbirlerle o şehre gaza edip fethetmedikçe. Konstantiniyye elbette feth olunacaktır. İmdi onun Emir'i ne güzel emirdir ve ordusu ne güzel ordudur.**"

Benim ümmetimden gaza için ilk denize binen asker öyle askerdir ki, o, amelleri sebebiyle onlara Cennet vacib olmuşdur, yani şübhesiz Cennet ve mağfiret kazandılar. Benim ümmetimden gaza için hazırlanıp kayser-i Rum'un memleketi olan Konstantıniyye'ye cihada giden askerde afv u mağfirete mazhar olmuştur.***(Mahmud S. Ramazanoğlu, Ashab-ı Kiram, Erkam Yayınları)***

Nitekim sırf Hz. Peygamber(s.a.v)'in***:"İstanbul elbette fetholunacaktır; onu fetheden kumandan ne güzel kumandan, onu fetheden asker ne güzel askerdir!"*** ***(Ahmed, IV, 335; Hâkim, IV, 468/8300)*** müjdesine nâil olabilmek için seksen küsur yaşında iken iki sefer İstanbul kuşatmasına katılmış ve sonradan gerçekleşecek fethin ilk neferlerinden olarak rûhunu bu yolda teslîm etmiştir. Vefât etmeden az evvel, kendinden sonra fethe gelecek İslâm askerlerine mübârek cesetleri ile dahî bir hedef gösterebilmek için etrâfındakilere***:"Cesedimi, ayağınızın bastığı son noktaya gömün!"*** buyurmuştur.***(İbn-i Sa'd, III, 484-485.)***

Peygamber Efendimiz'in hadis-i şerifinde methettiği askerlerden olabilmek arzusuyla Emevilerin Hicretin 48, veya 49. (M. 668-69) senelerinde, İslam Ordusu kumandanı Süfyan Bin Avf'ın idaresindeki orduyla, İstanbula gelmişti. İstanbul kuşatmasına katıldı ve İstanbul surları önünde şehit oldu.

Şehit olmadan önce etrafındaki Müslüman askerlere vasiyette bulunarak mezarının surlara en yakın noktada kazılmasını istedi. İstanbul fethedilemediği takdirde kendilerinden sonra gelecek Müslüman askerler için kabrinin bir sınır taşı olmasını vasiyet etti.

Bu kuşatmaya katıldığı zaman yaşı sekseni geçmişti. Yaşının hayli ilerlemiş olması ve çok uzak yollar katetmesi sihhatini bozmuş ve bir rivayete göre ishal ve bir rivayete göre de astım hastalığından

yatağa düşmüştü. Şehir muhasara edilmiş ve kuşatmanın devam ettiği bir sırada Hâlid Bin Zeyd(r.a) ve Süfyan Bin Avf(r.a) vefat etmişlerdi.

Cenazesi yıkandıktan sonra Cenaze namazını Yezîd b. Muâviye kıldırdı. Vasiyeti üzerine bir askerî birlik tarafından surlara yakın bir yere götürülerek oraya defnedildi.

Hristiyanlar Onun Hürmetine Yağmur İsterlerdi

Bizans İmparatoru IV. Konstantinos (668-685), kalabalık bir asker topluluğu tarafından icra edilen cenaze merasimini surlardan izlemiş, ancak ne olduğunu anlayamamıştı. Bundan dolayı Müslümanların arasına adam göndererek hareketliliğin nedenini araştırdı. İslam Peygamberinin ashbından önemli bir zatın buraya defnedildiğini öğrenince de Müslümanlara haber gönderdi ve İslam ordusu buradan çekildikten sonra kabri açtırarak cesedi vahşi hayvanlara yedireceğini söyledi. Ancak gönderilen cevapta, böyle bir şey yapıldığı takdirde İslam topraklarında yaşayan Hıristiyanların zarar görebileceği, hatta kiliselerin tahrip edilebileceği kendisine bildirilince bu niyetinden vazgeçerek kabre dokunulmayacağına dair teminat verdi.

Kabir nasıl korundu?

Ebû Eyyûb(r.a)'un kabrinin sonraları bir bina içine alındığı, kıtlık zamanında kabrini ziyarete gelen Hristiyanların onun hürmetine yağmur istediği ve asırlar boyunca bu kabrin itina ile korunduğu söylenmekte, bazı seyyahların verdiği bilgiler de bu rivayetleri doğrulamaktadır. Bu seyyahlardan Ali b. Ebûbekir el-Herevî, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabrini ziyaret ettiğini belirtmiştir. ***(Ziyârât, vr. 51a)***

Ebü Eyyüb el-Ensriye(r.a) ait bu kabir Bizanslılar döneminde yüzyıllarca varlığını korudu. Zaman zaman ziyaret mahalli olarak kullanıldı. Yanında yağmur duaları yapıldı. Hatta bazı hastalıkların şifası için müracaat edilen bir mekân oldu. Asırlar sonra kabir ortadan kayboldu. Ancak bulunduğu muhit ziyaret mahalli olmaya devam etti. İstanbulun fethinden kısa bir süre önce vefat eden tarihçi Bedrüddin Ayni (ö.855/1450), fetihten hemen önceki tarihlerde bile Bizanslıların türbenin bulunduğu muhiti hala ziyarete devam ettiklerini ve kıtlık zamanlarında burada yağmur duası yaptıklarını belirtmektedir.

EYÜP SULTAN HAZRETLERİNİN KABRİ NASIL BULUNDU?

Şehit olmadan önce etrafındaki Müslüman askerlere vasiyette bulunarak mezarının surlara en yakın noktada kazılmasını istedi. İstanbul fethedilemediği takdirde kendilerinden sonra gelecek Müslüman askerler için kabrinin bir sınır taşı olmasını vasiyet etti.

Defnedilmesinden sonra geçen yaklaşık sekiz asır içinde Eyüp Sultan Hazretlerinin mezarının yeri kayboldu. Büyük hükümdar Fâtih, İstanbul'u muhasara ettiği sırada muhteşem otağını, Topkapı karşısındaki Maltepe Kışlası'nın bulunduğu yerde kurmuştu. Muhasara sırasında da Hz. Halid(r.a)'in mübarek kabrinin bulunmasını, kuşatmaya iştirak eden devrin Kutbu, Akşemseddin(k.s)Hazretlerinden istemişti.

Evliya Çelebi bu hususta şunları anlatıyor:"(H.857.M.1453) senesinde Hz. Fatih Sultan Mehmed Han Gazi, İstanbul'u feth ederken 77 ermişlerin büyükleri Ebâ Eyyüb'ün kabrini aramaya koyuldular.

Sonradan Akşemseddin Hz. leri***:"Müjdeler olsun Beğim, Resulullahın Alemdarı, Ebâ Eyyüb Ensâri burada gömülüdür, diyerek sık bir ormanlığa girdi. Bir seccade üzerinde iki rekât namaz kılarak selam verdikten sonra bir secde daha yapıp güya rahat uykuya dalmış gibi kaldı. Birçokları, Efendi, Ebâ Eyyüb'ün kabrini bulamadığı için utancından uykuya vardı, dediler. Bir saat sonra Akşemseddin Hz. leri seccadeden başını kaldırıp mübarek gözleri kan çanağını andırır bir halde Fâtih'e hitaben: "Beğim, Allahın hikmeti, seccademizi tâ Ebâ Eyyüb'ün mezarı üzerine döşemişler, hemen şurayı kazsınlar, diyince Akşemseddin fukarasından üç kişi Fatih ile beraber seccadenin altını kazmaya başladılar. Derinliği üç ziraya varınca, bir dört köşe yeşil somaki mermer göründü. Üzerinde küfi yazı ile: "Hazâ kabr-i Ebâ Eyyüb Ensâri" diye yazılmış olduğu görüldü. O taş kaldırıldı, içinde Ebâ Eyyüb'ün vücudu safran ile boşanmış kefen içinde ter-ü taze görüldü ki sağ ellerinde bir tunç mühür vardı. Taş yine kapatılıp örtüldü. Bunu gören İslam askerleri toprağını tevhid ve tezkir ile doldurdular. Sonra bütün hazır olan Müslümanlar ziyaret edip nurlu türbelerinin temeline başladılar."***

Diğer bir rivayete göre de İstanbul kuşatması sırasında Akşemseddin Hz. müridaniyle birlikte Okmeydanı'nda kurulan çadırlarda kalıyorlardı. Fatih kendisinden Ebâ Eyyüb Ensâri'nin

kabrinin yerini bulunmasını istediği zaman***:"Sultanım, ben her gece şu semte bir nûr indiğini görmekteyim, diyerek kabrinin yerini göstermiş ve baş ve ayakuçlarına birer çınar ağacı dikerek kabrin yerini işaretlemişti."*** Fatih Sultan Mehmed, Akşemseddin'i sınamak için dikilen bu iki çınar ağacını yerlerinden çıkartarak, bugün iç avluda bulunan sedli yere diktirmiş ve parmağındaki yüzüğü de çıkartıp mezarın bulunduğu yere gömdürmüştü. Ertesi gün, Akşemseddin Hz. geldiğinde çınar ağaçlarının bulunduğu yere uğramadan kabrin olduğu yere gelip asasını mezarın ortasına dikmişti.

Gene rivayete göre iç avludaki iki çınarın bulunduğu yüksek yer Ebâ Eyyüb Hz. nin gasledildiği yerdir. Ayakaltında kalmaması için etrafı çevrilmiş ve yükseltilmiştir.

Kuşatmanın başlarından İstanbulun fethine kadar cuma namazları topluca, Eyyüp Sultan Camii'nin bulunduğu yerde kılınmıştır.

EYÜP SULTAN TÜRBESİ

Fatih Sultan Mehmet Han, hemen bu mezarın üzerine türbe inşa ettirdi. 1458 senesine gelindiğinde Sultan tarafından türbenin yanına cami, medrese, imaret ve hamam yaptırıldı. Fakat günümüze ulaşan cami bu değildir. Çünkü bu cami, 1766 senesinde meydana gelen depremde tamir edilemeyecek kadar büyük hasar gördü.

Dönemin padişahı Sultan III. Selim, Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan ve depremde hasar gören cami yıktırılarak 1798-1800 yılları arasında yeni bir cami inşa edildi.Eyüp Sultan Külliyesi'nin en önemli binası türbedir. Burada yatan kişinin şanına layık bir bina olması için türbeye son derece özen gösterildi. Türbe, sekizgen planlı ve tek kubbelidir. Türbe süslemelerinde kullanılan çiniler, 16. yüzyıl çinileridir ve çok değerlidir. Ahşap sandukanın simle işlenmiş yazılarla süslü örtüsü ve sandukanın önündeki saf gümüş şebeke bir sanat şaheseridir. Külliyenin hamamı, zamanımıza ulaşan en eski Osmanlı hamamıdır. Medrese ve imaret ise ne yazık ki günümüze ulaşamadı.

Eyüp Sultan Hazretlerine verilen büyük değerden ötürü birçok kimse, mezarının burada olmasını istedi ve aradan geçen asırlar içinde külliyenin etrafı türbe ve mezarlarla nakış nakış işlendi.

Türbe, sekiz köşeli olup tek kubbelidir. Kesme taştan yapılmıştır. Kubbe, cephe yüzlerine oturtulmuştur. Kasnağı yoktur.

Cephe köşelerine kabartma sütunlar yapılmıştır. Pencere söveleri mermerdir. Kapısının blunduğu cephe hariç, diğerlerinde alt-üst iki pencere bulunmaktadır. Alt pencerelerin pirinçten dökme kapakları mevcuttur. Kemerli kapısı alternatişi olup mermerdir. Üzerine, Allah ve Muhammed isimleri ve bunun altına da kelime-i tevhid hak edilmiştir.

Türbenin içi, alt pencerelerinin üst silmesine kadar bütün duvarlar, mavi ve beyaz rengin hakim olduğu desenli sinilerle kaplıdır. Bu çinilerin üst tarafında türbeyi firdolayı kuşatan, lacivert zemin üzerine beyaz celi yazılar ile donatılmış bir çini kuşağı yer almıştır. Buraya, Besmele-i şerif ve Tevbe suresi'nin ayetleri yazılmıştır.

Üst pencerelerin hizasından itibaren kubbe kilit noktasına kadar kalem işlemeleri ile süslenmiştir. Kubbe ortasına güzel bir istif ile l-i ‹mrân Suresi'nin 193. Ayet-i kerimesi yazılıdır. Muhtemelen bu yazı Fatih devrine aittir. Pirinçten dökme ve döğme bezemeli alt pencere kapakları ise Sultan III. Selim tarafından yaptırılmıştır.

Türbenin ortasında etrafı gümüş şebekeli bir parmaklık içinde Hz. Hâlid Bin Zeyd'in sandukası bulunmaktadır. Üzerinde siyah atlastan yapılmış ve sarı simle işlenmiş güzel bir yazı ile "Kisve-i şerif" örtülmüştür. Bu kisveyi Sultan II. Mahmud yaptırmış olup üzerindeki yazıların büyük bir kısmı devrin meşhur hattatı Mustafa Rakım Efendi'ye aittir. Siyah atlas Kisve-i şerife'yi bağlıyan sırma kuşak üzerindeki celi hatlar Sultan II. Mahmud'a aittir. Sandukanın etrafındaki gümüş şebekeyi ilk defa Sultan I. Ahmed gümüş telden yaptırmıştır. Büyük bir ihtimalle 1020 (1611) tarihinde hacet penceresi duvarı yaptırılırken konmuştur. Daha sonra Sultan III. Ahmed'in damadı Sadrazam İbrahim Paşa himmetiyle bu gümüş tel şebeke onarılmış ve son olarak ela Sultan III. Selim barok stilde ve gümüşten dökme olarak şimdiki şebekeyi yaptırmıştır. Şebeke maden işçiliği bakımından bir şaheserdir. Arka cephesinde 1207 (1792) tarihinde yapıldığına dair tarih vardır. Şebekenin ön kısmında, yukarıdan aşağıya doğru, Hz. Hâlid'in alemdarlığına işaret olmak üzere sembolik bir Sancağ-ı şerif muhafazası, önünde istiridye kabuğu şeklinde ve tuğravâri bir süs ve onun ortasında da güzel yazı yazmanın önemine işaret eden bir hadis-i şerif görülmektedir. Az aşağıda ise, gümüş oyma olarak bir Besmele-i şerif bulunmaktadır. Şebekenin ön cephesinde ve

ortaya yakın simetrik ve oyma olarak Hz. Hâlid'in isimleri görülmektedir.

Gümüş şebekenin sağ ve sol taraşarında daire içinde Besmele-i şerif ve onun etrafında Fatiha Suresi oyma olarak işlenmiştir.

Şebekenin ayakucuna ise, yine oyma olarak, bir beyit yazılmıştır ki şudur:

Meşhed-i pâk Alemdâr-ı Resul
Zâhir-i bâtın gülzûr-t naim
Sarf-ı himmetle âna sabıkda
Kıldı Hân Ahmed-i Evvel ta 'zim
Şimdi Sultan Selim-i sâîis
Yapdı ol gevhere halka-i sim
Yazdı itmamına târih Münib
Pâk-i vâlâ eser-i Şah Selim

Şair Münib Efendinin yazdığı bu şiirin tarih mısraının ebced hesabıyla tutarı 1207 (1792) dir. Şebekenin üst kısmını meydana getiren inişli çıkışlı çerçevenin üzerinde döğme halinde ve sağdan sola doğru Bakara Suresi'nin ayetleri ile Ãl-i İmrân suresi'nin ayetleri yer almıştır. Bu şebekenin arka kısmında kalan yerde Osmanlı Padişahları kılıç kuşanma merasimi yapmakta idiler. Büyük demetli müze eşyasıyla birlikte Niğde'ye götürülmüş ve savaş bittikten sonra getirilerek tekrar yerine konmuştur.

Türbenin içinde ve sandukanın ayakucuna raslıyan duvarın kenarında bir kuyu vardır. Bu kuyunun mermer bilezik taşı, türbe duvarı özel olarak bir miktar oyulmak suretiyle yerleştirilmiştir. Hâlen üzerinde ağaçtan çıkınğı ve bakır kovası görülmekte ve üzerinde yer alan kitabeden bu kuyunun Sultan I. Ahmed tarafından ihya edildiği anlaşılmaktadır. Kitabe şudur:

Bu kuyu kim ol nezir suyu âlem içre zemzemân
Alemdâr-ı Resül'ün ayağına yüz sürer zühreyân
Çün defn Udiler ashabın güzâtt bunda bu şahı
Bu câhi ayağı ucuna kazub eylediler inşâi
Şu dem kim türbenin içini dışını kıldı Ahmed hân
Yakub mermerleri ile eyledi ihya ol sükür-güftâr
No'la ol Pâdişâh'Hâhz'a cümle umurunda
İlâhi emr eyle yaver ola bu Server-i Ensdr 1016 (1607)

Bu kuyu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Söylentiye göre, Hz. Hâlid'i buraya defneden arkadaşları bir pınar kazmışlar, daha sonra ise Bizanslılarca kuyu haline getirilmiş ve korunmuştur. Sinir hastalığa yakalanan Bizans İmparatorlarından birinin kızına rüyasında bu pınar suyu ile yıkandığı takdirde tutulduğu hastalıktan kurtulacağı söylenmişti. Bunun üzerine prenses bu pınarın yakınında kurduğu bir çadırda yıkanarak bu hastalıktan kurtulmuş. Bunun üzerine pınar kuyu haline getirilerek ayazma yapılmış ve yüzlerce sene suyu hastalara şifa niyetiyle dağıtılmış.

Kuyu bilezik taşından itibaren iki metre derinlikte, kuzey tarafa bir dehlize açılmakta ve burada ikinci bir bilezik taşı daha görülmektedir. Bu ikinci bilezik taşının biraz aşağısında da kuyunun suyu kolayca farkedilmektedir. Bu kuyu ve dehlizin türbenin Haliç tarafı ve Silahdarağa Caddesi tarafından tahminen iki metre derinlikte kuşatan ikinci dehliz ile alakası olmalıdır. Bu dehlizin üzeri eyvan şeklindedir ve semini mermer döşelidir. Yüksekliği takriben 1.25 M. dır. Genişliği ise, iki ile beş metre arasında değişmektedir. Bu dehlize, türbe dış kapısının sağ tarafındaki Sultan I. Ahmed Sebilinin içindeki altı basamaklı merdivenli bir yoldan girilmektedir. Dehlizin içine girildiğinde tam orta yerden bir ucu Bostan iskelesinde denize ulaşan bir kanalın ağzı görülmektedir. Toprak altı sularının artması ile kuyunun dehliz içindeki bilezik taşından taşan suların akması için bu kanalın açıldığı muhakkaktır. Çünkü, türbe ve kuyunun mevkii, İdris Köşkü Tepesi'nin hemen eteğindedir.

Türbenin pencerelerine ait siyah atlas perdeler, aslında Hz. Peygamber'in türbesi Ravza-i Mutalıhara için hazırlanmıştı. Üzerinde kendi renginden Tevhid ve Şahadet kelimelerinin işlendiği görülmektedir.

Ortada sandukanın üzerindeki dairevi kandillikte yer alan 36 adet buhurdan ve zemzemiyye Sultan III. Ahmet'in hediyesidir. Bunların bir kısmı altın bir kısmı ise gümüştür.

Türbe girişindeki büyük kristal avize, Sultan III. Selim veya Sultan. II. Mahmud tarafından türbeye konulmuştur. Sandukanın dört köşesine konan dört büyük şamdanlar ise emniyet düşüncesiyle Topkapı Sarayı Müzesi'ne kaldırılmıştır. Bu gümüş şamdanları Sultan İbrahim hediye etmiştir. Türbenin duvarlarını Sultan I. Ahmed'in, Sultan III. Mustafa'nın, Sultan III. Selim'in, Sultan II. Mahmud'un,

Sultan Abdülaziz'in, Hattat Osman Efendinin (1101/1686), Hattat Ahmed Razi Efendinin (118911775), Hattat Yeserizâde Mustafa İzzet Efendinin (1251/1835) ve Mahmud Celaleddin Efendinin 1251 tarihli yazıları süslemektedir. Bunlar hat sanatının en güzel örnekleridir. Ayrıca meşhur hattatlarımızdan Hasan Rıza Efendinin Hz. Hâlid'in kabrinin bulunuşu ile ilgili olarak fiekayik-i Numâniyye'den alman bilgileri tesbit eden nefis bir hattını da unutmamak lazımdır. Sultan III. Selim tarafından söylenipte Yesâri -Zade Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılan şu levha da bir şaheserdir:

Alemdâr-ı kerim şah-ı iklim-i risâletin
Muinim ol benim daim bi Hakk-ı Hz. Bari
Selim-i ilhamı her dem yüz sürer bu ravza-i pâke
Şefaatle kerem kıl Yâ Ebâ Eyyüb Ensâri

Sancak-ı şerif 1730 tarihine kadar türbede muhafaza ediliyordu. Bu tarihte zuhur eden Patrona isyanında asiler sancak-ı şerifi almak için harekete geçince derhal Topkapı Sarayı'na kaldırılmıştır. Bugün türbede yalnız iki adet Sancakı şerif kılıfı vardır.

Fatih Sultan Mehmed, türbenin kapısını tahtadan yaptırmıştı. Sultan I. Abdülhamid bunları kaldırarak yerine bugünkü tunç iki kapı koydurup pencereleri dahi yenilemiştir. Eski pencereler Karagümrük'te bulunan Mesih Paşa kethüdasi Hasan Paşa'nın Camiine nakl olunarak yerlerine konulmuştur. Türbe kapısının yenilenmesine söylenen bu şiir padişah emri ile kapı üzerine yazılmıştır ki şudur:

Şefa'ât kast ider
İhlasla ol bâb'da hakka
Bu cây-i pâke Hân
Abdülhamid yapdı der-i vâlâ.1200 (1786)

Tarih yazılı değildir, ebced hesabı ile bulunmuştur. Sultan II. Abdülhamid bu tunç kapı önüne bizzat kendi eliyle sedef kakmalı, parmaklıklı bir kapı yapıp koydurmuştur.

Türbenin önünde medhal dediğimiz bir kısım vardır. Fatih devrinde türbenin kapısı önünde bir revak bulunuyordu. Burası, sütunlar üzerine oturtulmuş bir kubbecikten ibaretti. Yanları açıktı. 1022 (1613) tarihinde, Sultan I. Ahmet, bugün gördüğümüz hacet penceresinin de üzerinde bulunduğu çini kaplı duvarı, sebil ile beraber inşa ettirerek eski medhal kısmını tamamen değiştirmiştir. Bu giriş

kısmının tavanı klasik Türk tezyinatına ait kalem işleri ile süslüdür. Duvarları ise çinilerle kaplıdır.

Medhale açılan kapının sağ tarafında Fatih ve Sultan Bayezid devri nişancılarından Ahmed Çelebi Paşa'nın kabri vardır. Lahit şeklindeki bu mezarın arkasında ve türbenin sağ tarafında ise Kadınlar mescidi bulumaktadır. 3x3 boyutlarında küçük bir odadır. Sultan II. Mahmud'un kızı, Adile Sultan her sene Ramazan süresince burada itikafa çekilmeyi adet edinmişti. Hz. Hâlid için yazdığı, çok duygulu kasideyi bu küçük mescitte yazdığı söylenir.

Medhalin sol tarafında, Kadem-i şerif pişigâhı bulunmaktadır. Nakş-ı Kadem-i Peygamberi'ye mahsus dolabın içinde şu kitabeler vardır:

Nola tacim gibi başımda götürsem dâim
Kadem-i resmi durur Hazret-i Şâh-ı Resûl'un
Gül-ü gülzâr-ı nübüvvet o kadem sahibidir.
Bahtiyar durma yüzün sür kademine o gülün.
Sultan 1. Ahmed
Sakın taş sanma yahu gevher-i âlem bahâdır bu
Gel ey biçâre yüz sür nakş-ı pây-i Mustafa 'dır bu
Seza arş-ı mu'alla zı'nnet ârây-t makam olsa
Zehi cây-ı mu'azzam mevk-i hacet revadır bu.
Sultan III. Selim

Dolabın üzerinde üç sıra halinde hazırlanmış şu kitabe vardır:

Ziyâretgâh-ı ümmet olmağa Sultan Mahmud Hân
Makam-ı akdese vaz'eyledi bir kenz-i lâ yünsâ
Şerefyâb-ı kadem olsun deyû Eyyüb-i Ensâri
Mülüki şehe Udi türbeye züvvâr için ihdâ
Nola ger hissemend-i nakş-i pây-i müctebâ ola
Amedâr-ı Resul -i Kibriya'dır ol cihad-ârâ
Usât-ı Ümmet için koydu bir âsâr-ı istişfâ
O lâl-i pürhude hırman-ı şefaat mi ola hâşâ
Düşürdüm böyle bir mu'ciz nümâye-i hutayâ târih
Makamun buldu resm-i pây-ı sultan-ı Resûl-ü hakka 1144 (1732)

Bu dolap, hacet penceseri duvarı ile beraber aynı zamanda yapılmıştır.

İç avludan türbe medhaline açılan Hacet Penceresi üzerindeki bronz şebeke Sultan I. Ahmed tarafından yaptırılmış olup orijinaldir. Pencerenin, cami avlusuna bakan yüzünde ve üstte şu kitabe vardır:

Müyesser eyledi bu meşhed-i envâr-ı pür feyz ü vefa
Resülullah-ı mihman iden yâr-ı vefakarı
Türab-ı merkad pâk-ı mücellâ eyler Ensârî
Mücâhid fi sebilillah Ebi Eyyüb El-Ensâri

Hacet penceresinin iç kısmına ise bir Hadis-i şerif yazılmıştır ki anlamı şudur: "Devemi kendi haline bırakınız. Zira o kendine düşen görevi yapmağa memur edilmiştir. 0 da gitti, Ebû Eyyüb'ün kapısı önüne çöktü."

Medhalin sol tarafında ucunda bir koridor vardır. Boş avluya açıldığı yerde, sağlı sollu iki cüzhane yer alır. Sağ taraftakini Kanuni devri sadrazamlarından Semiz Ali Paşa, sol taraftakini ise, Genç Osman'ın annesi Mahfirûz Hatice Sultan yaptırmıştır. Koridorun iki yan duvarı muhtelif renk ve desende nadide çinilerle kaplanmıştır.

İç avluda bulunan ve türbe medhaline açılan kemerli kapının üzerinde Tac'ül-tevârih yazarı, Hoca Sa'düddin Efendinin oğlu ve 26. Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendinin Hz. Hâlid hakkında yazdığı 36 mısralı Arapça bir kitabesi bulunmaktadır.

KILIÇ KUŞANMA MERASİMLERİ

Eyüp Sultan Külliyesi, Osmanlı tarihinde çok özel bir yere sahip oldu. Tahta yeni çıkan padişahlar için tertip edilen kılıç kuşanma merasimleri, hep Eyüp Sultan türbesinin önünde yapıldı. Bu devlet geleneği Fatih Sultan Mehmet ile başladı. Burada düzenlenen merasimde hocası Akşemsettin Hazretleri, Sultana kılıç kuşattı.

Osmanlı Padişahları tahta geçtikten sonra bir gün Eyüp Sultan Türbesi içinde kılıç kuşanırlardı. Bunun muayyen bir zamanı yoktu. Merasim, padişahın isteğine ve vaziyetin icabına göre yapılıyordu. Sultan Mehmed Reşad'ın kılıç kuşanma merasimi, tahta çıktıktan ondört gün sonra icra edildiği gibi ikinci Sultan Abdülhamid cülusunun sekizinci, Sultan Mecid tahta çıkışının on birinci ve ikinci Ahmed de yirmi birinci günü kılıç kuşanmıştır.

"Ebu Eyyüp Ensâri Türbesi'nde Padişahlar'a kılıç kuşatan zevat her zaman muayyen değildi. Çok defa bu vazifeyi Şeyhül İslamlar Yapmışlardır. 1012 (1603)'de Birini Ahmed'in cülusunda kendisine Şeyh'ül-islâm Eb-ül-Meyamin Mustafa Efendi kılıç

kuşatmıştı. Padişah deniz yoluyla Eyyüb'e gitmiş, kara yoluyla saraya dömüştü.

Birinci Mustafa ile İkinci Osman'a da Şeyhülislâm kılıç kuşatmıştı. Dördüncü Murad'a asrının büyük şeyhlerinden Celvetiyye tarikati ulularından Üsküdarf Aziz Mahmud Hüdaf Efendi kılıç kuşatmıştır. Dördüncü Mehmed'e de Şeyhülislâm tarafından kılıç kuşatılmıştır. İkinci Süleyman'a da Şeyhülislâm Debbağ-Zâde Mehmed Efendi ile Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa kılıç kuşatmışlardı.

Üçüncü Ahmed'e de Nakib'ül-eşraf tarafından Yeniçeri Ağası ve Silahdar Ağa'nın yardımlarıya kılıç kuşatılmıştı. 1143 (1730) de hükümdar olan Birinci Mahmud'a Nakib'ül-eşraf ‹mad-Zâde Seyyid Mehmed Efendi, Hazret-i peygamber'e ait kılıcı kuşatmış, Padişah kara yolu ile Eyyüb'e gitmiş ve aynı yoldan avdet etmişti.

Üçüncü Mustafa'ya, Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile Nakib'ül-eşraf ve birinci Abdülhamid'e Şeyhülislâm Mehmed Efendi kılıç kuşatmışlardı. Üçüncü Sultan Selim, cülusunun yedinci günü kılıç alayı yaparak kara tarikiyle ve Edirnekapı yolu ile Eyyüb'e gidip ziyaretten sonra kendisine Şeyhüislâm tarafından kılıç kuşatılmış, Nakib'ül-eşraf du'a etmiş ve her kılıç alayında adet olduğu üzere Hassa Kasab Basısı tarafından kurbanlar kesilmişti. Yine hükümdar deniz yoluyla avdet etmişti.

İkinci Mahmud'un kılıç alayında padişah daha sarayda iken Peygambere nisbet edilen kılıcı, Silahdar Ağa vasıtasıyla mahallinden alıp Sancağ-ı şerif ihracı gibi merasimle hareket olunmuştu. Alayın önünde Enderun müezzinleri tekbir getirerek yürümüşler, Silahdar Ağa kılıç omuzunda olarak iki sıra dizilen Enderun Ağaları'nın arasından geçerek Bâb'üs-sa'âde'ye kadar getirilmiş ve orada Nakib'ül-eş-raf tarafından karşılanarak Peygamber Efendimizin kılıcı Nakib'e teslim edilmiş ve o da Üyyüb'e gidinceye kadar omuzu üzerinde götürmüştür.

İkinci Mahmud kılıç alayında karadan gidip ceddi Fatih'in türbesini ziyaret ile doğru Eyyüb'e inmiş ve öğle namazını camiin hünkâr mahfelinde kıldıktan sonra türbe tarafına geçerek bir taraftan Kur'an okuyup diğer taraftan birici imamın tekbir aldığı sırada ayağa kalkıp kıbleye dönüp evvela sağ tarafına Hazret-i Peygamber'in kılıcını takıp üç beş dakika du'a ettikten sonra çıkarıp sol tarafına büyük ceddi Osman'ın kılıcını takmış ve sonra merasim nihayet bulup sandal ile ve deniz yoluyla sarayına dönmüştür.

İkinci Sultan Mahmud'un oğlu Abdülmecid'e de Nakib' eşraf kazasker Abdürrahim Efendi kılıç kuşatmıştır. İkinci Abdülhamide şeyhülislam Hayrullah Efendi tarafından Hazret-i Ömer'in kılıcı bağlanmıştır. Son Osmanlı Hükümdarı Mehmed Vahdeddin'e Sunûsi şeyhi Seyyid Ahmed'üş-şerif tarafından Hazret-i Ömer'in kılıcı kuşatılmıştır."

Kılıç kuşanma âdetini ilk önce Fatih Sultan Mehmed Han ihdas etmiş ve kendisine meşhur Akşemseddin kılıç takmıştır.

Kılıç alayı şöyle yapılıyordu: "Bunun için gönderilen tezkereler üzerine davetliler sabahleyin erkenden resmi serpuş ve elbiseleriyle saraya gelirler ve bu arada kapıkulu ocaklarının gelmesi de emrolunurdu. Evvela top arabacıları, onu takiben sırasıyla topçu, cebeci ve yeniçeri ocakları, iki keçeli dizilip Padişah'ın geçmesine intizar ederlerdi. Alay şöyle yürürdü:

İlk önce Asesbaşı, subaşı maiyyetleriyle sonra Divan-ı Hümâyun Çavuşları, onlann arkasından mütefferrikalar ve çaşnigirler, altı bölüm ağaları, şikâr ağaları, kapıcı basılar, enderundaki rikab ağalarından mir-i aslem, birinci mirahur, çeşnigirbaşı, daha sonra ulema ve şeyhler, onları takiben defterdar, reis'ül-küttab, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, daha arkadan Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, diğer kadılar, ulema, onları müteakib vezirler, sadrazam, karadan alayla Eyyüp Camiine gidip deniz yoluyla gelecek olan padişahı beklerler, gelince selamlarlardı.

Deniz yoluyla gelecek olan Padişah sabah namazından sonra Harem-i Hümâyun'dan çıkıp ata binerek deniz kenarındaki Sinan Paşa Köşkü'ne gelir, hurdan üç fenerli saltanat kayığına binip maiyyetinde başlıca silahdar, çukadar, rikâdar ve sair musahib ağalar olduğu halde kayığın dümenini Bostancıbaşı tutarak yürür ve arkasındaki kayıklara da Dar'üs-sa'âde Ağası, kapuağası binerek Eyyüb'te Bostan iskelesine gelinirdi.

Padişah iskeleye geldiği zaman orada kendisini beklemekte olan Sadrazam, Şeyhülislâm, Kazaaskerler, Yeniçeri Ağası, Rikâb Ağaları, Kapıcı başılar, Vezirler, Deftedarlar ve sair tarafından karşılanır, iskeleye çıkarken padişahın sağ koltuğuna sadrızam, sol koltuğuna kendi kayığından hükümdarın kayığına geçmiş olan Dâr'üs-sa'ade Ağası girip oradan kendisini alarak yemek yenmesi için geceden oradaki konaklardan birinde hazırlanan yemeği yemek için

oraya götürülür. Bir miktar istirahatden ve öğle namazı kılınıp yemek yendikten sonra Padişah ata binerek önünde Vezir-i âzam, vezirler ve diğer devlet erkanı olduğu halde buçukçu denilen kapıkulu süvarilerinden memurlar etrafa para saçarak Hz. Halid'in türbesine gidilirdi.

Padişah türbeye girdikten sonra Sadrazam ile Şeyhül-islâm ve Yeniçeri Ağası'nı oraya davet eder, Şeyhülislâm evvele du'a eder, sonra Padişah iki rek'at namaz kılar ve bunu müteakib duasını yapar ve Şeyhülislâm tarafından kılıç kuşatılırdı. Padişahın dönüşü kara yoluyla olurdu. Edirnekapı, Fatih, Divanyolu'ndan geçilerek saraya gelinirdi.

Teşrifat ve kanunnameye göre çok defa 52 ve 50 arasında kurban kesilirdi. Bu kurbanlar cami ve türbe hademeleriyle fukaraya dağıtılırdı. Yine kanun üzere bu kılıç alayında kapıcılar kethüdasıyla Mirahur Ağa kara yoluyla dönüşte türbe kapısından saray kapısına kadar yürüyerek halkın Padişaha verilmek üzere takdim ettikleri istidarları alırlardı."

Anlatılan bu merasim Tanzimat'tan ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından evvel yapılan alaydı. Sonraları alay tertib olunmakla beraber eskisi kadar debdebeli olmamıştır. Sultan Reşad 27-Nisan-1325 (1909) pazartesi günü Dolmabahçe rıhtımından Söğütlü vapuruyla Halic'e doğru hareket etmiş, vapur rıhtımdan ayrılırken grandi direğine Zat-i fiâhâneleri'ne mahsus sancak çekilmiş ve geminin hareketi üzerine sarayın önünde bulunan ve alay sancaklarıyla donanan Mes'udiye, Âsar-i tevfik, Peyk-i şevket, Fethi bülend zırhlıları tarafından 21'er tane top atılmıştır. Söğütlü ihtiramlar ve sürekli alkışlar arasında köprülerden geçerek Halic'e girince Tersane önündeki harp gemileri tarafın-dan bahdi merasim ifa olunmakla beraber 21 er tane top dahi atılmıştır. Eyyüb Camii ile Türbe-i şerif bu münasebetle bayraklar, halılarla süslenmiş ve ruhaniyeti bu suretle bir kat daha artmıştır. Türbenin içindeki sandukanın sağ tarafında üzeri seraser denilen ve Üçüncü Ahmed'den yadigar kalan çok kıymetli kumaşla Örtülü bir taht kurulmuş. karşısındaki zinetli sehpa üzerinde Hazret-i Ömer'in kılıcı konulmuştu. Türbenin dışında yine seraser kumaşla süslü bir yer hazırlanmış, buraya da İkinci Mahmud'dan kalma sırmalı bir seccade, gözler kamaştıran bir bohça içinde olduğu halde, bir köşeye yerleştirilmişti.

Alaturka saat dört sularında vükelâ, teşrifata dâhil erkân, yanında Bahariye şeyhi Hasan, Karahisar şeyhi Celal, Yenikapı şeyhi Baki, Kulekapı şeyh vekili Veled Çelebi. Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi fiemseddin, Üsküdar şeyhi Ahmed Efendiler bulunduğu halde Çelebi Efendi gelmişti.

Sultan Reşad, saat beşi beş geçe yanında Gazi Muhtar Paşa ile Ertuğrul süvarisi Tahir Bey'in delâleti ile iskeleye çıkarken orada bulunan Ertuğrul mızıkası yeni bestelenen Sultan Reşad Marşı'nı çalıyordu. Sultan Reşad kendisini alkışlayan asker ve halka iltifat ederekten baş türbedar Hafız Cemil Efendi ile ikinci türbedar Hafız Ahmed ve diğer yedi türbedar efendiler tarafından tutulan buhurdanlardan yayılan güzel kokular arasında ilkin camiye, sonra hacet penceresi yanındaki koltuk kapıdan türbeye girmiş, hazırlanan yere oturmuştu. Bu sırada birinci imam Hafız Hayri Efendi tarafından Fetih Suresi okunmakta idi. Türbe içinde şehzadelerden Ziyaeddin, Necmeddin, Hilmi Efendiler, Sadrıazam Hüseyin Hüsnü Paşa, yan'dan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Hareket Ordusu kumandanı Mahmud fievket Paşa, Ali Rıza Paşa, Şeyhülislam Sahib Molla Bey ile ‹lmiyye, Mülkiyye, Askeriyye ricali bulunmakta idi.

Hafız Hayri Efendi'den sonra ikinci ve üçüncü imam da Fetih Suresi'ni okuyup bitirince Sultan Reşad türbeye girdi. Burada Çelebi Efendi, Şeyhülislâm Efendi, şerif Ali Haydar Bey, Ayan Reisi Said Paşa, Meb'usan Reisi Ahmed Rıza bey, Divân-ı Hümâyun Tercümanı ve Teşrifat-i Ummumiye Nâzın Gâlib Paşa ile baş imam Hayri, İkinci İmam İzzet ve üçüncü imam Sakıp Efendiler bulunuyordu.

Sultan Reşad, sehpa üzerinde bulunan Hazret-i Ömer'in kılıcını alıp hürmetle öptükten sonra
Abdülhalim Çelebi'ye vermiş, o da hürmetle aldığı kılıcı Fatiha ile duadan sonra Padişah'ın beline bağladı. Bundan sonra Sultan Reşat iki rek'at namaz kılmış, namaz bitince de Meclis-i Meşâyih reisi Elifi" Efendi tarafından sakal duası okunmuştur. Merasim böylece bitince Sultan Reşad türbeden ayrıl-dı. Rikâbında Sadrıazam Hüseyin Hilmi Paşa, Şeyhülislâm Efendi, Ayan Reisi Said Paşa, Meb'usan Reisi Ahmed Rıza Bey, Dâhiliye Nâzın Ferid Paşa ile sair vükelâ bulunduğu halde iki saf teşkil eden devlet Ricali ile ihtiram vaziyeti alan askerin ve "Padişahım çok yaşa" sesleri arasında cami kapısı önünde hazır bulunan arabaya binmiş, şehzadelerle vükelânın bindikleri arabalar ve

mızraklı süvari askerlerinin teşkil ettiği alayla Edirnekapı'ya doğru hareket etmiştir.(***Feridun Dirimtekin, 18. Asrın İkinci Yarısında İst İst Ens. Mec. 1958 4/96 ve devamı) (Tarih-i lütfi 6/51) (Edebiyat-ı Umumiye Mec. 1337 No. 76) (İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devrinde Saray Teşkilatı S: 189-190192-193-194-196) (M. Zeki Pakalın; Tarih Deyimleri ve Terimleri S: 259)***

MÜSLÜMANLARIN BULUŞMA NOKTASI

Eyüp Sultan Camiî, yüzyıllardır hem İstanbul hem de diğer Anadolu şehirlerinden gelen mü'minler için çok önemli bir ziyaret yeridir. Yeni doğan bebekler getirilir, hayata burada merhaba der. Cenazesi bu camiden kaldırılanlar, hayatta bıraktıklarıyla burada vedalaşır. Sünnet olan çocukları görürsünüz burada. Bembeyaz gelinlikleri içinde hanım kızların huzurlu bir aile yuvası için ettikleri duaya âmin dersiniz… Velhasıl… Eyüp Sultan'da bir vakit namaz kılmadan yaşanan hayat, yaşanmış kabul edilemez.

EYÜP SULTAN HAZRETLERİNİN VEFÂLI ASKERLERİ

Eyüp Sultan Hazretleriyle birlikte bu sefere katılan ve İstanbul surları önünde şehit düşen, bugün bunlardan 100 den fazla sahabenin kabirleri, İstanbulun Fethinden sonra bulunup ihya edilmiştir.

EYÜP MEZARLIĞI

Eyüp Mezarlığı (Eyüp Sultan Mezarlığı olarak da bilinir), İstanbul'un Eyüp ilçesinde, Haliç kıyısında bulunan mezarlık.

Eyüp semti gibi Eyüp Mezarlığı da adını, Emevilerin 7. yüzyılda Konstantiniye'ye (İstanbul) düzenlediği başarısız seferde (674–78) sancaktarlık yapan ve İstanbul surları önünde şehit düşen Ebu Eyyûb el-Ensarî'den (r.a.) alır. Ebu Eyyûb el-Ensarî'nin (r.a.) türbesinin burada bulunuşu ve halkın ona yakın gömülme isteği Eyüp Mezarlığı'nın meydana gelişine neden olmuştur. İstanbul'daki en büyük İslam mezarlıklarından biri olan Eyüp Mezarlığı'nda padişahlar, sadrazamlar, şeyhülislamlar, vezirler, kumandanlar, hanım sultanlar, saray mensupları, din, tasavvuf, ilim, fikir, sanat adamları, şairler ve halktan kişiler gömülmüştür. Eyüp Mezarlığı, Haliç kıyılarından, Karyağdı Bayırı'na, tepedeki sırtlara ve oradan da Edirnekapı surlarına ulaşmıştır. Edirnekapı ile Alibeyköy'e ulaşan yolların çevresindeki mezar taşları da Eyüp Mezarlığı'nın uzantısıdır. Haliç çevresi ile sırtlarında yapılan yol çalışmaları ve kamulaştırmalar buradaki mezarlara büyük zarar vermiştir.

EYÜP MEZARLIĞI TAŞLARI

İstanbul'un fethinden hemen sonra Eyüp'te ölülerin gömülmesiyle mezar taşlarında toplumun düşünce yapısı ortaya çıkmıştır. Buradaki ilk mezar taşları gösterişten uzaktır. Anadolu mezar taşlarındaki çeşitlilik, burada da dikkati çekmektedir. Başlıbaşına birer sanat eseri niteliğindeki bu taşlar ölünün kimliği konusunda da bilgi vermektedir.

EYÜP MEZARLIĞI'NDA DEFNEDİLENLER

Eyüp Mezarlığı'nda ve yakın çevresinde Abdurrahman Paşa, Âdile Sultan, Alaeddin Ali Çelebi, Ayas Mehmed Paşa, Bulak Mustafa Paşa, Cafer Paşa, Çifte Gelinler (Çifte Gelenler), Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi, Dukaginzade Mehmed Paşa, Ebu'd-Derda, Edhem, Ferhad Paşa, Feridun Ahmed Paşa, Şair Fitnat Hanım, Zübeyde Fıtnat Hanım (şair) Hacı Beşir Ağa, Hafir, Hançerli Sultan, Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa, Hatice Canan Hanım, Hubba Hatun, Hüsrev Paşa, İzzet Efendi, Ka'b, Karabaş Ahmed Efendi, Kırımî Hüseyin Efendi, Lala Mustafa Paşa, Lala Hüseyin Paşa, Mahmud Ağa, Mahmud Celaleddin Efendi, Mehmed Çelebi, Mihrişah Valide Sultan, Mirimiran Mehmed Paşa, Nakkaş Hasan Paşa, Pertev Mehmed Paşa, Siyavuş Paşa, Sokollu Mehmed Paşa, V. Mehmed (Reşad), Şah Sultan, Şeyhülislam Uryanizade Ahmed Esad Efendi ve Zal Mahmud Paşa türbeleri vardır.

NAKŞİBENDİLERİN GÖMÜLDÜĞÜ YER

Eyüp Tepesi'ne çıkan yokuşun çevresinde tanınmış kişilerin mezarları vardır. Yokuşun hemen başında, 1900'de cihan pehlivanlığını kazanan, 1904'te de ölen Kara Ahmed'in demir parmaklıklı mezarı vardır.

Aynı yol üzerinde Kaşgari Murtaza Efendi Camiî çevresindeki mezarlıklarda da Türk musikisinin büyük üstadı Zekai Dede Efendi, hattat Kâmil Efendi, Edirne tarihi yazarı Badi Ahmed Efendi, Mareşal Fevzi Çakmak gömülüdür. Çakmak'ın kabrinin yakınında Nakşi şeyhi Küçük Hüseyin Efendi'nin kabri bulunur. Eyüp Mezarlığı Nakşibendilerin gömüldüğü bir yer olarak eski İstanbullular tarafından "Nakşi Tarlası" olarak adlandırılırdı. Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Haşim, Ahmet Kabaklı başta olmak üzere pek çok önemli ve değerli kişi Eyüp Mezarlığı na defnedilmiştir.

EYÜP MEZARLIĞI'NIN YATAN İLGİNÇ İSİMLER

Kaşgâri Tekkesi'nden yukarıda, Karyağdı ismiyle tanınan Bektaşî Tekkesi'ne uzanan yolun iki yanında daha eskiye inen mezar taşlarıyla karşılaşılır. Koca Sinan Türbesi yakınında Eyüb Sultan Türbesi'nin ilk türbedarı ve aynı zamanda II. Bayezit'in tahta çıkışında ona kılıç kuşatan Şeyh Baba Yusuf Efendi'nin, Vezir Sinan Paşa Türbesi yanında Hacı Abdullah Paşa'nın mezarı vardır.

Öte yandan Eyüp Mezarlığı'nda gömülmenin kutsallığı inancı yeni gömü için eski mezarların tahribi sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle de Eyüp Mezarlığı'nda pek çok ünlü kişinin mezarı kırılmış veya kaybolmuştur. Ebu'l-Fazıl Alaeddin Efendi'nin mezarı yerine başkaları gömülmüş, Şeyhülislam Sadi Sadullah Efendi'nin, Ali Kuşçu'nun mezar taşları caminin arkasında kırık olarak bulunmuş ve yerine yerleştirilmiştir.

KIRIM HAN'I DA EYÜP'TE DEFNEDİLDİ

Eyüp Mezarlığı'nda yapılan araştırmalar ortaya ilginç tarihi belge niteliğinde mezar taşlarını çıkarmıştır. Netekim Kırım'da Bahçesaray'da gömülü olduğu sanılan, II. Gazi Giray'ın oğlu Devlet Han'ın mezar taşı Eyüp'te bulunmuştur

CELLAT MEZARLIĞI YOK OLDU

Eyüp Mezarlığı'nın ilginç bir bölümü de Gümüşsuyu'na çıkan sırtlardaki cellat mezarlığıydı. Cellatlık halk arasında iyi karşılanmadığından bu işi yapanlar ayrı bir mezarlığa gömülmüşlerdir. Buradaki mezar taşları oldukça kalın ve insan büyüklüğündeki taşlardan yapılmıştır.

Eyüp Tepesi yakınlarındaki cellat mezarlığı bugün tamamen yok olmuştur. Normal mezarlıkla birbirine karışmış ve çok sayıda yeni dönem mezarları oluşturulmuştur. Tek tük bulunabilen cellat mezarlarının birçoğu yeni mezarların arasında kalmış, bazıları ise tahribata uğramıştır. Bazıları ise yeni mezarların yapımında kullanılmıştır. ***(Hadikat'ül-Cevami/243 ve devamı) (E. Çelebi, Haz. Z. Danışman 2/101) (R. Akakuş, Eyüp Sultan S: 85 ve devamı) (Koçu, ‹st Ans. 10/5465) (H. Ayverdi, Fatih Devdi 3/355) (H. fiehsüvaroğlu, Asırlar Boyunca ‹st S: 118-119) (C. Arseven, Türk Sanatı Tarihi S: 285) (H. Edhem, Camilerimiz S: 29) (Osmanlı Arş. Evkaf İdareleri Katalogu 1/83)***

Kabir ve Türbe Ziyareti

İslamiyet'in ilk yıllarında Hz. Peygamber kabirleri ziyaret etmeyi yasak etmişti. Çünkü insanlar Cahiliye dönemi adetlerinin

etkisiyle kabirleri kutsal yerler olarak değerlendirir, dua ederken de orada yatan mevtalardan bir takım isteklerde bulunurlardı.

Cenab-ı Hakk'ın güç, kuvvet ve kudretine güvenip kendisinden istemek yerine, onun yarattığı aciz ve fani insanlara yönelip onlardan beklemek anlamına gelen bu yanlış inanç ve anlamsız davranış biçimi ortadan kalkana kadar Allah Resulü kabir ziyaretine izin vermedi. Ancak Allah inancı kalplere, İslam'ın prensipleri de günlük hayata iyice yerleşince bu yasak ortadan kalktı. Hz Peygamber (s.a.v.) konu ile ilgili bir hadisi şöyledir: "Sizlere kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım. Ancak bundan sonra artık ziyaret edebilirsiniz.*(Müslim, Cenaiz,106; Ebü Dvüd, "Cenaiz.77).*

Kabir Ziyaretinden Maksadı

İslam'da kabir ziyareti bir maksada binaen yapılır. Bu maksadı Resul-i Ekrem Efendimiz şöyle açıklamışlardır: "Kabirleri ziyaret etmek isteyen ziyaret etsin. Çünkü kabir ziyareti bize ahireti hatırlatır.*(Tirmizi, Cenaiz,60; Ebü Davud, Cenaiz', 77).*

Bunu söyleyen Allah Resulü bizzat kendisi de zaman zaman Medine'deki Cennetü'l-Baki kabristanına ve Uhud'daki şehidliğe gider, orada yatan mevtalara dua eder, onlar gibi öleceğini düşünür ve ahiret hayatını gözünde canlandırdı. Hz Peygamber'in(s,a.v) bu uygulaması, kabir ziyaretinin onun sünnetlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Kabir Nasıl Ziyaret Edilir?

Resul-i Ekrem(s.a.v) kabir ziyaretine giden veya kabristanın yanından geçen kimselerin dikkat edecekleri hususlarla ilgili bazı hatırlatmalarda bulunmuştur.

Bir gün kabristana giden bir grup sahabeyi görünce onlara önce kabirdekileri selamlamalarını, sonra da şöyle dua etmelerini tavsiye etmişti: ***"Selam size, ey bu diyarın mü'min sakinleri! İnşallah yakında biz de aranıza katılacağız. Allah'ın bizi de sizi de bağışlamasını diliyorum.*** *(Müslim, Cenaiz 104)*

Buna göre bir Müslüman ziyaret maksadıyla bir türbe veya kabristana gittiğinde önce selam verir, Başucunda veya ayakucunda durarak, ziyaret edilen kimse sanki sağ imiş ve onunla konuşuyormuş gibi yüzünü kendisine döner, herhangi bir mazeret yoksa ayakta durur, Allah rızası için bir miktar Kur'an veya üç İhlas ile bir Fatiha okur ve sevabını bağışlayarak mevtaya hayır duada bulunur. Daha sonra

kendisinin de orada yatan kimse veya kimseler gibi birgün vefat edeceğini aklına getirir, ölüp toprak altına düştükten sonra hesap vereceğini düşünür ve bu yol ölümden ibret almaya çalışır.

Çok Önemli Hususlar Birinci Önemli Husus Bir kabirde yatan zat ne kadar büyük bir insan olursa olsun, ondan asla herhangi bir dilekte bulunmamalı, bir şey istenmemelidir. Çünkü kendisinden bir şey istenecek olan sadece Allahu Teâla'dır, Bu hususta yapılacak yanlış davranışlar insanı şirke kadar götürebilir. Resul-i Ekrem'in bu noktada yapılan bazı yanlışları ortadan kaldırmak için bir müddet kabir ziyaretini yasakladığını unutmamak gerekir. Binaenaleyh, kabir veya türbe ziyaretine gidecek olan kişi, buraya gitmeden önce Hz. Peygamber'in kabir ziyaretine dair yaptığı tavsiyeleri öğrenmeli ve ziyareti ona göre yapmalıdır. Peygamber, veli, maneviyatı büyük Allah dostlarının kabirlerini ziyarette, onları vesile kılarak Allah'u Zülcelale dua yapılabilir.Zira onları ziyaret hayattayken ziyaret gibidir.İlahi feyzin ençok olduğu manevi alanlardır.Müminler burada gönüllerini Allah'a açarak isterler.

İkinci Önemli Husus

Kabir ziyareti esnasında kabir taşına, sandukaya, duvarlara ve demir parmaklıklara el, yüz sürerek bunlardan medet ummak, fayda beklemek yanlış ve yersiz olur. Bu tür davranışlar Peygamberimizin(s.a.v.) tarif ettiği kabir ziyareti adabına uygun düşmemektedir. Türbe ve kabir ziyaretçisi bilmeli ki, türbelerde ve kabristanlarda mermerlerin, sandukaların, duvarlar ve demir parmaklıkların manen bir değeri yoktur. Burada gösterilen saygı, mevtaların imanlı ruhların ve onların manevi şahsiyetlerinedir. Bu inceliği her ziyaretçinin çok iyi kavraması gerekir.

Üçüncü Önemli Husus

Türbe ziyaretinde usul ve adaba uymak gerekir. Gerek kadınların ve gerekse erkeklerin İslam adabına uygun düşmeyen kılık ve kıyafetlerle buralara girmeleri doğru değildir. Ziyaret esnasında itişmek, kakışmak, gürültü etmek, tartışmak gibi davranışlar da İslami edep ve ahlakla bağdaşmaz. Yine kadınların ve erkeklerin özellikle kalabalık zamanlarda karışık olarak ziyarette bulunmaları dinen sakıncalıdır. Böyle durumlarda türbeye girmeden dışarıdan okumak daha doğrudur.

Türbelerde akla, mantığa ve dinimizin prensiplerine uygun düşmeyen davranışlarda bulunmaktan kaçınılmalıdır. Arzu ve dileklerin yerine gelmesi için türbe ve kabirlere adak yapmak, kurban kesmek, mum yakmak, türbe kapı ve pencerelerine çaput bağlamak, duvarlara yazı yazmak, kabrin etrafında tavaf eder gibi dolaşmak, kabri, mezar taşını ve duvarları öpmek kesinlikle dine aykırı davranışlardır. Adak yalnız Allah'a yapılır, kurban da ancak onun için kesilir. Sevabı mevtaya bağışlanabilir.

Dördüncü Önemli Husus

Bir sıkıntımızı Cenab-ı Hakk'a iletmek veya bir arzumuzun yerine gelmesini istemek için illa bir türbeye gitmek şart değildir. Evde, camide ve her yerde dua edilebilir. Önemli olan Yüce Allah'a arz ettiğimiz duada samimi olmak, içten gelerek istemek ve hayırlı olanı beklemektir.

Şunu unutmamak gerekir: Allahu Teala dua eden kulunun, duayı yaptığı yerden ve dua esnasında söylediği sözlerden çok, gönlüne nazar eder. Kulun samimi olup olmadığına, kalbinin ta derinliğinden isteyip istemediğine bakar, ondan sonra kabul eder. Kul ne kadar içten ve ısrarlı bir şekilde dua ederse Cenab-ı Hak o kadar memnun otur ve duaya icabet eder.

En makbul ve muteber dua, insanın kendisinin yapacağı duadır. Çünkü kişi derdini, sıkıntısını, isteyeceği şeyi kendisi daha iyi bilir ve onu Cenab-ı Hakk'a daha güzel bir şekilde arzeder. Böyle olunca, duada aracı kullanmaya hiç gerek yoktur. Buna rağmen günümüzde, "işim rast gitsin, hastalığım geçsin, hastam iyileşsin, imtihana girecek evladım başarılı olsun, askere gidecek oğlum kazasız-belasız geri dönsün, düşüncesiyle bir kısım insanların, özellikle türbelerin yakınında bulunan bazı şahıslara para verdikleri ve Kur'an okutup dua ettirdikleri görülmektedir.

Genelde, duası daha makbul olur veya dileğim daha çabuk gerçekleşir inancı ile yapılan bu tür davranışlardan uzak durmak gerekir. Zira bu kimselerin dualarının daha makbul olacağına dair dini her hangi bir delil yoktur. Ayrıca, okuyup dua etsin diye birine para vermek veya okuyup dua edeceğim diye para almak hiç de hoş olmayan ve dinimizin ruhuna uygun düşmeyen davranışlardır. Burada yapılması doğru olan, kişinin kendisi ne biliyorsa onu okuması ve dileğini bizzat kendisinin Cenab-ı Hakk'a sunmasıdır.

Beşinci Önemli Husus

Özellikle Eyüp Sultan'a gelen ve Ebu Eyyüb el-Ensari Hazretleri'ni ziyaret edip burada dua eden hanım-erkek, büyük-küçük her Müslüman için şu husus çok önemlidir: Burada yatan Ebu Eyyüb el-Ensri büyük bir insandır. Medinede İslam'a giren ilk Müslümanlardandır. Malını ve canını Allaha ve Resulünün yoluna adamıştır. Kuran'da ve Hz. Peygamberin hadislerinde övülmüştür. Hz. Peygamber çok severdi. Onu evinde misafir etmek, hizmetinde bulunmak ve yolunda yürümek en çok zevk aldığı işlerdendi. Bundan dolayı Efendimiz de onu çok seviyordu. Dinini yaşama konusunda titiz bir insandı. İlme ve araştırmaya önem verir, dine uygun düşmeyen şeylerden uzak durur, cahilce yapılan işler konusunda insanları uyarırdı. Güçlü bir imana sahipti. İslama hizmet etmek en büyük tutkularından biri idi. Bu maksatla, yaşı sekseni geçtiği halde binlerce kilometre uzaktaki Medine'den,at sırtında,deve sırtında,İstanbula gelmiş ve burada şehid düşmüştür. Bu özellikleriyle o, Cenab-ı Hakkın rızasını kazanmış, Peygamberimizin sevgisine nail olmuş ve milletimizin gönlüne taht kurmuştur. Ziyaretçi, bu niteliklere sahip olan Ebu Eyyüb el-Ensari Hazretlerinin huzuruna çıkıp dua ederken; onu evlenemeyenlerin kısmetini açan, çocuğu olmayanlara çocuk veren, çek ve senetlere ödeme kolaylığı sağlayan, işsizlere iş ayarlayan, bozulan işleri düzelten, kayıp eşyaları bulduran, zenginlik kapıları açan, ev ve araba veren… Bir kimse şeklinde değil de yukarıdaki özelliklere sahip örnek bir insan olarak düşünmeli, sonra da Cenab-ı Hakkın kendisini de bu güzelliklere sahip bir Müslüman haline getirmesi için içten gelerek dua etmelidir. Aynı güzellikleri annesi, babası, eşi, çocukları, torunları, kardeşleri, bütün yakınları ve komşuları için de istemelidir. Ayrıca milletimizin, bütün Müslümanların ve insanlık âleminin iyiliği için duada bulunmayı ihmal etmemelidir.

Eyüp Sultan Camii ve Türbesi inşa edildiğinden bu yana en ünlü ziyaret yerlerinden biri olmuştur. İstanbul'un ve Anadolu'nun her köşesinden uzun bir yol kat ederek sadece türbeyi ziyaret etmek ve camide bir vakit namaz kılmak için gelenler olmaktadır. Bu ziyaretler ramazan ayının, kandil gecelerinin, dini bayramların, düğün ve sünnet merasimlerinin adeta vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

Ziyaretçiler sadece hayattayken değil öldükten sonra da bu civarda olmayı istemişler ve bu civarda defnedilmeyi arzu etmişlerdir. Eyüp Sultan Camii niçin büyük bir ziyaret merkezi halindedir? Niçin her kesimden ziyaretçilerle her gün dolup taşmaktadır? Bu câzibenin sebebi ve burayı şerefli kılan nedir?

Mekke-i Mükerreme'yi mukaddes kılan, buradaki Kâ- be-i Muazzama, Harem-i Şerif, Safâ ve Merve Tepeleri, Arafat ve Nur Dağları ve diğer şeâir-i İslam'dır.

Medine-i Münevvere'yi mübarek yapan da burada bulunan Mescid-i Nebevî, Hücre-i Saadet, Ravza-i Mutahhara, Kubâ Mescidi ve diğer mübarek mekânlardır.

Kudüs'ü böyle yapan ise Mescid-i Aksa'dır. İşte Eyüp Sultan Camii'ni aziz kılan ve câzibe merkezi haline getiren de burada yatan ve buraya adını vermiş olan Mihmandâr-ı Nebî Ebû Eyyûb el-Ensarî Hazretleridir. O olmasaydı, ne burası her gün ziyaretçilerlerle dolup taşar, ne de açık hava müzesi halindeki Eyüp ilçesi kurulurdu.

Eyüp Türbesi, Fatih Vakfiyesi gereğince, Cuma geceleri açık bulunur ve Kur an okunurdu. Diğer hayır sahipleri de Pazartesi ve Kadir geceleri açık bulundurarak Kur an okutulması hakkında tesisler yaptırmıştır ki, 10 türbedar ve 72 Kur an okuyucusu olmak üzere 117 ye baliğ vazife sahibi bulunmakta idi. İşte bu yüzdendir ki muhit birçok kabirler ve türbelerle çevrilmiş ve bu husus bütün Eyüb e sirayet etmiştir. Eyüp beldesi uhrevi bir şehir halini almıştır. Bu suretle nice mimari eserler vücut bulmuş, nefis sanat eserleri, lâhitler, mezar taşları, hazireler yapılmıştır.

Yahya Kemal, 5 Mart 1922 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanan Bir rüyada Gördüğümüz Eyüp Sultan başlıklı yazısında; bu mekanda yaşadığı duyguları şöyle anlatmaktadır:

"Eyüp, Türklerin ölüm şehri Eyüp Avrupa toprağının bittiği sahilde İslam cennetinin bir bahçesi gibi yeşil duruyor. Bu ölüm şehrine bir defa girenler, kendilerini bir servi ve çini rüyası içinde kaybolmuş gibi hissettikleri zaman biliyorlar mı ki hakikaten bir rüyada bulunuyorlar? Eyüp'ün bu servi çini rüyasından uyanan bir zair diyebilir ki: "Neredeyim?" Bulunduğum yer İslam cennetinin yeşil bir bahçesini andırıyor. Mamafih ne kadar garip ki Rum kayserlerinin "Vlaherna" dedikleri meşhur saraylarının harabesi burada. Upuzun giden bu surlar o kayserlerin müdafaa siperleriydi. Bu toprakta

Medine'de doğmuş, Muhammed'le görüşmüş ve konuşmuş olan bir sahâbe yatıyor ki, ismi Ebâ Eyyûb Hâ- lid !... Medine nerede? Bizans sarayının burçları nerede? Bunların arasında ne münasebet var? Bu - toprağa İslam'ın yeşil nûru niçin böyle bol yağmış? Ben de bu sualleri kendi kendime sordum. Düşünmeye başladığım zaman Eyüp'ün mâverası gözlerime bir kat daha nurlu göründü." ***(Yahya Kemal, Aziz İstanbul)***

Bugün Hükümetin yaptırdığı restorasyonda, Eyüp Sultan Hazretlerinin türbesindeki hırsızlığı ortaya çıkardı. İznik ve Kütahya çinileri, dünyaca ünlü Louvre Müzesi'ne götürülmüş.

Camii nin bugün kubbesinde görünen yazılar ise Cumhuriyet döneminin en önemli hattatlarından Hamid Aytaç ın kaleminden çıkmıştır.

Eyüp Camii, pek çok Osmanlı eseri gibi yoksulların da himaye edildiği bir mekândı. Eyüp Camii civarında Fatih Sultan Mehmed in yaptırdığı imarette günde iki kere yemek pişirilirdi. Normal günlerde pirinçli, buğdaylı yemek çıkarken Ramazan ayında etli yemek dağıtılırdı. Özel günlerde, cuma ve kandillerde, zerde ve zerbaç, pilav çıkarılıp yoksullara verilirdi.

Osmanlı Devleti'nin her alanda olduğu gibi eğitim alanında da külliyelere çok önem vermiş, Osmanlı padişahları, yaptırmış oldukları cami ve külliyelerin bahçelerine defnedilmiştir. "Birçoğumuz Osmanlı Külliyelerine baktığımızda sadece bir camisini görürüz. Hâlbuki Osmanlı'da hemen hiçbir zaman sadece bir cami inşa edilmezdi. Yanında medreseleri, sıbyan mektepleri, han ve hamamları, imaret ve kervansarayları, darüşşifa ve tıp medreseleri, meydan çeşmeleri ve sebilleri inşa edilirdi.

Hz. Ebu Eyyub el- Ensari'nin Naklettiği Bazı Hadisler

Ebu Eyyüb el-Ensari naklediyor: Hz Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu:**"**Sünnetim olan şeylerden yüz çeviren benden değildir."

"Kim emrolunduğu şekilde abdest alır, yine emrolunduğu şekilde namaz kılarsa geçmişte işlediği küçük günahları bağışlanır."

"Herhangi bir gece İhlas suresini okuyan, o gece Kuran'ın üçte birini okumuş gibi olur."

"Kırk gününü Allah rızası için ayırıp ihlas ve samimiyetle ibadet eden kimsenin kalbindeki hikmet pınarları dilinden dökülmeye başlar."

"Sadakanın en hayırlısı ve en makbul olanı, dargın akrabaya verilendir."

Ebû Eyyûb El-Ensarî -radıyalllahu anh- geceleri sabaha kadar Resul-i Ekrem'in -sallallahu aleyhi ve sellem- çadırının etrafında silahlı olarak nöbet beklemiştir. Bir sabah Fahr-i Alem -sallalahu aleyhi ve sellem- Efendimiz çadırından çıktığı vakit Ebû Eyyûb'un nöbet beklediğini görünce:"**Allahım! Sabahlara kadar uykusuz kalıp nöbet beklemek suretiyle beni muhafaza etmeğe çalışan Ebû Eyyûb'u sen de dünyada ve ahirette muhafaza buyur"** diye dua buyurmuştur.

Diğer bir rivayette de:" **Allah Celle ve Ala sana rahmet etsin. Allah Celle ve Ala sana rahmet etsin"** diye tekrar tekrar dua buyurmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA

Evliya Çelebi, Seyahatnâme, İstanbul 1314, I. Elmalılı, Hak Dini, II, 701-704. A. Süheyl Ünver, İstanbul'da Sahâbe Kabirleri, İstanbul 1953, s. 30-35.Wensinck, el-Muʿcem, VIII, 70.Müsned, IV, 147; V, 416, 417, 422.Buhârî, "Menâḳıbü'l-enṣâr", 89, "Ḳader", 8.Müslim, "İmâre", 48, "Eşribe", 170.Ebû Dâvûd, "Ṣalât", 6.Tirmizî, "Zühd", 39, "Tefsîr", 3, "Eṭʿime", 13.Nesâî, "Beyʿat", 32.Taberânî, el-Muʿcemü'l-kebîr (nşr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefî), Bağdad 1979, IV, 187, 189, 218.Hâkim, el-Müstedrek, I, 90; III, 462; IV, 515.Heysemî, Mecmaʿu'z-zevâʾid, IX, 323.İbn Hişâm, es-Sîre, I, 144, 177; II, 100, 140, 141, 144, 145, 152, 167, 175, 359; III, 315, 316, 354, 355.İbn Saʿd, eṭ-Ṭabaḳāt, I, 110, 116; III, 484, 485.İbn Kuteybe, el-Maʿârif (Sâvî), s. 119.Belâzürî, Fütûḥ (Rıdvân), s. 19, 20, 159.İbn Abdürabbih, el-ʿİḳdü'l-ferîd, Kahire 1384/1965, IV, 367-368.İbn Abdülber, el-İstîʿâb, I, 403-404.Herevî, Ziyârât, Bursa Eski Eserler Haraççıoğlu Ktp., nr. 1095, vr. 51[a].İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-ġābe, II, 94-96.Zehebî, Aʿlâmü'n-nübelâʾ, II, 402-413.İbn Kesîr, el-Bidâye, III, 198, 214.İbn Hudeyde, el-Miṣbâḥu'l-muḍî (nşr. Muhammed Azîmüddin), Beyrut 1405/1985, I, 88-89.İbn Hacer, Tehẕîbü't-Tehẕîb, III, 90-91.Tecrid Tercemesi, I, 135-138.Enîsî, Menâḳıb-ı Akşemseddîn, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4666, vr. 11[b]-12[a].Semhûdî, Vefâʾü'l-vefâ, I, 181, 193.Hazrecî, Ḫulâṣatü Teẕhîb, s. 100-101.Münâvî, Feyżü'l-ḳadîr, VI, 386.Halebî, İnsânü'l-ʿuyûn, Beyrut 1320, II, 57-65.Safiyyurrahmân Mübârekfûrî, er-Raḥîḳu'l-

maḫtûm, Beyrut 1408/1988, s. 167.Ahmed b. Zeynî Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye (Halebî, İnsânü'l-ʿuyûn içinde), I, 329.Mahmud Esad, İslâm Tarihi, İstanbul 1983, s. 375, ayrıca bk. İndeks.Alasonyalı Hacı Cemal Öğüt, Meşhur Eyyûb Sultan, İstanbul 1955.Muinüddin Ahmed Nedvî – Saîd Sâhib Ensârî, Asrı Saadet: Peygamberimizin Ashabı (trc. Ali Genceli, nşr. Eşref Edib), İstanbul 1384/1964, IV, 268-285.Ali İhsan Yurd, Fatih Sultan Mehmed Han'ın Hocası Şeyh Akşemseddin: Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1972, s. 62-67.M. Mustafa el-A'zamî, Küttâbü'n-nebî, Riyad 1403/1981, s. 32.Hüseyin Algül, İslâm Tarihi, İstanbul 1986, I, 117, 268, 307, 311, 435-437; II, 431; III, 31.İsmail L. Çakan, Eyüb Sultan Hazretlerinden Kırk Hadis, İstanbul 1990.Marius Canard, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", İstanbul Enstitüsü Dergisi, II, İstanbul 1956, s. 217-222.Tülay Artan, "Eyüp", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (bundan sonra TDVİA), 44 Cilt. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988-2013),12: 1-6. 5 Alfred Guillaume, The Life of Muhammad: A Translation of Ishaq's Sirat Rasul Allah (Oxford: Oxford University Press, 2004), 228; E. Levi-Provençal, "Abu Ayyub Khalid b. Zayd b. Kulayb al-Nadjdjari", The Encyclopaedia of Islam, 2. Baskı, 13 cilt. (Leiden: E. J. Brill, 1960-2008), 1: 108-109; Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî," TDVİA, 10: 123-125. Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke, I, 545.Recep Akakuş, Eyyüb Sultan ve Mukaddes Emanetler, İstanbul 1973, s. 121, 128, 132.

Medine-i Münevvere'nin eski bir fotoğrafı. Kırmızı ile işaretli olan mekan Ebu Eyyüb el-Ensari Hazretleri'nin evi. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz Medine'ye geldiğinde devesi buraya çökmüş ve bu evde 6 ay misafir olarak kalmışlardır. Şuan bu mekan Mescidin avlusunda kalmıştır. (Mescidin genişletilmesinde yıkılmıştır.)

AKŞEMSEDDİN(K.S)
(D.H.792-M. 1389, Şam –V. H. 863-M.16Şubat 1459, Göynük)

Akşemseddin Hazretleri, Hacı Bayram-ı Velînin halifesi, Fâtih Sultan Mehmed'in hocası, Konstantıniyye'nin fethinin manevi fatihi, Resûlullah(s.a.v)ın mihmandarı, Ebû Eyyub el-Ensârî(r.a) Hazretlerinin kabrinin kâşifi,Âlim, şâir, **İlk Mikrobu bulan,** tabib ve tasavvuf ehli bir zattır. Saçı ve sakalı, elbisesi beyaz olduğu için kendisine "Ak Şemseddin" denilmiştir.

DOĞUMU, ANNE BABASI, SOYU

Akşemseddin (H.792-M. 1389 Şam'da dünyaya geldi. Asıl ismi Şemseddin Muhammed b. Hamza'dır. Babası **Şeyh Hamza,** soyu, baba tarafından Hz.Ebu Bekir(r.a)'e dayanmaktadır. Ancak Akşemseddin veya kısaca Akşeyh adıyla şöhret bulmuştur. M.16 Şubat 1459'da,Bolu-Göynük'te vefat etti.)

Avârifü'l-maârif sahibi Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) torunlarından Şeyh Hamza'nın oğludur. Baba tarafından nesebi Hz. Ebû Bekir'e kadar uzanmaktadır. Yedi yaşlarında babasıyla birlikte Anadolu'ya gelerek o zaman Amasya'ya bağlı olan Kavak ilçesine yerleştiler (799/1396-97). ***(Feridüretü'l Evliyâ, s. 270. Şemseddin Sâmi: Kâmus-u Âlâm)***

Şeyh Hamza (Kurtboğan) ailesiyle beraber geldiği Amasya'da küçük Şemsettin'i pekiyi yetiştirmiştir. ***(Emir Hüseyin Enîsî: Menâkıb-ı Akşemseddin, s. 4)***

İlk tahsilini babasından alan Akşemseddin, 7 yaşında hafız olmuş,Amasya ve Osmancık medreselerinde eğitimini tamamlamıştır.

Kur'an'ı ezberleyip kuvvetli bir dinî tahsil gördükten sonra Akşemseddin, müderrislik payesi almış ve Osmancık Medresesine müderris olmuştur. Akşemseddin ayrıca, tıbba ve eczacılığa merak sararak tıp ilmini öğrenmiş, Daha önceden Abdülkâdir Geylânî(k.s), İmam-ı Gazali(k.s) ve Muhammed Celaleddin-i Rumi(k.s) örneklerinde görüldüğü gibi, ilim tahsili ile tatmin olmamış, irfan tahsili için müderrisliği ve medreseyi terk etmiş,

Babası da büyük bir âlim veli idi. Babasının vefat ettiği, toprağa verildiği günün gecesi bir kurt gelip, babasının kabrini açtı. Beldeye musallat olan kurt, yeni mezarları bulup ölüyü çıkararak parçalardı. Şeyh Hamza'yı da parçalamak ve yemek istemişti. Fakat Şeyh Hamza, elini uzatarak, o kurdu boğazından sıkıp öldürdü. Sabah ziyarete gelenler kurdu ölü, Hamza'nın elini de mezardan çıkmış buldular. Hâl sâhibi biri; "Kurda değdiği için, Şeyh Hamza'nın mübârek elinin yıkanması lâzımdır." dedi. Elini yıkadılar. El, hemen içeri çekildi. O günden beri Akşemseddîn'in babası, Kurtboğan lakabı ile meşhûr oldu.

Akşemseddîn, babasının vefâtından sonra tahsîline devâm ederek kısa sürede tüm şer'i ilimlerle birlikte tıp ilmini de tahsil ettikten sonra Osmancık medresesine müderris (profesör) oldu. Burada günün belli saatlerinde ders verir artan zamanlarda nefsinin terbiyesi ile meşgûl olurdu. Devamlı takvâ üzere Hak'la birlikte bulunurdu. Şeyh Hamza (Kurtboğan adıyla meşhurdur) âlim biridir ve oğlunu mükemmel yetiştirmiştir. Mübarek, dudak uçuklatacak kadar zekidir. Hızlı ilerler ve genç yaşta müderris olur. Osmancık medreselerinde talebe okutur. Evet, yörede hatırı sayılır bir âlimdir, ancak işin hâkikatına varmak ister. Bunun tek yolu vardır "ledün ilminde mütehassıs bir velinin" huzurunda diz çökmek.

Arar, sorar, istihareye yatar. Zihninde iki isim berraklaşır. Bunlardan bir tanesi Hâlep'te ki Zeynüddin Hafi Hazretleridir. Diğeri Ankara'daki Hacı Bayram-ı Veli. Akşemseddin yakından başlar. Ondaki bu hâlleri görenler ve bilenler kendisine zamânın büyük velîsi

Hacı Bayram Hazretleri'ne gitmesini tavsiye ettiler. Bu tavsiyelere uyan ve tasavvuf yolunda yükselmek isteyen Akşemseddîn Hazretleri müderrislik görevini bırakarak, Ankara'ya gider. Daha öncede Tasavvufa olan ilgisinden dolayı, önce İran'ı dolaşmış, ama umduğunu bulamadığı için yeniden Anadolu'ya dönmek zorunda kalmıştı.***(Emir Hüseyin Enîsî: Menâkıb-ı Akşemseddin, s. 8)***

Bazı insanlar vardır ki doğduğu zamana ait değildir. Çağların ötesinde yaşarlar. Onlar ışık olur çevresini aydınlatırlar. Onlar tutunacak dalların bütün bütün kırıldığında kalpleri ve kafaları sözlerin güzelleriyle aydınlatmıştır insanoğlunu. İnsan için faydalı olan bilgi, bilgilerin en üstünüdür, en güzel rehberdir.

O ki, İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet'in hocası, Onun hocası, "Hacı Bayram Veli" Onun da hocası ise, "Hâmid-i Velî", diğer bir adı ile "Somuncu Baba" Hazretleri'dir.

Anadolu'da ise, Akşemseddin'e Ankara'da bulunan Hacı Bayram Veli'yi tavsiye etmişler ve ona şöyle diyorlardı:"Kazandığın şu zahiri ilmini mana ilmiyle, bilgini aşk ile, akıl vergisini kalp ve gönül vergisiyle tamamlaman gerek. Bu da yalnız olmaz. Sana bir mürşit lazım. Kalk Ankara'ya git. Orada Hacı Bayram Veli'ye müracaat et. O seni tamamlasın, bütünleşin. Sen bu dünyaya lazım bir insansın.***(Nezihe Araz: Anadolu Evliyaları, s. 151-152)***

Devamlı takvâ üzere hakla birlikte bulunurdu. Yüksek ahlâk sâhibi idi. Ondaki bu hâlleri görenler ve bilenler kendisine zamânın büyük velîsi Hacı Bayram hazretlerine gitmesini tavsiye ettiler. Bu tavsiyelere uyan ve tasavvuf yolunda yükselmek isteyen Akşemseddîn hazretleri müderrislik görevini bırakarak, Ankara'ya geldi. Rastladığı bir kimseye Hacı Bayram-ı Velî'yi nerede bulabileceğini sordu. O da karşı sokakta yanında iki talebesiyle gezen bir zâtı göstererek;"İşte şu gördüğün, dükkan dükkan gezerek para toplayan kişi Hacı Bayram'dır." dedi.

Ankara'ya gelen Akşemseddin hazretleri, Hacı Bayram Veli(k.s)'nin öğrencilerinin nefislerini kırmak, fakirlere yardım etmek ve yoksullara ikramda bulunmak için de olsa cer ve yardım kabul etmesi, çarşı pazarda devran yaptırması gibi hallerini görünce, Akşemseddîn hazretlerinin yüzü buruştu kalbi sıkıntıyla doldu. Demek meşhur velî Hacı Bayram dükkân dükkân para topluyor, buralara kadar kendimi boşuna yormuşum diyerek oradan uzaklaştı, bu hallerinden

hoşlanmadığı için Ankara'dan ayrılır ve başka bir mürşid aramak için Halep'e gider. ***(Taşköprülüzâde: Şakayık-ı Nûmâniye, c. 1, s. 138. Emir Hüseyin Enîsî: Menâkıb-ı Akşemseddin, s. 7)***

Şöhreti Anadolu'ya kadar yayılmış bulunan intisap için ve meşhur velî Şeyh Zeynüddîn-i Hâfî hazretlerine talebe olmak ve ona intisap gâyesiyle Haleb'e doğru yola çıktı. Günlerce yol alan Akşemseddîn Haleb'e bir konak mesâfeye geldiğinde bir hana indi. Sabah, elleri yüzünde korku, şaşkınlık ve dehşet içerisinde uyandı. Hâlâ gördüğü rüyânın etkisi altındaydı. Sabah namazını edâ eden Akşemseddîn, Haleb yerine tekrar geri Ankara istikâmetine döndü. Oysa Haleb'e bir saat kalmıştı. Onu geri döndüren, Akşemseddîn hazretleri ile ilgili bir rüyâ idi ve hep bu düşün tesiri ile yürüyordu. ***(Taşköprülüzâde: Şakayık-ı Nûmâniye, c. 1, s. 241. Nezihe Araz: Anadolu Evliyaları, s. 153-154)***

Rüyâsında boynuna takılan bir zincir Hacı Bayram'ın elindeydi. Akşemseddîn, Haleb'e gitmek istedikçe Hacı Bayram zinciri çekiyordu. Tam boğulmak üzere iken uyanmıştı. Rüyâ tâbiri gerektirmeyecek kadar açıktı. Akşemseddîn hızla Hacı Bayram'a gelirken; ***"Ne yaptım ben"*** diyerek kendi kendine söyleniyordu.

Ankara'ya gelip, Hacı Bayram-ı Velî'nin dergâhına ulaşınca, onun talebeleriyle tarlada çalıştığını öğrendi. Hemen oraya koştu, fakat Hâcı Bayram hiç iltifat etmedi. Akşemseddîn, diğer talebeler gibi tarlada çalıştı. Yemek vakti gelince, Akşemseddîn'in yüzüne bakmadı. Hacı Bayram, hazırlanan yemeği talebelerine taksim etti, artığını da köpeklerin çanağına döktürdü. Akşemseddîn, bir onlara bir de kendine bakarak, nefsine***; "Sen buna lâyıksın!"*** diyerek, köpeklerin önüne konan yemekten yemeye başladı. Hacı Bayram-ı Velî, onun bu tevâzusuna dayanamayarak***;"Köse, kalbimize girdin, gel yanıma!"*** diyerek gönlünü alıp sofrasına oturttu. Sonra***;"Zincirle zorla gelen misâfiri böyle ağırlarlar."*** dedi. Akşemseddîn buna çok sevindi ve kendini onun irfan meclisine verdi.

Hacı Bayram-ı Velî hazretleri Akşemseddîn'i diğer talebelerinden daha zor imtihanlara tâbi tuttu. Nefsini terbiye ve ıslah etmekte büyük sıkıntılar çektirdi. Bir defâsında yedi günde bir kaşık sirkeden başka bir şey yedirmedi. Ancak Akşemseddîn bütün bunlardan memnun ve hattâ kendisi daha fazlasına tâlipti. Nitekim nefsinin istediği şeyleri yapmamakta şeyhinin kendisine buyurduğu tâlim ve terbiyedeki şiddet derecesini kendi isteğiyle artırdığı zaman

Hacı Bayram hazretleri ona***:"Yâ Köse nice riyâzet eylersin, nefsin isteklerinden sakınırsın, âkıbet nûr olursun. Vefât ettikten sonra seni kabrinde bulamazlar!" dedi.***

Böylece Akşemseddîn hazretleri kısa zamanda tasavvuf yolunun bütün inceliklerini öğrendi ve Hacı Bayram hazretlerinden icâzetini, diplomasını aldı. (H.833.M.1429-30).

Onun kısa sürede icâzet alması bâzılarına zor geldi. Hacı Bayram-ı Velî'ye***;"Diğer dervişlere kırk yıldır hilâfet vermedin, az müddet içinde Akşeyh'e hilâfet verdin. Hikmeti nedir?"*** diye sordular. Hacı Bayram-ı Velî de***;"Bu zeyrek, uyanık ve akıllı bir kösedir. Her ne görüp duydu ise hemen inandı. Sonra hikmetini yine kendisi anladı. Fakat yanımda kırk yıldan beri hizmet eden bu talebeler, hemen gördüklerinin ve duyduklarının aslını ve hikmetini sorarlar. Ona hilâfet verilişinin sebebi budur."*** cevâbını verdi.

Akşemseddîn hazretleri, hocası Hacı Bayram-ı Velî'nin ileride bir büyük fethin mânevî fâtihliği müjdesine de nâil oldu.

Hacı Bayram-ı Velî hazretlerinin tahsil ve terbiyesiyle irşâd makâmına yükselen Akşemseddîn hazretleri önce Beypazarı'na yerleşti. Orada bir mescid, bir değirmen yaptırdı. Halkın etrâfına toplanması üzerine İskilip'te Evlek'e oradan da Göynük'e gelip mekân tuttu. Birgün bir kişi gelip, Akşemseddîn'e bir mikdâr mülk bağışladı. Akşemseddîn hazretleri o yerin üzerine gelince, tebessüm etti. ***"Niçin tebessüm ettiniz?"*** diye sordular.

O da;"***Otuz sene kadar önce seyâhat ederken, yolum buraya düşmüştü. Görünce gönlüm buraya meyil etmişti. Gönlümden geçen bu arzu, otuz yıl sonra gerçekleşti. Onu hatırladım ve tebessüm ettim."*** cevâbını verdi.

Hacı Bayram hazretleri Ankara'da fenâ âleminden bekâ âlemine göç etmek üzere iken; son sözleri***:"Benim namazımı Akşemseddîn kıldırsın ve cenâzemi yıkasın. Bu haberimi ona iletirsiniz!"*** oldu ve vefât etti. O sırada Akşemseddîn orada değildi ve nerede bulunduğunu kimse bilmiyordu. Talebeler ile Hacı Bayram-ı Velî'nin yakınları, merak ve hayret içinde kaldılar. Bâzı kimseler;

"Hacı Bayram-ı Velî'nin bu sözü, ölüm hâlinde söylenen sözlerdendir. Buna pek îtibâr edilmez." dediler. Kararsız ve üzüntülü bir halde yollara bakarlardı. O esnâda; "Akşemseddîn geliyor!" diye bir ses işitildi. Halk Akşemseddîn'i karşıladı ve olup biteni haber verdi.

O da vasiyet üzerine yıkayıp namazı kıldırdıktan sonra, Hacı Bayram-ı Velî'yi defn etti.

İşler bitince, Hacı Bayram-ı Velî'nin doksan bin akçe borcu olduğunu öğrendi ve otuz bin akçesini ödemeyi vâdetti. Kalanını da Hacı Bayram-ı Velî'nin yakınları ile dostları ödediler. Akşemseddîn, üzerine aldığı otuz bin akçenin yirmi dokuz binini ödedi ve geriye bin akçe kaldı. Alacaklı, Akşemseddîn'e gelerek hepsini istedi. ***"Birkaç gün müsâade et."*** dediyse de, faydası olmadı. Sert ve küstah bir şekilde bir dakika bile bekleyemeyeceğini bildirdi. Bu söz üzerine fevkalâde müteessir olan Akşemseddîn hazretleri alacaklıyı içeri çağırdı. Evin önünde bir bahçe vardı.

Ona***;"Bahçeye gir, alacağın bin akçeyi al. Fazlasını alma!"*** dedi. O kimse, bundan sonraki durumunu şöyle anlatıyor***:"Bahçeye girdim. Bahçenin içinde yassı yapraklı bir ot vardı. Her yaprağın üzerinde bir akçe vardı. O otta o kadar çok yaprak vardı ki, sayısını ancak Allahü teâlâ bilir. Onun yapraklarından bin akçe topladım. Fakat yaprakların üzerinden bir akçenin eksilmemiş olduğunu gördüm. Bahçenin içi de akçe ile doluydu. Bu hâli görünce, hayrette kaldım. Dışarı çıkıp, o bin akçeyi Akşemseddîn'in önüne koydum. "Bu akçeleri size bağışladım." dedim, yalvardım ve özür diledim. Fakat Şeyh, o bin akçeyi kabûl etmedi."***

Akşemseddîn hazretleri hocasının vasiyetini yerine getirdikten sonra tekrar Göynük'e geldi. Burada da bir mescid ve değirmen inşâ eyledi. Bir yandan oğullarının, diğer taraftan da kendisine intisâb edip gönül veren talebelerinin tâlim ve terbiyeleriyle uğraşıyordu.

Tıb ilminde de kendini yetiştiren Akşemseddîn hazretleri çeşitli hastalıklara, hangi otlardan hazırlanan ilaçların iyi geleceğini bilirdi. Bu hususdaki ilmi dillere destan idi. Bulaşıcı hastalıklar üzerinde de çalışmalar yaptı. Çünkü o devirde salgın hastalıklar binlerce insanın ölümüne sebeb oluyordu. Akşemseddîn hazretleri, etkileri bakımından kansere benzeyen seretân denilen bir hastalıkla da uğraşmıştı. Tıptaki şöhreti o dereceye vardı ki birkaç defâ Edirne sarayına çağrıldı.

Akşemseddîn, birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlar arasında zâhirî ve bâtınî ilimleri çok iyi bilen yedi oğlu da vardı. Oğulları şunlardır: ***Muhammed Sadullah, Muhammed Fazlullah, Muhammed Nûrullah, Muhammed Emrullah, Muhammed Nasrullah,***

Muhammed Nûr-ul-Hudâ ve Muhammed Hamîdullah. Meşhûr halîfeleri ise: Muhammed Fazlullah, Harizatü'ş-Şâmî Mısırlıoğlu, Abdürrahîm Karahisârî, Muslihuddîn İskilibî ve İbrâhim Tennûrî'dir.

O ARADIĞINIZ HACI BAYRAM

Hacı Bayram-ı Velî, hem talebelerini yetiştiriyor, hem de belli saatlerde câmide insanlara vâz ve nasîhat ediyordu. Herkes Hacı Bayram-ı Velî'nin vâzlarına koşuyor, bâzı kerâmetlerini görünce, ona daha çok bağlanıyorlardı. Bu şekilde Hacı Bayram'ın etrafında pekçok kimsenin toplandığını gören bâzı hasetçiler, Pâdişâh İkinci Murâd Hana;

"Sultânım! Ankara'da Hacı Bayram isminde biri, bir yol tutturarak halkı başına toplamış. Aleyhinizde bâzı sözler söyleyip saltanatınıza kasdedermiş. Bir isyân çıkarmasından korkarız!" diyerek iftirâlarda bulundular. Bunun üzerine sultan, durumun tetkik edilmesi için iki kişi vazifelendirip;

"O kimseyi hemen gidip huzûrumuza getirin. Emrimize baş kaldırıp isyân ederse, zincire vurarak getirin!" emrini verdi.

Vazifeli çavuşlar, ellerinde pâdişâhın fermânı olduğu hâlde, Edirne'den kalkıp süratle Ankara'ya gittiler. Şehre yaklaştıklarında önlerine, yaşlı, nûr yüzlü bir kimse ile bir genç çıktı. Selâmlaştıktan sonra ihtiyâr zât;

"Evlâtlarım! Nereden gelip nereye gidiyorsunuz?" diye sorunca, onlar da;

"Ankara'da Hacı Bayram isminde biri, etrâfına adamlar toplayıp, Pâdişâhımıza başkaldırmış. Onu yakalayıp pâdişâhın huzuruna götüreceğiz." dediler. Çavuşların bu sözünü bekleyen ihtiyâr zât;

"O aradığınız Hacı Bayram bu fakîrdir." diyerek, kendisini gösterdi. Çavuşlar bir fermâna baktılar, bir de Hacı Bayram-ı Velî'ye. Aradıkları isyâncı bu olamazdı. Bu nûr yüzlü, hoş sözlü zât, hiç isyân edecek birine benzemiyordu. Hacı Bayram-ı Velî'ye tekrar tekrar dikkatle baktıktan sonra, birbirlerine;"Gidelim, Sultanımıza gidelim. Bu zâtın mâsûm olduğunu, söylenilenlerin yanlış olduğunu bildirelim." dediler.

Hacı Bayram;"Evlatlar! Sizin geleceğinizi biliyorduk. Onun için yola çıkıp sizi bekledik. Pâdişâhımızın fermânı başımız

üzerindedir. Haydi durmayınız, elimi zincirle bağlayınız ve bir an önce buradan gidelim." buyurdu. Bu sözlere iyice hayret eden çavuşlar;"Sizi yanlış anlatmışlar efendim. Size karşı edepsizlik etmeye hayâ ederiz. Hele zincire vurmak hiç aklımızdan geçmez. Mâdem ki emrediyorsunuz, buyurunuz gidelim." dediler.

Hacı Bayram ile yanındaki genç talebesi Akşemseddîn, çavuşlarla birliket Edirne'ye doğru yola koyuldular. Hacı Bayram-ı Velî, yol boyunca çavuşlarla sohbetler etti, onlar nasîhatlerde bulundu. Günler sonra Çanakkale Boğazından geçip, Edirne'ye geldiler. Sarayda Sultan İkinci Murâd Han, söylentilere göre devletin selâmetine kasdeden ve tahtına göz diken bir eşkıyâ beklerken, karşısında; nûr yüzlü, kâmil bir velî gördü. Hayretini saklamayarak, onu baş köşeye oturttu. Utancından bu büyük velînin yüzüne bakamadan;"Yolculuğunuz zahmetli oldu herhalde." dedi.

Hacı Bayram-ı Velî ise tebessümle;

"İyi bir vesîle oldu. Birçok yerde ve buralarda epeyce mâneviyât âşıkları gördük ve tanıştık." diyerek, pâdişâhı rahatlattı.

Sohbete başladılar. Sultan Murâd, şehzâdeliğinden beri ilme pek meraklıydı ve büyük bir âlim olarak yetişmişti. Hacı Bayram-ı Velî konuştukça, ilminin yüksekliğini daha iyi anladı. Tâ Ankara'dan buraya kadar getirttiğine çok üzüldü, tanışmakla şereflendiği için de çok sevindi. Tasavvuftaki bâzı müşkillerini Hacı Bayram-ı Velî'ye sordu. Aldığı cevaplardan ziyâdesiyle memnun oldu. Pekçok ihsânda bulunup, hediyeler verdi.

Fakat Hacı Bayram-ı Velî;"Sultânım! Bizim dünyâ malında gözümüz yoktur. Siz onları, ihtiyâcı olanlara veriniz." diyerek nâzikçe reddetti. Pâdişâh ısrar edince de;"Mutlaka ihsânda bulunmak istiyorsanız, talebelerimizin, devlete vereceği vergilerden muaf tutulmasını arzu ederiz." dedi. Pâdişâh da memnuniyetle kabûl etti. Hacı Bayram-ı Velî'yi günlerce sarayda misâfir etti, izzet ve ikrâmda bulundu.

İSTANBUL'UN FETHİ

Başbaşa sohbet ettiği günlerden birinde; konu İstanbul'un fethine gelmişti. Murâd Han Gâzi;"Allahü teâlânın izniyle, evliyânın himmet ve bereketleriyle İstanbul'u almak istiyorum. Rahmetli dedem Yıldırım Bâyezîd Han bu işe girişti. Fakat bir netice elde edemedi. Devlet-i âl-i Osman'ın toraklarının ortasında bir Bizans Devletinin

olmasına hiç gönlüm râzı değil. Sevgili Peygamberimizin de fethini müjdelediği bu İstanbul bize lâzım. Bunu almak için de himmetinizi, yardımınızı bekliyorum." dedi.

Murâd Han bu sözleri söylerken, Hacı Bayram-ı Velî derin bir tefekküre dalmış, onu dinliyordu. Sultanın sözü bittikten bir süre sonra şöyle konuştu:

"Sultânım! Bu şehrin alınışını görmek ne size, ne de bize nasîb olacak. İstanbul'u almak, şu beşikte yatan Muhammed'e (Fâtih Sultan Mehmed Han) ve onun hocası, bizim Köse Akşemseddîn'e nasîb olsa gerektir." müjdesini verdi. Sonra geleceğin Fâtih'ini kucağına aldı. Onun gözlerine bakarak, uzun uzun teveccühlerde bulunda. Sultan Murâd Han, bu müjdeye çok sevindi. Oğlu şehzâde Muhammed'e ve Akşemseddîn'e artık başka bir nazar ile bakmaya başladı.

Akşemseddin Hazretleri Fatih Sultan Mehmet Han'ı yetiştirmiş önemli bir eğitmendir. Tarihe not düşen faaliyetleri ile ecdadımızın önemli simalarından biri olmuştur. Eğiticiliği yanında tabipliği, şairliği, yazarlığı ve tasavvufî kişiliği gibi daha birçok başka yönü ile de zengin bir kişiliğe sahip olan Akşemseddin adeta bugünün tabiri ile "on parmağında on marifet" bulunan bir şahsiyettir. Kaleme aldığı eserler ile her yönden derinlikli bir birikime sahip olduğunu ispatlamıştır. Bu sebeple neslimize her yönü ile tanıtılmalıdır.

Hoca Akşemseddin önemli bir rol model olarak gençliğimiz ve gelecek nesiller için muazzam bir numune şeklinde karşımızda durmaktadır. "İstanbul'un manevi fatihi" unvanı ile nam salmış olan Akşemseddin'in Fatih Sultan Mehmet Han'ın beşikte iken lalalığına yani eğiticiliğine tayin edilip onu nasıl İstanbul'un fethine hazırladığı ve bu süreçte ne gibi çabalar içinde bulunduğu hususunda bilgilendirmelerde bulunacağız.

İlim, sanat ve siyasi hayatın örnek şahsiyetlerinden biri olan Fatih'in yetişmesinde temele ilk harcı koyan babası Sultan Murad Han'dır. Mânevi değerlere tutunmuş, kahraman olduğu kadar âlim ve şair olan bu ulu arifin, Fatih'in ruhunda tutuşturduğu meşale, kendisinden sonra gelen Molla Gürani ve Molla Hüsrev gibi devrinin en mümtaz âlim ve mürşitleri ile beslenerek kuvvetlenmiş ve sürekli olarak etrafını aydınlatmıştır. Sultan Murat Han'ın, özellikle oğlu Fatih'in yetişmesinde takip ettiği ciddi ve disiplinli eğitim şekli, daha

sonra sistemleşerek, diğer şehzadelerin de yetiştiği bir müessese halini almıştır.

Sultan Murad'ın asıl büyüklüğü, Fatih gibi müstesna bir evladın yetişmesinde gerekli rolü ifa etmesidir. Çünkü o büyük insan, siyasî görüşü kuvvetli, nüfuzlu bir hükümdar olan ve seyf-i İslam'ın elinde tutacak Fatih'i keşfetmesi, onun ileri görüşlü ve keramet ehli olduğunu gösterir.Bir aksiyon insanı olan Fatih Sultan Mehmed'in çocukluğunun ilk yılları, cevval ruhlu olması, ata binme ve cirit gibi sporlara meraklı olmasından dolayı oldukça hareketli idi.

Padişah'a tokat...

Akşemsettin, Fatih Sultan Mehmet'i eğittiği zamanlar, Fatih sınıfta hiç durmaz, önünde oturan çocuklara kalem batırırdı. Akşemsettin bir şey dediği zaman 'Sen bana bişey diyemezsin, ben padişahın oğluyum' derdi. Akşemsettin artık bu durumdan rahatsız ama bir o kadarda çaresizdi. Padişahın karşısına bu konu hakkında gitmekten hayâ ediyordu. Birgün herşeyi göze alıp padişahın huzuruna çıktı ve olanları ona sıkılarak anlattı. Padişah durum karşısında bir müddet düşündü ve o müthiş planını Akşemsettinin kulağına usulca açıkladı. Akşemsettin plan konusundaki rahatsızlığını padişaha ilettiysede padişah onu dinlemedi ve bu iş olacak dedi. Ertesi gün yine ders ortamında ve yine Fatih yaramazlık yapıyordu. Hocası Akşemsettin'in uyarısına yine aynı tehdit cevabını verdiği sırada padişah ansızın kapıyı açıp içeri girdi. Olay karşısında Akşemsettin hiddetlenerek padişaha bağırdı ve bir tokat atarak, bu şekilde sınıfa giremeyeceğini izin istemesi gerektiğini söyleyerek dışarı çıkmasını istedi. Padişah mahçup bir şekilde boynunu bükerek özür diledi ve dışarı çıktı. Olaylar karşısında Fatih'in nutku tutulmuş ne yapacağını şaşırmıştı. Güvendiği babası tokat yemişti. Fatih allak bullak olmuştu. O günden sonra Fatih bambaşka biri olmuştu.

AKŞEMSEDDİN'İN İSTANBUL'UN FETHİNDEKİ YERİ

Akşemseddin'in asıl ünü, II. Murat'ın emir ve isteğiyle II. Mehmed'in hocalığına tayin edilişiyle başladı. İstanbul'un fethi sırasında büyük yararlılıklar göstermiş, genç sultanı teşvik ederek zaferin kazanılmasında önemli katkılarda bulunmuştu. Akşemseddin çocukları, öğrencileri ve müritleriyle birlikte fetih ordusuna katıldı.

Akşemseddin, şeyhi Hacı Bayram'ın II. Murad'la münasebetlerinde hemen daima yanında olduğundan oğlu II. Mehmed ile de tanışmış ve tahta çıktıktan sonra da onunla görüşmeye devam etmişti. Tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber İstanbul'un fethinden önce iki defa Fâtih'in yanına Edirne'ye giden Akşemseddin, ilkinde II. Murad'ın kazaskeri Çandarlıoğlu Süleyman Çelebi'yi, öbür defasında da Fâtih'in kızlarından birini tedavi ederek iyileştirmiş, Fâtih'in kızı da kendisine Beypazarı'ndaki pirinç mezraalarını vermişti. Fâtih 1453 yılı baharında İstanbul'u muhasara etmek üzere ordusuyla Edirne'den yola çıkınca Akşemseddin, Akbıyık Sultan ve devrin diğer tanınmış şeyhleri de yüzlerce müridleriyle ona katıldılar. Akşemseddin kuşatmanın en sıkıntılı anlarında gerek padişahın gerekse ordunun mânevî gücünün yükseltilmesine yardımcı oldu. Araştırmacılar, Akşemseddin'in bu sıkıntılı anlarda zaferin yakın olduğu müjdesini vererek sabredip gayret göstermesi gerektiğine dair Fâtih'e yazdığı mektupların fethin kısa zamanda gerçekleşmesinde büyük bir tesiri olduğunu belirtmektedirler. ***(İnalcık, s. 131).***

Fetihten sonra Ayasofya'da kılınan ilk cuma namazında hutbeyi Akşemseddin okuduğu gibi, İslâm ordularının daha önceki kuşatmalarından birinde şehid düşmüş olan sahâbeden Ebû Eyyûb el Ensârî'nin kabrini de Fâtih'in isteği üzerine yine o keşfetti. Fâtih tarafından kiliseden çevrildikten sonra Fâtih medreseleri yapılıncaya kadar önce medrese olarak kullanılan Zeyrek Camii'nin güney ihata duvarında pencere üstündeki bir kitâbeden, Akşemseddin'in İstanbul'da bulunduğu yıllarda burada oturduğu ve ders verdiği anlaşılmaktadır (bk. Ayverdi, III, s. 537). Fetihten sonra padişahın taç ve tahtını terkedip bütünüyle şeyhe bağlanmak ve ondan tarikat ahkâmını öğrenmek istemesi üzerine Akşemseddin büyük bir dirayet göstererek Fâtih'in bu arzusuna engel olmaya çalıştı. Bunu başaramayacağını anlayınca Gelibolu üzerinden Anadolu yakasına geçerek Göynük'e döndü. Sultanın, gönlünü almak üzere arkasından gönderdiği hediyeleri geri çevirdiği gibi Göynük'te yaptırmak istediği cami ve tekkeyi de kabul etmeyerek sadece bir çeşme yapılmasına razı oldu.

Akşemseddin'in on iki evladı olduğundan bahsedilmekte ise de mevcut diğer kaynaklarda sadece on çocuğundan söz edilmektedir. Akşemseddin Hazretlerinin asıl ünü, Sultan II. Murat'ın emir ve

isteğiyle II. Mehmed'in hocalığına tayin edilişiyle başlamıştır. Akşemseddin, II. Mehmed'e danışmanlık yapıp İstanbul'un fethine katkıda bulunmuştur. Akşemseddin çocukları, öğrencileri ve müritleriyle birlikte fetih ordusuna katılmışlardır. ***(İbrahim Koç: İstanbul'un Manevi Fatihi Akşemseddin. Elest Yayınları, İstanbul, 2007, 2. Basım, s. 68129.)***

Akşemseddin İstanbul kuşatmasının en kritik günlerinde II. Mehmed'e bir mektup yazmıştır.II. Mehmed Akşemseddin ile İstanbul'a girişte şehir halkı tarafından karşılanıyor, şehir halkı Akşemseddin'i II. Mehmed sanıp ona çiçekler uzatılıyor. Akşemseddin ise "*Padişah ben değilim*" diyerek yanındaki II. Fatih Sultan Mehmed'i gösteriyordu. II. Mehmed ise "*Hünkar benim ama, o benim hocamdır. Çiçekler O'na Layıktır!*" sözüyle tebessüm ediyordu.***(Murtaza Gürsoy: İstanbul'un Manevi Fatihi Akşemseddin. Elest Yayınları, İstanbul, 2007, 2. Basım, s. 78)***

II. Mehmed İstanbul'un fethin ardından Ayasofya'da hutbesini tamamladıktan sonra, minberden indi ve Akşemseddin'i imâmete geçirdi. Böylece Akşemseddin, fethin ilk Cuma namazını kıldırmış oldu.***(Ahmed Muhtar: Feth-i Celîl-i Konstantiniye, s. 273)***

Ayrıca Akşemseddin, Fetih'ten sonra II. Mehmed isteği üzerine Ebu Eyyûb el-Ensarî'nin kabrini tespit ettiği rivayet edilir.***(Murtaza Gürsoy: Meşhur Eyüp Sultan, s. 179-180.İbn Esîr: Üsdülgâbe, c. 2, s. 90.El-İstiâb, c. 1, s. 151)***

Akşemseddin ve tıp

Akşemseddin, bilim'de ve tasavvufta olduğu gibi, tıp ve eczacılık alanında da büyük bir üne sahipti. Fakat kaynaklarda Akşemseddin'in tıp ilmini kimden ve nasıl öğrendiğine dair net bir bilgi yoktur. Bununla alâkalı İskoç oryantalist Elias John Gibb, *History of Ottoman Poetry* adlı eserinde, Akşemseddin'in tıp alanındaki ilmini, Hacı Bayram Veli ile beraber olduğu yıllarda elde ettiğini kaydetmekte ve kendisinden *âlim ve mübarek bir kimse* diye söz etmektedir

Sadece beden hastalıkların değil, aynı zamandan ruh hastalıklarının da hekimi olan Akşemseddin, ruh hastalıklarını da tedâvi ederdi.***(Elias John Wilkinson Gibb: History of Ottoman Poetry. Londra, 1900-1909, c. 3, s. 138.Taşköprülüzâde: Şakayık-ı Nûmâniye, c. 1, s. 147.Nezihe Araz: Anadolu Evliyaları. Nişancızâde Muhammed bin Ahmed: Mirat-ı Kâinat, s. 556. Emir Hüseyin Enîsî: Menâkıb-ı Akşemseddin, s. 12.)***

Talebelerinden Şeyh Mısırlıoğlu Abdurrahîm anlatıyor:"Hocam Akşemseddîn ile Edirne'ye gitmiştik. Sultan Murâd Hanın kazaskeri Süleymân Çelebi hasta idi. Bizi saraya dâvet ettiler. Sultanın tabibleri Süleymân Çelebi'nin etrafında ona ilâç veriyorlardı. Hocam tabiblere bunun hastalığı nedir? Diye sordu. Onlar;"Şu hastalıktır." diye cevap verdiler. Hocam;"Buna Sersam ilâcı yapmak lâzımdır." buyurdu. Tabibler;"Bunun hastalığı o değildir amma sen yine o ilâcı ver." deyip gittiler. Ben çok üzülmüştüm. Zîrâ hocamın hastalığa tam vâkıf olamadığını zannetmiştim. Hocam divitle kalem istedi, reçetesini yazdı. İlaçlarını hazırladı ve Süleymân Çelebi'ye verdi. Aradan kısa bir zaman geçince, Süleymân Çelebi'de sıhhat alâmetleri belirdi ve iyi oldu."

Yine Fâtih Sultan Mehmed Han'ın kızı Gevherhan Sultan hastalanmıştı. Tabibler tedâvide âciz kalıp özür dilediler. Sonunda Akşemseddîn hazretlerine mürâcaat edildi. Onun yazdığı ilâç Allahü teâlânın izni ile iyi geldi.

Bunun üzerine yeniden Ankara'ya döndü. Hacı Bayram Veli'nin yanında özel ilgi ve sıkı bir riyâzet ve mücâhadeye alınan Akşemseddin, kendisine gösterilen bu ihtimamı en iyi şekilde değerlendirdi. ***(Şemseddin Sâmi: Kâmus-u Âlâm, c. 1, s. 265. Orhan Köprülü: 14. ve 15. Asır Türk Menâkıpları, s. 96)***

Akşemseddin'in içinde çileye girdiği hücre bugün de Ankara Hacıbayram Camii bodrumunda mevcuttur ve şeyhin adıyla anılmaktadır. ***(Ayverdi, IV, s. 893-894).***

Mikrobun kâşifi

Kaynaklarda "tabîb-i ervâh" (gönül hekimi) ve "tabîb-i ebdân" (beden hekimi) olarak zikredilir. Devrinin en iyi hekimi olarak bilinen Akşemseddin, tıp tarihinde ilk defa mikrobu keşfeden âlimdir. O, hastalıkların mikrop yoluyla bulaştığını söylemiş, bu konuda kesin bilgiler veren Fracastor adlı İtalyan hekimden en az 100 yıl önce bu konuya ilk temas eden hekim olmuştur.

Akşemseddin, Antonie van Leeuwenhoek'in yaklaşık iki asır sonra deneyle keşfettiği mikrobu, Maddetü'l-Hayat adlı eserinde yıllar öncesinde dile getirdi:

Hastalıkların insanlarda teker teker ortaya çıktığını sanmak hatadır. Hastalık, insandan insana bulaşmak suretiyle geçer. Bu bulaşma, gözle görülmeyecek kadar küçük, fakat canlı tohumlar

vasıtasıyla olur.*(İslam Ansiklopedisi, c. 1, s. 320 Taşköprülüzâde: Şakayık-ı Nûmâniye, c. 1, s. 48.Osman Şevki Uludağ: Beş Buçuk Asırlık Türk Tabâbet Tarihi. İstanbul, 1969, s. 35-36.)*

İSTANBULUN MANEVİ FATİHİ

İkinci Murâd Hanın vefâtı ile Osmanlı tahtına çıkan genç pâdişâh Sultan Mehmed, İstanbul'un fethi hazırlıklarını tamamladıktan sonra şehre doğru hareket ederken, Allah adamlarının da ordusunda bulunmasını istedi. Bu dâvet üzerine Akşemseddîn, Akbıyık Sultan, Molla Fenârî, Molla Gürânî, Şeyh Sinân gibi meşhûr âlim ve velîler, talebeleriyle birlikte orduya katıldılar. Yine orduya katılan Aydınoğlu, Karamanoğlu, İsfendiyaroğlu kuvvetleri gibi gönüllü birlikler, İstanbul'un fethinin, bütün Türk-İslâm âlemince mukaddes bir gâye kabûl edildiğini dile getirdiler. Bilhassa talebeleriyle birlikte orduya katılan Akşemseddîn hazretleri ve diğer âlim ve evliyâ zâtlar, askerlere ayrı bir şevk ve azim veriyorlardı.

Akşemseddin, ilim ve fazilette olduğu kadar manevi sohbetleriyle de her zaman Fatih Sultan Mehmed'in yanında olup, savaşın en sıkıntılı anlarında duası, teşvikleri ve manevi himmetleriyle fethin kazanılmasında büyük katkısı oldu.

Asırlar boyu hakkında Doğu'da ve Batı'da çok şeyler söylenen ve ciltlere sığmayan İkinci Mehmed'i, zirveye çıkaran ve ona Fatih unvanını verdiren olay şüphesiz İstanbul'un fethidir. Fatih ve kahraman ordusu bu uğurda kanlarını akıtıp, Peygamberinin müjdesine nail olurken, Akşemseddin, Molla Gürâni, Molla Yegân, Molla Hüsrev, Molla Zeyrek, Akbıyık Sultan, Cebe Ali'lerde Cihangir Sultanın bir an olsun yanından ayrılmamışlardır. Bu muhteşem ekip fethin mimarı, Fatih'in de kolu, kanadı ve tabir caizse ruhu olmuşlardır. O muazzam Osmanlı ruhunu inkişaf ettiren âlimlerin, padişahların, askerlerin ve halkın nasıl bir eğitimden geçtiği araştırılıp, bugünün buhranlarına, problemlerine çare olarak sunulmalıdır.

"Osmanlı hanedanı bu muazzam devleti nasıl kurdu, hükmünü nasıl yürüttü; idaresi altında toplanan farklı ırkları, çeşitli medeniyetlerden ve farklı diller konuşan milyonlarca insanı birbiri ile nasıl kaynaştırdı?" Bütün bunlar merak ve heyecan ile araştırılmaya değer önemli konulardır.

Fatih için söylenen hükümdar, cihangir, serdar, sanatkâr, şair gibi birçok meziyeti yanında belki de en çok bilinmesi gereken deha

derecesinde bir âlim ve mütefekkir olmasıydı. Bu vasıflarını hiç yanından ayırmadığı ilim adamlarıyla elde etmişti.

Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı Padişahları içinde en dirayetli, en faziletli ve en ziyade otorite gücüne sahip birisi idi. Fatih'e bu ruhu, bu çelik gibi iradeyi ve harika metaneti kazandıran, Allah'ın yardımıyla Molla Gürani, Molla Hüsrev ve Akşemsettin gibi öğretmenleridir.

İstanbul'un fethinde, güçlü imanın, yüksek şecaatin ve bunlara destek veren üstün bir askerî gücün elbetteki önemi büyüktür. Ancak bu fethi, başarıların en yücelerinden birisi yapan şey, onun maddi plânda olduğu kadar, manevi plânda da eşsiz olmasıdır.

Dolayısıyla siyasi otoriteyi genç Fatih, dini otoriteyi Molla Gürani ve manevi otoriteyi de Akşemseddin temsil etmiştir. İşte İstanbul'un fethinin sırrı budur.

Fâtih Sultan Mehmed Han, İstanbul önlerinde ordugâhını kurduktan sonra, düşmana önce İslâmı tebliğ etti. İslâmiyetin emri olan hususları bildirdi. Fakat Bizanslılardan red cevabı alınca, şehri kuşatmaya başladı. Kuşatmanın uzaması ve bir netice elde edilememesi bâzı devlet adamlarını ümitsizliğe düşürdü. Bunlar şehrin alınamayacağını, üstelik bir Haçlı ordusunun Bizans'ın imdâdına koşacağını sanıyorlardı. Bütün bu olumsuz propagandalara karşı orduda pâdişâhı ve askeri fethe karşı gayrete getiren bir din büyüğü vardı; Akşemseddîn. O, şeyhi Hacı Bayram-ı Velî'nin; ***"İstanbul'un fethini şu çocukla bizim köse görürler!"*** sözünü biliyor ve tahakkuk edeceğine kalpten inanıyordu.

İstanbul'un kuşatıldığı günlerde Fatih Anadolu'daki âlimleri ordugâha davet eder. Hepsi mükemmel insanlardır, ancak Akşemseddin'le aralarında anlatılmaz bir muhabbet başlar. Nedendir bilinmez bu akça pakça veliyi görünce içi rahatlar. Tabiri caizse kanı kaynar. İstanbul gibi bir şehri almak kolay değildir. Dev surlar, haçlı yardımları, derin hendekler, aşılmaz zincirler, Rum ateşi denen bela ve güçlü düşman. Bunlar bilinen şeylerdir ve Fatih herbirine tedbir düşünür.

Yemeği İçmeyi Unutur

Ancak, bazı komutanlar (ki birçoğu baba emanetidir) zafere inanmazlar. Açıktan açığa "Bu devletin askerine, akçesine yazık değil mi canım?" derler, "Maceranın sırası mı şimdi?"Genç sultanı Bizansla

boğuşmak değil, yanındakilerle uğraşmak yorar. Yemeyi içmeyi unutur, uykuyu dağıtır. Kendini fena yıpratır. Geceler boyu ağlar ki yastığı hiç kurumaz. Muhasara başlayalı 50 gün geçer, lâkin gözle görülür bir ilerleme yoktur. Rumlar yıkılan surları anında yapar, o acaib ateşleri ile zemini değil, suyu bile yakarlar. Fidan gibi yiğitler ardarda düşerler toprağa. Sultan Mehmed kalabalıklar içinde yalnızdır. Hatta zaman zaman kuşatmayı kaldırmayı düşünür.

Akşemseddin hazretleri onun zihninden geçenleri okur. **"Sakın ha!"** der, **"Asla vazgeçme!"** Zira o, müjdeyi Hızır Aleyhisselam'dan alır. Zaferden zerre kadar şüphesi yoktur.

Akşemseddi'nin Fatih Sultan Mehmed'e ettiği dua;

İstanbul Fethedilmesi için;

"Ya Rab! Ümmetini sevindir. Bak, senin ordun kâfirin kalesini kuşattı. Kanını sel gibi akıttı.

Onları mücadelelerinde yalnız bırakma! İslam ümmetine yardımlarını esirgeme. Onları kâfirlere karşı muzaffer kıl!"

Akşemseddin'in İstanbul'un Fethindeki Rolü

Fatih Sultan Mehmet, Hz. Peygamber'in (s.a.v) manevi müjdesi olan; "***İstanbul muhakkak fethedilecektir. Bu fethi yapacak hükümdar ne güzel hükümdar, bu fethi yapacak asker ne güzel askerdir' hadisi*** ***(Ahmed İbn Hanbel, Müsned, 4/335)*** geregi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği açısından İstanbul'u fethetmek istiyordu. Küçüklüğünden beri buna hazırlanmıştı. Çünkü Hacı Bayrâm-ı Velî Hazretleri ötelerden aldığı sırrı babasına fısıldamış, Akşemseddin ile de küçük Mehmet'in hamuruna işlemişti.

Hazırlıklar yapılıyor, herkes bu kutlu orduda nefes olmak istiyordu. Fatih Sultan Mehmet ise, büyük gayesini gerçekleştirmek için, Macarlar'a, Sırplar'a ve Bizanslılar'a karşı yumuşak davranıyordu. Amacı Haçlıların birleşmesini önlemek, onları tahrik etmemek ve zaman kazanmaktı. Bin yıllık tarihinin sonuna gelmiş olan Bizans küçüle küçüle sadece İstanbul şehrinin sınırları içinde hüküm süren bir devlet durumuna düşmüştü. Ancak buna rağmen Bizans'ın varlığı, haçlı dünyasının gururu, Müslümanların ise biricik gayesiydi.

Devrin mühendislerinden Muslıhiddin, Saruca Sekban ile Osmanlılar'a sığınan Macar Urban, Edirne'de top dökümü işiyle görevlendirildi. 'Şâhi' adı verilen bu topların yanında, tekerlekli kuleler ve aşırtma güllerin (havan topu) üretilmesi, yapılan hazırlıklar

arsındaydı. Bu büyük toplar İstanbul'un fethedilmesinde önemli rol oynadı. Yıldırım Bayezid'in İstanbul kuşatması sırasında yaptırdığı Anadolu Hisarı'nın karşısına, Rumeli Hisarı (Boğazkesen) inşa edildi. Bu sayede İstanbul Boğazı'nın kontrolü sağlanacak, deniz yoluyla gelebilecek yardımlara karşı tedbir alınmış olacaktı. Dört yüz parçadan oluşan bir donanma inşa edildi. Turhan Bey komutasındaki bir Osmanlı donanması Mora'ya gönderildi ve İstanbul'a yardım gelmesi engellendi. Eflak ve Sırbistan ile var olan barış antlaşmaları yenilendi. Macarlarla da üç yıllık bir antlaşma yapıldı. Bizanslılar da boş durmuyordu. Surlar sağlamlaştırılıyor ve şehre yiyecek depolanıyordu. Ayrıca Bizans İmparatoru Konstantin, Haliç'e bir zincir gerdirerek, buradan gelecek tehlikeyi önlemeye çalışmıştı. Aynı zamanda Haçlı dünyasından yardım isteniyor, Papa ise yapacağı yardım karşısında Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesini istiyordu. Ancak Katoliklerden nefret eden Ortodoks Rumlar, Roma kilisesine bağlanmak istemiyor, 'İstanbul'da Kardinal külahı görmektense, Türk sarığı görmeye razıyız' diyorlardı.

İstanbul'u fetih için 80.000 ile 200.000 arası değişen bir ordu ile İstanbul'a hareket eden II. Mehmet, uzunluğu 22,5 km.yi bulan dönemin en güçlü surları ile mücadele etti.

Fatih Sultan Mehmet, hazırlıklar tamamlandıktan sonra Bizans İmparatoru Konstantin'e bir elçi göndererek, kan dökülmeden şehrin teslim edilmesini istedi. Fakat İmparatordan gelen 'savaşa hazırız' mesajı üzerine, İstanbul'un kara surları önüne gelen Osmanlı Ordusu, 6 Nisan 1453'de kuşatmayı başlattı. Osmanlı donanması ise Haliç'in girişinde ve Sarayburnu önünde demirlemişti. Ordu; merkez, sağ ve sol olarak üç kısma ayrıldı. Kuşatmanın 50. günü dolduğunda, ulemadan hiçbiri kuşatmayı devam ettirmeye razı olmadı. Çoğunluğu, ***"Resulüllah'ın Ashabından ve Hulefa-i Raşidin'den ve sair nice padişahlardan İstanbul'u fethetmeye gelenler oldu. Fetih onlara müyesser olmadı. Sana da müyesser olmaz"*** dediler ve Fatih Sultan Mehmet'i İstanbul'un fethi seferinden men etmeye çalıştılar. Hoca Akşemseddin bundan haberdar olunca şöyle dedi: "***Evvela Konstantiniyye'yi (İstanbul'u) Sultan Muhammed Han fetheyler, sonra Beni Asfar (Rumlar, Avrupalılar) alır".*** Bu hususta yüksek rütbeli kadılar ve diğer birçok bilginler ile istişare oldu. Molla Hüsrev, Molla Gürani, Hızır Bey, Molla Yeğan gibi ulema ve yüksek rütbeli

devlet erkânı, Akşemseddin Hazretleri'nin görüşünü beğeniyor ve Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethi hazırlığına girişmesine taraftar oluyorlardı.

Savaşta ciddi çarpışmalar cereyan etti. Kuşatmanın uzun sürmesi ve kesin başarıya ulaşılamaması askerler arasında endişe meydana getirdi. Günler geçiyor, kuşatmadan bir türlü sonuç alınamıyordu. Akşemseddin Hazretleri ise niyaz ve sabırla Rabbinden yardım diliyordu. Güçlü Bizans surlarının aman vermeyişi II. Mehmet'i tekrar ümitsizliğe sevk ediyor ve yine hocası Akşemseddin'in tesellisiyle avunuyordu. Sultan Fatih, Vezir Veliyüddin Ahmed Paşa ile Akşemseddin'e haber salarak ***"kale feth olmak, orduya zafer bulmak ümidi var mıdır?"*** diye sordu. Hatta bununla da yetinmeyip veziri gönderdi, **"tayin-i vakt eylesin"** dedi.

Akşemseddîn murâkabeye daldı. Başını eğip, Allahü teâlâya yalvardı. Mübârek yüzü terledi.

Sultana: ***"Rebiülevvel ayının 20. günü seher vaktinde sıddık-ı himmetle filan cânipten yürüyüş eylesinler. Ol gün feth ola"*** müjdesini kat'î olarak verip son sözlerini şöyle bağladı***: "Yarın şu kapıdan (Topkapı) hisara yürüyüş ola. İzn-i Hüdâ ile bab-ı zafer fetholup ezan sedası ile sûrun içi dola, gün doğmadan gaziler sabah namazını hisar içinde kılalar" dedi.*** ***(Yıldız: 2017: 34-35).***

Şeyh Akşemseddin'in işaret ettiği gün ve saat geldi. İslâm askeri surlara yürüyüp hücum eyledi. Fatih Sultan Mehmet, Akşemseddin'i davet etti. Hazreti Şeyh dervişlere ***"içeriye kimseyi bırakmayın"*** diyerek çadırına çekilmişti. Padişah, Akşemseddin Hazretleri gelmeyince sinirlendi. Kalktı Şeyh'in çadırına gitti. Çadırın her tarafı kapalıydı, hiddetlendi. Hançeri çıkarıp yararak bir miktar araladı. İçeri baktı. Gördü ki çadırın içinde döşeli hiçbir nesne yok. Sırf toprak, Hazret o toprağın üzerinde namaza durup secdeye varmış. Tacı, mübarek başından yuvarlanmış. Ak saçları ve aksakalı nur gibi parlıyordu. Mübarek yüzünü toprağa sürmüş, gözlerinden yaşlar akıyor. Hacetleri yerine getiren Yüce Allah'a münacat edip yalvarıyordu.

Padişah Şeyh'in bu halini görünce döndü makamına geldi. Surlara baktı. İslâm askerinin ***'Allah, Allah!'*** diye surlara yürümüş olduğunu gördü. Askerlerin önünde kefen giymiş bir grup olduğu halde hisara girdiler. Arkadan da bütün Osmanlı ordusu içeri daldı.

Şehir fetholundu ve her yer ***'Allahu Ekber, Allahu Ekber!'*** diye ezan sesleriyle doldu. Fatih, Akşemseddin Hazretleri'ne bana bir dua öğret ki hücum esnasında askere okutayım dedi. Akşemseddin de ***"Himmet Ya Fakih Ahmet"*** de buyurdu ***(Yıldız: 2017: 34-35; Kahraman, 2018: 42-43).***

Fakat fetih bir türlü gerçekleşmiyor, genç Fatih büyük bir heyecan halinde Akşemseddin Hazretlerine:"Hocam, fetih neden gerçekleşmez?"

"Sultanım, Bizans içinde Cibali Baba adında meczup bir veli vardır. 'Aman bu gavurcuklarım ölmesin, ben onların hidayetine vesile olacağım' diyerek atılan topları kerameti ile top patlamadan Haliç'e atmaktadır, böylece fethe engel olmaktadır, sebebi budur."

Bu hâle karşı Fatih oldukça şaşkındır.

Bir gece Akşemseddin Hazretleri Rabbimize yalvarır:"***Ya Rabbi! Bu ordu senin rızan ve Peygamberinin (asm) müjdesine nail olmak için buradalar. Gayretlerini boşa çıkarma, bu meczubun canını al, yoksa bu fetih gerçekleşmeyecek"*** diyerek büyük bir feyiz ve halis niyet ile yapılan duâlar ve bir rivayete göre seccadesi dahi ıslanacak kadar ağlayıp ve yakarıştan sonra Cibali Baba vefat eder.

Sabah Akşemseddin Hazretleri, çadırına giren Fatih Sultan Mehmed'e müjdeyi verir***:"Sultanım 29 Mayıs'ta fetih gerçekleşecektir inşaallah" der.***Ve gerçekten Topkapı'dan giren İslâm ordusu, Bizans'ın saltanatına son verir.Yeni bir çağ açılır.

TOPKAPIDAN İSTANBULA GİRİŞ

İstanbul sabah sekiz sıralarında fethedilmişti. Fâtih Sultan Mehmed ise şehre öğle saatlerinde Topkapı'dan girdi. Beyaz bir at üzerinde idi. Muhteşem bir alayla ve alkışlar içinde ilerleyerek, Ayasofya'ya doğru yol aldı.

MANEVİ FATİH ODUR

Fâtih, Topkapı'dan beyaz bir at üzerinde şehre girdiğinde İstanbullular onları muhteşem bir merasim ve alkışlarla karşılıyordu.

Zulümden ve haksızlıktan bıkmış olan Bizans halkı yeni bir bekleyişin içinde idi. Fâtih geçtiği sokakları, caddeleri, evleri dikkatle gözden geçiriyordu. Yanında ileri gelen kumandanlarıyla vezirlerinden başka, Molla Gürânî, Molla Hüsrev, Akşemseddîn ve Akbıyık Sultan gibi âlimler ve velîler topluluğu da bulunuyordu. Yerli halk yolları doldurmuştu. Fâtih Sultan Mehmed çok genç olduğu için, herkes

Akşemseddîn'i pâdişâh sanıyordu. Ona, demet demet çiçek veriyorlardı. Akşemseddîn'in, genç pâdişâhı göstererek;

"Sultan Mehmed ben değilim, odur." sözüne karşılık; Sultan Mehmed de;"Gidiniz, yine ona gidiniz. Sultan Mehmed benim, ama o benim hocamdır. Şehrin mânevî fâtihidir." diyordu.

Fâtih Sultan Mehmed Han İstanbul'a girdikten sonra, hocası Akşemseddîn üç gün gözden kayboldu. Bütün aramalara rağmen bulamadılar. Üç gün sonra, Edirnekapı yakınlarında vîrâne bir yerde ibâdetle meşgûl olarak buldular. O zamandan beri bu yere, onun ismine izâfeten "Akşemseddîn" mahallesi denildi. Fâtih Sultan Mehmed Han, fethin üçüncü günü Ayasofya'ya gidip, orayı câmiye çevirdi. Ayasofya'yı câmiye çevirmesi, Bizanslılar ile yapılan bir anlaşmaya bağlanmıştı. Burada ilk hutbeyi, Akşemseddîn okudu. Okmeydanı'nda bir zafer alayı tertiplenmişti. Orada Akşemseddîn de vardı. Akşemseddîn gâzîlere bir konuşma yaptı.

"Ey asker... Biliniz ki, bu fetih, Cenâb-ı Hak katında size ve Sultan Mehmet Han'a takdir kılınmıştır. Kim ki bundan şüphe eder, imândan sapıtmış olur...

Bazı insanlar vardır ki selam verirler ve selamlarından is kokusu gelir. Bazıları da vardır ki selam verirler ve onların selamından misk kokusu gelir."

Ey gâzîler, bilin, âgâh olun ki; cümleniz hakkında, âhir zaman Peygamberi ol Server-i kâinât; "Onlar ne güzel askerdir." buyurmuştur. ***İnşâallah cümlemiz affedilmiş oluruz. Fakat gazâ malını isrâf etmeyip, İstanbul içinde hayr-ü-hasenâta sarf ve pâdişâhımıza itâat ve muhabbet ediniz."*** diye nasîhatte bulundu. Sonra, Fâtih Sultan Mehmed Hanın başına iki çatal ablak sorguç takıp***;"Pâdişâhım, bütün Âl-i Osman'ın âb-ı rûyu oldun. Hemen mücâhid-i fî sebîlillah ol!.."*** diyerek, Gülbank-i Muhammedî çekti.Akşemseddîn hazretlerine; ***"İstanbul'un fethedileceği zamânı nasıl bildin?"*** diye sorulunca, şöyle cevap verdi;"***Kardeşim Hızır ile, ilm-i ledünniyye üzere İstanbul'un fetih vaktini çıkarmıştık. Kale fethedildiği gün, Hızır'ın, yanında evliyâdan bir cemâatle hisara girdiğini gördüm. Kale fetholunduktan sonra da, Hızır kardeşimi kalenin üzerine çıkmış oturur hâlde gördüm."***

FAKÎH AHMED

Fâtih Sultan Mehmed Han, fetihden sonra hocası Akşemseddîn'e, son taarruzun başladığı sırada; "Yâ Fakîh Ahmed" diyerek Fakîh Ahmed'den himmet taleb etmesini söylediğini hatırlatarak;"Fakîh Ahmed kimdir ki; tazarru ve niyâz eyledim? Himmetini istedim? Allahü teâlâyı tazarru etmiş olsa idim evlâ değil mi idi?" diyerek, sebebini sordu. Hocası Akşemseddîn bu suâle;"O sırada Fakîh Ahmed, kutb, sâhib-i tasarruf idi." cevâbını vererek, Allahü teâlânın yardımını, onun vâsıtasıyla ve onun bereketi ile gönderdiğini ve onun da himmet ettiğini söylemiştir. Akşemseddîn hazretlerinin "Fakîh Ahmed" dediği kendisi idi. Fakat tevâzuunun çokluğundan şöhretten kaçıp, kendisini gizleyerek böyle konuşmuş, gâyet ârifâne bir tavır takınmış olduğu rivâyet edilmiştir.

AKŞEMSETTİN HAZRETLERİNİN FATİH'E TAVSİYELERİ

Akşemsettîn Hazretlerinin mânevî sahada olduğu kadar zâhirî sahada da Fatih Sultan Mehmet'e çok büyük yardımları olmuştur. İşte Akşemseddin'in Sultan Mehmet'e bazı tavsiyeleri...

Onun, Sultan Mehmet Hân'a olan duâ ve niyazları yanında zuhûr eden birtakım aksaklıkları giderme bakımından verdiği nasihatler de oldukça mühimdir. Gerçekten de Akşemsettîn Hazretlerinin, boğazdan Bizans'a erzak ve yardım getiren düşman donanmasına engel olunamaması karşısında atını denize süren Fâtih'i irşâden yaptığı tavsiyeler, târihî bir kıymet arz eder. O mâneviyat sultânı, talebesi olan genç Sultân'a der ki:"Saf ve temiz selâmları ulaştırdıktan sonra Pâdişâhımıza arz olunur ki, donanma mürettebâtının ihmâlinden doğan hâdise, kalplere hayli üzüntü ve hoşnutsuzluk verdi. Eldeki bir fırsatın kaçırılmasına mahzûn olduk. Zannımca bu hatânın sebeplerine gelince;

Birincisi; ihlâsla gayrette bir anlık za'fiyet gösterilmesi ve siz Sultânımızın idârî hususlardaki tâlimatlarının ihmâl veya ihlâl edilmesidir.

İkincisi; bu zayıf kulun, ettiği duâ ve birtakım mânevî işâretlere binâen verdiği fetih müjdesine îtibâr edilmemesidir.

HÜKMETMEDE ÖLÇÜ

O hâlde Sultânım! Taarruzda iken yumuşaklık göstermeyip disiplini muhâfaza ediniz! Kim itaatsizlik etti ise, kimin ihmâli varsa,

araştırıp şiddetle cezâlandırılmalı, azl ve tâzîr edilmelidir. Böyle yapılmazsa, yarın kaleye hücûm ile surların dibindeki hendeklerin doldurulması gerektiğinde önemsemeyip gevşeklik gösterirler. Bilirsiniz bâzıları cezâdan korkar.

Umudumuz, imkân ölçüsünde gerek fiilen, gerek emir vermek ve hükmetmek husûsunda ciddî ve gayretli olup azmi elden bırakmamanızdır. Aynı şekilde ihmâlkâr davrananları cezâlandırma işini, merhamet ve insâfı az birine bırakınız ki, gerektiği şekilde cezâlarını infâz eylesin! Allah Teâlâ buyuruyor:«***Ey peygamber! Kâfirlerle ve münâfıklarla savaş! Karşılarında çetin ol! Onların yeri cehennem'dir. O ne kötü dönüş yeridir.»*** ***(Tevbe Suresi, 73)***

Önden gitmeyenlerin kalbinde za'fiyet vardır. Onlar, münâfık hükmündedir ve kâfirlerle Cehennem azâbında beraber olacaklardır.

Maslahat îcâbı himmetinizi yüksek tutun! Sonunda mahzun, mahcup ve mağmûm olmayalım... Huzûr-i ilâhîye ferah, mansûr ve muzaffer olarak gidelim...

Hüküm Allâh'ındır. Ancak kul, elinden geldiği kadar gayret ve çalışmada kusur etmemelidir. Rasûlullah ve ashâbının sünneti budur.

Sultânım! Bu gece kalbi kırık bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm tilâvet eyleyip yatmıştım. Allâh'a çok şükür ki, nicedir vâkî olmayan müjdeler gerçekleşti. Hazretinize söylediklerimiz fuzûlî kelâm sayılmasın! Bunlar, siz Hünkârımıza olan muhabbetimizdendir.***"(O.N.Topbaş, Abide Şahsiyetleri ve Müesseseleriyle OSMANLI, Erkam Yayınları)***

Hocaya saygı

Fâtih Sultan Mehmet, Topkapı'dan beyaz bir at üzerinde şehre girdiğinde İstanbullular onları muhteşem bir merasim ve alkışlarla karşılıyordu. Yanında, Molla Hüsrev, Akbıyık Sultan ve Akşemsettin gibi âlimler ve velîler topluluğu da bulunuyordu. Herkes Akşemseddîn'i pâdişâh sanıyor demet demet çiçekleri ona veriyorlardı. Akşemseddîn de genç pâdişâhı göstererek "Sultan Mehmed odur" diyordu. Buna karşılık, Sultan Mehmed de "Yine ona gidiniz. O benim hocamdır. Şehrin mânevî fâtihidir" diyordu.

Fetihten sonra Fatih Sultan Mehmed ordusuyla birlikte ak atı üzerinde İstanbul'a giriyordu. Bu sırada büyük değer verdiği Molla Gürâni, Molla Hüsrev gibi hocaları sağında, Akbıyık Sultan ile Akşemseddin solundaydı. Yolları dolduran yerli halk, Fatih henüz 21

yaşında bir genç olduğu için 63 yaşındaki aksakallı Akşemseddin'i padişah sanmışlar ve ellerindeki çiçekleri ona uzatıyorlardı. Bunun üzerine Akşemseddin, "Padişah ben değilim." der ve Fatih'i gösterir. Fatih de "Verin verin, padişah benim amma o benim hocamdır." der.

Osmanlı ordusundan bir çelebi, sultanın önüne geçer ve:"Sultanım şeyhimin himmeti olmasa idi İstanbul'u alamazdık" der.

Fatih ona kılıcını göstererek:"Çelebi, bunun hakkını da unutma."

AYASOFYADA İLK NAMAZ İLK HUTBE

Fatih Ayasofya'ya girdiğinde Patrik'e; ***"Ayağa kalk! Ben Fatih Sultan Mehmet'im sana ve arkadaşlarına söylüyorum ki, bugünden itibaren artık ne hayatınız, ne de hürriyetiniz hususunda benim gazabımdan korkmayınız"*** fermanıyla Bizans halkının teveccühünü kazandığı gibi özgürlük dersi de vermiştir.

Ayasofya'ya girer girmez Fatih atından inip secdeye varır ve O yüce Peygamber'in; ***"İstanbul muhakkak fetholunacaktır. Onu feth eden ne güzel kumandan ve onu fetheden ne güzel askerdir"*** sözlerinin şükrünü eda eder. Ayasofya üç gün sonra camiye çevrilir, orda ilk Cuma hutbesi de Akşemseddin tarafından okunup, onun üç kere iftitah tekbiri alıp ancak üçüncüsünde başlattığı imametiyle ilk Cuma Namazı gerçekleşir. Artık Ayasofya İstanbul'un gözü olmuştur Akşeyh'in ve Fatih'in ellerinde…

Fetihten sonra Akşemseddin kendisinin de mensubu olduğu Sala Aşiretinden bazı kimseleri Üsküdar'a yerleştirerek burada Salacak adlı Türk mahallesini kurar.

AKŞEMSEDDÎN MAHALLESİ

Fetihten sonra, Akşemseddîn üç gün gözden kayboldu. Bütün aramalara rağmen bulamadılar. Üç gün sonra, Edirnekapı yakınlarında vîrâne bir yerde ibâdetle meşgûl olarak buldular. O zamandan beri bu yere, onun ismine izâfeten "Akşemseddîn" mahallesi denildi. Ayasofya camiye çevrildiğinde ilk hutbeyi de Akşemseddîn hazretleri okudu.

FETHİ NASIL BİLDİ?

Akşemseddîn hazretlerine, "İstanbul'un fethedileceği zamânı nasıl bildin?" diye sorulunca, şöyle cevap verdi: "Kardeşim Hızır ile, ilm-i ledünniyye üzere İstanbul'un fetih vaktini çıkarmıştık. Kale

fethedildiği gün, Hızır'ın, yanında evliyâdan bir cemâatle hisara girdiğini gördüm. Kale fetholunduktan sonra da, Hızır kardeşimi kalenin üzerine çıkmış oturur hâlde gördüm."

EYÜB SULTAN'NIN KABRİNİ BULUŞU

Bir gece Fâtih Sultan Mehmed Han, Akşemseddîn hazretlerinin ziyâretine gitti. Fâtih, sohbet sırasında bir ara Akşemseddîn'e, "Hocam! Ebû Eyyûb-i Ensârî'nin mübârek kabrinin İstanbul surlarına yakın bir yerde olduğunu târih kitaplarından okudum. Yerinin bulunması ve bilinmesini bilhassa ricâ ederim." dedi. O zaman Akşemseddîn hemen; "Şu karşı yakadaki tepenin eteğinde bir nûr görüyorum. Orada olmalıdır." cevâbını verdi. Derhâl oraya gittiler. Akşemseddîn hazretleri, oradaki bir çınardan iki dal aldı. Birini bir tarafa, diğerini az öteye dikti ve "Bu iki dal arası, Mihmandâr-ı Resûlullah'ın kabridir." buyurdu. Sonra, kaldıkları yere döndüler. Fâtih, o gece silâhdârına; "Gidin, dikilen çınar dallarının ortasına şu mührümü gömün ve o dalları yirmişer adım güney tarafına çekin." dedi.

Sabah olunca Sultan Fâtih, Akşemseddîn'den, Hazret-i Hâlid'in kabrinin yerini tekrar tâyin etmesini ricâ etti, tekrar gittiler. Akşemseddîn dallara hiç bakmadan doğruca gidip eski yerde durdu ve "Dalların yeri değiştirilmiş, Hazret-i Hâlid buradadır." dedi ve sonra silâhdâr ağasına hitâben "Sultân hazretlerinin mührünü çıkarın ve kendisine teslim edin!" dedi. Toprağın bir kulaç altından yeşil somaki bir taş çıkar. Üstünde kûfi harflerle "Hâzâ kabri Halid bin Zeyd" "Bu Hâlid bin Zeyd'in kabridir." yazılı bir taş vardır." Kalabalık bir hoş olur. Bu hâli gören Sultan Fâtih'in vücûdunu bir titreme aldı. Bu hâl geçince Fâtih; "Zamânımda Akşemseddîn gibi bir zâtın bulunmasından duyduğum sevinç, İstanbul'un alınmasından duyduğum sevinçten az değildir." diye şükr etti. Derhal türbe ve mescid hazırlıklarına girişirler.

Böylece Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) 856 yıl önce verdiği müjde tahakkuk etmiş, genç sultan, istanbul fatihi olmuş, Akşemseddin Hazretleri'nin kendisinin ve Şeyhi Hacı Bayram-ı Velî'nin verdiği haberin doğruluğu da meydana çıkmıştı.

Sultan "Beldetün tayyibetün" deki harflerin işareti olan 857 (1453) yılında fetih müyesser olunca, hiçbir zaman bu kadar sevinmemişti. Padişah şöyle buyurdu: ***"Bende gördüğünüz bu ferah***

yalnız bu kalenin fethine değildir. Akşemseddin Hazretleri gibi mübarek bir zatın benim zamanımda olduğuna sevinirim.” ***(Menakıb, 62)***

Dünyanın en büyük, önemli ve güzel şehirlerinden biri olan İstanbul, tarih boyunca coğrafi konumu ve doğal güzellikleri dolayısıyla 1453'teki fethinden önce de 28 kez kuşatıldı.

Napolyon'un "Dünya tek devlet olsa başkenti İstanbul olurdu." dediği, Nedim'in "Bu şehr-i Stanbul ki bi-misl ü bahadır. Bir sengine yek-pare Acem mülkü fedadır." diyerek eşsizliğine vurgu yaptığı İstanbul, en kadim medeniyetlerin varlıklarını taçlandırdıkları yer oldu.

İstanbul'u, M.Ö. 340'ta Makedonya Kralı Phillippe, M.Ö. 194'te Roma İmparatoru Septim Severus, M.S. 616'da İran Hükümdarı Keyhüsrev, M.S. 626'da İranlılar ve Avar Türkleri, M.S. 665'te Emevi Halifesi Muaviye, M.S. 667'de Emevi Halifesi Muaviye, M.S. 672'de Emevi Halifesi Muaviye, M.S. 712'de Emevi Halifesi I. Velid, M.S. 722'de Emevi Halifesi I. Velid, M.S. 782'de Abbasiler, M.S. 854'te Abbasi Halifesi Mütevekkil, M.S. 864'te Ruslar, M.S. 869'da Abbasi Halifesi Mütevekkil, M.S. 936'da Ruslar, M.S. 959'da Macarlar, M.S. 970'te Abbasiler, M.S. 1203'te Latinler, M.S. 1302'de Venedikliler, M.S. 1348'de Cenovalılar, M.S. 1391-1396'da Osmanlı Padişahı 1. Bayezid, M.S. 1412'de Osmanlı Şehzadesi Musa Çelebi, M.S. 1422'de Osmanlı Padişahı 2. Murad, M.S. 1437'de Cenovalılar'ın yanı sıra Atilla'nın, Vikinglerin, Bulgarların ve Gotların kuşattığı tarih kaynaklarında yer alıyor.

Fatih Sultan Mehmet Han, mürşidine bir gün: ``Efendim bu güzel şehir kıyamete kadar isterim ki islâm şehri olarak kalsın, bunun için ne yapmalıdır?´´ diye sordu. Mürşidi Akşemseddin cevaben şu tarihi cevabı veriir: ``**Her gece bu şehirden 70 bin tevhid semaya yükseldiği müddetçe bu şehir islâm şehri olarak yaşayacaktır**.´´ Fethin zahiri yönü bi yana bu manevi derinlik ve hakikat karşısında Fatih Sultan Mehmed şeyhine hayran gözlerle bakar ve derin düşüncelere dalar.

Fatih Akşemseddin den bir ricada daha bulunur, huzurunda halvete girip tasavvuf neşesiyle yaşamayı.. Akşemseddin bunu kabul etmez ve şöyle buyurur: ``**Sen bizim tattığımız lezzeti tadarsan saltanatı bırakırsın. Seni dervişliğe kabul edersem devletin düzeni**

sarsılabilir. Bununda vebali çok büyük olur. Adalet eylemek Padişah için keramet sayılır. Müslümanların rahat ve huzuru için devletin varlığı gereklidir.´´ Fatih bu sefer Hocasının İstanbul da kalmasın ister fakat O daha önce yerleştiği mekan olan Göynük´e döner.. Hayatının son demlerini Göynük´te geçirir ve ruhunu orda teslim eder. Bugün Akşemseddin nin kabri Süleymen Paşa Camii nin yanındadır. Allah sırrını takdis eylesin…

VEFATI

Fâtih Sultan Mehmed Han, Ebû Eyyûb Ensârî'nin kabr-i şerîfinin üzerine bir türbe ve Akşemseddîn ile talebelerine mahsus odalar, bir de câmi-i şerîf yaptırdı. Akşemseddîn'den orada oturmalarını ricâ etti. Fakat o, bu teklifi kabûl etmeyerek, memleketi olan Göynük'e döndü.

Akşemseddîn hazretleri Göynük'e geldikten sonra yine talebe yetiştirmeye ve insanları irşâda başladı. Sultan Fâtih'le ilgisini kesmeyip zaman zaman Edirne'ye ve İstanbul'a geldi ve pâdişâhı ziyâret etti. Gönderdiği mektûblarla ikaz ve tavsiyelerde bulundu. Bir mektubunda Fâtih'e şöyle nasihat etmektedir***:"Bir dünyevî râhat ve cismânî lezzete, bir de uhrevî rahat ve rûhânî lezzete dayanan iki türlü hayat tarzı vardır. Birincisi ikinciye bakarak değersiz ve geçicidir. Şu halde ona iltifât etme. Esâsen peygamberlere, velîlere, halîfelere rahat değil, cefâlar ve müşkiller lâyıktır. Sen de onların yolundasın. Nasîbinden elem değil zevk duy...*** Sen herhangi bir insan gibi değilsin, memleketin durumu, senin durumuna bağlıdır. Bedende görünen her şey ruhun eseri olduğu gibi, memlekette meydana gelen şeyler de Fâtih'in eseri olacaktır. Çünkü bedene oranla ruh ne ise, memlekete oranla sultanlar da aynı şeydir."

Hayatının son zamanlarını Göynük'te geçirip bir taraftan ahiret hazırlığı görürken, bir taraftan kendisine intisab edenleri yetiştiriyor ve eserlerini yazmakla meşgul oluyordu. Yetmiş sene kadar süren ömrün içinde, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)in müjdelediği kumandanın hocası olma bahtiyarlığına eren, hak ve hakikati gösteren Akşemseddin Hazretleri, vazifesini halifelerine ve oğullarına devredip (H. 863-M.16 Şubat 1459) yılında âhirete göç etti.

Pâdişâhın kendisine gönderdiği bütün ihsan ve hediyeleri hayır işlerinde kullanmak üzere vakıflar kurdurdu. Bir taraftan da oğullarının terbiyesi ile meşgul oldu.

Birgün küçük oğlu Hamdi Çelebi ile meşgûl olurken***;"Bu küçük oğlum yetim, zelîl kalır; yoksa bu zahmeti, mihneti çok dünyâdan göçerdim."*** deyince, hanımı***;"A efendi! Göçerdim dersin yine göçmezsin." dedi.***Bunun üzerine Şeyh hemen***:"Göçeyim."*** deyip, mescide girdi. Evlâdını topladı. Vasiyetnâmesini yazdı. Helâllaştı, vedâ eyledi. Yâsîn sûresi okunurken sünnet üzere yatıp rûhunu teslim eyledi.

Göynük'teki târihî Süleymân Paşa Câmiinin bahçesine defn edildi. Daha sonra oğullarının kabri ile berâber bir türbe içine alındı.

Türbesi halen ziyaretgâhtır. Türbesi vefatından beş yıl kadar sonra yapılmış olup sandukası üzerindeki yazı da oğullarından Mehmed Sâdullah'a aittir. Evlâtlarından Mehmed Sâdullah ve Nûrullah da bu türbede yatmaktadır.

Akşemseddin'in kurduğu Bayramiyye'nin Şemsiyye kolu kendisinden sonra Göynük'te oğlu Fazlullah, Kayseri'de İbrâhim Tennûrî, İskilip'te Attaroğlu Muslihuddin, Ankara ve civarında ise Hamza eş-Şâmî tarafından devam ettirilmiştir.

(Taşköprîzâde, eş-Şekâiku'n-Numâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Usmâniyye, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut ts, s. 138; Orhan F. Köprülü – Mustafa Uzun, "Akşemseddin", DİA, II, 299-300; Ali Bulut, "Fâtih Sultan Mehmed'in Âlimlere Verdiği Değer", Fatih Sultan Mehmed Han, Editör: Fahameddin Başar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul2018, s. 115-128; Sâmiha Ayverdi, Edebî ve Mânevi Dünyası İçinde Fatih, Kubbealtı, İstanbul 2008, s. 46-47.)

Akşemseddin'in Göynük'deki Türbesi 1464 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Kefeki taşından yapılmış kasnaksız bir kubbe ile örtülü altıgen planlı bir yapıdır. Girişi doğu yönündedir. Kapının üzerinde sivri kemerli bir alınlık yer alır.

Türbenin içi çok sadedir. Kubbenin oturduğu pandantifler ilgi çekicidir. Her kenarda, altta ve üstte ikişer sıra halinde yer alan pencerelerden üst sıradakiler geç devre ait renkli camlı alçı şebekelerle süslenmiştir. Akşemseddin'in sandukası 2.50×0.50 metre boyutunda, kapıdan içeri girince sağdadır. Ceviz üzerine kabartma yazı ile süslü olan bu sanduka Osmanlı ağaç işçiliğinin güzel bir örneğidir. Kapaklar nar çiçeği kabartması ile süslenmiştir. Türbede ayrıca Akşemseddin'in oğulları Sadullah ile Emrullah çelebilerin sandukaları vardır.

Göynük İlçesinde her yıl 29 Mayıstan bir önceki pazar günü Akşemseddin Hazretleri'ni anma günü düzenlenmektedir. Büyük

katılımların olduğu bu günde bilimsel nitelikte sempozyumlar da gerçekleştirilmektedir.

ESERLERİ

Akşemseddin'in eserlerinin büyük bir kısmı tasavvufa dair olup başlıcaları şunlardır:

1. Risâletü'n-nûriyye. Sadece Nûriyye olarak da anılan bu Arapça eser, devrinde şöhreti çok yaygınlaşan ve bu sebeple hakkında bazı dedikodular çıkarılan Hacı Bayrâm-ı Velî ve dervişlerini savunma maksadıyla yazılmıştır. Akşemseddin eserinde, "tâife-i nûriyye" adını verdiği sûfîleri müdafaa ederek onların özelliklerini, tasavvufî ahlâk ve âdâbı anlatır. Kitapta geçen tarihlere bakarak eserin 838-841 (1434-1438) yılları arasında kaleme alındığı söylenebilir. Risâletü'n-nûriyye, A. İhsan Yurd tarafından Arapça metni ve Akşemseddin'in kardeşi Hacı Ali'nin Türkçe tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (İstanbul 1972). Bayramî halifelerinden Bolulu Himmet Efendi tarafından 1071'de (1661) yapılmış eksik bir tercümesi ise Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Hacı Mahmut Efendi, nr. 2863).

2. Defʿu meṭâʿini'ş-şûfiyye. Kısaca Defʿu meṭâʿin adıyla da anılan bu kitap bazı kaynaklarda Hall-i Müşkilât olarak zikredilmektedir. 856 (1452) yılında kaleme alınan bu Arapça eser Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve benzeri bazı büyük mutasavvıfların küfür ve ilhadla itham edilmelerine karşı onların sözleriyle Kuşeyrî, Gazzâlî, Cüneyd-i Bağdâdî, Necmeddîn-i Kübrâ gibi tanınmış ulemâ ve meşâyihin sözleri arasında bir fark olmadığını, ikincilerin eserlerinden nakiller yaparak göstermekte ve hepsinin aynı yolda bulunduklarını ispata çalışmakta ve ithamları reddetmektedir. Kaynaklarda eserin Telḫîṣu Defʿi meṭâʿin adıyla bir hulâsasından bahsediliyorsa da şimdiye kadar böyle bir esere rastlanmamıştır.

3. Makāmât-ı Evliyâ. "Mürşid kimdir, makām-ı velâyet nedir ve dereceleri nelerdir" gibi tasavvufî konuları işleyen Türkçe bir eserdir. A. İhsan Yurd tarafından beş nüshası karşılaştırılarak neşredilmiştir (İstanbul 1972).

4-Risâle-i Zikrullah, Risâle-i Şerh-i Akvâl-i Hacı Bayrâm-ı Velî ve Risâle fî devrâni'ş-sûfiyye adlı eserleri ise bugüne kadar ele geçmemiştir. Kütüphane kataloglarına değişik isimlerle geçmiş bazı eserleri ise Defʿu meṭâʿin ve Risâletü'n-nûriyye'nin çeşitli bölümleridir (krş. Risâletü'l-intisâr, Süleymaniye Ktp., Cârullah

Efendi, nr. 279/2). Ayrıca Akşemseddin'in Fâtih'e yazdığı iki mektubu bilinmektedir. Bunlardan biri Halil İnalcık, diğeri ise Bursalı Mehmed Tâhir tarafından yayımlanmıştır. Ona nisbet edilen ve yaklaşık kırk beş beyitlik Türkçe manzum bir risâle olan Nasîhatnâme-i Akşemseddin'i ise yine A. İhsan Yurd, Süleymaniye Kütüphanesi nüshasına (Mihrişah Sultan, nr. 443/3) dayanarak neşretmiştir (İstanbul 1972). Kemal Eraslan da Akşemseddin'in yazma bir mecmuada bulduğu otuz sekiz şiirini imlâ özellikleri ve açıklamalı sözlüğüyle birlikte yayımlamıştır. Mâddetü'l-hayât veya Mâidetü'l-hayât'Akşemseddin'in diğer bir eseridir. Bu eserin geç tarihlerde istinsah edilmiş pek çok nüshası vardır. En eski tarihli nüsha, 1096 (1685) yılında istinsah edilen Ali Emîrî yazmasıdır (diğer nüshalar için bk. Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu, s. 139).

AKŞEMSEDDİN(K.S)HAZRETLERİNİN VECİZ SÖZLERİ

✿ Ben, hürriyeti kulluğa satmam.

✿ Yürü, bir an için mezarlıkta sessizce otur. O söz söyleyip şimdi susmuşları gör! Onların topraklarını bir renkte, bir halde görürsün, ama halleri bir değildir ki…

✿ Aşk davaya benzer, cefa çekmek de şahide. Şahidin yoksa davayı kazanamazsın.

✿ Eyvahlar olsun o kişiye ki kendisi ölür de isyanı kalır!

✿ Kendini noksan gören kişi, olgunlaşmaya 10 atla koşar. Kendini olgun sanan ise bu zannı sebebiyle Allah'a ulaşamaz.

✿ Sende iyi olan ne varsa dostuna onu ver.

✿ Nerede akarsu varsa orada yeşillik vardır. Akan gözyaşının olduğu yere de rahmet gelir.

✿ İçte ki kiri su değil, ancak göz yaşı temizler.

✿ Fakire verilen,daha onun eline geçmeden Allah'a ulaşır.

✿ Ne kadar bilirsen bil, söylediklerin, karşındakinin anlayabildiği kadardır.

✿ Adalet nedir? / – Ağaçları sulamak. Zulüm nedir/ -dikene su vermek.

✿ Balığa, denizden başkası azaptır.

✿ İyiliği ve ihsanı tamamlamak, başlamaktan daha iyidir.

✿ Ne mutlu o kimseye ki kendi ayıbını görür.

✿ Bir mum, diğerini tutuşturmakla ışığından hiç bir şey kaybetmez.

✿ Bal yiyen, arısından gocunmaz.

✿ Allah ile olduktan sonra, ölüm de ömür de hoştur.

✿ Kanaatten hiç kimse ölmedi, hırsla da hiç kimse padişah olmadı.

✿ Bir şeyi bulunmadığı yerde aramak, hiç aramamak demektir.

✿ Nice kişiler vardır ki dizimin dibindedirler, ama benim için sanki Yemen'dedirler. Yemen' olan niceleri de vardır ki sanki dizimin dibindedirler.

✿ Nice bilginler vardır ki gerçek bilgiden, hakiki irfandan nasipsizdirler. Bu ilim sahipleri, bilgi hafızıdır, bilgi sevgilisi değil.

✿ Şunu iyi bil ki safları yaran, her şeyi yenen aslanla savaşmak kolaydır; gerçek kahraman odur ki önce kendi nefsini yener.

✿ Bazı insanlar vardır ki selam verirler ve selamlarından is kokusu gelir. Bazıları da vardır ki selam verirler ve onların selamından misk kokusu gelir.

Kendini noksan gören kişi, olgunlaşmaya 10 atla koşar. Kendini olgun sanan kişi de bu zan sebebiyle Allah cc.'ya ulaşamaz.

Hasedi terk et, kendini başkalarına medh etme.

Akıllı isen yalnız başına yolculuğa çıkma.

Kimsenin kalbini kırma. Düşen şeyi alıp (temizleyerek) yersen fakirlikten kurtulursun.

Senden üstün olan kimsenin önünden yürüme.

Dünyanın mutluluğuna mağrur olma. Kimsenin nimetine haset etme.

Edepli, mütevazı (alçak gönüllü) ve cömert ol. Cünüp kimse ile yemek yemek keder verir.

Gece uyanık ol, seher vakti Kur'an-ı Kerim oku. Zikrin dâima Hamd-i Hüdâ (Allahü Teâlâ'ya hamd etmek) olsun.

Ömrüm uzun olsun dersen, kimseye kızma, eziyet etme.

Çok uyumak kazancın azalmasına sebep olur.

Yalnız bir evde yatmaktan sakın. Çıplak yatmak fakirliğe sebep olur.

Nice bilginler vardır ki gerçek bilgiden, hakiki irfandan nasipsizdirler. Bu ilim sahipleri, bilgi hafızıdır, bilgi sevgilisi değil.

Her işe besmele ile başla. Nimete şükür, belâya sabret.

Şunu iyi bil ki safları yaran, her şeyi yenen aslanla savaşmak kolaydır, gerçek kahraman odur ki, önce kendi nefsini yener.

Bir şeyi bulunmadığı yerde aramak, hiç aramamak demektir.

Ey asker… Biliniz ki, bu fetih, Cenâb-ı Hakk katında size ve Sultan II. Mehmet Han'a takdir kılınmıştır. Kim ki bundan şüphe eder, imandan sapmış (İnancını yitirmiş) olur.

Tuzağa saçtığın taneler cömertlik sayılmaz.

Allah ile olduktan sonra, ölüm de ömür de hoştur.

Bazı insanlar vardır ki selâm verirler ve selâmlarından is kokusu gelir. Bazıları da vardır selâm verirler ve onların selâmından misk kokusu gelir.

Akşemseddin Hazretlerinin Nasihatnamesi

Evlâd!

Her işe besmele ile başla, zikrin daima Hüdâ'yı hamd olsun.

Daima temiz ol. Dinine bağlan, cehennem azabından da kork.

Tembel olma; namaza önem ver, o namazın nuruyla doğruluğa devam et. Gece ve gündüz Hüdâ'ya tazarru üzere ol.

Kâr ve kazancına isyan etme. Kim kâr ve kazancına isyan ederse, o rızkını azaltmış olur.

Nimetlere şükret, belalara sabret; böyle yapan gönül aynasını nurlandırır.

Dünya neşeleri ile mağrur olma; sultanların iltifatına sevinme.

Kimseye sitem ve cefa etme; böyle yapan Hüdâ'ya dost olamaz.

Ömrün uzun olsun istersen, çok çok ihsan ve ikramda bulun.

Dilinde olanları halka yayma, gece gibi ol, sırrını ifşa etme.

Hiç kimsenin nimetine hased etme, gücün yeterse hased kapısına sed çek.

Kimseyi çekiştirip kötüleme; keendi nefsini başkalarına medheyleme.

Geçici şeylere önem verme; vaktine göre hareket et. İçinde bulunduğun hali gözet.

Verdiğini alma; tüccar gibi ol.

Nâmahreme bakma, çünkü o kişiye gaflet verir.

Başkalarını kötüleme, yalan ve iftira atma, kimsenin kalbini kırma.

Evinde örümcek bırakma.

Atanı, anne ve babanı isimleri ile çağırma.

Ekmek kırıntılarını ayak altında bırakma. Eğer düşen ekmeği alır yersen zengin olursun.

Senden üstün kişilerin önünde yürüme; onlara karşı edepli, mütevazi ve ikramlı ol.

Elbiseni başının altına koyma; sarığını oturduğun yerde sarma.

Dişinle dişini kesme, tırnağınla dişini karıştırma.

Elbiseni ayakta giyme ve üzerinde dikmekten kaçın.

Tatlı yemek zihni ve zekayı genişletir.

Bir azize sordular: "Unutkanlık nedendir?" O da cevap verdi:Allah'a isyandan kaçının.

Tarağı ortak kullanma; yabancının tarağına el sürme.

Başkalarının misvakına da ortak olma, "Sivak" ona işarettir.

Çırayı (ateş, mum vs.) üfleyerek söndürme. Çünkü onun dumanı aklı karıştırır.

Gece ev süpürme. Cünüp iken yemek yeme çünkü bu gam verir.

Gece aynaya bakmak hatadır. Yalnız olarak bir evde yatmaktan kaçın.

Çok uyumak kazancı azaltır. Çıplak yatmak kişiyi fakir kılar.

Akıllı isen yalnız olarak sefere çıkma; bunda çok tehlike vardır.

Geceleri uyanık ol. Seher vakitleri Rabbini zikret.

Çok cima etmek, ekşi yemek, çok koku sürünmek şüphesiz ki kişiyi ihtiyarlatır.

Cânu gönülden bu tavsiyeleri tutarsan fayda görürsün. Mümkün olduğunca bunlara riâyet edin.

Söyleyeceğim söz budur. Vallâhü e'lemü bi's-sevâb.***(Miftâhu'l-İrşâd)***

Akşemseddîn hazretleri sohbetlerinde ve vâzlarında buyururdu ki:

"Her işe Besmele ile başla. Temiz ol, dâim iyiliği âdet edin. Tembel olma, namaza önem ver. Nîmete şükr, belâya sabr et. Dünyânın mutluluğuna mağrûr olma. Kimseye kızma, eziyet ve cefâ etme. Ömrün uzun olsun istersen, kimsenin nîmetine hased etme. Kimseyi kötüleyip, atıp tutma. Senden üstün kimsenin önünden yürüme. Dişin ile tırnağını kesme. Ayakta pantolon giymekten sakın. Misvâkı başkasıyla berâber kullanmak uygun olmaz. Çok uyumak kazancın azalmasına sebeb olur. Akıllı isen yalnız yolculuğa çıkma. Gece uyanık ol, seher vakti tilâvet kıl, Kur'ân-ı kerîm oku. Dâimâ Allahü teâlâyı zikret. Kendini başkalarına medhetme. Nâmahreme bakma, harama bakmak gaflet verir. Kimsenin kalbini kırıp, virân eyleme. Düşen şeyi alıp temizleyerek yersen, fakirlikten kurtulursun. Edebli, mütevâzî ve cömerd ol. Tırnağınla dişini kurcalama. Elbiseni, üzerinde dikmekten sakın. Cünüp kimse ile yemek yemek gam verir. Yalnız bir evde yatmaktan sakın. Çıplak yatmak fakirliğe sebeb olur."

"Velî, insanlardan gelen sıkıntılara katlanıp, tahammül eden kimsedir. Sıkıntıları göğüsler, belâlar yüzünden şikâyetçi olmaz ve adâvet beslemez, düşmanlık tavrı takınmaz. O, toprak gibidir. Toprağa her türlü kötü şey atılır. Fakat topraktan hep güzel şeyler biter.

Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyurdu ki: "O insanlar sandılar mı ki, (sâdece) îmân ettik demeleriyle bırakılacaklar da imtihâna çekilmeyecekler." (Ankebût sûresi:2)

Îmân, taklîd ile, babadan ve dededen görerek, sırf îmân ettim demekle olmaz. Böyle taklid ile inanan kimseler, imtihân olunması bakımından belâ ve musîbetlere düçâr olmazlar. Belâ ve musîbetler, Allah dostlarının muhabbet ve sevgisini artırır. Nitekim altın için ateş ne kadar kızgın olursa, altını o derece saf ve hâlis yapar. Bu sebeble kişi mânevî mertebesinin yüksekliğine göre büyük veya küçük belâ ve musîbetlere uğrar. Nitekim Resûlullah efendimiz bir hadîs-i şerîfte buyurdu ki:

"Kişi, dînindeki sebâtına göre belâya (imtihâna) mübtelâ olur. Âfiyet, kıymetini bilmeyen kimse için derd gibidir. Belâ, kadrini bilen için devâ gibidir." Belânın, insanın Rabbine dönmesini sağlayan sıkıntıların kadrini bilen, Hakkı gerçekden sevenlerdendir. Taklid ile sevenler değillerdir. Çünkü taklid ile sevmek, belanın, imtihânın

faydasını giderir. Sevilenin hareketi, gerçek muhabbeti bozmaz. Nitekim Mûsâ aleyhisselâm, Fir'avn'ın sarayında Âsiye Hâtun tarafından büyütülürken, Âsiye Hâtun onu gerçekten seviyordu. Fir'avn ise, Âsiye Hâtunu taklid ederek seviyordu. Âsiye Hâtun gerçekten sevdiği için, onun hareketlerinden incinmiyordu. Mûsâ aleyhisselâm Fir'avn'ın sakalını tutup çekince, Fir'avn'ın sevgisi gerçek sevgi olmadığı için, hemen rahatsız oldu."

"Kişinin kadrinin ve kıymetinin varlığı, mihnetlere, belâ ve musîbetlere sıkıntılara sabretmesiyle ortaya çıkar. Bu mihnet, dünyâlığın olmaması veya eksilmesi, elden çıkması ile olur. Sabredenlerin, sabırdaki sebatları sebebiyle iyilikleri; yâni sabır, tevekkül, kanâat ve hilm, yumuşaklık gibi güzel hasletleri artar. Böylece olgunlaşan insanın kalb aynasındaki kirler, cevherin hâlis hâle getirilmesi gibi temizlenir. Belâ günlerinde, belâ geldiğinde Eyyûb aleyhisselâmın kulluğu iyi bir kulluktur.

"Kulluk beş kısımdır: Birincisi ten kulluğudur. Bu, Allahü teâlânın emirlerine uyup, yasak ettiği şeylerden sakınmaktır. İkincisi; nefs kulluğudur. Bu kulluk, nefsi terbiye etmek, ıslâh etmek, mücâhede ve nefsin istemediği şeyleri yapmak, riyâzet çekip nefsin istediği şeyleri yapmamaktır. Üçüncüsü; Gönül kulluğudur. Bu ise, dünyâdan ve dünyâda bulunan şeylerden yüz çevirip, âhirete yönelmektir. Âhirete yarar iş yapmaktır. Dördüncüsü; sır kulluğudur. Bu, her şeyi bırakıp, tamâmen Allahü teâlâya dönüp, O'nun rızâsını kazanmaktır. Beşincisi; can kulluğu. Bu kulluk, müşâhedeye ermek için kendini Allah yoluna vermekle olur..."

"Mânevî huzûra ermek ve bu yolda ilerlemek için dört şey lâzımdır. 1. Az yemek, 2. Az uyumak,3.Halka az karışmak,4. Allahü teâlâyı çok zikretmek."

Akşemseddin Hazretlerinin Kerametleri

Keramet, feraset (keşif) demektir. Allah dostu kimselere, Cenab-ı Hakkın lütfettiği bazı bilgilerdir. Keramet velilere, Mucizeler ise Peygamberlere aittir.

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet Han, Akşemseddin Hazretlerini ziyarete gitti. Sohbet esnasında; "***Hocam! Eshâb-ı Kirâm'ın büyüklerinden, Ebu Eyyûb'ül Ensâri'nin İstanbul surlarına yakın bir yerde olduğunu tarih kitaplarında okudum, yerinin bulunmasını dilerim***." dedi. O da eliyle işaret ederek; **"*Şu***

tepenin eteğinde bir nûr görüyorum. Orada olmalıdır." cevabını verdi. Fatihin isteği üzerine birlikte işaret edilen yere gittiler. Akşemseddin Hazretleri iki çınar dalı aldı. Birini bir tarafa, diğerini az öteye dikti ve; "***Bu iki dal arası, Ebu Eyyûb'ül Ensâri'nin kabridir***." dedi ve Sultanla birlikte şehir merkezine geri döndüler.

Fatih Sultan Mehmet Han, kalbindeki şüpheyi kaldırmak için Silahtar ağasına; "***Gidiniz, hocam Akşemseddin'in diktiği çınar dallarının ortasına şu yüzüğümü (mührü) gömünüz ve o dalları yirmişer adım güney tarafına çekiniz***" dedi.

Sabah olunca Sultan Fatih, Akşemseddin Hazretlerinden, türbe yapımı için kabrin yerini tekrar belirlenmesini rica etti ve sonra oraya birlikte gittiler.

Akşemseddin Hazretleri, Silahtar ağasına; "***Şurada bulunan Sultan hazretlerinin mührünü çıkarın ve kendisine teslim edin***" dedi. Çünkü o, gizlice gömülen padişahın yüzüğünü kerametiyle bulmuştu.

Bu arada kabir kazıldı, içinden "***Ebû Eyyûb'ül Ensâri***" yazılı bir levha çıktı. Bu hali gören sultan şaşırdı. Böyle "***ehli keşf ve keramet***" sahibi olan Akşemseddin'in himmetine sahip olmasından dolayı da çok mutlu oldu.

Bir gün Akşemseddin hazretlerinin bulunduğu meclise pilav yemeği getirildi. Orada bulunanlar; "***Buyurun yiyelim.***" dediler. Akşemseddin hazretleri; "***Bu pilav bize ait değil, nasıl yiyebiliriz?***" dedi. Oradakilerden birisi; "***Nasıl bizim değil?***" dedi ve besmele çekip elini pilava uzattı. O esnada kapı çalındı ve bir fakir; "***Allah rızası için sadaka olarak yiyecek bir şey verin"*** diye seslendi. Akşemseddin hazretleri; "***Getirilen pilavı sahibine verin.***" dedi.

Akşemseddin Hazretlerinin "***Risâlet"*** adlı eserinde;

"***Az yemek, az uyumak, Allah Teâlâ'yı çok zikretmek gerekir. Tembel olmayın, namaza önem verin, nimete şükür, belaya sabredin. Dünyanın mutluluğuna bağlanıp kalmayın. Ömrün uzun olmasını isterseniz, insanlara eziyet etmeyin. Kimseye haset edip, kötülemeyin. Kendinizi başkalarına övmeyin. Edepli, mütevazı ve cömert olun***"diye öğütte bulunmuştur.

Akşemseddin "***Mâddef'ûl-Hayat***" adlı eserinde ise; "***Hastalıkların insanlarda teker teker peyda olduğunu sanmak hatadır. Hastalık, insandan insana bulaşmak suretiyle geçer. Bu***

bulaşma ise, gözle görünmeyecek kadar küçük, fakat canlı tohumlar vasıtasıyla olur." buyurdu. Bir Türk hekimi olan Akşemseddin tarafından, bundan 550 yıl önce mikrop teorisi ortaya kondu.

Ünlü tıp bilimcisi Pasteur aynı neticeye, hem de teknik aletler elinde iken, Akşemseddin'den 400 yıl sonra varabilmiştir. Buna rağmen mikrop teorisi, yanlış olarak Pasteur'a mâl edilmiştir.

Akşemseddîn hazretlerine; "İstanbul'un fethedileceği zamânı nasıl bildin?" diye sorulunca, şöyle cevap verdi;"Kardeşim Hızır ile, ilm-i ledünniyye üzere İstanbul'un fetih vaktini çıkarmıştık. Kale fethedildiği gün, Hızır'ın, yanında evliyâdan bir cemâatle hisara girdiğini gördüm. Kale fetholunduktan sonra da, Hızır kardeşimi kalenin üzerine çıkmış oturur hâlde gördüm."

Fâtih Sultan Mehmed Han, fetihden sonra hocası Akşemseddîn'e, son taarruzun başladığı sırada; "Yâ Fakîh Ahmed" diyerek Fakîh Ahmed'den himmet taleb etmesini söylediğini hatırlatarak;"Fakîh Ahmed kimdir ki; tazarru ve niyâz eyledim? Himmetini istedim? Allahü teâlâyı tazarru etmiş olsa idim evlâ değil mi idi?" diyerek, sebebini sordu.

Hocası Akşemseddîn bu suâle;"O sırada Fakîh Ahmed, kutb, sâhib-i tasarruf idi." cevâbını vererek, Allahü teâlânın yardımını, onun vâsıtasıyla ve onun bereketi ile gönderdiğini ve onun da himmet ettiğini söylemiştir. Akşemseddîn hazretlerinin "Fakîh Ahmed" dediği kendisi idi. Fakat tevâzuunun çokluğundan şöhretten kaçıp, kendisini gizleyerek böyle konuşmuş, gâyet ârifâne bir tavır takınmış olduğu rivâyet edilmiştir.

ESERLERİNDEN ÖRNEKLER

RİSÂLETÜ'N-NÛRİYYE

Vâlih ü hayrân olıban kendözümden bî-haber
Şimdiyi bilmez bu aklum ne bile ferdâsını
Her kişi görse sanur içim taşum hep ten durur
Korkaram aklum ne bile ferdâsını
Sırrımı sır eyledüm bu vakta dek fâş olmadı
Ba'd-ezân Allâh bilür hâlı nite olasını
Kendümi ısmarladum her ne iderse dôst bilür
Gönlümi jeng ileye dilerse yuya pâsını
Bu acebdür dünyi kavmı nik-nâmun kanı dir

Bilimezler taşa çaldum nâmusum şişesini
Şemsiyâ cânı cihânı nidesin şimden girü
Hırka idin şâl idin dervişlerün pâlâsını
Her gice direm ki yarın terk idem sevdâsını
Subh olıcak tazeler ışkı girü gavgâsını
Hiç nedendür bilmezem bu bagrımun kanı benüm
Gözlerümden turmaz akar kim bilür nolasını
Başımun sevdasını bilmez meger hâldaş olan
Kandadur haldâşı bulam silse gönlüm pâsını
Başumı top iledüm çevgân-ı ışka çalmağa
Nik-nâmı nilerem nûş iledüm deryâsını
Âşıka cânlar sezâdur dosta kurbân itmeğe
Valıgun itsün umarsa vaslına iresini
Bahr-ı ışkdurmahv iden zulmâtı mümkin varlıgum
Geydim esved eski hırka ya'ni tutdum yasını
Şems eger ölürse ayruk kimse yasun tutmasın
Ne azâ Sultan Mahmûd gel dişe Ayâ'sını
Ya İlâhi umaruz fazlıla cûdun bol durur
Sen hemîşe benliğim alıp seni viresini

(Eraslan Kemal (1984). "Akşemseddin'in Dinî Tasavvufi Şiirleri", Türk Dili. Ekim, S. 394, 335-411-471.)

DEFU'L- METÂİNİ'S-SÛFİYYE

Kad tecella fi'l-merâyâ ol cemâl-ı bî-misâl
Pes zuhura geldi âlem ez mücellâ-yı cemâl
Çün-ki mir'at oldı âlem Hak cemâlın görmeğe
Pes bu âlemde tecelli buldılar ehl-i kemâl
Her neye kim bakdılarsa dôst cemâlın gördiler
Zire tolu Hak cemâlı oldı âlem mâl-a mâl
Cümle âlem aksidür ol hûb-cemâlun iy cemîl
Hem dahı bu küfr ü fâhiş cism ü cân u hadd u hâl
Çün vücudu oldı Hakk'un kâyinâtun varlığı
Pes dü-âlem cân-ı Hak'dur dü-cihân ansuz hayâl
Cümle âlemdür mezâhir sen hô cümle mazharı
Sende iste tâ bulasın kalmaya hiç kîl ü kâl
Mecma'ul-bahreyn oldun hem Hudâ'nun ma'şukı
Pes senündür cümle âlem hem dahı dosta visâl

Şems-i neyyir çün önünde tâli olur sen neçün
Anı koyup tâlib oldun kevkebe her mâh u sâl
Âsitânunda hazine çün-ki medfûn ola sen
Müflis olup ne revâdur idesin her dem su'al
Çün senün adun durur hem cümle deryâ menba'ı
Susuz olup ne gezersin vâdi vü sahrâ cibâl
Ey diriga hubb-u dünyâ kalbüni itdi harâb
Sen ânun agusın içdün sanuban mâ'i zülal

(Eraslan Kemal (1984). "Akşemseddin'in Dinî Tasavvufi Şürleri", Türk Dili. Ekim, S. 394, 335-411-471.)

Akşemseddin Hz.nin ve Muhyiddin İbn. Arabi hz'nin Salavat-ı Şerifesi

Bismillahirrahmanirrahim

Allahümme Salli Ala Muhammedin Nebiyyil Muhtar,Adede Men Salli Aleyhi Minel Ehyar,Ve Adede Men Lem Yusalli Aleyhi Minel Eşrar,Ve Adede Kataratil Emtar,Ve Adede Emvacel Bahar,Ve Adeder Rimali Vel Kafar,Ve Adede Evrakil Eşcar,Ve Adede Fasil Müstağfirine Bil Eshar,Ve Adede Ekmamil Esmar,Ve Adede Ma Kane Ve Ma Yekunu İla Yevmil Haşri Vel Karar,Ve Salli Aleyhi Ma Teakibül Leyli Ve Enhar.Ve Salli Aleyhi Mahtelefel Melevane Ve Teakibül Asrani Ve Kerral Cedidani Ve Estakbelel Ferkadan,Ve Belliğ Ruhani Ve Ervaha Ehli Beytihi Minattahiyyete Ve Teslime,Ve Ala Cemiil Enbiyai Vel Mürseline Vel Hamdülillahi Rabbil Alemin.

"Allah'ım! Nebimiz Muhammed'e salat ve selam et; ona salavat getiren iyiler, ona salavat getirmeyen kötüler, yağmurların damlaları, denizlerin dalgaları, çöllerin kumları, ağaçların yaprakları, seherlerde bağışlanma dileyenlerin nefes alış verişleri, haşir ve her şeyin karar kılacağı güne kadar olan ve olmakta olan her şey adedince. Gece ve gündüz birbirini ardı ardına geldiği sürece ona salat et. Sabah ve akşam yer değiştirdiği ve öğle ve ikindi birbirinin yerini aldıkları, seneler yenilendiği, kutup yıldızları doğduğu sürece ona salat et. Bizden onun ruhuna ve ehl-i beytine,bütün nebi ve resullere selam ve tahiyyat ulaştır.***"(Sıddık Naci Eren hz. Evrad-ı Saadeti ebediyye Cuma evradı syf.17-18)***

BİBLİYOGRAFYA

Lâmiî, Nefehât Tercümesi, s. 685 vd.Feridun Ahmed Bey, Münşeâtü's-selâtîn, İstanbul 1274-75, I, 28.Taşköprizâde, Şeḳāʾiḳ (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul 1405/1985, s. 226-232.Mecdî, Şekāik Tercümesi, s. 240-246.Hoca Sâdeddin, Tâcü't-tevârîh, İstanbul 1279-80, I, 420, 423, 534.Hüseyin Hüsâmeddin, Amasya Târihi, İstanbul 1328-30, I, 210.Osmanlı Müellifleri, I, 13; III, 191.Abdülbâki Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, İstanbul 1931, s. 240-242.Ergun, Türk Şairleri, I, 400 vd.Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, s. 35.Orhan F. Köprülü, Tarihî Kaynak Olarak XIV. ve XV. Asırlardaki Bazı Türk Menakıbnâmeleri (doktora tezi, 1951), İÜ Ed. Fak., Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 512, s. 83-105. "Akşemseddin", Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1974, I, 75-76.Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, Ankara 1954, s. 131, 217-219.İsmail E. Erünsal, Abdurrahim Karahisarî Hayatı ve Vahdetnâmesi (lisans tezi, 1970), İÜ Ed.Fak.Ali İhsan Yurd, Fatih Sultan Mehmed Hanın Hocası Şeyh Akşemseddin: Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1972 (metinde aynı müellif tarafından neşredildiği ifade edilen Akşemseddin'in eserleri bu inceleme içinde yer almaktadır).Banarlı, RTET, I, 507 vd.Ayverdi, Osmanlı Mi'mârîsi III, s. 279-280, 537; a.e. IV, s. 893-894.Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu, İstanbul 1984, s. 139-140.Bedi N. Şehsuvaroğlu v.dğr., Türk Tıp Tarihi, Bursa 1984, s. 47, 62.H. J. Kissling, "Aq Šems ed-Din Ein türkischer Heiliger aus der Endzeit von Byzanz", BZ, XLIV (1951), s. 322 vd. Hüseyin Sıdkı Köker, "Tefsirî Mevlâna Mustafa ve Vakıfları", VD, III (1956), s. 227-228, 258, resim 1/7.Kemal Eraslan, "Akşemseddin'in Dinî-Tasavvufî Şiirleri", TDl., sy. 394 (1984), s. 411-417. "Akşemseddin'in Dinî-Tasavvufî Şiirleri", TDAY Belleten 1984, Ankara 1987, s. 11-85.Ca'fer Şuâr, "Akşemseddin Muḥammed b. Ḥamza", DMBİ, I, 498.

MOLLA GÜRÂNÎ

***(D.H.13 Rebîülevvel 809-M.28 Ağustos 1410.Şehrizor. V.H.* 893-M.1488.İstanbul)**

Din âlimi,Veli, müderris, kadı, kazasker, şehzade hocası, Osmanlı Devleti müftüsü ve şeyhülislamı

DOĞDUĞU YER KÜNYESİ VE AİLESİ

Osmanlı âlimlerinden bu büyük velî. Dördüncü Osmanlı şeyhulislâmıdır.Asıl adı **Şemseddin Ahmed bin İsmâil bin Osman Gürânî.** *Bazı kaynaklarda ismi verilirken Şemseddin yerine Şerefeddin veya Şehâbeddin unvanı da kullanılır.*

(D.H.13 Rebîülevvel 809-M.28 Ağustos 1410.Şehrizor. **Doğum yeri hakkında çeşitli rivayetler vardır. Makrîzî Şehrizor'da, Sehavî Gurân'da doğduğunu söyler. Gurân'ın nerede olduğuna dair muhtelif rivayetler vardır. Kimisi Irak'ta bulunan Şehrizor'a bağlı olduğunu kimisi İran'ın Nişabur havalisindeki İsfeyarin'de bulunan bir köy olduğunu söyler. Bikaî ise Diyarbakır'da Hiler adında bir köyde doğduğunu belirtir.** Babası aynı kazaya bağlı Güran köyünden olduğundan onun lakabıyla ünlendi. Türk asıllıdır. Yaşadığı çağda bulunduğu bölge Akkoyunlu Türk Devleti'nin idaresi altındaydı. ***(TDV, İslam Ansiklopedisi, cilt: 30, sayfa: 249.*** *'Unvânü'z-zamân, vr. 6b).*

Lakapları

Diyâr-ı Rûm'un, Anadolu'nun âlimi. Şerefüddîn. Şihâbüddîn Molla Gürânî olup, Molla Gürânî lakabıyla tanınıp, meşhûr olmuştur.

EĞİTİMİ VE HOCALARI

Önceleri Şafii mezhebine mensup idi, Daha sonra Hanefi mezhebine geçerek amel etmiş, müderris, kadı, kazasker, şehzade hocası, Osmanlı Devleti müftüsü ve dördüncü şeyhülislamı olmuştur.

Çok küçük yaşta Kur'an'ı ezberlemiş, İlk öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra gittiği Bağdat'ta Zeynüddin Abdurrahman b. Ömer el-Kazvînî'den kırâat-i seb'a, kelâm, tefsir, nahiv ve fıkıh, Hasankeyf'te Celâleddin el-Hulvânî'den Arap dili ve edebiyatı tahsil etti. Tahminen 830 (1426-27) yılında Şam'a geçti ve aralarında Alâeddin Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'nin de bulunduğu âlimlerden ders aldı. Ardından Kudüs üzerinden 835 (1431-32) yılında Kahire'ye gitti.

Burada İbn Hacer el-Askalânî'nin öğrencisi oldu ve kendisinden icâzet aldı. Ayrıca Zeynüddin Abdurrahman b. Muhammed ez-Zerkeşî, Ahmed b. Ali el-Makrîzî, Kemâleddin İbnü'l-Bârizî ve Ali b. Ahmed el-Kalkaşendî gibi âlimlerden hadis, kıraat, tefsir ve fıkıh öğrenimi gördü. Bu ilimlerde temayüz etmiş bir âlim olarak Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın (1438-1453) yakın çevresi içinde yer aldı ve sultanın huzurunda yapılan ilim meclislerine katıldı.

Kahire'deki Berkūkıyye Medresesi'nde fıkıh müderrisi olarak görevlendirildi. Bu görevi devam ederken 844 (1440) yılında, Ebû Hanîfe'nin soyundan geldiği ifade edilen Dımaşk Hanefî kadısı Hamîdüddin Muhammed b. Ahmed en-Nu'mânî el-Fergānî ile aralarında çıkan tartışma neticesinde bu kişinin atalarına hakaret ettiğinin sultana bildirilmesi üzerine hapsedildi ve yapılan yargılama sonucunda suçlu bulunarak seksen değnekle cezalandırıldı.

Ayrıca müderrislik görevinden uzaklaştırılıp Şam'a sürgün edildi. Bu arada II. Murad dönemi âlimlerinden Molla Yegân ile tanıştı ve onunla Anadolu'ya gitti. Osmanlı kaynaklarında Gürânî'nin hacdan dönen Molla Yegân ile Kahire'de karşılaşıp birlikte Anadolu'ya geldikleri kaydedilmekle beraber bazı çağdaş araştırmacılar Halep'te görüşmüş olmalarının daha kuvvetli bir ihtimal olduğu kanaatindedir. ***(Taşköprizâde, s. 84; Mecdî, s. 103) Yıldız, Fâtih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri, s. 48; İA, VIII, 406).***

II. Murad Han devrinin meşhur Osmanlı âlimlerinden Molla Yegân, hacca gittiğinde, Kâhire'ye uğradı. Orada Molla Gürânî'yi tanıyıp, onun dîne bağlılığını ve ilimdeki yüksek derecesini görünce, Anadolu'ya getirmek istedi. Lütuf ve iltifât göstererek berâber gelmesini söyledi. O da bu teklifi kabûl ederek, Molla Yegân ile birlikte geldi.

Meşhur âlim Molla Yegân, hacdan döndüğünde Sultan İkinci Murâd Hanın otağına gidip, bir sohbet yaptı. Sohbet sırasında Pâdişâh; "Gezip gördüğün yerlerden bize ne armağan getirdin." diye sordu. Bunun üzerine Molla Yegân; "Tefsir, hadis ve fıkıh ilminde iyi yetişmiş bir âlim getirdim." diyerek, hiçbir milletin kültür târihinde görülmeyen durumu bildirdi. Sultan; "Şimdi nerededir?" deyince, "Dışarıda beklemektedir" cevâbını verdi. Bunun üzerine Pâdişâh, onu içeri getirmelerini söyledi. Molla Gürânî içeri girip selâm verdi. Sohbet sırasında Molla Gürânî'nin konuşması ve hâli, Pâdişâh'ın hoşuna gitti. Onu hemen dedesi Murâd-ı Hüdâvendigâr Gâzinin eski kaplıcadaki medresesine müderris tâyin etti. Daha sonra Yıldırım Medresesine müderris likle vazîfelendiril di. Bir müddet bu vazîfede kalan Molla Gürânî, Sultan İkinci Murâd Hanın oğlu Şehzâde Mehmed'in, yâni Fâtih'in yetiştirilmesiyle görevlendirildi. Fâtih Sultan Mehmed Hanın yetişmesinde, Molla Gürânî'nin büyük emeği geçti. *Sehâvî, onun Anadolu'ya gittikten sonra Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçtiğini kaydeder.* ***(eḍ-Ḍav'ü'l-lâmi', I, 242).***

PADİŞAH ONU SEÇTİ

Topkapı saray arşivinde Molla Yegan'ın hattıyla 2. Sultan Murad'a yazılmış bir vesikada şu cümleler bulunmaktadır***" Benüm Sultan'ım, selam ve dua idüp iki şah gözden öperim. Kabul kılasın, işte Molla Gürani geldi, ne buyurursuz? Anda göndereyim mi, yoksa sizden haber gelinceye (dek) bunda bir iki gün eyleyelim (mi?) "***

Molla Gürani ilk olarak Molla Yegan'ın tedris yeri olan Bursa'ya geldi, Sultan Murad Han'dan cevap gelinceye kadar orada bekledi. Sonradan hünkâr tarafından Edirne'ye kabul edilen Gürani, iltifata mazhar olarak Bursa'daki Yıldırım medreselerinde müderrisliğe başladı.

Gürani bu görevde bir seneden biraz fazla kaldıktan sonra İstanbul'u fethederek tarihin akışını değiştirecek olan büyük insan Sultan Fatih'e hoca tayin edildi. Yıl 1443'tü, Gürani 33 yaşındaydı.

Şehzade Mehmed o sırada Manisa'ya vali olarak gönderilmiş, on iki yaşına yeni basmıştı.. Ahmed Gürani Fatihin ilk hocası değildi. Daha önce de bir takım kıymetli hocalar Şehzade'nin öğrenim ve eğitimiyle ilgilenmişlerdi. Ancak şehzade Mehmed kontrol edilemeyen, ele avuca sığmaz, hareketli, alaycı ve havai bir çocuktu.

Zamanın tarihçilerinden Ali, Künhü'l Ahbar isimli eserinde şunları nakleder:" Menkuldür ki o zamana dek nice hoca gönderilmiş, asla birinden te'allüm itmeyüb heva üzre olmuş. Sultan Murad ki Gürani'nin salabetini (ciddiyet) görüp, Mehmed Han'ı okudursa bu okudur deyu muallim gönderir, hatta bir çubuk (sopa, değnek) virüb ruhsat virir."

Sultan Murad Han'ın, vazifeye başlamadan önce Gürani'yi huzuruna davet ederek görüşmesi, hatta ayrılırken bir sopa verip gerekirse küçük şehzadeyi dövmesini bile söylediğini yazan kaynaklar bu konuda teferruat vermezler.

Prof. Dr. Sakıp Yıldız, Gürani'yi anlattığı bir eserinde, " Bizce Sultan Murad'ın Molla'ya sopa verdiği şeklindeki sözler bir semboldür, bundan kastın; oğlunu terbiye ve eğitim hususunda kendisine her türlü yetkiyi vermiş olmasıdır. Çünkü ne Murad Han, ne Gürani'nin bu zihniyette insanlar olacağına ihtimal veremiyoruz. Bu yüzden yaramaz, hareketli ve hatta alaycı görünen Şehzade'nin, Gürani'nin heybetli ve gür sesini işittikten sonra yumuşayıp, o yaşın verdiği korku ve anlayışla hürmette kusur etmediğine inanıyoruz " demektedir.

Gürani , Şehzade ile derse başlar başlamaz bu harika insanın ruh halini anlamış, önce çok sert bir tavırla onu kontrol altına almış, ele avuca sığmayan bu cevheri hemen ilk saatlerde keşfederek, onun ileride ulaşacağı büyük şerefi biliyormuşçasına bu hedefine ulaşacak planları uygulamaya başlamıştır. Küçük Şehzade, başlayan bu ciddi tedris sırasında, Osmanlı dili ve alfabesinin yanısıra Arapça'yı ve İslam ilmühalini öğrenmiş, Kur'an tilavetine başlamış, bilahare hatmi de tamamlamıştır. Ayrıca hocasından İslam siyaseti ve dünya görüşüyle ilgili dersler de almıştır. Fatih'in yetişmesinde büyük payı bulunan Gürani, genç Şehzade hükümdar oluncaya kadar onun yanında muallim olarak bulunmuştur.

Sultan İkinci Murad, Molla Gürani'yi oğlu Şehzade Mehmet'in yani Fatih'in yetiştirilmesi ile görevlendirdi. Şehzade Mehmet (Fatih),

bu sırada Manisa'da emîrdi. Babası İkinci Murad Han, oğlunun (Fatih'in) yetişmesi ve eğitilmesi için pek çok âlimi ona hoca olarak göndermişti. Fakat Şehzade Mehmet, zeki ve celalli olduğundan, giden hocalar onu bir türlü derse yanaştıramamıştı. Bu sebeple İkinci Murad, Molla Gürani'nin heybetli ve vakur bir âlim olduğunu görerek, sert tutumunu duyup, bu iş için onu tayin etti. Onun iyi bir eğitimden geçmesini istediğini söyleyip, gerekirse dövebileceğini de işaret etti. Bunun üzerine Molla Gürani, Manisa'ya gönderildi.

MEHMET'İ EĞİTTİ

Molla Gürani, Şehzade Mehmet'in (Fatih'in) yetişmesi için ona ders vermeye başladı. Vakur ve sert tutumuyla, Şehzade Mehmet'in hırçınlığını yatıştırdı. Hatta ders sırasında; "Terbiye etmek, eğitmek için onu dövdüm" manasındaki Arapça cümleyi dil bakımından tahlil ve tercüme ettirdi. Bu tutum karşısında Şehzade Mehmet derslere devam edip, kısa zamanda Kur'ânı Kerim'i hatmetti ve ilim öğrendi.

Şehzade Mehmet, artık geceleri ödev yapmaya başlar ve ezberlerini aksatmaz. Gün gelir ilmin tadını alır. Eski haşarılıklarından uzaklaşır. 3-5 ay sonra bambaşka biridir o. Molla Gürani, Arapça ve Farsça dillerinin yetersiz olduğunu, düşmanlarının dillerini de öğrenmesi gerektiğini söyler. Latince, Sırpça ve Rumca öğretilir. Hem konuşup hem de yazmaktadır.

Yalnızca dil değil fen ve matematik bilimlerini de öğrenmesi için İtalyan asıllı Anconal Giriaco'dan ders aldırır. Avrupa tarihini de okumasını sağlar. Bilim derslerine ağırlık verdirip, onun ufkunu açar. İnanç ve ideal aşılar. Bir ara Manisa'ya gelen Sultan II. Murat, oğlunu tanıyamaz. Mehmet, görünüşte çocuktur, ama çok olgundur.

II. Murat tarafından ziyaret edildiği sırada, sultan "İstanbul'un fethinin kendilerine nasip olup olmayacağına dair" fikrini sorar. Molla Gürani, açıkça fethin "Kapıdaki Akmolla (Akşemseddin) ile bahçedeki çocuğa (şehzade Mehmet) nasip olacağını" ifade eder.

Molla Gürani, II. Mehmet padişah olduğu tarihe kadar şehzadenin yanında öğretmeni olarak kalır.

Sultan II.Mehmet, tahta çıktığında Molla Gürani'ye vezirlik teklif eder, fakat o bunu kabul etmez. Gürani, vezirlik makamına gelecek olan kişilerin yıllardır emek harcadığını ve haksız olarak bu makamı istemeyip, bu kişilerin devlet şevkinin kırılmasını istemez.Fakat Fatih hocasını devlet işlerinde yanında olmasını diretir.

Mecburen de olsa kazaskerliği kabul eder. Saraya pek sık gitmez, vezirlere isimleriyle hitap eder. Sultan Mehmet'e çok nasihat eder, işlerinde yardımcı olur. Ona karşı duyduğu samimi sevgi ve ilgi sebebiyle, yeri geldikçe eleştirmekten de çekinmez.

Fetva konularında, şer'i hususlarda bağımsız davrandığından, bir süre sonra, padişahın çevresindekilerinin de etkisiyle padişahla arası açılır. Bunun üzerine saltanat merkezinden uzaklaştırılmak için, 1453 tarihinde Bursa evkafının tashih ve tanzimi için Bursa'ya gönderilir. Burada da bükülmez bir tavır sergiler ve görevinden azledilir.

VEZİRLİĞİ REDDETTİ

Fatih Sultan Mehmet'in yetişmesinde, Molla Gürani'nin büyük emeği geçti. Bu bakımdan Fatih, şehzadeliğinden beri hocasını çok sever, saygı ve hürmette kusur etmezdi. Babası İkinci Murad'dan sonra tahta geçen Fatih Sultan Mehmet, Molla Gürani'yi vezir yapmak istedi. Molla Gürani bu teklifi kabul etmeyerek, "Huzurunuzda, size devlet işlerinde çok hizmet edenler vardır. Veziriniz, onlardan başkası olursa kalpleri kırılır ve sultanımıza zarar gelir" dedi. Sultan, bu sözü beğendi ve onu kadıasker yapmak istediğini bildirince, bunu kabul etti. Kadılığa başlayınca, ayrıca müderrislik görevini de yürüttü. Daha sonra Bursa evkâf idâresi vazifesi ve kadılık vazifesi ile Bursa'ya gönderildi.

Bursa'da bir müddet hizmet etti. Ancak bâzı sebeplerle Anadolu'dan ayrılıp, Mısır'a gitti. MollaGürânî Mısır'a vardığında, Mısır Sultânı Kayıtbay'dan tam bir kabûl ve pekçok ikrâm, hürmet gördü. Bir müddet sonra Fâtih Sultan Mehmed Han, Mısır Sultânı Kayıtbay'a, Molla Gürânî'yi göndermesini ricâ etti. Kayıtbay, Fâtih Sultan Mehmed Hanın bu ricâsını Molla Gürânî'ye bildirerek;"Gitme, ben sana onunkinden daha çok ikrâm ve ihtirâm ederim." dedi. (***Taşköprizâde, s. 85-86; Mecdî, s. 105).***

Molla Gürânî; "Evet inanıyorum, sizden çok fazla ikrâm gördüm. Ancak, benimle onun arasında baba ile oğul arasındaki gibi büyük bir sevgi vardır. Aramızdaki bu hâdise ise, bir başka şeydir. Bu sebepten tabiî olarak ona meyledeceğimi bilir. Eğer ona gitmezsem sizin tarafınızdan gönderilmediğimi zanneder ve aranıza düşmanlık girebilir." cevâbını verdi.

Bu cevâbı çok beğenen Sultan Kayıtbay kendisine çok para ve yolda lâzım olabilecek eşyâları verip, büyük hediyelerle Fâtih Sultan Mehmed Hana gönderdi. Molla Gürânî İstanbul'a gelince, Sultan ona çok hürmet gösterip, ikinci defâ Bursa Kâdılığına, sonra yeniden Kazaskerliğe tâyin etti. Müderrislik ve eser yazmakla meşgûl olan Molla Gürânî, 1480 (H. 885) senesinde Şeyhülislâmlık makâmına getirildi.

Fâtih Sultan Mehmed Han ona; maaş, hizmetçi ve diğer yardımları yanında pekçok hediye vererek, ikrâm ve hürmet gösterdi. Sekiz sene Şeyhülislâmlık yaptı ve hakka, adâlete uymakta titizlik göstererek, gâyet güzel bir şekilde vazîfesini yerine getirdi.Fâtih Sultan Mehmed Hana çok nasîhat eder, işlerinde yardımcı olurdu. Ona karşı duyduğu samîmi sevgi ve alâka sebebiyle, yeri geldikçe tenkit etmekten, uyarmaktan çekinmezdi. Hattâ giydiği ve yediği şeylere dikkat etmesinde, dâimâ dînin emirlerine uygunluk isterdi. Nasîhatlerini sert sözlerle söylemekten çekinmezdi.

Fatih Sultan Mehmet ile İlişkisi

Fatih'le hocası Molla Gürani arasındaki enteresan ilişkiyi tanımlamak için işe önce öğrencinin şahsına münhasır karakterinden başlayalım. Fatih Sultan Mehmet, sadece İstanbul'u feth eden padişah olduğu için değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun esaslarını belirleyen padişah olduğu için tarihimizin en önemli karakterlerinden biridir. İstanbul'u aldıktan sonra devlet yapısında pek çok değişiklik yapmıştır. Meşhur kanunnamesinde padişahları erişilmez mutlak otorite konumuna yerleştirmiş, padişahın bağımsızlığına halel gelmemesi için her türlü önlemi almıştır. Kendisinden önceki hükümdarların kullandığı "Bey" unvanını "sultan", "efendi" ve "yüce emir" olarak değiştirmiştir. Ülke yönetiminde etkin olan devletin ileri gelen ailelerinin etkinliklerine çeşitli yöntemlerle son vermiştir. Ahilerden ve Uç Beylerinden yönetimde söz sahibi olanları tavsiye etmiştir. Devşirme sistemini değiştirmiş, hatta tahta çıkarken kendisini destekleyen kişileri bile tavsiye etmiştir. Çünkü bir hükümdarın vefa duymasını bile mutlak otoritesine halel getirecek bir unsur olarak görmüştür.

Küçük yaşta Manisa Sancağı'na gönderilen dik başlılığı, asi tavırları ile bütün hocalara kök söktüren Mehmet, kendisi gibi son derece mağrur bir kişiliğe sahip olan hocasıyla olağanüstü bir ilişki

kurmuştur. Hatta Molla Gürani'nin, "beylik" unvanını yetersiz bulan Osmanlı sultanı Fatih'e hayatı boyunca "Mehmet" diye hitap ettiği söylenir.

1451'de tahta ikinci kez çıkan II. Mehmet, hocasına vezirlik teklif eder. Molla Gürani teklifi kabul etmez. Bunun üzerine kazaskerliğe getirilir. Molla Gürani, İstanbul'un fethi sırasındaki zor günlerde, kararlılık konusunda Mehmet'i teşvik edenlerin başında yer almıştır. Fethi haber vermek için Memlük Sultanı'na gönderilen bir üslup şaheseri kabul edilen meşhur fetihnameyi kaleme alan da Molla Gürani olmuştur.

Mağrurluk ve şahsına münhasırlık bakımından birbirine benzeyen bu iki güçlü karakterin ilişkileri tahmin edileceği gibi fırtınalı dönemlerden geçmiştir. Bursa kadılığı yaptığı sırada Molla Gürani, sultanın isteklerine uygun davranmadığı için görevden uzaklaştırılmıştır. Bunun üzerine Kahire'ye giden Molla Gürani, bir süre sonra sevgili öğrencisi tarafından çağırılmıştır. Çevresinden gördüğü büyük hürmete ve gitmemesi yönündeki ısrarlara rağmen, Fatih'in davetine kayıtsız kalmamış ve 1458'de yeniden payitahta gelmiştir. Bir süre Bursa'da kadılık yapmış, 1462'de İstanbul Müftüsü olmuştur. 1480'de ise Şeyhülislamlığa getirilmiştir. II. Beyazıd döneminde de görevini ve mağrur tavrını sürdürmüştür.

1488 kışında, vasiyet ettiği gibi II. Beyazıd tarafından kıldırılan cenaze namazı ardından cenazesi yoksul bir kul gibi hasır üzerinde taşınarak defnedilmiştir. Borçları, vasiyetine uygun olarak II. Beyazıd tarafından ödenmiştir. Kabri Fındıkzade semtindeki Karamani Piri Mehmet Paşa Camii'nin karşısındadır.

FETHE GİDEN YOLDA MOLLA GÜRANİ (R.H.)'İN İLİM TAVSİYESİ

Fatih Sultan Mehmet Hânın şehzadeliği döneminde Molla Gürani (r.h.) teheccüde kalktığı sırada Şehzade Mehmet'in odasındaki ışığın yandığı görmüş ve meraklanarak: "Hayırdır inşaallah şehzadem, rahatsız mısınız?" diye sorunca Fatih'ten: " Hayır hocam, iyiyim, uykum gelmedi, ders çalışıyorum" cevabını almış. "Girebilir miyim" deyip; buyurun denilince, odaya girmiş ve bakmış ki, yatağın üzerinde , yerde, rahlesinin üzerinde derse ait olmayan, haritalar, resimler, plan gibi şeyler var.

Bunların ne olduğunu sorunca, Fatih; bunun bir sır olarak kalması şartıyla söyleyebileceğini şart koşmuş. Sözü alınca şöyle demiş: " Hocam, sahabe-i kiramdan (r.a.e.) beri, Müslümanlar tarafından Kostantinopolis kuşatılır da niçin alınamaz? Fethetmek için ne yapmak lâzımdır? Hatrıma bazı şeyler geldi onları kaydettim. Plan müsveddeleri yapıyorum…" Bunun üzeribe Molla Gürani (r.h.):"Şehzadem, Peygamber-i Zişân'ın müjdelediği o mübarek şehri fethedecek kumandanın, talebem olması, benim için de bir şereftir. Fakat bu fethi müjdeleyen zat, Muhammed Mustafa (s.a.v.)'dir. Allâh (c.c.)'ün vahyi ve emri ile hareket eden, konuşan, söyleyen bu büyük insan, câhil bir insanı medhetmez. Cahil bir kumandana, Peygamber-i Zîşan, ne güzel kumandan, demez. Böyle bir kumandan da zaten o fethe muvaffak olamaz. Demek ki, şehzadem, şimdi ders yerine fikir ve planlarla uğraşırsan, tahsilin yarım kalır. Hem ilmin tamam olmaz, hem de fethe nail olamazsın. Onun için, inşaallah, şimdi başladığımız dersleri bitirelim, icazetnamlerini al; bu işlere ondan sonra muvaffak olursun."

Hocası Molla Gürani (r.h.)'in bu âkılâne, arifane, müdebbirane sözleri üzerine, Şehzade Fatih de, karaladığı kâğıtları kaldırır ve ilim tahsiline devam eder. Sonrası ise malumdur.***(Ali Ulvi Kurucu Hatıralar-2, s.69-70)***

Molla Gürânî; heybetli, vakûr, sarsılmaz bir ilim haysiyetine ve ahlâkına sâhib idi. Uzun boylu, gür sakallı, doğru ve açık sözlü idi. Vezirleri adlarıyla çağırır, Sultân'ın huzûruna girince, yüksek sesle selâm verip, müsâfeha yapardı. Da'vet edilmedikçe ve bayram günlerinden başka zamanlarda saraya gitmezdi. Bir defasında bir Arafe günü, Sultan, Molla Gürânî'ye bir haberci göndererek; "Yarın bayramı kutlamak üzere teşrîf etsin, geç kalmasın" diye haber yollamıştı. Molla Gürânî, gelen haberciye; "Yağışlı günlerdir, heryer çamur. Gelirsek, kılık kıyâfet değiştirmek îcâb eder. Yarın bizi bağışlasınlar. Biz uzaktan duâ ederiz. Bayramı uzaktan kutlayalım" dedi. Haberci dönüp bu sözleri pâdişâha iletince, Pâdişâh; "Bizim bayramımız, onların gelmesiyle mutlu olur. Herşeye rağmen gelmelerini bekliyoruz" dedi. Üzerlerinin çamur olmaması için de, sarayın selâmlığına kadar at ile girmesine izin verildi. Bunun üzerine da'veti kabûl etti. Molla Gürânî, devrin âlimlerine mütevâzî davranır ve onlara karşı kıskançlık göstermezdi. Hattâ resmî vazîfelerde kendinden daha üst makamlara

çıkan âlimleri takdîr ederdi. Müderrislikden resmen ayrıldıktan sonra da ilim öğretmeye devam etti. Pekçok âlim yetiştirdi. Osmanlı âlimleri arasında ahlâkının üstünlüğü, ilmî husûslarda ta'viz vermeyen ve ilme çok önem veren bir âlim olarak tanındı. Günlerini hep ders vermekle, kitap yazmakla ve ibâdetle geçirirdi. Bir defasında talebelerinden biri, bir gece onun konağında kalmıştı. Hocası Molla Gürânî, yatsı namazından sonra Kur'ân-ı kerîm okumaya başladı. Başından başlayıp devamlı okurken talebesi bir müddet sonra uyuyakaldı. Sabaha doğru uyanınca gördü ki, hocası Molla Gürânî Kur'ân-ı kerîm okumaya devam ediyor, Mülk sûresini geçmiş, hatmetmek üzeredir. Sabah namazı vaktinde hatmi tamamladı. Sabahleyin o talebe bu durumu hizmetçilere anlatınca, hizmetçileri; "O, her gece böyle Kur'ân-ı kerîm okur ve bunu hiçbir sebeple terk etmez" demişlerdir. Molla Gürânî, ayrıca çok hayır ve hasenat yapmıştır. Dört câmi, bir Dâr-ül-hadîs medresesi, bir hamam ve binalar yaptırmıştır.

AKIL HOCASIYDI

Molla Gürani, İstanbul'a gelince, Sultan ona çok hürmet gösterip, ikinci kez Bursa kadılığına tayin etti. Sonra yeniden kadıaskerliğe getirildi. Bu arada müderrislik ve eser yazmakla da meşgul iken, 1480 senesinde Şeyhülislamlık makamına getirildi. Fatih Sultan Mehmet ona; maaş, hizmetçi ve diğer yardımları yanında, çok hediyeler vererek, ikram ve hürmet gösterdi. Fatih Sultan Mehmet'e çok nasihat eder, işlerinde yardımcı olurdu. Ona karşı duyduğu samimi sevgi ve alaka sebebiyle, yeri geldikçe tenkid etmekten, uyarmaktan çekinmezdi. Nasihatlerini sert sözlerle söylemekten çekinmezdi. Molla Gürani, devrin alimlerine mütevazı davranır ve onlara karşı kıskançlık göstermezdi. Hatta resmi vazifelerde kendinden daha üst makamlara çıkan alimleri takdir ederdi. Pek çok alim yetiştirdi. Günlerini hep ders vermekle, kitap yazmakla ve ibadetle geçirirdi. Molla Gürani, ayrıca çok hayır ve hasenat yapmıştır. Dört cami, bir Dâr-ül-hadîs medresesi, bir hamam ve binalar yaptırmıştır.

Fâtih Sultan Mehmed Hân'a çok nasihat eder, işlerinde yardımcı olurdu. Ona karşı duyduğu samimi sevgi ve alâka sebebiyle, yeri geldikçe tenkid etmekten, uyarmaktan çekinmezdi. Hattâ giydiği ve yediği şeylere dikkat etmesini, dâima dînin emirlerine uygun olmasını isterdi. Nasîhatlerini sert sözlerle söylemekten çekinmezdi.

MOLLA GÜRANİ HAZRETLERİ KAZASKERLİĞİ

Bunun üzerine 855 (1451) yılında kazaskerliğe tayin edildi. İstanbul'un fethi sırasında Fâtih Sultan Mehmed'in istişare meclisinde bulundu, orduyla birlikte fethe katıldı ve savaşın en sıkıntılı günlerinde padişahı teşvik ederek kuşatmanın devamını sağlayan grubun içinde yer aldı. İstanbul'un fethinden sonra Memlük sultanına gönderilen ve Arapça süslü bir üslûpla yazılan fetihnâme onun tarafından hazırlandı.

Kazaskerlik görevi sırasında tayinler konusunda padişahın fikrini almadan bağımsız hareket ettiği için Bursa kadılığı ve buradaki vakıfların idaresiyle görevlendirildi. Bu sırada padişaha yakın bir kişiden gelen bir teklifi şeriata aykırı bularak reddettiğinden (İlmiyye Salnâmesi, s. 290) 859 (1455) yılında kadılık görevinden alındı. Bunun üzerine hac yolculuğuna çıkarak önce Halep'e, ardından Şam'a gitti. Burada kısa bir süre kaldıktan sonra Kudüs'e geçti (860/1456) ve 861'de (1457) hac farîzasını yerine getirdi.

Bazı Osmanlı kaynakları, Molla Gürânî'nin Kahire'ye giderek orada Memlük Sultanı Kayıtbay ile (1468-1496) görüştüğünü ve Fâtih Sultan Mehmed'in daveti üzerine geri döndüğünü kaydeder (Taşköprizâde, s. 85-86; Mecdî, s. 105).

Gayetü'l-Mesânî fi't-Tefsiri Kelâmü'r-Rebbânî adlı ünlü tefsirini tamamlayarak Fatih'e sundu. Adaleti ve dürüstlüğü ile herkesin sevgisini kazandı. Dört cami, bir Darü'l Hadis Medresesi, bir hamam yaptırdı. Bütün ömrünce ders vermeyi sürdürdü.

ÇOK İBRETLİK BİR OLAY

Molla Gürani, Ak Şemsettin, Molla Hayreddin, Molla Zeyrek, İbnü Temcid, Molla Hüsrev, Hoca Yusuf, Sinan Paşa, Bursalı vezir Ahmed Paşa, Çelebizade Abdulkadir Amidi, Molla Ayab, Molla Hasan Çelebi, Müderris İspartalı Abdullah ve diğer zevat salonu teker teker girer.

Molla Gürani sofranın haşmetini görür görmez yüzünü ekşitmiş ve kendisine ayrılan yere çömelip tespihini şakırdatmaya başlamış. Ezan okunur. Padişah sofrasında ilk lokmayı sofradaki en yaşlı insanın yemesini gerektiriyor. Yaşlı yemeğe başladıktan sonra diğerleri kaşık sallar... Sofranın en yaşlısı Molla Gürani, istifini bozmadan tespihini şakırdatmayı sürdürür. Dakikalar geçiyor, Molla Gürani altın kaşığı altın tasın içinde soğumaya yüz tutmuş çorbaya daldırmıyor. Çok

acıkan genç Padişah Mehmet Molla Gürani'ye dönerek, 'Soframız helal sofradır, buyurun hocam' diyor.

Molla Gürani, Padişahtan sanki bu sözü bekliyormuş gibi, Padişaha dönerek hışımla;
'Ümmete haram olan Mehmet'e helal midir? Altın taslardan yemek yiyip altın kaselerden su içerek Bizans imparatorlarını taklit ettiğini biliyor musun? Biliyor musun ki, bu gösteriş tutkusu, bu debdebe, bu dünya malına tamah yüzünden ülkelerini sana kaptırdılar. Sen de aynı tantanaya kapılırsan mahvolursun! Ümmeti de mahvedersin. Tez elden kendine gel! Bizans imparatorlarına değil, Peygamberine benzemeye çalış' der.

Sultan Mehmet, Molla Gürani'den bu azarı duyar duymaz, sofradaki altın yemek takımlarını kaldırtıyor ve ondan sonra iftar ediyor. Ve hayatı boyunca bir kez gösterişe, lüks ve ihtişama kendini kaptırmıyor'.

Molla Gürani, 1480'de Molla Hüsrev'in ölümü üzerine, Bursa kadılığından aylık 20.000 dirhem maaşla Şeyhülislâmlığa atanır. Adaleti ve dürüstlüğü ile herkesin sevgisini kazanır. Bu atamadan sonra Fatih, saltanatının son yıllarını 40 yıldan beri öğretmeni ve haldâşı olan Şeyhülislam Molla Gürânî ile geçirir. Gürânî, Fatih'in ölümünden sonra da aralıksız fetva makamında bulunur. Fatih'in yerine geçen II. Bayezid'de babasının hocasını ölümüne kadar (1488) makamında bırakır.

Ahmed Gürani hayatı boyunca hiçbir zaman makam peşinde koşmamış, aksine bütün makam ve mevkiler ayağına koşup gelmiştir.

Molla Husrev'le Gürani, uzun süre Fatih'in çevresinde birlikte bulunmuşlar, yapılan toplantılara katılarak davetlere müştereken icabet etmişlerdi. Fatih yine bir toplantı için ikisini de davet etmiş, fakat Gürani'ye önceden haber göndererek gönlünü alma bakımından nerede oturmak arzusunda bulunduğunu sordurmuştu. Gürani'nin cevabı şöyle oldu.

" Bize layık olan oldur ki; ol meclisde culus itmeyüb ikamet-i hıdmet mevkıfında kıyam idevüz. "

Bu söz Sultan'ın çok hoşuna gitmiş, toplantıya geldiklerinde Gürani'yi sağına, Molla Husrev'i soluna oturtmak için karar almıştı. Fatih'in bu kararı gururuyla bilinen Molla Husrev'i gücendirmiş,

toplantıya gelmediği gibi, İstanbul'u dahi terkederek Bursa'ya yerleşmiştir.

Gürani, tarihi şahsiyetini Fatih gibi muazzam bir hükümdarı yetiştirmekle kazanmışsa da onu tarihe asıl mal eden hadise, İstanbul fethindeki kararlı ve azimli tutumu olmuştur. Topkapı Sarayı Arşivi'nde kendi hattıyla mevcut bir vesikada Gürani:" ... ve mısdak-ı feth-i İstanbul ki bu muhlıs'dan gayrıye bais olmadı. " ifadesini kullanarak fetih fikrinin talebesine bizzat aşıladığını, sonuç alınıncaya kadar onu teşvike devam ettiğini açıkça belirtir.

Son derece dindar ve abid yaratılışlı bir insan olan Gürani, inancını akla dayandırdığı için asla tassuba kapılmadı. Küçüklüğündenberi Şafii mezhebi üzere tatbikatta bulunduğu halde, mezhep taraftarlığı zihniyetine kapılmadan tereddütsüzce hanefi oldu.

Her gece yatsı namazını müteakip Kur'an okumaya başlar, fecirle beraber onu hatmederdi. Gürani bu iyi alışkanlığı, çevresinde lüzum gördüğü kimselere de söyler, bu yolda teşvikte bulunurdu.

Gürani'nin müftülük ve şeyhülislamlık makamına getirilişinden 1488'de vefatına kadar geçen 25 senelik hayatı, onun Osmanlı siyaset ve devlet idaresindeki ağırlığını hissettirdiği en önemli devredir. Fatih'in çocukluk döneminde kazanmaya başladığı itibarını onun vefatına kadar muhafaza ettiği gibi, oğlu ikinci Bayezid devrinde de aynı itibarı devam ettirmiş, işgal ettiği mevkii hiç sarsmadan ve kaybetmeden korumasını bilmiştir.

Sahip olduğu makamın sağladığı imkanlar ve Sultan'dan aldığı ayni yardımlarla cami, medrese, ve benzeri ilim merkezleri açma yarışına girmiş, sadaka-i cariye kabilinden olan hizmetlere hayatının son senelerine kadar devam etmiştir. Meydana getirdiği yüzlerce eserinden günümüze maalesef sadece fotoğraflarda gördüğünüz ikisi kalmıştır. 10 kadar eser telif etmiş, bir çok esere de şerh ve haşiye yazmıştır.

Vefatından dört sene kadar önce bütün mal varlığını vakfederek dünyevi olan geçici bağlarından kurtulmuş, her zaman hazırlıklı olduğu ecel saatine önceki günlerden daha ziyade hazırlanmaya başlamıştı. Böylesine bir hayat sürmesine rağmen son günlerinde çevresindekilere şu vasiyette bulunmuştur.

"... Beni şefir-i kabre götürdüğünüz zaman ayağımdan sürüyüp ol hufre'ye (çukura) ilka idesüz."

1488 yılı Ekim'inde 80 yaşlarında iken vefat etmiştir. Kabri İstanbul Fındıkzade'de Millet caddesi üzerinde bulunan Karamani Piri Mehmed Paşa Camii'nin karşısındaki küçük haziredедir. Rahmetullahu aleyh...

VEFATI

Molla Gürânî; heybetli, vakûr, sarsılmaz bir ilim, haysiyet ve ahlâka sâhipti. Uzun boylu, doğru ve açık sözlüydü. Vezirleri adlarıyla çağırır, Sultan'ın huzûruna girince, yüksek sesle selâm verip müsâfeha yapardı. Dâvet edilmedikçe ve bayram günlerinden başka zamanlarda saraya gitmezdi.

Müderrislikten resmen ayrıldıktan sonra da ilim öğretmeye devâm etti. Pekçok âlim yetiştirdi. Günlerini ders vermek, kitap yazmak ve ibâdetle geçirirdi. Çok hayır ve hasenâtta bulundu.

Vakıf olarak; dört câmi, bir dârülhadîs medresesiyle bir hamam ve binâlar yaptırmıştır.

Molla Gürânî, vefât ettiği senenin bahar mevsiminde bir bahçe satın aldı. Kışa kadar o bahçede kaldı. Vezirler haftada bir bu bahçeye ziyâretine gelirlerdi. Kış geldiğinde iyice hâlsizleşti. İstanbul'daki konağına göçtü. O günlerde sabah namazını kıldıktan sonra, kendisine bir yatak hazırlanmasını istedi. Yatak hazırlandı. Kuşluk namazını kıldıktan sonra kıbleye dönerek, sağ yanı üzerine yattı.

O gün, kendisinden Kur'ân-ı kerîm ve kırâat ilmini öğrenen hâfızların, yanında toplanmasını istedi. Bu arzusu yerine getirildi. Yanına toplanan talebelerine; "Üstünüzde olan hakkımı ödeme zamânı bu gündür. İkindi vaktine kadar benim üzerime Kur'ân-ı kerîm okumaya devâm ediniz, ikindiden fazla uzamaz." dedi. Talebeleri, Kur'ân-ı kerîm okumaya başladılar.

Durumu öğrenen vezirler de yanına geldi. Bunlar arasında bulunan Dâvûd Paşa, Molla Gürânî hazretlerini çok sevdiği için hâlini görünce dayanamayıp, ağlamaya başladı. Molla Gürânî bu hâli görünce; "Niye ağlar dursun ey Dâvûd!" dedi. Dâvûd Paşa; "Sizi böyle zayıf görünce kendimi tutamadım" cevâbını verdi. Bunun üzerine; "Ey Dâvûd! Kendi hâline ağla! Ben dünyâda râhat ve huzûr içinde yaşadım. Allahü teâlâdan ümîdim odur ki, ömrümün sonunda ve son nefesimde de selâmet üzere olurum." dedi. Sonra vezire dönüp; "Benden Bâyezîd'e (İkinci Bâyezîd Han) selâm söyleyin, namazımı bizzât kendisi kıldırsın ve borçlarımı, defnimden önce ödesin." dedi.

Sonra; “Size vasiyetim olsun! Beni kabrin yanına koyunca, ayağımı tutun ve beni kabrin başına çekin, sonra kabre koyun.” buyurdu. Öğle namazını îmâ ile kıldı. Sonra; “İkindi ezânı ne zaman okunacak?” dedi. İkindi vakti gelince, müezzinin ezân okumasını bekledi. Müezzin, Allahü ekber, diye ezân okumaya başlayınca, Molla Gürânî hazretleri; “Lâilâhe illallahMuhammedün Resulullah..” diyerek M.1488.Hicri 839 ,mevsim kış, Recep ayında bir ikindi vakti vefât etti .Rabbim rahmetiyle muamele eylesin.Derecesini Firdevsi ala eylesin.Amin.

Sultan İkinci Bâyezîd Han, namazında bulundu ve borçlarını ödedi. Cenâze namazı çok kalabalık olup, İstanbul ahâlisi bu büyük âlimin vefâtına ziyâdesiyle üzüldü.

Cenâzesi kabrin başına getirilince vasiyetine rağmen kimse ayağından tutup çekmeye cesâret edemedi. Cenâzesini bir hasırla kabrin yanına çektiler ve kabre indirip defnettiler.

Molla Gürani’nin günümüzdeki kabrinin yeri, İstanbul’un Fatih ilçesindeki Millet Caddesi üzerinde, Fındıkzade otobüs durakları arkasındaki Karamanî Piri Mehmed Paşa Camii’nin karşısındadır. Bu alçak gönüllü bilgin, her gün önünden geçen binlerce insan ile iç içedir.

Molla Gürani, yaptırdığı caminin haziresine, mihrabın hemen önüne defnedilmiştir. Ne var ki, bu cami, günümüze kadar gelememiştir, sadece kabristanı mevcuttur.

İstanbul'un Fatih'teki Molla Gürani semtine adı verilmiştir. İstanbul o dönem Agios Theodoros adıyla bilinen kiliseyi kendi imkânlarıyla bir camiye çevirmiştir.

ESERLERİ

1.Ġāyetü’l-emânî fî tefsîri’l-kelâmi’r-rabbânî. *Bazı kaynaklarda Ġāyetü’l-emânî fî tefsîri seb‘i’l-meṯânî olarak da geçen eseri (Taşköprizâde, s. 86) Molla Gürânî 860 (1456) yılının sonlarında Kudüs’te bulunduğu sırada yazmaya başlamış, 867’de (1462-63) tamamlayarak Fâtih Sultan Mehmed’e ithaf etmiştir. Kelâm, fıkıh ve siyere dair bilgiler de ihtiva eden kitabın başlıca kaynakları arasında Zemahşerî’nin el-Keşşâf’ı ve Beyzâvî’nin Envârü’t-tenzîl’i yer almaktadır. Müellif eserinde zaman zaman bu iki tefsirde mevcut görüşleri tenkit etmiştir. Bazı Osmanlı hükümdarları tarafından yazdırılarak Buhara Hanlığı’na ve diğer yerlere hediye olarak*

gönderilen eser Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur ***(nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 146; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 14; Hacı Mahmud Efendi, nr. 162).***

2. ed-Dürerü'l-levâmiʿ fî şerḥi Cemʿi'l-cevâmîʿ. el-Budûrü'l-levâmiʿ adıyla da anılan eser ***(Brockelmann, GAL Suppl., II, 106) Tâceddin es-Sübkî'nin fıkıh usulüne dair kitabının şerhidir (Süleymaniye Ktp., Karaçelebizâde Hüsâmeddin, nr. 81; Yozgat, nr. 172).***

Müellif eserinin birçok yerinde Mahallî'yi eleştirmiş, buna karşılık Mahallî'nin öğrencileri de yazdıkları eserlerde Molla Gürânî'nin yanlışlarını ortaya koymaya çalışmışlardır.

3. Keşfü'l-esrâr ʿan ḳırâʾâti'l-eʾimmeti'l-aḥyâr *(Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 47). İbnü'l-Cezerî'nin kıraat ilmine dair ismini vermediği bir manzumesinin şerhi olup İbn Muhaysın, Aʻmeş ve Hasan-ı Basrî'nin kıraatlerini konu almaktadır* ***(Keşfü'ẓ-ẓunûn, II, 1486).*** *Eser II. Bayezid'e ithaf edilmiştir.*

4. el-Kevşerü'l-cârî ilâ riyâżi eḥâdîşi'l-Buḫârî*. Ṣaḥîḥ-i Buḫârî'nin şerhi olan eserde hocası İbn Hacer'in ve bir diğer Ṣaḥîḥ-i Buḫârî şârihi Kirmânî'nin bazı yorumlarını eleştirmiştir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 686, Fâtih, 497; Köprülü Ktp., nr. 328).*

5. el-ʿAbḳarî fî ḥavâşi'l-Caʿberî. *Kāsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin kırâat-i sebʻa konusunda manzum olarak kaleme aldığı Ḥırzü'l-emânî'ye Caʻberî'nin yazdığı Kenzü'l-meʿânî isimli hâşiye üzerine kaleme alınmış bir taʻliktir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 9; Kadızâde Mehmed, nr. 10).*

6. Ferâʾidü'd-dürer ve şerḥu Levâmiʿi'l-ġurer *(Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 47/1).*

7. Refʿu'l-ḫitâm ʿan vaḳfi Ḥamza ve Hişâm. *Caʻberî'nin Ferâʾidü'l-esrâr min vaḳfi Ḥamza ve Hişâm adlı manzumesinin şerhi olup kıraat âlimlerinden Hamza b. Habîb ve Hişâm b. Ammâr'ın vakf konusundaki görüşlerini açıklamaktadır (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 27).*

8. el-Müreşşaḥ ʿale'l-Müveşşaḥ. *İbnü'l-Hâcib'in nahiv ilmine dair el-Kâfiye'sine Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekir el-Habîsî'nin yazdığı el-Müveşşaḥ adlı şerhin hâşiyesidir (Keşfü'ẓ-ẓunûn, II, 1371).*

9. Risâle fi'l-velâ (Risâletü'l-velâ). *Molla Hüsrev'in aynı adlı risâlesini tenkit için yazılmıştır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3631/35; Ayasofya, nr. 1423/3).*

10.Şâtıbiyye Kasîdesi'nin Ca'berî şerhine dair bir <u>hâşiye</u>

***11.Şerh-i Cem'ul-Cevâmi*: (fıkıh usulüne dâir)**

Molla Gürânî'nin İstanbul'un fethinden sonra Memlük sultanına gönderilmek üzere yazdığı ve Feridun Bey'in Münşeâtü's-selâtîn'inde yer alan fetihnâme (I, 235-238) Ahmed Ateş tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir ***("İstanbul'un Fethine Dair Fâtih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektublar ve Bunlara Gelen Cevaplar", TD, IV/7 [1952], s. 14-23). Ayrıca aruz ilmine dair kaleme aldığı ve Fâtih Sultan Mehmed'e ithaf ettiği 600 beyitlik eş-Şâfiye fi'l-ʿarûż ve'l-ḳāfiye adında Arapça bir kasidesi vardır (TSMK, III. Ahmed, nr. 1691).***

BİBLİYOGRAFYA

***Makrîzî, Dürerü'l-ʿuḳūdi'l-ferîde fî terâcimi'l-aʿyâni'l-müfîde (nşr. Adnân Dervîş – Muhammed el-Mısrî), Dımaşk 1995, I, 363-365; Bikāî, ʿUnvânü'z-zamân bi-terâcimi'ş-şüyûḫ ve'l-aḳrân, Köprülü Ktp., nr. 1119, vr. 6b-7b; Sehâvî, eḍ-Ḍavʾü'l-lâmiʿ, I, 241-243; Süyûtî, Nazmü'l-ʿiḳyân (nşr. Philip K. Hitti), Beyrut 1927, s. 38-40; İbnü'ş-Şemmâʿ el-Halebî, el-Ḳabesü'l-ḥâvî li-ġureri's-Seḥâvî (nşr. Hasan İsmâil Merve - Haldûn Hasan Merve), Beyrut 1998, I, 134; II, 369; İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 161-162; Taşköprizâde, eş-Şeḳāʾiḳ, s. 83-90; Feridun Bey, Münşeât, I, 235-238; Mecdî, Şekāik Tercümesi, s. 102-111; Keşfü'z-zunûn, I, 595-597; II, 1371, 1486; Şevkânî, el-Bedrü'ṭ-ṭâliʿ, I, 39-41; Sicill-i Osmânî, III, 161; Osmanlı Müellifleri, II, 3; İlmiyye Salnâmesi (haz. S. Ali Kahraman v.dğr.), İstanbul 1998, s. 289-290;** **Brockelmann, GAL, II, 295-296; Suppl., II, 106, 319-320; Hediyyetü'l-ʿârifîn, I, 135; Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livâsı, s. 74-77, 349; Karatay, Arapça Yazmalar, IV, 157-158; Cahid Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976, s. 310-312; Mehmed Sofuoğlu, Tefsire Giriş, İstanbul 1981, s. 363; Sakıp Yıldız, Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri, İstanbul, ts. (Sahaflar Kitap Sarayı); a.mlf., "Molla Gürânî ve İstanbul Fethindeki Rolü", İİFD, sy. 3 (1979), s. 127-131; R. C. Repp, The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy, London 1986, s. 166-174; Abdulcebbar Altun, Şeyhulislâm Molla Gürâni: Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu (yüksek lisans tezi, 1996), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Recep Cici, Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar, Bursa 2001, s. 234-242; Süleyman Mollaibrahimoğlu, Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Tefsirler, İstanbul 2002, s. 295; Ahmed Ateş, "Molla Gürânî", İA, VIII, 406-408; J. R. Walsh, "Gürānī", EI2 (İng.), II, 1140-1141.**

Arifi Paşa / Seyahatname (1891), Bursalı Mehmet Tahir / Osmanlı Müellifleri (c.2, s.1, 1972), Doç. Dr. Sakıp Yıldız / Fatih'in Hocası Molla Gûrâni ve Tefsiri (1987), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm

Ansiklopedisi (1988), Müslüm Üzülmez / Çayönü'nden Ergani'ye Uzun Bir Yürüyüş (2005, s. 255), İhsan Işık / "Ünlü Bilim Adamları" (Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi, 2013) - Encyclopedia of Turkey's Famous People (2013) - Diyarbakır Ansiklopedisi (2013) - Geçmişten Günümüze Diyarbakırlı İlim Adamları Yazarlar ve Sanatçılar (2014). Taneri A. Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı. İstanbul, MEB Yayınları, 2003, s.153-158,211,

Uzunçarşılı İH. Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı. Ankara, T.Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.104,145,147.

MOLLA HÜSREV (K.S)

Sultan Fatih'in Hocalarından, Fethin manevi mimarlarından, Sultanın Asrın İmam'ı Azam'ı diyerek iltifat ettiği Âlim. Veli, Şair, Osmanlı Devleti'nin üçüncü şeyhülislamı. (V.H. 885-M.1480.İstanbul'da vefat etti. Bursa'ya defnedildi.)

Molla Hüsrev(k.s);**Sultan Fatih'in; Asrın İmam'ı Azam'ı diyerek iltifat ettiği Âlim** Molla Fenârî ve Molla Fahrettin Acemi'den sonra Osmanlı Devleti'nin üçüncü şeyhülislamı. (V.H. 885-M.1480.İstanbul'da vefat etti. Bursa'ya defnedildi.)

KÜNYESİ, DOĞUMU VE AİLESİ

Künyesi,Muhammed bin Feramuz (Feramerz) bin Ali er-Rûmî'dir. Sivas ile Tokat arasındaki Kargın köyünde doğdu. Asıl adı Mehmed'dir. Biyografisini veren Taşköprizâde babasını "ümerâ-i Ferâsiha"dan "Rûmiyyü'l-asl" Ferâmurz diye kaydeder. Bu ifadelerden babasının, Rum vilâyeti şeklinde anılan Sivas-Tokat bölgesinde bulunan ve bir Türkmen boyu olan Varsak kabilesi beylerinden olduğu anlaşılır. Hâlbuki Molla Hüsrev'in Dürerü'l-ḥükkâm adlı eserinin sonunda verdiği künye dedesinin adının Ali olduğunu göstermekte ve aynı künyeye 843 (1439) yılı başlarına ait bir satış belgesinde Mehmed b. Ferâmurz b. Hoca Ali olarak rastlanmaktadır. ***(Gökbilgin, s. 172).***

Dedesinin ismin Ali,babası Feramuz dur. Sehâvî de onun adını Mehmed b. Ferâmurz b. Ali Muhyiddin Hüsrevî şeklinde zikretmiştir ***(Sehavi,eḍ-Ḍavʾü'l-lâmiʿ, VIII, 279).*** Taşköprizâde Miftâḥu's-saʿâde ***(II, 171)***

Doğum tarihi belli değildir. Devrinin çok kıymetli hocalarının yanında yetişmiş, Babasının genç yaşta ölmesi üzerine, kızkardeşi ile eniştesi Hüsrev Bey himayesine almış, bu sebeple ona önceleri "Hüsrev kaynı" lakabı takılmış, daha sonra doğrudan eniştesinin adıyla *, Molla* Hüsrev olarak anılmaya başlanmıştır. ***(eş-Şeḳāʾiḳ, s. 116).***

EĞİTİMİ VE HOCALARI

İlk eğitimini Rum vilâyetinde aldığı anlaşılan Molla Hüsrev,eniştesinin himayesi altında tahsilini ilerletti. Bursa'da Molla Fenârî'nin oğlu Bursa Kadısı Yûsuf Bâlî'den icâzet aldı. Ayrıca Edirne'de Sa'deddin et-Teftâzânî'nin öğrencilerinden Burhâneddin Haydar Herevî ile Molla Yegân ve Şeyh Hamza gibi Osmanlı âlimlerinden okudu.

İlk resmî görevine Edirne'de Şah Melek Medresesi müderrisi olarak başladı. 839'da (1435-36) aynı şehirde bulunan Çelebi (Halebiyye) Medresesi müderrisliğini yürüttü.

Eğitimini tamamladıktan sonra ilk olarak Edirne'de Şah Melek Medresesinde daha sonra da II. Murad'ın Edirne'deki Halebiye Medresesinde müderrislik yapan Molla Hüsrev, II. Murad'ın, saltanatı oğlu Mehmed'e terketmesi sırasında (848/1444) kazaskerliğe getirildi. 1446 yılında da Edirne Kadısı olmuştur.

Orta boylu, uzun sakallı, heybetli, diyanetperver ve mütevazı bir kişiliği vardı. Başına İmam-ı Azam tacı gibi küçük bir sarığı giyerdi. Konağında birçok hizmetçisi bulunmasına rağmen odasını kendisi süpürür ve temizler, kandilini de kendisi yakardı

İstanbul'un Vefa semtinde bir de cami yaptırmış olan Molla Hüsrev, hukuk ve fıkıh âlimi olduğu gibi iyi de bir şairdir, Türkçe ve Arapça şiirler yazmıştır. Medreselerde okutulan 12 kitap kaleme almışsa da en meşhuru Fatih'e takdim ettiği Dürer ve Gürer adlı eseridir.

Bu dönemde Osmanlı ordusunun bütün şer'i işleri Molla Hüsrev tarafından hükme bağlandı. İstanbul'un ilk başkadısı Hızır Bey'in vefatı üzerine hem bu göreve, hem de Ayasofya Medresesi müderrisliğine getirildi.

SULTAN FATİH'E SADAKATİ

Tahtını çocuk yaştaki oğlu Sultan II. Mehmet'e bırakan II. Murad'ın bu kararı Osmanlı düşmanlarını sevindirmişti. Haçlıların savaş hazırlığı sebebiyle yeniden tahta geçmek zorunda kalan II.

Murad'ın idareyi ele almasıyla birlikte oğlu II. Mehmet Manisa'ya döndü. Kendisini yalnız bırakmak istemeyen Molla Hüsrev, II. Murad'ın Rumeli kazaskerliğinden istifa ederek şehzade Mehmet'ten ayrılmadı. Şehzade kendisine, ***" Sair devlet erkânı gibi senin de makamından ayrılmayıp yerinde kalmak gerekir "*** diye ısrar ettikçe; **o, *"Cenâb-ı Şerifini zamân-ı uzlette terkeylemek hudûd-ı devâir-i meveddetten hariçtir!"*** (Yalnız kaldığın bir zamanda seni terketmek insanlık dışı bir haldir) diyerek şahsiyetine yakışır bir sadakat gösterdi. Bu davranış Mehmet Çelebi'yi çok duygulandırdı. Fatih, Molla Hüsrev'i 31 yıl süren ikinci saltanat devrinde daima yanında bulundurdu.

Sultan II. Mehmed'i İstanbul'un fethi için teşvik eden devlet adamları arasında Molla Hüsrev de bulunmaktaydı bu yüzden Fatih'in nezdinde büyük itibara sahipti. Fetih ile birlikte Ayasofya Medresesi'nde ilk müderrislik görevi kendisine verilmiştir. 1455 yılında Bursa kadısı olarak gördüğümüz Molla Hüsrev, 1459 yılında İstanbul kadısı Hızır Bey'in vefatı üzerine yerine İstanbul kadısı olmuş ayrıca Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılarıda kendisine bağlanmıştır. Molla Hüsrev, Ayasofya'ya geldiğinde bütün cemaat ayağa kalkar ve kendisine saygı gösterirdi. Bu durumu gören Fatih Sultan Mehmed ***" Zamanımızın Ebu Hanifesi Molla Hüsrev'dir "*** diyerek iltifat etmiştir.

1462 yılında Molla Hüsrev, bir düğün cemiyetinde dönemin âlimlerinden Molla Gürânî'ye padişahın sağında, kendisine solunda yer verilmesini ilmî derecesine uygun bulmadığından, ortaya çıkan protokol kriziyle Fatih'e gücenen Molla Hüsrev İstanbul'u terkedip Bursa'ya gitti. Bursa'da Emîr Sultan'a yakın Zeyniler semtinde bir arsa satın alarak Hüsrev Medresesi adıyla anılan medresesini yaptırdı. Bu medrese vakfiyesine göre başlangıçta yirmili medrese olarak kurulmuş, 1000 (1591-92) yılında kırklı, 1004 (1595-96) yılında ellili medrese pâyesine çıkarılmıştır. ***(Baltacı, s. 314).***

Bu medreselerde dersler vermeye başladı. 1469 yılına kadar yedi sene boyunca Bursa'da kaldıktan sonra Fatih'in daveti üzerine yeniden İstanbul'a dönmüş, Sultan Fatih tarafından hocasının gönlünü almış, onu; İkinci Osmanlı şeyhülislâmı Fâhrüddîn-i Acemî'nin vefâtı üzerine, 865 (m. 1469)'de şeyhülislâmlığa ta'yin edildi. Molla Hüsrev, yirmi sene, adâlet ve hakkaniyetle şeyhülislâmlık vazîfesini

yürüttü.Molla Hüsrev vefat tarihi olan 885 (1480) yılına kadar bu makamda kaldı.

Molla Hüsrev'in maddî imkânları epeyce iyi olmasına rağmen mütevazı bir hayat yaşadığı, vakur, hayır sever ve dindarane tavırları sebebiyle halk nazarında büyük bir saygı ve itibara sahip olmuştur.

KADILIK BELASINDAN KURTULDUM!

Büyük Âlim Molla Hüsrev kendisine verilen kadılık görevlerini istemeyerek kabul etti. Bu düşüncesini bir eserinde şöyle belirtiyor:*" ...Bu sırada isteksiz ve rızasız olarak kadılık belasına maruz kaldım. Kadılıkta geçen ömrümü değersiz sayıyorum. Hatta bunun yapıma uygun olmadığı fikri her daim zihnimde dolaşırdı.* **"**Kendisini ilmi çalışmadan uzaklaştırdığı için kadılık yapmayı, ömrünün boşa geçen bir bölümü olarak kabul eden Hüsrev, ilimler içinde en yüksek payeyi fıkıh ilmine veriyor. Ona göre fıkıh ilmi, ilimlerin uğraşmaya en uygunu ve gönül vermeye en yaraşanıdır. Molla Hüsrev, Dürer ve Gurer isimli eserini bu kadılık meşgaleleri arasında yazmaya başlamıştı. Eserinin son kısmında, ***"yüce Allah beni kadılık belâsından kurtardı"*** diyerek şükreder.

Kadılık görevini gönülsüz kabul ettiğini söyleyen Molla Hüsrev, bir yandan boşuna zaman harcamasına yol açan böyle bir işle imtihan edilmesi yüzünden hayıflanırken öte yandan hukuk tatbikatının içine girmenin onu bu sahada ihtiyaç duyulan bir metin (Ġurerü'l-aḥkâm) kaleme almaya yönelttiğini, dolayısıyla bunun kendisi için hayırlı bir imtihan olduğunu belirtir. Yine kendi açıklamasına göre bu metni tamamlamak üzereyken kadılık görevinden kurtulmuş ve peş peşe gelen bu iki nimet vesilesiyle şükranda bulunmak için onu şerhetmeye koyulmuştur (Dürerü'l-ḥükkâm, I, 3).

ÇAĞIMIZIN EBU HANİFE'Sİ

Molla Hüsrev vakur ve bol bağış yapan biriydi. Cuma namazlarını Ayasofya camiinde kılar, iç camiye girdiğinde halk saf bağlar ve mihraba kadar kendisine yol açardı. Fatih Sultan Mehmet bu durumu görünce vezirlerine, ***"hocam çağımızın Ebu Hanife'sidir!"*** diyerek onunla gurur duyardı.

Molla, talebeleri arasında da son derece sevgi ve itibar görürdü. Talebeleri her gün kuşluk vakti Molla Hüsrev'in evi önünde toplanır, onun dışarı çıkmasını bekler, kapıda görününce atı önünde

yaya yürüyerek, ona medreseye kadar refakat ederdi. Bu durum ders bittikten sonra da devam eder, hoca bu defa da evine kadar geçirilirdi.

Molla Hüsrev sözünü tutan, ilmiyle âmil bir kimseydi. Birçok hademe ve cariyesi varken, " *geçmiş zamandakiler gibi hizmetçi kullanmayınız*!" dediği için, çalışma odasına kimseyi sokmaz, tozunu kendisi alır, çıra ve mumunu kendisi yakardı.

Gureru'l-Ahkâm adlı ünlü eserini Bursa'da iken yazdı. Eser, uzun bir dönem Osmanlı medreselerinde şerhleriyle birlikte ders kitabı olarak okutulmuştur.

Fâtih Sultan Mehmed'in kendi adıyla anılan cami etrafında yaptırdığı Sahn-ı Semân medreselerinin programını padişah başta olmak üzere Vezîriâzam Mahmud Paşa, Molla Hüsrev ve Ali Kuşçu birlikte hazırlamışlardır. ***(Atay, s. 79)***

Bu sebeple Molla Hüsrev, Osmanlı ilmiye teşkilâtının kuruluş ve işleyişinde önemli katkıları bulunan kişilerden biridir.

Osmanlı hukuk tarihinin en önemli simalarından olan ve padişahın huzurunda yapılan ilmî tartışmalarda reîsülulemâ sıfatıyla hakemlik yapan Molla Hüsrev başta fıkıh ve usûl-i fıkıh olmak üzere tefsir, Arap dili ve edebiyatı, şiir ve hat sanatı gibi alanlarda eser vermiştir. Fıkıh usulüne dair Mir'âtü'l-uṣûl'ü ve Dürerü'l-ḥükkâm adlı fıkıh kitabı ile bunların bazı şerh ve hâşiyeleri Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. ***(Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 22).***

Ayrıca Dürerü'l-ḥükkâm Osmanlı döneminde şer'î hukuk sahasında hâkimlerin ihtilâfları çözerken başvurdukları yarı resmî bir hukuk kaynağı işlevi görmüştür. ***(Akgündüz, I, 6, 45).***

ÇALINAN ÖZEL KİTAP!

Kadılık ve müderrislik görevleri arasında, muteber âlimlerin yazdığı önemli eserleri çoğaltmayı da kendisine vazife edinmişti. Böylece ilmin yayılmasına katkıda bulunmanın en güzel örneklerinden birini ortaya koyuyordu. Zira o zamanlar henüz matbaa yoktu, eserler el yazması olarak çoğaltılıyordu.

Her gün mutlaka gerek tercüme, gerek çoğaltma, gerekse telif yoluyla bir konuyu yazmayı vazife edinip, ölümüne kadar bu yoldan ayrılmadı. Bunu beş vakit ibadete, bir altıncı vakit olarak ayırdı. Hatta nefis ta'lik el yazısıyla çoğalttığı böyle kıymetli bir eseri Sultan Fâtih'e takdim etti. İnce sanatlardan zevk alan Fâtih, bunu mükemmel surette tezhip ettirip ciltlettirdi ve kendi hususi kütüphanesine

koydurdu. Cumhuriyetten sonra bu eser, maalesef bulunduğu Yenicami Kütüphanesi'nden çalındı, hususi ellere geçti, birkaç defa da sahip değiştirdi.

İşte öyle bir hatıra ki; Fâtih'in hocası Molla Hüsrev'in kendi el yazısı, Fâtih devri cilt ve tezhibi ve Fatih'in özel kütüphanesinin malı. Bakınız ecdat yadigârları nasıl korunuyor!

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra bu şehirde kendi adıyla anılan caminin etrafına yaptırdığı Sahn-ı Seman Medreselerinin programını hazırlayanlar arasında idi. Fıkıh usulüne dair eserleri Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca *Dürerü'l-ĥükkâm* adlı eseri Osmanlı döneminde şer'î hukuk sahasında hâkimlerin ihtilâfları çözerken başvurdukları yarı resmî bir hukuk kaynağı işlevi görmüştür.

Yetiştirdiği öğrenciler arasında Zenbilli Ali Efendi, Fenârî Hasan Çelebi, Molla Hasan Samsûnî, Yûsuf b. Cüneyd et-Tokadî ve Molla Muhyiddin gibi âlimler bulunur.

TALEBESİ ZEMBİLLİ ALİ EFENDİ

Bu büyük âlim pek çok talebe yetiştirdi. Bunların en meşhuru Zembilli Ali Cemali Efendi'dir. Bu zat II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni devirlerinde şeyhülislamlıkta bulunmuş, Sultan Selim gibi şiddetli bir hükümdarın birçok kararına çekinmeden itiraz etmiş ve onun emirlerini değiştirmesini sağlamıştır.

VEFATI

Molla Hüsrev Hazretleri, H. 885-M. 1480 yılı Şaban ayının Cuma günü İstanbul'da vefat etti. Namazı Fâtih Camii'nde kılınıp cenazesi vasiyeti üzerine Bursa'ya götürülerek medresesinin haziresine defnedildi. Molla Hüsrev'in, İstanbul Şehzadebaşı semtinde kendi namına yaptırdığı bir camii vardır.

Mezar taşında:"***Menbâ-ı ilmü hüner, Vârisü ulûmu Hayr-ül-beşer, Fâzlı hurşidi Eser, Sâhib-üd-dürer vel-gurer Mevlânâ Muhammed Hüsrev"*** kitabesi yazılıdır.

Kaynaklarda Molla Hüsrev'in Celâleddin adında bir oğlu ile Hüsrevzâde lakabıyla meşhur Mustafa Efendi adında bir torunu olduğu belirtilmektedir. Vefât ettiği zaman terekesinde (geriye bıraktığı şeyler arasında) kendi el yazılarıyla yazılmış pekçok nefis eserler çıkmıştır. Ömrünü ilim öğretmek ve yazmakla geçiren Molla Hüsrev'in, birçok kıymetli eserleri vardır.

İstanbul'un Fethinin Üç Manevi Kahramanı: Akşemseddin, Molla Hüsrev ve Molla Gürani

Fatih Sultan Mehmet, Peygamberimiz(s.a.v)in müjdelediği "İstanbul'un fethi"ni gerçekleştirme şerefine nail olan bir komutan sultan. Bu kutlu fethin gerçekleşmesinde, askeri ve maddi unsurlar kadar ilmi ve manevi unsurlar da önemli rol oynamıştı. İstanbul'un fethinin üç manevi kahramanı olan Akşemseddin, Molla Hüsrev ve Molla Gürani'yi ve o fethe katılıp imza atan şerefli ecdadımızı bir kez daha rahmet ve minnetle yâd ediyor, ruhları şad, makamları Cenneti Firdevs olsun. Rabbim Bizleri de onlara layık evlat eylesin. Âmin.

ESERLERİ

1. Mirḳātü'l-vüṣûl ilâ ʿilmi'l-uṣûl. Bizzat müellif tarafından Mirʾâtü'l-uṣûl fî şerḥi Mirḳāti'l-vüṣûl adıyla şerhedilmiştir (İstanbul 1262, 1296, 1308 r., 1321, 1967, 1983; bk. MİR'ÂTÜ'l-USÛL).

2. Dürerü'l-ḥükkâm fî şerḥi Ġureri'l-aḥkâm. Müellifin kaleme aldığı Ġurerü'l-aḥkâm'ın şerhidir (I-II, İstanbul 1310, 1317, 1319, 1329; Kahire 1294, 1297; bk. DÜRERÜ'l-HÜKKÂM). *Dürer-ül-Hükkâm fî Şerh-i Gurer-il-Ahkâm* (Fıkıh ile ilgili olan, sık sık başvurulan bu en önemli eseri, bütün Türk Osmanlı medreselerinde yorumlamaları ile birlikte ders kitabı gibi takib edilmiştir. Molla Hüsrev, bu eserini 1472 (Hicri 877) senesinde yazmağa başlamış, 1478 (Hicri 883) senesinde bitirerek Fatih Sultan Mehmed'e sunmuştur. Kendi el yazısıyla Fatih Sultan Mehmed'e hediye ettiği Dürer nüshası, İstanbul'da Köprülü Kütüphanesindedir.

3. Ḥâşiye ʿale't-Telvîḥ. Sadrüşşerîa'nın fıkıh usulüne dair et-Tavżîḥ'i üzerine Teftâzânî'nin yazdığı et-Telvîḥ isimli hâşiyesine yapılan ilâvelerden ibarettir (I-II, İstanbul 1284; I-II, Mısır 1322).

4. Ḥâşiye ʿalâ Envâri't-tenzîl li'l-Beyżâvî. Bakara sûresinin 142. âyetine kadar yapılmış bir hâşiye olup Muhammed b. Abdülmelik el-Bağdâdî eseri Bakara sûresinin sonuna kadar tamamlamıştır (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 131/3; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 114, 115; Köprülü Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 17; Nuruosmaniye Ktp., nr. 72, 146, 487).

5. Ḥâşiye ʿalâ Ḥâşiyeti'l-Muḫtaṣar li's-Seyyid Şerîf. İbnü'l-Hâcib'in Muḫtaṣarü'l-müntehâ adlı fıkıh usulüne dair eseri için Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin kaleme aldığı hâşiyenin özellikle mukaddime

kısmı üzerine bir hâşiyedir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 471; Hamidiye, nr. 424; Damad İbrâhim Paşa, nr. 229, 453).

6. Şerḥu Uṣûli'l-Pezdevî (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1141).

7. Risâle fi'l-velâ. Risâletü'l-velâ (Risâle fî baḥṣi men tevellede min ḥürreti'l-aṣl ve'l-ʿıtḳ) adıyla da anılan eser Molla Hüsrev'in kölelik hukukuna dair önemli bir çalışmasıdır. Birçok âlimin sert tenkitlerine mâruz olan risâle Osmanlı hukukçuları arasında tartışmalara yol açmıştır (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1051, Şehid Ali Paşa, nr. 2755, 2795/4; Nuruosmaniye Ktp., nr. 596, 1563/2). Eser aleyhine Hızır Şah Menteşevî (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2755/24), Molla Gürânî (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 946, vr. 20-27), Kemalpaşazâde (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5366) ve Ganîzâde Mehmed Nâdirî (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 682) reddiyeler yazmışlardır. Molla Hüsrev bunlardan özellikle Molla Gürânî'nin risâlesine Ecvibe ʿalâ Molla Gürânî (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1051), Risâle fî cevâbi reddi mâ fî Risâleti'l-Gürânî (Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., nr. 226) ve Risâle fî taḥḳīḳi mesâʾili'l-velâ redden ʿale'l-Gürânî (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4909) adlarıyla anılan bir risâle ile cevap vermiştir.

8. Naḳdü'l-efkâr fî reddi'l-enẓâr (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 92; Kayseri Râşid Efendi Ktp., Râşid Efendi, nr. 309). Ecvibe ʿalâ esʾileti ʿAlâʾiddîn er-Rûmî (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 92; Esad Efendi, nr. 91/24), Ecvibe fi'l-muḥâkeme beyne esʾile ʿAlâʾiddîn er-Rûmî (Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, nr. 3564) ve Ecvibe ʿan suʾâlâti ʿAli er-Rûmî (İÜ Ktp., AY, nr. 2613) isimleriyle de bilinen eser, Ali b. Mûsâ er-Rûmî'nin (ö. 841/1437) çeşitli ilimler ve eserler hakkında ileri sürdüğü görüşlerle ortaya atılan sorulara verilen cevapları içermektedir.

9. Ḥâşiye ʿale'l-Muṭavvel. Teftâzânî'nin eseri üzerine yazılmış bir hâşiyedir (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1791, 1792; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4411; Koca Râgıb Paşa Ktp., nr. 1232, 1233).

10. Vasiyetnâme. Molla Hüsrev, Türkçe kaleme aldığı vasiyetnâmesinde ölümünün ardından defnedilinceye kadar yapılmasını istediği işlemleri anlatmaktadır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 905/2, Pertev Paşa, nr. 621/16; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3248).

11. Esâsü'l-iḳtibâs Tercümesi (İÜ Ktp., AY, nr. 13). Nasîrüddîn-i Tûsî'ye ait eserin Arapça çevirisi olup Fâtih Sultan Mehmed'e takdim edilmiştir.

Bunların dışında kütüphane kataloglarında Molla Hüsrev adına kayıtlı olan eserlerden bazıları şunlardır: el-Cevheretü'l-münîfe fî şerḥi Vaṣıyyeti Ebî Ḥanîfe (Nuruosmaniye Ktp., nr. 2155); Erbaʿa ve ḫamsûne farîża (Antalya Elmalı Halk Ktp., nr. 2788); el-Fuṣûlü'l-mühimme fî teʾlîfi'l-ümme (DİB Ktp., nr. 3955); Ḥâşiye ʿale'l-Ḥayâlî (Samsun Gazi Ktp., nr. 351); Ḥâşiye ʿalâ Ṭavâli'l-envâr (Manisa İl Halk Ktp., nr. 864/2); Kelâm müteʿallaḳ bi't-tesmiye fî evâʾili's-süver (Köprülü Ktp., Ahmed Paşa, nr. 329); Risâle fî esrâri'l-Fâtiḥa (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 5999); Risâle fî iʿrâbi "elîf lâm mîm ẕâlike'l-kitâb" (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1602); Risâle maʿmûle ʿalâ sûreti'l-Enʿâm (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1609); Risâle fî tefsîri ḳavlihî teʿâlâ "lem tekün âmenet min ḳablü" (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 451/13); Şerḥ-i Ḳırâʾât (Samsun Gazi Ktp., nr. 187); Ḫulâṣatü'l-Fetâva'l-Bezzâziyye (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1595); Kâşifetü'ş-şübühâti'l-ʿAleviyye (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Hüseyin Çelebi, nr. 115); Risâle ʿalâ ʿAṣabe-i Sebʿa (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1602); Risâle fi'l-vaż' (Âtıf Efendi Ktp., Âtıf Efendi, nr. 2823).

Molla Hüsrev, kıymetli eseri Gurer ve Dürer Mukaddimesi'nde şöyle buyurmaktadır:

"Dünyâ ve âhırette insanın şerefi ve iki âlemde üstün derecelere nail olması, ancak doğru i'tikâdda (Ehl-i sünnet i'tikâdında) olmak ve sâlih amel işlemesiyledir."

Allahü teâlâ, Peygamberimizi (s.a.v) Peygamberlerin sonuncusu ve en doğru yolu gösterici olarak gönderdi. O'ndan sonra da O'nun ümmetinden büyük âlimler yarattı. Bu âlimler de, O'nun bildirdiklerini, insanların anlıyacakları bir şekilde îzâh ettiler. Allahü teâlâ, bu âlimlerden dört mezheb imamını seçti. Bu büyüklerin ihtilâfını rahmet kıldı. Diğer fıkıh âlimleri de bu âlimlerin mezheblerine göre fetvâ verdiler. Allahü teâlâ, bu büyük âlimler arasında da, en büyük İmâm ve yüksek himmet sahibi, ümmetin ve dînin kandili İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit'i seçti. Onun yaptığı hizmet sebebiyle, Allahü teâlâ onun makamını Cennetin en yüksek derecesinden eylesin. Şüphesiz ki, Ebû Hanîfe'nin dînî

hükümlere dâir bildirdiği şeyler, dalgaları birbirlerine çarpan bir deniz, hattâ sapıklığın karanlığını gideren parlak bir kandildir.”

Molla Hüsrev’in, Gurer ve Dürer kitabında rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerden ba’zıları:

“Çocuklarınıza namaz kılmasını öğretiniz, yedi yaşına gelince namazı emrediniz. On yaşına gelince, kılmazlarsa, döverek kıldırınız.”

“Ameller, niyetlere göredir.”

“İslâm dîni beş şey üzerine kurulmuştur. Bunlar: Allahtan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in O’nun Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve hac etmektir.”

“Bir kimse yabancı bir kadına şehvetle bakarsa, kıyâmet gününde onun gözlerine kurşun dökülür.”

Molla Hüsrev Sözleri

"Dünyâ ve âhirette insanın şerefi ve iki âlemde üstün derecelere nâil olması, ancak doğru îtikâd olan Ehl-i sünnet îtikâdında bulunmak ve sâlih amel işlemekledir."

Allahü teâlâ Peygamber efendimizi,Peygamberlerin sonuncusu ve doğru yolu gösterici olarak gönderdi. O'ndan sonra da O'nun ümmetinden büyük âlimler yarattı. Bu âlimler de, O'nun bildirdiklerini, insanların anlayacakları bir şekilde îzâh ettiler. Allahü teâlâ, bu âlimlerden dört mezheb imâmını seçti. Bu büyüklerin ihtilâfını rahmet kıldı. Diğer fıkıh âlimleri de bu âlimlerin mezheblerine göre fetvâ verdiler. Allahü teâlâ, bu büyük âlimler arasında da, en büyük imâm ve yüksek himmet sâhibi, ümmetin ve dînin kandili İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit'i seçti. Onun yaptığı hizmet sebebiyle, Allahü teâlâ onun makâmını Cennet'in en yüksek derecesinden eylesin. Şüphesiz ki, Ebû Hanîfe'nin dînî hükümlere dâir bildirdiği şeyler, dalgaları birbirlerine çarpan bir deniz, hattâ sapıklığın karanlığını gideren parlak bir kandildir."

Fatih birgün hocasına "hizmetinizde olan talebenin en alim ve en fazılı kimdir"diye sorduğunda Mollo Hüsrev, Talebeemizin serfıraz ve mümtazı Manisa zade demekle meşhur,Muhyiddin Mehmed'dir demiştir. Padişah "Ondan sonra kimdir " diye tekrar sorduğunda,Mollo Hüsrev yine "Manisa Zade"dir cevabını vermiştir Bunun üzerine Padisah "Manisa Zade iki midir ki her iki sualime de aynı cevabı

verdiniz" dediğinde; Mollo Hüsrev,"Sultanım ,Manisa zade iki deil,birdir .Fakat bine bedeldir " cevabını vermiştir.

Büyük filozof Aristo'nun Büyük İskender'in hocası oluşu gibi bu coğrafyanın en büyük âlimleri Fatih'teki saklı hazineyi keşfetmiş, ondaki madeni işlemişlerdi. Gerçi biz bilmeyiz Molla Gürani kimmiş, Molla Hüsrev ne âlimiymiş?! Evet Aristo'yu, Platon'u biliriz ama kendi âlimlerimize burun kıvırırız. Hâlbuki o mollalar ki eğer Batı'da yetişmiş olsalar, bir de Hristiyan olmuş olsalardı şimdi hepimiz adlarını ezbere bilirdik. Bu adamlar Platon'un o klasik eserinde anlattığı filozof kralı yetiştirmişler resmen!

Padişahın yanına girerken alimler teşrifata riayet etmek mecburiyetinde oldukları halde Hatipzade gibi gururu ile şöhret almış bir alim, değil padişahın elini öpmek, hatta huzurunda eğilmezdi bile ve Fatih'te bütün bunları hoş görerek müdahale etmezdi.... Padişah, "Hocası Molla Gûrani'nin elini öper ve zamanesinin en bilgilisi ve belki -padişahın kendi tabirince- İmam-ı Azamı olan Molla Hüsrev'e, velev camide olsun rast gelince ayağa kalkardı.

Fatih'in âlimlerle olan içli dışlı münasebeti, denizin yuvarlanan dalgaları gibi bölünmez ayrılmaz bir yekparelik arz eder.

... Molla Hüsrev fıkıhta, Molla Gürani tefsirde ve Hocazade de kelamda, bütün İslam dünyasının tanıyıp saygı duyduğu, derslerini takip etmek istediği en büyük ilim adamları oldular.

BURSA Zeyniler Kabristanı

Zeyniler Kabristanın gerçek alanı şu an görüldüğü kadar değil kaynaklarda 400 mezarın olduğuna rastlanılmakta günümüzde bunun yüzde 70'inin olmadığını söylebiliriz.

Bursa'da Zeyniler Camii çevresinde teşekkül eden Zeyniler Mezarlığı, Bursa tarihçilerinin ifadesiyle, Londra'daki West Minister Kilisesinin mezarlığı gibi, XIV. yüzyıldan beri Bursa'nın seçkin bilgi, sanat, din ve kültür adamlarının gömüldüğü, örneği zor bulunabilen bir tarih müzesi olduğu halde, bu mezarlıkta bulunan 1400 mezar taşından geriye şimdi sadece bir harabe kalmıştır.

Bu caminin haziresinde Molla Hüsrev'den başka daha pek çok alim vardır. Caminin hemen üzerinde dikkat çeken mezar Molla Hayali'nin mezarıdır.

Mahallede yaşayan yaşlıların ifadelerine göre 1935 yılı civarında devlet görevlisi olduğu anlaşılan bir kişinin nezaretinde buradan kırk at arabası dolusu taş taşınarak götürülmüştür.

Kırk araba dolusu taşın nereye götürüldüğü hakkında bir kayıt elimizde olmamakla birlikte, en iyi niyetle, bu taşların müzede koruma altına alınmak üzere taşındığı düşünülebilir. Ancak müzedeki taş mevcudiyeti Zeyniler'den giden bu miktarı karşılamaktan uzak olduğu gibi, zaten tabii bir müze halindeki mezarlığın bozulmasında nasıl bir yarar gözetildiğini anlamak kolay değildir.

Taşların bir kısmı müzeye nakledilirken, müzeye nakledilenler dışındaki taşların kendi haline terk edilerek gözden çıkarıldığı anlaşılmaktadır; nitekim neticenin böyle olduğunu Zeynilerdeki perişanlık ispat etmektedir.

Zeyniler kabristanı her ne kadar bir dergah kabristanı olarak kabul edilirsede o boyutu aşmış genel bir mezarlık halini almıştır. Sadece Zeyniyye tarikatı mensublarının değil yüzyıllar boyunca Bursa'nın bilginlerine ev sahipliği yapmıştır. Bilinen ilk mezar 1432 tarihli Abdullatif kudsi'nin mezarıdır. Molla Hüsrev ,Muslihiddin Tavil, Muhaşşi Hasan Çelebi, Müftü Ahmed Paşa, Şair Sun'i ve Niyazi gibi isimlerin kabirlerinin yer aldığı bu mezarlıkta 70 civarında kabir vardır. Yadigar-ı Şemsi müelllifi 1400 kadar önemli ismin medfun olduğuna dair rivayet etmiş ve bir çok mezar taşının kaybolduğunu kayıt düşmüştür.

Molla Hüsrev Medresesi Zeyniler Tekkesinin yakınında idi. XV. yüzyıl ortalarında Mehmed Bin Feramuz tarafından yapılmıştır. XX. yüzyıla kadar Medresenin faal olduğu bilinmektedir. Medresenin haziresi zamanla kaybolmuştur. Yalnızca Molla Hüsrev hz'nin kabri kalmıştır.

Bursa'mızda pek çok külliyenin önemli haziresi vardır. Ancak bir tanesi içinde taşıdığı büyük âlimlerin ve ünlü isimlerin şöhretiyle tarih boyunca hep özenle anıla gelmiştir. Bu hazire tarihte önemli bir tarikatın merkezi olan Zeyniler haziresidir. Emir sultan camisinin hemen doğu tarafında Dere Bahçe'ye giderken sağ tarafta yer alır. Burası önemli tarihi yapıların en doğuda olanıdır bu yüzden kıymetli hocamız Mustafa Kara her yıl yaptığı tadına doyum olmayan Bursa turlarını buradan başlatır.

Bu hazire zamanla öyle genişlemiş ve öyle önemli isimleri medfeninde misafir etmiştir ki Mustafa hocamızın deyimiyle Osmanlı döneminde sadece bu caminin haziresinde yatanları anlatan özel eserler, risaleler kaleme alınırdı.bir dönem herkesin defnedilmek istediği bir yerdi burası. "Beş yüzyıllık bir hamuşhane", suskunlar diyarıdır burası…

Bu hazire esasında şimdi görüldüğü kadar küçük değildi. Molla Hüsrev hazretlerinin şimdi mezarının olduğu yeri kapsayan medreseyi ve Abdul LatifKudsî'nin türbesini de içine alan büyük bir hazire idi. Abdül Latif-i Kudsî Hazretlerinin türbesi, şuan mezarlığın dışında, binaların ortasında kalmış durumda. Yani şimdiki mezarlığın etrafındaki binalar gerçek mezarlığın üzerinde sonradan yapılmışlardır.

İBRETLİK BİR HİKÂYE

"Avusturyalı bir profesör Molla Hüsrev'in Dürer ve Gürer adlı eserini okur ve hayran kalır . 1940lı yıllarda ta Avusturya'dan kalkar Türkiye'ye Bursa'ya gelir. Çelik Palas'a yerleşir. Çelik Palas o senelerde yeni yapılmıştır. Geldiği günün sabahı smokinlerini giyer. Ve Çelik Palas yöneticilerine

"Ben Molla Hüsrev'in mezarını türbesini ziyaret etmek istiyorum bana bir fayton tutar mısınız?" der. Otel idarecileri birbirlerine şaşkın şaşkın bakarlar bu isimde bir türbe bilmiyoruz derler. Otel idaresi önce vilayete sonra vakıflar müdürlüğüne ve müze müdürlüğüne sorarlar. Cevap aynı: Bilmiyoruz.

Bunun üzerine otel idaresi maarif (milli eğitim) müdürlüğüne müracaat eder, maarif müdürlüğü: "araştıralım" der. Evvelce Ulucami imam-ı salisi(üçüncü imamı) olarak görev yaparken maarif müdürlüğüne müfettiş olarak getirilen hafız Necip Aksoy beye sorarlar ve nihayet ondan cevap alırlar. Necip bey :"Molla Hüsrev Emir Sultan Zeyniler Camii bahçesinde medfundur" der. Ve misafir profesörü ile beraber kabri ziyarete giderler.

Avusturyalı profesör kabri görünce şaşkına döner çünkü gördüğü manzara yürekler acısıdır. Mezarın başında kitabeyi ihtiva eden sadece basit bir taş kalmıştır. Mezarın ortasında bir köpek yatmış güneşlenmektedir. Civarında da tavuklar eşinmektedir.

Profesör renkten renge girer. Misafir olduğu için fazla konuşmaz. Sadece:"Bu bilim adamı bizde olsa biz buna büyük bir anıt yaptırırız"der. Aynı gün Bursa'dan ayrılır. Bu olayı maarif müfettişi

Necip Aksoy beyden ve Bursa'da uzun yıllar Milli Eğitim müdürlüğü ve daha sonra da milli eğitim bakanlığı ilköğretim genel müdürlüğü yapan Ertuğrul Seyhan beyden dinledim Bu caminin haziresinde Molla Hüsrev'den başka daha pek çok alim vardır. Caminin hemen üzerinde dikkat çeken mezar Molla Hayali'nin mezarıdır.

Molla Hüsrev (k.s.) 'un kabir taşı
Ön yüzü; Arka yüzü;
Menba-ı ilm ü hüner varis Mevlana Mehmed Bin Feramuz

Ulum-ı Hazret-i Hayrül beşer Eş-Şehir bi-Mevlana Husrev
Fazlı hurşid eser tabe serah
Sahibu'd-dürer ve'l Gurer sene 886
Mevlana Mehmed Hüsrev sene 886

(***HasanTuryan, Bursaevliyaları, MerassaYayınlarıTürkiye Gazetesi, Batı Anadolu evliyaları cilt 2 Hasan Basri Öcalan – Bedri Mermutlu, Bursa Hazireleri, Bursa Kültür A.Ş. yayınları)***

BİBLİYOGRAFYA

Fevâid-ül-behiyye sh. 187.Esmâ-ül-müellifîn cild-2, sh. 211. Devhat-ül-Meşâyıh sh. 8.Molla Hüsrev, Dürerü'l-ḥükkâm, İstanbul 1319, I, 3; II, 36, 453; Âşıkpaşazâde, Târih (Atsız), s. 184, 236; Sehâvî, eḍ-Ḍav'ü'l-lâmiʿ, VIII, 279; Neşrî, Cihannümâ (Taeschner), I, 172, 218; Taşköprizâde, eş-Şeḳāʾiḳ, s. 116-120; a.mlf., Miftâḥu's-saʿâde, Beyrut 1405/1985, II, 171-172; Mecdî, Şekāik Tercümesi, s. 108, 135-139, 143, 144, 149, 179, 208, 209, 220, 229, 294, 302, 343, 344; Hoca Sâdeddin, Tâcü't-tevârîh (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992, II, 215, 228; Keşfü'z-zunûn, I, 91, 113, 190, 497, 747, 899; II, 1144, 1199-1200, 1657; Leknevî, el-Fevâʾidü'l-behiyye (nşr. Ahmed ez-Za'bî), Beyrut 1418/1998, s. 302-303; İlmiyye Salnâmesi, s. 328-329; Sicill-i Osmânî, II, 271-272; Osmanlı Müellifleri, I, 292-293; Brockelmann, GAL, II, 226-227; Suppl., II, 316-317; Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livâsı, s. 172, 266, 279, 352; Hediyyetü'l-ʿârifîn, II, 211, 435, 439, 443, 458; Kehhâle, Muʿcemü'l-müʾellifîn, Beyrut 1414/1993, III, 584; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 430; II, 151, 656-657, 665; a.mlf., İlmiye Teşkilâtı, s. 22, 176, 229-230; Cahid Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976, s. 314, 474; Hüseyin Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İstanbul 1983, s. 79; R. C. Repp, The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy, London 1986, s. 154-166; Mehmet Şener, Dürer'in Kaynakları, İzmir 1987, s. X-XVI; Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul 1990, I, 6, 45, 196; Molla Hüsrev Mehmet Efendi: 1400-1480 (ed. Ahmet Hulûsi Köker), Kayseri 1992; Hasan Özket, Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-usûl Adlı Eserinin Kaynakları (yüksek lisans tezi, 1992), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü; Recep Cici, Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar, Bursa 2001, s. 196-219; Franz Babinger, "Husrev", İA, V/I, s. 605-606. Şezerât-üz-zeheb cild-7, sh. 342. Rehber Ansiklopedisi cild-12, sh. 186

Molla Hüsrev Camii' (İstanbul- Beyazıt)

Zeyniler kabristanın önünde bulunan camisindeki çeşmede suyun Fatih Sultan Mehmet Hanın fermanıyla verildiği bilgisi dikkat çekmektedir.

MOLLA ZEYREK(K.S)
(V.H. 903-M.1497-Bursa)

Sultan Fatih'in Hocalarından, Fethin manevi mimarlarından, âlim. Veli, müftü, şair

MOLLA ZEYREK hazretleri Osmanlı Hanefî fıkıh âlimidir. Hayatının ilk yılları hakkında yeterli bilgi yoktur. Arşivlerin araştırılması lazım. Fâtih Sultan Mehmed Hân zamanında, Anadolu'da yetişen âlimlerden. Muhammed Efendi'nin babası, Mahmûd Hüseynî'dir. Asıl adı Mehmed olup Hacı Bayrâm-ı Velî'nin talebelerindendir. Zeyrek ismi de onun tarafından verilmiş, Hızır Şah Efendi'nin derslerine girerek tahsilini ilerletmiştir.

Molla Zeyrek hazretleri iyi bir eğitim ve tahsilden sonra, Bursa Sultan Murad Medresesi'ne müderrisolmuş, İstanbul'un fethine katılan ulemâ arasında yerini almış. Fethin ardından Fâtih Sultan Mehmed Han, Medâris-i Semâniyye'yi inşa etmeden önce eğitimin kesintiye uğramaması için bazı kiliseleri medrese haline getirmiş, bu arada Molla Zeyrek'in adıyla anılan Zeyrek semtindeki Pantokrator Manastırı'nı da medreseye çevirip kendisine tahsis etmiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde bu semtin ismi Mahalle-i Mescid-i Hoca Zeyrek olarak geçer.

Molla Zeyrek bu medreseye müderris olunca kendisine 50 akçe yevmiye tayin edildi. Rivayete göre bu miktarın 20 akçesini kendi ihtiyacına ayırır, 30 akçesini Hacı Bayrâm-ı Velî'nin fakir müridlerine gönderirdi. Hayatının bundan sonraki kısmı kaynaklarda genellikle menkıbevî anekdotlar halinde yer alır. Molla Zeyrek'in vaktini daha çok ibadetle geçirdiği, hatta Fâtih Sultan Mehmed'in huzurunda "da'vâ-yı fazîlet" ederek Seyyid Şerîf el-Cürcânî'den daha faziletli olduğu iddiasında bulunduğu, bunun üzerine padişahın Bursa Sultâniye (Yeşil) Medresesi müderrisi Hocazâde Muslihuddin Efendi'yi İstanbul'a davet ederek onunla tartışmasını istediği belirtilir. Padişahın huzurunda bir hafta kadar devam eden tartışma, Osmanlı ilim ve kültür hayatı bakımından dikkat çekici olduğu gibi Molla Zeyrek'in şahsiyetini tanımak için de önemli unsurlar içerir.

Bu iki âlim arasında "burhân-ı vâhid" konusunda yapılan münazaraya devrin âlimleri oturarak, Vezir Mahmud Paşa ayakta durup çeşitli hizmetler ifa ederek katılmıştır. Tartışma sadece karşılıklı konuşma şeklinde geçmeyip her iki taraf görüş ve delillerini içeren birer risâle de yazmıştır. Altıncı günü padişah tartışmanın bu şekilde sonuçlanmayacağını anlayınca iki tarafın yazdıklarının birer nüshasını birbirine verip önceden hazırlanmalarını istedi. Hocazâde ikinci nüshasını verdiği halde Molla Zeyrek kendi metninin yedeği olmadığını bildirince Hocazâde kendi metninin arka yüzüne Zeyrek'in risâlesini yazabileceğini belirtti. Bunun üzerine padişah latife yaparak Hocazâde'ye istinsah sırasında dikkatli olup hata yapmamasını söyleyince Hocazâde, istinsah hatalarının risâlenin aslındaki hatalar kadar olmayacağını ifade edip Fâtih'in latifesine karşılık verdi. Sonunda mecliste hazır bulunanlar ve hakem olarak Molla Hüsrev, Hocazâde'nin görüşlerini tercih edince Molla Zeyrek çok üzüldü.

Padişah, muhtemelen Molla Zeyrek'in mağrur ve sert tavrını da göz önüne alıp ders verdiği medresedeki müderrisliğe Hocazâde'yi getirdi. Dost ve arkadaşları tartışmanın seyrini sorduklarında ise Molla Zeyrek, Hocazâde'nin tevhid konusunda hak yoldan çıktığını, onu bu hususta ikna etmek için "başına başına vurduğunu", Molla Hüsrev'in bile kendisini elinden alamadığını söylemiştir. ***(Mecdî, I, 144).***

Taşköprizâde'nin eserinde yer alan ve ondan naklen daha sonraki biyografi kaynaklarında da zikredilen bu tartışmanın cereyan tarzı hakkında o döneme ait herhangi bir kaynakta bilgi bulunmaz.

Bundan dolayı hadisenin doğruluğuna dair kesin bir sonuca varılamasa da buradan Molla Zeyrek ile Molla Hüsrev-Hocazâde ekipleri arasında ciddi bir rekabetin olduğu ve Molla Zeyrek grubunun tasfiye edildiği anlaşılabilir. Nitekim Molla Zeyrek görevinden alınınca Bursa'ya dönüp oraya yerleşti. Bir süre geçimini sağlamakta zorluk çekti. Oturduğu mahallede Hoca Hasan adlı bir komşusu günlük ihtiyacı olan 20 akçeyi hayatı boyunca vermeyi taahhüt etti.

Kaynaklarda, padişahın bir müddet sonra Molla Zeyrek'i kırmış olmaktan üzüntü duyup kendisine bir medrese vermek üzere onu davet ettiği, ancak Molla Zeyrek'in, "Hoca Hasan sağ olsun, benim padişahım odur" diyerek daveti kabul etmediği belirtilir. (***a.g.e., I, 145).***

Ömrünün geri kalan kısmını talebe yetiştirmek ve kitap mütalaa etmekle geçiren Molla Zeyrek'in bugüne ulaşan herhangi bir eserine rastlanmamakla birlikte Taşköprizâde, bazı kitapların kenarına notlar koyduğunu ve ilimle ilgili bir risâlesini görüp incelediğini yazar (a.g.e., I, a.y.).

Molla Zeyrek'in II. Bayezid zamanında yeniden itibar kazandığı, ömrünün sonlarına doğru günlük 100 akçe ile Bursa müftülüğüne atanmıştır.(***Mecdî, I, 145).***

İstanbul'un iki fatihi vardır. Biri malûm, Fatih Sultan Mehmed Han. Fakat buna rağmen "mânevî fatih" vakıasından bütün tarihler bahsediyor. O da Akşemseddin'dir. Akşemseddin, Osmanoğullarından 2. Murad'a İstanbul'un fethini tebşir eden Ankara'lı Hacı Bayram'ın müridi, talebesi ve emaneti tevdi ettiği halifesi olan önemli bir tarihi şahsiyet. Kimbilir bu iki şahsiyet, Ankara'daki zaviyelerinde bir taraftan kalbleri sağaltırken, insan yetiştirir, "sine çak eder"ken kısacası, Anadolu'nun içi nizamını yaparken, İstanbul'un fethiyle ilgili ne derin sohbetler ettiler, zamanlarını aşan neler konuştular…

Osmanlı devletinin kuruluşunda abdalan-ı rumun, "gazi dervişler"in oynadıkları mühim rol çok iyi bilinmektedir. Dinî bir heyecanla ve maksatla hareket eden dervişler, bu devletin kuruluş harcında inkâr edilemez bir paya sahiptirler. Tasavvufî bir akım olan bayramilik de, Fetret devrinde ve Fetih hadisesinde çok kendine mahsus ve çok mühim bir vazife ifa etmiştir. Vazife sona erdikten,

Kostantiniye kızılelmasına ulaşıldıktan sonra da, şeyhler ve dervişler kendi aslî işlerine dönmüşlerdir.

Fethin sembol isimlerinden Akşemseddin vaziriâzamlık dâhil hiç bir resmî vazifeyi kabul etmemiş, onunla da kalmamış, bu yolda tacı tahtı terkedip devamlı yanında kalan müritlerden olmak isteyen Genç Fetih'i de bundan men etmiştir. Devletin sana ihtiyacı var demiştir.

Buna rağmen, 2. Murat ve Fatih Mehmed'in Bayramî tarikatına mensup Osmanlı sultanıdır. ***(E.B.Şapolyo).***

Akşemseddin, Fetih fikriyatını, Hacı Bayramdan devralan, şeyhinin vefatından sonra da diri tutan ve yayan kişi. Bununla kalmayıp, dâvet edildiğinde İstanbul kuşatmasına arkadaşları ve bayramî müritleriyle katılan ve netice olarak fethin mânevî cephesinin oluşumunda çok önemli rolü olan bir zat.

Bu önemli şahsiyet geliyor, rolünü oynuyor, kendisine teklif edilen mevki ve makamı kabul etmeyerek geldiği yere dönüp gönülleri sağaltmaya devam ediyor. İstanbul fethedildikten sonra, belli başlı semt isimleri arasında **Akşemseddin, Akbıyık** ve **Zeyrek** gibi Bayramî büyüklerinin isimlerinin bulunması tesadüf olmamalıdır.

İlim hakkında yazdığı bir risalesi vardır.Ayrıca mu'teber ve kıymetli kitaplara yaptığı haşiyeleri çok güzeldir. Güzel şiirleri bulunan bu zâtın, bir gazeli, "Güldeste-i Riyâz-ı irfan" adındaki eserde yazılıdır. "El-İşârât ven-nezâir" kitabının sahibidir.***(Osmanlı Müellifleri cild-1, sh. 319.Güldeste-i Riyâz-ı İrfan sh. 270.)***

VEFATI

Bursa'ya gidip Muradiye'ye yerleşti. Ömrünün sonuna kadar Bursa'da kaldı. Günlerini ibâdetle geçirdi. Sultan Fâtih'in ısrarlı da'vetlerine rağmen İstanbul'a dönmedi ve teklif ettiği yüksek vazîfeleri kabûl etmedi. "Uzleti tercih eden kimse için izzet (şeref) vardır" hadîs-i şerîfine uyarak, yalnız yaşamayı tercih etti. Sultan II. Bayezid devrinde H.903-M.1497. vefat etmiş, Bursa'da Pınarbaşı mevkiine kendi mescidinin bahçesine defnedilmiştir. Tek parti döneminde cami ve türbe harap olmuş,Ancak bugün mezarının kayıp olduğu bilinmektedir. İlmiye mesleğine intisap etmiş Rükneddin ve Abdurrahman Hüseynî adlı iki oğlu vardır. Rükneddin Efendi Bursa Sultaniye Medresesi müderrisi olmuştur. ***(Süheyl Ünver, II, 78-79).***

Bilimle ilgili bir kaç kitapçığı vardır. Bazı kitaplara ise ekler ve açıklamalar yazmıştır. Bir dörtlüğü şöyledir:

"Şiriri, firkat gününde ey serviled gidesen kıyama
Anı reayet dehre men hicrin elkıyama
Vasıl u frak yari benden sual eylen
Fi kar baha azab fi badehu selama"

(Aşıkpşaoğlu, s. 227; Koyunluoğlu, s. 192; Güldeste, s. 270-274; Hammer, s. 906; Turyan,s. 142; Sefine-i Evliya,II, s. 276; Bursalı Tahir. I, s. 473; Kütük, IV, s. 407; Sicili Osmani IV, s. 204; Zübtetül-Vekai, s. 168; Mecdi, s. 142-145; MM, s. 14)

Bursa Müftüsü Molla Zeyrek bir soru üzerine:

Bu mübarek zat buyurdu ki:Farzları yapamayacak kadar zayıflatan riyâzet, yâni az yemek câiz değildir. Kendisinin ve çoluk çocuğunun nafakasını kazanacak ve borçlarını ödeyecek kadar çalışıp kazanmak farzdır. Bu niyet ile çalışan kimse, borcunu ödeyemeden ölürse, azap çekmez. Hadis-i şerifte, (Her erkeğin çalışıp kazanması farzdır) buyuruldu. Bundan fazlası için çalışmamak câizdir.

Âdem aleyhisselâm buğday eker ve ekmek yapardı. Nuh âleyhisselâm neccâr, marangoz idi. İbrâhîm aleyhisselâm kumaş tüccârı idi. Dâvüd aleyhisselâm demirci idi. Süleymân aleyhisselâm zembil yapardı. Muhammed aleyhisselâm, önce koyun güderdi. Sonra ticâret yaptı. Sonra cihâd yapardı. Asker idi. Ebû Bekr-i Sıddîk (radıyallahü anh), kumaş tüccârı idi. Ömer-ül-Fârûk (radıyallahü anh), kösele dikerdi. Osman-ı Zinnûreyn (radıyallahü anh) gıdâ maddeleri ithâlâtçısı idi. Ali (radıyallahü anh) işçilik ve cihâd yapardı...

Çoluk çocuğunun bir yıllık nafakasını toplayacak kadar çalışmak mübahtır. Hadis-i şerifte, (İnsanların en iyisi, insanlara faydalı olandır) buyuruldu. Gösteriş için, övünmek için kazanmak tahrîmen mekruhtur. Çalışmak rızkı arttırmaz. Rızkı veren, Allah Teâlâ'dır. Çalışmak, sebebe yapışmaktır. Sebeplere yapışmak sünnettir.

Çalışan insan beş türlü olur: Birincisi, rızkın yalnız çalışmaktan geldiğine inanır. Kâfirler böyledir.

İkincisi, rızkın Allahtan geldiğine ve çalışmanın, sebebe yapışmak olduğuna inanır. Çalışırken, Allah Teâlâ'ya âsî olmaz. Haram işlemez. Hâlis, sâlih müminler böyledir.

Üçüncüsü, rızkın Allah Teâlâ'dan geldiğine inanır ise de, çalışırken Allah Teâlâ'ya âsî olur. Fâsık müminler böyledir.

Dördüncüsü rızkın hem Allah Teâlâ'dan, hem de çalışmaktan geldiğini sanır. Müşrikler böyledir. Beşincisi, rızkın yalnız Allah Teâlâ'dan geldiğini bilir. Fakat rızkı verir mi vermez mi bilmez. Münâfıklar böyledir...

Câmide, evde kapanıp hep ibâdet etmek ve yiyip içip, evlenmek, gezmek gibi eğlenceleri ve helâl kazanmayı terk etmek, tahrîmen mekruhtur.

İSTANBUL'A HÂKİM BİR TEPEDE KURULAN MANASTIR CAMİİ

Bugünkü adıyla Zeyrek Camii, Bizans dönemine ait Pantokrator Manastırı'nın kiliseleri olup Haliç'e hâkim bir tepenin üstünde teraslarla düzenlenmiş geniş bir arazi üzerinde kurulmuştur. Camiyi oluşturan birbirine bitişik üç kilisenin Bizans devrindeki isimleri Evrenin Hâkimi Îsâ Mesîh (Hristos Pantokrator), Başmelek Mikhail (Arhangelos Mikhail) ve Şefkatli Meryem Ana'dır (Theotokos Elaiusa). Manastır İmparator II. Ioannes Komnenos'un eşi, Macar Kralı Laszlo'nun kızı Eirene tarafından 1124 yılı dolayında inşa edilmeye başlanmış.

Yapıldığı dönemde manastırın elli yataklı, beş bölümlü, iyi düzenlenmiş bir hastahanesi, kütüphanesi, yaşlılar yurdu, tıp mektebi, eczahane ve ayazma gibi bölümleri vardı. Burası aynı zamanda Bizans imparatorluk ailesinin de gömüldüğü bir yer olarak da kullanılmıştır. Başta yapının bânisi imparator ve imparatoriçe ile daha sonra Komnenos ve Palaiologos hânedanlarına mensup birçok kişi buraya gömülmüştür.İstanbulun Fethinden sonra harab olan bu yer restore edilerek hem cami hemde medrese olarak faaliyet yapmış,buradan birçok alim yetişmiştir.

HAÇLI İŞGALİNDE TALAN EDİLİYOR

Bizans devri boyunca şehrin çok saygı gösterilen yapıları arasında olan manastır Latin işgali esnasında Venedikli Katolik din adamları tarafından kullanılmıştır. TDV İslam Ansiklopedisinde Hayri Fehmi Yılmaz'ın verdiği bilgiye göre, bu sırada yapıların zengin kilise eşyası, Hristiyan azizlere ait bazı kutsal hâtıralar (rölikler), hatta yapı malzemeleri başta Venedik olmak üzere Avrupa'nın değişik şehirlerine götürülmüştür.

Yapı, İstanbul'un Doğu Katolik İmparatorluğu'nun başkenti olarak kaldığı 57 yıl boyunca farklı amaçlar için kullanıldı. Bir kısmı saray olarak kullanılırken bir kısmı da konuk evi olarak tahsis edilmişti. Yine bu dönemde birçok Hıristiyan azizine ait kutsal eşya da Venedik'e yollanmıştır. Yarım yüzyıl boyunca hiç bakım ve onarım görmeyen Pantokrator Kilisesi, tüm kıymetli madenleri tükenene dek yağmalanmıştır. ***Bizans'ın son devrinde manastır hastahanesinin varlığını sürdürdüğü, başhekimliğini de bir Türk'ün yaptığı kaynaklarda belirtilir***. Manastırdan günümüze ulaşan kiliselerden ikisi kapalı Yunan haçı planlıdır, ortada yer alanı ise iki kubbe ile örtülen tek nefli bir yapıdır. Duvarlar büyük ölçüde eski binalardan getirilen taş-tuğla malzeme ile ve tuğla ağırlıklı olarak örülmüştür. Duvarların genelinde bu dönemde çok yaygın olan ve bir sıra tuğlanın geri çekilmesiyle yapılan gizli tuğla duvar örgüsü kullanılmıştır.

FETİHTEN SONRA MEDRESE OLUYOR

Fâtih Külliyesi'nin yapımından önce burası 700 öğrencinin eğitim gördüğü bir medrese olarak kullanılıyor. Camiye ismini veren Molla Zeyrek, Akşemseddin ve birçok dönemin âlimleri burada ders vermişlerdir. Fatih medreseleri inşa edildiğinde Zeyrek Cami, dönemin en büyük din âlimleri arasında yer alan tasavvuf ehli **Abdullah-ı İlâhî'ye** verilmiş ve bir zâviye şeklinde faaliyetini sürdürmüştür. Abdullah-ı İlahi: "Fatih Sultan Mehmed'in davetiyle İstanbul'a gelip Zeyrek Medresesi'nde ders vermeye başlayan Alaaddin et-Tûsi'den zahiri ilimleri tahsil etmiştir. Ubeydullah Ahrar'ın halifesi, şair, vahdet-i vücud'u benimseyen sufilerden Abdurrahman Cami'den (ö.1492) faydalanmıştır."

İSTANBUL'UN SON PATRİĞİ VE AKŞEMSETTİN

Zeyrek Caminin Batı duvarında Osmanlı döneminde açılan bir pencerenin üzerinde bulunan yedi satırlık mermer kitâbede Akşemseddin'in burada geçirdiği zamandan bahsedilmektedir. II. Mehmed tarafından şehrin alınışından sonra patrik seçilen ve parlak bir geleneksel törenle görevine getirilen Gennadios Sholarios son imparator XI. Konstantinos Dragases tarafından burada hapsedilmiş olarak bulunmuştu. Patriklikten istifa edip keşiş olan Nifon, 15. yüzyılın sonunda Selanik halkı tarafından başpiskopos ilan edilene kadar manastır işlevini sürdürüyordu. Bazı binalar ayakkabıcılar ve çuhacılar tarafından kullanılmaya başlanmıştı. 15. yüzyılın sonlarına

doğru manastır onu camiye çevirecek Zeyrek Mehmed'e verildi. Cami olduğunda manastır çoktan eski fonksiyonlarını kaybetmişti. Bu parlak yapılar bütününden geriye bugün de ayakta olan kilise kalmıştı. Molla Zeyrek Cami, 1986 senesinde UNESCO tarafından Dünya Mirası listesine dahil edilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetinde bulunan, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet Han tarafından kiliseden camiye dönüştürülen ilk eser olma özelliğine sahip Fatih'teki tarihi Molla Zeyrek Camii'2009 yılında restorasyonu tamamlanarak ibadete yeniden açıldı.

BİBLİYOGRAFYA

Âşıkpaşazâde, Târih, s. 203; Taşköprizâde, eş-Şeḳā'iḳ, s. 123-125; Mecdî, Şekāik Tercümesi, I, 143-145; Hoca Sâdeddin, Tâcü't-tevârîh, İstanbul 1280, II, 466-468; Âlî Mustafa Efendi, Künhü'l-Aḫbār II: Fātiḥ Sultān Meḥmed Devri: 1451-1481 (haz. M. Hüdai Şentürk), Ankara 2003, s. 189; Sicill-i Osmânî, IV, 104; Osmanlı Müellifleri, I, 319-320; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 151, 654; Süheyl Ünver, İlim ve Sanat Bakımından Fatih Devri Notları I (haz. İsmail Kara, İstanbul Risaleleri içinde), İstanbul 1995, II, 75-81.

Hüseyin Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-cevâmi': İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul 2001, s. 172.Ayverdi, Osmanlı Mi'mârîsi III-IV, s. 537.A. van Millingen, Byzantine Churches in Constantinople, London 1974, s. 219-242.T. S. Miller, The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire, London 1997, s. 141-143.W. Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası (trc. Ülker Sayın), İstanbul 2001, s. 209-215.Yıldız Demiriz, Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri: Interlaced Byzantine Mosaic Pavements, İstanbul 2002, s. 45-56.John Freely – Ahmet Çakmak, İstanbul'un Bizans Anıtları, İstanbul 2005, s. 175-183.C. Mango, Bizans Mimarisi (haz. Bülent İşler), [baskı yeri ve tarihi yok], s. 197-206.R. Ousterhout, "Eski ve Yeni Bulgular Işığında Pantokrator Kilisesi (Zeyrek Camii) Bezemeleri", 1. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Özetleri, İstanbul 2007, s. 432-439.Yıldız Ötüken, "İstanbul Kiliselerinin Fetihten Sonra Yeni Görevleri, Banileri ve Adları", HSBBD, X/2 (1979), s. 78.Semavi Eyice, "Zeyrek Kilise Cami", DBİst.A, VII, 555-557.

MOLLA FENÂRÎ (K.S)
(D. H.Safer 751-M.Nisan 1350.Fenar – V.H. Receb 834-M.15 Mart 1431/Bursa.)

Din âlimi, bilim adamı, müceddid, müderris, mutasavvıf, Veli. Birinci Osmanlı Devleti müftüsü, ilk şeyhülislamı.

DOĞDUĞU YER, KÜNYESİ VE AİLESİ

Osmanlı medeniyetinin inşa edilmesinde ve yüksek seviyelere ulaşmasında, Osmanlı padişahları ile onların himaye ettiği âlimlerin, evliyaullahın, devlet adamlarının rolü büyüktür. Osmanlı medeniyetinin teşekkülünde önemli katkıları olanlardan birisi de **Molla Fenari Hazretleri**dir. Molla Fenari çok yönlü bir âlimdir. Akli ve nakli ilimlerde en yüksek mertebededir. Tasavvufi yönü de bulunan Fenari, şer'i ilimlerle sufiliği birleştirebilmiş bir gönül sultanıdır. Devletine müderris olarak, kadı olarak, şeyhülislam olarak büyük hizmetlerde bulunmuştur. Çok talebe yetiştirmiş, Osmanlı medrese sistemini yeniden düzenlemiştir. Umumiyetle Osmanlı devletinin ilk şeyhülislamı olarak kabul edilir.

Fenari Hazretlerinin asıl ismi Muhammed olup, künyesi Şemseddin Muhammed b. Hamza'dır. b. Ahmed er-Rûmî el- Fenârî dir. Babası Hamza Efendi'dir. H.751 yılının Safer ayında Miladi Nisan 1350 de 1350 yılında doğan Fenari Hazretlerinin babası da âlim, mutasavvıf bir zat olup, evliyaullahtandır. Bu köyde doğduğu veya

babasının fenercilik san'atıyle meşgûliyetinden dolayı "Fenârî" nisbetiyle meşhûr oldu. **Babası da,** Ünlü mutasavvıf Sadreddin-i Konevî'nin halifelerindendir. ***(İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Molla Gürani)***

Bu nisbenin, Mâverâünnehir bölgesinde ya da Bursa civarında Yenişehir ile İnegöl yakınlarındaki Fenâr köyünden geldiğini söyleyenler bulunduğu gibi babasının fenercilik mesleğiyle ilgili olduğunu ileri sürenler de vardır. Kahire'de ondan icâzet alan İbn Hacer el-Askalânî'nin İbnü'l-Fenerî diye tanındığını belirtmesi, Zeynüddin el-Hâfî'nin halifesi İbn Gānim el-Kudsî'ye gönderdiği Arapça bir şiirinde kendisinden İbnü'l-Fenârî diye söz etmesi babasının da bu nisbeyle anıldığını göstermektedir. ***(Taşköprizâde, s. 27***)

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yaşamış Din âlimi, bilim adamı, müderris, birinci Osmanlı Devleti müftüsü/şeyhülislamıdır. Fenârî nisbesinin, Mâverâünnehir bölgesinden veya Bursa civarında Yenişehir ile İnegöl yakınlarındaki Fenar köyünden ya da Mollâ Fenârî'nin babasının fenercilik mesleğiyle olan ilgisinden kaynaklandığı gibi farklı görüşler ileri sürülmüştür Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislâmı ve zamanının müceddidi olan büyük İslâm âlimi. Lakabı Şemsüddîn'dir. Bu köyde doğduğu veya babasının fenercilik san'atıyle meşgûliyetinden dolayı "Fenârî" nisbetiyle meşhûr oldu.**M.**15 Mart 1431-H.1 Receb 834 yılında 80 yaşında Bursa'da vefat etti. Rabbim rahmetiyle muamele eylesin.

Eğitimi ve Hocaları

Molla Fenârî, ilköğrenimini babasının yanında tamamlamış, küçük yaşta babasından tasavvuf ilmini ve ahlakını öğrenmiştir. Daha sonra İznik'te Alâeddin Ali Esved'in derslerine devam etmiş, Hocasıyla arasında geçen ilmî bir tartışma yüzünden oradan ayrılmış ve Amasya'ya gitmiştir. Hamîduddîn-i Kayserî'in derslerine devam etmiştir. Amasya'da Cemâleddin Aksarâyî'nin öğrencisi olmuş ve 778 (1376) yılında kendisinden icâzet almıştır. Ardından Seyyid Şerîf el-Cürcânî ile birlikte gittiği Kahire'de başta Ekmeleddin el-Bâbertî olmak üzere çeşitli âlimlerden şer'î ilimleri tahsil etmiş; Hanefî fıkıh âlimi Ekemâleddîn Bâbertî'den de icâzet aldıktan sonra Bursa'ya dönmüştür. Yıldırım Bayezid tarafından Manastır Medresesi müderrisliği ve bunun yanı sıra 795'te (1393) Bursa kadılığı ile görevlendirilmiş, Bu vazifesini on yıl kadar sürdürmüştür. Molla

Fenari müderris olarak Bursa'da. Yıldırım, Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde müderris olarak görev yapmıştır..1424 den 1431 yılına kadar Şeyhülislamlıkgörevinde bulunmuştur..

Ankara Savaşı'ndan sonra Seyyid Mehmedi Buharî ve bir grup alim ile Timur tarafından esir olarak Kütahya'ya getirilmiştir.***(Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1998 8. baskı) Osmanlı Tarihi II. Cilt: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar Ankara: Türk Tarih Kurumu)***

Ankara Savaşı'nın ardından Timur'un askerleri Bursa'yı ele geçirince, daha önce Yıldırım Bayezid'in esir alıp hapsettirdiği Karamanoğlu Alâeddin Bey'in iki oğlu II. Mehmed Bey ve Ali Bey hürriyetine kavuşmuş ve Timur tarafından Karamanlı ülkesinin yönetimine getirilmişti. Molla Fenârî de muhtemelen Mısır seyahati dönüşünde Konya ve Karaman'a uğradığında tanıştığı Mehmed Bey'le Karaman'a gitti. Orada on yıldan fazla bir müddet ders verdi. 817'de (1414) Bursa'ya döndü ve Çelebi Sultan Mehmed devrinde 818 (1415) yılında ikinci defa Bursa kadılığına getirildi. 822'de (1419) çıktığı hac seyahatinden dönerken Kahire'ye uğradı ve el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî'nin isteğiyle bir süre orada kaldı. Kahire'de bulunduğu sırada dönemin önde gelen âlimleriyle ilmî müzakerelerde bulundu ve ders verdi. 823 (1420) yılında Mısır'dan ayrılan Molla Fenârî, Kudüs'e uğradıktan sonra Bursa'ya döndü ve eski görevine devam etti. II. Murad tarafından 828'de (1425) müftülük vazifesine tayin edildi.

Sultan İkinci Murâd Hân'ın iltifât ve teveccühlerine kavuştu. Onu müftîlik ve kadılık mevkiinin en yüksek makamı olan şeyhülislâmlık vazîfesine ta'yin etti. Pâdişâhın her husûsta en hâs müşaviri oldu. Bu yüksek âlime karşı halkın gösterdiği hürmet ve saygı, fevkalâde idi. Câmi-i şerîfe giderken, halk onu görmek için toplanır, o fazîlet timsâlini görmekten büyük bir haz duyardı. Tefsîr, fıkıh, usûl-i fıkıh ve daha başka ilimlere dâir yazdığı çok kıymetli eserleri vardır. Mantık ilmine dâir olan "Îsâgûcî şerhi"ni bir günde yazıp tamamlamıştır.

Bursa'da müderrislik ve kadılık yapan Molla Fenârî, kazzazlık (ipekçilik) yaparak da nafakasını te'min etmeye çalıştı ve kazandığı paralar ile çok hayrat ve hasenatta bulundu. Kale'de, Manastır mahallesinde ve Debbâglar semtinde olan mescidler ile,

Pınarbaşı'ndaki Dâr-ül-hadîs, onun yaptırdığı eserlerdendir. Kudüs'te de bir medreseyi satın alıp, masraflarını, Anadolu'da yaptığı vakıfların gelirinden karşılamıştır. Vefâtında, çok para ve onbinden çok kitap bıraktı.

Bursa'yı ilim merkezi haline getirmiştir

Molla Fenârî İskender Târihi'ni nazm eden meşhur şâir Ahmedî ve tıpta Şifâ kitabının sâhibi tabîb Hacı Paşa ile birlikte, Mısır'da Ekmeleddîn-i Bâbertî'nin huzûrunda ders arkadaşı idiler. Bir gün bir velîyi ziyârete gitmişlerdi. Bu zât, onlara bakıp, Mevlânâ Ahmedî'ye; "Sen, vaktini şiirde harcarsın." Hacı Paşaya; "Sen ömrünü tıpta harcarsın.", Molla Fenârî'ye ise; "Sen de, din ve dünyâ reisliğini, ilim ve takvâyı birlikte bulundurursun." buyurdu. Gerçekten de, bu zâtın buyurduğu gibi oldu. Din ilimleri yanında fizik, matematik ve astronomi de öğrenenMolla Fenârî, tasavvufta yüksek derecelere kavuştu. İlim tahsîlini tamamladıktan sonra Anadolu'ya dönerek Bursa'ya yerleşti ve talebe yetiştirmeye başladı.

İlim tahsilini tamamladıktan sonra **Bursa**'ya yerleşen Fenari Hazretleri, burada müderrislik ve kadılık görevlerinde bulundu. **Yıldırım Beyazıt Han**, **Çelebi Sultan Mehmet** ve **Sultan İkinci Murat Han** devirlerinde yaşayan Fenari Hazretleri, Bursa'yı ilim merkezi haline getirir. Ömrü öğrenmek ve öğretmekle geçer. Osmanlı medrese sistemini yeniden düzenler ve kendinden sonra gelenlere büyük tesiri olur. Müderrisliği ve kadılığı esnasında adı ve şöhreti iyice yayılır. İlim tahsil etmek isteyen, onun derslerine katılır. Çok talebe yetiştirir. Devlet adamları ve halk tarafından büyük itibar ve iltifat görür. Zahiri ilimlerin yanında babasının mesleği olan tasavvufa da ehemmiyet vermiş. Uzunçarşılı, Molla Fenari'nin, **Muhyiddin İbn Arabi** felsefesini neşrettiğini bildirir.

Bir dönem Konya'da bulunmuş ve ders okutmuş

Molla Fenari bir dönem Bursa'dan Konya'ya gitmiştir. Konya'da **Karamanoğlu Mehmed Bey** tarafından çok iyi karşılanır. Karamanoğlu Mehmed Bey, Fenari Hazretlerine büyük ihsanlarda bulunur. Kendisine fevkalade cömert davranır. Büyük hürmet gösterir. Fenari Hazretlerine ve talebelerine hatırı sayılır meblağda günlük tahsisat bağlar. Bu da zamanın Türk devletlerinin, beyliklerinin ilme ve ilim adamına ne kadar değer verdiklerini gösterir. Molla Fenari'den

talebe okutması için ricada bulunur. Konya'da da ders okutan Fenari Hazretleri, ilimde yüksek derecelere ulaşan talebeler yetiştirir.

Molla Fenari, Karaman Bey'in kızı **Gül Hatun** ile evlenir. İki oğlu ve iki kızı olur. İki oğlu da kendisi gibi âlim olarak yetişmişler ve onlar da Bursa'da kadılık yapmışlardır. Fenari Hazretlerinin torunları da ilimde iyi yetişmiş, irfan sahibi olmuşlar, Osmanlı devletine kadı olarak, şeyhülislam olarak hizmet etmişler, kurdukları vakıflarla başta cami yapımı olmak üzere, nice hayır ve hasenatta bulunmuşlardır. Onun soyundan gelen Ali bin Yûsuf, İstanbul-Aksaray'da, Vatan caddesindeki kiliseyi câmi yapmıştır. İmâm-ı Îsâ Efendi, câmi'ye çok vakıf yaptığından, "Fenârî Îsâ" mescidi denilmiştir. Bu zât Bursa'da kadı iken, 903 (m. 1497) yılında vefât etmiştir. Ahfadından (torunlarından) Muhyiddîn bin Muhammed Fenârî, onüçüncü şeyhülislâm olup, Beykoz'a bağlı Dereseki köyünde ve Rumelihisârında birer mescid yaptırmış, 954 (m. 1547) senesinde vefât etmiştir. Kabri, Eyyûb Sultan'dadır.

Sultan Çelebi Mehmet, Karamanoğlu Mehmet Bey'e galip gelince, Molla Fenari Hazretlerini tekrar Bursa'ya davet eder. Bu daveti kırmayan Fenari Hazretlerine tekrar eski müderrislik ve kadılık görevleri verilir. Hatta Sultan Çelebi Mehmet, Fenari Hazretlerini her işte merci yapmış. Bu durum Fenari Hazretlerine karşı devletin yüksek kademesinde kıskançlığa bile yol açmış. Daha sonra Sultan İkinci Murat Han'ın iltifat ve teveccühlerine de mazhar olan Fenari Hazretleri, bu sultan tarafından müftîlik ve kadılık makamının en yüksek derecesi olan şeyhülislamlık vazifesine tayin edilerek, Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı olur.

"Elimin kazancı daha fazlasına müsaade etmiyor"

Hayatında birçok defa Mısır'a giden Faneri Hazretleri, 1419 yılında Hicaz'a giderek hac farizasını yerine getirir. Memluk Sultanı **Melik Mümeyyid**'in daveti üzerine Hac dönüşü tekrar Mısır'a uğrar. Bir müddet burada kalır, âlimlerle, evliya ile sohbet eder, ilmi müzakerelerde bulunur. Kaldığı müddet zarfında talebe de okutur. Bu haccında Medîne-i münevverede iken, orada vefât eden büyük velî Şâh-ı Nakşibend'in halîfesi Muhammed Pârisâ'nın cenâze namazında bulundu.

Sultan Çelebi Mehmed'in çağırması üzerine Bursa'ya döner.

İlmi faaliyetleri, kadılık, müderrislik ve şeyhülislamlığının yanında ipekçilikle de uğraşan Fenari hazretlerinin bu yüzden maddi durumu iyidir, hali vakti yerindedir. Çok cömert olan Fenari hazretleri, kazancıyla çok hayır ve hasenatta bulunur. Hac dönüşü Kudüs'e de uğrar. Burada bir medreseyi satın alarak, masraflarını Anadolu'daki vakıflarından karşılar. Bursa'da mescitler ve medreseler yaptırır. Her yönden hali vakti yerinde olmasına rağmen, hususi hayatında mütevazılığı elden bırakmaz. İpekçilikten iyi anladığı için, nafakasını bu işten temin ederdi. Süslü elbiseler giymez, gösterişten uzak durur, mütevazılığın sebebini soranlara da, ***"Elimin kazancı daha fazlasına müsaade etmiyor"*** diye cevap verirmiş.

Yıldırım Beyazıt'ın mahkemede şahitliğini kabul etmez

Sultan Yıldırım Beyazıt ve **Somuncu Baba** ile menkıbeleri vardır. Bursa'da kadı iken bir mahkemede Sultan Yıldırım Beyazıt'ın şahitliğine müracaat edilmesi gerekir. Kadı Fenari Hazretleri, Sultan'ın şahitliğini, cemaatle namaz kılmadığı için kabul etmez. Zira İslam'da cemaatle namaz kılmak şahitlik şartlarındandır. Bunun üzerine Yıldırım Beyazıt oturduğu sarayın yanına bir cami yaptırır ve namazlarını cemaatle kılmaya başlar.

Somuncu Baba'yla olan menkıbesi de hayli meşhurdur. Molla Fenârî, uzun zaman Bursa'da kalan ve Somuncu Baba diye tanınan Hâmid-i Aksarâyî'den de ilim ve feyz almıştır. Büyük bir velî ve yüksek âlimlerden birisi olan Somuncu Baba, önceleri Bursa'da yaptırdığı fırında pişirdiği ekmekleri satarak geçinirdi. O sırada Molla Fenârî de Bursa'da kadılık yapıyordu. Somuncu Baba'nın ilimdeki ve evliyâlıktaki üstünlüğünü bilenlerden idi. Sultan Yıldırım Bâyezîd. Niğbolu zaferinden sonra Bursa'da Ulu Câmi'yi inşâ ettirmeye başlamıştı. İnşâat sırasında, câmide çalışan işçilerin ekmek ihtiyâcını Somuncu Baba karşılamıştı. Câmi'nin inşâsı bittiğinde, açılış günü Cum'a hutbesini okumak üzere Pâdişâh'ın dâmâdı büyük âlim ve velî Seyyid Emîr Sultan hazretlerine vazîfe verilmişti. O gün orada, Molla Fenârî ile beraber büyük bir âlim topluluğu da vardı. Tam Cum'a vakti gelince, Emîr Sultan hazretleri; "Sultânım, zamanımızın büyüğü burada bulunurken, bizim hutbe okumamız edebe uygun değildir. Bu câmi-i şerîfin açılış hutbesini okumaya lâyık olan zât, şu kimsedir!" diyerek Somuncu Baba'yı işâret etti. Şöhretten son derece sakınan bu büyük velî, Pâdişâh'ın emri üzerine minbere doğru yürüdü. Emîr

Sultân'ın yanına gelince; "Ey Emîr'im! Niçin böyle yapıp, benim hâlimi ele verdiniz?" dedi. Emîr Sultan da: "Sizden daha üstün bir kimse göremediğim için böyle yaptım" diye cevap verdi. Cemâat hayret içinde kalmıştı. Somuncu Baba'nın okuyacağı hutbeyi merakla baklemeye başladılar. Minbere çıkan Somuncu Baba, öyle güzel bir hutbe îrâd buyurdu ki, o zamana kadar cemâat böyle bir hutbeyi hiç kimseden dinlememişlerdi. Hutbede; "Ulemâdan ba'zısının, Fâtiha-i şerîfenin tefsîrinde müşkilâtı bulunmaktadır. Onun için, bugünkü hutbemizde bu sûrenin tefsîrini yapalım" buyurdu. Fâtiha sûresinin yedi türlü tefsîrini yaptı. Bu konuda nice hikmetli sözler beyân eyledi ki, herkesin hayreti daha da çok arttı. Bursa'da herkes, artık onun büyüklüğünü anlamıştı. Başta kadı Molla Fenârî; "Somuncu Baba, önce bizim bu sûrenin tefsîrindeki müşkilimizi halletti. O, bunun büyük bir kerâmetiydi. Çünkü, Fâtiha'nın birinci tefsîrini bütün cemâat anlamıştı, ikinci tefsîrini, cemâatin bir kısmı anladı. Üçüncüsünü anlayanlar çok azdı. Dördüncü ve sonraki tefsîrlerini, içimizde anlıyan yok gibiydi" demekten kendini alamamıştı.

Namazdan sonra hemen evine giden Somuncu Baba'yı ilk ziyâret eden Molla Fenârî oldu. Bu ziyâret sırasında ona; "Efendim, bu günlerde Fâtiha sûresinin tefsîrini yapmak istiyordum. Fakat anlıyamadığım ba'zı yerleri vardı. Bu hutbeniz ile, anlıyamadığım yerleri açıklamış oldunuz. Medresede, hizmetlerimizin karşılığında kazandığımız beşbin akçe paramız vardır. Helâl olmasında hiç şüpheniz olmasın. Kabûl buyurursanız, bunu size hediye etmek ve ayrıca sizin talebeniz olmakla şereflenmek istiyorum" deyince, Somuncu Baba ona teveccüh edip duâ eyledi. Molla Fenârî, çok feyz ve ma'rifetlere kavuştu. Yazdığı tefsîrlerinde bu ince ma'rifetleri beyân eyledi. Bir cild büyüklüğündeki "Fâtiha Tefsîri", bu ince bilgilerle doludur. Bu hâdiseden sonra büyüklüğü herkes tarafından anlaşılan Somuncu Baba; "Sırrımız ifşa oldu. Herkes bizi tanıdı" diyerek, Bursa'dan ayrılmak istedi. Bir sabah erkenden, Gaves Paşa Medresesi'nden birkaç talebeyi yanına alarak yola çıktı. Somuncu Baba'nın Bursa'yı terk etmekte olduğunu haber alan Molla Fenârî, koşarak bir çınarın yanında arkasından yetişti. Gitmeyip, Bursa'da kalması için çok yalvardı, ricalarda bulundu ise de, kabûl ettiremedi. Sonunda Bursalılara duâ etmesini taleb etti. Bu çınarın yanında Bursa'ya dönerek, feyizli ve bereketli bir şehir olması ve yeşil olarak

kalması için duâ etti. Birbirine veda ederek ayrıldılar. "Duâ Çınarı" denilen bu ağaç, Bursa'nın Ankara yolu çıkışındadır.

Tefsir, tasavvuf, fıkıh, usul-i fıkıh, kelam, mantık ve belagat dallarında çok kıymetli eserler yazdı.

Kendisinin de kerametlik hallerinin bulunduğu belirtilir kaynaklarda. Fenari, 1431 yılında Recep ayında Bursa'da vefat etti. Kabri kendi yaptırdığı caminin yanındadır. Memlekette İmam-ı Azam diye anılan Fenari, kütüphanesinde binlerce cilt kitap bırakır. Tefsir, tasavvuf, fıkıh, usul-i fıkıh, kelam, mantık ve belagat dallarında çok kıymetli eserler yazmış. Bunlardan birisi yüz kadar ilim ve fenden bahsettiği **Enmûzecül-ulûm** olup, telifini oğlu **Mehmed Çelebi** yapmıştır. Bu çalışması, **Fahreddin Razi**'nin **Hadikatül-envar** eserinden toplanmış. Bir diğer önemli eseri, Karamanoğlu Mehmed Bey adına yazdığı **Ayn-ül ayan** isimli Fatiha suresi tefsiridir. Bu tefsirinde tasavvuf, kelam, usul, meani, belagat ve diğer ilimlerden de bahsetmesinden dolayı, tefsirin çok değerli olduğu ifade edilir. Usul-i fıkh'a dair yazdığı ve birçok önemli eseri tetkik ederek kaleme aldığı **Fusulül-bedayi li usulüş-şerayi** isimli eserini otuz senede tamamlamış. Mantıkla ilgili olarak yazdığı **İsagoci şerhi** de çok önemli bir eseri olup, Osmanlı medreselerinde uzun zaman ders kitabı olarak okutulmuş. Bu eserini bir günde yazmış.

Bursa'da medfun bulunan Molla Fenari Hazretleri, ilmiyle, maneviyatıyla bugün de bizlere hizmet etmektedir. Allah, onların ruhaniyetinden, feyzinden ve ilminden bizlere istifade etmeyi nasip etsin.

Molla Fenârî, Tasavvufta Zeyniyye tarikatına mensûb idi. İpekçilikten çok iyi anladığından, kendisine yetecek kadar parayı sağlamak için bu işle uğraşır ve yiyeceği, giyeceği için lâzım olan parayı kendi emeği ile kazanırdı. Süslü elbiselerle dolaşmaktan hiç hoşlanmazdı. Gayet mütevâzi olarak giyinir, başında bir dolama ile dolaşırdı. Böyle giyinmesinin sebebini soranlara; "Elimin kazancı, daha fazlasına yetmiyor" diye cevap verirdi.

Şeyh Zeynüddîn-i Hâfî hazretlerinin en büyük halîfesi Şeyh Abdüllatîf-i Kudsî, Anadolu'yu şereflendirdiğinde, Molla Fenârî onun gelişini parlak bir manzûme ve güzel bir şiirle kutlamıştı. Zeynüddîn-i Hâfî de, aynı bahr ve vezinde bir karşılık söyleyerek, pekçok övücü

sözler yazmış ve Molla Fenârî'ye göndermişti ki, bu şiirin sonu şöyledir:

"Dilerim ilâhî, sürüp gitsin onun ikbâli.
Cin, insan, herkes alsın ondan feyzini.
Ömrüne kurban olam, güçsüz şi'rim bu cevapta,
Hassân'ın şi'riyle. Hâtem cömertliği yanında.
Medhimse bir üstünlük kazandırmaz benden sana.
Hafif sayılırız elbet bütün şâirlerden daha.
Eğer bu sözlere derseler utanırım öyle,
Fenârîzâde övgüsüne İbn-i Gânim cevâbı diye"

Büyük İslâm âlimi Mevlânâ Şemseddîn Fenârî'nin ömrünün sonlarına doğru gözlerine perde geldi. Göremez oldu. Bir gece Resûlullah (aleyhisselâm) efendimiz; "Tâhâ sûresini tefsîr eyle!" diye buyurdukta; "Yüksek huzûrunuzda, Kur'ân-ı kerîmi tefsîr etmeye gücüm olmadığı gibi, gözlerim de görmüyor" demişti. Peygamberlerin tabibi olan Resûlullah efendimiz (aleyhisselâm) mübârek hırkasından bir parça pamuk çıkarıp, mübârek tükrüğü ile ıslattıktan sonra gözleri üzerine koymuştur. Molla Fenârî uyanıp, pamuğu gözlerinin üstünde bularak kaldırmış, görmeğe başlamıştır. Allahü teâlâya hamd ve şükr etmiştir. Pamuk ipliklerini saklayıp, öldüğü zaman gözleri üzerine konmasını vasıyyet etmiştir. Gözlerinin açılmasının bir şükrânesi olarak, 833 (m. 1429) senesinde Şam yolu ile ikinci defa hacca gitmiştir. Bu esnada Mısır'a ve Kudüs'i şerîfe de uğramış, birçok âlim ile sohbet edip, birbirlerinden istifâde etmişlerdir.

Molla Fenârî, "İskender Târihi"ni nazm eden Mevlânâ Ahmedî ve tıbda "Şifâ" kitabının sahibi tabîb Hacı Paşa ile birlikte, Mısır'da Ekmelüddîn-i Bâbertî'nin huzûrunda ders arkadaşı idiler. Birgün bir evliyâyı ziyârete gitmişlerdi. Bu zât, onlara bakıp. Mevlânâ Ahmedî'ye; "Sen vaktini şiirde harcarsın", Hacı Paşa'ya; "Sen ömrünü tıbda harcarsın", Molla Fenârî'ye de; "Sen de din ve dünyâ reîsliğini, ilim ve takvâyı birlikte bulundurursun" buyurdu. Gerçekten de, bu zâtın buyurduğu gibi oldu.

Sultânın veziri olan Hacı İvaz Paşa, bir konuda Molla Fenârî'ye kızmış bulunduğundan, gözleri görmez olunca, lâf olsun diye; "Dilerim ki, o amâ ihtiyârın namazını ben kıldırayım" demişti. Bu söz Molla Fenârî'nin kulağına ulaşınca; "Ol kimse câhildir. Cenâze namazını kıldırmayı beceremez. Cenâb-ı Hakkın kapısından ümidim

şudur ki, bana hemen şifâ buyurup, onu a'mâ eyleye ve ben onun namazını eda edeyim" dedi. Çok zaman geçmeden Molla Fenârî. Allahü teâlânın lütuf ve ihsânına kavuşup, görmeyen gözü aydınlandı. Rü'yâsında Resûlullah (aleyhisselâm) efendimizi görüp. O'nun mübârek tükrüğünün ve gözüne koyduğu pamuğun bereketiyle gözleri açıldı. Tam bu günlerdeydi ki, vezirin gözleri görmez oldu. Vezir, Molla Fenârî'den evvel vefât edip, cenâze namazını da Fenârî hazretleri kıldırdı.

VEFATI

H.833.M.1430 yılında yaptığı ikinci hac yolculuğunda da Kahire'ye uğrayan Molla Fenârî Hazretleri buradaki âlimlerle ilmî görüşmeler yapmış, Döndükten kısa bir süre sonra H.1 Receb 834 – M.15 Mart 1431 tarihinde Bursa'da vefat etmiştir. Cenazesi kendi yaptırdığı caminin hazîresine defnedildi. Kabri, Bursa'nın en yüksek semtinde bulunmaktadır. Keşîş Dağı eteğinde, Maksem adı verilen semtte yaptırdığı mescidin yanındadır

Vefâtında 10 bin cildi aşkın kitap bırakmış… Bıraktığı tefsirler, hâşiyeler ve temize çekemediği pek çok te'lif risâleleri, daha sonraki asırlarda, Osmanlı ilim silsilesinin yolunu aydınlatmıştır. Te'lifâtı arasında bilhassa usûl-i fıkha dâir, "Fusûlü'l-Bedâyi' li-Usûli'ş-Şerâyi'" isimli eseri çok kıymetlidir. Bunu otuz senede tamamlamıştır. Öğrencileri arasında oğlu Mehmed Şah Fenârî, Şehâbeddin İbn Arabşah, Kadızâde-i Rûmî, Kutbüddinzâde İznikî, Kâfiyeci, Emîr Sultan, Molla Yegân ve İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimler bulunmaktadır.

TASAVVUFLA İLİŞKİSİ

Molla Fenârî, Osmanlı Devleti'nde tasavvufa ilgi duyan ilmiye mensuplarının önde gelenlerindendir. Tasavvuf kültürüne olan yakın ilgisi bazı eserlerinde açıkça görülür. Tasavvufî düşüncelerinin şekillenmesinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tesiri vardır ve İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen Ekberiyye mektebinin görüşlerini Anadolu'da temsil eden âlimler arasında yer almaktadır. Babasından Sadreddin Konevî'nin Miftâḥu'l-ġayb'ını okumuş, daha sonra bu eseri şerhetmiştir. Fenârî ayrıca hem Miftâḥu'l-ġayb'ı hem de İbnü'l-Arabî'nin Fuṣûṣü'l-ḥikem'ini okutmuştur.

Kaynaklarda ayrıca Ebheriyye (Evhadiyye-Safeviyye / Erdebîliyye) ve Rifâiyye tarikatlarından hilâfet aldığı ve Zeyniyye

tarikatına da intisap ettiği kaydedilmektedir. Diğer taraftan Fahreddin er-Râzî ekolüne bağlı olup Râzî'nin geliştirdiği İbn Sînâcı sistemin Osmanlı geleneğine taşınmasında önemli rol oynamıştır.

Gerek devlet erkânının gerekse halkın saygı gösterdiği ve maddî durumu iyi olmasına rağmen sade bir hayat yaşadığı nakledilen Molla Fenârî geçimini sağlamak için ipekçilikle meşgul olmuştur.

Molla Fenârî, Kudüs'te bir medrese ile Bursa'da üç mescid ve bir medrese yaptırmış, 833 (1430) tarihli vakfiyesiyle bunlara birçok emlâkini tahsis etmiştir. ***(Bilge, s. 232-241).***

Oğullarından Mehmed Şah Fenârî de (ö. 839/1435) âlim olup çeşitli eserler telif etmiş, Yûsuf Bâlî ise (ö. 840/1436-37) müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfına tanınan imtiyazlar ilk defa II. Murad tarafından Molla Fenârî ailesine verilmiş, daha sonra bütün ilmiye ailelerine teşmil edilmiştir.

Kuruluşundan itibaren tasavvuf ehlini koruyup kollayan Osmanlı Devleti, ortaya koyduğu bilinçli politikalar sâyesinde medrese ile tekke arasında sağlıklı bir denge oluşturmayı başarmış gözükmektedir. Kurulan bu denge Osmanlı toplumda önemli oranda "mutasavvıf-âlim" tipinin yetişmesine imkân sağlamıştır

Molla Fenârî, yalnızca tasavvufa ilgi duyan bir âlim olmaktan öte, Osmanlı tasavvuf târihinde önemli bir işlevî üstlenen köşe taşlarından biri olma niteliğini taşımaktadır. Nitekim o, bir şeyhülislâm olarak zamanında ulemânın başı durumunda olduğu gibi, aynı zamanda entelektüel tasavvuf anlayışını sürdüren Ekberiyye mektebinin önemli bir temsilcisi ve birçok tarîkat silsilesinin kendisinde birleştiği önemli bir merkez durumundadır.

Onun bu çok yönlü durumu bir yandan tasavvuf ehlince öteden beri uygulanagelen birtakım âdâp ve usulleri benimseyip bizzat icrâ etmesine, diğer yandan da tasavvufa muhâlif olanlara karşı bir kısım eserler yazarak tasavvuf düşünce ve anlayışını benimsetmek için gayret göstermesine vesîle olmuştur. O dönemde sûfîlerin uyguladığı tarîkat âdâp ve erkânını savunmak için müstakil bir risâle kaleme almış olması bunun en güzel göstergesidir.

Giriş kısmında eserin yazılış sebebini şu şekilde açıklamaktadır:"***Bazı kimseler tasavvuf ehlinin yaptıklarını bid'at, tavırlarını gösteriş ve aldatma, sözlerini de yalandan ibâret zannetmektedirler. Oysa ben biliyorum ki, onlar Peygamberden***

mîras olarak aldıklarını uyguluyor, Kitap ve Sünnet'in gösterdiği sağlam ve emin bir yolda yürüyorlar…"(Molla Fenârî, Sûfiyyenin Libas ve Etvâr ve Meslekine Dâir İtirâzâta Reddiye, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 71, vr. (1b-18b).

Fenârî' başka eserlerinde de tasavvuf düşünce ve anlayışını özellikle ilmiye mensuplarına benimsetmek için özel çaba sarfetmiştir.. Ekberiyye mektebinin İbnül- Arabî'den sonra ilk temsilcisi Sadreddin Konevî'nin vücut, vücut mertebeleri vb. konulardan bahsettiği Miftâhu'l-gayb isimli eserine yazdığı şerhin (Misbâhu'l-üns) ön sözünde açıkça, tasavvuf ehlinin ortaya koyduğu keşfî kâideleri (kavâid-i keşfiyye) mümkün olduğunca nazar ve burhan metodunu kullananların (ulemâ) akıllarına uygun gelecek şekilde açıklamaya çalıştığını belirtmekte.***(Molla Fenârî, Misbâhu'l-üns (thk. Muhammed Hâcevî), Tahran 1416, s. 10.)***

Aynı çabayı Fâtiha sûresinin tefsîri sadedinde kaleme aldığı Aynü'l-âyân isimli eserinde de göstermektedir. Fikrî açıdan kendi döneminde tasavvuf düşünce ve anlayışını bir kısım eserleriyle savunmuş olan Fenârî'nin, fiilî olarak da bizzat tasavvufun içinde olduğu görülmekte, devlet nezdindeki yüksek mevkiine rağmen başına derviş tâcı, üzerine de basit ve sâde giysiler giymeyi tercih ettiği belirtilmektedir.(***Isâmuddin Ahmed Taşköprîzâde, eş-Şekâiku'n-nûmâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye (nşr. Ahmed Suphi Furat), İstanbul 19B5, s. 25.)***

Molla Fenârî Sadreddin Konevî'den babası Hamza Efendi vâsıtasıyla Ekberiyye mektebinin görüşlerini aldığı gibi, ayrıca Harîrîzâde'nin tasnifine göre Ebheriyye'nin bir kolu olan Evhadiyye tarîkatından da iki ayrı silsileyle hilâfet almıştır.

Molla Fenârî'nin hilâfet aldığı diğer tarikatlar; Kadiri tarikatının bir kolu olan Ekberiyye, Rifâiyye, Halvetiyye, Bistamiyye, sühreverdiyyenin bir kolu olan Zeyniyye dir.

Öyle anlaşılıyor ki o, bir yandan şeyhülislâmlık görevini icrâ ederken diğer yandan da tarîkat şeyhliği vazîfesini yürütmekteydi. Düşünce olarak Ekberiyye mektebinin görüşlerini benimsemişti. Bilindiği gibi Ekberiyye, vahdet-i vücut anlayışı başta olmak üzere Muhyiddin İbnü'l- Arabî'nin görüşlerini benimseyenlerin oluşturduğu bir mekteptir. Bursalı M. Tâhir ile daha sonra İ. H. Uzunçarşılı gibi müellifler, Fenârî'nin feyz aldığı tarîkatları sayarken Ekberiyye'yi de bu tarîkatlardan biri olarak saymış, bazı araştırmacılar da bu görüşü benimsemişlerdir. şeyhülislâm Molla Fenârî, devrinde ilmiye

mensuplarının başı olduğu gibi, ileri gelen birçok şeyhten icâzet/hilâfet almak suretiyle dönemindeki tarîkatların da önemli bir temsilcisi durumuna gelmiştir. Bu vasıflarıyla bir taraftan tarîkatların usul ve prensiplerini yaşatmaya çalışmış, bir taraftan da kaleme aldığı bir kısım eserleriyle tasavvuf ilminin diğer ilim dalları yanındaki önemine işâret etmiştir. Sahip olduğu bu çift yönlü özelliğiyle o, kanaatimize göre Osmanlı Devleti'nin hedeflediği mutasavvıf-âlim tipinin en güzel örneğini teşkil etmiştir.

Eserleri. .

Molla Fenârî; tefsir, tasavvuf, fıkıh, kelâm, mantık ve belâgat sahalarında yüzün üzerinde kıymetli eser kaleme almıştır. Bunlar arasından en meşhurları aşağıda sıralanmıştır. Eserlerinden biri Farsça, diğerleri Arapçadır:

1-Ayn-ül-A'yân: *Fâtiha sûresinin tefsîri. Mollâ Fenârî'nin çok bilinen eserlerindendir. Karamanoğlu Alâaddîn Bey'e ithaf edilmiştir. 1325 yılında İstanbul'da basılan eser genel anlamda tefsir ilmi hakkındaki bilgileri ve özel olarak da Fâtiha Sûresi'nin tefsirini ihtiva eder. Eser yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.*

2-Fusûl-ül-Bedâyi' fî Usûl-iş-Şerâyi: *Şeriat usulünde yenilikler meydana getirme. Molla Fenarî'nin en hacimli eserlerinden olup Hanefî Mezhebi'nin fıkıh usulüne dairdir.*

3- El-Fevâidü'l-Fenâriyye Şerh âlâ-İsâgucî: *Esîrü'd-dîn el-Ebherî'nin İsâgûcî adlı mantık kitabına yazılmış önemli şerhlerdendir.1886'da İstanbul'da basılmıştır.*

4- Enmûzecu'l-Ülûm: *"Bilimler Örneği" ansiklopedik bir eser*

5- Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye: *Es-Secâvendî'nin Hanefî fıkhına dair eseri El-Ferâiz'in şerhidir.*

6- Şerh-i Mevâkib üzerine talikât,

7- Esâsü's-Sarf fi-İlmi't-Tasrîf: Sarf ilmine dair olan bir risâledir.

8-Esmâ'il-Funûn,

9- Eş'ile,

10- Risâletu Riçâl-il-Gayb,

11- Risâletun fî Menâkib-iş-Şeyh Behâuddîn-i Nakşibendî,

12-Serhu Üsûl-il-Pezdevî,

13- Şerhu Telhîsi'l-Câmi'i'l-Kebîr fi'l-Fürû': *İmâm Kemâleddîn Muhammed'in fıkıh meseleleri konulu eseri Telhîsu Câmi'i'l-Kebîr'inin şerhidir.*

14- Serhu Telhîs-il-Miftâh

15-Hâşiye ale'd-Dav': *El-Mutarrizî'nin nahiv ilmine dair yazdığı El-Misbâh'a yazılmış hâşiyedir.*

16-Mecelle min-Ehli't-Tasavvuf: *Tasavvufa dair bu risâlede hakîkat-i Muhammediye ve ta'ayyün gibi kavramlar izah edilmiştir.*

17- Misbâhu'l-Üns Beyne'l-Ma'kûl ve'l-Meşhûd fî-Şerhi Miftâhi'l-Gayb: *Sadreddîn-i Konevî'nin Miftâhu'l-Gayb'ına yazılmış kapsamlı bir şerhtir.*

18-Risâle-i Ucâle (Der-Merâtib-i Selâse): *Varlık mertebeleri, yaratılış, tasavvuf konularındaki bu eser Farsçadır.*

19- Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî: *Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Arapça mukaddimesine yapılmış Arapça bir şerhtir. Risâle yayımlanmıştır.*

20- Şerhu Fıkhi'l-Keydânî*: Lutfullâh El-Keydânî'nin fıkıh konulu risâlesine yapılmış bir şerhtir.*

21- Şurûtu's-Salât: *Mollâ Fenârî'nin farklı zamanlarındaki teliflerinden derlenen bu eser namazın şartları konusundadır. Eerin Mollâ Fenârî'ye aidiyeti konusunda tereddüt vardır.*

22-Tahkîku Hakâ'iki'l-Eşyâ' ve Dekâ'iki'l-Ulûm ve'l-Ârâ: *Tasavvufa dair bir eserdir. İbn Arabî'nin Fütûhât-ı Mekkiyye adlı eserindeki iki beyitlik şiirin şerhidir.*

23-Ta'lîkât 'alâ-Evâ'ili'l-Keşşâf: *Zemahşerî'nin Keşşâf adlı eserine ilave olan bu risâle Fâtiha Sûresi'nden Bakara Sûresi'nin 133. ayetine kadarki kısma yazılmış hâşiyedir.*

24- Ta'lîka alâ-Istılâhâti's-Sûfiyye: *Cemâleddîn-i Kâşânî'nin Istılâhât-ı Sûfiyye'sine yazılan ta'lîkadır. Sayfa kenarlarına alınan notların toplamından oluştuğu ve dolayısıyla bu eserin müstakil olmadığı belirtilmiştir.*

Osmanlı ilim ve eğitim sisteminin temelini oluşturan medrese sistemi ve orada okutulan müfredat büyük oranda Mollâ Fenârî'nin gayretleriyle yerleşmiştir. Medreselerde Sa'deddîn-i Taftazânî ve Fahreddîn-i Râzî'nin eserlerinin okutulması doğrudan Mollâ Fenârî etkisiyledir.

DÜŞÜNCESİ

Düşüncesi. Molla Fenârî'nin düşüncesi genel olarak mantık, tefsir usulü, fıkıh usulü ve metafizikle ilgili eserlerinde ifadesini bulmuştur. İslâm düşünürlerinin yeni sentezlere yöneldiği hareketli bir dönemde yaşayan Fenârî, Moğol istilâsı ve Haçlılar sonrası İslâm dünyasının yeniden toparlanmaya çalıştığı ilmî ve fikrî ortamın güçlü bir temsilcisidir. Muhakkikler (muhakkikūn) olarak bilinen âlimlerin yetiştiği bu ortamda fikirleri teşekkül eden Fenârî dinî ve lisanî ilimleri, Fahreddin er-Râzî'nin metafiziğini ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf metafiziğini bir büyük sentezde uyumlu hale getirmeyi denemiştir. Onun ilmî kişiliği, Anadolu'da filizlenmeye başlayan ve giderek Osmanlı ilim zihniyetinin temelini oluşturacak olan medrese-tekke bütünlüğünü kendinde temsil etmiş ve mutasavvıf-âlim tipinin Dâvûd-i Kayserî'den hemen sonraki örneklerinden birini ortaya koymuş olması bakımından da önem arzetmektedir.

Molla Fenârî'nin ilmî projesinde mantık, din ilimleri metodolojisi ve tasavvuf metafiziği birbiriyle çelişmeden ilişki içine sokulmuştur. Usul ilmi mantıkla bütünleştiği gibi tasavvuf da şer'î ilimlerle tam bir uzlaşma halindedir. Ayrıca bu ilim anlayışında vahdet-i vücûd metafiziğinin de mantık yöntemlerine dayalı bir ifadeye büründürülmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla onun düşüncesinde klasik İslâm düşüncesinin beyân (dinî bilgi), burhan (aklî kanıt) ve irfan (tasavvuf metafiziği) şeklinde isimlendirilen araştırma alanları birbirini bütünleyen bakış açılarını ifade etmektedir.

Taşköprizâde Ahmed Efendi, metafizik (el-ilmü'l-ilâhî) sahasındaki teorik ve tasavvufî bilgi edinme yollarından söz ederken bu ikisi arasında bir geçişlilik bulunduğunu ve nefsin arındırılmasına dayalı tasavvuf yolunun Anadolu'daki en büyük temsilcisinin Fenârî olduğunu belirtmektedir ***(Mevsûʿatü muṣṭalaḥâti Miftâḥi's-saʿâde, s. 251).***

Bu tesbitle ima edilmek istenen şey Fenârî'nin İbnü'l-Arabî tarafından ortaya konan tasavvufî görüşleri benimsemesidir. Nitekim Fenârî, İbnü'l-Arabî'nin bir dörtlüğüne yazdığı küçük bir şerhte vahdet-i vücûd ontolojisinin temel önermelerini açıkça göstermiştir. Bu önermelerin vurguladığı ana fikre göre gerçek varlık birdir ve Allah'tır. O'ndan başka her şeyin mevcudiyeti, gerçek varlığın ezelden beri ilminde bulunan ilk örnek ya da aslî gerçekliklere (a'yân-ı sâbite, hakāik) göre tesbit edilmesinden ibarettir.

Bu varlığın taşıdığı isimler onun âlemle olan ilişkisini tanımlar ve nesnelerin hangi varlık düzeyinde gerçeklik kazanacağını belirler ***(Terceme ve Metn-i Şerḥ-i Rubâ'î, s. 42 vd.).***

Esasen Sadreddin Konevî'nin Miftâḥu'l-ġayb'ına Miṣbâḥu'l-üns adıyla yazdığı şerh Fenârî'nin vahdet-i vücûd metafiziğiyle irtibatının mükemmel bir göstergesidir. Ayrıca Sadreddin Konevî, eserinde tasavvuf metafiziğini felsefî terminoloji bakımından da anlamlı olacak şekilde konusu, ilkeleri ve problemleri bakımından yeniden inşâ etmek istediği için Fenârî'nin şerhiyle bu özgün girişime yeni açılımlar kazandırdığı söylenebilir.

Fenârî tarafından, "insan gücünün sınırları içinde hak olan Allah'ı yaratıklarla ilişkisi ve âlemin O'ndan neşet etmesi bakımından bilmek" şeklinde tanımlanan metafiziğin konusu varlık veya ontolojik anlamıyla Hak, dolayısıyla da Hakk'ın varlığı olarak belirlenmekte, ilkeleri ilâhî isimler, problemleri ise bu isimlerin varlık mertebelerinde nasıl tecelli ettiği, kısacası Hak ile âlem arasındaki ilişkinin nasıl gerçekleştiği şeklinde ortaya konmaktadır. ***(Miṣbâḥu'l-üns, s. 44 vd.; krş. Sadreddin Konevî, Tasavvuf Metafiziği, s. 9).***

Bu ontolojik yaklaşımla paralellik gösteren bilgi anlayışına göre tasavvuf metafiziğinin ilke ve problemleri hakkında gerçeği öğrenme ahlâkî arınma yoluyla, bu yol da benzer bir hali daha önce yaşamış ârifin delâletiyle olabilir. Eğitim yoluyla aktarılan bilginin ârif tarafından akla uygun yöntemlerle verilmesi mümkün olduğu gibi bilgileri alan kimse de bunların kesinliğine hükmetmek için mantıkî yollara her durumda ihtiyaç duymayabilir.

Bu bağlamda Fenârî'nin vurguladığı ana fikir, metafizik ilkelerin ancak ilâhî sırlara vâkıf olan âriflerce bilinebildiği ve dolayısıyla metafizik meseleler hakkında onların söz sahibi olduğu şeklindedir. Ayrıca âriflerin tasavvuf doktrinlerini akla uygun biçimde aktarması, bu bilgilerin esasen teorik yöntemin ölçütü sayılan mantığa indirgenebileceği anlamına gelmediği gibi belirli ölçütlerden mahrum bulunduğu yahut hiçbir ölçüte vurulamayacağı anlamına da gelmemektedir. Aksine, her bilgi ve varlık düzeyi için yeni ve izâfî mânalar kazanan çeşitli ölçütler söz konusudur. ***(Miṣbâḥu'l-üns, s. 48-49; krş. Sadreddin Konevî, Tasavvuf Metafiziği, s. 10-11).***

Fenârî'nin düşüncesinin ifade edildiği diğer bir alan fıkıh usulüdür. Bu sahada telif ettiği Fuṣûlü'l-bedâyiʿ adlı eser bir bakıma

Fahreddin er-Râzî sonrası düşüncesinin bazı temel özelliklerini taşır. Küllî kaideleri tesbit ederek bundan cüz'î kuralları çıkarmak bu düşüncenin en önemli unsurlarındandır. Diğer taraftan nakil ve akıl arasında tam bir uyum oluşturmaya yönelik olan bu yöntemde aklî açıklama tavrı alabildiğine öne çıkmaktadır. Fenârî ile birlikte Osmanlı düşüncesinin neredeyse artık temel yönelişi haline gelecek olan metafizik düşüncede naklî ve aklî bilgiyi irfanî bir düzeyde telif etme çabası, söz konusu fıkıh usulü olduğunda yerini aklî yaklaşımın daha çok öne çıktığı bir yönteme bırakmakta, Fenârî fıkhî ictihadı tamamen kendi çizgisi ve yöntemi içerisinde ele almaktadır. Her ne kadar Fuṣûlü'l-bedâyiʿde yer yer metafizik meseleleri de tartışmakta veya meseleleri bir metafizikçi üslûbuyla ele almakta ise de usul alanında keyfîliğe yol açma ihtimali olan söz ve ifadelerden uzak durmuştur. Esîrüddin el-Ebherî'nin Îsâġūcî'sine yazdığı el-Fevâʾidü'l-Fenâriyye adlı şerhin baş tarafı mevcudu bir cihetten kendine konu edinerek mevzu, mebâdî ve mesâil yönünden farklılaşmak suretiyle müstakil disiplin haline gelen ilimleri, insan şahsiyetini bölmeden ve insanın varlıkla irtibatını koparmadan tahsil etme imkânını sağlayan bir ilim anlayışını felsefî olarak temellendirdiği için daha sonra "Cihet-i Vaḥde" başlığı altında müstakil risâle haline getirilip şerh ve hâşiyeye konu edilmiştir. Molla Fenârî, bu düşüncelerini Fuṣûlü'l-Bedâyiʿde (I, 4-6) fıkıh usulünü ele alırken tatbik etmiş, özellikle burada, bir ilmi ilgili olduğu alanlardan koparmadan nasıl ele almak gerektiğini gösterdiği gibi bir ilmin diğer ilimlerin elde ettiği neticelerden nasıl istifade edebileceğini de göstermiştir.

Molla Fenârî'nin kendisinden önceki entelektüel birikimden yararlanma hususunda kapsayıcı bir bakış açısına sahip olması, farklı ya da çatışan düşünce geleneklerini birbiriyle uyuşacak tarzda yeniden ele alabilmesini sağlamış ve daha yüksek bir düzeyde gerçekleştirilecek bir sentezi düşünürün asıl gayesi haline getirmiştir. Din ilimleri olarak fıkıh ve kelâm, felsefî analiz ve teorik kanıtlama yöntemi olarak mantık, vahdet-i vücûd metafiziği olarak tasavvuf bu düşünce sisteminde dinî ve aklî meşruiyet sorunu yaşamadan bir arada bulunmaktadır. Bu yaklaşımıyla Fenârî kendisinden sonraki Osmanlı düşünce ve ilim hayatına yön vermiş şahsiyetlerden biridir.

"Ayn-ül-a'yân" adındaki tefsîrinden seçmeler:

Hz. Ali(r.a) buyurdu ki*: **"Her ilim, Kur'ân-ı kerîmde vardır. Fakat insanlar ondan âcizdirler."***

Hz.Hasan(r.a) buyurdu ki: ***"Allahü teâlâ semâdan yüzdört kitap indirdi. Bunların içindeki bilgileri dört kitapta topladı. Bunlar; Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'ân-ı kerîmdir. Sonra bu dört kitabın içindeki bilgileri Kur'ân-ı kerîme koydu."***

Enes bin Mâlik'in (r.a) rivâyet ettiği hadîs-i şerîfte; "***İlim öğrenmek her müslümana farzdır"*** buyuruldu. Hadîs-i şerîfte ilimden murâd, ilmihâl bilgisidir. Yâ'nî, dînin emirlerini yerine getirmekte her müslümana lâzım olan bilgilerdir. Allahü teâlânın varlığına, birliğine ve Resûlullah efendimizin (aleyhisselâm) Peygamberliğine inanmak bunlardandır.

Şa'bî (r.a) şöyle buyurdu: ***"(Bilmiyorum) demek, ilmin yarısıdır. Şüpheli olduğu vakit bilmiyorum diyen kimse, ilmi ile amel etmiş olur. Ona bilen kimse gibi sevâb vardır."***

BİBLİYOGRAFYA

İbn Hacer, İnbâ'ü'l-ġumr, VIII, 243-245; Taşköprizâde, eş-Şeḳā'iḳ, s. 22-29; Keşfü'z-ẓunûn, I, 184, 647, 648, 867, 882; II, 1299, 1655, 1894; Belîğ, Güldeste, s. 239-242; Devhatü'l-meşâyih, s. 3-5; Leknevî, el-Fevâ'idü'l-behiyye, s. 166-167; Sicill-i Osmânî, III, 159; Osmanlı Müellifleri, I, 390-392; İlmiyye Salnâmesi (haz. Seyid Ali Kahraman v.dğr.), İstanbul 1998, s. 283-287; Brockelmann, GAL, II, 303-304; Suppl., II, 328-329; Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, s. 3-4; Hediyyetü'l-'ârifîn, II, 188-189; Ziya Şakir, Molla Fenârî: Osmanlı İmparatorluğunun İlk Türk Şeyhülislâmı, İstanbul 1951; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 228-229; Abdülkadir Altunsu, Osmanlı Şeyhülislâmları, Ankara 1972, s. 1-3; Edib Yılmaz, Molla Fenari, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshalarının Tavsifi (mezuniyet tezi, 1975), İÜ Ed. Fak. Arap-Fars Filolojisi; a.mlf. – Ayhan Yıldırım, "İlk Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Fenârî", Diyanet İlmî Dergi, XXXI/3 (1995), s. 71-81; Mustafa Bilge, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1984, s. 30-32, 232-241; Sıtkı Gülle, Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri (yüksek lisans tezi, 1990), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "İlk Osmanlı Şeyhülislâm'ı Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenârî (751-834/1350-1431) ve Onun Aynu'l-A'yân Tefsîri", İÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sy. 1, İstanbul 1999, s. 237-246; Hakkı Aydın, İslâm Hukuku ve Molla Fenârî, İstanbul 1991; Recep Şehidoğlu, Molla Fenârî ve Tefsir Metodu (doktora tezi, 1992), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mustafa Aşkar, Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı, Ankara 1993; a.mlf., "Osmanlı Devletinde Âlim-Mutasavvıf Prototipi Olarak İlk Şeyhülislâm Molla Fenârî ve Tasavvuf Anlayışı", AÜİFD, XXXVII (1997), s. 385-401; Recep Cici, Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar, Bursa 2001, s. 109-121; Reşat Öngören, "Osmanlı Devleti'nin İlk Şeyhülislâmı Molla Fenârî'nin Tasavvufî Yönü", Türkler (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XI, 114-119; Hüseyin Hüsameddin,

"Molla Fenârî", TTEM, XVI/18(95) (1926), s. 368-383; XVII/19(96) (1928), s. 148-158; Müjgân Cunbur, "İlk Türk-Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Fenârî", TY, II/283 (1960), s. 17-18; Hakkı Şinasi Çoruh, "Türk Anadolu'da İlim Tarihinin İlk Büyük Siması İlk Osmanlı Şeyh-ül-İslâmı Molla Fenârî", TK, X/120 (1972), s. 1265-1276; J. R. Walsh, "Fenārīzāde", EI² (İng.), II, 879.

Molla Fenârî, Şerḥu Îsâġūcî, İstanbul 1287, s. 2-3; a.mlf., Fuṣûlü'l-bedâyiʿ, İstanbul 1289, I, 4 vd.; a.mlf., ʿAynü'l-aʿyân, İstanbul 1325, s. 9-10, 13-16, 25; a.mlf., Miṣbâḥu'l-üns (nşr. Muhammed Hâcevî), Tahran 1374 hş., s. 33-36, 39, 42, 44 vd., 48-49, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., Terceme ve Metn-i Şerḥ-i Rubâʿî-i Şeyḫ-i Ekber Muḥyiddîn ʿArabî (trc. ve nşr. Muhammed Hâcevî), Tahran 1374 hş., s. 41-52; Sadreddin Konevî, Fâtiha Suresi Tefsiri: İʿcâzü'l-beyân fî te'vîli'l-ümmi'l-Kur'ân (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2002, s. 317-318, 321-322; a.mlf., Tasavvuf Metafiziği: Miftâh-ı Gaybi'l-cem ve'l-vücûd (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2002, s. 7-12; Taşköprizâde, eş-Şeḳāʾiḳu'n-nuʿmâniyye, Bağdad 1975, s. 15; a.mlf., Mevsûʿatü muṣṭalaḥâti Miftâḥi's-saʿâde (nşr. Ali Dahrûc), Beyrut 1998, s. 251; Mustafa Aşkar, Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı, Ankara 1993, s. 155-195. Gülle, Sıtkı (1990). *Şemseddin Muhammed bin Hamza Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi*. C. 2. Ankara: TTK Yay.Yıldırım, Aydın, E. Yılmaz (1995). "İlk Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Fenârî". *Diyanet İlmi Dergi* 31 (3):

Ahlatî, Kemâl b. Ahmed, Münevviru'l-ezkâr, Hacı Selimağa Ktp., Kemankeş, nr. 253.Ali Şir Nevâyî, Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve (haz. Kemal Eraslan, doktora tezi), İstanbul 1979.Aşkar, Mustafa, Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı, Ankara 1993.Osmanlı Devletinde Alim-Mutasavvıf Prototipi Olarak İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf Anlayışı", Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, XXXVII (1997), s. 385-401.Aydın, Hakkı, İslâm Hukuku ve Molla Fenârî, İstanbul 1991.Baldırzâde Mehmed, Vefeyâtnâme, Süleymâniye Ktp., Esad Ef., nr. 1381.Bayram, Mikâil, Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarîkatı, Konya 1993.Belîğ, İsmâil, Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân, Bursa 1302.Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I-III, İstanbul 1333.Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1997. Çoruh, Hakkı Şinasi, "Türk Anadolu'da İlim Tarihinin İlk Büyük Siması, İlk Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Fenârî", Türk Kültürü, sy. 120 (1972), s. 1265-1276. Durmuş, Zülfikâr, Şemsüddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî'nin Hayâtı ve Aynü'l-âyân Adlı Eserinin Tahlili, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yüksek lisans tezi), 1992. Eyice, Semâvî, "İlk Osmanlı Devrinin Dînî-İctimâî Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Câmîler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmûası, c. 23, sy. I-II (1962-63). Harîrîzâde, Kemâleddin, Tibyânü vesâili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik, I-III, Süleymâniye Ktp., Fâtih, nr. 430-432. Hoca Sâdeddin, Tâcü't-tevârîh, I-II, İstanbul 1280.Hüseyin Hüsâmeddin, "Molla Fenârî", Türk Târih Encümeni Mecmûası, XCV (1926), s. 368-383; XCVI (1928), s. 148-158. İbn Hacer el-Askalânî, İnbâü'l-gumr bi-enbâi'l-umr, Beyrut 1986.Kara, Mustafa, "Abdüllatîf Kudsî", DİA, I, 257-258. Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler, I, Bursa 1990; II, Bursa 1993. Kılıç, M. Erol, "Ekberiyye", DİA, X, 544-545. Lâmiî Çelebi, Nefehâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds

Tercüme ve Şerhi, İstanbul 1980. MecdÎ Mehmed Efendi, Hadâiku'ş-Şekâik (eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye tercümesi, nşr. Abdülkâdir Özcan), İstanbul 1989. Mehmed b. Sa'dÎ, Bursa Vefeyâtı (nşr. Kadir Atlansoy, "Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmeleri I" isimli makale içinde, Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, XVIII [1998], s. 51-67), vr. (1b-6a).Mehmed Şemseddin; Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı ŞemsÎ I-II (nşr. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Bursa 1997.Molla FenârÎ, Aynü'l-âyân, İstanbul 1325. Molla FenârÎ, Misbâhu'l-üns (thk. Muhammed HâcevÎ), Tahran 1416. Molla FenârÎ, Sûfiyyenin Libas ve Etvâr ve Meslekine Dâir İtirâzâta Reddiye, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 71, vr. (1b-18b).Molla FenârÎ, Şerhu dÎbâceti'l-MesnevÎ, Süleymâniye Ktp., Âşir Ef., nr. 440. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, Devhatü'l-meşâyih, İstanbul, ts. Öngören, Reşat, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı", XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler Milletlerarası Sempozyumu, İstanbul 1997, s. 409-433.Öngören, Reşat, "Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf-Kelâm İlişkisi", Akademik Araştırmalar Dergisi/Journal of Academic studies, IV-V (Şubat-Temmuz 2000, Osmanlı özel sayısı), s. 31-42.Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III, İstanbul 1983 SafÎ Ali b. Hüseyin Vâiz KâşifÎ, Reşehât-ı Aynü'l-hayât (trc. M. ŞerÎf el-AbbâsÎ), İstanbul 1291. Sarı Abdullah Efendi, Semerâtü'l-fuâd fi'l-mebdei ve'l-meâd, İstanbul 1288.SehâvÎ, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, ed-Dav'ul-lâmÎ li-ehli'l-karni't-tâsi', I-X, Beyrut, ts.Şapolyo, Enver Behnan, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1964.Tabibzâde Derviş Mehmed Şükrü b. İsmâil, Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sûfiyye, Hacı Selimağa Ktp., HüdâyÎ Ef., nr. 1098. Taşköprîzâde, Isâmuddin Ahmed, Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fÎ mevzûâti'l-ulûm, I-III (thk. Kâmil Kâmil BekrÎ-Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr), Kahire 1968.Taşköprîzâde, eş-Şekâiku'n-nûmâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye (nşr. Ahmed Suphi Furat), İstanbul 1985.Togan, A. Zeki Velidî, Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981. Vassâf, Hüseyin, Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr, I-V, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309.Yılmaz, Edip, Molla Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisi Bölümü (mezuniyet tezi), 1975

KEMALPAŞAZADE (İBN-İ KEMAL)
(D.H. 3 Zilkade 873.- M.15 Mayıs 1469.Tokat – V. 2 Şevval 940.-16 Nisan 1534, İstanbul)

Osmanlının enmeşhur Din âlimlerinden, şair, müderris, mutasavvıf, Veli, 9.Şeyhülislâm, tarihçi.

DOĞDUĞU YER, AİLESİ VE KÜNYESİ

On beşinci ve on altıncı asırda yetişmiş olan Osmanlı âlimlerinin en meşhûrlarından. İsmi, **Ahmed bin Süleymân bin Kemâl Paşa**dır. Lakabı **Şemseddîn**'dir. Dedesi, Fatih Sultan Mehmed Hân döneminin büyük devlet adamlarından ve aynı zamanda Sultan 2. Bâyezid Hân'a lalalık yapmış Kemal Paşa olduğundan ona nisbetle Kemalpaşazâde, Kemalpaşaoğlu, İbn Kemal veya Müftiyyü's-Sakaleyn, Müfti'l Enâm, İbn-i Sina-yı Rum lakaplarıyla meşhur olmuştur.

H.***3 Zilkade 873'te M.15 Mayıs 1469'da dünyaya geldi***. Bazı kaynaklarda Tokat'ta, bazılarında Edirne'de doğduğu kaydedilmekte, Amasyalı olduğu da ileri sürülmektedir. ***(Amasya Târihi, III, 224)***

Babası, Fatih Sultan Mehmet döneminin komutanlarından Süleyman Bey, annesi ise dönemin âlimlerinden Küpelioğlu/İbnü Küpeli diye bilinen Muhyiddin Mehmed'in kızıdır. İstanbul'un fethinde bulunan Babası Amasya Muhafızlığı(H.879'da M.1474) ve Tokat Sancakbeyliği(H.883'te M.1478) vazîfelerinde bulundu. Me'muriyetten ayrıldıktan sonra, İstanbul'a geldi ve burada vefât etti. Babası Kemâl Paşa'nın Eski Odalar civârındaki türbesine defn edildi. ***(Mecdî, s. 215).***

İLİM TAHSİLİ VE HOCALARI

Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra Amasya ulemâsından Arap dili ve edebiyatı, mantık ve Farsça öğrenimi gören Şemseddin Ahmed önce askerî sınıfa girdi ve altı bölük sipahisi olarak II. Bayezid'in seferlerine katıldı. Kendisinden naklen Taşköprizâde, onun, Sadrazam Çandarlı İbrâhim Paşa'nın bir meclisinde 30 akçe ile Filibe müderrisi olan Molla Lutfî ünlü akıncı kumandanı Evrenosoğlu Ahmed'in üst tarafına oturunca ulemânın ümerâdan daha çok itibar gördüğüne kani olduğunu ve ilmiye sınıfına geçmeye karar verdiğini belirtir. ***(eş-Şeḳā'iḳ, s. 377)***

Önce Edirne'de Molla Lutfî'nin derslerine devam eden Şemseddin Ahmed ardından Kestelî Muslihuddin Mustafa, Hatibzâde Muhyiddin Efendi, Muarrifzâde Sinâneddin Yûsuf, Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi *(Rametullâhi Aleyhim)* ***gibi âlimlerden ders alarak tahsilini tamamladı.***

Üst düzey bir müderris olarak Edirne Ali Bey (Taşlık) Medresesinde görevlendirildi. Bu görevde bulunduğu sıralarda kendisine Türkçe Osmanlı Tarihi yazma vazifesi de tevdî edildi. Edirne'nin ardından Üsküp'teki İshak Paşa Medresesine gönderildi. Kısa bir süre sonra Edirne'ye dönüp Halebiye ve Üç Şerefeli medreselerinde bulundu. Müderrisliğe Sahn-ı Semân'da devam eden Şeyhülislâm ibni Kemal Paşa *(Rametullâhi Aleyh)* daha yüksek bir seviye olan Edirne Bâyezid Medresesi müderrisliğine getirildi

Baba tarafından asker, anne tarafından ise ilim ile meşgûl olan bir âileye mensup bulunan İbn-i Kemâl, küçük yaştan îtibâren âilesinin nezâretinde iyi bir tahsil ve terbiye gördü. Daha sonra baba mesleği olan askerlik yolunu seçti. Altı-bölük sipahisi olarak Sultan İkinci Bâyezîd Hanın seferlerine katıldı.

Ancak bu sırada karşılaştığı bir hâdise onun hayâtını, geleceğe yönelik plânlarını tamamen değiştirerek baba mesleği olan askerliği bırakmasına ve ilmiye sınıfına geçmesine sebeb oldu. Kendisi bu olayı şöyle nakletmektedir: Sultan İkinci Bâyezîd Han ile bir sefere çıkmıştık. O zaman vezîr, Halîl Paşanın oğlu İbrâhim Paşaydı. Şanlı, değerli bir vezirdi. Ahmed ibni Evrenos adında bir de kumandan vardı. Kumandanlardan hiçbiri onun önüne geçemez, bir mecliste ondan ileri oturamazdı. Ben ise, vezîrin ve bu kumandanın huzûrunda ayakta, esas vaziyette dururdum. Bir defâsında, eski elbiseler giyinmiş biri geldi.

Bu, kumandanlardan da yüksek yere oturdu ve kimse ona mâni olmadı. Buna hayret ettim. Arkadaşlarımdan birine, kumandandan da yüksek yere oturan bu zâtın kim olduğunu sordum. "Filibe Medresesi müderrisi, âlim bir zattır. İsmi MollaLütfi'dir." dedi. "Ne kadar maaş alır." dedim. "Otuz dirhem." dedi. "Makâmı bu kadar yüksek olan bu kumandandan yukarı nasıl oturur?" dedim. "Âlimler, ilimlerinden dolayı tâzim ve takdîr olunur, hürmet görürler. Geri bırakılırsa, bu kumandan ve vezîr buna râzı olmazlar." dedi. *Bunun üzerine ben de şöyle düşündüm: 'Ben bu kumandanın derecesine çıkamam; ama çalışır ve gayret edersem şu âlim gibi olurum.' Böylece ilim tahsil etmeye niyet ettim. Seferden dönünce o meşhur âlim Molla Lutfi'nin huzuruna gittim. Sonra Edirne'deki Dârü'l-Hadîs medresesi müderrisliği bu zâta verildi. Ondan 'Şerhu'l-Metâlî'in hâşiyelerini okudum…"*

Medrese eğitimini tamamlayıp müderrisliğe başlamasının ardından ailevî geleneği takip ederek bir süre ordu içinde vazife üstlenip sipahi olarak seferlere katıldıysa da, Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa'nın meclisinde Filibe Müderrisi Molla Lutfi'nin akıncılardan daha üstte oturduğuna şahit olduktan sonra ilmiyye sınıfına geçmenin daha doğru olacağına kanaat getirdi.

İlk olarak Anadolu Kazaskeri Müeyyedzâde Abdurrahman'ın desteğiyle 30 akçe yevmiyeli Edirne'deki Ali Bey (Taşlık) Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Bu arada kendisine 33.000 akçe ihsan edilip Türkçe bir Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirildi. Ardından 40 akçe ile Üsküp'teki İshak Paşa Medresesi'ne gönderildiyse de (911/1505) bir yıl sonra Edirne'ye dönüp Halebiye ve Üç Şerefeli medreselerinde çalıştı. Bir ara İstanbul'da Sahn-ı Semân'da ders veren Kemalpaşazâde (914/1508) tekrar Edirne'ye döndü ve buradaki Sultan Bayezid Medresesi müderrisliğine tayin edildi (917/1511).

İnsanların ve Cinlerin Müftüsü(müfti's-sakaleyn)

(1483) tarihinde Kemal Paşazade Ahmed Çelebi, ilim talebesi iken Edirne şehrine gelerek bu medresenin müderrisinden, yerleşecek bir oda ister.

Müderris:"Molla! Medresemizde ancak boş bir oda vardır, onu da cinler ele geçirmişlerdir. O hücreye kim girdi ise sabaha ölüsü dışarı çıkar!" diyerek tehlikeyi bildirir.

Fakat Kemal Paşazade'nin isteğinde ısrar etmesi üzerine müderris:"Molla! ahiret hakkını helal eyle!" diyerek odanın anahtarını ona teslim eder.

Molla ise "Bismillah!" diyerek hücrenin kapısını açar ve postuna oturur. Akşamdan sonra kapıcılar ve müderris, kapının önüne eski adetleri gibi bir teneşir, bir tabut ve diğer cenaze malzemelerini hazırlayıp bırakırlar.

Gece yarısında Kemal Paşazade dersle meşgul iken duvarın kıble tarafı ikiye ayrılır (öyle görünür). Elinde sevimli, genç bir evladıyla bir ihtiyar ortaya çıkar.

Selam ve sohbetten sonra ihtiyar:"Ey oğul! Bu evladımı sana Allah emaneti veririm. Buna ilim öğretip namazın şartlarını belletesin.." deyip gider.

Kemal Paşazade besmele ile o temiz çocuğa biraz Kur'an dersi verip kendi işiyle meşgul olur.

Sabahtan önce yine duvardan o ihtiyar ortaya çıkarak söze başlar:"Ey oğul! Allah senden razı olsun, iki cihan saadetine nail olasın. Ben cinlerin melikleri 'nden Asfail'im. Her zaman bu odaya gelip yerleşenlere bu evladımı emanet verip giderim. Onlar ise emanete hiyanet edip evladıma el uzatırlar. Ben de onları öldürürüm. Şimdiden sonra sana bütün garip ve acayip ilimlerin yolu açılsın, müfti's-sakaleyn (insan ve cinlerin müftüsü) olasın." dedikten sonra dualar ederek yine çocuğuyla duvara girip kaybolur.

Kemal Paşazade sabah dışarı çıkınca görür ki, cemaat hazır olup su ısıtmışlar. Kemal Paşazade'yi görünce hayrete düşerek Allah'a şükrederler. O ise sırrını açıklamadan bu hücrede ilim tahsilini tamamlayıp asrının önemli âlim ve fâzılı olarak sonunda gerçekten insanların ve cinlerin müftüsü olur. Bu olaydan sonra Şeyhül İslam Kemal Paşazade, müfti's-sakaleyn(İnsanların ve Cinlerin Müftüsü) lakabını alır. Bu zatın yükselmesine sebep, Edirne'deki bu medrese odası olmuştur.***(Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3/250-51.)***

YAVUZ SULTAN SELİMİN HOCASINA SEVGİ VE SAYGISI

İbn-i Kemâl 1511 yılında günlük kırk akçe ile Üsküp'teki İshak Paşa Medresesine nakl edildi. Bir yıl kadar sonra Edirne'deki Halebiye Medresesine tâyin edildi. Bu sırada Osmanlı Devleti içerisinde şehzâdeler kavgası kızışmıştı. Doğuda Şâh İsmâil, Osmanlı

Devletinin bütünlüğünü tehdîd ediyordu. Ahmed ibni Kemâl hazretleri bu nâzik devrede devlet idâresi ve siyâset hakkında görüşlerini ortaya koyarak devlet adamlarının dikkatini çekti. Onun bu görüşleri şöyle özetlenebilir:

1. Saltanat ve mevkı Allahü teâlânın takdiri ile olur. Allah vergisidir.

2. Ordunun görevi memleketi korumak ve gerekirse ölümlerin en güzeli ve en şereflisi olan gazâda ölmektir. (Nitekim şiirinde de;

"Ölümden kurtuluş yoktur cihânda
O derdi çekmez olmaz ins-ü canda
Kişinin ömri çünkim âhir ola
Yeg olur kim gazâ yolunda öle"

demek sûretiyle Allahü teâlânın dînini yaymak için çarpışırken ölmenin ehemmiyetini çok güzel anlatmaktadır.)

3. İdâreci güzel silâh kullanacak ve tedbir sâhibi olacaktır.

4. Düşmanı hor ve küçük görmemeli ve plânlı olmalıdır.

5. Siyâset yâni idâre çok mukaddes bir vazîfedir. Herkes bunu yapamaz. Bâzı kâbiliyetler doğuştan veya irsî olarak verilmiştir.

6. Bir memlekette bir idâreci bulunmalı o da âdil, ihsânı bol, affedici, büyüğüne hürmetli ve saygılı olmalıdır.

7. İdâreci, adamı elde etmeyi bilmeli, tehlikeleri işâret edip, onları ne yolla avlarsa avlayabilmelidir.

8. İdâreci kiminle harb ve kiminle sulh yapacağını iyi bilmelidir.

Ahmed ibni Kemâl, İslâm dînini yaymak, düşmanın vatana el uzatmasına mâni olmak ve adâleti ayakta tutabilmek için devlet başkanının bu hasletlere sahib olmasını şart koşmaktadır. Ayrıca o dâimâ devlet politikasını, devlet-millet bütünlüğünü önde tutmakta ve bunu kimde görüyorsa onu desteklemektedir. Nitekim o, Bâyezîd Hanın oğlu Selîm lehine tahttan ferâgatı üzerine diğer kardeşlere karşılık Selîm'i destekledi.

Yavuz Sultan Selîm Han 1512'de Osmanlı tahtına oturup iç işlerini yoluna koyduktan sonra, kıvılcımları Irak ve Horasan'a yayılmış olan şiânın fitne ateşini söndürme plânına koyuldu. İbni Kemal hazretleri Osmanlı kamuoyunu Safevîler'e karşı hazırlamak amacıyla yazdığı risâlede Şah İsmâil'i ve akîdesini eleştirerek Şiîler'le yapılacak savaşın cihad sayılacağını Yavuz Sultan Selime

belirtmesiyle şöhreti ve güveni artmış,921'de (1515) Edirne kadılığına, 14 Şâban 922'de (12 Eylül 1516) Anadolu kazaskerliğine getirildi. Bu görevde iken katıldığı Mısır seferinde padişahtan büyük itibar gördü ve beylerbeyi olarak tayin edilen Hayır Bey'e yardımcı sıfatıyla Mısır'ın tahririnde görev aldı.

Yavuz Sultan Selim Han, Bunun için de devrin ilim adamlarını yardıma çağırdı. İbn-i Kemâl, İdrîs-i Bitlîsî, Zenbilli Ali Cemâlî ve daha nice ilim adamları bu göreve koştular. Dîvânda harb için tereddüd edenler vardı. Mesele fazla oyalamaya gelmemeliydi.

Bu durumda İbn-i Kemâl şu fetvâyı verdi:

"Her türlü hamd ve senâ, kudret ve kerem sâhibi yüce Allah'a olsun. Selâtü selâm da doğru yolu gösteren hazret-i Muhammed aleyhisselâma ve O'na tâbi olanlara olsun.

Haberlerde geldiğine göre, aşırı şiâya bağlı bir grup, Ehl-i sünnet vel-cemâat yolunda olan müslümanların memleketlerinin pekçoğunu işgâl ettiler. Oralarda kendi bâtıl yolları ile görüşlerini yaydılar. Hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Ömer ve hazret-i Osmân hakkında küfr, fenâ sözler söylediler. Bunların halîfeliklerini inkâr ettiler. İlim erbâbına ve ictihâd yapan müctehidlere hakâretler savurdular. Onların başında bulunan Şah İsmâil'in tâkib ettiği aşırı şiâ yolunu tutulacak en kolay ve doğru yol zannettiler. Onlara göre Şah dinde sınırsız bir yetkiye sahiptir. Onun dinde helâl kıldığı helâl, haram kıldığı haramdır. Meselâ Şah içkiyi helâl kılmıştır, öyle ise içki helâldir... Netice olarak onların kötülükleri ve küfürleri sayılamayacak kadar çoktur.

Buna göre bizim, onların küfür ve irtidâdlarında (İslâmiyetten ayrıldıklarında) aslâ şüphemiz yoktur. Ülkeleri Dârü'l-harbdir. Erkekleri ve kadınları ile evlenmek câiz değildir. Bunlar hakkında verilecek hüküm, dinden dönenler hakkında verilecek hüküm ile aynıdır. Erkeklerden bu sapık yolu bırakıp müslüman olanlar serbesttir. Kabul etmezlerse hakları kılıçtır, öldürülürler. Savaşa gücü, kudreti olan müslümanların bu cihâda katılmaları farzdır."

Böylece bütün müslümânların dikkati çekildi ve gafletten uyanmaları gerektiği belirtildi. Ayrıca İbn-i Kemâl, Şah İsmâil'in Ehl-i sünnetten olan Akkoyunlu, Gürganlı ve Dulkadirli devletlerinin ahâlisine yaptığı zulüm ve mezâlimi şiirleri ile yaydıktan sonra; ***"Ama***

Allah onun insanlara yaptığını yanına koymadı. Bu ejderhayı yutmaya bir asâ ve o firavunu nehre batıran bir Mûsâ yarattı." diyerek Selîm Hanı övdü, onun peşinden yürünmesini tavsiye etti.

Haberler ululardan naklolunur.

Her Firavun'a bir Mûsâ bulunur. Vecizesi bu görüşünü ifâde etmektedir.

İbn-i Kemâl Paşanın bu verimli çalışmaları ve ilminin derecesi Yavuz Sultan Selîm'in dikkatini çekti. Kendisini çok seven Yavuz, Çaldıran seferinden dönüşte onu Edirne kâdılığına getirdi. Çok geçmeden de Anadolu kâdıaskeri oldu.

Bu sırada Yavuz, Şah İsmâil'den sonra onların destekçisi olan Mısır Memlûklularına yöneldi. Sefere çıkarken çok sevdiği İbn-i Kemâl hazretlerini de yanına aldı. 1516'dan 1519'a kadar üç yıl süren seferde onu yanından hiç ayırmadı.

Birgün İbn-i Kemâl Paşa, Yavuz Sultan Selim Hân ile sohbet ederken, Pâdişâh askerlerin durumunu sorup; ***"Ortalıkta neler konuşuluyor?"*** dedi. İbn-i Kemâl Paşa da; ***"Pâdişâhım, yolda gelirken askerlerden biri bir türkü söylüyordu ve şöyle diyordu:***

"Nemüz kaldı bizüm mülk-i Arab'da,
Nice bir dururuz Şâm-ü-Haleb'de,
Cihan halkı kamu ayş-ü-tarabda,
Gel ahî gidelüm Rûm illerine."
(Nemiz kaldı bizim bu Arab diyarında,
Şam'da ve Haleb'de niçin dururuz?
Cihan halkı hep şenlik içinde yaşamakta,
Gel kardeş, gidelim Rum diyarına.)

Bu şiir, Yavuz Sultan Selim Hân'ın çok hoşuna gidip; ***"Bundan sonra burada durmamızı gerektiren işler de kalmadı, döneriz"*** diyerek, İstanbul'a döneceğini bildirdi.

Bundan bir gün sonra, Yavuz Sultan Selim Hân'a Kâ'be'nin anahtarı ve diğer mukaddes emânetler teslim edildi ve İstanbul'a dönmek için ordusuyla yola çıktı. Bu yolculukta bir sohbet sırasında, söz İbn-i Kemâl Paşa'nın hocası Molla Lütfî'den ve onun öldürülme sebebinden açılmıştı. Yavuz Sultan Selim Hân, ona hocası hakkında ba'zı şeyler sordu. O da hocasından bahisle, iftiraya uğrayarak öldürülmüş olup ve nükteden bir zât olduğunu söylemişti.

Pâdişâh, İbn-i Kemâl Paşa'ya: ***"Sen de nükteli bir söz söylemez misin?"*** dedi. İbn-i Kemâl Paşa; "***Geçen gün biz nöbetimizi savdık. Şimdi sıra yoldaşım Duâcımıza düştü. Şimdi onlar söylesin"*** dedi. Bunun üzerine Pâdişâh; ***"Yoksa o günki okuduğun kıt'a (şiir) senin mi idi?"*** dedi. O da; ***"Pâdişâhın doğru firâsetinin şehâdet ettiği gibidir***" (evet) diyerek, Pâdişâhı selâmladı. Bu hâdise üzerine, Yavuz Sultan Selini Hân İstanbul'a dönünce, çok sevdiği meşhûr ve mehâretli âlim İbn-i Kemâl Paşa'ya beşyüz altın hediye etti.

Mısır seferinde İbn-i Kemâl Paşa, Anadolu kadıaskeri olarak Pâdişâh Yavuz Sultan Selim Hân'ın yanında bohmuyordu. Bu yolculukları sırasında sohbet ederek yol alırken, bir ara İbn-i Kemâl Paşa'nın atının ayağından sıçrayan çamurlar, Yavuz Sultan Selim Hân'ın kaftanını kirletmişti. Pâdişâhın kaftanına çamur sıçrayınca, İbn-i Kemâl Paşa mahcûb olup, atını geriye çekerek özür dilemişti. Yavuz Sultan Selim Hân'ın ona dönerek; ***"Üzülmeyiniz, âlimlerin atının ayağından sıçrayan çamur, bizim için şereftir. Vasıyyet ediyorum, bu çamurlu kaftanım, ben vefât ettikten sonra kabrimin üzerine örtülsün"*** dedi. Bu vasıyyet, vefâtından sonra yerine getirildi. Bu hâdiseyi hatırlatan o kaftan, şimdi de Yavuz Sultan Selim Hân'ın kabri üzerinde, bir camekân içinde, târihî bir hâtıra olarak durmaktadır.

Şam'a geldiklerinde Yavuz Büyük alim ve veli Muhyiddini Arabi hazretlerinin kabrinin bulunmasını istemişti.Bu emir üzerine o mübarek zatın kabri bulunmuş,mezar taşında "iza dahalessiynu ve şıyn haza kabrihu Muhyiddin"yazılıydı.Sin yani Sultan Selim Han Hazretleri Şama girdiğinde kabrinin ortaya çıkacağı yazılıydı bu kitabeyide müridi Derviş Mehmet yazmıştı.Mübareğin bu kerametide asırşlar sonra ortaya çıkmıştı.Bugün bu mezar taşı Yavuz Sultan Selimin Kabrindedir.İbn-i Kemal Hazretleri, bu sırada Yavuz Sultan Selîm'e, büyük evliyâ Muhyiddîn Arabî'ye bir türbe yaptırılması için fetvâ verdi. Pâdişâh bu fetvâ üzerine Muhyiddîn Arabî hazretleri adına bir câmi, türbe ve imâret yaptırdı.

Mısır seferinden döndükten sonra Yavuz, bu değerli ilim adamının bâzı işlerle uğraşmasını hoş görmeyerek onu Edirne'deki Dârü'l-hadîs medresesine yeniden tâyin etti (1519). Pâdişâhın gâyesi onun ilim adamı yetiştirmesini temin etmekti. Nitekim adam yetiştirmek ideâli Osmanlıda çok mühim olup şöyle söylene gelmiştir.

Mesacidü meabidi ko âdem yap

Kâbe yapmakcadur âdem yapmak
Taş ağaç kaydı ne lâzım şâhım
Yaraşır şahlara âdem yapmak.

(Mescid ve mâbedleri bırak da insan yetiştir. Bir insan yetiştirmek Kâbe yapmak gibidir. Taş ve ağaç düşüncesi ile oyalanmak şahlara yakışmaz. Onlara yakışan adam yetiştirmektir.)

Ancak kısa bir müddet sonra dostu ve pâdişâhı Sultan Selîm Hanın vefâtı, devrin yıkılmaz ve eşsiz ilim adamı İbn-i Kemâl hazretlerini çok üzdü.

Yavuz Sultan Selîm'in vefâtından sonra İbn-i Kemâl hazretleri bir müddet daha medresede talebe yetiştirmeye devâm etti.

Yavuz Sultan Selim Hân'dan sonra tahta çıkan Kânûnî Sultan Süleyman Hân da ibni Kemal Paşa *(Rahimetullâhi Aleyh)*e son derece hürmetkâr davranmıştır.

Hicri, Şâban 932'-Miladi Mayıs 1526'da Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendinin vefâtı üzerine Kânûnî Sultan Süleymân Han tarafından bu göreve getirildi. Şeyhülislâmlık makâmına gelince işleri daha çok ağırlaştı. İlmi ile o kadar büyük bir şöhret kazanmıştı ki, zamânındaki birçok âlim bâzı meselelerde ona başvururlardı. Hattâ bir kısım ulemâ, yazmış olduğu eserleri tashîh ve kontrol maksadıyla ona gönderirlerdi. On altıncı asrın ilk yarısında, Osmanlı kültürünün en büyük mümessili olarak görülmektedir. Ahlâkı güzel, edebi mükemmel, zekâsı ve aklı kuvvetli, ifâdesi açık ve vecîz olan Kemâlpaşazâde, iki dünyâ faydalarını bilen ve bildiren, pek nâdir simâlardan biriydi. Cinnîlere de fetvâ verirdi. Bunun için "Müfti-yüs-sekaleyn" (İnsan ve cinlerin müftüsü) adı ile meşhûr oldu.

Büyük bir âlim olduğu gibi, güçlü bir târihçi, değerli bir edîb, kuvvetli bir şâirdi. Tasavvufta da ileri derece sâhibiydi. Büyük velîlerin teveccühünü kazanmıştı. Şeyhülislâmlık makâmında bulunduğu sürede, dâhili ve hârici, din ve mezheb düşmanlarına karşı ilmiyle ve yazdığı kitaplarıyla mücadele etti. İbn-i Kemâl hazretleri Yavuz Sultan Selîm'i olduğu gibi Kânûnî SultanSüleymân'ı da Eshâb-ı kirâm düşmanı Safevîlere karşı mücadeleye teşvik etti. Pâdişâhın Şâh Tahmasb'a gönderdiği mektupları, bizzât kaleme alan o idi.

Bir gün İranlı hıristiyan âlim Molla Kâbız İstanbul'a gelerek Îsâ aleyhisselâmın Muhammed aleyhisselâmdan daha üstün olduğunu yaymaya başladı. Bunun üzerine derhal tutuklanan Molla Kâbız

Dîvâna (Osmanlılarda önemli devlet meselelerinin görüşüldüğü yer) çıkarıldı. Molla Kâbız inandığı fikirleri dîvânda Rumeli kazaskeri Fenârizâde Muhyiddîn Çelebi ile Anadolu kazaskeri Kâdirî Çelebi huzûrunda tekrarladı. Kazaskerler de hiddetlenerek onun katlini emrettiler. Ancak Molla Kâbız fikirlerini açıklarken Kur'ân ve hadîsten misaller veriyor, belli bir fikir silsilesi içerisinde iddiasını delillendiriyordu. Bu durum karşısında vezîriâzam İbrâhim Paşa devreye girerek Molla Kâbız'ın ilmen susturulmasını istedi. Kazaskerler ise Kâbız'ı iknâ edip inandığı fikirden döndüremediler. Böylece Molla Kâbız'ın karşısında ilmî bir üstünlük sağlanamadı. Bu sebeple dîvân tatil edildi ve Molla Kâbız serbest bırakıldı.

Öte yandan duruşmayı kafes arkasından tâkib eden Kânûnî Sultan Süleymân sonuçtan hiç memnûn kalmadı. Fevkalâde hiddetlenen sultan, vezîriâzam İbrâhim Paşayı çağırarak; ***"Bir mülhidin dîvâna gelerek hazret-i Îsâ'nın, hazret-i Peygamberden üstün olduğunu beyân ettiğini, neden cevabının verilemeyip hakkından gelinemediğini sordu. Vezîriâzam ise kazaskerlerin Kâbız'ın iddialarını ilmen çürütemedikleri için sonucun böyle olduğunu bildirdi. Bunun üzerine pâdişâh müftü ile İstanbul kâdısının hazır bulunacağı dîvânda dâvâya yeniden bakılmasını istedi.***

O zaman müftü, yâni şeyhülislâm mevkiinde bulunan İbn-i Kemâl hazretleri ertesi gün dîvâna dâvet edildi. Molla Kâbız iddiâlarını söyleyince, İbn-i Kemâl bunları âyet ve hadîslere dayanarak çürüttü. Kâbız hiçbir şey söyleyemedi. Bunun üzerine kendisine, iddialarının yanlış olduğu ortaya çıktığına göre bu inancından vazgeçmesi teklif edildi. İddiâsında ısrar edince katline hükmedilerek îdâm edildi."

İbn-i Kemâl hazretleri durmadan geceli gündüzlü devlet-i ebed müddet için çalıştı. Din için, devlet için, halk için gayret etti. Eşsiz ve sayısız ilmî eserler verdi. Nihâyet 16 Nisan 1534 (H.2 Şevval 940)'te kendi deyimi ile son sefer olan âhiret yolculuğuna çıktı.

Cümle halk ehl-i sefer âlem müsâfirhânedir. Bir mukîm âdem bulunmaz hayme-i eflâkde.
Cenâzesi Fâtih Câmiinde büyük bir kalabalık tarafından kılınıp Edirnekapı dışındaki Mehmed Çelebi zâviyesine defnedildi. Mezarına "Hazâ makam-ı Ahmed=İşte bu Ahmed'in makâmıdır!"

yazıldığı gibi, kefenine de "Hiye âhirü'l-libâs= İşte bu son elbisedir" ibaresi yazıldı.

Vefât edeceği sırada söylediği; "Yâ Ehad, neccinâ mimma nehâf=Ey bir olan Allah'ım! Bizi korktuğumuzdan kurtar!" sözlerinin ebced hesabına göre ölüm târihini gösterdiği sonradan anlaşılmıştır.

Bu arada 21 Rebîülevvel 923'te (13 Nisan 1517) azledildiyse de 5 Rebîülâhir 923'te (28 Nisan 1517) tekrar vazifesine iade edildi. ***(Feridun Bey, I, 454, 489).*** 924'te (1518) Karaman'ın tahririyle görevlendirilen Şemseddin Ahmed ***(Barkan, s. 39)*** ertesi yıl kazaskerlikten alındı ve 926 (1520) yılı başlarında 100 akçe yevmiye ile önce Edirne Dârülhadisi'ne, 928'de de (1522) buradaki Sultan Bayezid Medresesi'ne müderris tayin edildi. 930'da (1524) İstanbul'a gelerek Fâtih Medresesi'nde görevini sürdürdü. Nihayet Zenbilli Ali Efendi'nin yerine Şâban 932'de (Mayıs 1526) şeyhülislâmlığa getirildi. Yavuz Sultan Selim Hân'dan sonra tahta çıkan Kânûnî Sultan Süleyman Hân da ibni Kemal Paşa *(Rahimetullâhi Aleyh)*e son derece hürmetkâr davranmıştır.

Ehl-i Sünnet Müdafası Müfti's-Sakaleyn

Şeyhülislâm ibni Kemal Paşa (Rametullâhi Aleyh), Ehl-i Sünnet i'tikâdı konusunda son derece hassastı. Ashâb-ı Kirâm (Rıdvanullâhi Te'âlâ Aleyhim Ecma'în)e son derece hürmet ederdi. Onların hak ve şerefini muhafaza mevzusunda, hamiyet-i diniyesi yüksek bir âlim olarak temâyüz etti.

O dönemde Şah İsmail'in Horasan bölgesini Şiîleştirmeye yönelik yoğun propagandasının Anadolu içlerini tehdit altına almış olması, Osmanlı Devleti'nin müdahalesini zorunlu kıldı. Âlimlerin bir kısmının cihâd fetvâsı vermeye yanaşmadığı sıralarda ibni Kemal Paşa (Rametullâhi Aleyh), Şah İsmail'le savaşmanın cihâd olduğuna dair kaleme aldığı risâlesiyle dikkat çekti. Ashâb-ı Kirâm (Rıdvanullâhi Te'âlâ Aleyhim Ecma'în)e yönelik gerçekleştirilen ithamlara büyük bir gayretle cevap verdi.

İbni Kemal Paşa (Rahmetullâhi Aleyh) Ehl-i Sünnet i'tikâdını muhafazaya yönelik, Fahruddin er-Râzî (Rahimehullâh)ın usûlü suretiyle kelâmî çalışmalarda bulundu. Edebiyat sahasına ait eserleriyle bu alana mühim katkı sağladı. Onun tarihe yaklaşımı da alışılmışın dışındaydı. İbni Haldûn (Rahmetullâhi Aleyh) şeklinde,

sebep ve sonuçlarıyla incelediği devrin şartlarını merkeze alan bir tarihçilik anlayışına sahipti.

Arapçayı çok iyi derecede bildiği ve Farsçaya, Fârisîlere ders verebilecek kadar egemen olduğu kaydedilen Şeyhülislâm ibni Kemal Paşa (Rametullâhi Aleyh), fıkıh ve tarih başta olmak üzere, İslâmî İlimlerin her alanına ve tıp, felsefe, şiir gibi alanlar da dâhil olmak üzere birçok alana vukûfiyeti nedeniyle İmam Cemâleddin es-Suyûtî (Rahimehullâh) ile karşılaştırma edilmiş bir âlimdi. Ayrıca münazara mevzusundaki kudreti vesilesiyle İslâm âlimlerinin büyüklerinden Sa'deddin et-Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî benzer biçimde şahsiyetlerle (Rahimehumallâh) bir tutulmuş ve kendisine ***'muallim-i evvel'*** unvanı layık görülmüştür.

İbn-i Kemâl Paşa, bütün vaktini ilme veren âlimlerdendir, ilmi ile o kadar büyük bir şöhret kazanmıştı ki, zamanındaki birçok âlim ba'zı mes'elelerde ona başvururlardı. Hattâ bir kısım ulemâ, yazmış olduğu eserleri tashih (kontrol) maksadıyla ona gönderirlerdi. Onaltıncı asrın ilk yarısında, Osmanlı kültürünün en büyük mümessili olarak görülmektedir. Ahlâkı güzel, edebi mükemmel, zekâsı ve aklı kuvvetli, ifâdesi açık ve veciz olup, iki dünyâ faydalarını bilen ve bildiren, pek nâdir simalardan biri idi. Cinnîlere de fetvâ verirdi. Bunun için "Müftî-yüs-sekaleyn" (insanların ve cinnîlerin müftîsi) adı ile meşhûr oldu. Büyük bir âlim olduğu gibi, güçlü bir tarihçi, değerli bir edîb, kuvvetli bir şâir idi. Tasavvufta da ileri derece sahibi idi. Büyük velîlerin teveccühünü kazanmıştı.

Kanunî Sultan Süleymân Hân zamanında, Zenbilli Ali Efendi(rahmetullahi aleyh)'den sonra Osmanlıların dokuzuncu şeyhülislâmı oldu. Bu makamda bulunduğu sürede, dâhilî ve hâricî, din ve mezheb düşmanlarına karşı ilmiyle ve yazdığı kitaplarıyla mücâdele etti.

İbn-i Kemâl Paşa, Eshâb-ı Kirâm düşmanlığı propagandasının te'sîriyle Doğu Anadolu'da yer yer büyümeye başlayan fitneye karşı, Ehl-i sünnet i'tikâdını bütün gayreti ile müdâfaa etmiş ve Kanunî Sultan Süleymân Hân'ı Safevîlere karşı mücâdeleye teşvik ettiği gibi, pâdişâhın Şah Tahmasb'a gönderdiği mektûpları da bizzat kaleme almıştır.

Aynı zamanda, Hazreti Îsâ aleyhisselâmın Hazreti Muhammed'den (aleyhisselâm) daha efdal (üstün) olduğunu iddia

eden İranlı Molla Kabız'ın iddialarının doğru olmadığını, alenî (herkese açık) bir mahkemede onu susturarak isbât etmiş ve yazdığı risalelerle Kabız'ın halk efkârında uyandırdığı tereddütleri de gidermişti.

Kefevî, İbn-i Kemâl Paşa için; "***Ba'zı rivâyetleri ba'zılarına tercih edebilmesi bakımından, mezhebde (Hanefî mezhebinde) tercih sahibidir."*** demektedir. Ba'zı ulemâ da onun için; ***"Mısır'da İmâm-ı Süyûtî ne ise, İstanbul'da ve diğer beldelerde de İbn-i Kemâl Paşa odur. Her ikisi de asrın süsüdür"*** demişlerdir.

Literatür konusunda kudretli âlimlerden Taşköprizâde onun hakkında: ***"Kemalpaşazâde kendinden öncekileri unutturmuştur."*** demiştir.

ÖĞRENCİLERİ

Çok âlim yetiştirdi. Onun derslerinde yetişen âlimlerden bir kısmı şu zâtlardı; Meşhûr âlim ve Şeyhülislâm Ebüssü'ûd Efendi, Sadr-ı a'zam Pîri Mehmed Paşa'nın oğlu Muhyiddin Mehmed ibnü Pîr Mehmed, Sa'dî Sâdullah Efendi, Muslihuddin Mustafa, Celâlzâde Sâlih Çelebi ve Muallim-i Sânî Aşcı-zâde Hasen Çelebi, Müderris Mevlânâ Hidâyetullah, Vizeli Mevlânâ Abdülkerîm, Bağdad kadılığı yapmış olan Mehmed İbni Muhyiddîn Hasen, Bostan Efendi, Mehmed İbni Abdülvehhâb ve Kadıasker Abdüllatîf Efendi ve diğerleri. (Rahmetullâhi Aleyhim) gibi büyük âlimler onun talebeleri arasında yer alırlar.

Taşköprizâde, Kemalpaşazâde'nin kendisinden önceki âlimleri unutturduğunu ve ilmin kaidesini çöktükten sonra yeniden ihya ettiğini söyler. ***(eş-Şeḳā'iḳ, s. 379)***

Kemalpaşazâde, daha genç yaşında Sa'deddin et-Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî gibi âlimlerle mukayese edilmiş, Osmanlı ulemâsı arasında ilmî kudretinden dolayı "el-muallimü'l-evvel" unvanıyla anılmıştır. Talebesi Ebüssuûd Efendi de "el-muallimü's-sânî" kabul edilmiştir. Takıyyüddin et-Temîmî onu, telifatının çokluğu ve çeşitli ilimlere olan vukufunun genişliği bakımından Celâleddin es-Süyûtî'ye benzetmekle birlikte meseleleri kavrayışı, muhakeme ve cedeldeki mahareti açısından Süyûtî'den üstün görür. ***(eṭ-Ṭabaḳātü's-seniyye, I, 357).***

İlmî yönden olduğu kadar ahlâkî yönden de örnek bir şahsiyet olan Şeyhülislâm ibni Kemal Paşa *(Rahmetullâhi Aleyh)*, sadece dinî

konulara değil, dünya ile ilgili konulara da son derece hâkim, insanların müşküllerinin halli konusunda istişaresine önemle başvurulan, insanlara saâdet-i dareynin yollarını gösteren derin bir mütefekkirdi. Konuşması açık ve vecîz iyi bir hatib; zekâsı ve aklî muhâkemesi güçlü bir kimseydi. İbnü Arabî Hazretleri'ne ve sûfî büyükleri *(Kaddesallâhu Esrârahum)*a muhabbet beslerdi. İnsanların yanı sıra cinnîlere de fetvâ verdiğinden **"Müfti's-Sakaleyn"** *(İnsanların ve cinlerin müftüsü)* olarak anılan bir fakihti.

VEFATI

1520'de Edirne Darü'l-Hadîs Medresesi müderrisliği,1522'de Bâyezid Medresesi müderrisliği ve 1524'de Fatih Medresesi müderrisliği gibi ilmiyye sınıfının üst düzey mevkîlerinde görev yaptıktan sonra, Kânûnî Sultan Süleyman döneminde Zenbilli Ali Cemali Efendi *(Rahmetullâhi Aleyh)*in 1526 senesindeki vefâtı üzerine Şehülislâmlığa getirildi. Sekiz yıl bu vazifede kaldı.

Vefât edeceği sırada; ***"Ey bir olan Allah, bizi korktuğumuzdan kurtar!"*** ma'nâsında; ***"Yâ Ehad, neccinâ mimma nehâf"*** demiştir. Bu son sözünde de, ebced hesabına göre vefât târihini gösterdiği sonradan anlaşılmıştır. 16 Nisan 1534 (H. 2 Şevval 940)'te Cum'a günü İstanbul'da vefât etti ve kalabalıkları bir araya getiren cenâze namazını müteakip Edirnekapı surların dışında Şeyh Ahmed Buharî'nin damadı Emir Buhârî Camii yakınlarındaki Mahmud Çelebi zâviyesine defnedildi. Kabrini daha sonra öğrencilerinden Mısır Kadısı Piri Paşazade Mehmed Bey yaptırmıştır.

İbn-i Kemâl Paşa Hazretleri, müderrislik, kadılık, kadıaskerlik ve şeyhülislâmlık gibi mühim vazîfelerde bulunmak sûretiyle, dîne ve devlete üstün hizmetler yaptı. Yavuz Sultan Selim Hân ve Kanunî Sultan Süleymân gibi iki Osmanlı pâdişâhı ile birlikte savaşlara da katıldı. Hem ilmen, hem de fiilen hizmet etti. Peygamberimizin (aleyhisselâm) ve Ashâb-ı Kirâmın yolu olan Ehl-i sünnet i'tikâdının yayılmasında ve buna muhalif olanların ilmen ve fiilen susturulmalarında büyük hizmetler yaptı. Onun yaşadığı asır. Osmanlı devletinin en parlak devri olup, bunda onun da büyük hizmetleri oldu.

Edirnekapı mezarlığındaki kabri. Boğaz Köprüsü Çevre Yolu yapılırken, etrâfındaki kabirler nakl edilmiş, kendi kabri, târihî eser olarak on metre beri alınmıştır. Vefâtında, ilimler İbn-i Kemâl ile gitti ma'nâsında; ***"ırtehal-el-ulûm bil-Kemâli", "Kabri Ahmed mudâm ola***

pürnûr", "Ol bârigâha vardı İbn-i Kemâl Paşa" mısraları, ebced hesabında vefât târihini göstermektedir. Kefeni için; "***Hiye âhır-ül-libas (son elbisedir)",*** kabri için; ***"Hazâ makâm-ı Ahmed (Bu Ahmed'in makamıdır)"*** ibâreleri ile, ebced hesabına göre vefât târihi düşürülmüştür. Rabbim rahmetiyle muamele eylesin.Mekanını ve makamını Cenneti Firdevs kılsın.Bizleride bu mübarek Hak dostlarına layık evlad eylesin.Amin.

"Kemal Paşazâde ile ulum (ilimler) mezara gömülmüştür" anlamına gelmektedir.

"İbni Kemal'in bulunduğu hazireye Mahmut Çelebi Haziresi denilmektedir. Kapıdan girildiğinde türbedeki ilk kabir İbni Kemal'in kabridir. Türbedeki ikinci kabir Mahmut Çelebi'ye aittir. Mahmut Çelebi meşhur Şeyh Emir Buhari'nin (Emir Sultan) damadı ve bu isimle bilinen tekkenin ilk şeyhidir. 1531 tarihinde vefat etmiştir. Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi'ye göre Kazasker Mehmet Efendi'nin ve Muhyittin Hicri Efendi'nin kabirleri de bu türbededir."

Kemal Paşazade zarif, nüktedan, hoş sohbet ve mizaha meyyal bir zat idi. ***Oğlu Süleyman Çelebi, torunu ise Ahmed Şah idi.***

1971'de Haliç çevre yollarının yapımı sırasında parseller tamamen ortadan kaldırılırken Kemalpaşazâde'nin türbesi başka yere nakledilmiştir.

ESERLERİ

Dönemlerinde yaşadığı üç padişahın sevgi ve saygısını kazanan Kemalpaşazâde hadis, tefsir, fıkıh gibi dinî ilimler başta olmak üzere tarih, edebiyat, felsefe, dil ve tıp alanlarında eser vermiş çok yönlü bir âlimdir. Birçok ilme olan vukufu ve bu alanlarda verdiği eserlerle XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ilim ve kültürünün en büyük temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. Kemalpaşazâde ilmiye mesleğine intisap ettikten sonra müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislâmlık makamlarını elde etmiş, çok kısa süren bir mâzuliyet dönemi dışında devlet kademelerinde devamlı bir yükseliş göstermiştir. İlmî ihatası, muhakeme ve münazara kudreti, şer'î meseleleri çözme ve fetva verme konusundaki kabiliyetinden dolayı da "müfti's-sekaleyn" (insanların ve cinlerin müftüsü) lakabıyla anılmıştır.

Eser verdiği hemen her ilim dalında karmaşık konuları cesaretle tartışan Kemalpaşazâde en muktedir âlimleri ehliyetle tenkit

ederdi. Mısır'ın alınmasından sonra şöhretini duyan Mısır ulemâsı kendisini denemek istemişse de sonunda onun ilmî kudretini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bizzat kendisi de bu kabiliyetinin farkında olarak Farsça hakkında yazdığı risâlesinde kendini, Arapça'ya dair kitabını Harem-i şerif'te eline alıp Araplar'a, "Gelin, atanızın dilini benden öğrenin" diyen Zemahşerî'ye benzetir.

Kemalpaşazâde, verdiği fetva ile İran'a yapılan seferin dinî ve hukukî gerekçelerini hazırlayarak bu savaşa rızâ göstermeyip çekimser kalan devlet adamlarına karşı padişahı güçlendirmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında da hükümdarı Safevîler'e karşı mücadeleye teşvik etmiş, padişahın Şah Tahmasb'a gönderdiği mektupları bizzat kaleme almıştır. Felsefeciler yanında kelâmcıların da görüşlerini yakından bilen ve felsefî düşünce alanında Fahreddin er-Râzî ekolünü takip eden Kemalpaşazâde, tasavvufa karşı olmamakla birlikte şeriatın belirlediği çerçevenin dışına çıkan fikir ve uygulamalara karşı mücadele etmiş, bazı sûfîlerin yaptığı raks, semâ ve devranın haram olduğunu ileri sürmüştür. Muhyiddin İbnü'l-Arabî hakkında verdiği olumlu fetva Yavuz Sultan Selim üzerinde etkili olmuş, padişah, Mısır dönüşünde dört ay kadar kaldığı Dımaşk'ta Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kabri üzerinde bir türbe ve yanında bir cami ile imaret yaptırmıştır. Kemalpaşazâde, birçok İslâm âlimi gibi tasavvufun asıl istikametinden sapmasını hoş karşılamamış, toplumun düzenini ve devletin bekasını tehdit edecek hareket ve davranışların ortaya çıkmasını engellemeye çalışmıştır. Vasiyetnâmesinde cenazesinin dervişâne bir şekilde kaldırılmasını ve kabri üzerine türbe yapılmayıp sadece bir taş dikilmesini istemesi de onun sade bir dinî yaşayışı tercih ettiğini göstermektedir.

Tarihçiliği. Kemalpaşazâde'nin tarih alanındaki başlıca eseri II. Bayezid'in arzusuyla kaleme aldığı Tevârîh-i Âl-i Osmân'dır. II. Bayezid, İdrîs-i Bitlisî'ye Farsça bir Osmanlı tarihi yazma görevini verirken Kemalpaşazâde'den de herkesin anlayabileceği Türkçe bir tarih yazmasını istemiş ve kendisine 30.000 akçe ihsan etmiştir. 30 akçe yevmiyeli genç bir müderrise böyle bir görevin verilmesinde yine Kazasker Müeyyedzâde Abdurrahman'ın rolü olmuştur.

Her padişah dönemi için ayrı bir cilt (defter) yazan Kemalpaşazâde, 916 (1510) yılı olaylarına kadar getirdiği sekiz ciltlik tarihini II. Bayezid'e sunmuştur. Daha sonra Kanûnî Sultan

Süleyman'ın isteğiyle eserini kaldığı yerden devam ettirerek Mohaç seferi sonuna, yani 933 (1527) yılına kadar getirmiştir. Böylece Tevârîh-i Âl-i Osmân, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1527 yılına kadar gelen on ciltlik büyük bir eser niteliği kazanmıştır. Ancak IX ve X. defterlerin mevcut nüshaları bu devre olaylarının toptan kaleme alınmadığını göstermektedir. Yavuz Sultan Selim dönemine ait defter de onun saltanatının bütün olaylarını ihtiva etmeyip Çaldıran seferinden Amasya'ya dönüşü ile sona ermektedir. Kanûnî devrine ayrılan defterde de eksik konular vardır. Kemalpaşazâde eserinin son bölümü olan Mohaç seferine özel bir önem verdiğinden bu bölümün istinsahları Mohaçnâme diye tanınmıştır. Aynı şekilde Fâtih dönemine ait VII. defterin İstanbul'un fethi bölümünün istinsahları da onun Târîh-i Feth-i Kostantiniyye adlı ayrı bir eseri olduğu zannını uyandırmıştır.***(TCYK, s. 125).***

Tevârîh-i Âl-i Osmân'ın VII. defteri dışında doğrudan müellifinin kaleminden çıkan nüshalarından hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Mevcut nüshalar genellikle XVII. yüzyıldan bu yana yapılmış istinsahlardır. Eserin Çelebi Mehmed devrini ihtiva eden V. defteriyle II. Murad dönemine ayrılan VI. defterinin 847 (1443) yılına kadar olan kısmı ve Yavuz Sultan Selim zamanına ait IX. defterin Mısır seferi bölümü mevcut değildir. Tevârîh-i Âl-i Osmân'ın İstanbul kütüphaneleri dışında Avrupa ve Mısır'daki nüshalarının en önemlisi Paris Bibliothèque Nationale'de kayıtlı olanıdır. II. Murad, Fâtih, II. Bayezid ve Yavuz dönemlerine ait çeşitli bölümlerden oluşan bu karma nüsha, tahtı oğlu Mehmed'e bırakıp Manisa'ya çekilmesinden (1444) ölümüne kadar II. Murad dönemi olaylarını da ihtiva etmektedir ki VI. defterin bilinen tek kısmı budur. ***(Blochet, I, 157).***

Benzeri Osmanlı tarihleri gibi Tevârîh-i Âl-i Osmân da siyasî olayların ağırlıklı olduğu bir eserdir. Kitapta teşkilât ve kültür tarihine ait birçok kayıt varsa da bunlar satır aralarına serpiştirilmiştir. Olaylar kronolojik sırayla anlatılmıştır. Kemalpaşazâde eserini yazarken kullandığı kaynaklarından sadece üçünün adını verir. Ancak Neşrî, Rûhî, Şükrullah, Nişancı Mehmed Paşa, Tursun Bey gibi kendinden önceki tarihçilerin eserlerini ve anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân'lar ile Târihî Takvimler'i de kullandığı anlaşılmaktadır. Onun önemli şifahî râvileri arasında ise Çandarlı İbrâhim Paşa, Kırım Hanı Mengli Giray, Uzguroğlu Îsâ ve Otranto Seferi'ne katılan bir sipahi bulunmaktadır.

Kemalpaşazâde, kaynaklarını aynen aktarma yoluna gitmeyip edindiği bilgileri karşılaştırarak bir senteze varmak istemiştir. Kaynakların birbirini tutmadığını görünce de doğru olduğuna kanaat getirdiği rivayetlere yer vermiş, diğer kayıtlara sadece işaret etmekle yetinmiştir. Bir hânedan tarihi yazmakla görevlendirilmiş olduğu halde yer yer olayları eleştirmekten çekinmemiştir. Ancak bu tür eleştirilerin Fâtih dönemine ilişkin olması ve Şehzade Cem etrafında yoğunlaşması dikkati çekmektedir. Bunun da Bayezid-Cem mücadelesinin tabii bir yansıması olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Kemalpaşazâde, Osmanlı Devleti'nin hızla gelişmesinin sebepleri üzerinde de durmuştur. Ona göre Osmanlılar Sâmânîler, Gazneliler, Selçuklular ve Hârizmliler gibi metbûlarına karşı isyan etmemiştir ve Osmanlı Devleti'nde herkes kanun ve nizamlara uymuştur. Devletin sürekliliğini sağlayan unsurlar para ve asker olmuş, fakat Osmanlı zenginliği zulümle toplanan paralara dayanmayıp Anadolu'nun zenginliğinden kaynaklanmıştır. Daima Batı'ya Bizans'a doğru genişlemeye çalışma ve "gazilerin ayağının bağı" olmadıkları sürece Anadolu'daki Türk beyliklerine karşı savaşa girmeme gibi akıllıca bir siyaset güdülmüştür. Padişahlar başşehirlerinden uzun süre ayrı kalmamaya özen göstermişler, sefere çıktıklarında da yerlerine güvenilir bir vekil bırakmışlardır. Aristokrat zümreye yer verilmeyen Osmanlı düzeninde yöneticiler genellikle devşirme (gılman) sınıfından yetiştirilmiş, böylece hiç kimse "meydân-ı saltanatta cevelân etmeye mecal" bulamamıştır.

Kemalpaşazâde'nin tarihçiliğinde belirtilmesi gereken bir başka nokta Türk ve Türklük anlayışıdır. Müellif bu kavramları aşağılamamakta, ***"kaba Türk, Etrâk-i bî-idrak"*** gibi nitelemelere yer vermemektedir. Ordudan söz ederken de genellikle ***"Türk, Türk askeri"*** demektedir. Ayrıca Türk ile Türkmen'i birbirinden ayırmakta, ***Osmanlılar'ı Türk, Akkoyunlular'ı Türkmen*** saymakta, Moğollar'ı ise ***"hilâf-ı cins"*** kabul etmektedir. Ertuğrul Gazi'nin Anadolu içlerine doğru ilerlerken rastladığı savaşta Selçuklular'a yardım etmesi karşılığında Karacadağ yöresine yerleştirildiği rivayetini naklederken gösterdiği gerekçe de bunu kanıtlamaktadır. Bayatlı Hasan bunu din gayretine, Neşrî mertliğe bağlarken Kemalpaşazâde kavmiyet gayretine dayandırmaktadır.

İbn-i Kemal'in, eleştirici, mücadeleci, haksızlığa boyun eğmeyen bir karakteri vardı. Tasavvufi bazı konularda yazılar yazmakla birlikte; fıkıh, hadis ve bir basamak olarak dilbilgisi, aruz, kafiye konularında kendini kabul ettirdi. Osmanlı kanunnamelerinin hazırlanmasında etkili oldu. Nevizâde Ataî, onu, kanunnameleri şer'i hukuka uygulama çabasından dolayı "*muallim-i evvel*" olarak niteledi. Osmanlı devletinin hızlı gelişmesinin nedenleri üzerinde durdu. Kronolojik yaklaşıma sahip oldu. II. Bayezid'in emri gereği Türkçe yazdı.

Yazdığı müstakil risaleler ve verdiği fetvalarla Osmanlı toplumunda birçok uygulamanın yerleşmesinde etkili oldu. Fetvaları gününün şartlarını ve o dönem Osmanlı toplumunun dinî, ahlâkî ve sosyal hayatı yansıtmak bakımından önemlidir. Çalışmalarıyla Anadolu'da yayılma eğilimi gösteren Batınî ve Safevi-Şii propagandalarının önüne geçmeyi hedefledi. Fahreddin er-Razi ekolüne bağlı bir düşünürdür. Bilgi ve varlık anlayışı, aklın ârâz değil cevher ve Allah'tan gelen ilk şey olduğudur. Bilgi edinmede aklı önceledi. Varlıkları harici ve zihni olmak üzere ikiye ayırdı ve daha çok zihni olanlar üzerinde durdu. Varlıkları, ayrıca zorunlu ve mümkün olarak ikiye ayırıp Allah'ın varlığının ispatını hudûs, imkan, gaye ve nizam gibi klasik delillerle yaptı.

Edebî kişiliğinin ilmî kişiliğine göre daha zayıf olduğu kabul edildi. Şiiri hikmetli söz olarak görüyordu. Aşka ve hikemî konulara önem verdi. Duygudan çok akla, soyuttan çok somuta önem verdi. Dili sade, ifadesi sağlamdır. Atasözü, deyim ve cinasları başarıyla kullandı. Kasidelerinde yaşadığı dönemin görsel unsurlarını ön plana çıkardı. Şiirlerinde mahlas kullanmadı.

"İbn-i Kemal, vücudlarına bir kaç asırda bir tesadüf olunabilecek pek mütefekkir, mütabahhir âlimlerden biridir. Nazarları ilmi meselelerin en derinliklerine nüfuz ederdi. Kendisi en muktedir âlimlerin eserlerini intikada tabi tutmaktan, en müşkil mebhasları münakaşa sahasına koymaktan büyük bir zevk duyardı. Bu cihetledir ki pek kıymetdar olan ve büyük tetkikata müstenit bulunan eserlerinde bu azametli hissiyatın telâtumu daima göze çarpar durur. Vakıa ruhunu daima tehyic eden, fikrini her an faaliyete getiren latif, heyecanlı bir ilim ve irfan temevvücatı bu zekâ harikasını pek tenkitkâr bir hale getirmişti. En büyük, en meşhur âlimlerin eserlerine haşiyeler yazar,

onları intikada çalışır, hiç kimsenin hatırına gelmeyecek nükteler, faydalar keşfederdi." ***(Ömer Nasuhi Bilmen)***

"Türkçemizin yazı dili olarak inkişafında Kemal Paşazade'nin rolüne işaret etmek gerekir. O gerek şiirde ve gerekse nesirde gayet ağır ve tumturaklı bir ifade tarzı kullandığından kendisinden sonra gelen münşilere Türkçe bakımından iyi bir misal olmamış ve Türk yazı dilinin halk dilinden tecerrüd etmesinde tesiri görülen başlıca müelliflerden olmuştur." ***(İsmet Parmaksızoğlu)***

"Bu zeki, müttaki, kinsiz ve garezsiz, meseleleri ferâsetle değerlendiren, münazara ve münakaşadan hoşlanan, hoşsohbet ve nüktedan âlim, tıpkı vasiyetnâmesinde cenazesinin dervişane kaldırılmasını ve türbe yapılmayıp başına sadece bir taş dikilmesini isteyen yalın şahsiyeti gibi edebiyatta da tasannudan uzak durmuş ve halkın daha iyi anlayabileceği bir üslûpla eser vermeyi tercih etmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, felsefe, tarih, dil ve tıp gibi pek çok alanda eser vererek yalnızca devrinin değil bütün bir Osmanlı medeniyetinin en seçkin âlimleri arasında yer almış, bu eserlerde dil yönünden de başarılı olmuştur. Kemalpaşazâde yanlış gördüğü bazı icraatları da cesaretle tenkit etmesini bilmiş, hocası Molla Lutfî'nin ilhâd ve zındıklıkla itham edilerek öldürülmesi hadisesinde devlet ileri gelenlerini karşısına alacak şekilde bir şiir yazarak bunu ehl-i hasedin işi olarak değerlendirmiştir." ***(M. A. Yekta Saraç)***

Fıkhî Görüşleri. Kemalpaşazâde birçok medresede görev alıp İslâm hukuku alanında ders vermesi yanında kadı, kazasker ve şeyhülislâm olarak uzun süre yasama ve yargı alanlarında faaliyet göstermiş, İslâm hukukunun usul ve fürûuna dair çeşitli eserler kaleme almıştır. Türk âlimlerinden başka Zeynüddin İbn Nüceym, Alâeddin el-Haskefî, İbn Âbidîn gibi Arap ulemâsı da eserlerinde Kemalpaşazâde'nin görüşlerine yer vermiş ve zaman zaman onu eleştirmiştir.

Kemalpaşazâde'nin İslâm hukuk literatürüne en önemli katkılarından biri şüphesiz fakihlerin sınıflandırılmasına yönelik çalışmasıdır. Klasik literatürde genellikle fakihlerin ictihad ehliyetine göre sınıflandırılmasında ***"müstakil-gayri müstakil", "mutlak-müntesib", "mutlak-mukayyed" veya "şeriatta müctehid-mezhepte müctehid"*** şeklindeki ikili tasnif benimsenmişken Kemalpaşazâde Risâle fî duḫûli veledi'l-bint fi'l-mevḳūfi ʿalâ evlâdi'l-evlâd adlı

risâlesinde çocukların çocuklarına yapılan vakıflara kızın çocuklarının da dahil edilmesi meselesini tartıştıktan sonra bu problemin Hanefî mezhebi içinde ileri sürülen görüşlerin tartışmada taraf olan âlimleri derecelendirmek suretiyle aşılabileceği kanaatine varır ve fakihleri dinî konulardaki yetkinliklerine göre şu yedi sınıfa ayırır: Şeriatta müctehid, mezhepte müctehid, mesâilde müctehid, ashâbü't-tahrîc, ashâbü't-tercîh, ashâbü't-temyîz ve mukallid. Adı geçen risâlenin eki mahiyetinde olan bu kısım asıl metinden ayrılıp müstakil bir risâle gibi çoğaltıldığından kütüphane kataloglarında ve pek çok kaynakta müellifin ayrı bir eseri gibi gösterilmiştir. Bu tasnif çalışması daha sonraki Hanefî literatürü üzerinde etkili olmuş ve birçok eserde aynen veya özet olarak iktibas edilmiştir. ***(meselâ bk. Temîmî, I, 32-34; İbn Âbidîn, I, 77).***

Temîmî gibi pek çok âlim tarafından takdirle karşılanan tasnifi Kazanlı âlim Şehâbeddin el-Mercânî şiddetle eleştirmiştir. Bu sınıflamanın daha önce hiç kimse tarafından yapılmadığını söyleyen Mercânî, büyük fakihlerin ve ulemânın ileri gelenlerinin tamamlanmış bir halka gibi oldukları için uçları tesbit edilemeyeceğinden onlara nisbetle böyle bir genel kural koymanın neredeyse imkânsız olduğunu vurgular. Ayrıca Kemalpaşazâde'nin her sınıfı tanımlayan ifadelerini yine onun kendisinin verdiği örneklerden hareketle eleştirir, ashâbü't-tercîh ile ashâbü't-temyîz arasındaki farkı ortaya koyamadığını ileri sürer ve geçmiş ulemâyı çok iyi tanımadığı halde onları sınıflandırıp derecelendirmeye kalkıştığını söyler. ***(Nâzûratü'l-ḥaḳ, s. 58-65).***

Bir mezhebe mensup olmayı müslüman için esas kabul eden Kemalpaşazâde, Hanefî mezhebinin diğerlerinden üstün olduğunu, bu mezhep dışındaki mezhepleri bâtıl sayan kişiye bir şey yapılmayacağını belirtmekle birlikte kendisi diğer mezheplere olumlu yaklaşmakta, Hanefî mezhebinde câiz olmayan bir hususta bir başka mezhebin taklit edilebileceğini kabul etmektedir. Meselâ kocası kaybolduğu için nafakasını temin edemeyen bir kadının Şâfiî mezhebine geçerek Şâfiî kadısı tarafından boşanmasına hükmedilip bir başkasıyla evlenmesi halinde daha sonra çıkıp gelen eski kocası tarafından nikâhlanamayacağına dair fetva vermiş, ancak Ebüssuûd Efendi, Diyârırûm'da Şâfiî mezhebine geçmenin sultan tarafından yasaklandığını belirterek Kemalpaşazâde'ye karşı çıkmıştır.***(Düzdağ, s. 67).***

Kemalpaşazâde, namazda bir başka mezhepten imama uymayı ise imamın Hanefî mezhebine göre namazı bozan bir şey yapmaması şartına bağlar. ***(mezhep anlayışını yansıtan fetvaların metinleri için bk. Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 21^{b}, 29^{a}; Ökten, s. 101)***

Kemalpaşazâde, Osmanlı kanunnâmelerinin hazırlanmasında etkin olmuş isimlerdendir. Anadolu kazaskerliği görevinde iken 924 (1518) yılında Karaman eyaletinin defter emini olarak vazife yaptığı gibi Mısır alındıktan sonra Hayır Bey ile birlikte Mısır arazisinin tahririyle de görevlendirilmiş, Mısır kanunnâmesinin hazırlanmasında önemli rol oynamıştır. Osmanlı kanunnâmelerinin şer'î hukuka uygunluğunu sağlamada büyük gayretleri olduğu da anlaşılmaktadır. Nev'îzâde Atâî, onu kanunnâmeleri şer'î hukuka tatbik gayretinden dolayı muallim-i evvel, Ebüssuûd Efendi'yi ise muallim-i sânî olarak zikreder.***(Zeyl-i Şekāik, s. 185).***

Kâtib Çelebi de her iki şeyhülislâmın kanunların çoğunu şer'î hukuka uygulayıp makam ve mevkilerdeki aksaklıkları ıslah ederek devlet işlerine gereği gibi nizam verdiklerini belirtir. ***(İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü, s. 133)***

Birçok fetvasında örfî hukuka karşı şer'î hukuku savunan Kemalpaşazâde, ehl-i örfün şer'î hukuka aykırı tasarruflarının geçersiz olduğuna ve şer'î hukuka aykırı olan örfî hukuka göre idam cezasına çarptırılanların asılması için ehl-i örfe hüccet veren kadının günahkâr olacağına dair fetva vermiştir. ***(Selle, s. 18)***

Buna karşılık bir fetvasında kâfir esir alıp satmanın câiz olmakla birlikte padişah tarafından yasaklandığını belirtmesi. ***(Lâlî Ahmed Efendi es-Saruhânî, vr. 33^{a}),*** şeriatın izin verdiği konularda padişahın yasaklama getirebileceğini kabul ettiğini göstermektedir.

Yazdığı müstakil risâleler ve verdiği fetvalarla Kemalpaşazâde Osmanlı toplumunda birçok uygulamanın yerleşmesine öncülük etmiştir.

Kemalpaşazâde'nin fetvaları o günkü Osmanlı toplumunun dinî, ahlâkî ve hukukî yapısı yanında siyasî ve içtimaî hayatı yansıtması bakımından da oldukça önemli belgelerdir.

Kemalpaşazâde fetvalarında bid'atlarla da mücadele etmiş, meselâ hastaların Karacaahmet Zâviyesi'nde veya patrikhânede şifa aramalarını dinen çok sakıncalı bulmuştur. ***(Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 27^{b}, 34^{a}; Kılıçer, Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu, s. 193).***

Onun fetvaları arasında tasavvuf ve mutasavvıflarla ilgili olanları oldukça önemli bir yekün tutmaktadır. Kendisi tasavvuf yolunun sahih olduğunu, evliyanın hallerine inanılması gerektiğini ve onların ruhaniyetinden medet ummanın önemli olduğunu belirterek dualarını almayı tavsiye etmiştir.(***Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 7[a], Muhyî-i Gülşenî, s. 394-396, 422).***

Ancak tasavvufun sahih bir yol olmasını meşrû sınırları aşmaması şartına bağlayarak âlimlerin fetvalarını ve sözlerini dinlemeyip, "Şeyhim böyle söyledi" demenin tasavvuf sayılamayacağını belirtmiştir.

Kemalpaşazâde, Muhyiddin İbnü'l-Arabî hakkında kaleme aldığı, Fîrûzâbâdî'nin fetvasıyla birlikte İbnü'l-Arabî'nin türbesine yazılan Arapça fetvada ona karşı çok saygılı ifadeler kullanarak zâhir ehlinin anlayamayacağı meseleler içerdiğini söylediği Fuṣûṣü'l-ḥikem ile el-Fütûḥâtü'l-Mekkiyye'yi savunmakta (bu fetvaya karşı Ârif Mehmed b. Fazlullah el-Hüseynî'nin yazdığı reddiye için bk. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2680), Türkçe bir fetvasında ise Fuṣûṣü'l-ḥikem'in müslümanları dinden çıkarmak için yahudilerce yazıldığını ve bu kitaba inananın kâfir olacağını söyleyen kişinin tövbe etmesi gerektiğini belirtmekle birlikte (Ökten, s. 113) İbnü'l-Arabî'nin savunduğu bilinen vahdet-i vücûd anlayışı ve Firavun'un âhirete imanla gittiği iddiası gibi bazı tasavvufî görüşlere karşı sert fetvaları da bulunmaktadır (a.g.e., s. 114; Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 27[b]). Yine aleyhte karar çıkarmak isteyen Sadrazam İbrâhim Paşa'nın arzı ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle İbrâhim Gülşenî'nin Ma'nevî adlı eserini inceleyen Kemalpaşazâde zâhir ehlinin bunun mânasına vâkıf olamayacağını, eserin birçok ilâhî sırrı içerdiğini, bu kitabın çoğunlukla Kur'an'ı tefsir edip hadisleri açıkladığını belirtir. ***(Muhyî-i Gülşenî, s. 420-422).***

Eser telif etmekle de meşgul olan Kemalpaşazâde'nin günde 1000 kadar soru için fetva verdiği nakledilirse de bu rivayet onun çok fetva verdiği şeklinde anlaşılmalıdır. Sade bir Türkçe ile yazılan fetvalar son derece kısa olup devrin şairlerinden Ârifî Hüseyin Çelebi'nin bunu dile getiren, "İmâm-ı dîn ü millet a'nî müftî / Ki yoktur ana benzer ehl-i âdem / Şu denlü ihtisâr eyler cevâbı / 'Olur', 'olmaz' yazar vallāhü a'lem" kıtası Kemalpaşazâde'nin de hoşuna gitmiştir. ***(Latîfî, s. 236-237).***

Kelâma Dair Görüşleri. Kemalpaşazâde, İslâm düşüncesinin çeşitli alanlarında eleştiriye ve analize dayanan eserler yazmış olup bunlarda sonuç olarak kelâm, felsefe ve tasavvufun sentezini yapmayı ve Ehl-i sünnet doktrinini aklî bakımdan temellendirmeyi hedeflemiştir. Çalışmalarıyla Anadolu'da yayılma eğilimi gösteren Bâtınî ve Safevî-Şiî propagandalarının önüne geçmeyi düşünmüştür. Bu çerçevede Hz. İsâ'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğunu iddia eden Molla Kābız, hulûl inancını savunan Bünyâmin Ayâşî, Pîr Ali Aksarâyî, İsmâil Ma'şûkī, Muhyiddin Karamânî gibi Melâmî şeyhleriyle Şîa aleyhinde fetvalar vermiştir.

Kemalpaşazâde kendisinden önce Dâvûd-i Kayserî, Kutbuddin İznikî, Molla Fenârî, Hızır Bey, Sinan Paşa ve Molla Lutfî gibi Osmanlı düşünce geleneğini temsil eden ilim adamlarının devam ettirdiği Fahreddin er-Râzî ekolüne bağlı bir düşünürdür. Felsefî-kelâmî meseleleri mantıkî-gramatik formda ele alan Kemalpaşazâde bunları, her birinin belli neticesi bulunan çift önermeli kıyas formuna (dilemma) sokarak şıklara ayırmakta, her bir şıkkı ayrı ayrı incelemekte ve kaynaklara inip meseleleri çözmeye çalışmaktadır.

Kemalpaşazâde, görüşlerini döneminin yaygın telif yöntemi olan şerh ve hâşiyeler yerine müstakil risâleler yazarak ifade etmiş, çalışmalarında Hakîm es-Semerkandî, Bâkıllânî, Abdülkāhir el-Bağdâdî, Gazzâlî, Şehristânî, Fahreddin er-Râzî, Seyfeddin el-Âmidî, Şemseddin el-İsfahânî, Adudüddin el-Îcî, Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî gibi kelâmcıların eserlerine sık sık atıflarda bulunmuştur. Kullandığı kaynakların sağlamlığı, ilk elden oluşu, üslûp ve ifadesinin akıcılığı, Arap dilinin inceliklerine vukufu ve çok yönlülüğüyle dikkat çeken Kemalpaşazâde'nin İslâm düşüncesinin temel konularına ilişkin görüşleri şöylece özetlenebilir:

Bilgi ve Varlık Anlayışı. Kemalpaşazâde kelâm literatüründe söz konusu edilen bilgi vasıtalarını kabul eder. Aklın araz değil cevher ve Allah'tan sudûr eden ilk şey olduğunu söyleyerek filozofların akıl teorisine yaklaşır. ***(Ta'rîfü'l-'aḳl, vr. 99^{a}-101^{b}; Risâle fî enne'l-'aḳle mâ hüve, vr. 92^{a}-98^{b}).***

Bilgi edinmede aklın öneminin duyu organlarından daha fazla olduğunu belirtir ve akıl sahiplerini üstün bir sezgi gücüne mâlik olanlar ve tâlime muhtaç bulunanlar diye ikiye ayırır. Aklın matematikteki kullanımı ile metafizikteki kullanımı arasında fark

olduğunu belirten Kemalpaşazâde fizik dünya gibi metafizik âlemin de bilgiye konu olabileceğini söyler ve beş duyu aracılığıyla fizik dünyadan, iç duyular vasıtasıyla da metafizikten haberdar olunabileceğini belirtir. (***Risâletü'l-ferâ'iż, II, 272).*** Bu yaklaşımı ile kelâmî epistemolojiden uzaklaşarak tasavvufa yaklaşır.

Kelâm, felsefe ve tasavvufun varlık anlayışlarını mukayese eden Kemalpaşazâde, bu konuda filozoflarla mutasavvıfların birbirine daha yakın olduğunu belirtir. Zorunluluğun, biri güneşin aydınlatması ve ateşin yakması, diğeri fiilleri yapıp yapmamada muhtar olmakla beraber hikmet gereği yapma şeklinde olmak üzere ikiye ayrıldığını bildirir; ikinci görüşü benimseyen İslâm filozoflarının bu görüşleri sebebiyle tekfir edilemeyeceğini kaydeder ve fiillerin Allah'tan zorunlu olarak değil kendi isteğiyle sâdır olduğunu belirtir. ***(Risâle fî taḥḳīḳi ennemâ yaṣdüru bi'l-ḳudreti ve'l-iḫtiyâr lâ bi'l-kerh ve'l-ıżṭırâr, vr. 257-258).***

A'râf sûresinde geçen (7/54) "halk" ve "emr" kelimelerinden hareketle mümkin varlıkları emir ve halk âlemi olmak üzere ikiye ayırır. Halk âlemindeki oluşların vasıtalı, emir âlemindeki oluşların ise doğrudan Allah'ın "ol" hitabıyla vücut bulduğunu ve ruh, akıl, kalem-i ilâhî, levh-i mahfûz, arş, kürsî, cennet, cehennem gibi gaybî varlıkların bu âlemin çerçevesine girdiğini kaydeder; yaratılmış statüsünde bulunan bu varlıkların fâni değil ebedî olduğunu söyler. Ona göre emir âleminde ilk olarak zuhur eden varlık Hz. Muhammed'in nurudur. O, varlık alanına çıkmış ve çıkacak olan her şeyin özüdür. Onunla varlık arasındaki ilişki bütünle parça arasındaki ilişkiye benzer. Diğer peygamber ve velîlerde bulunan kemâlât onun nurunun yansımasından başka bir şey değildir. Âdem'e üflenen ruh da onun ruhudur, Âdem insanların bedeninin, Hz. Muhammed ise ruhunun babasıdır. Kemalpaşazâde, bu yaklaşımıyla Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin "hazarât-ı hams" diye adlandırdığı varlık mertebelerinin ikincisini teşkil eden "taayyün-i evvel" görüşünü benimsemiş olur.

Ulûhiyyet. Varlıkları zorunlu ve mümkin olmak üzere ikiye ayıran Kemalpaşazâde zorunlu varlığın (Allah) ispatını hudûs, imkân, gaye ve nizam gibi klasik delillerle yapar. Allah'ı tanımak için varlığını ve birliğini bilmek kadar isim ve sıfatlarını bilmenin de gerekli olduğunu söyler. Allah Teâlâ'ya Arapça olmayan isimler verilip verilemeyeceği konusunda lafızdan değil anlamdan hareket

etmek gerektiğini belirten Kemalpaşazâde "hudâ" ve "çalap" kelimelerini örnek verir ve Türkçe'de Hudâverdi, Çelebi gibi isimlerin kullanıldığına dikkat çeker. ***(Risâle fî taḥḳīḳi lafzı Çelebî, vr. 259b).***

Allah'ın kelâm sıfatının ezelî olmasının kelâmı oluşturan lafızların değil bunların delâlet ettiği mânanın ezelî olmasını gerektirdiğini kaydeder. Kemalpaşazâde, Mu'tezile'ye karşı bu savunmayı yaparken Kur'an'ın lafzının da gayri mahlûk olduğunu söyleyen Haşviyye ve Hanbelîler'in görüşlerine de katılmadığını ilân eder. ***(Risâle fîmâ yeteʿallaḳu bi-ḫalḳi'l-Ḳurʾân, vr. 251b-252b)***

Allah'ın bilgisinin hem kendine hem kendi dışındaki varlıklara taalluk ettiğini, bu taallukun filozofların iddia ettiği gibi sadece değişken olmayanları değil küllî-cüz'î bütün varlıkları kapsadığını söyler.

Kader. Kemalpaşazâde, kader meselesinde en önemli faktör olarak göze çarpan zaman konusuna önem verir. Ona göre Allah'ın ezelî ilminin nesne ve olaylara nisbeti zaman dışı olup Allah her şeyi geçmiş ve gelecek söz konusu edilmeden "şimdi" olarak bilir, dolayısıyla O'nun için zaman kavramı geçerli değildir. Allah'ın zaman dışı oluşu mekân dışı oluşuna benzer, O'nun için uzak ile yakın gibi geçmiş ile gelecek de birdir. Müellif ilâhî ilmin ezelîliği ve zamanla mukayyet olmayışı üzerinde hassasiyetle durur; takdirin ilme, ilmin ise mâlûma tâbi olduğunu, dolayısıyla kaderin zorlayıcı bir yönünün bulunmadığını ve cüz'î iradeyi ortadan kaldırmadığını belirtir. Mutlak cebrin İbâhîlik ve zındıklığa, mutlak hürriyetin ise Mecûsîlik ve Senevîliğe yol açacağını söyleyen Kemalpaşazâde ikisi arasında bir yerde durur ve nasların çizdiği çerçevenin dışına çıkmamak şartıyla kader konusunda konuşmanın müstehap, hatta yetkili kişiler için vâcip olduğunu söyler. Kader çerçevesinde gayb meselesine de temas eder ve mutlak gayb olarak adlandırdığı "beş gayb"ın (Lokmân 31/34) Allah'a mahsus olduğunu, bunların dışında kalan gayblarının izâfî statüsüne girdiğini kaydeder. Peygamberin gayba dair bilgisinin Allah'ın iznine tâbi olup her çeşit gaybı kapsamadığını da açıklamalarına ekler (Risâle fî istiṯnâʾi'llâhi teʿâlâ mimmen fi's-semâvâti ve'l-arż ve taḥḳīḳih, I, 186-200). Ecel konusunda ise ecel-i kazâ ve ecel-i müsemmâ ayırımına gider, birincisinin muvakkat ve muallak, ikincisinin kesin olduğunu belirtir. Allah'ın insana süresi tayin edilmiş bir ecel tesbit ettiğini kabul eder, sadaka ve sıla-i rahim

gibi amellerin ömrü uzattığına dair rivayetleri Allah'ın bilgisinde bir değişmeye meydan vermeyecek şekilde yorumlar. ***(Risâle fi'l-cebr ve'l-ḳader, I, 158-185).***

Nübüvvet. Kemalpaşazâde, Hz. Îsâ(a.s)'nın son peygamberden üstün olduğunu iddia eden Molla Kābız'a cevap vermek üzere tafdîl meselesini, zındıkları ve mehdîlik iddiasında bulunan sahte sûfîleri reddetmek üzere de mûcize konusunu ele alır. Tafdîl meselesinde Hz. Muhammed(s.a.v)'in bütün peygamberlerden, onların da meleklerden üstün olduğunu söyler. ***(Risâle fî tafżîli'l-enbiyâ' ʿale'l-melâ'ike, I, 117-124; Efḍaliyyetü Muḥammed ʿaleyhi's-selâm ʿalâ sâ'iri'l-enbiyâ', vr. 36-43).***

Mûcizenin, nübüvveti inkâr edenleri acze düşürme ve mûcizeye konu olan şeyleri yapmaktan alıkoyma şeklinde iki rüknünün bulunduğunu belirtir. Bir kısım mûcizelerin peygamberden sâdır olduğunu, bazılarının ise onda zâhir olduğunu ve Kur'ân-ı Kerîm'in ikinci tür mûcize grubuna girdiğini kabul eder. Kur'an'ın, benzerini meydana getirmekten insan kudretinin özel olarak alıkonduğu (sarfe) türden bir mûcize teşkil ettiği görüşüne olumlu bakar. ***(Risâle fî ḥaḳīḳati'l-muʿcize ve delâletihâ ʿalâ ṣıdḳı men iddeʿa'n-nübüvve, I, 137-148).***

Âhiret. Kemalpaşazâde âhirette sadece mükellef olanların diriltileceğini söyler, aksini beyan eden âhâd haberlerin bu konuda delil olamayacağını savunur, cismanî haşrin aklen değil naklen vâcip olduğunu bildirir. Dirilişin cismanî olacağına ilişkin pek çok âyetin bulunduğunu hatırlatarak hak ehlinin cismanî haşrin vukuunda ittifak ettiğini, bunun, dağılan bedenin parçalarını bir araya getirmek suretiyle mi yoksa yeniden yaratma şeklinde mi olacağında ise ihtilâfa düştüğünü bildirir; bedenlerin aynıyla değil benzerleriyle diriltilebileceğini kabul eder. ***(Risâle fî ḥaḳīḳati'l-meʿâd, vr. 42^{b}-43^{b})***; ayrıca mîzanın "adalet" anlamına yorumlanamayacağını savunur. ***(Risâle fî ḥaḳīḳati'l-mîzân, II, 381-383).***

Tasavvuf. Tasavvufun genel çizgileriyle İslâm'ın sınırları içinde olduğunu kaydeder ve bu yola giren kişinin meşrû olmayan işleri yapmaktan kaçınması gerektiğini belirtir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye dair fetvasında ondan kâmil bir müctehid, erdemli bir mürşid ve kendisinden olağan üstü haller zuhur eden bir sûfî olarak söz eder. Ona karşı çıkanın hata etmiş, bu tutumunda ısrar edenin ise sapıtmış olacağını söyler ve yönetimin böylesini bu inancından döndürmesini

ister. İbnü'l-Arabî'nin eserlerindeki ifadelerin bir kısmını herkesin, bir kısmını ise ancak keşif ehlinin anlayabileceğini, anlayamayanların susması gerektiğini ileri sürer. ***(Fetvâ fî ḥaḳḳı İbn ʿArabî, bk. bibl.).***

Edebî Şahsiyeti. Değişik konularda pek çok eser vermiş olan Kemalpaşazâde nesir yanında nazmı da başarıyla kullanmış, divanının dışındaki hemen her eserinin gerekli gördüğü kısımlarında Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelere yer vermiştir. Tezkireler onun edebî yönünden ziyade ilmî yönü üzerinde durur ve nesrinin nazmından üstün olduğu görüşünde birleşir. Bunun başlıca sebebi, onun her an telif ve tedris ile meşgul olan bir âlim ve halkın dinî meseleleri için fetva veren bir müftü olması dolayısıyla devlet adamı ve âlim kişiliğinin sanatçı ve şair kişiliğini arka plana itmesidir. Bundan dolayı ilmî seviyesinin yüksekliğine göre edebî yönü daha zayıftır. Buna bağlı olarak şiirlerinde derin hayallere, bol çağrışımlı edebî sanatlara pek rastlanmaz. Şiiri hikmetli söz olarak görür ve bir fayda sağlamasını ister. Aşka ve hikemî konulara daha çok önem verir, tasavvufî yorumdan uzak beyitler üzerinde yoğunlaşır.

Duygu ve hayal yerine akla, mücerredden ziyade müşahhasa meyli bu yüzdendir. Bu özellik Kemalpaşazâde'nin günlük hayata ve devrine ışık tutan beyitlerinde de görülür. Dili sade, ifade yapısı sağlamdır.

Gerek atasözlerini ve deyimleri sıkça kullanması, gerekse cinas sanatını başarılı bir şekilde uygulaması Bursalı Ahmed Paşa, Necâtî Bey, Kabûlî gibi şairlerin eserlerinden etkilenmesine bağlanabilir. Özellikle kasidelerinde yaşadığı dönemi canlandıran imajlara önem vermiş, yer yer orijinal anlatımlar yakalamıştır.

Herhalde Arap edebiyatına olan yakınlığı dolayısıyla diğer divan şairlerinin aksine hiçbir şiirinde mahlas kullanmamıştır. Yine aynı tesir vezin ve kafiye anlayışına da hâkimdir. Manzum şiir tercümelerinde de şekil yönünden divan şiiri için yerli, orijinal ve farklı tecrübeleri olmuştur. Nesri hakkında, Türk yazı dilinin halk dilinden uzaklaşmasında etkili olduğu yahut ağır ve tumturaklı bir üslûp kullandığı şeklindeki hükümler gerçeği yansıtmaz. Sadelik ve akıcılık özelliklerini muhafaza eden sanatkârane nesri kendi döneminden itibaren takdir edilmiştir.

Kemalpaşazâde, başta Tevârîh-i Âl-i Osmân'ı olmak üzere eserlerini kaleme alırken edebiyatçı ve şair kimliğinin birikiminden

yararlanmış, yazdıklarında özellikle secie çok önem vermiş, zaman zaman inşa örneği sayılacak edebî tasvirlerde bulunmuş, üç dilde edebî kudreti olduğunu gösterecek şekilde olaylar arasına Türkçe, Arapça ve Farsça hikemî tarzda şiirler serpiştirmiştir. Divanının, yazmalarından başka (İÜ Ktp., nr. 1942, 2921, 3497) yayımlanmış matbu bir nüshası da vardır (İstanbul 1313). M. A. Yekta Saraç tarafından yeniden neşre hazırlanan ve henüz basılmamış olan divanı münâcât, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn için söylenmiş na'tlar, padişah için yazılmış iki kaside, ahlâkî konulu mesnevi tarzında manzumeler, 400'den fazla gazel ve çok sayıda mukatta' ve müfredden meydana gelmekte olup tam bir divan münderecatına sahiptir.

Kemalpaşazâde'nin Yûsuf ile Zelîha mesnevisi kendisinden önce aynı konuyu işleyen diğer mesnevilere göre daha sanatkârane bulunmuştur. ***(Âşık Çelebi, vr. 254ª)***

Dil ve edebiyata dair eserleri içinde Kāfiye Risâlesi, mesnevi tarzında olup darbımeselleri ihtiva eden Usulnâme, Bûsîrî'nin Ḳaṣîdetü'l-bürde'sinin manzum tercümesi, Muînüddin et-Tantarânî'nin Nizâmülmülk için yazmış olduğu otuz beş beyitlik el-Ḳaṣîdetü'ṭ-Ṭanṭarâniyye'sinin manzum tercümesi, bazı Farsça eş anlamlı kelimeler arasındaki anlam nüanslarına dair Dekāiku'l-hakāik, Farsça bir gramer ve sözlük olan, ayrıca edebî terimleri de ele alan Câmiʿu'l-Fürs, Gülistân'a nazîre olarak Farsça yazılan Nigâristân, Arapça'dan Farsça'ya bir sözlük olan Muḥîtü'l-luġa ile Mısır seferi esnasında Yavuz Sultan Selim'in isteği üzerine tercüme ettiği söylenen İbn Tağrîberdî'nin en-Nücûmü'z-zâhire adlı eseri. (***Âşık Çelebi, vr. 87ª; Keşfü'ẓ-ẓunûn, II, 1233)*** anılabilir.

Bu zeki, müttaki, kinsiz ve garezsiz, meseleleri ferâsetle değerlendiren, münazara ve münakaşadan hoşlanan, hoşsohbet ve nüktedan âlim, tıpkı vasiyetnâmesinde cenazesinin dervişâne kaldırılmasını ve türbe yapılmayıp başına sadece bir taş dikilmesini isteyen yalın şahsiyeti gibi edebiyatta da tasannudan uzak durmuş ve halkın daha iyi anlayabileceği bir üslûpla eser vermeyi tercih etmiştir.

Tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, felsefe, tarih, dil ve tıp gibi pek çok alanda eser vererek yalnızca devrinin değil bütün bir Osmanlı medeniyetinin en seçkin âlimleri arasında yer almış, bu eserlerde dil yönünden de başarılı olmuştur. Kemalpaşazâde yanlış gördüğü bazı icraatları da cesaretle tenkit etmesini bilmiş, hocası Molla Lutfî'nin

ilhâd ve zındıklıkla itham edilerek öldürülmesi hadisesinde devlet ileri gelenlerini karşısına alacak şekilde bir şiir yazarak bunu ehl-i hasedin işi olarak değerlendirmiştir.

Velûd bir müellif olan Kemalpaşazâde birçok alanda Türkçe, Arapça ve Farsça eserler yazmıştır. Çalışmalarının sayısı konusunda kesin bir rakam vermek güçtür. Cemîl el-Azm kendisine 214, Brockelmann 179, Nihal Atsız 209, Şamil Öçal 226 eser nisbet etmektedir. Bunların bir kısmı müstakil teliflerden, bir kısmı diğer eserlerinin bölümlerinden, aynı eserin değişik isimle kaydedilmiş şeklinden, şerh ve hâşiyelerden oluşmaktadır.

Başlıca eserleri şunlardır:

A) Tarih, Dil ve Edebiyat. 1. Tevârîh-i Âl-i Osmân. On ciltten (defter) meydana gelen bir eser olup Çelebi Mehmed devrini içeren V. defterle II. Murad devrine ayrılan VI. defterin 847 (1443) yılına kadar olan kısmı ve Yavuz Sultan Selim devrine ait IX. defterin Mısır seferi bölümü mevcut değildir. Mohaç seferine dair kısmın müstakil istinsahları Mohaçnâme, Fâtih Sultan Mehmed dönemine ait VII. defterin İstanbul'un fethiyle ilgili kısmının müstakil istinsahları ise Târîh-i Feth-i Kostantiniyye adıyla anılır. Osman Bey, Orhan Bey ve Fâtih devirlerine ait I, II ve VII. defterler Şerafettin Turan, VIII ve IX. defterler Ahmet Uğur, IV. defter Koji Imazawa, X. defter Şerafettin Severcan tarafından yayımlanmıştır

2. Divan. Münâcât, na'tlar, iki kaside, mesnevi tarzında manzumeler, 400'den fazla gazel ve çok sayıda mukatta' ile müfredden meydana gelen eserin İstanbul'da yapılan eksik baskısından (1313) sonra tenkitli neşrini Mustafa Demirel gerçekleştirmiş (İstanbul 1996), son olarak da M. A. Yekta Saraç tarafından neşre hazırlanmıştır.

3. Yûsuf ile Züleyhâ. 7777 beyitten oluşan bu mesnevi üzerine Mustafa Demirel İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktora tezi yapmıştır (1979).

4. Kasîde-i Bürde Tercümesi. Bûsîrî'nin eserinin çevirisi olup M. A. Yekta Saraç tarafından neşredilmiş (İslâmî Edebiyat, sy. 24 [İstanbul 1994], s. 65-70), Yusuf Turan Günaydın üzerinde yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1995, AÜ İlâhiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

5. el-Felâḥ şerḥu'l-Merâḥ (İstanbul 1289, 1304).

6. Resâʾilü İbn Kemâlbâşâ el-luġaviyye (nşr. Nâsır Saʿd er-Reşîd, Riyad 1401/1980).

7. Risâletü meziyyeti'l-lisâni'l-Fârisî ʿalâ sâʾiri'l-elsine mâ ḫala'l-ʿArabiyye (nşr. Hüseyin Ali Mahfûz, Tahran 1952).

8. Risâle fî taḥḳīḳi taʿrîbi'l-kelimâti'l-AʿcemiyyeAʿcemiyye (nşr. Muhammed Sevâî, Dımaşk 1991).

9. et-Tenbîh ʿalâ ġalaṭi'l-câhil ve'n-nebîh (İstanbul 1289; nşr. Muhammed Sevâî, Dımaşk 1994).

10. Risâle-i Kāfiye (nşr. M. A. Yekta Saraç – Mustafa Çiçekler, *TDED*, XXVIII [1998], s. 445-477).

11. Dekāiku'l-hakāik*. Farsça'daki bazı eş anlamlı ve eş sesli kelimeler arasında bulunan farklara dair Türkçe bir eserdir.

12. Nigâristân. Saʿdî-i Şîrâzî'nin Gülistân'ına nazîre olup ahlâkî ve tasavvufî bir muhteva taşır. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin Türkçe'ye çevirdiği ve Mehmed Vesim'in Türkçe şerhettiği eser üzerine Mustafa Çiçekler İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde bir doktora tezi hazırlamıştır (1994).

B) Akaid ve Kelâm.

1. Risâletü'l-münîre (Münîretü'l-İslâm) (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1684; Esad Efendi, nr. 1197).

2. ʿAḳāʾid-i İslâm (Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Efendi, nr. 135). İslâm dininin iman, ibadet ve ahlâk esaslarının ele alındığı eserde bu esaslar içindeki tasavvuf onaylanır; İslâm'da raks, devran, cehrî zikir gibi uygulamalara ve şathiye türü sözlere yer olmadığı kaydedilir. Kitap 1890'da Matbaa-yı Cemîl'de basılmıştır.

3. Risâle fi'l-îmâni'ş-şerʿî (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3711).

4. Risâle fî taḥḳīḳi'l-îmân (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1049). Müellif bu risâlelerinde imanın tasdikten ibaret olduğunu söyler ve ikrarı imanın gerçekleşmesinin şartlarından saymaz. Ameli imandan cüz kabul eden Hâricîler'i, Muʿtezile'yi ve ehl-i hadîsi eleştirir.

5. Risâle fî vücûdi'l-vâcib (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794).

6. Risâle fî ḳıdemi'l-Ḳurʾân (Resâʾilü İbn Kemâl, I, 131-136).

7. Risâle fî elfâẓi'l-küfr (Süleymaniye Ktp., Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 677). Üç bölümden oluşan risâlenin birinci

bölümünde küfrü gerektiren söz, işaret ve davranışlar, ikinci bölümde küfrü gerektirip gerektirmediği ihtilâflı olan sözler, üçüncü bölümde de küfür olmasından korkulan sözler ele alınır.

8. Risâle fi's-seb (Süleymaniye Ktp., Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 710; Yazma Bağışlar, nr. 1398). Bu risâle de üç bölümden meydana gelmekte, birinci bölümde Allah'a ve peygamberlere söven veya onlarla alay eden müslümanların, ikinci bölümde zimmîlerin durumu ele alınmakta, üçüncü bölümde Hz. Peygamber'e seb anlamına gelen kelimeler ve bunları kullanmanın hükmü açıklanmaktadır.

9. Risâle fîmâ yeteʿallaḳu bi-lafẓi'z-zındîḳ (Resâʾilü İbn Kemâl, II, 240-249).

10. Efḍaliyyetü Muḥammed ʿaleyhi's-selâm (nebiyyinâ) ʿalâ sâʾiri'l-enbiyâʾ (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3551, 3618; Lâleli, nr. 3698; Düğümlü Baba, nr. 351). Hz. Îsâ'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğunu iddia eden Molla Kābız'a cevap vermek üzere yazılmıştır.

11. Risâle fî tafżîli'l-enbiyâʾ ʿale'l-melâʾike (Resâʾilü İbn Kemâl, I, 117-124);

12. Risâle fî haḳḳı ebeveyi'n-nebî (a.g.e., I, 87-91).

13. Risâle fî taḥḳīḳi'l-muʿcize ve delâletihâ ʿalâ ṣıdḳı men iddeʿa'n-nübüvve (a.g.e., I, 137-148).

14. Risâle fi'l-cebr ve'l-ḳader (a.g.e., I, 158-185).

15. Risâle fî beyâni'l-ḥikme li-ʿademi nisbeti'ş-şer ila'llāhi teʿâlâ (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 65, vr. 135-138; Resâʾilü İbn Kemâl, I, 125-130).

16. Ḥaḳīḳatü'r-rûḥ ve'n-nefs (Süleymaniye Ktp., Tırnovalı, nr. 1864). Bu risâle Süleymaniye Kütüphanesi'nin Dârülmesnevî (nr. 55-9) ve Fâtih (nr. 5337-4) bölümlerinde Risâle fi'r-rûḥ; Esad Efendi (nr. 3523-20, 3787-6) ve Hasan Hüsnü Paşa'da (nr. 135-3) Risâle fî beyâni'r-rûḥ; Köprülü Kütüphanesi'nde (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 836) Risâle fî keyfiyyeti'l-cismi'l-insânî ve heykelihî ve nefsihî; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde (Kemankeş, nr. 556-23) Risâle fî beyâni mâhiyyeti'n-nefs; ayrıca Süleymaniye (Mihrişah Sultan, nr. 203-205) ve Nuruosmaniye (nr. 4356) kütüphanelerinde Risâle fî beyâni'n-nefs ve'r-rûḥ; Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lâleli, nr. 3646; Osman Huldi Öztürkler, nr. 27-18) Risâle fî beyâni'n-nefs ve'r-rûḥ ve'l-beden

adlarıyla kayıtlıdır. Emrullah Yüksel, Atsız'ın makalesinde Risâle fî taḥḳīḳi'r-rûḥ, Heykelü'l-insânî, Şaḥṣü'l-insânî, Rûḥ, Tevriye, en-Nefs ve'r-rûḥ, Risâle fî taḥḳīḳi'l-heykeli'l-maḥṣûṣi'l-insânî adlarıyla kaydedilen risâlelerin bu eserden ibaret olduğunu belirtmektedir (Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu, s. 214). Risâlede insanın biyolojik yönünü oluşturan beden, melekî yönünü oluşturan ruh ve insanî yönünü oluşturan nefis olmak üzere üç yapıdan meydana geldiği anlatılmakta, bu arada ruh göçünün bâtıl olduğu bildirilmektedir.

17. İḫtilâfü'l-Mâtürîdiyye ve'l-Eşʿariyye. Zeynüddin İbn Nüceym'in dört risâlesiyle birlikte Ḫams resâʾil adıyla basılmıştır (İstanbul 1304). Kemalpaşazâde'nin akaid ve kelâma dair diğer risâleleri de şunlardır: Risâle fî taḥḳīḳi enne esmâʾe'llāhi tevḳīfiyye (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794); Risâle fî taḥḳīḳi lafẓı Çelebî (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041); Risâle fîmâ yeteʿallaḳu bi-ḫalḳi'l-Ḳurʾân (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041); Risâle fî taḥḳīḳi'l-ḳavli'l-ḳāʾilîn bi'l-ḥâl (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4820; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 121); Risâle fî taḥḳīḳi ennemâ yaṣdüru bi'l-ḳudreti ve'l-iḫtiyâr lâ bi'l-kerhi ve'l-ıżṭırâr (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041); Risâle fî tekfîri'r-Revâfıż (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794; Pertev Paşa, nr. 621); Risâle fî beyâni küfri Firʿavn (MÜİF Ktp., Yazmalar, nr. 252; Âtıf Efendi Ktp., nr. 2785); Risâle fî ḥaḳīḳati'l-meʿâd (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5340); Risâle fî ḥaḳīḳati'l-mîzân (Resâʾilü İbn Kemâl, II, 381-383); Ḥâşiye ʿalâ evveli'l-ilâhiyyât min Şerḥi'l-Mevâḳıf (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 828; Kılıç Ali Paşa, nr. 1028); Ḥâşiye ʿalâ Ḥâşiyeti'l-Celâl ʿale't-Tecrîd (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1256).

C) Felsefe.

1. Ḥâşiye ʿalâ Tehâfüti'l-felâsife li-Ḫocazâde (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1391; Ayasofya, nr. 2292; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1235). Ahmet Arslan'ın Türkçe'ye çevirdiği eser Tehâfüt Hâşiyesi (Haşiye alâ Tehâfüt al-Falâsifa) adıyla yayımlanmıştır (Ankara 1987).

2. Risâle fî beyâni'l-vücûd (Resâʾilü İbn Kemâl, I, 149-157).

3. Risâle fî taḥḳīḳi lüzûmi'l-imkân li-mâhiyyeti'l-mümkin (İÜ Ktp., AY, nr. 1589).

4. Taʿrîfü'l-ʿaḳl (Süleymaniye Ktp., Tırnovalı, nr. 1864).

5. Risâle fî beyâni'l-ʿaḳl (nşr. Ömer Mahir Alper, İslâm Araştırmaları Dergisi, sy. 3 [1999], s. 235-243).

6. Nesâyih (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1781). On beş bölümden meydana gelen eserde âyet, hadis, kelâmıkibar, şiir ve meşhur kişilerin sözlerine yer verilerek akıl, ilim, konuşma âdâbı, dünya malı tutkusu, dostluk, çocukların eğitimi, insanları yönetme, iyiliği emredip kötülükten sakındırma gibi konular ele alınmaktadır.

7. Fî Taḥḳīḳi murâdi'l-ḳāʾilîn bi-enne'l-vâcib teʿâlâ mûcib bi'ẕ-ẕât (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1028).

8. Risâle fî ḥaḳīḳati'l-cism (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794). Müellif burada cismin kelâmcılara göre atomlardan, Nazzâm'a göre bölünebilen sonsuz parçalardan, Şehristânî'ye göre potansiyel parçalardan ve filozoflara göre sonsuz sayıda bölünebilir parçalardan oluştuğunu kaydeder ve bu görüşler hakkında değerlendirmelerde bulunur. Risâle Nazzâm'ın tafra teorisine genişçe yer verildiği için Risâle fî taḥḳīḳi ḥaḳīḳati'ṭ-ṭafra diye de adlandırılmıştır.

9. Risâle fî maʿne'l-caʿl ve mecʿûliyyeti'l-mâhiyye (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3618). Yaratmayı, yaratmanın çeşitlerini ve mahiyetini konu edinir.

10. Risâle fî taḥḳīḳi maʿne'l-eys ve'l-leys (Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 351). Varlık-yokluk meselesi ve varlık-mahiyet ilişkisine dairdir.

11. Risâle fî beyâni enne'l-vücûd ʿaynü mâhiyyetih ev ġayruhâ (Süleymaniye Ktp., Ayasofya nr. 4820).

12. Risâle fî vücûdi'ẕ-ẕihnî (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4820).

13. Risâle fi'l-faḳr (İÜ Ktp., AY, nr. 1589). "Fakirlik benim övüncümdür" hadisiyle, "Fakirlik her iki âlemde de yüz karasıdır" hadisinin mukayesesiyle başlayan eserde fakr kelimesine imkân anlamı yüklenir ve mümkin varlığın çeşitli yönlerinden söz edilir.

14. Risâle fî ziyâdeti'l-vücûd ʿale'l-mâhiyye (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794).

15. Risâle fî enne'l-mümkin lâ yekûnü aḥade'ṭ-ṭarafeyn (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 653; Ayasofya, nr. 4794).

16. Risâle fî iḫtiyâci'l-mümkin (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3618).

17. Risâle fî ʿulûmi'l-ḥaḳāʾiḳ ve ḥikmeti'd-deḳāʾiḳ (İÜ Ktp., AY, nr. 3726). 18. Risâle fî hel yecûz en yestenide'l-ḳadîm ile'l-müʾessir em lâ (Süleymaniye Ktp., Ayasofya nr. 4794). 19. Risâle fî teḳaddümi'lleti't-tâmme ʿale'l-maʿlûl (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1049). 20. Risâle fî şübûti'l-mâhiyye (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041).

D) Fıkıh ve Fıkıh Usulü.

1. Taġyîrü't-Tenḳīḥ (İstanbul 1309). Müellif, Sadrüşşerîa'nın Tenḳīḥu'l-uṣûl adlı eserini yeniden oluşturarak metni şerhetmiş ve Sadrüşşerîa'dan ayrıldığı hususları sayfa kenarlarında zikretmiştir. Kâtib Çelebi bu çalışmaya iltifat edilmediğini ve asıl eserin revaçta kalmayı sürdürdüğünü belirtir (*Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 499).

2. Ḥâşiye ʿale't-Telvîḥ. Teftâzânî'nin eseri üzerine yaptığı bu hâşiyede kendisinden önce aynı esere hâşiye yazan Molla Hüsrev ile Hasan Çelebi'yi birçok konuda isim vermeden eleştirmiş, eleştirdiği diğer kişileri sayfa kenarlarında belirtmiştir.

3. Işlâḥu'l-Viḳāye. Kemalpaşazâde, Tâcüşşerîa'nın Viḳāyetü'r-rivâye adlı eserinin yanlışlarını düzeltmek üzere önce bu eseri kaleme almış, ardından bunu el-Îżâḥ (Îżâḥu'l-Işlâḥ) adıyla şerhetmiştir. İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazma nüshalarının çokluğu (Atsız, VII [1972], s. 96-98) ve Hacıhasanzâde Mehmed Şah, Hürremzâde Şah Mehmed, Celâlzâde Sâlih (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1274), Molla Uzun Bâlî, Gazzâlîzâde Abdurrahman ve Birgivî (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3897) gibi âlimlerin ta'lîkāt yazmış olmaları (*Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 109) dikkate alınırsa Osmanlı döneminde bu esere oldukça önem verildiği söylenebilir. Niğdeli Molla Kāsım b. Süleyman el-Viḳāye'ye yazdığı et-Taṭbîḳ adlı şerhte ve Hüseyin adlı bir âlim Sadrüşşerîa'nın şerhine yazdığı hâşiyede Kemalpaşazâde'nin eleştirilerine Sadrüşşerîa tarafını tutarak cevap vermiştir. Tâceddin İbrâhim b. Abdullah el-Hamîdî de müellifin şerhine yazdığı hâşiyede Kemalpaşazâde'nin görüşlerini çürütmeye çalışmış, bu davranışı Sadrazam Rüstem Paşa tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Atâî, s. 50-51; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 2022). Birgivî ise hâşiyesinde Bahâeddinzâde Molla Muhyiddin Mehmed'in Kemalpaşazâde'ye yönelttiği eleştirileri dikkate alarak her ikisi arasında hakemlik yapmıştır. Şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemseddin de Muḥâkemât beyne Sadrişşerîʿa ve

İbn-i Kemâlpaşa fî Şerḥi'l-Viḳāye adıyla bir eseri kaleme almıştır (Gazzî, III, 109).

4. Ḥâşiye ʿale'l-Hidâye. Mergīnânî'ye ait eserin tahâret, zekât, oruç, hac, nikâh ve büyûʿ bölümlerinin hâşiyesidir (yazmaları için bk. Atsız, VII [1972], s. 96).

5. Fetâvâ. Kemalpaşazâde'nin Türkçe fetvalarını içeren bu eser müstakil mecmualarda yer aldığı gibi (yazmaları için bk. a.g.e., VI [1966], s. 77) bir kısım fetvaları Lâlî Ahmed Efendi b. Mustafa es-Saruhânî, İskilipli Veli Yegân ve İbnü'l-Edhemî diye bilinen Manisalı Saʿdî b. Hüsâmeddin tarafından derlenen, devrin ünlü şeyhülislâmlarının fetvalarından seçmelerin yer aldığı mecmualarda da bulunmaktadır.

6. Mühimmâtü'l-müftî. Arapça olan bu eser hakkında Birgivî, "Ortada dolaşan boş şeyler cümlesindendir" ifadesini kullanmışsa da (*Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 1916) fıkıh kitapları tertibinde düzenlenen, meselelerin sonlarında kaynaklarına yer verilen eser müftülerin kullanımı için pratik bir değer taşımaktadır (yazmaları için bk. Atsız, VII [1972], s. 95).

7. Eşkâlü'l-ferâʾiż (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3924). Müellif bu eserde önce Secâvendî'nin ferâiz metnini tashih etmiş, ardından bunu Şerḥu'l-Ferâʾiżi's-Sirâciyye adıyla şerhetmiştir (yazmaları için ayrıca bk. a.g.e., s. 99-100; *DİA*, XII, 368). Kemalpaşazâde'nin fıkha dair risâlelerinin bir kısmı Resâʾilü İbn Kemâl adlı mecmuada yayımlanmış (İstanbul 1316), burada yer almayan fıkhî risâleleri de Salim Özer tarafından İbn Kemâl'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri adlı yüksek lisans tezinde tahkik edilmiştir (bk. bibl.).

E) Tasavvuf.

Risâle fî fetva'r-raḳṣ (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 696); Fetvâ fî ḥaḳḳı İbn ʿArabî (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1694; nr. 3477; nr. 3548; Âşir Efendi, nr. 430; Reşid Efendi, nr. 443; Lâleli, nr. 3720). Birinci risâlede semâ, raks ve devran gibi ritüellerin İslâm'da yasak olduğu belirtilmekte, ikinci risâlede Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kâmil bir müctehid, fâzıl bir mürşid ve kendisinden olağan üstü haller zuhur eden bir kişi olduğu, ona karşı çıkanların hata etmiş, tutumunda ısrar edenlerin ise sapıtmış olacakları, sultanın bunları görüşlerinden döndürmesi gerektiği bildirilmektedir (ayrıca bk.

Hüseyin Atay, "İlmî Bir Tenkit Örneği Olarak İbn Kemal Paşa'nın Muhyiddin b. Arabi Hakkındaki Fetvası", Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu, Ankara 1986, s. 263-277).

F) Tefsir. Risâle fî tefsîri Fâtiḥati'l-kitâb (Resâʾilü İbn Kemâl, I, 2-16); Risâle fî tefsîri sûreti'l-Fecr (a.g.e., I, 17-21); Risâle fî istiṯnâʾi'llâhi teʿâlâ mimmen fi's-semâvâti ve'l-arż ve taḥḳīḳih (a.g.e., I, 186-200); Risâle fî tefsîri sûreti'l-Mülk (a.g.e., I, 22-32); Risâle fî sûreti'n-Nebeʾ (a.g.e., I, 33-40); Ḳıṣṣatü Hârût ve Mârût min Tefsîri Ebi's-Suʿûd (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1028).

KABR ZİYÂRETİNİN FÂİDESİ

Büyük islâm âlimi Ahmed bin Süleymân bin Kemâl pâşa "rahmetullahi aleyh" hazretlerinin [934] hicrî yılında yazdığı kırk hadîs-i şerîf, [979] yılında, seyyid pîr Muhammed Nitâî "rahmetullahi teâlâ aleyh" tarafından türkçeye çevrilmişdir. [1316] da İstanbulda basılan bu tercemenin onsekizinci hadîs-i şerîfinde, **(Bir işinizde şaşırırsanız ölmüşlerden yardım isteyiniz!)** buyuruldu. Şeyh-ül-islâm Ahmed efendi, bu hadîs-i şerîfi açıklarken diyor ki:Rûhun bedene bağlanması, kuvvetli bir aşk ile olmuşdur. İnsanın ölmesi, rûhun bedenden ayrılması demekdir. Fekat, rûh ayrıldıkdan sonra, bu aşkı bitmez. Rûhun bedene olan sevgisi, kuvvetli çekmesi, öldükden sonra, uzun zemân bitmez. Bunun içindir ki, ölülerin kemiğini kırmak, mezârı üstüne basmak yasakdır.

Bir insan, kuvvetli, olgun ve te'sîri çok olan bir zâtın mezârı yanında durup, o toprağı ve o zâtın bedenini düşünse, o zâtın rûhunun, bedenine ve dolayısı ile, o toprağa bağlılığı olduğundan, bu iki rûh karşılaşır. Gelen insanın rûhu, o zâtın rûhundan çok şeyler edinir ve güzelleşir, olgunlaşır. İşte bu fâideden dolayı, kabr ziyâretine izn verilmişdir. Bundan başka sebebler de yok değildir. İmâm-ı Fahreddîn-i Râzî "rahmetullahi aleyh", **(Metâlib-i âliyye)** ve **(Zâd-ı Me'âd)** kitâblarında diyor ki, (Gelen insanın rûhu ile, kabrdeki zâtın rûhu, birer ayna gibidir. Birbirinin karşısına gelince, herbirinin ışığı, ötekinde aks eder, yansır. Gelen kimse, o toprağa bakıp, Hak teâlânın büyüklüğünü, öldürmesini, diriltmesini düşünüp, kazâ ve kaderine râzı olup, nefsi kırılırsa, rûhunda ma'rifet, feyz hâsıl olur. Bunlar, o zâtın rûhuna sirâyet eder. Bunun gibi, o zât, öldükden sonra, rûh âleminden ve rahmet-i ilâhîden ona gelmiş olan ilmler, kuvvetli eserler, onun rûhundan, gelen insanın rûhuna sirâyet eder, geçer.)

(El a'lâm) kitâbının sâhibi diyor ki, Peygamberlerin rûhları "aleyhimüsselâm" göklerde ve diledikleri yerlerde ve kabrlerinde zuhûr eder. Kabrlerinde her ân bulunmadıkları gibi, hep de ayrı kalmazlar. Kabrleri ile ilişkileri ve o toprağa ayrı bir bağlılıkları vardır. Bunun nasıl olduğu bilinemez. Bunun için, onları ziyâret etmek müstehabdır. Her müslimânın rûhu ile kabri arasında, devâmlı bir bağlılık vardır. Kendilerini ziyâret edenleri anlarlar. Selâmlarına cevâb verirler. Bunun içindir ki, hâfız Abdülhak-ı İşbîlînin "rahmetullahi teâlâ aleyh" **(Âkıbet)** kitâbındaki hadîs-i şerîfde, **(Bir mü'min, tanıdığı bir mü'minin kabrine gelip selâm verince, onu tanır ve cevâb verir)** buyuruldu.

BAZI ÖRNEKLER

İKİNDİ GÜNEŞİ

Kemalpaşazade bu büyük sultanın ölümü üzerine her biri 11 beyitlik 7 bentten oluşan;

SULTAN SELİM MERSİYESİ'NDEN…

Çözdi saç açdı baş tûğ u alem
Bükdi bel dökdi yaş tîğ u kalem
Kana boyandı bayrağun yüzi
Beli büküldi yayun oldı ham
Urdı göğsini gök gök eyledi mâh
Oldı yıldızlarun gözi pür-nem
Şafak ol denlü dökdi kanlı yaş
Dâmen-i çarhı eyledi pür-dem
Subh-dem derd ile bir âh itdi
Kim söyündürdi mah şem'in o dem
***
Gör ne acıyla eyledi teslîm
Cân-ı şîrîni hüsrev-i âlem
Öldi Sultan Selîm hayf ü diriğ
Hem kalem ağlasun anı hem tîg

(Vah yazık ki Sultan Selim öldü. Ona hem kalem hem de kılıç ağlasın.)

mütekerrir beyitli bir mersiye yazdı. Bu mersiye sultanın hâlini arz ettiği gibi

Kemalpaşazade'nin sultana beslediği gönül sevgisini de yansıtıyordu. Mersiye şöyle başlıyordu:

Çözdü saç açdı baş tûğ u alem
Bükdi bel dökdi yaş tîğ u kalem

(Üzüntüden sancak başını açtı, tuğ saçlarını çözdü dağıttı. Kılıç belini büktü. Kalem de göz yaşları döktü.)

Şair kendisi başta olmak üzere insanlığın ve yerde-gökte birçok cismin bu ölüm üzerine üzülüp yasa girdiğini klâsik Türk şiirinin üslûbu içerisinde anlatmaktadır. Onu vasfederken kısa zamanda çok iş yaptığını, gölgesinin kısa zamanda âlemi kaplayıp himayesi altına aldığını söylüyordu:

Az müddetde çok iş itmişdi
Sâyesi olmış idi âlem-gîr

Gerçekten de o, dokuz seneyi doldurmayan saltanat müddetinde çok işler yapmış, birkaç ülkeyi himayesine almayı başarmıştı.

Bir başka beytinde ise onu «Şems-i Asr» olarak niteler. Asr, hem yüz senelik bir devir, hem de ikindi vakti anlamındadır. Son asrın güneşi anlamında düşünülebileceği gibi ikindi güneşi anlamında da yorumlayabiliriz. Şairin, sultan Selim'i ikindi güneşine benzetmesi çok isabetli ve güzel bir buluştur. Sultan Selim'i bundan daha güzel tanımlayan bir ifade herhâlde olamazdı. Zira o sultan, güneş gibi hâkim, cömert ve ülkesini aydınlatıp ısıtmaktaydı. Ancak bu güneş, süresi kısa fakat gölgesi uzun olan ikindi güneşi idi.

Şems-i asr idi asrda şemsin
Zıllı memdûd olur zamânı kasîr

Maalesef Sultan Selim de 8 yıl 8 ay gibi kısa bir süre saltanat sürmüş ancak bu kısa sürede büyük işler başarmıştı.

Kemalpaşazade'nin Sultan Selim nazarındaki itibarı sultanın ölümüne kadar devam etmiştir. Sultan Selim'in son seferi olan Edirne yolculuğunda da ona refakat ettiğini ve onun Edirne vasfında söylediği;

İki gözüm Merîc ü Tunca gibi her yana akma
Kolını boynuma ar da yeter salındın illerde

Şeklindeki beyte hemen oracıkta;

Geldi yâduma fezâ-yı dil-küşâ-yı Edrene
Virdi ayşuma keder zikr-i safâ-yı Edrene

beytiyle başlayan bir gazel ile cevap verdiği bilinmektedir.

Bu ve benzeri hâdiseler onun ne kadar zeki, hazırcevap, hâfızası güçlü, münazarayı seven, hoşsohbet ve nüktedan biri olduğunu göstermektedir. Birkaç örnek verelim:

HAPİS YATMA YEĞDİR

Kemalpaşazade'nin bilgisi her tarafa yayılmıştı. Dönemin ulemâ ve fuzelâsı her fırsatta onu dinlemeye geliyor, dönemin her türlü ilmî konularını onun ağzından dinleyip istifade ediyorlardı. Yine böyle bir sohbet esnasında mecliste bulunanlardan birisi:

"Molla Refîkî diye birisi var ki ilim ehli olmadığı hâlde devamlı kitap satın alır ve onları evine hapseder." dedi.

Kemalpaşazade'den bu şahsı kınayan, hattâ yeren ağır sözler bekliyordu. Paşazade hiç de öyle yapmadı, her zamanki nüktedanlığı ile:"Başkaları kitabı alıp işkence ediyor, bu hapsediyormuş. Hapis yatma, sırtına, beline tekme ve sille vurulmaktan daha yeğdir." diyerek hem Molla Refîkî'yi yermiş, hem de daha beterlerinin olduğunu haber vermiştir.***(Şakâyık-ı Nu'mâniyye tercümesi (Mecdî Efendi) sh. 381)***

Kitabın çok kıymetli olduğu bir dönemde kitabı hapseden, ona işkence edenlerden yakınan üstat Kemalpaşazade, torunları olan bizlerin kitapları evlerimizde vitrin süsü olarak kullandığımızı, para karşılığı Avrupalılara sattığımızı, sayfalarını koparıp çerçevelettiğimizi görse herhâlde söyleyecek söz bulamazdı.

EN İYİSİNİ ALLAH BİLİR

Kemalpaşazade konuşma esnasında mevzua uygun irticalen şiir söylemesini çok iyi beceren kabiliyetli biri idi. Onun şeyhülislâmlığı esnasında Ârifî Hüseyin Efendi şaka yoluyla kendisine şu kıt'ayı söylemişti:

İmâm-ı dîn ü millet a'ni müftî

Ki yoktur ana benzer ehl-i âdem

Beyitte Hüseyin Efendi; "Din ve milletin önderi olan müftüye denk bir kimse yoktur." diyerek Kemalpaşazade'yi över. Kemalpaşazade kendisine zarf atıldığını anlayarak kıt'ayı devam ettirmek ister ve kendisi hakkında şunları söyler:

Şu denli ihtisâr eyler cevâbı

Olur olmaz yazar vallâhü a'lem

(Cevabı o kadar kısa tutar ki olur olmaz yerde «en iyisini Allah bilir») yazar. ***(Mu'cem-ül-müellifîn cild-1, sh. 238)***

Yukarıda görüldüğü gibi gerçekten Kemalpaşazade irticalen çok rahat bir şekilde beyit söyleyebilme kabiliyetine sahiptir. Ancak böyle olmasına rağmen Kemalpaşazade'nin şairliği ve sanatkâr yönü ilmî kudretinin gölgesinde kalmıştır. Zira ondan söz eden kaynaklarda da onun edebî yönü değil ilmî yönü ön plândadır.

ŞARAP İÇERKEN BESMELE ÇEKİLİR Mİ?

Her dönemde olduğu gibi Kemalpaşazade'nin döneminde de insan çekiştirmek yaygınmış. Bir gün adamın birisi Paşazade'ye şair İşretî'yi çekiştirmiş ve:

"–Efendimiz! Şair İşretî şarap içerken besmele çekiyormuş, bu ne demek? Bu yaptığı küfür değil mi?" diye sormuş.

Bu soruya düz bir mantıkla; «Şarap içerken besmele çekilmez, elbette bu küfürdür.» nevinden cevap verse biliyor ki kıyâmet kopacak. «Şeyhülislâm, İşretî'ye kâfir dedi!» diyecekler. Bir kavgadır başlayacak. Bunlara mahal vermeden doğruyu söylemek Kemalpaşazade'nin cevabı ile mümkün olur. Şöyle cevap vermiş;"Ben İşretî'yi tanırım. O, su içerken bile besmele çekmez. Şarap içerken mi çekecek***?"(Fevaid-ül-behiyye sh. 21)***

Kemalpaşazade'ye göre şiir hikmetli söz söyleme sanatıdır. Dîvânındaki şiirlerinin değersiz olduğu şeklindeki hükümler doğru değildir. Âşıkane ve rindâne bir hayli şiirleri bulunmakla beraber o hikmetli ve veciz şiirler yazmış, devrinin başarılı şairlerindendir. Aşağıdaki beyitler, onun bu tarz şiirlerine güzel örnek teşkil eder:

Her kimin var ise zâtında şirâr-ı küfrü
Istılāhât-ı ulûm ile müselmân olmaz

Ger siyah taşı kızıl kan ile rengîn etsen
Tab'a tagyîr virüp la'l-i Bedahşân olmaz
Eylesen tûtiye ta'lîm-i edâ-yı kelimât
Sözü insân olur ammâ özü insân olmaz
***
Size benden nasîhat olsun kim
Gam irişdükde eylemen feryâd
Birisi bu ki dôst gamda olur
Biri de bu ki düşmen olur şâd
***
Olma Hak'dan ırağ olana yakın
Yaramazlara eylük itme sakın

Hezl ile dimedi diyen bu sözi
Görinürse n'ola latîfe yüzi
Kurdı it terbiyet derün yüzsin
Besle kargayı gözlerün oysun
***
Kıl eylügi suya at bile balık
Balık bilmezse bilür anı Hâlık
***
Halās olsun belâdan dirisen baş
Yaramaz kimseyi idinme yoldaş
***
Hemîşe çok yanılur söyleyen çok
Ki söyler bulduğın dilde sünük yok

GAZEL

Gönül sûret-perest olma haberdar ol bu ma'nîden
Ki ma'nî olmasa hâsıl ne lezzet nakş-ı Mânîden
Kaçanlar sohbet-i tenden irürler lezzet-i câna
Bulurlar ma'ni-i bâkî geçenler nakş-ı fâniden
Alursa leblerün dadın dil anmaz Kevser'ün adın
Salarsa sâyesin zülfün gerekmez gölge Tûbî'den
Kanı Mecnun gibi 'âkil ki kurbet eyleye hâsıl
Kemâl-i sun'-ı Mevlâ'ya cemâl-i hüsn-i Leylî'den
Gözünden güç göricek dil yapışsa n'ola zülfüne
Ki olur 'adl zencîri asılmış tâk-ı Kisrî'den
Gönül murgı giriftâr olmaz idi bend-i sûretde
Eger görmese-y-idi anda âb ü dâne ma'nîden
Bu sûret câmı sınmadın içilmez bâde-i ma'nî
Bu sır açılmaz illâ kim cevâb-ı len terânîden

(M. Hüsrev SUBAŞI, Yavuz Sultan Selim'in Türkçe Şiirleri ve Bunlara Yapılan Nazîreler, Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi, İstanbul 1982, s. 128, 1. dipnot. Âşık Çelebi, Meşâirü'ş-Şuarâ, haz. Filiz KILIÇ, Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 115.Latîfi, Tezkire-i Latîfi, Sadeleştiren, Mustafa İSEN, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 114.Tunca KONTANTAMER, Temmuz'da Kar Satmak, Yayına haz. Fatih ÜLGEN-Şerife YALÇINKAYA, Phoenix Yay., Ankara 2007, s. 192.)

İBN-İ KEMAL HAZRETLERİNİN SÖZ VE ESERLERİNDEN BAZI NASİHATLER

İbn-i Kemâl Paşa, kıymetli eserlerinden başka, yine târihe dâir olmak üzere, Mısır seferi sırasında, Yavuz Sultan Selim Hân'ın emriyle İbn-i Tagriberdi'nin, "En-Nücûm-üz-zâhire fî mülûki Mısır vel-Kâhire" adlı Arabca eserini de Türkçe'ye tercüme etmiştir. Yavuz Sultan Selim Hân'ın ölümü üzerine yazdığı mersiyesi, yıllarca dilden dile dolaştı.

Bu mersiyesinden bir bölüm:

"Azmde nevcivân hazmde pîr,
Sâhib-üs-seyf-ü-sâhib-üt-tedbîr.
Az müddette çok iş etmiş idi.
Sayesi olmuş idi, âlem gir.
Şems-i asr idi, asrında Şemsin,
Zılli memdûd olur, zamanı kasîr.
Tâc-ü-tahtıyle fahreder beyler,
Fahrederdi ânınla cân-ü-serir.
Hayf Sultan Selîm'e hayf, diriğ.
Hem kalem ağlasın ona, hem tîg."

Ayrıca darb-ı mesel hâlini almış kıt'a ve beyitleri vardır. Nitekim:

"Mansıbda bir ola dahî ger âlim-ü-câhil,
Zâhirde müsâviyse hakîkatte bir olmaz.
Altun ile faraza ki beraber çek ile seng,
Vezn içre bir olmak ile kıymette bir olmaz."

Kıt'ası ile;

"Sakla kurt enciğin derin oysun,
Besle kargayı gözlerin oysun."

Beyti bunlardandır.

Bir başka şiiri de şöyledir:

"Kısmetindir gezdiren yer yer seni,
Arş'a çıksan, akıbet yer yer seni.
Eline nefsinin verip kazma,
Yoluna kimsenin kuyu kazma.
Her ki gayrın yolunda kazdı kuyu,
Kendi düştü kuyuya yüzü koyu."

"Nâ ehil olur muârız-ı ehl,
Her Ahmed'e bulunur Ebû Cehl.
"Göz yum cihandan aç, gözünü kendi hâline,

Sen göz yumup açınca, bu dünyâ gelir gider."
"Ölümden kurtuluş yoktur cihanda,
O derdi çekmez olmaz ins-ü-canda.
Kişinin ömrü çünkim âhır ola,
Yeğ oldur kim gazâ yolunda öle."

Ahmed İbni Kemâl Paşa'nın "Levh-il-mahfûz ve Ümm-ül-kitâb" ismindeki eserinden bir bölüm:

Ra'd suresindeki: "Allahü teâlâ, dilediğini siler. Dilediğini değiştirmez. Ümm-ül-kitâb O'ndadır" âyet-i kerîmesinde, Levh-i mahfûz bildirilmektedir. Ümm-ül-kitâb, ezelî olan kelâm-ı ilâhînin ismidir. Melekler, bunu anlıyamaz. Zamanlı değildir. Ya'nî burada zaman yazılı değildir. Allahü teâlâdan başka, kimse bilmez. Hiç yok olmaz. Levh-i mahfûzda ise, değişiklik olur. Bunu melekler görür, insanın, işine göre, ömrü ve rızkı değişir, iyiler kötü, kötüler iyi olarak değiştirilebilir. Böylece, birine ölümüne yakın iyi işler yaptırıp, son nefeste îmânla gönderir. Başkasına kötü amel işletip, imansız gönderir. Bunun için Resûlullah (aleyhisselâm) her zaman; "Allahümmeyâ mukallibelkulûb, sebbit kalbi alâ dînik" duâsını okurdu (ki, Ey büyük Allahım! Kalbleri iyiden kötüye, kötüden iyiye çeviren, ancak sensin. Kalbimi, dîninde sabit kıl, ya'nî dîninden döndürme, ayırma! demektir). Eshâb-ı Kirâm "aleyhimürrıdvân" bunu işitince; "Yâ Resûlallah (aleyhisselâm)! Sen de dönmekten korkuyor musun?" dediklerinde; "Mekr-i ilâhiden, beni kim te'min eder?" buyurdu. Çünkü, hadîs-i kudsîde; "İnsanların kalbi, Rahmânın kudretindedir, Kalbleri, dilediği gibi çevirir" buyurulmuştur. Ya'nî, Celâl ve Cemâl sıfatları ile, kötüye ve iyiye çevirir. Levh-i mahfûza ilk olarak "Benden başka Allah yoktur. Muhammed benim resûlümdür ve habîbimdir ve herşey benim mahlûkumdur. Herşeyin Rabbiyim, Halikıyım" yazıldı. Sonra, Peygamberleri ve kıyâmete kadar gelecek insanların iyileri sa'îd olarak, kötüleri de şaki olarak yazıldı.

Kader değişmez. Kaza, kadere uygun olarak meydana gelir. Kaza, hergün çok değişip, sonunda kadere uygun olunca yaratılır. Kazâ-i mu'allak şeklinde, yaratılacağı yazılmış olan birşey, kulun iyi ameli ile değişip yaratılmaz. Evliyâ, kaderi anbara, kazayı ölçeğe benzetmiştir.

(Kâmûs'da, kaza kelimesinde diyor ki: "Kaza, kaderin husûsî bir kısmıdır. Kader, anbara doldurulmuş buğday gibidir. Kaza ise, onu

ölçerek vermek gibidir. Ömer (radıyallahü anh), Şam'a geldi. Şehirde veba hastalığı olduğunu işitince, şehre girmedi. "Allahü teâlânın kazasından kaçıyor musun?" dediklerinde; "Allahü teâlânın kazasından, kaderine kaçıyorum" buyurdu ki, kader, kaza şeklini almadıkça değişebilir. Kader, maaş bordrosu gibidir. Kaza ise, bu maaşın dağıtılmasıdır. İbn-i Esîr dedi ki: "Kazâ ve kader, birbirinden ayrılmaz. Çünkü, kader temel gibi, kaza da üstündeki bina gibidir". Kader kelimesinde diyor ki: "Kader, Allahü teâlânın, olacak şeyleri ezelde bilmesidir. Kaza, kaderde bulunan şeyleri, zamanı gelince yaratmasıdır.")

İmâm-ı Gazâlî, (İhyâ-ül-ulûm) kitabında buyurdu ki: "Kazâ-i mu'allak, Levh-i mahfûzda yazılıdır. Eğer o kimse, iyi amel yapıp, duâsı kabûl olursa, o kaza değişir." Hadîs-i şerîfte buyuruldu ki: "Kader, tedbir ile, sakınmakla değişmez. Fakat kabûl olan duâ, o belâ gelirken korur." Duânın belâyı defetmesi de, kaza ve kaderdendir. Kalkan, oka siper olduğu gibi, su, yerden otun yetişmesine (ve havanın oksijen gazı, canlının hücrelerindeki gıda maddelerini yakıp hararet meydana gelmesine) sebep olduğu gibi, duâ da, Allahü teâlânın merhametinin gelmesine sebeptir. Bir hadîs-i şerîfte; "Kazâ-i mu'allakı, hiçbirşey değiştiremez. Yalnız duâ değiştirir ve ömrü, yalnız, ihsân, iyilik arttırır" buyuruldu. Allahü teâlânın takdîrinin, ya'nî kaderin, Levh-i mahfûzda yazılması kazadır. Bir kimseye takdîr edilen belâ kazâ-i mu'allak ise, ya'nî, o kimsenin duâ etmesi de takdîr edilmiş ise, duâ eder, kabûl olunca, belâyı önler. "Ecel-i kazâ"yı da, iyilik etmek geciktirir. Fakat, "Ecel-i müsemmâ" değişmez. Ecel-i kaza denilen; meselâ bir kimse, eğer iyi iş yapar, yahut sadaka verir, hac ederse ömrü altmış sene, bunları yapmazsa kırk sene diye takdîr edilmesi gibidir. Vakit tamâm olunca, eceli bir ân gecikmez. Birinin üç gün ömrü kalmış iken, akrabasını Allah rızâsı için ziyâret etmesi ile, ömrü otuz seneye uzar. Otuz yıl ömrü olan kimse de, akrabasını terk ettiği için, ömrü üç güne iner. "Lübâb-üt-te'vîl" (ya'nî Tefsîr-i Hâzin) kitabında diyor ki: Takdîr, ezelde Levh-i mahfûzda yazılmıştır. Sonradan birşey yazılmaz. Ya'nî, Levh-i mahfûzda olacak değişiklikler ve ömürlerinin artması ve kısalması da, ceffelkalem (ya'nî ezelde) yazılmıştır ki, buna kazâ-i mu'allak denir. Allahü teâlânın, kaderi, ya'nî ezelde ilmi nasıl ise, Levh-i mahfûzdaki değişiklikler, ona uygun olur. Ömer (radıyallahü anh) yaralanınca,

Ka'b-ül-ahbâr buyurdu ki: "Ömer (radıyallahü anh) daha yaşamak isteseydi, duâ ederdi. Zîrâ onun duâsı elbette kabûl olur." işitenler şaşınp; "Nasıl böyle söylüyorsun? Allahü teâlâ: "Ecel, bir ân gecikmez ve vaktinden önce gelmez" buyurdu" dediklerinde: "Evet, ecel hâzır olduğu vakit gecikmez. Fakat. Ecel hâzır olmadan önce, sadaka ile, duâ ile, amel-i sâlih ile, ömür uzar. Zîrâ Fâtır sûresinde; "Herkesin ömrü ve ömürlerin kısalması hep yazılıdır" buyurulmaktadır" dedi.

Her sene, (Şa'bân ayının onbeşinde Berât gecesinde) o senede olacak şeyler, ameller, ömürler, ölüm sebebleri, yükselmeler, alçalmalar, ya'nî herşey Levh-i mahfûzda yazılır.

Dâvûd aleyhisselâmın yanına iki kişi gelip, birbirinden şikâyet etti. Dinleyip karar verip giderken, Azrail (Aleyhisselam) gelip; "Bu iki kişiden, birincisinin eceline bir hafta kaldı, ikincisinin ömrü de bir hafta önce bitmişti, fakat ölmedi" dedi. Dâvûd (Aleyhisselam) şaşıp, sebebini sorunca; "İkincisinin bir akrabası vardı. Buna dargın idi. Bu, gidip onun gönlünü aldı. Bundan dolayı, Allahü teâlâ, buna yirmi yıl ömür takdîr buyurdu" dedi. (Emâlî kasidesi altmışikinci beytinde; "Öldürülen kimsenin eceli, münkatı' değildir." Ya'nî, o ânda, ömrü ortadan kesilmiş değildir. Kâmûs mütercimi Ahmed Âsım Efendi, bu beyti şerh ederken diyor ki: "Ehl-i sünnete göre, öldürülen kimsenin, o ânda eceli gelmiştir, ömrü ortadan kesilmemiştir. Herkesin eceli bir tanedir.") Görülüyor ki, müslüman olan ve dînimize uygun akrabayı ziyâret çok lâzımdır. Hiç olmazsa haftada veya ayda bir ziyâret etmeli, kırk günü geçirmemelidir. Uzak memlekette ise, mektûpla gönlünü almalıdır. Dargın, kinli ise de vazgeçmemelidir. Akrabası gelmezse, cevap vermezse de, giderek veya hediye, selâm göndererek, yahut mektûp ile yoklamaktan vazgeçmemelidir. Allahü teâlâ, müslüman olan ve sâlih olan akrabayı ziyâreti emr ediyor.

(Doktor bulmak ve ilâç bulmak da, takdîre bağlıdır. Allahü teâlâ, takdîrine göre sebepleri yaratmaktadır. Çok eskiden bilindiği gibi, bir yeri kesilen insanın eceli gelmedi ise, damarı bağlanır, ilâç verilir, ölmez. Eceli gelmiş ise, damarı bağlıyacak biri bulunamaz, kanı akar, mikrop kapar, ölür. Yürek adalesi bozuk olan ağır hastaya, ölmek üzere olan bir başkasının sağlam yüreği takılıp takılmaması da, ecelin gelip gelmemesine bağlıdır. Kalbin değiştirilmesi de hastayı muhakkak iyi yapmıyor, çoklarının ölmesine sebep olmaktadır.

Kıyâmette herkes, öldüğü zamandaki şekli, boyu ve organları ile mezardan kalkacaktır. Herkesin kuyruk sokumu kemiği değişmiyecek, başka a'zâ, organlar, bu kemik üzerine yeniden yaratılacak, rûhlar bu yeni bedenlerini bulup, te'alluk edeceklerdir. Rûhların bu başka bedenlere te'alluk etmeleri, tenasüh değildir, insanın bedeni, organları dünyâda da değişiyor. Kırk yaşındaki insanın eti, yağı, derisi, kemikleri başkadır. Çocukluğunda bulunanlar başkadır. Fakat o, hep aynı insandır. Çünkü insan, rûh demektir. Beden değişiyor ise de, rûh değişmez, insanın parmak izi de hiç değişmez. Hiçbir insanın parmak izi, başkasının parmak izine benzemez. Bir insanın parmak uçlarındaki çizgilerin şekli, doğmadan önce, rûh bedene te'alluk ettiği sıralarda teşekkül eder. İnsan ölüp çürüyünceye kadar hiç değişmez. Beşbin yıllık mumyalarda aynen kaldıkları görülmüştür. Parmak ucundaki çizgilerden herbiri, yanyana dizilmiş deliklerden meydana gelmiştir. Her delikcikten, ter sızmaktadır, insan birşeyi tutunca, sızan ter, o şey üzerinde çizgilerin şekli gibi yapışıp kalır. Teri boyayan bir ilâç sürünce, o kimsenin parmak izi, o şey üzerinde görünür. Büyük âlim, İmâm-ı Muhammed Gazâlî, Fârisî "Kimyâ-i sa'âdet" kitabının sekseninci sahifesinde diyor ki: "Bir insanın çeşitli yaşlarındaki bedenleri başka başka oldukları gibi, aynı boy ve şekilde, fakat başka zerrelerden yapılmış bir bedenle kabirden kalkacaktır.")

Ahmed İbni Kemâl Paşa'nın Kur'ân-ı kerîmin secâvendleri (ya'nî durakları) için yazdığı şiir aşağıdadır:

Cim: Caiz geçmek ondan, hem reva, durmak fakat, evlâdır sana!

Ze: Caiz, onda dahî durdular, geçmeği, daha iyi gördüler.

Ti: Mutlaka durmak nişanıdır, nerde görsen, orda hemen dur!

Sat: Durmakta ruhsat var dediler, nefes almağa izin verdiler.

Mim: Lâzım durmak burada elbet, geçmede, küfrden korkulur pek!

La: Durulmaz! demektir her yerde. Durma hiç! alma hem nefes de! Bu tertîble oku. İtmam et! Sevâbın cümleye ihsân et!

Ahmed İbni Kemâl Paşa hazretlerinin 934 (m. 1527) senesinde yazdığı kırk hadîs-i şerîf, 979 (m. 1571) senesinde Seyyid Pîr Muhammed Nitâî tarafından Türkçeye çevrilmiştir. 1316 (m. 1898)'da

İstanbul'da basılan bu tercüme onsekizinci hadîs-i şerîfde; "Bir işinizde şaşırırsanız, ölmüşlerden yardım isteyiniz!" buyuruldu. Şeyhülislâm Ahmed Efendi, bu hadîs-i şerîfi açıklarken diyor ki:

"Rûhun bedene bağlanması, kuvvetli bir aşk ile olmuştur. İnsanın ölmesi, rûhun bedenden ayrılması demektir. Fakat, rûh ayrıldıktan sonra, bu aşkı bitmez. Rûhun bedene olan sevgisi, kuvvetli çekmesi, öldükten sonra uzun zaman bitmez. Bunun içindir ki, ölülerin kemiğini kırmak, mezarı üstüne basmak yasaktır.

Bir insan, kuvvetli, olgun ve te'sîri çok olan bir zâtın mezarı yanında durup, o toprağı ve o zâtın bedenini düşünse, o zâtın rûhunun, bedenine ve dolayısı ile, o toprağa bağlılığı olduğundan, bu iki rûh karşılaşır. Gelen insanın rûhu, o zâtın rûhundan çok şeyler edinir ve güzelleşir, olgunlaşır, işte bu fâideden dolayı, kabir ziyâretine izin verilmiştir. Bundan başka sebebler de yok değildir."

Şeyhülislâm Ahmed İbni Kemâl Paşa, El-Münîre kitabında diyor ki: "Tasavvufda rehberlik yapan kimseye ve ona talebe olacak kimseye ilk vâcib olan şey, İslâmiyete uymaktır, İslâmiyet, Allahü teâlânın ve Resûlünün (aleyhisselâm) emir ve yasak ettiği şeyler demektir. Peygamberimiz (aleyhisselâm) buyuruyor ki: "Bir kimsenin havada uçtuğunu ve deniz üzerinde yürüdüğünü yahut ağzına ateş koyup yuttuğunu görseniz, fakat şeri'ate uymıyan bir iş yapsa, kerâmet sahibiyim derse de, onu büyücü, yalancı, sapık ve insanları doğru yoldan sapdırıcı biliniz!"

Şeyhülislâm Ahmed İbni Kemâl Paşa, Şerh-i hadîs-i erbe'în kitabında; "Sünnetimi terk edene şefaatim haram oldu" hadîs-i şerîfini şöyle açıklamaktadır:

Bu hadîs-i şerîfte sünnet demek, İslâmiyet yolu demektir. Çünkü, mü'min kimse, büyük günah işlese de, şefaatten mahrûm olmaz. Hadîs-i şerîfte, "Büyük günah işliyenlere şefaat edeceğim" buyuruldu. Resûlullahın (aleyhisselâm) Hak teâlâdan getirdiği şerî'ate tâbi' olmak lâzımdır. Bunu terkeden, şefaate kavuşamaz.

Ahmed İbni Kemâl Paşa "Kitâb-ül-ferâid"de diyor ki: "Ebû Umâme'nin bildirdiği hadîs-i şerîfte; "Başkalarına benzeyenler bizden değildir. Yahudilere ve hıristiyanlara benzemeyiniz! Yahudiler parmakları ile işâret ederek, Hıristiyanlar elleri ile işâret ederek, mecûsîler de eğilerek selâm verir" buyuruldu."

Ahmed İbni Kemâl Paşa'nın "Risâle-i Münire" adlı eserinden ba'zı bölümler:

Amel: Kulların amelleri üç çeşittir: 1- Farz, 2- Fazilet, 3- Ma'siyet. Hepsi de kulun kesbi, ya'nî kazanması, edinmesi iledir.

Farz: Allahü teâlânın emri, dilemesi, sevmesi, beğenmesi, kazası, kaderi, yaratması, hükmü, bilmesi, tevfîki ve Levh-il-mahfûza yazması iledir.

Fazilet: Allahü teâlânın emri ile değildir. Fakat dilemesi, sevmesi, beğenmesi, kazası, kaderi, yaratması, hükmü, ilmi, tevfîki ve Levh-il-mahfûza yazması iledir.

Ma'siyet: Allahü teâlânın emri ile değildir; fakat dilemesi iledir, sevmesi ile değil fakat kazası iledir. Beğenmesi ile değil, takdîr ve yaratması iledir. Tevfîki ile değil, fakat bilmesi ve Levh-il-mahfûza yazması iledir.

Bunun gibi, Allahü teâlâ mahlûkatın amellerini, ecellerini, rızıklarını, sıhhat ve hastalıklarım, neş'elerini ve kederlerini, günah ve iyi işlerini, onları yaratmadan önce (yarattığında ne yapacaklarını ilm-i ezelîsi ile bilerek) Levh-il-mahfûza yazmıştır. Göklerde ve yerde bulunan cinler, insanlar, melekler ve şeytanlar bir araya gelse, bu işlerden birini değiştiremezler.

Namaz: Müslümanlara îmândan sonra farz olan ilk şey, beş vakit namazdır. Çünkü, namaz dînin direği ve âhıret amellerinin başıdır. Bunun için Peygamber efendimiz (aleyhisselâm); "Herşeyin bir direği vardır: dinin direği de namazdır. Herşeyin bir yıkıcısı vardır: dinin yıkıcısı da namazı terketmektir" ve "Kıyâmet günü kulun amelinden ilk suâli namazdandır. Namaz suâlinden kurtulursa, kurtulmuştur. Kurtulamazsa, zarar, ziyan ve büyük tehlikededir. Namazında bir eksiklik olursa, Allahü teâlâ buyurur ki, bakın kulumun nafilesi var mı? Böylece farzlarındaki kusur ve eksiklikler nafilelerle giderilir. Sonra diğer amelleri de böyle olur" buyurdu. Bunun için Peygamber efendimiz (aleyhisselâm): "Amelleriniz tartılmadan önce, siz tartınız. Hesaba çekilmeden önce, kendinizi hesaba çekiniz" buyurdu. Bunun ma'nâsı şöyledir: "Amellerinizi şeri'at terazisi ile tartınız. Dînimize uygun iseler, Cennet size vâcib olur. Dînimize uymazsa, Cehennem size vâcibdir. Bütün amellerinden önce namaza dikkat eyle. Kıldığın namaz, Allahü teâlânın katında kabûl edilen âhıret amellerinden sayılır mı, sayılmaz mı? Diğer amellerini de

buna kıyâs eyle. Nitekim Allahü teâlâ, Ankebût sûresi kırkbeşinci âyetinde meâlen; "Sana vahy olunan Kur'ân-ı kerîmi oku ve namazı kıl. Muhakkak ki namaz, insanı, fahşa ve münkerden uzaklaştırır" buyuruyor.

Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bu âyet-i kerîmenin izahında; "Namazın kendisini fahşa ve münkerden (ya'nî günah ve kötülüklerden) men etmediği kimsenin namazı, Allahü teâlâdan uzaklığından ve Allahü teâlânın ona düşman olmasından başka birşeyini arttırmaz" buyurdu.

Hasen-i Basrî (radıyallahü anh) buyurdu: "Namaz kılıp, namazının kendisini günah ve kötülüklerden men etmediği kimsenin namazı, namaz değil, vebaldir."

İlim: Her müslümana, erkek olsun, kadın olsun, ilim öğrenmek farzdır. Farz olan bu ilim, nefs-i emmâreyi ıslâh eden ilimdir. Bu ilim ikiye ayrılır:

1- İ'tikâda âit bilgilerdir: Bu da tevhîd ve sıfat ilmidir. Ya'nî Allahü teâlânın zâtına, birliğine, sıfat-ı selbiyye ve sübûtiyyesine ve inanılacak şeylere âit bilgilerdir.

2- Amele âit bilgilerdin Farz, vâcib, sünnet, nafile, helâl, haram, mekrûh, şübheliler ve kalbin kötü huylardan vazgeçip iyi huyları elde etmesine dâir ahlâk (tasavvuf) bilgileridir. Bu bildirilenlerin hakkını veren ya'nî bunları hakkıyla yerine getirenin, ilmi tamâm olur, kalbinde yakîni artar. O, faydalı ilim, bâtın ilmi veya mükâşefe ilmi denilen ilmi elde etmiş olur.

Mü'minlerin hepsi, ma'rifet, yakîn, tevekkül, muhabbet, rızâ, havf, recâ ve îmân sahibidirler, îmânın, kuvvetinde başkalarından farklı olabilirler. Meselâ bir memlekette iki sâlih kimse olsa, bunlardan biri yakîn bakımından diğerinden ileri olsa, birincisinin diğerine uyması gerekir. Çünkü sâlihler, yakînde eşit olmazlar. Fakat İslâmiyet ve akla âit şeylerde eşit olurlar. Ey kardeşim! Bu dünyâda doğru yolda olmak, dünyâdan îmân ile çıkmak ve kıyâmet günü Cennete girmek istiyorsan, Allahü teâlânın ve Peygamber efendimizin (aleyhisselâm) sözlerine uy. Allahü teâlâ, Sebe' sûresi otuzdördüncü âyetinde meâlen; "De ki, ya biz, ya siz hidayet üzere, yahut açık dalâletteyiz" buyuruyor. Bu âyet-i kerîmenin açıklaması şöyledir: Ey Habîbim, sen onlara de ki, birimiz hidâyet üzere, diğeri dalâlettedir. Ya'nî ben hidâyet üzereyim, siz dalâlettesiniz. Bu âyet-i kerîme, bir

kimsenin arkadaşını kasd edip, ikimizden birimiz yalan söylüyoruz, demesi gibidir. Âyet-i kerîmede takdim (öne alma) ve te'hir (sona alma) vardır; açıklaması: Ben hidâyet üzereyim, siz açık dalâlettesiniz demektir dediler. Nitekim âyet-i kerîmelerde meâlen buyuruldu ki: "Benden size hidâyet (ya'nî Peygamber, kitâb ve dîn) gelince, bu hidâyete uyanlarınız sapıtmaz ve şaki olmaz. Zikrimden yüz çevirirseniz, geçiminiz dünyâda dar olur. (Çünkü böylelerinden kanâat kalkar.) "Onu, kıyâmet günü kör olarak haşrederiz. Der ki, yâ Rabbî! Benim gözlerim görürdü, beni niçin kör olarak haşreyledin?" Allahü teâlâ der ki: Sen de böyle yaptın, sana gelen âyetlerimizi unuttun. Bugün de sen unutulursun" (Tâhâ: 123-126). Âyetleri unuttun demek; gözünü onlardan yumdun, onları görmedin, onları bakmadan terkettin, bugün sen de, rahmet ve mağfiretimizden unutulursun, demektir.

Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu ki: "Size iki şey bıraktım. Onlara yapışırsanız, doğru yoldan sapmazsınız. Biri Allahü teâlânın kitabı, diğeri benim sünnetimdir." işleriniz ve sözleriniz Allahü teâlânın kitabına ve Resûlünün sünnetine uygun olursa, hidâyet ve tevfîke kavuşanlardan olursunuz. Böyle olmazsanız, sapık ve şakî olursunuz.

Ben âlim değilim, işlerimi ve sözlerimi İslâmiyete uygun nasıl yaparım dersen, cevâbında deriz ki, âhıret yolunu senden iyi bilen bir âlime uy. Onun yaptığı gibi yap. Nitekim Allahü teâlâ bunu emrediyor. Nahl sûresi kırküçüncü âyet-i kerîmesinde meâlen; "Bilmiyorsanız, bilenlere sorunuz" buyurdu. Ya'nî, âhıret işlerinden birşeyi bilmediğiniz zaman, bunu iyi bilenlere sorunuz.

Allahü teâlânın emirlerine ve yasaklarına uyduktan sonra lâzımdır ki, dışını bunlara uymakla süslendirdiğin gibi, kalbini de, kalb hâllerini elde etmekle zînetlendiresin. Bu ise, kalbin doğruluğunu, sağlamlığını, güzel ahlâkını, sebeblerini, alâmetlerini, kuvvetlilik derecesini ve zayıflığını gösterir. Aynı zamanda kalb hastalığını, kötü ahlâkını, sebeblerini, alâmetlerini, kuvvetliliğini, zayıflığını ve kurtuluş çârelerini bildirir.

Sâlih amel: Allahü teâlâ, cinleri ve insanları ancak kendine ibâdet etmeleri için yarattı. Bunun için Allahü teâlâ, Zâriyât sûresi ellialtıncı âyetinde meâlen "Cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etmeleri için yarattım" buyuruyor, insanların Allahü teâlâya ibâdeti,

ancak sâlih amelleri ile olur. Sâlih ameller ise, ancak güzel ahlâktan meydana gelir. Nitekim Peygamber efendimiz (aleyhisselâm); "Mü'minlerden îmânı kâmil olanlar, ahlâkı güzel olanlardır" buyurdu. Yine buyurdu ki: "Bana en sevgiliniz ve kıyâmette bana en yakınınız, ahlâkı iyi olanınızdır." Allahü teâlânın yarattığı her şey, kemâline ulaşması içindir. İnsanın kemâli ise, ma'rifetullahtır. Ma'rifet semeresi ise. Allahü teâlâya ibâdet etmektir.

Sıhhat ve doğruluk bakımından kalbin en aşağı mertebesi; Allahü teâlâyı ve Peygamber efendimizi (aleyhisselâm), annesinden, babasından, çocuklarından ve malından daha çok sevmektir. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm), hadîs-i şerîflerde buyurdu ki: "Beni anasından, babasından, çocuklarından ve bütün insanlardan çok sevmiyeniniz mü'min olamaz."

"Üç şey vardır ki, bunları yapan îmânın tatlılığını bulur:

1-Allahü teâlâyı ve Resûlünü, herşeyden çok seven.

2-Allahü teâlânın sevdiklerini, Allahü teâlâ sevdiği için seven.

3-Allahü teâlâ onu küfürden kurtardıktan sonra, küfre dönmekten, Cehenneme atılmaktan tiksindiği gibi tiksinen."

Ma'rifetullah: Kalbin sıhhat ve selâmetinin alâmeti, huzûrunun ancak ma'rifetullahla olmasıdır. Ma'rifetullah ise, ancak din bilgilerini öğrenmek ve tatbik etmekle mümkündür. Nitekim Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde Ra'd sûresi yirmisekizinci âyetinde meâlen; "**Îmân edip, kalbleri Allahü teâlânın zikri ile itminan bulanlar. Uyanınız, dikkat ediniz! Kalbler, ancak Allahü tealanın zikri ile itminan bulur" buyuruyor.**

Kalbin hastalık ve bozukluğunun alâmeti, kalbin ma'rifetullahdan lezzet almaması, yahut da ma'rifetullahı gideren şeylerden lezzet almasıdır. Nitekim mi'desindeki hastalığın alâmetini toprak yemekten lezzet almakta bilen, dünyâ ni'metlerinden et, ekmek ve diğer tatlıları yemekten kaçınır.

Ey din kardeşim! Allahü teâlâ sana iyilikler versin! Ma'rifetullah ile olan kalbin lezzetini bilmek istesen bilemezsin. Çünkü bu, tatmak ile anlaşılır. Bildirme ile anlaşılmaz. Fakat bunları sana misâl olarak anlattım. Zevkini şuna benzetebilirsin. Memleketin ileri gelen adamlarından birinin gayet akıllı, düzgün yaratılışlı, güzel ahlâklı, insanlar arasında ilmi ve ameli ile tanınmış çok güzel bir kızı olsa, sana haber gönderip, kızımı sana vermek istiyorum dese,

kalbinde bir zevk hâsıl olur. Hâlbuki sana bildirilen Allahü teâlânın cemâli, celâli, azameti, kibriyâsı bundan daha çoktur. Bir hadîs-i kudsîde: "Yerlere, göklere sığmam, müttekî ve iyi kulumun kalbine sığarım" buyuruldu.

İmâm-ı Gazâlî (radıyallahü anh) "Kitâb-ül-erbe'în fî usûl-iddîn" kitabında der ki: "Ârifin dünyâda, Rabbini tefekkürden aldığı lezzet, bütün lezzetlerden üstündür. Çünkü lezzet, arzu miktarıncadır. Arzunun derecesi ise, arzu edilenin uygunluğu ve güzelliğine göredir. Nitekim kalbler için en uygun şeyler, arzu ettiğini tanımak ve bilmektir. Özellikle insanın rûhu, hakîkatlerin karargâhıdır. Bunun gibi, bilinmesi gereken şey ne kadar kıymetli olursa, ona âit bilgi de öyle lezzetli olur. Allahü teâlâdan kıymetli, şerefli ve büyük yoktur, işte bunun için, Allahü teâlânın zâtına, sıfatlarına, mülk ve melekûtuna âit bilgiler, kalbde diğer bütün şeylere âit olan lezzetlerden lezzetlidir. Çünkü bunlardaki arzu, bütün arzulardan üstündür. Bunun için kalbde, diğer arzulardan sonra meydana gelir. Arzular içinde sonra gelenler, öncekilerden kuvvetlidir. Nitekim kalbde ilk arzu, yemek arzusudur. Sonra cima arzusudur. Yemeği, bunun için terkeder. Bundan sonra, makam ve başkanlık arzusudur. Şuarâ sûresi seksensekizinci âyetinde meâlen; "O gün mal ve evlâd fayda vermez. Ancak Allahü teâlâya kalb-i selim getiren fayda bulur" buyurulur. Ya'nî bozuk i'tikâdlardan arınmış, kin, kıskançlık, nifak, bid'at, nefsinin arzularına uymak ve insanların elinde bulunan şeylere göz dikmek gibi kötü sıfatlardan kurtulmuş kimseler demektir. Kalbini bu sıfatlardan temizliyen kimse, parasını iyi yerde harcar, fakirleri doyurur. Allah yolunu bildiren mektebler ve binalar yaptırır. Bunun için Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu ki: "Dünyâda zâhid olanın (ya'nî dünyâya kıymet vermiyenin) kalbine, Allahü teâlâ hikmet akıtır ve dili hikmet söyler, dünyâ hastalığının tama', ilâcının vera' olduğunu bilir. Onu dünyâdan Cennete sâlim olarak gönderir."

Sâlih olmak: Peygamber efendimizin (aleyhisselâm) hadîs-i şerîflerinde geldi ki; nafileler, nafile amel yapmağa uygun olanlar tarafından işlenir. Nafile amel işlemenin en aşağı derecesi, sâlih olmaktır. Sâlih olmak ise, günahlardan uzaklaşıp, farz, vâcib ve sünnetleri ihlâs ile yaptıktan sonra ele geçer. Zîrâ nafile amel yapan, fâsık olursa, onda ihlâs bulunmaz. Namazı kendisini Allahü teâlâdan uzaklaştırır. Namaza kalkıp da, Fâtiha suresindeki meâlen; "Yalnız

sana ibâdet ederiz ve yalnız senden yardım bekleriz" buyurulan âyet-i kerîmeyi okuduğu zaman, ya'nî biz bütün uzuvlarımızla sana şükrederiz, tâatimizi yalnız sana yaparız der, ama kendisinin hâli, tâatini şeytana tahsis etmekle, küfrân-ı ni'mette bulunup, böylece sözü ameline uymaz. Nitekim, Kût-ül-kulûb kitabında der ki: "Bir kul namazında: "Yalnız sana ibâdet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz" dediği zaman, Allahü teâlâ ona; "Yalan söyledin ey kulum! Yalnız bana tapmıyor, yalnız benden yardım dilemiyorsun. Yalnız bana ibâdet etseydin, nefsinin arzularım, benim rızâma tercih etmezdin; yalnız benden yardım dileseydin, başkalarından yardım istemezdin" der."

Hadîs-i şerîfte buyuruldu ki:

"Günahlarına tövbe eden, bir daha işlemezse, hiç günah işlememiş tâbidir."

"Günahlarına istiğfar eden ve ısrarla günah işliyen, Allahü teâlâ ile alay etmiş gibidir."

"Pişman olmaksızın dil ile yapılan tövbe, yalancıların tövbesidir."

Âlim: ilmi ile amel edene âlim denir, ilmi ile amel etmiyene âlim denmez. Çünkü, ilminin kendisine faydası olmayan, câhille eşittir, Hadîs-i şerîfte buyuruldu ki: "Benden önce gelen peygamberlerden her birinin ümmetinden havarileri (yardımcıları) ve eshâbı vardı. Onun sünnetine yapışırlar, emrine uyarlardı. Onlardan sonra kötü insanlar yerlerine gelir, yapmadıklarını söylerler. Emr olunmadıkları şeyi emrederler. Onlarla eliyle döğüşen mü'mindir. Dili ile mâni olan mü'mindir. Kalbi ile yaptıklarını beğenmiyen, onlara buğz eden mü'mindir. Bunlardan başkasında hardal tanesi kadar îmân yoktur."

Bid'at ehli: Bid'at sahiblerini tanımak istersen, şu hadîs-i şerîflere dikkat eyle:"Sözlerin en iyisi, Kur'ân-ı kerîmdir. Yolların iyisi Muhammed aleyhisselâmın yoludur. İşlerin kötüsü, sonradan çıkanlardır. Sonradan çıkanların, uydurulanların hepsi bid'attir. Sapıklıktır. Sapıklar ise Cehennemdedir."

"Bizim işlerimizde olmıyan (ya'nî dinde olmıyan) bir şeyi sonradan çıkaran merdûddur."

"Ümmetim bozulduğu zaman, sünnetime yapışana, yüz şehîd sevâbı verilir."

"Allahü teâlânın ve Resûlünün beğenmediği bir bid'at çıkarana, onunla amel edenlerin günâhı verilir. Onların günâhından ise birşey azalmaz."

"Bir kimse dinde kötü birşey çıkarırsa, bu kötü şeyin günâhı ve kıyâmete kadar onunla amel edenlerin günâhı ona verilir."

"Ehl-i sünnet ve cemâatten (Resûlullahın ve Eshâbının yolundan) bir karış ayrılan İslâmdan çıkar."

Sünnet: Sünnet kelimesi birkaç ma'nâya gelir:

1- Kur'ân-ı kerîm için kullanılır.

2- Peygamber efendimizin (aleyhisselâm) bütün fiillerine, işlerine ve sözlerine denir.

3- Peygamber efendimizin (aleyhisselâm) işlerinden bir işe, sözlerinden bir söze denir.

4- Peygamber efendimizin (aleyhisselâm) işlerinden ve sözlerinden çıkarılan ilme denir. (Ya'nî İslâmiyete sünnet denir.)

Sünnet-i hüdâ ve Sünnet-i zevâid: Peygamber efendimizin (aleyhisselâm) amel veya söz şeklinde ibâdet olarak yaptıklarına (Sünnet-i hüdâ) denir. Âdet olarak yaptıklarına (Sünnet-i zevâid) denir. Yeme, içme ve giyme husûsunda yaptıkları bu kısımdandır. Sünnet-i hüdâlardan birini terkeden, günaha girer. Sünnet-i zevâidden, ya'nî âdetten birini terkeden günaha girmez. Çünkü, bunları saymak ve zabtetmek mümkün değildir. Kullanma husûsunda olduklarından, çokturlar.

Emr-i ma'rûf ve Nehy-i münker (iyilikleri emredip, kötülüklerden sakındırmak): Allahü teâlânın la'netine müstehak olmamak ve âhırette azâba düşmemek için âlimlerin emr-i ma'rûf ve nehy-i münker yapmaları lâzımdır. Nitekim Allahü teâlâ Bekâra sûresinin 159 ve 160. âyet-i kerîmelerinde meâlen buyurdu ki: "Kitap ile insanlara bildirdikten sonra, gönderdiğimiz açık âyetleri ve hidâyeti gizleyenlere Allahü teâlâ ve bütün mahlûkat la'net eder. Ancak tövbe edip, sâlih amel edenlerin ve bildirenlerin tövbelerini kabûl ederim. Ben ziyâdesi ile tövbe kabûl edici ve rahîmim" buyuruyor. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyuruyor ki: "İlim öğrenip de bildirmeyenin ağzına, kıyâmet günü ateşten gem vurulur."

"Bir kavim günah işleyip, aralarında onlara nehy-i münker yapacak kimse bulunur da, nehy-i münker yapmazsa, Allahü teâlâ hepsine azâb eder."

"Küçüklerimize acımıyan, büyüklerimizi saymıyan, emr-i ma'rûf ve nehy-i münker yapmıyan bizden değildir."

"Allah yolunda cihâdın yanında bütün iyi işler, büyük bir deniz yanında bir damla su gibidir. Bütün iyilikler ve Allah yolunda cihâd da, emr-i ma'rûf ve nehy-i münker yanında, büyük bir denize göre bir damla su gibidir."

"Sizden biriniz bir münker (dinde kötü ve günah olan şey) görürse, eli ile mâni olsun. Eli ile yapamazsa dili ile engel olsun. Bunu da yapamazsa, kalbi ile bunu beğenmesin. Bu ise îmânın en zaifidir."

Hülâsa kitabında der ki: "Bir kimse bir kimsenin üzerinde bir dirhemden çok necâset görse ve kalbine; "Bunu kendisine söylersen, temizliği ile meşgûl olacak" düşüncesi gelirse söyler. "Sözüme aldırmıyacak" düşüncesi gelirse söylemez. Emr-i ma'rûf da bunun gibidir. Sözünü dinleyeceklerini bilirse, söylemesi lâzım olur. Yoksa olmaz."

İmâm-ı Serahsî buyurdu ki: Emr-i ma'rûf; (bir kimse bir münker görse, kendisi de bu münkeri yapan birisi olsa, kendisine bu münkeri nehyetmesi lâzım olur. Durumu müstesna olmadan) mutlak olarak vâcibdir. Çünkü münkerlerden sakınmak muhakkak lâzımdır.

"Fetâvâ-i Sugrâ" kitabında der ki: "Zararı kuvvetle umulsa, da, yahut muhakkak zarar geleceğini bilse de emr-i ma'rûf yapmak lâzımdır."

"Kimyâ-i Se'âdet"te İmâm-ı Gazâlî emr-i ma'rûf ve nehy-i münker faslında buyurur ki: "Emr-i ma'rûf ve nehy-i münker kesin olarak lâzımdır. Bütün Peygamberler bunun için gönderilmiştir. Bunu yapmamaktan korkulur ve insanlar arasından kalkarsa, dinin şiârı ve hakîkati bozulur.

Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu ki: "Kadınlarınız taşkınlık yapınca, gençleriniz fâsık olunca, siz nasıl olursunuz?" "Bu olur mu yâ Resûlallah?" dediler. "Evet, nefsim yed-i kudretinde olan Allahü teâlâya yemîn ederim ki, bundan kötüleri olacaktır" buyurdu. "Bundan kötü ne olabilir yâ Resûlallah?" dediler. "Evet, emr-i ma'rûf ve nehy-i münker yapmadığınız zaman nasıl olursunuz?" buyurdu. "Bu hiç olur mu?" dediler. "Evet, nefsim yed-i kudretinde olan Allahü teâlâya yemîn ederim ki, bundan kötüleri olacaktır" buyurdu. "Bundan kötüsü hangisidir?" dediler. "Ma'rûfu

münker, münkeri ma'rûf gördüğünüz zaman nasıl olursunuz?" "Bu da mı olacaktır yâ Resûlallah?" dediler. "Nefsim yed-i kudretinde olan Allahü teâlâya yemîn ederim ki, bundan kötüsü olacaktır" buyurdu. "Bundan büyük hangi kötülük olur?" dediler. "Münkerle emir, ma'rûftan nehyettiğiniz zaman nasıl olursunuz?" buyurdu. "Bu da olacak mıdır yâ Resûlallah?" dediler. "Evet, olacaktır" buyurdu.

"Kût-ül-kulûb" kitabında, Abdullah-i Mekkî buyurur ki: İbn-i Abbâs (radıyallahü anh) buyurdu: "Bir zaman gelecek, o zaman insanlar Peygamberlerin sünnetlerini öldürecek ve kendi çıkardıkları bid'atleri diriltecekler, yaşatacaklardır. Sünnetler ortadan kalkacak, bid'atler yayılacaktır."

Peygamber efendimiz (aleyhisselâm), bir hadîs-i şerîfte; "***Bir zaman gelecektir ki, o zamanın insanları arasında âlimler ölü gibi olur. Onlara bakmazlar. Kıymet vermezler. Bugün münâfıklar, mü'minler arasında nasıl gizli ise, o zaman mü'minler, münâfıklar arasında öyle gizli olurlar"*** buyurdu.

Îsâ aleyhisselâma; *"Fitne bakımından insanların en şiddetlisi hangisidir?" denildiğinde; "Âlimin aşağılanmasıdır. Âlimin aşağılanmasıyla, âlem de aşağılanmış olur*" buyurdu.

Selef-i sâlihîn âlimlerinden ba'zısı buyurdu ki: "Bir âlimin aşağılanması, bir geminin batması gibidir. Onun batmasıyla çok insanlar boğulur."

İbn-i Abbâs (radıyallahü anh) buyurdu: "Âlime, kendine uyanlar için korkular vardır. Âlim yanlış bir iş yaparsa, ona uyanlar da onu yapar. Böylece her tarafa yayılır. Allahü teâlânın dîninde bir bid'at çıkarıp. Peygamber efendimizin (aleyhisselâm) bütün insanlara delîl ve evliyânın yolu olan sünnetine uymayıp, bu bid'atle Allahü teâlânın kullarını Allah yolundan saptıran kimse kadar büyük günahkâr bilmiyorum."

Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu ki:*"**Dünyânın şerefi mal ile, âhıretin şerefi ameller iledir."***

Her nasihat edenin yanında oturmayın; sizi beş şeyden beş şeye çağıranın yanında oturunuz:

1- Kibirden alçak gönüllülüğe,

2- Nefsin arzularından tâate,

3- Dünyâ sevgisinden zühde,

4- Şübheden yakîne,

5- Riyadan ihlâsa çağıranların yanında bulunun."

"Mü'min o kimsedir ki, kendi için sevdiğini, din kardeşi için de sever."

"Vera' sahibi ol, insanların en çok ibâdet edeni olursun; kanâat sahibi ol, insanların en şükredeni olursun; kendin için sevdiğini insanlar için de sev, mü'min olursun."

"Âlimi seven, beni sevmiş olur; beni seven, Allahü teâlâyı sevmiş olur; fâsıka ikram eden, dînin yıkılmasına yardım etmiş olur."

"Bid'at sahibini kötü bileni,Allahü teâlâ, kıyâmet gününün korkularından korur."

"Bir zengine, zenginliğinden dolayı tevâzu edenin, dininin üçte ikisi gider."

"Dünyâ sevgisi, bütün günahların başıdır."

Fahr-ül-İslâm Ali Pezdevî, "Usûl-i Fıkıh" kitabında der ki: Îmânın fürû'unda asıl, namazdır. Namaz dinin direğidir. Beden ni'metinin şükrü için emrolunmuştur."

Namaz kılan, fakat kemâl üzere kılmıyanlar, dört büyük günah işlemiş olurlar:

1- Kıyâmda Kur'ân-ı kerîmi ısrarla tertil üzere okumağı terkederler. Kur'ân-ı kerîmde tertîl vâcibdir. Vacibi ısrarla terketmek ise büyük günahtır.

2- Rükû'dan sonra dik durmağı ısrarla terkederler. Bu ise sünnet-i müekkede olup, ısrarla terki büyük günah olur.

3- İki secde arasında oturmağı ısrarla terkederler. Bu da sünnet-i müekkede olup, ısrarla terki büyük günahtır.

4- Alın ve burunları üzerinde secdf yapmağı terkedip, sâdece burunlarını secdeye korlar. Yalnız burun üzerine secde mekrûhdur. Mekrûhda ısrar ise büyük günahtır.

Müslümanlara ma'rûfu emir, münkeri nehy etmemiz vâcibdir. İnâd ve inkâr edenlere karşı da sabretmemiz lâzımdır.

Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîfleri dinlemiyenler için, Allahü teâlâ, A'râf sûresi yüzyetmişdokuzuncu âyet-i kerîmesinde meâlen: "Cehennem için, cinlerden ve insanlardan çok kimseler yarattık. Kalbleri vardır, anlamazlar. Gözleri vardır, görmezler. Kulakları vardır, işitmezler. Onlar hayvan gibidir, hattâ daha da aşağıdırlar" buyuruyor. Çünkü hayvanlar öyle yaratıklardır ki, Allahü

teâlânın ilham etmesiyle, fayda ve zararı hissedebilecek kabiliyettedirler.

Böyle insanlar, kıyâmet günü gelince ağlarlar, inlerler ve Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîf va'zlarını dinlemediklerine çok pişman olurlar. Kendilerini ayıplayıp, açık ziyanda görürler. Sonra hepsi Cehenneme gönderilir. Allahü teâlâ, bu gibilerin hâllerini beyânla, Mülk sûresi onuncu âyetinde meâlen; "Onlar, dünyada Peygamberlerin sözlerini işitip, yahut aklımızı kullanarak düşünüp kabûl etseydik Cehennemlik olmazdık, derler" buyuruyor. Bunun için Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu ki:

"Akıllı o kimsedir ki, kendini, ne için yaratıldıysa ona yaklaştırır. Allahü teâlânın kendisine emrettiklerini yapar. Ahmak o kimsedir ki, nefsinin arzularına uyar ve Allahü teâlâdan Cennet diler."

"Bir kimse kırk yaşını geçer de, iyiliği kötülüğünden çok olmazsa, Cehenneme hazırlansın."

"Allahü teâlânın kulundan uzaklaşmasının alâmeti, kulun mâlâya'nî, lüzumsuz şeylerle meşgûl olmasıdır."

"Dünyâ mü'minin zindanı, kâfirin Cennetidir."

"Dünyâsını seven âhıretine, âhıretini seven dünyâsına zarar verir. Devamlı olanı, geçici olana tercih ediniz."

"Size geniş, doğru bir yol bıraktım. Gecesi gündüz gibidir. O yolda giden kurtulur. Terkeden sapıtır ve helak olur."

"Sizin için dünyâdan çok korkuyorum. Size kapısını açar ve sizi helak eder."

Allahü teâlâ, Hûd sûresi onbesinti âyetinde meâlen; "Dünyâ hayâtını ve süsünü isteyenlere, dünyâda çalışmalarının karşılığını verir, çalışmalarından birşey eksiltmeyiz", onaltıncı âyet-i kerîmede meâlen; "Onlar için âhırette ateşten başka bir şey yoktur, dünyâda yaptıkları işe yaramaz, atılır. Amelleri, de bâtıl olur" buyuruyor.

Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu:

"Ateşle su bir kapta bulunamadıkları gibi, dünyâ ve âhıret sevgisi de bir mü'minin kalbinde bir arada bulunamaz."

"Îmân çıplaktır, örtüsü takvâ, meyvesi ilim, süsü hayadır."

Sana lâzım olan, sözünün ve işinin İslâmiyete uygun olmasıdır. Çünkü İslâmiyete uymadan olan amellerin hepsi bid'attir. Nitekim Allahü teâlâ En'âm sûresinin 153. âyet-i kerîmesinde

meâlen; "Doğru yol budur. Bu yolda olunuz! Fırkalara bölünmeyiniz!" buyurdu.

Ve yine **Haşr sûresi 7. âyet**-i kerîmesinde meâlen buyurdu ki: **"Peygamberin size verdiklerini alın, yasak ettiklerinden sakının. Allahü teâlâdan korkun. Allahü teâlâ şiddetli azâb edicidir."**

Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu ki:

"Mü'minin işitip amel ettiği veya başkasına öğrettiği hayırlı bir söz, bir senelik ibâdetten hayırlıdır."

"Bir sünnetin yapılması veya bir bid'atin tanınması için ümmetime benden bir hadîs gösterene, Cennet vâcib olur."

BİBLİYOGRAFYA

Külliyyât-i Dîvân-i Kabulî (nşr. İsmail Hikmet Ertaylan), İstanbul 1948, s. 206; Sehî, Tezkire, s. 43; Taşköprizâde, eş-Şeḳā'iḳ, s. 377-379; Latîfî, Tezkire, s. 79; Feridun Bey, Münşeât, I, 454, 489; Mecdî, Şekâik Tercümesi, s. 215, 381-385; Âlî Mustafa, Künhü'l-ahbâr, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3407, vr. 265[a]-266[a]; Hoca Sâdeddin, Tâcü't-tevârîh, İstanbul 1280, II, 615; Temîmî, eṭ-Ṭabaḳātü's-seniyye, I, 357; Peçuylu İbrâhim, Târih, I, 50, 124 vd.; Keşfü'ẕ-ẕunûn, II, 1933; a.mlf., Süllemü'l-vüṣûl ilâ ṭabaḳāti'l-fuḥûl, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, vr. 20[b]; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, Süleymannâme, Bulak 1248, s. 204 vd.; Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-cevâmi', I, 180; Cemâleddin, Âyîne-i Zurefâ, İstanbul 1314, s. 19-20; Devhatü'l-meşâyih, s. 16 vd.; Hammer-Purgstall, "Über ein Chronogramm zur Bewillkommung Kemal Efendi's", Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Akademie der Wissenschaften, Wien 1851, VI, 326-328; Leknevî, el-Fevâ'idü'l-behiyye, s. 21-22; İlmiyye Salnâmesi, s. 346 vd.; Amasya Târihi, III, 224, 227, 230; Cemîl el-Azm, 'Uḳūdü'l-cevher fi terâcimi men lehüm ḫamsûne taşnîfen fe mi'e fe ekṯer, Beyrut 1326, I, 217 vd.; Blochet, Catalogue-Suppl., I, 157; Barkan, Kanunlar, s. 39; Brockelmann, GAL, II, 449-453; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 668-671; TCYK, s. 120-125; Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livâsı, s. 19, 22-23, 272, 332-333, 479, 524; Levend, Gazavatnâmeler, s. 4, 17-18, 43-45, 170, 173; Karatay, Türkçe Yazmalar, I, 593; II, 26, 248, 326, 347-348, 353; R. Brunschvig, "Kemâl Pâshâzâde et le Persan", Mélanges d'orientalisme offerts à Henri Massé, Téhéran 1963, s. 48-64; Babinger (Üçok), s. 54, 68-71; a.mlf., "Kemāl Pasha Zāde", EI, IV, 851-852; R. C. Repp, The Müfti of Istanbul, Oxford 1986, s. 224-239; Ahmet Uğur, İbn-i Kemal, İzmir 1987; a.mlf., "Dresden'de Kemal Paşazâde'ye Atfedilen Yazma Eserler", AÜ İlâhiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, sy. 3, Ankara 1977, s. 315-343; a.mlf., "Kemal Paşazâde'nin VIII. Defteri", EÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sy. 3, Kayseri 1986, s. 89-110; a.mlf., "Kemal Paşazâde'nin VIII. Defteri", EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 3, Kayseri 1989, s. 197-208; Şerafettin Turan, "İbn Kemâl'in Tarihçiliği ve Tarih Metodolojisi", Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu (haz. S. Hayri Bolay v.dğr.), Ankara 1989, s. 120-126; a.mlf., "İbn Kemâl'in Kanûnî Süleyman'a Bir Mektubu", TV, II/17 (1958), s. 221-224; M. A.

Yekta Saraç, Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri, İstanbul 1995; Mehmed Ârif, "Sultan Selim Han-ı Evvel ile İbn Kemâl'in Bir Musahabesi", TOEM, IV/22 (1913), s. 1411 vd.; V. L. Ménage, "An Autograph of Kemalpashazade's Tevarikh-i Âl-i Othman, Book VII", BSOAS, XXIII (1960), s. 250-264; a.mlf., "Kemāl Pasha-zāde", EI² (İng.), IV, 879-881; Atsız, "Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri", ŞM, VI (1966), s. 71-112; VII (1972), s. 83-135; Reşat Öngören, "Şeriatin Kestiği Parmak: Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri", İLAM Araştırma Dergisi, I/1, İstanbul 1996, s. 123-131; İsmet Parmaksızoğlu, "Kemâl Paşa-zâde", İA, VI, 561-566. İbrahim Alaeddin Gövsa / Türk Meşhurları (1946), Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu (tebliğler ve tartışmalar, 1986), Ahmet Uğur / İbn-i Kemâl (1987), Orhan Şaik Gökyay / Molla Lütfi (1987), Ahmet Arslan / Kemal Paşazade - Tehafüt Haşiyesinin Tahlili (1987), Amil Çelebioğlu / Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı (1994), M. A. Yekta Saraç / Şeyhülislâm Kemal Paşazade Hayatı Şahsiyeti Eserleri ve Bazı Şiirleri (1995), Sayın Dalkıran / İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz (1997), Şamil Öcal / Kemal Paşazâde'nin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri (2000), TDV İslâm Ansiklopedisi (c. 25, s. 238-247, 2002), İhsan Işık / Ünlü Bilim Adamları (Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 2, 2013) - Encyclopedia of Turkey's Famous People (2013).

Kemâlpaşazâde, Fetâvâ, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 270, tür.yer.; İbn Nüceym, el-Baḥrü'r-râʾiḳ, VII, 40, 86, 87, 99, 214; Latîfî, Tezkire, s. 236-237, 277; Temîmî, eṭ-Ṭabaḳātü's-seniyye, I, 32-34, 355-357; Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, Mecmau'l-mesâili'ş-şer'iyye fi'l-ulûmi'd-dîniyye (İsmail Erünsal koleksiyonu), tür.yer.; Muhyî-i Gülşenî, Menâkıb, s. 394-396, 420-422, 434; Atâî, Zeyl-i Şekāik, s. 50-51, 88-89, 134, 171, 185, 314, 350; Gazzî, el-Kevâkibü's-sâʾire, II, 107-108, 217; Kâtib Çelebi, Mîzânü'l-hak: İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü (s.nşr. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara), İstanbul 1990, s. 133; İbn Âbidîn, Reddü'l-muḥtâr, I, 77; ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., Minḥatü'l-ḫâliḳ ʿale'l-Baḥri'r-râʾiḳ (İbn Nüceym, el-Baḥrü'r-râʾiḳ içinde), II, 155, 370; VII, 8, 13, 86, 89, 147, 164, 173; Şehâbeddin el-Mercânî, en-Nâẓûretü'l-ḥaḳ fî farżıyyeti'l-ʿişâʾ ve in lem yeġibi'ş-şafaḳ, Kazan 1281/1864, s. 57-65; F. Selle, Prozessrecht des 16. Jahrhunderts im osmanischen Reich, Wiesbaden 1962, tür.yer.; E. Eberhard, Osmanische Polemik gegen die Safawiden im 16. Jahrhundert nach arabischen Handschriften, Freiburg 1970, s. 255 (İndeks); Hüseyin Atay, "İlmi Bir Tenkit Örneği Olarak İbn Kemal Paşanın Muhyiddin b. Arabi Hakkındaki Fetvası", Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu (haz. S. Hayri Bolay v.dğr.), Ankara 1986, s. 263-277; M. Esad Kılıçer, "Fıkıhcı Olarak İbn Kemal", a.e., s. 189-200; a.mlf., "Kemâlpaşazâde'nin Âile Hukuku ile İlgili Bazı Fetvaları", AÜİFD, XIX (1973), s. 83-95; Salim Özer, İbn Kemal'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri (yüksek lisans tezi, 1991), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; İsmail Safa Üstün, Heresy and Legitimacy in the Ottoman Empire in the Sixteenth Century (doktora tezi, 1991), Manchester University, tür.yer.; Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul 1991-92, III, 5, 7, 203, 305-308, 310; IV, 83-84, 271; M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı, İstanbul 1994, s. 67, 85, 229-230, 276, 302; Ertuğrul Ökten, Ottoman Society and State in the Light

of the Fatwas of İbn Kemal (yüksek lisans tezi, 1996), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesîkaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", TD, XVII/22 (1968), s. 53, 55, 77-78; Tahsin Özcan, "İbn Kemâl'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi", İslâm Araştırmaları Dergisi, sy. 4, İstanbul 2000, s. 31-41.Kemalpaşazâde, Risâle fi ḥaḳīḳati'l-meʿâd, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5340, vr. 42ᵇ-43ᵇ; a.mlf., Risâle fi tafżîli'l-enbiyâʾ ʿale'l-melâʾike (Resâʾilü İbn Kemâl [nşr. Ahmed Cevdet] içinde), İstanbul 1316, I, 117-124; a.mlf., Risâle fi ḳıdemi'l-Ḳurʾân (a.e. içinde), I, 131-136; a.mlf., Risâle fi ḥaḳīḳati'l-muʿcize ve delâletihâ ʿalâ ṣıdḳı men iddeʿa'n-nübüvve (a.e. içinde), I, 137-148; a.mlf., Risâle fi'l-cebr ve'l-ḳader (a.e. içinde), I, 158-185; a.mlf., Risâle fi istiṣnâʾi'llâhi teʿâlâ mimmen fi's-semâvâti ve'l-arż ve taḥḳīḳih (a.e. içinde), I, 186-200; a.mlf., Risâletü'l-ferâʾiż (a.e. içinde), II, 272-274; a.mlf., Risâle fi ḥaḳīḳati'l-mîzân (a.e. içinde), II, 381-383; a.mlf., Efḍaliyyetü Muḥammed ʿaleyhi's-selâm ʿalâ sâʾiri'l-enbiyâʾ, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3618, vr. 36-43; a.mlf., Risâle fi taḥḳīḳi lüzûmi'l-imkân li-mâhiyyeti'l-mümkin, İÜ Ktp., AY, nr. 1589, vr. 356ᵃ-373ᵃ; a.mlf., Risâle fi taḥḳīḳi lafzı Çelebî, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041, vr. 259ᵇ; a.mlf., Risâle fîmâ yeteʿallaḳu bi-ḥalḳi'l-Ḳurʾân, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041, vr. 251ᵇ-252ᵇ; a.mlf., Taʿrîfü'l-ʿaḳl, Süleymaniye Ktp., Tırnovalı, nr. 1864, vr. 99ᵃ-101ᵇ; a.mlf., Risâle fi enne'l-ʿaḳle mâ hüve, Süleymaniye Ktp., Tırnovalı, nr. 1864, vr. 92ᵃ-98ᵇ; a.mlf., Risâle fi taḥḳīḳi murâdi'l-ḳāʾilîn bi-enne'l-vâcib teʿâlâ mûcibun bi'ẕ-ẕât, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1028, vr. 127ᵇ-135ᵇ; a.mlf., Risâle fi taḥḳīḳi vücûbi'l-vâcib, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3618, vr. 55-68; a.mlf., Risâle fi taḥḳīḳi ennemâ yaṣdüru bi'l-ḳudreti ve'l-iḫtiyâr lâ bi'l-kerh ve'l-iżṭırâr, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041, vr. 257-258; a.mlf., Risâle fi teḳaddümi'l-ʿilleti't-tâmme ʿale'l-maʿlûl, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1049, vr. 36ᵃ-48ᵃ; a.mlf., Risâle fi ziyâdeti'l-vücûd ʿale'l-mâhiyye, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794, vr. 49ᵃ; a.mlf., Risâle fi fetva'r-raḳṣ, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 696, vr. 36-39; a.mlf., Fetvâ fi ḥaḳḳı İbn ʿArabî, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 430, vr. 108ᵃ; Esad Efendi, nr. 1694, vr. 11ᵃ-ᵇ; Ahmet Arslan, Kemalpaşazâde Tehâfüt Haşiyesi'nin Tahlili, İstanbul 1987, s. 207-208, 522; a.mlf., "Kemal Paşazade'nin Felsefî Görüşleri", Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu (haz. S. Hayri Bolay v.dğr.), Ankara 1989, s. 75-105; M. Sait Yazıcıoğlu, "Kelamcı Olarak İbn Kemal", a.e., s. 149-155; Sayın Dalkıran, İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz, İstanbul 1997; Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar), İstanbul 1998, s. 348; Şamil Öçal, Kemal Paşazâde'nin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri, Ankara 2000, s. 53-61; a.mlf., "Kemal Paşazâde'nin Eserlerinde Akıl ve Aklın Önemi", Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 9, Ankara 1999, s. 133-143; Kemal Sözen, İbn Kemal'de Metafizik, Isparta 2001, s. 92-95; Mahmut Kaya, "İbn Kemalin Düşünce Tarihimizdeki Yeri ve Varlık Anlayışı", Sosyoloji Dergisi, III/1, İstanbul 1989, s. 223-229.Sehî, Tezkire (Kut), s. 154; Âşık Çelebi, Meşâirü'ş-şuarâ, vr. 39ᵃ, 87ᵃ, 254ᵃ; Latîfî, Tezkire, s. 79; Mecdî, Şekâik Tercümesi, s. 197; Ahdî, Gülşen-i Şuarâ, İÜ Ktp., TY, nr. 2604, vr. 19ᵃ; Beyânî, Tezkire, İÜ Ktp., TY, nr. 1560, vr. 10ᵃ; Âlî Mustafa, Künhü'l-ahbâr, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4225, vr. 29ᵇ; Kınalızâde, Tezkire, I, 126; Riyâzî, Riyâzü'ş-şuarâ, Nuruosmaniye Ktp., nr.

3724, vr. 19[b]; Keşfü'z-zunûn, I, 835; II, 1233; Cemâleddin, Âyîne-i Zurefâ, İÜ Ktp., TY, nr. 261, vr. 15[b]; Ahmed Bâdi Efendi, Riyâz-ı Belde-i Edirne, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 10392, vr. 129[a]; Hamîd Vehbi, Meşâhir-i İslâm, İstanbul 1301, s. 1552; Fâik Reşad, Eslâf, İstanbul 1311, I, 6; a.mlf., Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye, İstanbul, ts., s. 256-258; Köprülüzâde Mehmed Fuad – Şehâbeddin Süleyman, Yeni Osmanlı Târîh-i Edebiyyâtı, İstanbul 1332, s. 258; Osmanlı Müellifleri, I, 223; Mustafa Demirel, Kemâl Paşazâde'nin Yusûf u Zelîhâ'sı ve Dil Hususiyetleri (doktora tezi, 1979), İÜ Ed.Fak.; Mustafa Çiçekler, Kemal Paşazade ve Nigâristan'ı (doktora tezi, 1994), İÜ Ed. Fak.; M. A. Yekta Saraç, Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri, İstanbul 1995. Kemalpaşazâde, Resâ'ilü İbn Kemâl (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1316, I-II, tür.yer.; Atâî, Zeyl-i Şekâik, s. 50-51; Gazzî, el-Kevâkibü's-sâ'ire, II, 108; III, 109; Keşfü'z-zunûn, I, 105, 109, 499; II, 1219-1220, 1247-1248, 1916, 2021-2023; Cemîl el-Azm, 'Uḳūdü'l-cevher fî terâcimi men lehüm ḫamsûne taşnîfen fe-mi'e fe-ekşer, Beyrut 1326, I, 217 vd.; Brockelmann, GAL, II, 597-602; Suppl., II, 668-673; III, 1306; Emrullah Yüksel, "Risâle fî Tahkîki'r-rûh li Mevlânâ Kemal Paşazade", Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu (haz. S. Hayri Bolay v.dğr.), Ankara 1989, s. 214; Salim Özer, İbn Kemal'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri (yüksek lisans tezi, 1991), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Şamil Öçal, Kemal Paşazâde'nin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri, Ankara 2000, s. 24-51; Atsız, "Kemalpaşaoğlu'nun Eserleri", ŞM, VI (1966), s. 71-112; VII (1972), s. 83-135 (ihtiyatla kullanılmalıdır); Ferhat Koca, "el-Ferâizü's-sirâciyye", DİA, XII, 368.

Yavuz'un Latası,
Meşhur Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde'nin ayağından sıçrayan çamurla kirlenmiş; Kemal Paşazâde'nin (İbn-i Kemal) üzülmesi üzerine Yavuz, latasının, öldükten sonra sandukası üzerine örtülmesini, hemen orada vasiyet etmişti. Resimde, temizlenmemiş olarak bir camekân içinde muhafaza edilen lata görülüyor.

Türbeler 1925 senesinde kapatıldıktan sonrasında türbe eserleri çevresel ve iklim şartlarından etkilendi. Alüminyum bir kutunun içinde katlanmış bir biçimde sandukanın üzerinde bulunan Yavuz Sultan Selim'e ait kaftan 2005 senesinde bulunmuş olduğu yerden alındı. Kumaş lime lime dökülür vaziyetteydi. O yıllarda bu tür tarihi kumaşların restorasyonunu gerçekleştiren TBMM Milli Saraylar bünyesindeki tekstil atölyesine götürüldü. Tutanakla teslim edilen ipek kumaştan nohudi renkteki kaftan ortalama 2 yıl süreyle restorasyon ve konservasyona tabi tutuldu. 2008 senesinde kaftan İstanbul Türbeler ve Müzeler Müdürlüğü'ne teslim edildi. Ancak Yavuz Sultan Selim türbesi o tarihte restorasyona alınmıştı. Kaftan müzeye ilişkin bir depoda muhafaza altına alındı.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi dönüşünde 'Üzerime örtün' diye vasiyet etmiş olduğu çamurlu kaftanı 17 Nisan 2017'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından açılarak kabrin üzerine örtüldü.

ZENBİLLİ ALİ EFENDİ (Rahmetullâhi Aleyh)
(D.M.1444-Aksaray- V. H. 932-M.1526 - İstanbul)

Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde; II. Bayezid-i Veli Han, Yavuz Sultan Selim Han ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemlerinde toplam 24 sene şeyhülislam görevinde bulunan büyük veli, en meşhur Din âlimlerinden, şair, müderris, mutasavvıf, 8.Şeyhülislâm,

DOĞDUĞU YER VE KÜNYESİ

Fahreddin er-Razi'nin soyundan gelen, Molla Fenari'nin hocası ve Sultan I. Murad zamanın ünlü ulemasından Cemalettin Aksarâyî'nin torunu Ahmet Çelebi'nin oğludur. Osmanlı Devletinin sekizinci şeyhülislamıdır. Asıl adı Ali Cemali, künyesi; Ali bin Ahmet Alâeddin el-Hanefî er-Rûmî'dir. Zembilli Ali Efendi, "Zembilli Müftü" Alâeddin el-Hanefî er-Rûmî' unvanıyla meşhurdur. Cemâleddin Aksarâyî'nin neslinden geldiği için çağdaşı diğer devlet ve ilim adamı akrabaları gibi Cemâlî nisbesiyle anılır. Fetva almak üzere kendisine başvuranların işlerini kısa sürede sonuçlandırmak için evinin penceresinden sarkıttığı zembille soruları alıp cevapları yine zembile koyup vermesinden dolayı halk arasında "Zembilli müftü, Zembilli Ali Efendi" olarak tanınmıştır.

Doğum tarihine ve yerine dair kesin bilgi yoktur. Fâtih Sultan Mehmet'in ilk saltanat yıllarında (1444-1446) Aksaray'da doğmuş,

H.932 .-M.1526 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.***(Es-Seyyid Hayrullâh Nedim Efendi, (1323) Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi Tercüme-i Hâl ve Menâkıbı, say.İA, III, 85).***

Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde yaşamış âlim ve velilerin önde gelenlerindendir. O devirlerde Aksaray, Karaman eyaletine bağlı olduğu için kendisine Karamanî nisbeti de verilmiştir.

EĞİTİMİ VE HOCALARI

Karaman, Konya, İstanbul ve Bursa'da tahsil gördü. İlk eğitimini, Pîrî Mehmed Paşa'nın annesi tarafından dedesi olan Lârendeli Mevlânâ Hamza'dan aldı. Karaman ve Konya'da eğitimini tamamladıktan sonra, Ardından İstanbul'a gidip Molla Hüsrev'in derslerine devam etti. Molla Hüsrev müftülüğe tayin edilince Bursa'ya giderek burada Sultâniye müderrisi olan Mevlânâ Hüsâmzâde Mustafa Efendi'den ders okumaya başladı. Onlardan icazet aldı. Öğrenimini tamamlayınca Hüsâmzâde onu kendisine muîd edindi ve kızı ile evlendirdi.

Tahsilini tamamladıktan sonra, Fâtih Sultan Mehmet zamanında Edirne'de, Mecdî'ye göre Ali Bey Medresesi, Hoca Sâdeddin'e göre Taşlık Medresesi müderrisliğine getirildi. Ayrıca padişah tarafından kendisine 5000 akçe ile birlikte elbiseler gönderildi.

Karamânî Mehmed Paşa vezîriâzam olunca siyasî rakibi Sinan Paşa ile Zembilli Ali Efendi arasındaki yakın münasebetten dolayı onu önce Edirne'de Beylerbeyi Medresesi'ne, ardından Sirâciye Medresesi'ne sürdü ve ücretini düşürdü. Bunun üzerine görevinden istifa eden Ali Cemâlî, Halvetiyye şeyhi Mes'ûd-i Edirnevî'nin hizmetine girdi ve onun desteğini almaya çalıştı. Daha sonra İstanbul'a taşındı. Burada, Sinan Paşa'nın yanı sıra dönemin birçok aydınının bağlandığı ***Konyalı Şeyh İbnü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafa'nın tekkesine devam edip onunla sık sık görüştü.***

Fâtih Sultan Mehmet'in vefatı ve Sadrazam Karamânî Mehmed Paşa'nın yeniçeriler tarafından katlinin ardından tahta çıkan II. Bayezid döneminde yeniden müderrisliğe geçti. Amasya müftülüğüne atanmış, II. Bayezid onu, saltanata gelmesinde etkili rol oynayan Cemâlî ailesinden Çelebi Halîfe'nin (Cemâl-i Halvetî) oturduğu Amasya'ya özellikle yollayıp şeyhine bağlılığını göstermek istemiştir.

Ali Cemâlî Efendi, Amasya müftülüğünden sonra Bursa'da Hudâvendigâr Medresesi'ne, ardından Bursa Sultâniyesi'ne (Yeşilcami Medresesi) tayin edildi. Mecdî, Bursa'da müderrisliği sırasında (kendisi istemediği halde) şehrin müftülüğünün de ona verildiğini yazar.

1486'da Amasya Beyazıt Medresesi'nin inşası tamamlanınca müderrislik göreviyle yeniden oraya gitti ve Amasya müftülüğünü de üstlendi. Bu sırada Amasya'da idareci olarak bulunan Şehzade Ahmed'in, 896'da (1491) oğulları Murad ile Alâeddin'in sünnet düğününde hocası Birgivîzâde Mustafa Efendi'yi oradaki ulemânın önüne geçirmesi üzerine Cemâlî Efendi görevini bıraktı ve İstanbul'a döndü. Ancak bunda, Acem asıllı ulemaya yakınlık duyduğu söylenen Şehzade Ahmet'e karşı Amasya'daki Sünnî mutasavvıf ve âlimlerin gösterdikleri tavrın da etkisinin bulunduğu göz önüne alınmalıdır.

Fatih Sultan Mehmet'in vefatı ile II. Beyazıt tarafından saraya davet edilse de davete icabet etmedi. Kendisine gücenen padişah, Zembilli Efendi'yi önce Bursa'ya sonra da Amasya'ya müderris olarak sürgün etti. İsmail Hami Danişment, davete icabet etmemesinin sebebini onun Sultan Cem taraftarı olabileceği ihtimaline bağlar. Sürgünden izinsiz ayrıldığı için görevinden azledilirse 'de Padişah II. Beyazıt'ın görmüş olduğu bir rüya üzerine, Zembilli Ali Efendi affedilerek, 1503 yılında Şeyh'ül İslam oldu. Ayrıca yeni bitmiş olan Beyazıt Medresesi'ne müderris olarak atandı.

İlmî seviyesine uygun olmayan bu medresenin kendisine verilmesini kabulde tereddüt gösterince Semâniye medreselerinden birine nakledildi. Bu görevde iken amcazadesi Çelebi Halife ile birlikte hacca gitti. Ancak Mekke'de bazı karışıklıkların çıkması üzerine bir yıl Mısır'da beklemek zorunda kaldı ve hac vazifesini ertesi yıl yerine getirebildi. Kendisi Mısır'da iken İstanbul müftüsü Efdalzâde Hamîdüddin Efendi vefat etmiş (908/1503), müftülük ona verilmiş, dönünceye kadar fetva yetkisi Sahn-ı Semân müderrislerine bırakılmıştı.

II. Bayezid buna ilâveten 911'de (1505-1506) İstanbul'da yaptırdığı, bugün Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi olan medresenin müderrisliğini haftada bir gün ders okutmak üzere 50 akçe ile kendisine verdi, ayrıca Osmanlı ülkesinin değişik yerlerindeki hayratının vakıflarına 912'de (1506-1507) nâzır tayin etti.

Beş vakit namazını cemaatle kılar ve tüm vakitlerini ders okutmak, ibadet yapıp Kur'ân tilâvet etmekle geçirirdi. Doğru, haksever ve cesur biriydi.

Zühdü, takvası, istikâmeti ve doğruluğu ile meşhur olan Zembilli Ali Efendi, dine uymayan her çeşit hükme ve karara şiddetle karşı çıkardı.

Yavuz Selim Han'ın tahta çıkması ile ünü daha da arttı. Doğruluğu ve hakseverliği ve cesareti ile Yavuz'un gözüne girdi ve onu etkisi altına aldı. ***"Eğer şeriata aykırı emirler verirsen, ben de senin hal'ine fetva veririm" diyecek kadar cesur ve hakşinas birisiydi.***

Yavuz Sultan Selim de Zembilli Ali Efendi'yi saltanatı süresince müftülük görevinde bıraktı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ölümüne kadar bu görevde kaldı. Kanuni zamanında Rodos adasının fethinde bulundu ve camiye çevrilen Saint Jean Katedrali'nde ilk cuma namazını kıldırdı. Orada İslami müesseseleri kurdu. 929'da (1523) iş göremeyecek kadar hasta olunca Kanûnî Sultan Süleyman nâib tayin etmesini istedi; o da Şeyh Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed'i nâib tayin etti. Bu durum ölümüne kadar devam etti, böylece müftülük süresi yirmi dört yıla ulaştı.

Cin ve insin şeyhülislamı olarak zikredilen Zembilli Ali Cemali Efendi, II. Bayezid, I. Selim ve I. Süleyman zamanlarında, padişahın sınırsız yetkilerini dinin adalet anlayışı çerçevesinde sınırlamasıyla tanınmıştır.

ÇOCUKLARI

Üç oğlu bir kızı vardır. Hepsi de âlim, zahit kişilerdir. Zembilli Ali Efendi'nin oğullarından **Muhyiddin Mehmed Şah Efendi (Molla Çelebi)** *Târîh-i Âl-i Osmân*'ın, **Rûhî Çelebi** bir başka *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'ın müellifidir. **Fudayl Çelebi** ise çeşitli manzum ve mensur eserleri olan bir âlimdir. Cemalettin Mehmet (Cemal Çelebi) kadılık ve valiliklerde bulunmuş, kızı **Sitti Şah Hatun,** İstanbul'da mescid ve medrese yaptırmıştır.

İLMİ SEVİYESİ

Zembilli Ali Efendi, dedesinden ve babasından dolayı ilim hayatına tabiri caizse beşikte başlamıştır. Zekâsı ve kuvvetli hafızasından dolayı kendisini gören, tanıyan herkesin dikkatini çekmiştir. Küçük yaşta ilimde büyük mesafeler kat etmesi kısa

zamanda isminin duyulmasına vesile olur. Hocaları bu gelecek vaat eden talebenin mutlaka İstanbul'da eğitim görmesi gerektiği noktasında fikir birliğine varırlar. Ali Efendi İstanbul'a gelir ve Fatih tarafından devrin İmam-ı Azam'ı sayılan Molla Hüsrev'den ilim almaya başlar. Sonra Molla Hüsrev, onu Bursa'ya gönderip, Sultan Medresesi müderrisi Hüsâmzâde Mevlânâ Muslihuddîn'den ders almasını tavsiye eder. Bu zâtın derslerine devâm edip, ondan aklî ve naklî ilimleri öğrendi. İlimde yetiştikten sonra hocası Mevlânâ Muslihuddîn, onu kendisine mu'îd (yardımcı müderris) seçti. Mevlânâ Muslihuddîn'in kızı ile evlenip dâmâdı oldu.

Bursa, İznik ve Edirne medreselerinde müderrislik vazifesinde bulundu. Müderrislik görevini bırakıp Şeyh Ebu'l Vefa Hazretlerine talebe olup, tasavvufta ilerlemiştir. Ali Efendi'deki meziyet ve ilmi yakından takip eden devrin padişahı II. Bayezid-i Veli Han, onu şehzadeler şehri Amasya'ya müftü olarak görevlendirir.

Amasya Müftülüğü vazifesini yürüttüğü esnada makamında gözü olan kişilerin, Ali Efendi aleyhinde faaliyetlerde bulunmaları üzerine müftülük vazifesini bırakarak özlemiyle tutuştuğu kutsal topraklara doğru yola çıkar. Hac yolculuğu esnasında Hicaz'da bazı karışıklıkların olduğunu öğrenince o seneyi Mısır'da geçirir. Mısır'da kaldığı 1 sene boyunca Mısır kütüphanelerinde araştırmalar yapıp, çeşitli ilim ve sohbet meclislerini takip eder.

Mısır'da bulunduğu sürede Arap tedrisatıyla Osmanlı tedrisatını mukayese etme imkânı bulur. Daha sonra Mekke-i Mükerreme'ye geçip Hac farizasını yerine getirip, Hazreti Peygamberi ziyaret için Medine-i Münevvere'ye geçer. Ali Efendi Hacda iken, Şeyhülislâm Efdalzâde Hamîdüddîn Efendi vefât edince, İkinci Bâyezîd Hân tarafından 1503 (H. 908)'de Osmanlı Şeyhulislâmlığı'na tâyin edildi. İkinci Bâyezîd Hân, Zembilli Ali Cemâlî Efendi Hicaz'dan gelinceye kadar fetvâ işlerinin Sahn-ı Semân Medresesi müderrisleri tarafından yürütülmesini emretti. Ayrıca Zembilli Ali Efendi'ye yeni yapılmış olan Bâyezîd Medresesi müderrisliğinde de vazife verildi. Bu tarihten sonra Şeyhülislâmların, Bâyezîd Medresesinde müderrislik yapması âdet hâline geldi.

Kaynaklara göre Zembilli Ali Cemâlî Efendi fıkıh, usul, edebiyat, lugat, nahiv, tefsir ve hadis sahasında otorite sahibi vakur bir ilim adamı idi. Uzun süre fetva makamında kaldığı halde hayatının

sonuna kadar tevazuu elden bırakmamıştı. *Risâle-i Hırzü'l-mülûk*'teki ifadeye göre kendisi insanların işlerini kolaylaştırmaktan zevk alır, fetva almak üzere başvuranların işlerini kısa sürede sonuçlandırırdı. Zembilli Ali Efendi'nin tasavvufî yönü de vardı.

Bundan dolayı bazı eserlerde "Sûfî" nisbesiyle kaydedilmiş ve "erbâb-ı hâl, sâhib-i kerâmet" diye gösterilmiştir. Çelebi Halîfe ile İshak Karamânî gibi Halvetiyye şeyhlerinden yakın akrabaları bulunmakla birlikte Zeyniyye tarikatı şeyhi Şeyh Muslihuddin Mustafa'ya intisap etmişti.

YAVUZ SULTAN'A BİLE HAKKI SÖYLEYEN

" Eğer şeriata aykırı emirler verirsen, ben de senin hâl'ine (Tahttan indirilmene) fetva veririm" diyecek kadar cesur ve adil âlim bir veli.

Onun ilmî meselelerde taviz vermediği, hatta sert mizaçlı Yavuz Sultan Selim'e bile karşı çıktığı kaynaklarda anlatılır. Görevlilere hukukî kurallar çerçevesinde ceza verileceğini, padişahın emriyle katledilemeyeceklerini, idamın mahkeme kararından sonra müftünün fetvasıyla mümkün olabileceğini çekinmeden padişaha söylediği ve birtakım şahsî uygulamalarının önüne geçtiği, padişahın yetkisinin sınırlarını da belirlediği ileri sürülür.

"Bir gün Yavuz Sultan Selim Edirne'ye giderken, yolda karşılaştığı yüz elli kişinin elleri bağlı olarak İstanbul'a götürüldüklerini görür. Bunların hazine muhafız memurları olduklarını öğrenir ve tutuklanma sebebini sorar. Hükümetin emirlerine muhalefet ettikleri cevabını alınca, galeyana gelip bunların hepsinin öldürülmesine dair emir verir.

Şeyhülislâm Zembilli Ali Efendi bu kararı duyar duymaz, Padişahla görüşmek için gider. Makama buyur edip, geliş nedenini sorarlar. Padişahla görüşmek istiyorum, kendisine söyleyecek sözüm vardır, der. Padişahın huzuruna kabul edilir.

Zembilli padişahın karşısında kendisinden emin bir şekilde söze başlar:" -Padişahım! Bizim vazifemiz Padişahın ahiretini muhafaza etmektir. İşittim ki, yüz elli adamın idam edilmesini emir buyurmuşsunuz. Bu nasıl olur? Bunların kusur ve kabahatleri dediğiniz gibi ise, öldürülmeleri şer'an caiz değildir. Bunları af ediniz.

Bu talep üzerine zaten sert mizaçlı, şedit karakterli biri olan Yavuz Sultan Selim Han iyice öfkelenir:-Hocam! Sen saltanat işine taarruz ediyorsun. Bu senin vazifen değildir!

-Ben senin ahiret işine taarruz ediyorum. Bu ise benim esas vazifemdir. Eğer af buyurursanız necat bulursunuz. Aksi halde Allah'ın elim azabına müstahak olursunuz!

Padişah sükûnet bulur ve cümlesini affettim demesi üzerine Ali Efendi:-Sözüm bitmedi daha söyleyeceklerim var. Bu sözlerim ahiretinize aitti. Şimdi ise şân-ı mürüvvette müteallik bir sözüm kaldı.

Deyince Sultan Selim:-Buyurun söyleyin, dediğinde: Şân-ı saltanata lâyık olan budur ki, affettiğin bu mücrimlerin eski memuriyetlerini kendilerine iade ve ihsan eyle!

Sultan Selim:-Cümlesine eski memuriyetlerini de verdim, lâkin hizmetlerinde kusur ederlerse tekrar cezalandırırım!

Buyurunca, Zembilli Ali Efendi:-Sultanımın re'yine bağlıdır!

Der ve Padişahla musafaha etmeden yalnız bir selâm verip huzurdan çıkar."

Rivayete göre bir defasında Yavuz Sultan Selim'e "ahkâm-ı şer'iyyeye mugayir" infazda bulunacak olursa hal'ine fetva vereceğini açıkça söylemişti. Padişah yönetimle ilgili vereceği kararlara karışmamasını sert bir dille bildirince Zembilli Ali Efendi izin almadan hiddetle padişahın yanından ayrılmıştı. Bu davranışının yanlışlığını daha sonra anlayan Yavuz Sultan Selim ona iltifatta bulunmuş, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerini vermeyi teklif etmişti. Zembilli Ali Efendi ile Yavuz Sultan Selim hakkında anlatılan bu tür rivayetlerin, aslında yeni bir resmî kurum halinde teşekkül etmekte olan şeyhülislâmlık makamının önemini vurgulamaya yönelik olma ihtimali çok yüksektir. Nitekim İstanbul müftülüğü makamının dinî kontrolü sağlayacak biçimde veziriazamlık makamı gibi bir şekle bürünmesinin ilk önemli adımları onun görevi sırasında atılmıştır.

Günün birinde Padişah Zembilli 'ye; "bütün dünyayı fethetmek mi; yoksa bütün insanları Müslüman yapmak mı daha evladır?" şeklindeki sorusuna karşılık, "Müslüman yapmak daha üstündür" diye cevap verir. Bunun üzerine Padişah, Osmanlı topraklarında Hıristiyanlığın yasaklanmasını ve Müslümanlığı kabul etmeyenlerin idam edilmelerini emreder. Zembilli hemen harekete geçerek, Sadrazam Piri Mehmet Paşa ile birlikte Rum Patriği'ni,

maiyetiyle beraber Padişahın huzuruna çıkartır. Patrik, dini serbestinin Fatih Sultan Mehmet tarafından tanındığını, cebren Müslüman edilmeyeceği taahhüdünde bulunulduğunu, bunu havi fermanın bir yangında yandığını söyler. Üç yaşlı yeniçeri de şahitlik yaparak olayı doğrularlar. Yavuz, emrini geri çeker ve böylece Zembilli, Hıristiyanların kurtulmalarına vesile olur.

Dürüstlüğünü ve cesaretini hiçbir zaman yitirmeyen, doğruları ömrünün sonuna kadar söylemekten çekinmeyen Zembilli, bu özelliğini Kanuni zamanında da devam ettirdi.

NEDEN ZENBİLLİ DENİLDİ?

"Zembilli" denilmesinin sebebi ise; Şeyhülislamlığı Döneminde kendisine sorulan soruları evinin balkonundan bir zembil sarkıtarak(iple aşağı uzatılan torba) alması ve cevaplayıp tekrar zembili ile sarkıtmasından dolayıdır. Zühdü, takvası ve doğruluğu ile meşhur olan Zembilli Ali Efendi, II. Bayezid'in vefatı sonrasında Yavuz Sultan selim Dönemi'nde de vazifesine devam eder. Zembilli Ali Efendi, dine uymayan her çeşit hükme ve karara şiddetle karşı çıkardı.

Yavuz Sultan Selim Han'ı Çaldıran Seferine teşvik eden de o'dur. Yine Yavuz'un Mısır Seferi'ni sonuna kadar desteklemiştir. Zembilli Ali Efendi, gönlü Allah aşkı ile tutuşan cihat sevdalısı bir insandı. Zamanı geldiğinde cihada bizzat iştirak etmişti.

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Akdeniz yapılan fetihler neticesinde bir Türk gölü halini almıştı. Fakat Rodos Şövalyelerinin korsanlık faaliyetleri devletin Akdeniz'deki asayişini tehdit etmekteydi. Zembilli Ali Efendi, padişahı Rodos seferine ikna etmiş, hatta kendisi de Rodos fitnecilerine karşı savaşmıştır. Rodos feth edildikten sonra burada kalıp yerli halka İslamiyet'i anlatmış, birçok Rum'un hidayete ermesine vesile olmuştur. Rodoslu Müslümanların mayasında onun gayretleri vardır. Zembilli Ali Efendi'nin; El-Muhtârât adlı eseri, bir fıkıh kitabı olup, çok kıymetlidir. Bundan başka; Muhtasar-ul-Hidâye, Âdâb-ül-Evsiyâ ve Risâle fî Hakk-ıd-Deverân adlı eserleri vardır.

Zembilli Ali Cemâlî Efendi hayırseverliğiyle tanınmış, İstanbul'un değişik yerlerinde cami, mescid ve mektep inşa ettirmiştir. Bunlardan Alaca Mescid, Galata'da Tersane caddesinde iken 1957'de Azapkapı caddesi açılırken yıktırılmıştır. Müftü Ali (Zembilli Ali)

Efendi Camii, Küçük Mustafa Paşa semtindedir; mescid olarak yaptırılmış, 932'de (1525-26) cami haline getirilmiştir.

Tek kubbeli, kare planlı Ali Cemâlî Efendi Mektebi, Zeyrek Yokuşu'nda 1523-1525 yılları arasında inşa edilmiştir. 1960'ta ortadan kaldırılan Müftü Hamamı, Fatih Kadı Çeşmesi'nde Müftü Ali Camii yakınında bulunuyordu. Bu hamamın geliri yukarıda sözü edilen cami, mescit ve mektebe vakfedilmiştir.

Zühd ve takva sahibi olup bütün ömrünü ilim, ibadet, ders ve fetva vermeye hasretti. Kendisinden fetva isteyenlere kolaylık olsun diye, gündüzleri evinin penceresinden zembil sarkıtır ve akşama kadar bekletirdi. Müşkülü olanlar yazdıkları pusulaları zembile bırakırlardı. Ali Cemali Efendi, gece geç saatlere kadar çalışıp cevapları zembile koyduktan sonra zembili sabahtan sarkıtırdı. Soru sormuş olanlar gelip cevaplarını alırlardı. Verdiği fetvalardan bir tanesi de şapkaya dairdir: "

Cin ve insin Şeyhülislâmı Zembilli Ali Efendi'nin "Şapkayı şaka ile dahi olsa, başa koymaya hiç bir cevaz yok"

"Zembilli" lakabı işte bu durumundan dolayı kendisine verildi ve bu lakapla meşhur oldu. Beş vakit namazını cemaatle kılmaya özel itina gösterirdi. İyi ahlak sahibi olup cömert, mütevazı bir hayat yaşayarak, büyük küçük her kese aynı tatlı muameleyi göstererek hoş tutardı.

Son dönemlerinde epey yaşlanıp hastalanmasına rağmen görevinden alınmayarak kendisine fetva verme konusunda vekâlet etmek üzere, Mevlana Şeyh Muhiddin Muhammed bin Bahaeddin ve Şeyh Abdülkerim Kadiri, Kanuni tarafından atanmışlardır. Bu durum Padişahın kendisine ne kadar değer verdiğinin çok önemli bir göstergesidir.(***İsmail Hâmi Danişmend, (1971) Osmanlı Devlet Erkânı, İstanbul: Türkiye Yayınevi, say. 114. ISBN.Üç Padişah Döneminin Şeyhülislamı Zenbilli Ali Efendi.)***

HEM ŞEYHÜLİSLAM, HEM MÜDERRİS, HEM VAKIF NAZIRI

Ali Efendi, II. Bayezit'e şeyhülislâm tayin edilmesinden kısa bir süre sonra, haftada bir gün ders okutmak şartıyla, halen Bayezit meydanında bulunan ve şu anda Hat müzesi olarak kullanılan Bayezit medresesinin müderrisliğine de getirildi. Ayrıca Sultanın, ülkenin değişik yerlerinde bulunan hayratına ait vakıfların nezaretine de

memur edildi. Bundan böyle, sonraki dönemlerde II. Bayezid medresesi müderrisliğiyle padişah vakıflarının nezaretinin şeyhülislâmlara verilmesi teamül haline geldi.

24 YIL ARALIKSIZ ŞEYHÜLİSLAMLIK YAPTI

Ali Cemalî Efendi, Sultan Selim Han'ın kısa süren saltanatı döneminde de makamını korudu. Kanunî döneminde de vefat tarihi olan 1526'e kadar aynı görevde kaldı. Bu duruma göre şeyhülislamlık hizmetini, Osmanlı'nın bu en parlak döneminde tam 24 yıl aralıksız ifa etti. Sultan Kanunî, ölümünden kısa süre önce, iş göremeyecek derecede hasta olduğunda bile, onu görevinden uzaklaştırmadı, fetvâ işlerinin aksamaması için bu işi yürütmek üzere ulemâdan Şeyh Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmet'i kendisine yardımcı tayin etti.

ZEMBİLLİ ALİ CUMALİ EFENDİ'NİN VASIFLARI

Ali Cemâli Efendi, özel hayatında oldukça sade ve alçak gönüllü, büyük küçük herkese değer veren üstün kişilikli biriydi. **Fetvâ makamı**nın fırsat ve imkânları, uzunca bir süre elinde bulunduğu halde, tevazuu hiçbir zaman elden bırakmamış, vefatına kadar alçakgönüllü ve debdebesiz bir hayat yaşamıştı. Zembilli Ali Efendi, devrinin en büyük âlimlerindendi. Fıkıh, usul, edebiyat, lügat, nahiv, tefsir ve hadis alanlarında otoriteydi.

Tasavvuf yönü de vardı. Müstakimzâde, Devhat'ül Meşâyih'inde, onun **'erbâb-ı hâlden'** olduğu hususunda herkesin ittifak halinde olduğunu söylemektedir. Dervişlerin devrân ve raksına fetvâ vermiş, hatta buna dair bir de eser kaleme almıştı.

EN LİYAKATLİ ŞEYHÜLİSLAMLARDAN

Ali Cemalî Efendi, Osmanlı Devleti'nin en liyakatli şeyhülislâmlarından biridir. Fatih'in Şeyhülislâmı Molla Hüsrev'in hukukta başlattığı yapılanmayı daha da ileri götürerek, yeni bir devir açmış ve Osmanlı Hukuku'nun mimarları arasında yer almıştır.

Zembilli Ali Efendi'yi nesiller boyu anlatılagelen bir başka hatırasını aktararak yâd etmiş olalım. Nakledilir ki: Kanûnî Sultan Süleyman, Topkapı Sarayı'nın bahçesindeki meyve ağaçlarını karıncaların sarması üzerine, kurtulmak için çare araştırır ve ağaçların gövdelerine kireç dökülürse meselenin çözüleceğini öğrenir. Fakat Şeyhülislam'dan izin alması lazım gelir. Sualini şiirleştirerek bir beyitle Zembilli Ali Efendi'ye sorar***: "Dırahtı (ağacı) sarmış olsa eğer karınca/ Zarar var mı karıncayı kırınca."*** Zembilli Ali Efendi,

padişahın bu zarif ifadesine aynı zariflikte bir beyitle karşılık verir: ***"Yarın divânına Hakkın varınca/ Süleyman'dan alır hakkın karınca."***

VEFATI

Ömrünü, ilme, talebe yetiştirmeye ve İslam'a hizmete harcamış, kıymetli hizmetler yapmıştır. Üstün hâlleri, ahlâkı, başarılı hizmetleriyle meşhûr olup, tasavvufta da kemâle ermiştir. Kendisine "Mevlânâ Sûfî Ali Cemâlî" de denilmiştir.

Şakâyik müellifi şöyle kaydetmiştir "Zembilli Ali Efendi ölüm döşeğinde iken, babamla birlikte ziyaretine gittik. Babamla gizli bir şeyler konuştular ve babam ağlamaya başladı. Ziyaretinden ayrıldıktan sonra babama, ağlamasının sebebini sordum. "***Vefat edeceğini, Mûsâ aleyhisselâm'ın rûhâniyetinin sabahleyin gelip, kendisini ahirete davet ettiğini söyledi"*** dedi***. Babam böyle deyince ben de dayanamayıp gayri ihtiyarı ağladım."***

Dört padişah devrini görüp üç padişah döneminde şeyhülislamlık görevini sürdüren Zembilli Ali Cemali Efendi; H. 932 (M.1526) yılında yine Şeyhülislamlık vazifesinde iken vefat etmiştir. 1526 senesinde Hakk'a yürüyen Zembilli Ali Efendi'nin kabri Fatih sınırları içerisinde yer alan Zeyrek yokuşunda, Bozdoğan Kemeri civarında Unkapanı Köprüsü'ne inerken kendi dergâhının bahçesindedir. Rabbim rahmetiyle muamele eylesin. Derecesini Cennet-i Firdevs kılsın. Bizleri de onlara layık eylesin. Âmin.

ESERLERİ

1-Mutahharat-ı Mine'l- Fetava (Ali Efendi'nin Fetvaları): Hanefî fıkhına dair bu eser, Ali Efendi'nin fıkha dair bir eserdir. Kendisine sorulduğu meselelerde verdiği dini cevapları ihtiva eder. İstanbul Kütüphanelerinde pek çok nüshaları vardır. Kâtip Çelebi, Keşf-i Zunun'da bu eserden bahsetmiş, Ali Efendi'nin verdiği fetvaları Hidaye ve sair fıkıh kitaplarından derleyerek kaleme aldığını belirtmiştir.***(Katip Çelebi, Keşf-i Zünun an Esamiü'l- Kütüb ve'l Fünun, C:2, s. 1624, Maarif Matbaası, İST, Konya Bölge Yazmalar, BB168209.Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 138; Esad Efendi, nr. 644; Fâtih, nr. 2387, 2388, 2389; Lâleli, nr. 1154).***

2- Muhtasarü'l- Hidaye:Fıkha dair bir eserdir.

3- Risale-i fi Hakk-ı Devran(*Risâletü'd-deverân*).: Tasavvufa dair bir eserdir. Sema yapmanın haram olmadığını belirtir.

Biri manzum bir nesir iki nüshası vardır.*(Küçükdağ, Yusuf, Zenbilli Ali Efendi, Diyanet İsl Ansk. C:44, s.249.Hacı Mahmud Efendi, nr. 3093/2) Risâle fî cevâzi devrâni'ş-şûfiyye adıyla kayıtlı nüsha Arapça ve mensurdur.)*

Âdâbü'l-evsiyâ adlı ahlâka dair eser Ali Efendi'ye nisbet edilirse de bu eserin oğlu Fudayl Çelebi tarafından kaleme alındığı tesbit edilmiştir (bk. FUDAYL ÇELEBİ, Zenbillizâde).

BİBLİYOGRAFYA

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 164-165, 240, 283.Taşköprizâde, eş-Şeḳā'iḳ, s. 286.Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, Tercüme-i Şekāik, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1436, vr. 77^{a}-79^{a}.Lutfi Paşa, Târih (nşr. Âlî Bey), İstanbul 1341, s. 278.Ramazanzâde Mehmed Çelebi, Târîh-i Nişancı, İstanbul 1290, s. 191, 270.Hırzü'l-mülûk (haz. Yaşar Yücel, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar içinde), Ankara 1988, vr. 46^{a}-48^{b}.Mecdî, Şekāik Tercümesi, s. 120-121, 302, 303, 308, 428.Hoca Sâdeddin, Tâcü't-tevârîh, II, 550-554.Atâî, Zeyl-i Şekāik, s. 277.Peçuylu İbrâhim, Târih, I, 51.Evliya Çelebi, Seyahatnâme, I, 309, 319, 331, 370.Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-cevâmi', I, 14, 65, 119, 132, 160.Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, Devhatü'l-meşâyih, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 721, vr. 5^{a-b}.Amasya Târihi, I, 105-106, 204, 292, 321; III, 130, 236-240, 245.Sicill-i Osmânî, III, 488.Osmanlı Müellifleri, I, 320.İlmiyye Salnâmesi, s. 342-343.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 665.a.mlf., İlmiye Teşkilâtı, s. 176, 205, 228, 233.Abdülkadir Altunsu, Osmanlı Şeyhülislâmları, Ankara 1972, s. 13.Konyalı, Niğde Aksaray Tarihi, II, 2315, 2502, 2734-2735.R. C. Repp, The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy, London 1986, s. 197-224.Yusuf Küçükdağ, II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi, İstanbul 1995, s. 51-81.İrfan Görkaş, "Zembilli Ali Efendi'nin Sufi Deveranını Açıklama Risalesi ve Türk Tefekkürüyle İlişkisi", TDA, sy. 130 (2001), s. 221-226.R. Ekrem Koçu, "Alaca Mescid", İst.A, I, 574.a.mlf., "Ali Efendi (Zenbilli)", a.e., II, 658.M. Cavid Baysun, "Cemâlî", İA, III, 85-88.Halil İnalcık, "Djamālī", EI^{2} (İng.), II, 420.Zenbilli Ali Efendi.Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedīsi, c. VIII, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, s. 111.A. Ragıp Akyavaş, Üstad-ı Hayat, TDV Yayınları, Ankara 2005, s. 20- 21.İlmiye salnamesi, 1221 a.g.e. s. 342.Hammer, a.g.e. c. 4, s. 175-178;Abdülkadir Altınsu, a.g.e. s. 14;Mehmet Tahir, a.g.e. 1/473-474; 1973Konya İl Yıllığı, s. 303;Uz, İpek Yolu, a.g. makale s.11.

EBÜSSUÛD EFENDİ
(Rahmetullâhi Aleyh)
(D.H.17Safer896'-M.30Aralık1490,İstanbul-V.H.982-M.23Ağustos1574, İstanbul)

Ebûssuûd lakabıyla meşhur ,''Müftilenâm, Şeyhülislâm, sultânü'l-müfessirîn, hâtimetü'l-müfessirîn, muallim-i sânî, allâme-i kül, Hoca Çelebi, Ebû Hanîfe-i Sânî'' gibi birçok unvanla anılan. on altıncı asrın meşhur Osmanlı âlimlerinden Veli ve on üçüncü Osmanlı şeyhülislâmı, "Müfti-yüs-Sekaleyn" yani insanlara ve cinlere fetvâ veren Ehl-i Sünnet alimi.

Dünya kurulduğundan bu yana iki davete sahne olmuştur. Biri Hakkın daveti diğeri ise Batılın daveti. Hakkın daveti ilk insan ilk peygamber Hz. Âdem(a.s)ile başlamış son peygamber Hatemül Enbiya Hz. Muhammed Mustafa(s.a.v)ile tamamlanmıştır. Allah'u Zülcelâl'in insanlığın kurtuluşu, mutluluğu, dünyevi, uhrevi saadeti için gönderdiği din ise İslam'dır. Bugünde yarında insanlığın kurtuluşu İslam'dır. Her devirde İslam'a inanan yaşayanlar olduğu gibi, inanmayan kabul etmeyen karşı çıkanlarda olmuştur. İnananlar Peygamberlerin safında yerini almış, inkâr edenlerde Nefis ve Şeytanın

safında yerlerini almışlardır. Allah'u Zülcelâl'in bütün mahlûkata, ins ve cinne gönderdiği, Hz. Muhammed Mustafa(s.a.v)le tamamladığı ve razı olduğunu bildirdiğini belirttiği, ondan başka bir din, başka bir kitap, başka bir peygamber göndermeyeceğini haber verdiği Son Din İslam, son Kitap Kur'an' son elçi Hz. Muhammed Mustafa'dır. Bu şerefli dine iman eden bu uğurda malıyla canıyla mücadele eden gökteki yıldızlar gibi ışık saçıp örnek olan, Rabbimizin ve Elçisinin methine layık olan nice Mümin ve Müslüman bahtiyarlar vardır. Rabbim cümlesine rahmetiyle muamele eyleyip Cennet-i A'la'daki derecelerini yüce, bizleride şefaatlerine mazhar kılıp, cennette komşu eylesin. Bu iz bırakan güzel örnek olanlardan bahsedeceğim.

DOĞDUĞU YER, KÜNYE VE AİLESİ

Mehmed Ebussuud Efendi veya Hoca Çelebi Osmanlı şeyhülislamı. Ailesi İskilip civarındaki İmâdlı olduğu için "İmadi" olarak da anılır.Osmanlı şeyhülislâmı, hukukçu ve müfessir. "Müftilenâm, şeyhülislâm, sultânü'l-müfessirîn, hâtimetü'l-müfessirîn, muallim-i sânî, allâme-i kül, Hoca Çelebi, Ebû Hanîfe-i Sânî" unvanlarıyla anılır. Ebüssuûd kelimesi onun adı gibi görünmekteyse de tefsirinin mukaddimesinde kendisinden Ebüssuûd Muhammed şeklinde bahsettiği dikkate alınırsa asıl adının Muhammed, Ebüssuûd'un da bir künye veya lakap olduğu anlaşılır. Bu künyeyi niçin aldığı konusunda kaynaklarda yeterli bilgi yoktur.

Babası Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsî İmâd'ı oğludur ve anne tarafından da Ali Kuşçu'nun torunudur. Ebüssuûd Efendi, yaygın görüşe göre 17 Safer 896'da (30 Aralık 1490) İstanbul yakınlarındaki Meteris (Metris-Müderris) köyünde dünyaya geldi. Ailesi o zaman Amasya'ya, bugün Çorum'a bağlı bulunan İskilip'ten olup babası Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsî İskilip'e bağlı İmâd (Direklibel) köyünde doğmuştur. İskilibî nisbesinden hareketle onun da İskilip'te doğduğu ileri sürülmüşse de bu ihtimal zayıftır. Fâtih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzade Bayezid'in Amasya sancak beyliği sırasında sevgisini ve dostluğunu kazanan Şeyh Muhyiddin, Bayezid'in padişah olmasından kısa bir süre sonra İstanbul'a davet edilmiş ve Sultanselim civarında kendisi için bir tekke inşa ettirilmiştir (bu tekke daha sonra Sivâsî Tekkesi diye tanınmıştır).Ebûssuûd lakabıyla meşhur olmuştur. ''Müftilenâm, Şeyhülislâm, sultânü'l-müfessirîn, hâtimetü'l-müfessirîn, muallim-i sânî, allâme-i kül, Hoca Çelebi, Ebû Hanîfe-i

Sânî'' gibi birçok unvanla anılmıştır. Aralık 1490'da İstanbul'da doğmuş ve 23 Ağustos 1574'te yine burada vefat etmiştir. Ailesi İmâdlı olduğundan ''İmâdî'' nisbesiyle anılmıştır. Babası, Şeyh Muhyiddîn Mehmed-i İskilibî'dir anne tarafından Ali Kuşçu Efendinin torunudur.

İnce yapılı ve uzun boylu, uzun ve gür sakallı, güleç yüzlü ve aynı zamanda heybetli, faziletli ve vakur biri olarak tanıtılmıştır.

HOCALARI VE YETİŞMESİ

Ebussuud Efendi'nin çocukluk ve gençlik yılları; Osmanlı'nın siyasî sınırlarının alabildiğine genişleyip üç kıtaya yerleştiği, İstanbul'un ilim ve imar faaliyetleriyle önemli bir merkez durumuna geldiği yıllara rastlar.

Babası İkinci Bayezid'e yakınlığı ile bilinen Hünkâr Şeyhi olarak anılan Şeyh Muhyiddin Mehmet Yavsı'dır. Annesi meşhur matematikçi ve astronom Ali Kuşçu'nun kızı, olan Sultan Hatun'dur.

Ebussuud Efendi ilk tahsilini birçok âlimin yetişmesinde katkısı olan babasından görmüş, ondan tefsir, kelam ve belagat dersleri okumuştur.

Babasından Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin kelâma dair Hâşiyetü't-Tecrîd ve Şerhu'l-Mevâkıf, belâgata dair Hâşiye ʿale'l-Mutavvel adlı eserleriyle çeşitli tefsir kitaplarını okudu. Daha sonra Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Mevlânâ Seydî-i Karamânî ve İbn-i Kemal Paşa'nın rahle-i tedrisatından geçer. İshak Paşa, Dâvud Paşa, Mahmud Paşa medreselerinde görev yaptıktan sonra, Vezir Mustafa Paşa'nın Gebze'de inşa ettirdiği medreseye tayin olur. Bursa Sultâniye pâyesinden sonra Medâris-i Semâniyyede görev yapar ve Müftü Medresesine müderris olur.

Hocası Mevlânâ Seydî-i Karamânî'nın kızı Zeyneb Hanım'la evlendi.

ÇOCUKLARI

Ahmed, Mehmed, Mustafa adlarında üç oğlu ile Hatice, Rahime ve Kerime adlarında üç kızı olan Ebüssuûd Efendi'nin oğullarından Ahmed Efendi Şehzâde Medresesi'nde müderris iken 970 (1562-63) yılında yirmi altı yaşında vefat etmiş ve daha sonra babasının gömüldüğü hazîreye defnedilmiştir. Diğer oğullarından Mehmed Çelebi Halep kadılığına kadar yükselmiş, Mustafa Çelebi de Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Mahmud Çelebi adlı bir

oğlundan daha bahsedilmekteyse de hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Ebüssuûd Efendi, kız kardeşinin oğlu olan Şeyhülislâm Müeyyedzâde Abdülkadir Şeyhî Efendi ile Şeyhülislâm Mâlûlzâde Mehmed Efendi'nin kayınpederidir. Bazı kaynaklarda Ali Cemâlî Efendi'nin oğlu Fudayl Çelebi'nin de Ebüssuûd Efendi'nin damatları arasında bulunduğu belirtilmektedir. ***(Atâî, II, 186, 275; Suûd, s. 946).***

Ebüssuûd Efendi'nin soyu en küçük oğlu Mustafa Çelebi ile devam etmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar on batın halinde gelen bu aile Hoca Sâdeddin, Karaçelebizâde Abdülaziz, Babaî ve Bosnalı Îsâ efendilerle akrabalık bağı kurmuştur. Hatta Ebüssuûd'un torunlarına son bağdan dolayı Îsâzâdeler de denmiştir. Ailenin en son halkalarından biri de onuncu batından torunu ve hattat Vahdetî Efendi'nin eşi Ayşe Sıddîka Hanım'dır. Bu konuda en önemli kaynaklardan biri, onun torunlarından olan Nûri Bey'in elindeki 973 (1565) ve 977 (1569) tarihlerini taşıyan Ebüssuûd'a ait iki ayrı Arapça vakfiyedir. ***(İA, IV, 97-98).***

ŞAHSİYETİ

Ebüssuûd Efendi kaynaklarda uzun boylu, ince yapılı, uzun sakallı, güleç yüzlü, vakur, faziletli bir kişi olarak tanıtılır ve etrafındakilere oldukça yumuşak davrandığı halde heybetinden meclisinde kimsenin ağzını açamadığı, sözlerinin hürmetle dinlenildiği, müderrisliği sırasında bayram tatilleri dışında dersini asla ihmal etmediği, müftülüğü zamanında her gün yüzlerce fetva vermesiyle meşhur olduğu nakledilir.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın kendisine büyük bir saygı duyduğu ve Süleymaniye Camii'nin temelini teberrüken ona attırdığı bilinmektedir. Padişahın Sigetvar seferinde iken yolda yazdığı ve hasta olan Ebüssuûd'un hatırını sorduğu mektubuna, ***"Halde haldaşım, sinde sindaşım, âhiret karındaşım, tarîk-i hakda yoldaşım Molla Ebüssuûd Efendi Hazretleri"*** diye başlaması ve ***"bende-i hudâ Süleyman Hân-ı bî-riyâ"*** diye bitirmesi onun padişah nezdindeki itibarını göstermektedir.

Kanûnî'nin oğlu II. Selim de Ebüssuûd'a gereken saygıyı göstermiş, hatta Hurûfîlik'le suçlanan çok sevdiği musâhibi Celâl Çelebi'yi onun isteği üzerine saraydan uzaklaştırmıştır. İlim ve fazilet bakımından devrinin en önemli şahsiyetlerinden biri olduğu halde

siyasî işlere pek müdahale etmeyen Ebüssuûd Efendi, Kanûnî Sultan Süleyman ile münasebetlerinde yeri gelince nüktedan, yeri gelince de izzetli davranmasını bilmiştir. Meselâ Ayasofya vakıfları kiracılarının, kira bedellerini ecr-i misle yükseltmekten kaçınarak vakıf dükkânların mevcut gelirlerinin giderlere fazlasıyla yettiğini, bu sebeple kira bedellerinin ecr-i misle yükseltilmesine ihtiyaç bulunmadığını padişaha arzetmeleri ve padişahın da gerekli meşverette bulunarak kiracıların istekleri doğrultusunda ferman vermesi üzerine Ebüssuûd Efendi'nin, ***"Olmaz! Emr-i sultânî ile, nâmeşrû olan nesne meşrû olmaz; haram olan nesne helâl olmak yokdur"*** demesi ilminin yüceliğini koruduğunun en önemli delillerinden biridir. ***(Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1036, vr. 48a-49b)***

KADILIK VE KAZASKERLİK VAZİFELERİ

Ebüssuûd Efendi ilk olarak Yavuz Sultan Selim döneminde 922'de (1516) Çankırı Medresesi'ne, buraya gitmekte tereddüt göstermesi üzerine de İnegöl İshak Paşa Medresesi'ne tayin edildi. 926'da (1520) buradaki görev süresi sona erince ertesi yıl Dâvud Paşa Medresesi'nde, bir yıl sonra da Mahmud Paşa Medresesi'nde görevlendirildi. 931 (1525) yılında Vezir Mustafa Paşa'nın Gebze'de inşa ettirdiği medreseye tayin edildi. Bir yıl sonra Bursa Sultâniye pâyesine lâyık görülen Ebüssuûd Efendi 934'te (1528) Medâris-i Semâniyye'den Müftü Medresesi'ne müderris oldu. Beş yıl bu vazifede kaldıktan sonra önce Bursa, 940 Rebîülâhirinde de (Kasım 1533) İstanbul kadılığına getirildi. 1537 senesinde Rumeli kazaskerliğine yükseldi.

Osmanlı şeyhülislamları arasında daha çok verdiği fetvalarla tanınır. Bursa ve İstanbul gibi mühim bölgelerde kadılık vazifelerinde bulunduktan sonra, Rumeli Kazaskerliği görevine getirilmiş, seferleri yönetmiş, Budin'in fethinden sonra da ilk Cuma namazını kıldırmıştır. 1545'e kadar sürdürdüğü Kazaskerlik vazifesinden sonra, Fenârîzâde Muhyiddîn Efendi'nin yerine Kanuni Sultan Süleyman tarafından Şeyhülislâmlığa getirilmiş ve geçirdiği başarılı dönemin ardından Sultan II. Selim döneminde de vazifesine devam etmiş, yaşamı boyunca bu görevde kaldı.

Devletin bekası ve fütuhatın devamı açısından etkili fetvalara imza atmış, seferlerin önünü açmıştır. Önemli kanun metinlerinin öncüsü olmuş, bazı fetvaları bugün dahi ufuk açıcı olmak bakımından

incelenmektedir. Oluşturmuş olduğu alt yapı, ilmiye sınıfından askerî sınıfa kadar bütün devlet yapısının, mukavemetini uzun süre muhafaza etmesini sağlamıştır.

Bazı kimseler vardır ki, kurumlarla ve mevkilerle yücelmişlerdir. Bazı kimseler de vardır ki, gelmiş oldukları makamları yüceltmişlerdir. Şeyhülislâm Ebûssuûd Efendi de böyle kimselerdendir. Şeyhülislâmlık makamı, onun bu makama gelişinden sonra daha yüce bir mevki kazanmıştır.

Yeri geldiğinde Kânûnî gibi bir cihan padişahına şer'î ölçüleri cesaretle hatırlatıp ikaz edebilecek kadar izzetli, büyük bir İslâm âlimidir.

Korfu seferi sırasında Rumeli Kazaskeri Muhyiddin Efendi ve Anadolu Kazaskeri Kadri Efendi'nin Maktul İbrâhim Paşa konusunu açmalarından hoşnut olmayan Kanûnî Sultan Süleyman'ın her iki kazaskeri de azletmesi üzerine Rebîülevvel 944'te (Ağustos 1537) Rumeli kazaskerliğine tayin edildi ve hemen sefere katıldı. Kara Boğdan, Estergon ve Budin seferlerinde padişahın yanında yer aldı. Budin'in fethinden sonra şehirde ilk cuma namazı onun tarafından kıldırıldı. Sekiz yıl Rumeli kazaskeri olarak görev yapan Ebüssuûd Efendi Şâban 952'de (Ekim 1545) Fenârîzâde Muhyiddin Efendi'nin yerine şeyhülislâm oldu.

Ebüssuûd Efendi kazaskerliği ve şeyhülislâmlığı sırasında özellikle ilmî rütbe, mevki ve kademeleri sistematik bir düzene kavuşturmaya çalıştı. Onun Rumeli kazaskerliğine kadar sistemli bir mülâzemet usulü yoktu. Bu durum birtakım şikâyetlere yol açınca Kanûnî'nin emriyle meselenin halli için görevlendirildi. Ebüssuûd Efendi önce her pâyede âlimlerin ne kadar mülâzım vereceklerini tesbit etti, daha sonra da yedi yılda bir mülâzemet usulünü kanunlaştırdı. Medreselerden mezun olan dânişmendlerin kazaskerlerin meclisindeki "matlab" veya "rûznâme" denilen deftere kaydolarak sıra beklemeleri şartını getiren bu usul bazan ihlâl edilmişse de uzun yıllar düzenli şekilde uygulanmıştır.

Ebüssuûd Efendi'nin şeyhülislâm olması bu kurumu diğer ilmî müesseselerin üstüne çıkarmıştır. Ondan önce şeyhülislâm maaşı günlük 200 akçe iken İrşâdü'l-ʿakli's-selîm adlı tefsirinin bir bölümünü Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim etmesi üzerine Bayezid müderrisliğiyle beraber 300 akçe zam yapılarak maaşı günlük 500

akçeye çıkarıldı. Tefsirini tamamlayınca maaşı 100 akçe daha arttırılarak şeyhülislâm yevmiyesi 600 akçe oldu. Böylece şeyhülislâmlık hem maddeten hem de mânen kazaskerliğin üstüne çıkarıldı. Ayrıca yüksek seviyedeki müderrislerle mevleviyet kadılarını tayin etme yetkisi şeyhülislâmlara verildi. Şeyhülislâmlığın önemi artınca kazasker, mevleviyet kadıları veya müderrislerden uygun görülen birinin bu makama gelebilmesi için önce Rumeli kazaskeri olması şartı kondu. İlmiye teşkilâtına çeki düzen veren İlmiye Kanunnâmesi de muhtemelen Ebüssuûd Efendi tarafından hazırlanmıştır. ***(Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, IV, 661-666).***

Öte yandan ilmiye mesleğindeki ilk bozulmalar da Ebüssuûd Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde görülmeye başlandı. İstanbul, Edirne ve Bursa'da kadı olanların oğullarının 30 akçeli miftah müderrisliklerine tayinleri ilk defa onun zamanında yapıldı. Torunu ve Mehmed Çelebi'nin oğlu Abdülkerim Efendi, mülâzım olduktan sonra dedesine hürmeten hariç müderrisliğiyle Mahmud Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Bu tayin daha sonra bu alandaki olumsuz gelişmelere uygun bir ortam hazırladı.

ÖĞRENCİLERİ

Ebüssuûd Efendi Şeyhülislâmlıktan kazaskerliğe kadar idari ve ilmi üst düzeyde görev yapan şahsiyetlerden pek çoğunun hocalığını yapmıştır. ***Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde şeyhülislâmlık, kazaskerlik yapan ve diğer ilmî mevkilerde bulunan birçok âlimin hocası olmuştur. Şeyhülislâm Mâlûlzâde Seyyid Mehmed, Abdülkadir Şeyhî, Hoca Sâdeddin, Bostanzâde Mehmed ve Sun'ullah efendilerle Bostanzâde Mustafa, Cenâbî Mustafa Efendi, Şair Bâkî, Hâce-i Sultânî Atâullah, tezkireci Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi, Ebülmeyâmin Mustafa Efendi ve Ali Cemâlî Efendi'nin oğlu Fudayl Çelebi gibi âlimler bunlar arasında sayılabilir.***

Tefsir ve fıkıh başta olmak üzere, dil, edebiyat ve akaid alanında mühim eserleri ve dua mecmuası bulunmaktadır.

ŞEYHÜLİSLAM EBUSSUUD EFENDİ VE TASAVVUF

Bazıları, Şeyhülislâm Hazretleri'nin birtakım fetvalarından yola çıkarak tasavvuf karşıtı olduğunu düşünmüşlerdir. Oysaki hoca efendinin terceme-i hâline biraz daha detaylı bakıldığında, sûfi bir çevrede ve muhitte yetmişmiş, babası Bayrami tarikı mensubu

meşayıhtan olan bu mübarek zâtın tasavvufa karşı olmadığı anlaşılacaktır. Onun kimi kaynaklarda "Şah-ı Nakşibendî" olarak da anılmasından, Nakşîbendi tarikatına bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Şeyhülislâm Hazretlerinin karşı olduğu tasavvufi anlayış, bâtıniliğe kaymış, şer'î ölçülerden uzaklaşmış türden çarpık tasavvufi anlayışlardır. Ebûssuûd Efendi, şer'î ölçüleri muhafaza eden muttaki kimselerden sitayişle bahsetmiş, zâhirî ve bâtınî ilimleri cem etmiş zülcenâheyn âlimlerimizdendir. Allah'u Teâlâ makamını 'âlî eylesin. Âmîn.

Özellikle Batıniliği benimseyen mutasavvıflara karşı koydu. Şiirler yazdı. ***(Sicill-i Osmânî, I, 169; Ayderûsî, s. 215)***

Hâfız-ı Şirazî'ye şiirlerinden hareketle, şarap ve aşkın zevklerini terennüm eden hafifmeşrep diye ithamlarda bulunmuşlar. Sonra bu sorunu Ebussuut Efendi'ye kadar taşıyanlar olmuş. Hâfız-ı Şirazî'nin şiirleri için "lisan-ı gayb" demenin hata olup olmadığını sormuşlar. Ebussuut Efendi'nin konuyla ilgili fetvası şöyledir: "*Hâfız'ın nazmı, sönmez hakikatları verir, ama arasıra da Kur'an'ın dışına çıkan ufak tefek şeyleri. Emin yolda yürümek istersen, yılan zehiriyle Tiryak'ı biribirinden ayırt etmeği bilmelisin. Her şeyden önce de asil hareketlerden duyulan zevke kendini ferah bir gönülle vermelisin. Ancak sonu gelmez ıstıraba karşı temkinli davranıp kendini korumalısın. Doğru hareket etmek için en iyisi budur. İşte biçare Ebussuud bunları yazdı. Allah, onun günahlarını affetsin!*"

Bu fetvayı duyan ünlü Alman düşünür şairi Goethe şöyle yazıyor: "*Aziz Ebussuud, çok isabetli konuştun. Şairin, senin gibi Azizlere ihtiyacı var; ama işte kanunun sınırlarını aşan küçük şeyler, ona verasetle geçen şeylerdir. Şair, bunların içinde üzüntülü zamanlarında bile cesaret bulur, neşe duyar. Yılan zehirini de, Tiryak'ı da tatmalı o. İlki onu öldürmediği gibi, ikincisi de ona şifa vermez. Hakiki hayat, hareketten doğan, ebedi suçsuzluktur. Bu da başkalarına değil, ancak kendine zarar verir*".

Ebussuud Efendi İslamı ifsat edilmesine karşı hassasiyet sahibi biriydi. Osmanlı topraklarında ki sapkın inanışlarla mücadele vermiş ve keskin fetvalarla ülke yönetimine katkılarda bulunmuştu. Şeyhül İslamlığı döneminde Kızılbaşlarla mücadelede etkin bir rol oynamıştır.

ÜÇ PADİŞAH DÖNEMİNDE GÖREV YAPTI

Ebussuud Efendi, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman ve 2. Selim devirlerinde müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislâmlık gibi ilmî payelere ve devlet makamlarına layık görülmüştür.

İlk olarak Yavuz Sultan Selim zamanında (1516) İnegöl Yenişehir İshak Paşa Medresesi'ne tayin edilmiştir. Daha sonra çeşitli medreselerde talebe yetiştiren Ebussuud Efendi önce Bursa kadılığına, bir yıl sonra 1533 yılında da İstanbul kadılığına getirilmiştir. 1537 senesi onun hayatındaki dönüm noktalarından biridir. Bu tarihte Kanunî, onu devletin en önemli makamlarından birine, Rumeli kazaskerliğine getirir. Sekiz sene süresince Rumeli kazaskerliği yapmış, 1545 senesinde Fenârîzâde Muhyiddîn Efendi'nin yerine şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir.

Ebussud Efendi Kara Boğdan, Estergon ve Budin seferlerine katılmış, 2. Selim döneminde verdiği fetvayla Kıbrıs'ın fethinde kritik rol oynamıştır. Budin'in fethinden sonra camiye çevrilen katedralde ilk cuma namazını o kıldırmıştır.

Kanuni'ye karşı çıkışı

Faziletli, haram helale son derece dikkatli bir kimse olarak bilinen Ebussuud Efendi, bayram tatilleri dışında medrese derslerine ara vermemiş, müftülük görevindeyken günde onlarca suale fetva vermiştir.

Osmanlı imparatorluğunun en güçlü padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman, Ebussuud Efendiye çokça hürmet etmiş ve sözüne değer vermiştir. Padişahın yazdığı mektuplarda Ebussuud Efendiye **"Halde haldaşım, sinde sindaşım, âhiret karındaşım, tarîk-ı hakta yoldaşım Molla Ebussuud Efendi Hazretleri."** şeklinde hitap ettiği bilinmektedir.

Ebussuud Efendi ilmiyle amel etmiş ve gerektiğinde padişahın aleyhinde fetva vermiştir. Ayasofya vakıflarının kiracılarıyla ilgili bir meselede Kanuni'ye karşı çıkarak, **"Olmaz! Emr-i sultani ile nâmeşrû olan nesne meşru olmaz; haram olan nesne helal olmak yoktur!"** diyebilmiş ve ilmin izzetini korumuştur.

Hayırsever yönü

Hayırsever bir kişiliğe sahip olan Ebussud Efendi'nin İstanbul'da ve İskilip'te hayır eserleri vardır. Memleketi İskilip'e babasının kabri yanında cami, imaret ve mektep; İstanbul'da

Topkapı'da Şehremaneti (Belediye) civarına kadar suyolları döşetmiş, Şehremini'nde bir çeşme, Eyüp Sultan'daki zâviye, sıbyan mektebi ve sebilden oluşan külliyesinde kendi mezarının da yer aldığı aile hazîresi bulunmaktadır. İstanbul'da Macuncu Odabaşı mahallesinde kendi adıyla anılan bir çeşme ve hamamla İskilip'te babasının türbesi yanında cami, imaret ve mektep inşa ettiren Ebüssuûd Efendi'nin bu külliye ile ilgili 977 tarihli Arapça vakfiyesi İstanbul Evkaf İdaresi'nde kayıtlıdır. Ebüssuûd Efendi ayrıca Kırım'ın Kefe şehrinde bir cami, İnebahtı'da bir mescidle Şehremini Ereğli mahallesinde bir sıbyan mektebi inşa ettirmiştir. ***(Vâmık Şükrü, IV, 392; VII, 382).***

Süleymaniye Camisi'nin ilk temel taşını da büyük din âlimi Şeyhülislam Ebussuut Efendi koymuştur. Fetvaları her yerde, her yönü ile uygulanma olanağı bulmuştur. Hukuk, tefsir, akaid, tıp, dil ve edebiyat alanlarındaki eserlerinin yanı sıra, başka alanlarda risaleleri (küçük kitap, broşür) de vardır.

TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ

Ebussuud Efendi devlet adamlığının yanı sıra zamanının büyük bir âlimidir. Osmanlı döneminde yetişen tefsir âlimlerinin çoğu Kur'an'ın tamamını tefsir etmeyip daha önce yazılan tefsirlere hâşiye veya ta'lik yazmakla yetinmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in bütününü tefsir edenlerin başında yer alan Ebüssuûd Efendi' Bunun içindir ki başka kimseye verilmeyen unvanlar devrinde ona verilmiş, kendisine: ***"sultânü'l-müfessirîn, hatîbü'l-müfessirîn, hâtimetü'l-müfessirîn" "Numan-i Sânî", "Ebû Hanife-i Sânî", "Hoca Çelebi", "Diyar-ı Rûm'un Zemahşerîsi"*** denilmiş,Bu unvanları onun tefsir ilmindeki yerini belirlemesi bakımından önemlidir. Arapça olarak kaleme aldığı ve Kanûnî Sultan Süleyman'a sunduğu İrşâdü'l-ʿakli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm adlı eserinde Ebüssuûd Efendi Kur'an'ın Kur'an ve hadisle tefsirine önem vermiş, esbâb-ı nüzûl, nesih, kıssalar, fıkhî ve kelâmî meseleler, dil, kıraat, İsrâiliyat, muhkem ve müteşâbih gibi konular üzerinde durmuştur.

Şiirle istişhâd yolunu kullanmış, belâgat ve i'câz, âyetler arasındaki münasebetler gibi tefsir ilminin inceliklerini ele almıştır. Ehl-i sünnet akîdesine sıkı sıkıya bağlı kalması, zekâ ürünü buluşlarının çokluğu, âyetler arasındaki tenâsübün mükemmel şekilde incelenip açıklanmış olması sebebiyle onun eserinin Zemahşerî'nin el-

Keşşâf, Beyzâvî'nin Envârü't-tenzîl adlı tefsirlerinden daha üstün olduğunu söyleyenler de vardır.

Esasen Ebüssuûd Efendi de Zemahşerî ve Beyzâvî'nin tefsirlerine hayranlık duyduğunu belirtmiş ve bu iki eserle Râzî'nin Mefâtîḥu'l-ġayb ve Nesefî'nin el-Medârik'inden geniş ölçüde faydalanmıştır. ***(geniş bilgi için bk. İRŞÂDÜ'l-AKLİ's-SELÎM).***

Ebussud Efendi Osmanlı toprakları dışındaki İslam coğrafyasında da itibar sahibi olmuş ilmî sahadaki şöhreti, Arap ve Acem topraklarına yayılmıştır. Hatta onun eserleri, Türklerden daha çok sair Müslümanlar arasında bilinmektedir.

Müfessirliğinin dışında onun en yetkin olduğu saha şüphesiz İslâm hukukudur. Devlet bünyesinde üstlendiği vazifeler dolayısıyla birçok kanunî düzenlemenin altında imzası vardır. İslâm hukukunu kendi usulü içerisinde yorumlayarak zamanının problemlerine çözüm üretmiş, devrinin ihtiyaçlarına göre içtihat ve tercih yapmıştır.

O hem halkın problemlerini halletmek için on binlerce fetva vermiş hem de devlet yönetiminin adaletle işlemesi için kanunnameler hazırlamıştır. ***Fetvaları Fetavâ-i Ebussuud adıyla derlenmiş, Kanuni'ye arz ettiği fetvaları ise Ma'rûzât adlı eserinde bir araya getirilmiştir.***

Ebussuud Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazan bir şairdi. Şiirlerinden Kaside-i Mîmiyye ve Kanuni'ye yazdığı mersiyesi çok bilinenleridir. Edebiyat sahasında bunların dışında Galatât-ı Ebussuud, el-Kasa'idü'l-Arabiyye ve Münşeât-ı Ebussuud adlı eserleri vardır.

Osmanlı'da ilk kapsamlı tefsir

Ebussuud, devlet adamlığı ve hukukçuluğunun yanında tefsircidir. Ona gelinceye kadar Osmanlı topraklarında âlimler genelde yazılmış olan tefsirlere şerh ve talikler kaleme alıyor veya sadece bazı sureleri tefsir ediyorlardı. Osmanlı coğrafyasında ilk defa Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını tefsir edenlerden biri Ebussuud olmuştur.

Ebussuud tefsiri; kendinden sonraki Cemel, Alûsî, Konyalı Mehmet Vehbi Efendi, Elmalılı, Ömer Nasuhi, Sâbûnî ve Reşit Rıza gibi birçok müfessirin kaynakları arasında yer almıştır. Ayrıca Ebussuud Efendi, Hanefî mezhebinden olmasına ve ahkâm ayetlerini buna göre açıklamasına rağmen, eseri el-Ezher'de ve Libya Üniversitesi'nde ders kitabı olarak okutulmuştur. Tefsirinin genelde tenkit edildiği iki nokta; özellikle surelerin faziletleriyle ilgili zayıf ve

uydurma olduğu söylenen hadislere ve aklın ve naklin kabullenemeyeceği İsrailiyata yer vermiş olmasıdır.

Bilinen 22 adet eseri ile çeşitli risaleleri vardır. "İrşadü'l-Aklu's-Selim Mezaye'l-Kitabü'l-Kerim" adlı tefsiri alanında en önemli eserlerden kabul edilir.

Ebüssuûd Efendi devrin geleneğine uyarak Türkçe ve Arapça bazı şiirler kaleme almışsa da onda bir sanat kabiliyeti olduğunu söylemek oldukça güçtür. Arapça şiirlerinin en tanınmışı, Ebü'l-Alâ el-Maarrî'ye muâraza niyetiyle kaleme aldığı el-Kasîdetü'l-mîmiyye'dir. Kendisine sorulan sorulara aynı dil ve üslûpla cevap vermesi, ayrıca tefsiri ve Arapça fetvaları onun bu dile hâkimiyetini göstermektedir. Oğullarından biri ve Kanûnî için kaleme aldığı iki Türkçe mersiye ile gençliğinde yazdığı bir manzumeden, şiire pek kabiliyeti olmasa da bazı hissî parçalar yazdığı anlaşılmaktadır. Türkçe nesirde zamanın en ağır üslûbundan en sade ifadesine kadar çeşitli üslûplar kullanan Ebüssuûd Efendi'nin Kara Ahmed Paşa'ya sadâret tebriği için yazdığı mektubun üslûbu eski inşâ hünerlerine örnek olabilecek kadar ağdalı, oğlu Ahmed Efendi'ye yazdığı tezkiresiyle Duânâme'sinin dili ise oldukça sadedir.

Hukuk Alanındaki Hizmetleri. İlmiye ve devlet teşkilâtında altmış yıl kadar görev yapan Ebüssuûd Efendi'nin en önemli hizmetleri hukuk alanında yaptığı çalışmalardır. Ebüssuûd, hem şer'î hukukun gölgesinde örfî hukukun ve kanunlaştırmanın gelişmesine imkân hazırlaması, hem de İslâm hukukunun klasik devrine ait görüşleri yorumlayarak döneminin problemlerine çözüm getirmesi özelliğiyle İslâm ve Osmanlı hukuku alanında önemli hizmetler yapmıştır.

Bugün elde bulunan fetva koleksiyonları ve risâleleri, onun doktriner ve geleneksel bir hukuktan ziyade pratik değeri olan ve değişen şartlara göre farklı çözümler üretebilen bir hukuk anlayışına sahip olduğunu göstermekte ve bu ona diğer Osmanlı şeyhülislâmları arasında farklı bir yer kazandırmaktadır. Uzun yıllar ilmiye ve devlet teşkilâtında görev yapan, medresede okutulan klasik fıkıh literatürünün yanı sıra içtimaî şartları, devletin yapısını ve işleyişini ve günlük problemleri de yakından tanıma imkânı bulan Ebüssuûd Efendi, karşılaşılan problemleri Hanefî mezhebi içindeki farklı görüş ve yorumlar arasında tercih ve tahrîcler yaparak çözmeye çalışmıştır.

Bu yönüyle onun, Hanefî hukukçularının yaptığı müctehidler tasnifi içinde (bk. Leknevî, s. 81) "ashâbü't-tahrîc" ve "ashâbü't-tercîh", hatta biraz zorlama ile "meselede müctehid" grubu içinde yer aldığı söylenebilir. Gerek devletin örfî hukuk olarak anılan alandaki tasarruflarının şer'î hukukla ilgi ve dengesinin kurulmasında, kanunnâmelerin hazırlanmasında, gerekse şer'î mahkemelerin çalışma ve yazışma esaslarının düzene konulmasında da önemli hizmetleri olmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman'ın hukukî ıslahat ve düzenlemelerinde Ebüssuûd Efendi'nin büyük payı vardır.

Osmanlı toplumunda kanun önünde eşitliğin, hukukun tatbikinde birlik ve düzenin sağlanabilmesi amacıyla uygulanan resmî mezhep politikası Ebüssuûd Efendi döneminde daha titizlikle takip edilmiş, yargılamada ve fetvalarda Hanefî mezhebinin esas alınma ilkesi kadı ve müftülerin beratlarında açıkça ifade edilmeye başlanmıştır.

Ebüssuûd Efendi'nin, kadıların Hanefî mezhebi içindeki yerleşik ve sahih görüşle amel etmesi gerektiği, çok zayıf görüşle amel etmeleri halinde hükmünün geçerli olmayacağı yönündeki fetvası ***(Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, IV, 50)*** veya Şâfiîler'in kendilerine Şâfiî fıkhının uygulanması yönündeki özel ve ferdî taleplerini ve kadıların da bu yönde hüküm vermelerini doğru bulmaması veya Şâfiî kavliyle amel etmenin yasaklandığını belirtmesi. ***(a.g.e., IV, 40),*** ülkede kazâî birliği ve kanun önünde eşitliği sağlama gayesine yöneliktir. Çünkü özellikle aile hukuku alanında diğer fıkıh mezheplerinin farklı hükümlerinden faydalanabilmek için mahkemede ileri sürülen böyle bir gerekçenin kabul edilmesinin ve uygulanacak hukuku belirlemenin fertlere bırakılmasının ülkedeki hukukî istikrarı ciddi ölçüde ihlâl etmesi mümkündü.

Ebüssuûd Efendi'nin yargılamada ve fetvada Hanefî mezhebinin yerleşik görüşlerinin esas alınması hususunda titizlik göstermesi, mutaassıp bir Hanefî olmasına değil yukarıda zikredilen amaç ve gerekçelere dayandığından, sosyal şart ve ihtiyaçlar değiştiğinde mezhepte yerleşik görüşlerden vazgeçip sistem içinde farklı çözüm arayışlarına gittiği de görülür.

Nitekim Hanefî mezhebindeki, bulûğa eren kızların velilerinin izin veya icâzetini almadan evlenebilecekleri şeklindeki hâkim görüşten Ebüssuûd döneminde vazgeçilmiş, İmam Muhammed'in bu

konudaki tercihi benimsenerek kızların ancak velilerinin izniyle evlenebilecekleri görüşü kabul edilmiş, kadıların velinin iznini almadan nikâh kıymaları veya buna izin vermeleri yasaklanmıştır. ***(a.g.e., IV, 38-39).***

Ebüssuûd Efendi'nin, nikâhların ancak kadıların izin ve bilgileri dahilinde kıyılması konusunda titizlik göstermesi, kadıların izni olmadan evlenen kimselerin ileride ortaya çıkabilecek bu nikâhla ilgili ihtilâf ve taleplerinin mahkemece dinlenmeyeceğini beyan etmesi, akıl hastalığının tefrik sebebi olmasına imkân tanıması, ***(a.g.e., IV, 39),*** kahve içmenin cevazına, ibret gözüyle seyretmek şartı ile gölge (karagöz) oyununun meşrû olduğuna fetva vermesi ve birçok konuda Hanefî mezhebi içindeki farklı görüşlerden faydalanmaya imkân tanıması, onun fıkhî hüküm ve fetvalarda sosyal şart ve ihtiyaçları göz önünde bulundurduğu, müctehidlere ait görüşler arasında tercih yaptığı, klasik literatürde yerleşik kuralları yorumlayarak yeni meselelere uygulamakla birlikte hukukta sistem ve istikrarı da bozmamaya özen gösterdiği şeklinde açıklanabilir.

Ebüssuûd Efendi'nin, İslâm hukukunun açık hüküm ve ilkelerine aykırı uygulamalara karşı çıktığı, meselâ müste'menlerin (İslâm ülkesinde geçici süreyle bulunmasına izin verilmiş gayri müslimler) şahitliği konusunda padişahın vermiş olduğu bir müsaadeye, "Nâ-meşrû olan nesneye emr-i sultânî olmaz" diyerek itiraz ettiği de bilinmekle birlikte şer'î hukuka aykırı olmadığı sürece devletin ve toplumun ihtiyaçları gereği yapılan idarî tasarrufları desteklemesi, hatta zaman zaman İslâm hukuk doktrini içindeki farklı görüş ve temayüllerden insanların ihtiyacına en uygun olanını tercih etmesi, onun hukuk alanında yeteri ölçüde uzlaşmacı ve yumuşak bir tavır sergilediğini gösterir.

Ebüssuûd Efendi'nin, menkul malların ve para vakfının cevazı ve vakıf paraların "muâmele-i şer'iyye" usulü ile işletilmesi konusundaki yaklaşımı, hem onun bu yönünü hem de fıkhî meselelerdeki ictihad ve tercih gücünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Anadolu Kazaskeri Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Ebüssuûd'un para vakfına cevaz veren fetvasına karşı çıkmış ve 945 (1538) yılında padişaha da tesir ederek para vakfını yasaklayan fetvasını "hükm-i şerîf" haline getirmişti. Ayrıca daha evvel bu tür

vakıfların câiz olduğunu söyleyen Ebüssuûd'u da şiddetli bir şekilde tenkit etmişti. ***(Ebüssuûd Efendi'nin Fetvası ve Çivizâde'nin Reddiyesi, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1177, vr. 158a-161b).***

Ebüssuûd Efendi de Risâle fî vaḳfi'l-menḳūl ve'n-nuḳūd adlı meşhur risâlesinde menkul malların vakfının İmam Şâfiî tarafından hiçbir kayda bağlı olmaksızın, Ebû Yûsuf tarafından hakkında nas vârit olmak şartıyla, İmam Muhammed tarafından ise hukukî örf ve teamüllerin kabul etmesi şartıyla câiz görüldüğünü, İmam Züfer'in de para vakıflarını kayıtsız şartsız câiz gördüğünü naklettikten sonra para vakıflarında İmam Muhammed'in görüşünü takip etmenin en isabetli yol olduğunu, zira bu hukukçunun ictihadında belli bir taşınırı kastetmediğini, teamül olduğu takdirde para vakfının da bu gruba girebileceğini, kendi zamanında da böyle bir teamülün oluştuğunu ve dolayısıyla böyle bir vakfın câiz bulunduğunu, öte yandan bu tür vakıflarda mislin bekasının vakfedilen malın aynının bekası hükmünde sayılabileceğini, bu sebeple ikraz edilen paraların aynının değil mislinin vakfa geri dönmesinin bir mahzur teşkil etmeyeceğini söyleyerek kendi fetvasını savundu.

Ebüssuûd Efendi'nin bu görüşlerine İmam Birgivî de karşı çıkmış ve 979 (1572) yılında es-Seyfü's-sârim fî ʿademi cevâzi vakfi'l-menkul ve'd-derâhim adlı risâlesini kaleme almıştır. Ancak uygulama Ebüssuûd'un fetvası istikametinde gelişmiş ve daha sonra bu yönde bir hüküm de çıkarak onun fetvası kanun haline gelmiştir. Ebüssuûd Efendi'nin fıkhî meselelerde devrin şart ve ihtiyaçlarına göre ictihad, yorum ve tercih yapabilme gücü onun vakıfların istibdâli, vakıflarda icâreteyn usulünün cevazı, devlet vakıfları demek olan irsâdî vakıfların meşruiyeti, vakıf kiracılarının gedik (süknâ) haklarının tanınması yönündeki fetvalarında da görülür.

Ebüssuûd Efendi Osmanlı arazi hukukundaki hizmetleriyle de dikkati çekmektedir. Osmanlı Devleti'nde ziraat topraklarının büyük bir bölümü çıplak mülkiyeti (rakabe) devlete ait, tasarruf hakkı ise şahıslara devredilmiş bulunan mîrî araziden oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde toprakların başlangıçtan itibaren var olan bu hukukî statüsünün şer'î hukukun mülkiyet, miras, öşür ve haraçla ilgili klasik esaslarına uygun olup olmadığı yönünde ortaya çıkan tereddütler, Ebüssuûd Efendi'nin çabaları ve bu konuda getirdiği birtakım şer'î açıklamalarla bir hayli açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre

Osmanlılar tarafından fethedilen ülkelerin kasaba ve köylerinde ev, dükkân, bağ ve bahçeler buradaki sakinlerin mülkleri olup bunlarda diledikleri gibi tasarrufta bulunabilirler. Ziraat toprakları ise yine eski sahiplerine bırakılmakla birlikte bunların çıplak mülkiyeti devlete verilmiş, yalnız tasarruf hakkı sakinlere devredilmiştir. Devlete ait toprakların bir nevi kiracısı veya mutasarrıfı kabul edilen çiftçilerin çeşitli isimler altında ödedikleri vergiler de klasik doktrindeki haraç vergisinin değişik şekillerinden ibarettir.

Mutasarrıf öldüğünde sahip olduğu tasarruf hakkı bedelsiz olarak erkek çocuğuna geçer.Ebüssuûd Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nde mîrî arazi ve timar sisteminin temelini, Hanefîler dışındaki hukukçuların savaş yoluyla fethedilen araziler hakkında ortaya koydukları "müslümanlara vakıf", yani rakabesi devlete ve tasarruf hakkı da bazı malî mükellefiyetler karşılığında reâyâya devredilen arazi görüşü teşkil etmiştir. Selçuklular zamanından beri "arâzî-i memleket, arâzî-i sultân, arâzî-i havz" adlarıyla mevcut olan bu nizam Osmanlı Devleti'nde mîrî arazi adıyla var olmuş ve kuruluştan itibaren malî ve askerî hayatın temelini teşkil etmiştir. Ancak Kanûnî Sultan Süleyman'ın isteğiyle Ebüssuûd'un bu hukukî esasları sistemleştirmesi ve "fetvâ-yı şerîfe" haline getirmesi, daha sonraki dönemlerde bütün hukukî düzenlemelerde bu fetvaların esas alınması mîrî arazi rejiminin mimarı olarak onu ön plana çıkarmıştır. Gerçekten Kanûnî'nin son dönemlerinde hazırlanan ve resmî bir müdevvenat olduğu kuvvetle muhtemel bulunan bir kanun mecmuasının başında ve araziyle ilgili diğer kanun mecmualarında Ebüssuûd Efendi'nin fetvaları daima yer almıştır. ***(Barkan, s. XL-XLI).***

Aynı şey, Ebüssuûd Efendi'nin kazasker olarak ve il yazıcısı sıfatıyla tahrir ettiği Budin sancağı tahrir defteri başındaki kanunnâme ve II. Selim devrinde tahriri yapılan Selânik, Manastır ve Üsküp sancakları defterlerinin başında yer alan fetva tarzındaki kanunnâme için de söz konusudur.

Kanûnî devrine ait olduğu ileri sürülen ve "kanûn-i cedîd" adıyla bilinen kanunnâme aslında sonraki dönemlerin ürünüdür. Zira kanunnâme nüshalarının büyük bir kısmı 1084 (1673) tarihli bir fermanla bitmektedir. Ayrıca içinde Kanûnî'den yıllarca sonra yaşamış olan Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi gibi şeyhülislâmlara, Hamza Paşa gibi nişancılara ait fetva ve kanun hükümleri de vardır. Kanunnâmeye

Kanûnî döneminin ürünü gibi bakılmasının sebebi, temelini teşkil eden mukaddime kısmının Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarından oluşmasıdır. Gerçekten bu mukaddimede yer alan dokuz fetvadan biri İbn Kemal'e, kalan sekiz tanesi Ebüssuûd Efendi'ye aittir.

Ebüssuûd Efendi'nin arazi hukuku alanındaki bu çalışmaları, bazı araştırmacılarca örfî hukukun ön plana çıkarılıp şer'î hukukun geri plana itilmesi olarak değerlendirilmiştir. Ömer Lütfi Barkan bunların başında gelir. Bu değerlendirmede, İslâm hukukunun sosyal hayatı düzenleme biçimini dikkate almamanın etkisi vardır. İslâm hukuku, fethedilen toprakların hukukî statüsünü belirleme konusunda devlet başkanına takdir hakkı tanımıştır.

Hz. Ömer devrinde Irak topraklarının gazilere ganimet olarak dağıtılmayıp mülkiyetinin devlette alıkonulması bu yetki çerçevesindedir. Bu sebeple Osmanlı Devleti tarafından ziraat topraklarının büyük bir kısmının mîrî topraklar olarak düzenlenmesi, şer'î hukukun ikinci plana itilmesinin değil onun devlet başkanına tanımış olduğu yetkinin sonucudur. Girit'in fetihten sonra farklı bir statüye bağlanması ve İslâm hukuku hükümlerine uygun olarak mülk-harâcî toprak statüsünde düzenlenmesi, mîrî arazi statüsünde düzenlenen diğer toprakların İslâm hukukuna aykırı olarak tanzim edildiği ve bu tanzimle devlet başkanının İslâm hukukuna aykırı tasarrufta bulunduğu anlamına gelmez. Girit'in stratejik konumu, tarım arazisi olarak çok önemli bir yer işgal etmemesi ve halkın Osmanlı idaresine bir an önce ısındırılması zarureti bu toprakların diğerlerinin aksine mülk-harâcî olarak düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Mîrî arazi sistemine karşı mülkî arazi sistemini savunan görüşlerin Ebüssuûd sonrası dönemde ağırlık kazanması da bu uygulamada etkili olmuş olabilir.

Öte yandan Ebüssuûd Efendi, sadece mîrî arazi sisteminin esaslarını mer'î İslâm-Osmanlı hukuku çerçevesinde belirlemekle yetinmemiş, çift akçesi, ondalık, dönüm akçesi ve benzeri vergilerin hangi dinî-hukukî esaslara dayandığını ortaya koymak için öşürle ilgili bir risâle kaleme almıştır.

CİNLERE DE FETVA VERİYORDU

Osmanlıda Şeyhülislamlar Cuma namazından sonra fetvâhâne ismiyle bir halka kurarlar orada Müslümanların günlük basına gelen veya merak ettikleri konularda fetvalar verirlerdi. Çözüme

kavuşmayan 1 mesele dahi bırakmazlar idi. 1 şeyhülislam günde 150 – 200 meseleye cevap verir iken sabah 1412 ve öğleden sonra da 1413 fetvâ ile Ebussuud Efendi diğer tüm şeyhülislamlardan Daha Âlimi ve zamanın en büyük üstadı idi.

Tarihte eşine az rastlanan mümtaz sîmâlardan biri olan EbusSuud Efendi diğer şeyhülislâmlardan pek farklı bir vasfa sahipti. Zira o, sadece insanlara değil, cinlere de fetvâ vermekteydi. Nitekim kendisine ***"insanlara ve cinlere fetvâ veren"*** mânâsına ***"müfti's-sekaleyn"*** denilmesinin sebebi budur.

Ebusuud efendi sadece insanların değil cinlerin de meseleleri ile ilgilenir. ***(Mübareğin cinlere yazdığı fetvalar Eyüp'de Yazılı Medresenin duvarlarında bulunuyordu. Ancak hem Hind, hem Arap harflerine benzeyen bu esrarlı yazılar okunamadı ve zamanla boyatılarak kapatıldı)***

KANUNİNİN CENAZESİNDE

Tarih 7 Eylül 1566...

Kanuni Sultan Süleyman Han, vefat etmeden önce yanındakilere bir vasiyette bulundu. Şahsına ait özel küçük bir sandığın kabrine konulmasını istedi...

Büyük hükümdarın cenaze töreninde şüphesiz bütün devlet erkânı hazır idi. Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye, Sultan Süleyman'ın böyle bir vasiyeti bulunduğu söylendi. Ebussuud efendi;***-Zinhar! Böyle bir vasiyeti yerine getirmeyesiz, din-i mübine uymaz,*** dedi.

Bu vasiyet, yerine getirilmedi. Ancak herkes merak içindeydi: Dünyanın en büyük hükümdarının mezarına konmasını istediği şey neydi?

Evet, evet bu sandık mutlaka açılmalıydı! Nitekim de öyle yapıldı. Açıldığında içi, Kanuni'nin yapacağı işlerin, vereceği kararların dine uygun olup olmadığı hakkında Şeyhülislamdan aldığı fetvalarla dolu idi. Bunun üzerine Ebussuud Efendi, gözyaşları içinde şunları söyledi:

-Hey büyük Sultan! Sen Allah katında kendini temize çıkardın, mesuliyeti bize yıktın! Biz, bunun altından nasıl kalkacağız bakalım?

Kânûnî Sultan Süleymân Hanın cenâze namazını Ebussuud Efendi kıldırdı. Pâdişâh'ın vefâtı üzerine bir mersiye yazdı. Bu mersiyesi de, edebiyattaki yüksek derecesini göstermiştir.

EBUSSUUD EFENDİYE GÖRE ŞİA'NIN HÜKMÜ

"ŞİA KAFİRDİR, ŞİA'YA KAFİR DEMEYENDE KAFİRDİR"

Suud Efendi, Hz. Muaviye'ye lanet eden kimseye tazir-i beliğ ve hapis lazım olduğu fetvasını vermiştir. ***(488. Mesele sayfa 112)***

Bu fetva ağır mı geldi birilerinin nefsine o zaman bunuda yazalım… İmam-ı Malik'in ictihadına göre, Hazret-i Muaviye dalalette idi diye kötüleyenin katline fetva verdiği birçok kitaplarda yazılıdır. ***(Mesela Ashab-ı Kiram, Ö. N. Bilmen s. 84)***

Peki neye dayanarak söyledi bu fetvayı bu büyük Şeyhülislam…

Fakat Önce İmamı Azam Ebu Hanife ra. bir Fetvasını hatırlatacağız, İmamı Azam ra. diyorki:**"men lem yukeffirul kafir fe huve kafir"**yani *"Kim kafire kafir demezse kendisi kafir olur"*

1.İspanya İslam hükmü altında iken imam Ebu Muhammed b. Hazm orada bulunan papazlarla, kitapları İncil'in muharref olduğu hakkında münazara eder deliller getirirdi. Papazlar da cevap olarak Şia'nın Kur'an'ın muharref olduğuna karar verdiklerini söyleyerek delil getirdiklerinde İbni Hazm onlara şu cevabı vermiştir: ŞİA'NIN İDDİASI NE KUR'AN ALEYHİNE NE DE MÜSLÜMANLAR ALEYHİNE DELİL OLAMAZ? ÇÜNKÜ Şİİ'LER MÜSLÜMAN DEĞİLDİR, ***(Kitabul Easl Fi-l-Milel ven-Nihal, Cilt: 2, Sh, : 78 ve Cilt : 4, Sh, : 182 İbni Hazm Kahire'deki ilk baskı)***

2.Musa bin Harun bin Ziyad (r.a) dedi ki: Muhammed bin Yusuf'dan işittim ki: Adamın bir tanesi Ebu Bekr (r.a)'e sövenin hükmünü soruyor. O'da dedi ki: Kafirdir. Adam da dediki: Cenaze namazı kılınırmı? O'da dedi ki: Hayır. Bende sordum ki: Adam "Allah'dan başka ilah yoktur diyor, biz onu ne yapacağız? O'da dedi ki: Ona ellerinizle dokunmayın, odunlarla çukuruna kadar taşıyıp gömün***."(el-Sunneti li'l Hallal : rakamu'l eser: 794)***

3.Aynı şekilde Muhammed bin Yusuf (r.a) diyor ki: "Cehmiyyeleri ve Rafizi şiileri ancak zındıklar olarak görüyorum***."(Şerh Usulü İtikadi Ehli Sünne ve Cemaa 1545/8)***

4.Ahmed bin Yunus (r.a) diyor ki: "Ben Şiilerin kestikleri eti yemem, çünkü onlar bana göre mürteddirler."(Şerh usulu itikadi ehli sunne vel cemaa: 1546 /

5.Tekrar İmam Şafii (r.a) diyor ki: Ey Malik! Eğer Şiilerin adamlarını köle olarak almak ya da evimi tamamen altınla doldurmalarını isteseydim, onlar için Ali (r.a) adına yalanlar uydururdum ve bunu yapardım. Fakat benAllah'ın adına yemin ederim ki O'nun adına hiç yalan uydurmadım. Seni hevalarına uymuş, saptırıcılardan sakındırırım. Onların en şerlileride Şiilerdir. Şiilerin imtihanı ile Yahudilerinkisi aynıdır:

YAHUDİ ve ŞİA'NIN BENZERLİĞİ

Yahudiler dedi ki: "Sultanlık ancak Davut (a.s) un soyuna verilir."

Şiiler dedi ki: "Emirlik ancak Ali (r.a) nin soyuna verilir."

Yahudiler dedi ki: "Mesih ve Deccal çıkana kadar ya da İsa (a.s) semadan inene kadar Allah yolunda cihad yoktur!"

Şiiler dedi ki: Mehdi zuhur edip sonra gökten birisi nida edene kadar Allah yolunda cihad yoktur!"

Yahudiler akşam namazını yıldızlar gökyüzünü kaplayana dek ertelerler! Aynı şekilde Şiilerde!

Ve Nebi (s.a.v) buyuruyor ki: "Ümmetim akşam namazını yıldızların gökyüzünü kaplamasına kadar ertelemedikçe hayır üzeredir, fıtrat üzeredir"

Yahudiler elbiselerin sarkıtırlar (uzun bırakırlar) ve aynı şekilde Şiilerde!

Yahudiler kıbleden az da olsa yüzlerini çevirirler, aynı şekilde Şiilerde!

Yahudiler Tevratı tahrif ettiler, aynı şekilde Şiiler Kuranı tahrif etti!

Yahudiler tüm Müslümanların kanlarını helal görmekteler aynı şekilde Şiilerde!

Yahudiler boşanmanın üç defa olduğunu kabul etmezler ve aynı şekilde Şiiler!

Yahudiler kadınlar için iddet olmadığını söylüyorlar, aynı şekilde Şiiler!

Yahudiler Cibril (a.s)'e buğz etmekte ve o bizim meleklerden düşmanızdır demektedirler. Şiiler de: Yanlışlıkla Muhammed (s.a.v)'e vahy indirdi demektedir.

İki konuda Yahudi ve Hıristiyanlar Şiilerden daha üstündürler:

Yahudilere sordular: Sizin en hayırlı milletiniz kimdir?

Dediler ki: Musa (a.s)'nın ashabı

Şiilere sordular: Sizin milletinizin en şerlileri kimlerdir?

Dediler ki: Muhammed (s.a.v)'in ashabı

Hıristiyanlara sordular: Sizin milletinize bağlı olanların en hayırlıları kimlerdir? Dediler ki: İsa (a.s)'nın havarileri (yardımcıları)

Şiiler'e sordular: Sizin milletinize bağlı olanların en şerlileri kimlerdir? Dediler ki: Muhammed (s.a.v)' in havarileri.

Onlara bağışlanma dilemekle emrolundular lakin bunlar onlara sövdüler ve kınından çıkarılmış kılıçlar kıyamet gününe kadar boyunlarının üzerinde olacaktır biiznillah."(Şerh usulu itikadi ehli sunne vel cemaa: 1549 /

6.Günümüz Alimlerinde Muhammed Salih Ekinci Diyorki : Şii mezhebi hem itikadi hem de ameli yönleriyle batıl bir mezhep olup, İslam'a karşı kurulan bir tuzaktır bu sebeple islami bir mezhep olarak kabul edilmesi doğru olmadığı gibi onun ehl-i sünnet ile olan fıkhi ve itikadi ihtilaflarını da, ictihadi bir ihtilaf olarak kabul edilmemiştir. Çünkü İslam Allah tarafından Hz. Muhammed'e bildirilen temel esaslara dayandığı halde Şiilik, kindar ve hilekar sebeiyyecilerin uydurdukları esaslara dayanmaktadır. Dolayısıyla o, haddizatında başka bir dindir. Bu sebeple en uygun olanı , Şiiliğe şii mezhebi değil de, Şii dini demek gerekir. Ki zaten Humeyni keşfu'l-esrar'da buna "Şii dini" demektedir. –Mekke ehli, bunların yollarını daha iyi bilemektedir. (Sahabeye Dil Uzatanlara Cevaplar, Sonuç bölümü)

7.Son Olarak Huccetul İslam İmam Gazali Buyuruyorki ;" Şiilerin İki Yönden Tekfir Edilmesi Gerekir;

Birincisi Şudurki Onlar Ehli Sünenti Tekfir Ederler ve Kafir olarak Bilirler bu sebep ile Bize Kafir Dyen Kafirdir,

İkincisi ise şudurki Onlar Sahih Hadisleri Red ediyorlar Hz. Peygamber sav. Sözlerini red ediyorlar, Bu sebeplede tekfirleri gerekir. ***(fedaul Batıniyeden Özetle)***

VEFATI

Ebussuud Efendi bir sahabe aşığıdır ve Eyyûb Sultan civarına defnedilmeyi vasiyyet eder. Halid bin Zeyd'i (radıyallahu anh) ziyarete gelenler, büyük velinin önünden geçerler.

Ebussuud Efendi vefatına kadar Yavuz Sultan Selim zamanında 7, Kanuni Sultan Süleyman zamanında 21 yıl Osmanlı

devletinin en önemli kurumlarından birinin başında görev almış, Kazaskerliğiyle birlikte kırk seneye yakın Osmanlı'nın tepe yöneticilerinden biri olmuştur.

Ebussuud Efendi, sekiz sene de İkinci Selim Han zamanında olmak üzere, Yirmi sekiz yıl on bir ay şeyhülislâmlık yapan ve bu arada bazı siyasî olaylarda ağırlığını hissettiren, Kıbrıs seferinin açılmasını fetvasıyla destekleyen ***Ebüssuûd Efendi 5 Cemâziyelevvel 982 (23 Ağustos 1574) tarihinde*** 84 yaşında Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Kabri Eyyûb Sultan'da kendi yaptırdığı medresenin yanında, nurlu kabri Eyyûb Meydanı'nda adıyla anılan Dar-ül Hadis'in bahçesindedir. Eyyûb Câmii karşısındadır.

Cenaze namazı Fâtih Camii'nde Kādî Beyzâvî tefsirine hâşiye yazan Muhaşşî Sinan Efendi tarafından kıldırıldı. Haremeyn'de de gıyabında cenaze namazı kılınan Ebüssuûd Efendi için birçok mersiye yazılmış, ölümüne tarihler düşürülmüştür.

Rabbim rahmetiyle muamele eylesin. Cennetteki derecesini a'li eylesin. Bizleride onlara layık evlad eylesin. Âmin.

ESERLERİ

A) Tefsir.

1. İrşâdü'l-ʿakli's-selîm*. Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan eser sekiz cilt ***(İstanbul 1294, 1307, 1308; Kahire 1284, 1307, 1308, 1324), üç cilt (Kahire 1347), iki cilt (Kahire 1275) ve beş cilt (Riyad 1974)*** halinde olmak üzere çeşitli zamanlarda basılmıştır.

2. Maʿâkıdü't-tarrâf fî evveli sûreti'l-Feth minel-Keşşâf. Zemahşerî'nin el-Keşşâf adlı tefsirinin Feth sûresiyle ilgili bölümünün haşiyesidir. ***(yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5374/4, vr. 146-154, Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2035/3, vr. 20-26, Lâleli, nr. 3711, vr. 41-46; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8025).***

3. Tefsîru sûreti'l-Furkān. ***(Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1026/3, vr. 20-49).***

4. Tefsîru sûreti'l-Müʾminîn. (***Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1026/4, vr. 50-83).***

5. Risâle fî bahsi îmâni'l-Firʿavn. Firavun'un imanıyla ilgili olup son nefesinde iman eden kimsenin imanının sahih olduğunu söyleyen âlimlere karşı yazdığı bir reddiyedir. ***(Süleymaniye Ktp., Pertevniyal Sultan, nr. 930).***

B) Hukuk.

1. Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi*. İstanbul kütüphanelerinde Ebüssuûd Efendi'ye nisbet edilen fetvaların derlenmesiyle meydana gelmiş birçok fetva mecmuası vardır. ***(yazma nüshaları için bk. Atsız, s. 28-33; Düzdağ, s. 27).*** M. Ertuğrul Düzdağ, Millet ***(Ali Emîrî, nr. 80) ve Beyazıt Devlet (nr. 2757)*** kütüphanelerinde bulunan Ebüssuûd Efendi'ye ait iki fetva mecmuasını yeniden düzenleyerek yayımlamıştır. ***(İstanbul 1972, 1983).***

2. Ma'rûzât*. Ebüssuûd Efendi'nin Kanûnî Sultan Süleyman'a arzetmiş olduğu fetvalardır. Padişahın iradesi alındığı için kadıları bağlayan ve uyulması mecburi hale gelen bu fetvalar, muhtemelen Ebüssuûd Efendi'nin ölümünden sonra Şeyhülislâm Hâmid Efendi tarafından toplanarak II. Selim'e yeniden arzedilmiş ve uzun yıllar mahkemelerde yürürlükte kalmıştır. Millî Tetebbûlar Mecmuası'nda eksik bir nüshası neşredilen eserin ***(II, 337-348)*** daha tam bir nüshası Almanca tercümesiyle birlikte ***Paul Horster (Zur Anwendung des islamischen Rechts im 16. Jahrhundert, Stuttgart 1935)*** ve Ahmet Akgündüz tarafından ***(Osmanlı Kanunnâmeleri, IV, 35-75)*** yayımlanmıştır.

3. Arâzî-yi Harâciyye ve Öşriyye Hakkında Kanun ve Fetvâlar. Kanunnâme, Kanûnü'l-muâmelât adlarıyla da kaydedilen bu eser, Ebüssuûd Efendi'nin Osmanlı mîrî arazi hukukunun temelini teşkil eden on kadar uzun fetvası veya bu fetvaların mukaddimesini teşkil ettiği "kanûn-ı cedîd" nüshalarıdır. Tamamı Ahmet Akgündüz tarafından neşredilmiştir. ***(Osmanlı Kanunnâmeleri, IV, 78-91).***

4. Risâle fî vaḳfi'l-menḳūl ve'n-nuḳūd. Mevḳıfü'l-ʿuḳūl fî vaḳfi'l-menḳūl veya Risâle fî cevâzi vaḳfi'n-nuḳūd gibi adlarla da anılan bu Arapça risâlede taşınır malların ve paranın vakfedilmesi konusu ele alınmıştır. Risâle İstanbul'da tarihsiz ve taşbasması olarak yayımlanmıştır. ***(yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1177/13, vr. 133-142, Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 477/2, Şehid Ali Paşa, nr. 2830/15, vr. 61-64, İbrâhim Efendi, nr. 372, vr. 20-32, Yenicami, nr. 126, vr. 192-206; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 2139, vr. 59-66).*** Bu eserin Para Vakfı ile Alâkalı Risâle ve Fetvâlar adlı Türkçe bir nüshası daha vardır. ***(Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 449/12, vr. 105b-119b).***

5. Bidâʿatü'l-kadî li'htiyâcihî fi'l-müstakbel ve'l-mâzî. Osmanlı kadılarının uyması gereken usul ve erkânı anlatan önemli bir risâledir. ***(yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3711, vr. 30-39; Hacı Mahmud Efendi, nr. 6314, vr. 31-44).***

6. Fetâvâ Kâtiblerine Tenbih. Fetva müsevvidlerinin uyması gereken kurallarla ilgili bir risâledir. ***(Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 656/53, vr. 246).***

7. el-Fetva'l-müteallika bi-beyâni'l-vakti'l-mu'tebere li'l-hasâd ve istihkāki'l-gallât. Osmanlı hukukunda araziden alınan ürünlerin hasat vakitleriyle vergi tahsil zamanlarını anlatan ve daha sonra kanunnâmelerin temel kaynağı haline gelen bir fetvanın hem Arapça'sı hem de Türkçe'si mevcuttur. ***(Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 11.152/32, vr. 163-167; nr. 1036/21, vr. 181-183; 1036/6, vr. 41-42).***

8. Gamezâtü'l-melîh fî evveli mebâhisi kasri'l-ʿâmm mine't-Telvîh. Hanefî hukukçusu Sadrüşşerîa Ubeydullah'ın et-Tavzîh ʿale't-Tenkīh adlı fıkıh usulüne dair eserine Seyyid Şerîf el-Cürcânî tarafından et-Telvîh adıyla yapılan hâşiyeye Ebüssuûd Efendi tarafından yazılmış bir ta'liktir ***(Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 792; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8025, vr. 20b-25a).***

9. Sevâkıbü'l-enzâr fî evâʾili Menâri'l-envâr. Hanefî hukukçusu Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin usûl-i fıkha dair Menârü'l-envâr adlı eserinin ilk kısımlarının Arapça şerhidir. ***(Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2035/5, vr. 31-37; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8025, vr. 11b-18a).***

10. Hasmü'l-hilâf fi'l-mesh ʿale'l-hifâf. Ebüssuûd Efendi'nin, oğlu Mustafa Çelebi için yazdığı mest üzerine mesh ile alâkalı bir risâledir. ***(Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 876/1, vr. 1-12; Şehid Ali Paşa, nr. 2795, vr. 9597).***

11. Risâle fî vakfi'l-arâzî ve baʿzı ahkâmi'l-vakf. Osmanlı arazi hukukunu, arazinin nasıl vakfedileceğini ve özellikle irsâdî vakıfları konu edinen bir risâledir. Bazı kütüphane kayıtlarına Risâle fî taksîmi'l-arâzî diye de geçen bu risâlenin Türkçe'si de vardır. ***(Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 156b-158a; Esad Efendi, nr. 3459/4, vr. 185-187, nr. 3785/19, vr. 116).***

12. Risâle fî tescîli'l-evkaf. Özellikle nakit para vakıflarının tesciliyle vakfının tamamlandığını anlatmak için kaleme alınmıştır**.** ***(Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 835, vr. 7-17).***

13. Risâle fî vakfi't-tavâhîn ʿale'l-arzi'l-mevkūfe li'l-gayr. Başkasına ait vakıf arazi üzerinde bulunan değirmenlerin vakıf yapılıp yapılmayacağının tartışıldığı bir risâledir. ***(Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 376/4, vr. 155-165).***

14. Öşür Hakkında Risâle. Osmanlı vergi hukukunun şer‘î esaslarını açıklayan bu risâle Ahmet Akgündüz tarafından neşredilmiştir. ***(Osmanlı Kanunnâmeleri, IV, 95-104).***

Ebüssuûd Efendi ayrıca Burhâneddin el-Mergīnânî’nin meşhur eseri el-Hidâye’nin birçok bölümüne ta‘lik ve hâşiyeler yazmıştır. ***(yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2035, Şehid Ali Paşa, nr. 936/3, vr. 47-106, nr. 724/3, vr. 36; Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 706, vr. 9-13; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 299).***

C) Dil ve Edebiyat.

1. Galatât-ı Ebüssuʿûd (Galatât-ı ʿAvâm). Risâle fî tashîhi’l-elfâzi’l-mütedâvile beyne’n-nâs ve Saḳaṭâtü’l-ʿavâm adlarıyla da kaydedilen bu risâle halk arasında yanlış kullanılan bazı kelimelere dairdir. ***(yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3755/2; Tırnovalı, nr. 1865/3; Reşid Efendi, nr. 1053, vr. 4243; Şehid Ali Paşa, nr. 2768/3).*** Eser Mustafa Şevket tarafından şerhedilmiştir. ***(İstanbul 1318).***

2. el-Kasîdetü’l-mîmiyye .(***yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3725, vr. 185-186; Şehid Ali Paşa, nr. 1390/11, vr. 181-186).*** Doksan küsur beyitten meydana gelen bu kasideye İzzeddin Abdülazîz ez-Zemzemî, Muslihuddîn-i Lârî ve Ümmüveledzâde’nin oğlu Ali Efendi nazîre, Abdurrahman Alemşah, Garsüddin Ahmed b. İbrâhim el-Halebî ve Radıyyüddin Muhammed b. İbrâhim el-Halebî gibi âlimler şerh yazmışlardır. ***(Keşfü’z-zunûn, II, 1347, 1919; Atâî, II, 170, 178, 259).***

3. el-Ḳaṣâʾidü’l-ʿArabiyye. Ebüssuûd Efendi’nin çeşitli Arapça kasidelerini toplayan bir mecmuadır. (***yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3741/9, vr. 297-308; Hâlet Efendi, nr. 799/27, vr. 327-329).***

4. Kasîde fî risâi’s-Sultân Süleymân. Kanûnî’ye yazdığı Türkçe mersiyedir. ***(Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3507/2, vr. 8; Hacı Beşir Ağa, nr. 676/3, vr. 41-42).***

5. Münşeât-ı Ebüssuûd. Ebüssuûd’un resmî mensur yazılarıdır. ***(Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3291).***

Ebüssuûd Efendi’nin ayrıca **akaide dair Risâle fî beyâni’l-kazâ ve’l-kader** (İstanbul 1764), tıbba dair **Risâle li-ecli’t-tâûn** ***(Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 416/10, vr. 180-189)*** adlı iki risâlesiyle Vezir Semiz Ali Paşa’nın arzusu üzerine kaleme aldığı duanın önemini anlatan, bir mukaddime ve yedi babdan meydana gelen bir dua mecmuası vardır. **Duânâme-i Ebüssuûd, Risâle fî ed‘iyeti’l-me’sûre, Risâle-i Mergube ve Mecmûa-i Deavât** adlarıyla anılan bu eserde

dualar sade bir dille Türkçe'ye tercüme edilmiştir. ***(İstanbul 1260, 1277, 1344).***

BİBLİYOGRAFYA

Ebüssuûd Efendi, Risâle fî vaḳfi'l-menḳūl ve'n-nuḳūd, Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 676, vr. 156a-165b.a.mlf., Öşür Risâlesi, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1036, vr. 33b-37a.a.mlf., İrşâdü'l-ʿaḳli's-selîm, Kahire, ts., I, 4.Ebüssuûd Efendi'nin Fetvası ve Çivizâde'nin Reddiyesi, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1177, vr. 158a-161b.Mâverdî, el-Aḥkâmü's-sulṭâniyye, s. 131 vd.İbn Hallikân, Vefeyât, II, 119-124.Birgivî, es-Seyfü's-sârim fî ʿademi cevâzi vaḳfi'l-menḳūl ve'd-derâhim, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1581, vr. 218b-249b.Ayderûsî, Târîḫu'n-nûri's-sâfir ʿan aḫbâri'l-ḳarni'l-ʿâşir, Beyrut, ts., s. 215 vd.Hısım Ali, el-ʿİḳdü'l-manzûm fî zikri efâḍıli'r-Rûm, Beyrut 1975, s. 440 vd.Taşköprizâde, eş-Şeḳāʾiḳ, Beyrut 1975, s. 206-207.Mecdî, Şeḳāik Tercümesi, I, 349-351.Ahdî, Gülşen-i Şuarâ, İÜ Ktp., TY, nr. 2604, vr. 19a.Selânikî, Târih (İpşirli), I, tür.yer.Atâî, Zeyl-i Şeḳāik, II, 63, 71-78, 83, 88, 97-98, 170, 178, 183-188, 259, 275, 560.Peçuylu İbrâhim, Târih, I, 55 vd.Âlî, Künhü'l-ahbâr, İÜ Ktp., nr. 5959, vr. 166b vd.Keşfü'z-zunûn, I, 509, 526; II, 898, 1347, 1480, 1826, 1919, 2036, 2040.Evliya Çelebi, Seyahatnâme, I, 401-402.Hezârfen, Telhîsü'l-beyân fî kavânîn-i Âl-i Osmân, İSAM Ktp., nr. 11301, vr. 142a.Müstakimzâde, Devhatü'l-meşâyih (nşr. Ziya Kazıcı), İstanbul 1978, s. 23-24.Leknevî, el-Fevâʾidü'l-behiyye, s. 81, 205.Hediyyetü'l-ʿârifîn, II, 247.Âlûsî, Rûḥu'l-meʿânî, XXVIII, 21.Sicill-i Osmânî, I, 169-170.İlmiyye Salnâmesi, s. 376-386.Vâmık Şükrü, Târîh-i Evkāf-ı Ümem, İÜ Hukuk Fakültesi Ktp., IV, 139, 178, 212, 229, 299, 314, 331, 356, 392, 393, 395, 397, 398, 403, 415, 416, 417, 422, 437, 489, 720; VI, 127, 516, 640, 658, 676, 741; VII, 382.Mecmuâ-i Âsâr, İstanbul 1914, I, 401-402.Cevdet Bey, Tefsir Tarihi, İstanbul 1927, s. 140 vd.Ergun, Türk Şairleri, III, 1198, 1204.Danişmend, Kronoloji, II, 417-418; V, 114-115.Barkan, Kanunlar, s. XL-XLI.H. Ritter, Ayasofya Kütüphânesinde Tefsir İlmine Ait Yazmalar (Arapça), İstanbul 1945, s. 78 vd.Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 235.Hüseyin Nihal Atsız, İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebüssuûd Bibliyografyası, İstanbul 1967.Abdullah Aydemir, Büyük Türk Bilgini Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu, Ankara 1968.Abdülkadir Altunsu, Osmanlı Şeyhülislâmları, Ankara 1972, s. 28-34.Bilmen, Tefsir Tarihi, II, 652-665.M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul 1983.Ahmet Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi, Ankara 1988, s. 358 vd.a.mlf., Osmanlı Kanunnâmeleri, İstanbul 1990-93, I; IV; VI, tür.yer.İsmail Safa Üstün, Heresy and Legitimacy in the Ottoman Empire in the Sixteen Century (doktora tezi, 1991), University of Manchester, Department of Middle Eastern Studies, tür.yer.Suûd, "Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi Merhumun Tercüme-i Hâli", Beyânü'l-Hak, sy. 42, İstanbul 1326, s. 931-933; sy. 43 (1328), s. 943-948.Yusuf Ziyâ Yörükân, "Bir Fetva Münasebetiyle Fetvâ Müessesesi-Ebüssuûd Efendi ve Sarı Saltuk", AÜİFD, I/2-3 (1952), s. 137 vd.M. Tayyib Okiç, "Bir Tenkidin Tenkidi", a.y., II/2-3 (1953), s. 280 vd.M. Tayyib Gökbilgin, "Ebüssuûd Fetvalarında ve XVI. Asır Şer'iyye Sicillâtında İsbât ve Şahâdet", İTED, III/3-4 (1976), s. 117-132.İsmail Cerrâhoğlu, "Ebüssuûd ve Tefsiri", Diyânet Dergisi, XIII/4, Ankara 1974, s. 195-203.Fahri Unan, "XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetim Kademesi İçerisinde Ebüssuûd Efendi Ailesi", TY, XI/50 (1991), s. 25-29.Cavid

EVLİYA ÇELEBİ (Rahmetullâhi Aleyh)
(D.M.5 Mart 1611- İstanbul. V.H. 1095.M.1684)

Türk ve dünya tarihinin en büyük gezgini ve en büyük seyahat kitabının yazarı 17. yüzyılın önde gelen gezginlerinden biri olan Evliya Çelebi, elli yılı aşkın süre boyunca Osmanlı topraklarını gezerek gördüklerini Seyahatname adlı eserinde toplamış, âlim, veli, hattat, nakkaş.

Büyük Türk seyyahı.17. yüzyılın önde gelen gezginlerinden biri olan Evliya Çelebi, elli yılı aşkın süre boyunca Osmanlı topraklarını gezerek gördüklerini Seyahatname adlı eserinde toplamıştır. Hayatı hakkında bilinenler seyahat hâtıralarını topladığı on ciltlik muazzam eserine dayanır.

DOĞDUĞU YER, AİLESİ VE KÜNYESİ

Evliya Çelebi ***10 Muharrem 1020'de -25 Mart 1611'de İstanbul'da Unkapanı'nda doğdu. Babası, Sarây-ı Âmire kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zıllî Efendi'dir. Yazdığı eserinde; dünyaya geldiğinde evlerinde yetmiş kadar ulemâ ve meşâyih bulunduğunu, onların mânevî yardımlarından dolayı macera dolu hayatında her türlü dert ve sıkıntıdan kolayca kurtulduğunu belirtir.*** Bunlar herhalde babasının tanınmış bir kişi olduğunu anlatmak için yazılmıştır.

Babası Kıbrıs adasının fethine katılmış, Magosa'nın anahtarlarını Padişaha takdim etmiştir. Ayrıca I. Ahmed devrinde Kâbe'nin oluklarını bizzat imal ederek surre emanetiyle Hicaz'a götürdüğünü, Sultan Ahmed Camii'nin kapı ve pencere tezyinatı işlerinde çalıştığını, böylece I. Ahmed'in takdirini kazanarak musâhib-i

şehriyârîliğe kadar yükseldiğini de kaydeder. Ataları hakkında ise karışık bilgiler vermektedir. Ailesini Germiyanoğulları'na bağlayıp Hoca Ahmed Yesevî soyundan geldiğini bildirir. Dedeleri arasında bulunduğunu söylediği Yavuz Er, Fâtih'in bayraktarıdır. Yavuz Er gazâ malından 100 vakıf dükkânla Evliya Çelebi'nin doğduğu evi yaptırmıştır.

Çelebi ailesi aslen Kütahyalı olup, fetihten sonra İstanbul'a yerleşmiş, zaman zaman Kütahya'da da kalmışlardır. İstanbul'un Fethi sırasında Evliya Çelebi'nin dedesi Kara Ahmet Bey'in dedesi olan Yavuz Özbek (Er), Fatih Sultan Mehmed'in akıncılarından olup fetih ganimeti ile Unkapanı'nda yüz dükkân, bir cami ile beraber bir ev yaptırmıştır. Eski adıyla Sağrıcılar Camii olan bu cami Yavuz Sinan Camii'dir. Evliya Çelebi'nin dedesi Kara Ahmet Bey, Kütahya'daki evlerinin önündeki türbede medfundur. Babası Derviş Mehmed Zıllî, I.Süleyman'dan I.Ahmed'e kadarki padişahların kuyumcubaşılığında bulunmuş pek çok sefere katılmış, çok yaşlı iken vefat etmiştir.

Annesi Abhaz'dır. Annesinin kardeşi Melek Ahmed Paşa'nın validesi olduğu için Melek Ahmed Paşa'nın himayesinde bulunmuştur. Amcası Firâki Abdurrahmân Çelebi'dir. Babası, annesi ve büyük annesi Beyoğlu'nda şimdiki Lohusa Sultan Türbesi yakınındaki Meyyit Mezarlığı'nda gömülüdür. Unesco tarafından doğumunun 400. yılı münasebetiyle 2011 yılı, Evliya Çelebi yılı ilan edilmiştir.

Evliya Çelebi'nin ifadelerinden, atalarının Kütahya'da Zereğen mahallesinde ikamet ettikleri, fetihten sonra İstanbul'a gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır. Kütahya'daki evlerinden başka ailesine ait Bursa'da İnebey mahallesinde ve Manisa'da birer ev ile Sandıklı'da bir çiftlik bulunuyordu. Aile İstanbul'a yerleştikten sonra Unkapanı'nda iki eve ve dükkâna sahip oldu. Evliya Çelebi bunlardan bahsederken Kadıköy'de de bir bağlarının bulunduğunu kaydeder. Annesinin ise Abaza asıllı olup I. Ahmed zamanında saraya getirildiğini ve babası ile evlendirildiğini yazar. Annesi tarafından Melek Ahmed Paşa, Defterdarzâde Mehmed ve İpşir Mustafa Paşa ile akrabalığı vardır. Mahmud adında bir erkek kardeşiyle İnal adında bir kız kardeşi bulunuyordu; kız kardeşi IV. Murad döneminde isyan eden Balıkesirli İlyas Paşa ile evlenmişti.

EĞİTİMİ VE HOCALARI

İyi bir öğrenim gören Evliya Çelebi, Önce mahalle mektebine gitti. İlköğrenimden sonra Unkapanı Fil Yokuşu'nda bulunan Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi'nde Müderris Ahfeş Efendi'nin öğrencisi olarak 7 yıl ders almıştır. Medresedeki oda arkadaşı Osmanlı Tarihinde "Cinci Hoca" lakabıyla tanınan Hüseyin Efendi'dir.

Hocası Evliya Mehmed Efendi'den de hıfzını tamamlamış, Babasından da hattatlık öğrendi. Daha sonra eğitim hayatını Enderun'da devam ettirmiştir.

Hocaları "Güğümbaşı Mehmed Efendi"'den yazı, "Müsahip Derviş Ömer Gülşeni"den musiki, "Mehmed Efendi"den "Arapça dil bilgisi", kendisine bu ismin verilmesine neden olan "Evliya Mehmed Efendi"den tecvid dersleri almıştır.

Güzel sesi dolayısıyla mûsiki eğitimi de aldı. Bu konuda Derviş Ömer Efendi'den faydalandı. Okul öğreniminin dışında özel hocalardan Kur'an, Arapça, güzel yazı, musiki, beden eğitimi ve yabancı dil dersleri aldı. Öğrenimini bitirdikten sonra 25 yaşındayken Ayasofya Camii'nde mukabele okuduğu sırada camiye gelen IV. Murad'ın iradesiyle saraya alınıp musahipler arasına katıldı. Saraya alınmasına o sırada silahtar olan akrabası Melek Ahmed Paşa, Ruznâmeci İbrahim Efendi ve Hattat Hasan Paşa yardımcı olmuşlardır. Burada eğitildi; hat, mûsiki, nahiv ve tecvid gibi dersler okuyarak bilgisini arttırdı.

Evliya Çelebi kendi ifadesine göre sık sık IV. Murad'ın huzuruna çıkıyor, nükte ve hoş sözlerle onu oyalıyor, hatta padişah sinirli zamanlarında kendisini çağırtıyordu. Saraydaki muhiti onun edebî kudret, bilgi ve görgüsünün artmasında oldukça önemli rol oynamış olmalıdır. Öğrenme arzusunu hayatı boyunca sürdürdüğü anlaşılan Evliya Çelebi, dört yıl kaldığı Enderun'dan 40 akçe maaşla sipahi zümresine dâhil olmak üzere çırağ edilmiştir.

Yaptığı işlerle padişah ve devlet ileri gelenlerinin beğenisini kazanan, IV. Murad'ın vefatına kadar sarayda zekâ ve güzel konuşma kabiliyeti sayesinde padişahın teveccühünü kazandı. Bu yüzden çok yüksek görevlere getirilmesi düşünülüyordu.

Devlet ricâlinden çok tanıdığı olmasına rağmen ikbal hırsına kapılıp mansıp peşinde koşmayarak hayatını seyahate vakfeden Evliya Çelebi, seyahatlerine yardımcı olması için zaman zaman mektup

götürüp getirmek, köyleri tahrir etmek, vergi toplamak gibi görevleri kabul etmiştir. Bazan elçi kafilelerine katılarak daha emniyetli bir yolculuk yapma fırsatını değerlendirmiştir. Ailesinin zengin olması, uzun seyahatleri için gerekli kaynağı teminde kolaylık sağlamış. Nitekim seyahatlerinde köleleri, uşakları veya dostları yanında bulunurdu. Yerine getirdiği hizmetler karşılığında aldığı atıyyeler, seferlerde payına düşen ganimetler ve satışlardan elde ettiği kârlar da ona yeni gelirler sağlıyordu. Bazı seyahatlerinde ise katıldığı heyetler sayesinde aşırı masrafı olmuyordu.

Seyahatlerini Melek Ahmed Paşa, Defterdarzâde Mehmed Paşa, Köse Ali Paşa, Köprülü Mehmed Paşa, Kırım Hanı ve sairenin refakatinde yaptı Bunlarla beraber yabancı ülkeleri de gördü. Vezirlerle seyahatleri sırasında onların imam ile müezzinliklerinde ve iç ağalıklarında bulunarak birçok kez haber götürme göreviyle İstanbul'a ve başka yerlere gidip geldi.

Karakteri

Dönemine göre iyi bir tahsil gören Evliya Çelebi, nazımla meşgul olmuş ve musikiyle uğraşmıştır. Girgin olup nerede kelam edeceğini bilen, hoş sohbet, aynı zamanda cesur bir seyyahtır. Birçok harbe katılmış, hatırı sayılır tehlikeler atlatmıştır.

Mizaçgır ve hayırsever olması, kendisini birçok tehlikeden kurtarmıştır. Hayatının son demlerinde bile içinde seyahat aşkı bulunduran Evliya Çelebi, gezmekten bıkmamış ve usanmamıştır. Vezirler arasındaki husumet ve rekabetten hâsıl olan kırgınlıkları güzel bir şekilde idare ederek aralarını uzlaştırarak düzeltmeye çalışmıştır. Kendisi hiç evlenmemiş, elde ettiği tüm hediyeleri, para ve ganimet mallarını kız kardeşlerine vermiştir.

Eserindeki bilgilerden iyi ata bindiği, iyi cirit oynadığı, gayet çevik ve hareketli bir insan olduğu, herkesle iyi geçindiği, hoşsohbet, nüktedan olup katıldığı meclislerde sözünü dinlettiği anlaşılmaktadır.

TASAVVUFLA BAĞLANTISI

Evliya Çelebi Hazretleri diğer birçok Osmanlı Sultanı, vezir, ulema, asker paşa gibi aynı zamanda, ehl-i tarik âlim veli bir mutasavvıftı. Gezdiği tüm ülkelere genellikle sevilen bir diplomat, temsilci veya elçilik görevlisi olarak gitmiştir, seyahatlarının çoğunluğunun sebebi bu türden resmi görevler ile Allah rızası için savaşma arzusundan veya seyahat etme sevgisinden kaynaklanmıştır.

Evliya çelebi, aynı zamanda tasavvuf dergâhlarında son derece iyi bir eğitimden geçmiş bir sufidir. Tasavvuf erbabı insanlara çok büyük hürmeti olduğu anlaşılmaktadır. İlginçtir aynı durum Afrikalı Meşhur Müslüman seyyah İbn-i Battuta içinde geçerlidir.

Evliya Çelebide İbn-i Battuta'ya benzer bir şekilde, gezip gördüğü yerlerde bilinen İslam Evliyalarını mutlaka ziyaret etme arzusunda olmuş ve ziyaret etmiştir. Ziyaret ettiği evliyalarla ilgili bilgiler vererek onlara ait hatıralardan bahsetmiş, dergâhlara sıklıkla misafir olarak onların sohbetlerinde bulunmuş hatta vefat etmiş olanlarının bile isimlerinden, eserlerinden ve kerametlerinden bahsetmeyi ihmal etmemiştir.

Evliya çelebi, Tasavuf erbabı bir sofi, Yaşadığı dönemin dünyasını, farklı milletleri, tarihleri ve coğrafyaları ile bilen devrinin aydını, Osmanlı devletinin yapısını, yaşadığı dönemin sosyal ve kültürel hayatını iyi bilen, yaşadığı devri gerçekten anlayan bilge bir kişiliktir. Nazik bir çelebi, yerine göre savaşmaktan kaçınmayan cesur bir asker, siyaseti ve diplomasiyi iyi kullanan ileri görüşlü bir devlet adamı ve hayatının her döneminde Allah'ın rızasını kazanma cehdinde bir Müslüman kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Seyahatname; gezdiği ülkelerin coğrafyası, Osmanlı İmparatorluğu tarihi, Balkanlar, Kafkasya, Orta Avrupa, Kırım, İran, Azerbaycan, Ortadoğu ülkelerinin tarihleri ve yaşayan halkları bakımından eşi bulunmaz bir kültür hazinesidir. Ne yazıkki daha çok yer gezdiği halde Avrupalı seyyah Marco Polo kadar ilgi görmemiştir.

Seyahati

Evliya Çelebi'nin içinde müthiş bir gezi arzusu vardı. Yeni yerler görmek, yeni insanlar tanımak istiyordu. Bu yüzden sarayda fazla kalamadı. Kendisinin anlattığına göre bir rüya üzerine meşhur gezilerine başladı. 1040 Muharrem ayının Aşure Gecesi (19 Ağustos 1630) gördüğü rüya şöyledir: Rüyasında İstanbul'da Yemiş İskelesi civarında Ahi Çelebi Camii'ndedir. Orada muazzam bir cemaat vardır. Dikkat eder, Hz. Muhammed'i(s.a.v) baş tarafta görür. Dört sadık halifesi ve diğer ashabı da oradadır.

Hz. Muhammed(s.a.v)'in yanına gidip ondan şefaat dilemek arzusundadır. Ama bir türlü cesaret edip de gidemez. En sonunda bir cesaretle gidip ***"Şefaat ya Resulullah"*** diyeceğine, ***"Seyahat ya Resulullah" der***. Böylece, 70 yaşına kadar sürecek seyahati başlar.

İlk gezisini, İstanbul ve çevresine yaptı. Daha sonra İstanbul dışına çıktı. 1640 başlarında babasından habersizce Bursa'ya gitmek üzere yola çıktı.

Bu seyahatten 35 gün sonra geri döndü. Oğlunun seyahat aşkını gören babası bundan sonra yolculuğuna müsaade ederek kendisini zamanın önemli şeyhlerinden Abdü'l-ahat Nûri Efendi ve diğer şeyhlere götürüp el öptürerek hayır dualarını istedi.

Evliya Çelebi ikinci seyahatini Temmuz 1640'ta İzmit'e yaptı. Bu suretle 1630'dan 1681'e kadar sürecek olan elli yılı aşkın bir seyahat hayatı yaşadı. Gezdiği yerler arasında o zamanki Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan hemen hemen bütün yerler vardı.

Seyahatname

Evliya Çelebi 50 yılı kapsayan bir zaman dilimi içinde gezdiği yerlerde toplumların yaşama düzenini ve özelliklerini yansıtan gözlemler yapmıştır. Bu geziler yalnız gözlemlere dayalı aktarmaları, anlatıları içermez, araştırıcılar için önemli inceleme ve yorumlara da olanak sağlar. Seyahatname'nin içerdiği konular, belli bir çalışma alanını değil, insanla ilgili olan her şeyi kapsar. Üslup bakımından ele alındığında, Evliya Çelebi'nin, o dönemdeki Osmanlı toplumunda, özellikle divan edebiyatında yaygın olan düzyazıya bağlı kalmadığı görülür.

Divan edebiyatında düzyazı ayrı bir marifet ürünü sayılır, ağdalı bir biçimle ortaya konurdu. Evliya Çelebi, bir yazar olarak, bu geleneğe uymadı, daha çok günlük konuşma diline yakın, kolay söylenip yazılan bir dil benimsedi. Bu dil akıcıdır, sürükleyicidir, yer yer eğlenceli ve alaycıdır.

Evliya Çelebi gezdiği yerlerde gördüklerini, duyduklarını yalnız aktarmakla kalmamış, onlara kendi yorumlarını, düşüncelerini de katarak gezi yazısına yeni bir içerik kazandırmıştır. Burada yazarın anlatım bakımından gösterdiği başarı uyguladığı yazma yönteminden kaynaklanır. Anlatım belli bir zaman süresiyle sınırlanmaz, geçmişle gelecek, şimdiki zamanla geçmiş iç içedir. Bu özellik anlatılan hikâyelerden, söylencelerden dolayı yazarın zamanla istediği gibi oynaması sonucudur.

Seyahatname, Evliya Çelebi tarafından 17. yüzyılda yazılmış olan çok ünlü bir gezi kitabıdır. 10 ciltten oluşur. Gerçekçi bir gözle

izlenen olaylar, yalın ve duru, zaman zaman da fantastik bir anlatım içinde, halkın anlayacağı şekilde yazılmıştır.

Evliya Çelebi, eserinde gezip gördüğü yerleri kendi üslubu ile anlatmaktadır. Evliya Çelebi'nin 10 ciltlik Seyahatnamesi, bütün görmüş ve gezmiş olduğu memleketler hakkında oldukça önemli bilgiler içermektedir. Eser bu yönden Türk kültür tarihi ve gezi edebiyatı açısından önemli bir yere sahiptir.

Bu seyahatler tarihleri ve kitabındaki cilt numarası sırasıyla şunlardır:

1630 - İstanbul ve çevresi

1640 - Anadolu, Kafkaslar, Girit ve Azerbaycan

1640 - Suriye, Filistin, Ermenistan ve Rumeli

1655 - Doğu Anadolu, Irak, ve İran

1656 - Rusya ve Balkanlar

1663 - 1664 - Macaristan'da askeri seferler

1664 - Avusturya, Kırım ve ikinci kez Kafkaslar

1667 - 1670 - Yunanistan ve ikinci kez Kırım ve ikinci kez Rumeli

1671 - Hac için Hicaz, Mekke ve Medine

1672 - Mısır ve Sudan

Hayatı hakkında bilinenler seyahat hâtıralarını topladığı on ciltlik muazzam eserine dayanır. Evliya Çelebi adı muhtemelen lakabından gelmekte olup hocası İmam Evliya Mehmed Efendi'ye nisbetle alınmış olmalıdır. Kırk yılı aşkın bir süre boyunca hemen hemen bütün Osmanlı ülkesini ve diğer memleketleri dolaşarak Türk kültür tarihinde örneğine rastlanmayan büyük bir seyahatnâme kaleme almış ve günümüzde önemi giderek artan bu eseriyle âdeta bütünleşmiştir.

İlk seyahat heyecanını, Kanûnî Sultan Süleyman devrinden Sultan İbrâhim'e kadar gelen padişahlara hizmet ettiğini belirttiği babasının sohbetlerinden aldığı, ayrıca babasının arkadaşlarından ve dostlarından dinlediği çeşitli seyahat maceralarının da ona ilham verdiği söylenebilir. Geniş bir hayal dünyasına ve bilgi birikimine sahip bulunması seyahat merakını karşı konulmaz bir hale getirmiş olmalıdır.

Kendisi eserinde seyahatlerinin sebebini, 1040 Muharreminin aşure gecesi (19 Ağustos 1630) gördüğü bir rüyaya

bağlamaktadır. Buna göre İstanbul'da Yemiş İskelesi civarındaki Ahî Çelebi Camii'nde Rüyasında; Peygamber (s.a.v)Efendimizi kalabalık bir cemaatle birlikte görür, heyecana kapılıp Resûl-i Ekrem'in elini öperken, "Şefaat yâ Resûlellah" diyecek yerde "Seyahat yâ Resûlellah" der. Hz. Peygamber tebessüm ederek şefaati, seyahati ve ziyareti ona müjdeler; cemaatte bulunan ashabın duasını alır; Sa'd b. Ebû Vakkas(r.a) da gördüklerini yazması temennisinde bulunur.

Bu rüyayı tabir ettirdiği Kasımpaşa Mevlevîhânesi şeyhi Abdullah Dede'nin, "Sa'd b. Ebû Vakkas'ın nasihati üzere ibtidâ bizim İstanbul'cağızı tahrir eyle" tavsiyesiyle önce doğduğu ve yaşadığı şehri gezmeye, gördüklerini yazmaya karar verir.

İstanbul'u semt semt gezen ve çeşitli meclislerle kahvehane ve meyhânelere uğrayarak buralar hakkında bilgiler toplayan Evliya Çelebi İstanbul dışına ilk seyahati 1640 yılında Bursa'ya yapar.

Babasından izinsiz gittiği Bursa'dan dönüşünde babası ona artık seyahat etme izni verdiği gibi bir seyahatnâme kaleme almasını da tavsiye etmiştir. Muhtemelen İstanbul'u dolaşırken bu arada ailesinin irtibatı sebebiyle Kütahya, Manisa ve İzmit'e kısa seyahatlerde de bulunmuştu.

Evliya Çelebi'nin uzak memleketlere ilk seyahati, Ketenci Ömer Paşa'nın Trabzon'a vali tayin edilmesiyle gerçekleşti. Paşanın yanında deniz yoluyla Trabzon'a, oradan da Anapa'ya gitti. Burada iken Azak Kalesi'nin geri alınması için Serdar Hüseyin Paşa kumandasında yapılan sefere katıldı (1641). Seferin neticesiz kalması üzerine Kırım'a gidip Bahadır Han'a misafir oldu. Kışı Bahçesaray'da geçirdi, baharda Azak'ın fethine iştirak etti. Kırım'dan İstanbul'a deniz yoluyla döndü. Ancak bindiği gemi şiddetli fırtına yüzünden batma tehlikesi geçirdi. İstanbul'a vardıktan sonra muhtemelen bu korku dolayısıyla dört yıl kadar seyahate ara verdi.

1645 yılında tekrar yola çıktı. Bu defa Yûsuf Paşa'nın ordusu ile birlikte Girit seferine katıldı. Hanya Kalesi'nin fethine şahit olduktan sonra İstanbul'a döndü.

Ertesi yıl Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın Erzurum beylerbeyiliğine tayin edilmesi üzerine müezzin ve musâhip sıfatıyla onun maiyeti arasına girdi ve yolculuk sırasında bazı Anadolu şehirlerini ziyaret etti. Beylerbeyinin Şuşik seferine katıldı; Tebriz'e dönen Safevî elçisine refakat etti; Azerbaycan ile Gürcistan'ı dolaştı.

Bakü, Tiflis, Revan, Gümüşhane ve Tortum taraflarını gezdi. Gönye'nin fethiyle Gürcistan seferlerinde bulundu.

Görevinden alınıp Kars'a tayin edilen, ancak yeni görevine gitmeyerek İstanbul'a dönmek üzere yola çıkan ve bu arada da âsi paşalarla irtibat kuran Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın mektuplarını getirip götürmekle görevlendirilen Evliya Çelebi, bu faaliyetleri sırasında Kara Haydaroğlu Mehmed ve Katırcıoğlu Mehmed gibi Celâlî reisleriyle de tanıştı. Varvar Ali Paşa isyanına şahit oldu. Onun İpşir Mustafa Paşa tarafından mağlûp edilişi ve öldürülüşüne de eserinde yer verir. ***(Seyahatnâme, II, 448-452).***

Ağustos 1648'de beylerbeyi tayin edilen Murtaza Paşa ile birlikte Şam'a giden Evliya Çelebi buradan Suriye ve Filistin'in birçok şehrine görevli olarak seyahat imkânı buldu. Murtaza Paşa'nın Şam'dan Sivas'a nakli üzerine onunla Sivas'a gidip çeşitli vesilelerle Orta ve Doğu Anadolu şehirlerini dolaştıktan sonra İstanbul'a döndü (1650).

Aynı yıl İstanbul'da iken yakından tanıdığı ve aralarında akrabalık bulunduğunu belirttiği Melek Ahmed Paşa'nın sadrazam olması hayatının en önemli dönüm noktalarından birini teşkil etti. Sadrazamın en yakın adamlarından biri oldu ve bu vesile ile gördüğü olayların iç yüzünü bütün açıklığı ile yazmaktan çekinmedi. Devlet adamlarının durumunu ve tavırlarını, isyanlar ve haksız uygulamalardaki rollerini eserine kaydetti. Melek Ahmed Paşa'nın, malî sıkıntıya çare olmak üzere piyasaya zorla mağşûş akçe sürmeye kalkışmasının yeniçeri ağalarının da katıldığı bir esnaf ayaklanmasına yol açması üzerine görevinden azledilmesi ve Özü beylerbeyiliğine tayini Evliya Çelebi'nin yeniden seyahatine vesile oldu. Paşa ile birlikte Özü'ye gitti, bu arada Rusçuk, Silistre ve Babadağı'nı gördü; buralardaki köy ve kasabaların tahririnde bulundu. Melek Ahmed Paşa'nın Rumeli beylerbeyiliği sırasında da onun yanındaydı; ancak paşanın azli üzerine Temmuz 1653'te İstanbul'a döndü.

Uzun bir süre İstanbul'da kaldı; bir ara İpşir Mustafa Paşa'ya mektup götürmek için Konya'ya gitti. Melek Ahmed Paşa'nın Van beylerbeyiliğine tayini üzerine tekrar Anadolu yollarına düşen Evliya Çelebi bu seyahati sırasında Doğu Anadolu'da pek çok yeri dolaşma imkânı buldu; ayrıca çeşitli görevlerle İran ve Bağdat taraflarını gezdi. Bunun ardından Melek Ahmed Paşa'nın yeniden Özü beylerbeyi

olması üzerine onunla gitti ve burada iken Rákóczi'ye karşı yapılan sefere katıldığı gibi (Mayıs 1657), Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın yanında Ruslar ile Kazaklar'a karşı yapılan seferlerde de bulundu.

Evliya Çelebi Aralık 1657'de İstanbul'a döndükten bir süre sonra Bursa, Çanakkale ve Gelibolu'yu dolaştı. 1659 yılında kendisine yeni bir seyahat imkânı çıktı. Bu defa Boğdan Voyvodası Stefenitza'yı (Stefanita Lupu) ülkesine götüren kafileye katıldı. Âsi Eflak Beyi III. Mihnea'nın te'dib harekâtında ve Kırım süvarileriyle birlikte çeşitli akınlarda bulundu. Edirne'ye dönüşünün hemen ardından Köse Ali Paşa'nın Varad seferine katıldı. Bundan sonra Bosna Beylerbeyi Melek Ahmed Paşa'nın yanına gidip Bosna eyaletini dolaştı. Bölgede yapılan çeşitli askerî harekâtlara iştirak etti, ardından Rumeli beylerbeyiliğine getirilen Melek Ahmed Paşa ile birlikte Sofya'ya gitti. Vergi tahsili göreviyle Rumeli'yi dolaştı, bu arada Tımışvar sahrasında Köse Ali Paşa'nın Erdel seferine katıldı (1661). Burada Kırım askerleriyle Erdel'i karış karış dolaştı. Kışı geçirmek üzere Belgrad'a dönüşünden sonra Arnavutluk'ta "mal tahsili" ile görevlendirildi.

İstanbul'a dönüşünün ardından yeni bir seyahat için fırsat kollayan Evliya Çelebi 1663 yılında Fâzıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferine katıldı. Bu seferin bütün safhalarında bulundu. Uyvar Kalesi'nin fethinden sonra kendi rivayetine göre Bohemya'dan İsveç'e ve Hollanda'ya kadar birçok diyarı dolaşmıştı. Belgrad'a dönüşünde Hersek'e Sührâb Mehmed Paşa'ya mektup götürdü ve burada Venedik sınırı boylarındaki harekâtlara katıldı. Ardından Macaristan'a dönüp Raab Muharebesi'ne şahit oldu ve bu savaş hakkında geniş bilgi verdi. ***(Seyahatnâme, VII, 81-120)***

1664'te Vasvar Muahedesi'nden sonra yeni fethedilen kaleleri dolaştığı gibi elçi Kara Mehmed Paşa'nın maiyetinde Viyana'ya gitti. Viyana'da İmparator I. Leopold ve başkumandan Raimondo Graf von Montecúccoli ile görüştüğünü, imparatordan aldığı izin belgesiyle Danimarka, Hollanda ve Brandenburg'a gittiğini yazan Evliya Çelebi birçok ülkeyi gezdiğini belirtirse de bunun doğruluğu şüphelidir.

Evliya Çelebi, bir müddet sonra Kırım yoluyla Kafkasya'ya geçip Volga boylarına çıktığını, bu yöreleri dolaştıktan sonra bir elçilik kafilesine katılarak Azak Kalesi'ne döndüğünü yazar. Kefe'den Bahçesaray'a giderek Âdil Giray'ın bazı seferlerinde bulunan ve Mayıs 1668'de İstanbul'a dönen Evliya Çelebi aynı yılın aralık ayında Edirne,

Gümülcine, Selânik gibi Rumeli şehirlerini gezdi. Anabolu'dan gemiyle Girit'e geçti. Bu sırada Girit'te Kandiye Kalesi kuşatması sürüyordu. Evliya Çelebi kuşatmanın çeşitli safhalarına şahit oldu. Seyahatnâme'sine bu olayları kaydettiği gibi Kandiye Fetihnâmesi'ni de eserine koydu. ***(VIII, 558)***

Ayrıca tahrir heyetiyle birlikte Girit'i gezmiş ve burası hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Girit dönüşü Mora'ya geçen Evliya Çelebi Manyot âsilerinin tenkilinde bulundu. Ardından Arnavutluk'a geçerek buradaki şehirleri dolaştı. Aralık 1670'te İstanbul'a döndü.

Birkaç ay İstanbul'da kalan Evliya Çelebi, uzun zamandır arzu ettiği hac farîzasını yerine getirmek üzere tekrar yollara düştü. Bu seyahatini de bir rüyaya bağlamıştır. Kadir gecesi Eyüp Sultan'ın kabrini ziyaret ettikten sonra babasını ve hocası Evliya Mehmed Efendi'yi rüyasında görmüş ve onlar da hacca gitmesini tavsiye etmişlerdi. Evliya Çelebi, dostu Sâilî Çelebi, üç yoldaşı ve sekiz kölesiyle Mayıs 1671'de İstanbul'dan hareket etti. Bu şekilde ilk defa herhangi bir kafileye katılmadan kendi küçük grubu ile uzun bir seyahate çıkıyordu.

Güzergâhını yine farklı tuttu. Bursa, Kütahya, Afyon'dan İzmir'e, oradan Sakız, Sisam adalarına geçip tekrar Batı Anadolu'ya gitti; Aydın'ı, Menteşe sahillerini, İstanköy ve Rodos adalarını dolaştı. Bu adalar hakkında bilgi verirken Rodos Defterhânesi'nden faydalandı (Seyahatnâme, IX, 256). Rodos'tan Anadolu'ya geçerek daha önce görme fırsatı bulamadığı Güney Anadolu şehirlerini ziyaret edip Adana, Maraş, Ayıntab ve Kilis üzerinden Suriye'ye geçti. Şam'da içinde Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın da bulunduğu kafile ile hacca gitti. Hac güzergâhını ayrıntılı bir şekilde eserinde kaydetti. Hac farîzasını yerine getirdikten sonra Mısır'a geçti. Burada iken bütün bölgeyi, Sudan ve Habeş eyaletlerini gezme imkânını buldu. Muhtemelen Mısır'da kaleme aldığı eserinin X. ve son cildini tamamen bu memleketlere ayırdı. Onun burada on yılı aşkın bir süre kaldığı anlaşılmaktadır. Mısır'da iken Emir Özbek Bey ile dostluk kurmuş ve yazdığı X. cilt onun koleksiyonuna intikal etmiştir. Ancak eserin yazmaları, I. Mahmud devrinin meşhur Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa'ya hediye edilmek üzere İstanbul'a getirilmiştir.

Seyahatnâme'nin X. cildi eksik bir şekilde birdenbire bitmektedir. Bu sebeple de Evliya Çelebi'nin eserini bir sonuca

bağlayamadan vefat ettiği tahmin edilmektedir. Vefat yeri ve tarihi hakkında da kesin bilgi yoktur. Onun ölüm tarihi üzerinde duran M. Cavid Baysun, Seyahatnâme'nin X. cildinin sonlarındaki bilgilerden hareketle önce bunun 1093 (1682) civarında olabileceğini yazmış (İA, IV, 406), daha sonra bu bilgiyi düzelterek Evliya Çelebi'nin muhtemelen II. Viyana Kuşatması'nı idrak ettiğini ve 1095 (1684) yılında hayatta bulunduğunu belirtmiştir (TM, XII, 258-261).

Melek Ahmed Paşa'nın Evliya Çelebi'nin seyahatlerinde önemli bir rolü olmuş, gerek sadâretinde gerekse Özü, Bosna, Rumeli, Van, Diyarbekir vilâyetlerindeki beylerbeyiliği esnasında yanından ayrılmamış, Anadolu ve Rumeli'de birçok yeri onun sayesinde gezmiş, bu sebeple kendisine "Melek Ahmed Paşalı" denmiştir. Yarım asra yaklaşan seyahatleri sayesinde engin bir bilgi ve tecrübe sahibi olan Evliya Çelebi edip, şair, aynı zamanda hattat, nakkaş ve mûsikişinastı. Bu kabiliyetlerini çeşitli yerlerde ispat etmiştir. Nitekim Karahisârî tarzındaki hatları Harem-i Hümâyun'a konmuştu. Ayrıca gezdiği yerlerde gördüğü minyatürlü ve tezhipli kitaplara karşı duyduğu hayranlığa dair eserinde bilgiler vardır. Onun ince ruhlu, zarif ve çelebimeşrep bir kişi, kendi ifadesiyle "Evliyâ-yı bî-riyâ" olduğu anlaşılmaktadır. Alçak gönüllülüğü sayesinde herkesle iyi geçinmesi dostlarının sayısını çoğaltmıştı. Seyahatlerinde maiyetinde bulunduğu vali ve serdarlarla da arası gayet iyi idi. Ancak onların zaaflarını yakaladığı an bunları belirtmekten de geri durmamıştır.

Evliya Çelebi'nin yazılarında genel olarak bir ifade güzelliği hâkimdir. Üslûbu ise yer yer görülen gramer hatalarına rağmen okuyucuyu cezbeder. Anlatımında rastlanan yazı diline uymayan bazı şekiller, ilgili yöre halkının konuşma dilini verme amacına yönelik olmalıdır. Nitekim Evliya Çelebi gezdiği yerlerdeki halkın diline ve konuşma şekillerine özel bir önem vermektedir. Sade ve samimi ifadesi, konuşur gibi kaleme alınmış cümlelerle herkese hitap etmeyi amaçlamıştır. Bazı araştırmacılar Seyahatnâme'yi bir hâtırat olarak da görmüşlerdir. Evliya Çelebi olaylara çok defa alaycı bir tavırla yaklaşır. Karşılaştığı kimselerin taklidini yapmaktan çekinmez. Bazan naklettiği şeyi daha da renklendirmek için uydurma bir haber veya hadise ortaya atar. Bu arada okuyucunun ilgisini çekmek maksadıyla aklın almayacağı garip olaylara yer verdiği de görülür. Meselâ fillerin geçtiği köyde kadınların fil doğurması, gaipten haber veren mağaralar,

çaresiz dertlere çare bulan hekimler vb. olağan üstü şeyler onun üslûp ve anlatım güzelliğine çeşni kattığı gibi, bu tür hikâyelere meraklı geniş kitlelerin ilgisini çekerek bu sayede eserine popüler bir karakter vermeyi de amaçladığı söylenebilir. Ayrıca gezip dolaştığı yerlerde kendisinden iz bırakmak hevesini yaratılışındaki tevazu ile birleştirip bina duvarlarına "Evliya ruhiyçün el-Fâtiha" yazacak kadar latife sahibi idi. ***(Baysun, TM, XII, 261-264).***

Eserinden anlaşıldığına göre Evliya Çelebi hoşça vakit geçirmeyi seven zevk sahibi bir kimsedir. Anlattığı garip olaylarda ve latifelerde hiç şüphesiz onun bu özelliğinin tesiri vardır. İstanbul'u adım adım dolaşırken mesireler, meyhâneler, saz ve söz âlemlerinin icra edildiği yerler onun uğrak yeri olmuş, buradaki sanatkârlarla tanışarak dost olmuştur. Bazan Kâğıthane'de İstanbul'un eğlence düşkünlerine saz ve söz âlemleriyle ev sahipliği bile yapmıştır.

Evliya Çelebi'nin gezip gördüğü yerleri ve şahit olduğu olayları konu alan on ciltlik seyahatnâmesi Türk kültür tarihi bakımından oldukça önemli bir külliyat niteliği taşımaktadır. Seyâhatnâme-i Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi adlarıyla bilinen bu eserin bazı nüshaları Târîh-i Seyyâh ismini taşır.

EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİNİN KONULARI

Eserin I. cildi İstanbul'a tahsis edilmiştir. **II. ciltte** Bursa, İzmit, Bartın, Amasra, İnebolu, Sinop, Bafra, Samsun, Giresun ve Trabzon tasvir edilir. Ayrıca Gürcistan, Abaza diyarı, Girit seferi, Hanya Kalesi'nin fethi, Düzce, Bolu, Gerede, Amasya, Niksar, Erzurum, Erzincan ile Şebinkarahisar, Merzifon ve Çorum hakkında bilgi verilir.

III. cilt İznik, Eskişehir, Ilgın, Konya, Ulukışla, Payas, İskenderun, Antakya, Hama, Humus, Şam, Yafa, Lût denizi, Remle, Gazze ile başlar. Ardından Kayseri, Sivas, Muş, Arapkir, Harput ve Bingöl anlatılır. Burgaz, Pravadi, Şumnu, Hezargrad, Rusçuk, Yerköyü, Niğbolu şehirleriyle Özü, Köstence, Babadağı, Zağra-i Atîk, Filibe, Tatar Pazarcığı, Sofya, Cisr-i Mustafa Paşa, Edirne etraflı şekilde tasvir edilir.

IV. ciltte Diyarbekir, Mardin, Bitlis, Van ve İran'da Rûmiye, Tebriz, Hemedan, Kirmanşah hakkında bilgi verilir.

V. cilt İran'dan Bağdat'a, oradan Siirt'e ulaşan, İstanbul'a dönerken Tokat'a uğrayan Evliya Çelebi'nin bu yol güzergâhında gördüklerini anlatmasıyla başlar. Ayrıca bu ciltte Özü'ye gidişi, Varna, İsmail, Akkirman, Bender ve buradan katıldığı Lehistan seferi, Ukrayna, Prut ve Kılburun, İstanbul'a döndükten sonra IV. Mehmed ile çıktığı Anadolu seyahati, Celâlî reisi Abaza Hasan Paşa ile ilgili olaylar, Kal'a-i Sultâniyye, Bozcaada, Gelibolu, Bolayır, Keşan, Malkara, Bosna, Üsküp, Manastır gibi yerler anlatılır.

VI. cilt, Evliya Çelebi'nin Erdel'e Köse Ali Paşa'nın refakatindeki seferiyle başlayıp Sırbistan, Macaristan ve Romanya ile sürer. Bu ülkelerdeki şehirler etraflı şekilde konu edilir. Transilvanya seferi, Arnavutluk'a gidiş, İstanbul'a avdet. Macar seferi, Uyvar'ın muhasarası, müellifin 40.000 Tatarla, Avusturya, Almanya, Flemenk'e ve Baltık Denizi'ne kadar gitmesi. Uyvar'ın zaptı, Belgrad'a avdet. Hersek'e gönderilmesi, Raguza seyahati, Karadağ seferi, Kanija seferi ve Kanizsa-Hırvat memleketi

VII. cilt Kanije, İstolni Belgrad, Belgrad, Kara Mehmed Paşa'nın elçilik heyetiyle Viyana'ya gidiş, Viyana'nın ve kalesinin tasviri, Macaristan'a ve Budin'e varış ile Tımışvar, Eflak, Boğdan vilâyetlerinin tasviri, Kazak vilâyeti, Kırım, Dağıstan, Kafkas kavimlerinin dil, örf ve âdetlerine ayrılmıştır.

VIII. ciltte Azak'tan Kefe, Bahçesaray, Kılburun, Akkirman, İsmail, Babadağı, Hasköy ve Edirne yoluyla İstanbul'a dönüş; tekrar Girit seferine katılmak üzere Edirne, Dimetoka, Gümülcine, Drama, Selânik yoluyla Mora ve Hanya'ya geçiş; Kandiye fethinde bulunduktan sonra Arnavutluk'a oradan da Yanya, Tepedelen, Avlonya, Draç, İlbasan, Ohri, Resne, Manastır, İştip, Cisr-i Mustafa Paşa, Edirne üzerinden İstanbul'a dönüş yer alır.

IX. ciltte İstanbul'dan Mekke ile Medine'ye kadar uzanan güzergâhta Batı ve Güney Anadolu ile Suriye şehirleri anlatılır. X. cildin tamamı Mısır'a ayrılmıştır. Mısır'a yakın bölgeler, Nil sahilleri, Sudan ve Habeşistan da burada ele alınmıştır.

Son çalışmalara göre Seyahatnâme'nin asıl nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir. İlk sekiz cildi bilinen esas nüshanın ***(I-II. cilt, Bağdat Köşkü, nr. 304; III-IV. cilt, Bağdat Köşkü, nr. 305; V. cilt, Bağdat Köşkü, nr. 307; VI. cilt, Revan Köşkü, nr. 1457; VII-VIII. cilt, Bağdat Köşkü, nr. 308)*** müellif hattı olup olmadığı tartışmalıdır.

Bazı araştırmacılar Evliya Çelebi'nin duvar yazılarına bakarak bu nüshaların onun elinden çıktığını belirtirken bazıları bu delilleri yetersiz bulmakta, bunların Mısır'dan getirilen ve istinsaha esas alınan nüshalar olduğunu ileri sürmektedir. ***(bk. İz, BÜD, VII, 61-79; Mac Kay, Isl., LII, 278-298). Ayrıca esas nüshada eksik olan IX. cilt için Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Bağdat Köşkü, nr. 306),***

X. cilt için de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 5973) mevcut nüshaların esas alınabileceği belirtilmektedir. Seyahatnâme'nin ilk altı cildi Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalar ***(Pertev Paşa, nr. 458-462)*** esas alınarak basılmış (İstanbul 1314-1318), VII ve VIII. ciltler için yine Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma ***(Beşir Ağa, nr. 448-452)*** esas alınıp birkaç nüsha ile karşılaştırılmak suretiyle Türk Tarih Encümeni'nin öncülüğünde baskıya hazırlanmış ***(İstanbul 1928)***, IX. cilt, yine Beşir Ağa nüshası ile diğer çeşitli yazmalar mukayese edilerek, bazı Batılı seyyahların eserlerinden yirmi altı adet levha ve Ali Reis'in 1567 yılına ait Ege haritası ile birlikte 1935'te neşredilmiştir.

Aynı şekilde X. cilt de Pîrî Reis'in Kitâb-ı Bahriyye'sindeki Kahire ve İskenderiye haritalarının ilâvesiyle 1938 yılında Maarif Vekâleti tarafından yayımlanmıştır. Baskılar sırasında sansürden dolayı çıkarılan parçalarla nâşir ve mürettip hataları oldukça fazladır. Bu bakımdan matbu nüshaların yazma nüshalarla mukayeseli olarak kullanılması mecburiyeti vardır. Öte yandan eserin matbu nüshaya dayalı kısaltılmış ve sadeleştirilmiş yayımlarına rastlanmakla birlikte bunların ilmî çalışmalarda kullanılmaması gerektiği belirtilmelidir. Seyahatnâme üzerinde son zamanlarda yapılan ilmî çalışmalar oldukça artmış, bazı bölgelerin müstakil monografileri hazırlandığı gibi dil özellikleri konusunda önemli makaleler de yazılmıştır. ***(geniş bilgi için bk. SEYAHATNÂME).***

VEFATI

Ayrıca Evliya Çelebi'nin Mısır'dan İstanbul'a döndükten sonra öldüğüne, 1682 yılından sonra vefat etti. Ölüm yeri ve mezarı bilinmemektedir. Kabri bir ihtimal, şimdi Lohusa Sultan Türbesi yanındaki ***Meyyit zade kabri civarındaki aile kabristanındadır. V.H. 1095.M.1684.İSTANBUL. Ruhu şâd olsun. Makamı Cennet-i Firdevs olsun. Âmin.***

SEYAHATNAME'NİN ÖZELLİKLERİ

Evliya Çelebi 50 yılı kapsayan bir zaman dilimi içinde gezdiği yerlerde toplumların yaşama düzenini ve özelliklerini yansıtan gözlemler yapmıştır. Bu geziler yalnız gözlemlere dayalı aktarmaları, anlatıları içermez, araştırıcılar için önemli inceleme ve yorumlara da olanak sağlar. Seyahatname'nin içerdiği konular, belli bir çalışma alanını değil, insanla ilgili olan her şeyi kapsar. Üslup bakımından ele alındığında, Evliya Çelebi'nin, o dönemdeki Osmanlı toplumunda, özellikle Divan edebiyatında yaygın olan düzyazıya bağlı kalmadığı görülür. Divan edebiyatında düzyazı ayrı bir marifet ürünü sayılır, ağdalı bir biçimle ortaya konurdu. Evliya Çelebi, bir yazar olarak, bu geleneğe uymadı, daha çok günlük konuşma diline yakın, kolay söylenip yazılan bir dil benimsedi. Bu dil akıcıdır, sürükleyicidir, yer yer eğlenceli ve alaycıdır.

Evliya Çelebi gezdiği yerlerde gördüklerini, duyduklarını yalnız aktarmakla kalmamış, onlara kendi yorumlarını, düşüncelerini de katarak gezi yazısına yeni bir içerik kazandırmıştır. Burada yazarın anlatım bakımından gösterdiği başarı uyguladığı yazma yönteminden kaynaklanır. Anlatım belli bir zaman süresiyle sınırlanmaz, geçmişle gelecek, şimdiki zamanla geçmiş iç içedir. Bu özellik anlatılan hikâyelerden, söylencelerden dolayı yazarın zamanla istediği gibi oynaması sonucudur. Evliya Çelebi belli bir süre içinde, özdeş zamanda geçen iki olayı, yerinde görmüş gibi anlatır, böylece zaman kavramını ortadan kaldırır.

Seyahatname ‘de, yazarın gezdiği, gördüğü yerlerle ilgili izlenimler sergilenirken, başlı başına birer araştırma konusu olabilecek bilgiler, belgeler ortaya konur. ***Bunlar arasında öyküler, türküler, halk şiirleri, söylenceler, masal, mani, ağız ayrılıkları, halk oyunları, giyim-kuşam, düğün, eğlence, inançlar, komşuluk bağlantıları, toplumsal davranışlar, sanat ve zanaat varlıkları önemli bir yer tutar Evliya Çelebi insanlara ilgili bilgiler yanında, yörenin evlerinden, cami, mescid, çeşme, han, saray, konak, hamam, kilise, manastır, kule, kale, sur, yol, havra gibi değişik yapılarından da söz eder.*** Bunların yapılış yıllarını, onarımlarını, yapanı, yaptıranı, onaranı anlatır. Yapının çevresinden, çevrenin havasından, suyundan söz eder. Böylece konuya bir canlılık getirerek çevreyle bütünlük kazandırır.

Seyahatnamenin bir özelliği de değişik yöre insanlarının yaşama biçimlerine, davranışlarına, tarımla ilgili çalışmalarından, süs takılarına, çalgılarına dek ayrıntılarıyla geniş yer vermesidir. Eserin bazı bölümlerinde, gezilen bölgenin yönetiminden, eski ailelerinden, ileri gelen kişilerinden, şairlerinden, oyuncularından, çeşitli kademelerdeki görevlilerinden ayrıntılı biçimde söz edilir. Evliya Çelebi'nin eseri dil bakımından da önemlidir. Yazar, gezdiği yerlerde geçen olayları, onlarla ilgili gözlemlerini aktarırken orada kullanılan kelimelerden de örnekler verir. Bu örnekler, dil araştırmalarında, kelimelerin kullanım ve yayılma alanını belirleme bakımından yararlı olmuştur. Evliya Çelebi'nin Seyahatname 'si çok ün kazanmasına rağmen, ilmi bakımdan, geniş bir inceleme ve çalışma konusu yapılmamıştır.

ESERLERİ

Seyahatname Evliya Çelebi tarafından 17. yüzyılda yazılmış olan gezi yazısı kitabıdır. 10 ciltten oluşur. Seyahatname ilk olarak 1848'de Kahire Bulak Matbaasında Müntehâbât-ı Evliya Çelebi adıyla yayımlanmıştır. İkdam Gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey ile Necib Asım Bey, Pertev Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshayı esas alarak 1896 senesinde İstanbul'da basmaya başlamışlardır. 1902 senesine kadar ancak ilk altı cildi yayımlanabilmiştir. Yedinci ve sekizinci ciltleri 1928'de Türk Tarih Encümeni, dokuz ve onuncu ciltleriyse 1935-1938'de yeni harflerle Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti tarafından yayımlanmıştır.

Seyahatnamenin 1814 yılında Hammer tarafından keşfedilmesinden sonra birçok yabancı bilim adamı Çelebi hakkında araştırmalar yapmış, eseri birçok dile çevrilmiş ve yayımlanmıştır. Orhan Şaik Gökyay, Seyahatnamenin birinci cildini 1996'da Latin alfabesine çevirmiş ve bu tarihten sonra eser daha çok kişi tarafından incelenmeye başlanmıştır.

Evliya Çelebi'nin bugün Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan ve özgün metni 4.000 sayfa tutan 10 ciltlik seyahatnamesinden başka Şaka Name diye bir eserinin olduğunu da bize haber vermektedir. Ancak bugüne kadar izine rastlanmamıştır. Evliya Çelebi'nin hayatına dair bildiklerimizin tamamı kendi anlattıklarıdır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan 1-8. ciltleri yazarın el yazısı olduğu kabul edilmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdad Köşkü Bölümü 304 numarada bulunan 1 ve 2. ciltler 374 yaprak, 305 numarada bulunan 3 ve 4. ciltler 408 yaprak, 307 numarada bulunan 5. cilt 187 yaprak, 308 numarada bulunan 7 ve 8. ciltler 383 yaprak ve Revan Köşkü 1457 numarada bulunan 6. cilt 188 yapraktır.

Bu serinin ne yazık ki 9 ve 10. ciltleri elimizde yoktur. Evliya Çelebi'nin ölümünden sonra Mısır' dan İstanbul'a intikal eden bu değerli eserin 9 ve 10. ciltlerinin çok yıpranmış olduğu bilinmektedir. Zamanın hattatları tarafından 3 nüsha çoğaltılmıştır. Bu çoğaltma nüshalarından biri tam metin olarak Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Bölümü'nde, diğeri Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa Bölümü'nde, bir diğeri ise yine Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat ve Revan Köşkü bölümlerinde bulunmaktadır. Bir cilt de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde vardır.

Seyahatnamenin özgün nüshası rik'a hatla aharlı kağıda yazılmıştır. Her cildin sayfalan çok ölçülü ve düzgündür. Sayfalar genelde 36 satır olarak düzenlenmiştir. Bazı ciltlerde satır sayısı 40'a kadar çıkmaktadır. Seyahatname 5. cilde kadar çok dikkatle yazılmış, noktalar konulmuş ve keşideler düzgün olarak çekilmiştir. Evliya Çelebi, hassas olduğu veya doğru okunmasını İstediği kelimelerde hareke koymuştur. Bölge ağzını ve söylenişini belirtmek için nokta ve harekelere dikkat etmiştir. Ancak 5. ciltten itibaren harflerin keşideleri ve kulakları çoğu zaman eksiktir. Hele bazı keşide ve noktadan eser yoktur. Bu durum, yazarımızın yaşlılık dönemine rast geldiğinden fırsat bulamadığını düşündürmektedir. 9 ve 10. ciltlerin, Evliya'nın el yazısı nüshası olmadığından yıpranmış olan nüshadan çoğaltılmıştır. Hattatlar, eksik ve yıpranmış olan yerdeki bazı kelimeleri kendilerine göre yorumlamışlar, bazen de cümlenin gelişine göre kendiliklerinden eklemeler yapmışlardır.

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa Bölümü'nde 449 ve 450 numarada kayıtlı ciltlerin başında Hacı Beşir Ağa'nın mührü üstünde 1158 (1745) tarihi yazılıdır. Bu çoğaltılan nüshalardan biri Evliya Çelebi'nin vefatından yaklaşık 60 yıl sonra Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi'ne intikal etmiştir. Pertev Paşa ve diğer nüshaların da aynı zamanda çoğaltıldığı tahmin edilmektedir.

Seyahatname, ünlü tarihçi Joseph v. Hammer tarafından ilim dünyasına tanıtılıncaya kadar kütüphanelerde saklı kalmıştır. 1843 yılında Müntehabat-ı Evliya Çelebi adıyla ilk seçme yayınlanmıştır. Tam metin olarak 1896 yılında tarihçi ve İkdam Gazetesi sahibi Ahmed Cevdet tarafından yayınına başlanmış ve 1900 yılına kadar ilk 6 cildi yayınlanmıştır. Kilisli Rifat [Kardam] tarafından hazırlanan 7 ve 8. ciltleri 1928 yılında Türk Tarih Encümeni tarafından, 9 ve 10. ciltleri ise 1935 ve 1938 yıllarında Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmıştır. Bu seride yayınlanan ciltlere Pertev Paşa Bölümü'ndeki nüsha esas alınmıştır. Bu tam metin olarak ilk yayını ne yazık ki sansüre uğramış, olur olmaz kısımlar çıkarılmış, atlanmış, kelimeler değiştirilmiş ve bazı kelimeler de yanlış okunmuştur. Hem ülkemizde, hem de yabancı ülkelerde yapılan yayınlar bu sansürlü ve eksik yayın esas alınarak yapıldığından pek çok yeni yanlışı da beraberinde getirmiştir.

Seyahatname ilk baskısına başlandığı 1896 yılından tam 100 yıl sonra ilk ciddi yayınına kavuşmuştur. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdad Köşkü Bölümü'nde bulunan ve Evliya Çelebi'nin kendi el yazısı olduğu kabul edilen esas nüsha esas alınarak 1. cilt Orhan Şaik Gökyay tarafından hazırlamış ve Yapı Kredi Yayınlan tarafından yayınlanmıştır. İlk yayını üzerinden tam 100 yıl geçtikten sonra, 1996 yılında çıkan bu ilk ciltten sonra Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, diğer ciltleri yayınlamaya başlamışlardır. 2. ciltte Zekeriya Kurşun, 5. ciltte İbrahim Sezgin, 7, 8, 9 ve 10. ciltte ve daha sonra yeniden yayınlanan 1. ciltte Robert Dankoff ekibe katılmıştır. 1996 yılında yayınlanan ilk ciltten 11 yıl sonra, yani 2007 yılında bu dünya çapındaki eserin yayını tamamlanmıştır.

Günümüz okuyucusunun da yararlanması düşüncesiyle Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi adıyla 2003 yılında 1. cildini, 2005 yılında 2. cildini, 2006 yılında 3. cildini ve 2010 yılında 4. Cildini yayınlamıştır. Bundan sonra Seyit Ali Kahraman tarafından devam ettirilen serinin 5. ve 6. cildi 2010, 7, 8, 9 ve 10 ciltleri de 2011 yılında yayınlanarak seri tamamlanmıştır. Ayrıca 2010 yılında eserin tamamına örnek teşkil etmesi açısından Seyit Ali Kahraman tarafından Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler adıyla bir seçme kitap yayınlanmıştır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin gerek ülkemizde ve gerekse yurt dışında İngilizce, Sırpça, Macarca, Yunanca, Romence, Ermenice ve pek çok dile çeviriler yapılmış ve yayınlanmıştır. Bu yayınlar ilk baskı esas alınarak yapıldığından ne yazık ki pek çok eksikler içermektedir.

Seyahatname'nin Ciltlere Göre İçeriği

Birinci Cilt

Evliya Çelebi, rüya sonrası kendisine tembih edildiği gibi İstanbul'u gezip dolaşır, İmparatorluğun bu büyük başkenti İstanbul ile ilgili kitapları okuyup özetler çıkarır ve bugün pek çoğu kaybolmuş bilgileri bize intikal ettirir. "Şu İstanbulcağızı. … " diye başlayan cümle ile bize çok değerli bilgiler bırakır.

İlk rüyayı gördüğü zaman 19 yaşını biraz geçmiştir, 1040 Muharremi [19 Ağustos 1630]. Bu rüyada aldığı talimatla İstanbul'u gezip dolaşmaya, tanımaya ve yazmaya başlamıştır. Rüyadan 10 yıl sonra çıktığı ilk seyahati olan Bursa gezisine kadar geçen zaman içinde hem İstanbul'u dolaşmış, hem öğrenimine devam etmiş, hem de 1636-1638 yıllan arasında Saray'a intisap ederek 2 sene boyunca padişah Sultan IV. Murad'a musahiplik yapmıştır.

İstanbul'un isminin nereden geldiği, tarihi yapılan, surları, semtleri, kapıları, dikili taşları, karada ve denizde bulunan bütün tılsımları, mesire yerleri, bağları, bahçeleri, işlikleri, madenleri, suları, hamamları, yiyecek ve içecekleriyle bir döküm verir.

İstanbul'un ve fetihten sonra Osmanlı Devleti'nin tarihini yazar. Devletin o günkü eyalet sistemiyle yapısını, sancaklarını, gelirlerini, bütün padişahların saltanat yılları, vezirler, âlimler, şairler, ermiş kişiler, cami, medrese, çeşme ve diğer bıraktıkları eserlerini anlatır.

1635 yılında Sultan IV. Murad'ın huzurunda yapılan esnaf geçidini anlatır ki bu da başlı başına bir şaheserdir. Gerçi birtakım kaynaklardan yararlanmıştır ama bu konuda Evliya Çelebi Seyahatname ‘si başlı başına bir kaynak niteliğini kazanmıştır.

İstanbul'un 4 Mevlevi yet yerinde 54 bölümde 1. 100 adet esnaf sayar. Bunları mensup olduğu loncaları, yaptığı işleri ve birbirleriyle bağlantıları açısından sınıflara ayırır. Bütün esnaf kuruluşlarını, pirlerini, hangisinin diğerine tabi olduğunu, aralarında ne gibi bağlantı bulunduğunu tek tek yazar. Başka bir kaynak bulunmasa

bile 1. ciltte geçen esnaf bölümleri XVII. yüzyıl Osmanlı sosyal ve iktisadi hayatını anlatmaya yetecek kadar bilgiler doludur.

Evliya Çelebi'nin bu büyük eserinde sık sık rastladığımız meczup ve hâl sahibi kişiler vardır. Bu kişilere ait bilgilerin çoğunluğu bu 1. ciltte verilmiştir. Hâlen günümüzde bilinen ve anlatılan İstanbul'un eski meczup hikâyelerinin kaynağı Evliya Çelebi Seyahatnamesidir. ***İstanbul'un fethini geciktirdiği anlatılan Yâvedûd Sultan, hikâyeleri bol bol anlatılan Kapanî Mehmed Efendi, Yetmiş Guruş Dede ile ilk uçan Türk Hezârfen Ahmed Çelebi ve ilk Türk füzesi Lâgarî Çelebi de yine Seyahatname 'de geçmektedir. Kendi ifadesiyle bunun gibi nice yüz hikâyeler vardır.***

İkinci Cilt

İstanbul'un etraflıca anlatıldığı 1. cilt aslında seyahat notları olmayıp bir nevi İstanbul tarihi ve İstanbul güzellemesidir. Evliya Çelebi, gerçek seyahate 2. Ciltte başlar. İlk seyahati, yine bir Osmanlı başkenti olan Bursa'yadır, oraya gider, gezip dolaşır ve toparladığı bilgileri yazar. Babasından habersiz, adeta kaçak olarak çıktığı bu seyahat sonunda babasından azar işitir. Ancak gezmeye hevesli bu genci sevdasından vaz geçirmenin mümkün olmadığını gören babası, bari seyahatleri baba rızasıyla olsun diye izin verir. Gezginimize hayat düsturu olacak bir öğüt verir, verdiği bu öğüt insani ve ahlaki bir vasiyettir. Bütün dünyayı gezip dolaşmasını ve görüp öğrendiklerini yazıp bir Seyahatname meydana getirmesini vasiyet eder.

Evliya Çelebi bundan sonra Trabzon'a tayin edilen baba dostu Ketenci Ömer Paşa ile Trabzon'a gider, oradan Anapa'ya geçer. Kırım'da Serdar Hüseyin Paşa ordusuyla Azak Kalesi savaşına katılır. Kalenin fethi mümkün olmayınca Bahadır Giray Han'ın yanına gider. Bir süre orada kaldıktan sonra deniz yoluyla İstanbul'a dönerken Karadeniz' de şiddetli bir fırtınaya yakalanır. Gemisi batar ve bir ağaç parçasına tutunarak bugün Romanya topraklarında bulunan Keliğra kıyılarına çıkar. Oradan İstanbul'a gelir. Bu tehlikeli yolculuktan sonra 4 yıl İstanbul'da kalır.

1645 yılında Deli Hüseyin Paşa ile Girit'e gidip Hanya fethine katılır.

Ertesi yıl Defterdar zade Mehmet Paşa'nın Erzurum beylerbeyliğine tayin edilmesi üzerine onun musahibi ve müezzini olarak Erzurum'a gider. Oradan Azak Kalesi'nin fethine katılır.

Azerbaycan'ı ve Doğu Anadolu'yu dolaşır. Tebriz'e gider, orada Tebriz Hanıyla görüşüp sohbet eder. Tekrar İstanbul'a döner.

Üçüncü Cilt

1648 yılında Şam'a gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkmasıyla başlar. Çini kenti İznik üzerinden Eskişehir, Seyyid Battal Gazi hikâyesi, Akşehir'de Nasreddin Hoca ziyareti, ardından Konya gezisi gerçekleşir. Selçukluların büyük başkenti Konya bu ciltte anlatılmaktadır. Ardından Murtaza Paşa ile Şam'a gider. Bugünkü Suriye topraklarının çoğunu, Beyrut ve Filistin'de bazı yerleri dolaşır. Sayda ve Beyrut köylerinde kalan vergileri toplamaya gider, böylece vergi tahsildarlığı yapmış olur. Orta Doğu'nun karışık millet haritasını çok güzel şekilde kitabına aktarır, onların dillerini, inançlarım ve yaşayış biçimlerini bize anlatır.

Murtaza Paşa'nın Sivas'a atanmasıyla Sivas'a geçer. Bu arada Orta Anadolu'yu Kayseri, Niğde ve Aksaray'ı gezer. Melek Ahmed Paşa'nın Sofya valiliğine atanmasıyla Balkanlara geçer. Sofya ve Edirne'yi gezer. Osmanlı Avrupasına ilk seyahat de böylece başlamıştır.

Dördüncü Cilt

Malatya seyahatiyle başladı. Oradan Diyarbakır, Melek Ahmed Paşa'nın yanında Bitlis Hanı'nın tenkili olayına katıldı, Van'a gitti, Van Derneği'nde bulundu. Van'dan İran'a geçti, Urumiye, Nihavend, Hoy, Merend, Hemedan, Kazvin, Dümbüli, Dümdümi üzerinden Bağdad'a gitti. Bağdad hakkında ve özellikle Bağdad, Hile ve Kerbela'da yatan İslam büyüklerine dair çok güzel ve geniş bilgiler vermektedir. Tarihin en acı ve en utanç verici olaylarından olan Deşt-i Kerbela Olayı'nı sanki acısını duyarak anlatır. Basra'yı ve Körfez bölgesini gezer. Bağdad dönüşü Erbil, Süleymaniye, İmadiye, Musul, Nusaybin, Cizye, Mardin üzerinden Siirt'e gelir. Yol üzerindeki ecnas-ı mahlûkat hakkında geniş bilgiler verir. Bu bölgenin karmaşık insan yapısını anlatır. Yezidi, Halti, Keldani, Kürt ve Araplarla ilgili günümüze ışık tutacak geniş malumatlar verir. Yezidilerin inanç ve geleneklerine dair geniş bilgiler de içeren bu ciltte dünyada tek Mardin bölgesinde bulunan köpek mezarlığından söz eder.

Beşinci Cilt

Dördüncü ciltte son durağı olan Bitlis'ten alelacele kaçarak Siirt'e, oradan da Tokat üzerinden İstanbul'a geldi. Varna, Deliorman,

Bender'i dolaşıp tekrar İstanbul'a döner. Daha sonra bütün seyahatlerini paşalarla birlikte ve bazen de görevli olarak yapan seyyahımız, 51 yıl süren gezisi boyunca bir defa padişahın maiyetinde seyahate çıkmıştır. Sultan IV. Mehmed ile Marmara bölgesini gezdi. Kale-i Sultaniye ve Biga'yı görür, oradan yine Trakya'ya geçer. Sultan IV. Mehmed'in Celâlîlerin Anadolu'da kalan artıklarını temizlemek için çıktığı sefere padişahtan önce çıkmış ve ona yolda katılmıştır. Gerek ikinci ciltte ve gerekse bu ciltte Celâlîlerle ilgili bilgi verirken onların bazı konularda haklılıklarını ispat edecekmiş gibi bilgiler ve örnekler verdiğine tanık olmaktayız. Gerçi isyanın ve zulmün yanında değildir ancak bu bahane ile pek çok insanın Celâlîdir diye haksızlığa ve zulme uğradığını yazar. Hele bu ciltte masum bir genci kılıcın nasıl kesmediğini anlatır. Bu masum insanın hikâyesi kitabın sonunda Dördüncü Bölüm'de verilmiştir. Daha önce yaptığı Balkanlar gezisinden sonra bu sefer başladığı Avrupa gezisi yıllar boyu sürecek ve Kafkasya, Kırım, Romanya, Macaristan, Sırbistan, Adriyatik kıyılan, Arnavutluk, Yunanistan ve Girit, Avrupa kıtasındaki Osmanlı topraklarında gezip görmediği yer kalmayacaktır. Ayrıca Avusturya, Slovenya, Çek, Lehistan vs. gibi Osmanlı komşularının topraklarını da gezecek, hatta bazı yerlere tekrar tekrar gidecektir.

Bu ciltte gezdiği yerler: Bitlis, Van, Siirt, Tokat, Edincik, Kale-i Sultaniye, Gelibolu, Malkara, Edirne, Varna, Özü, Akkirman, Bender, Hotin, Silistre, Bükreş, Yaş, İshakçı, Erdel diyarı, yani Romanya toprakları, Niş, Belgrad, Saraybosna, Mastar, Banyaluka, Varat, Venedik illeri, Dodoşka ve İslovin (Slovenya), Üsküp, Manastır ve tekrar Erdel.

Altıncı Cilt

Seyahatname'nin 6. cildi neredeyse tamamen Macaristan'a aittir. Bu büyük coğrafyaya ait verdiği bilgiler Macarlar açısından çok önemlidir. Bugün pek çoğu tarihe karışmış köyler, kasabalar ve şehirler hakkında tek kaynak sayılabilir. Bu sırada Macaristan'da gezip görmediği yer kalmamıştır. Ayrıca Bahadır Giray Han ordusuyla İsveç, Danimarka ve Hollanda vilayetlerine sefere çıkmıştır. Arada, Mart 1662 tarihinde İstanbul'a dönmüş, 11 Mart 1663 tarihinden tekrar İstanbul'dan ayrılarak Ungurus Kızılelmasına doğru yola çıkmıştır. Bu arada Melek Ahmed Paşa'ya ait geniş bilgiler verir, Sultan I. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile evliliğini ve Paya'nın ölümünü anlatır.

Bu ciltte gezdiği yerler: Erdel, İskenderiye, Podgoriçe, İştib, Lofça, Vidin, Sirem, Ösek, Peçoy, Budin, Üstürgon [Estergon], Ciğerdelen, Holanda, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Foça, Dobra-Venedik, Nova, Mastar, Sigetvar, Zağreb, Kanije'dir. Evliya Çelebi bu ciltte hem Macaristan'ı, hem de Bosna şehirlerini gezmiş, Adriyatik kıyılarına kadar inmiştir.

Evliya Çelebi bu seyahat boyunca gezip görmüş, hem savaşın heyecanını, hem yenilginin acısını ve hem de galibiyetin sevincini yaşamıştır. Bizzat katıldığı savaşlara ait anlattığı hikâyeler de tarihin bu yıllarına ışık tutacaktır.

Yedinci Cilt

Evliya Çelebi, bu ciltte Kırım, Kafkasya, Ukrayna, Rusya ve Avrupa'yı konu edinmiştir. Elinizde bulunan bu yedinci cilt Kırım, Kafkasya, Kazan tarihi ile ilgili geniş bilgilere yer verir. Seyyahımız bu ciltte çok geniş yer tutan Avusturya seyahatinden sonra Karadeniz'in kuzeyine geçer. Bu bölgelere ait, özellikle gidilmesi, görülmesi zor olan bölgelerin tarihine ait değerli bilgiler verir.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ile pek çok savaşa katılır, Macaristan üzerinden Vezir Mehmed Paşa'nın elçilik heyetine katılarak Viyana'ya gider. Burada şimdiye kadar karşılaşmadığı ilginç olaylarla karşılaşır, bunları kimi zaman eleştiri olarak kimi zaman överek bize nakleder. Avusturya imparatorundan ferman alıp Avrupa'nın çoğu yerlerini gezer. Bu arada Hollanda ve Danimarka'ya kadar gittiğini anlatır.

Avrupa'dan dönüp Ukrayna üzerinden Kırım'a geçti. Kının Hanı ile Eflak Boğdan bölgelerinde savaşlara katılır.

Bu ciltte gezdiği yerler: Kanije, Eğri, Hatvan, Yanık, Viyana, Sonlok, Segedin, Çanad, Varat, Eflak-Bağdan, Bükreş, Ferahkirman, Moldova, Ukrayna, Gözlev, Balıklava, Kırım, Bahçesaray, Kefe, Çerkezistan, Kabartay, Tavustan, Dağıstan, Ejderhan, Kalmukistan, Saray, Kazan, Moskova, Azak, Azerbaycan'dır.

Sekizinci Cilt

Kırım'dan dönerek Edirne'de Sultan IV. Mehmed ile buluşur. Ava ve avcı kuşlara çok düşkünlüğüyle bilinen padişaha getirdiği çok değerli avcı kuşlarını verir. Sadaret Kaymakamı Kara Mustafa Paşa ile görüşüp konuştu. Kara Mustafa Paşa, çok merak ettiği Viyana ve Avusturya ordusu ile ilgili Evliya Çelebi'ye sanılar sorup bilgi aldı.

Kara Mustafa Paşa'nın Viyana seferini, gerçekleşmesinden 17 sene önce düşündüğü ve buna hazırlandığı bu görüşmedeki sorulardan ve konuşmalardan anlaşılmaktadır. Kara Mustafa Paşa ile Edirne karşılaşması Bölüm Üç'te verilmiştir.

Edirne'den sonra Gümülcine üzerinden Batı Trakya'ya geçip Atina'ya kadar uzanır. Bu arada Girit seferi için bölgeyi gezip asker sürücülüğü görevini yerine getirir. Ardından Girit Adası'nın fethine katıldı. Üç yıl sürecek olan bu uzun savaş sırasında hep Girit'te kaldı. Hanya daha önce Yusuf Paşa eliyle fethedilmişti. Adanın en önemli kalesi olan Kandiye fethedildikten sonra Mora yarımadasına geçip oradan Yunanistan'ın batı kıyılarını takip ederek Arnavutluk'a geçer ve oradan da Tekirdağ üzerinden İstanbul'a döner. Kandiye fetihnamesini de kendisinin kaleme aldığını yazar.

Dokuzuncu Cilt

Evliya Çelebi 6 ay İstanbul'da kalınca çok sıkılmış ve içine tekrar seyahat etme ateşi düşmüştür. Yaşının ilerlemesi dolayısıyla artık hac görevini de yerine getirmek istemektedir. Yine gördüğü bir rüya üzerine İstanbul'dan ayrılıp Mekke ve Medine yollarına düşer. Bildiğimiz kadarıyla Evliya Çelebi'nin İstanbul'u son görüşüdür. Zira hacdan dönüşte Mısır'a geçmiştir.

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Bursa üzerinden Kütahya'ya geçer. Kütahya yazarımızın ata yurdudur. Kendisi İstanbul'da doğmuştur ancak ailesi aslen Kütahyalı'dır. Şehrini gezip gördükten sonra Uşak üzerinden Manisa, İzmir, Aydın, Muğla, Denizli, Antalya, Karaman, Tarsus, Adana, Antep, Kilis, Halep, Şam, Kudüs, Sayda yolunu takip ederek Medine'ye ulaşır. Medine ve Mekke'de hac farizasını yerine getirdikten sonra hac kafilesiyle Mısır'a döner. Bu cilt bir nevi hac rehberidir. Birkaç Anadolu şehri sayılmayacak olursa seyyahımızın takip ettiği yol hac alaylarının gittiği yoldur. Kudüs'te, Medine'de ve Mekke'de nerelerin ziyaret edilmesi gerektiği, kimlerin nerelerde yatmakta olduğu, ziyaretin ve haccın uyulması gerekli olan kurallarını, dualarını ve adabını bir bir anlatmaktadır.

Onuncu Cilt

Mısır adasına aittir. Mısır adası ve Mısır kıtası diye tanımladığı bu yer Afrika'nın ekvatordan kuzeye doğru olan kısmıdır. Evliya güneyinin meskûn olup olmadığı hakkında fazla bilgi vermez. Bu cilt, özelde Mısır'ın tarihi ve genelde dünya tarihiyle birlikte

Afrika'nın yapısını anlatır. Bu 10. ciltte dünya devletleri tarihini özetlemiştir.

Evliya Çelebi, Seyahatnamenin 1. cildini İstanbul'a ve Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet yapısına ayırmıştır. Serinin bitiş cildi olan 10. cildi de İstanbul'dan sonra en önemli ve büyük yer olan Mısır'a tahsis etmiştir. Mısır'ın merkezi olan Kahire'nin tarihini, mimari yapılarını, tılsımlarını, halkının yapısını ve Mısır'ın esnaflarını geniş bir şekilde anlatır. Mısır'da, İstanbul'da ve Osmanlı devletinin diğer bölgelerinde olmayan mevlit geleneğini tanıtır. Mısır'ın çok köklü geleneklerinden olan yüzlerce mevlit törenini en ince ayrıntısına kadar bize anlatmaktadır.

Nil, Mısır'ın hayatıdır. Bu bir Arap sözüdür. Nil'in taşması ve bütün Mısır arazisini basıp bir göl haline getirmesi törenleri de bu 10. ciltte anlatılmaktadır.

Mısır'da olup da Anadolu topraklarında olmayan veya Anadolu ve Rumeli topraklarında yetişip de Mısır'da yetişmeyen ve bulunmayan yiyecekler, içecekler, bitkiler, ağaçlar, meyveler bir bir sayılmaktadır.

Mısır'ın ve Afrika' da gittiği bölgelerin toplumsal yapılarını, geleneklerini, göreneklerini, insanların yüz renklerini, inançlarını, işleri, güçleri ve kazançlarını anlatan yazarımız bugün çok zor bulunabilecek bilgileri günümüze aktarmıştır.

Mısır'ın eski ve yeni başkentlerinin yanında büyük şehirleri, limanları, çölleri, ovaları, dağları ve arklarıyla her şeyi yazılıdır. Ayrıca Nil'in kaynağına doğru yaptığı yolculukta bugün Sudan topraklarında kurulu o günkü devletleri, şehirleri, dönüşte Habeşistan üzerinden Somali, Cibuti ve Eritre'nin bulunduğu coğrafyayı da gezip tanıtmıştır. Bu son ciltle de görüyoruz ki büyük gezginimiz Evliya Çelebi çok sistematik ve planlı çalışmıştır.

Gezip Dolaştığı Yerler Büyük eseri Seyahatname ‘de defalarca ifade ettiği üzere; Rum, Arap ve Acem'de, İsveç, Leh, Polonya ve Çek'te 51 yıl boyunca 7 iklim ve 18 padişahlık yeri gezip dolaşmıştır. Gezip gördüğü kale sayısı ise 7.060, şehir sayısı ise 257'dir.

Bugün bu coğrafya üzerinde tam bağımsız veya federal olarak 40'dan fazla devlet kurulmuştur. Bunların büyük bir kısmı da Osmanlı Devleti'nden ayrılmadır. Bunlar harf sırası ile, Almanya, Arabistan, Arnavutluk, Avusturya, Azerbaycan, Bosna-Hersek,

Bulgaristan, Cibuti, Çek, Çeçenistan (F), Dağıstan (F), Eritre, Ermenistan, Filistin, Güney Sudan, Gürcistan, Habeşistan (Etopya), Hırvatistan, Irak, İran, İsrail, Kabartay-Balkarya (F), Karaçay-Çerkezya (F), Kalmukistan (F), Karadağ, Kenya, Kının (F), Kosova, Kuzey Sudan, Kuveyt, Lübnan, Macaristan, Makedonya, Mısır, Moldovya, Polonya, Romanya, Rusya, Somali, Slovakya, Slovenya, Suriye, Tataristan (F), Türkiye, Ukrayna, Ürdün, Yunanistan.

Ciltlere Göre Gittiği Şehirler ve Yılları

Birinci cilt: İstanbul (1630-1640)

İkinci cilt: Bursa (1640), İzmit (1640), Bartın (1640), Sinop (1640), Samsun (1640), Giresun (1640), Trabzon (1640), Rize (1640), Kırım (1640), Azak (1640), Anavarin (1645), Hanya (1645), Düzce (1646), Bolu (1646), Amasya (1646), Erzurum (1646), Nahçıvan (1647), Tebriz (1647), Erdebil (1647), Revan (1647), Gence (1647), Baku (1647), Tiflis (1647), Ahıska (1647), Ardahan (1647), Kars (1647), Bayburt (1647), Gürcistan (1647), Erzincan (1648), Gümüşhane (1648), Çorum (1648), Ankara (1648).

Üçüncü cilt: Eskişehir (1648), Konya (1648), Adana (1648), Hama (1648), Humus (1648), Şam (1648), Akka (1649), Filistin (1649) Yafa (1649), Gazze (1649), Halep (1649), Urfa (1649), Maraş (1649), Kayseri (1649), Aksaray (1649), Sivas (1649), Bitlis (1649), Muş (1649), Bingöl (1649), Çankırı (1650), Şumnu (1651), Rusçuk (1651), Silistre (1651), Köstence (1652), Sofya (1652), Edirne (1653).

Dördüncü cilt: Malatya (1655), Diyarbakır (1655), Mardin (1655), Batman (1655), Bitlis (1655), Van (1655), Urumiye (1655), Nihavend (1655), Hoy (1655), Isfahan (1655), Hemedan (1655) Kazvin (1655), Tahran (1655), Bağdad (1656), Basra (1656), Erbil (1656), Musul (1656).

Beşinci cilt: Siirt (1656), Tokat (1656), Varna (1656), Deliorman (1656), Bender (1657), İlvov (1657), Kiev (1657), Çanakkale (1659), Yaş (1659), Bükreş (1659), Niş (1660), Belgrad (1660), Tımışvar (1660), Saraybosna (1661), Zagrep (1661), Yenipazar (1661), Priştine (1661), Üsküp (1661), Köstendil (1661), Manastır (1661), Semendire (1661), Tuzla (1661), Tiran (1662), Podgoriçe (1662).

Altıncı cilt: Plevne (1663), Vidin (1663), Mohaç/Mihaç (1663), Estergon (1663), Uyvar (1663), Amsterdam (1663), Venedik Kalesi (1664), Zigetvar (1664), Kanije (1664), Zagrep (1664), Mostar Kalesi (1664), Budin Kalesi (1664).

Yedinci cilt: Karlofça (1665), Eğri (1665), Komaran (1665), Yanık (1665), Viyana (1665), Kişinev (1665), Gözleve (1665) Kırım'da, Bahçesaray (1665), Akmescid (1665), Sudak (1665), Kefe Kalesi (1665).

Sekizinci cilt: Dimetoka (1667), Ferecik (1667), Gümülcine (1667), Avrethisar (1667), Kavala (1667), Dırama (1667), Siroz (1667), Selanik (1667), Karaferye (1667), Alasonya (1667), Tırhala (1667), Atina (1667), Gördüs (1667), Kefalonya (1667), Anavarin (1667), Moton (1667), Koron (1667), Mizistre (1667), Anapoli (1667), Girit, (1667), Hanya (1667), Kandiye (1669), Sudak (1669), Mora (1670), Angili Kasrı (1670), Preveze (1670), Delvine (1670), Avlonya (1670), Elbasan (1670), Ohri (1670), İştib (1670), Tikveş (1670), Usturumça (1670), Tekirdağı (1670).

Dokuzuncu cilt: Kütahya (1671), Afyonkarahisar (1671), Uşak (1671), Manisa (1671), İzmir (1671), Aydın (1671), Denizli (1671), Muğla (1671), Isparta (1671), Antalya (1671), Karaman (1671), Adana (1671), Maraş (1671), Ayntab (1671), Kilis (1671), Halep (1671), Şam (1671), Trablus-şam (1671), Lazkiye (1671), Beyrut (1671), Sayda (1671), Kudüs (1671), Medine (1672), Mekke (1672).

Onuncu cilt: Kahire (1672), İskenderiye (1672), İsne (1672), İsvan (1672), Funcistan (1672), Habeşistan (1672), Sudan-Sennare (1672-1673), Kenya (1672-1673), Somali (1673), Eritre (1673), Cibuti (1673).

Evliya Çelebi belli bir süre içinde, özdeş zamanda geçen iki olayı, yerinde görmüş gibi anlatır, böylece zaman kavramını ortadan kaldırır. Seyahatname'de, yazarın gezdiği, gördüğü yerlerle ilgili izlenimler sergilenirken, başlı başına birer araştırma konusu olabilecek bilgiler, belgeler ortaya konur. Bunlar arasında öyküler, türküler, halk şiirleri, söylenceler, masal, mani, ağız ayrılıkları, halk oyunları, giyim-kuşam, düğün, eğlence, inançlar, komşuluk bağlantıları, toplumsal davranışlar, sanat ve zanaat varlıkları önemli bir yer tutar.

Evliya Çelebi insanlara ilgili bilgiler yanında, yörenin evlerinden, cami, mescid, çeşme, han, saray, konak, hamam, kilise, manastır, kule, kale, sur, yol, havra gibi değişik yapılarından da söz eder. Bunların yapılış yıllarını, onarımlarını, yapanı, yaptıranı, onaranı anlatır. Yapının çevresinden, çevrenin havasından, suyundan söz eder. Böylece konuya bir canlılık getirerek çevreyle bütünlük kazandırır.

Seyahatnamenin bir özelliği de değişik yöre insanlarının yaşama biçimlerine, davranışlarına, tarımla ilgili çalışmalarından, süs takılarına, çalgılarına dek ayrıntılarıyla geniş yer vermesidir. Eserin bazı bölümlerinde, gezilen bölgenin yönetiminden, eski ailelerinden, ileri gelen kişilerinden, şairlerinden, oyuncularından, çeşitli kademelerdeki görevlilerinden ayrıntılı biçimde söz edilir. Evliya Çelebi'nin eseri dil bakımından da önemlidir.

Yazar, gezdiği yerlerde geçen olayları, onlarla ilgili gözlemlerini aktarırken orada kullanılan kelimelerden de örnekler verir. Bu örnekler, dil araştırmalarında, kelimelerin kullanım ve yayılma alanını belirleme bakımından yararlı olmuştur.

Türkçenin bu dönemde ağız yapısı, kılık kıyafet düzeni, toplumsal farklılıklar, ibadet merkezleri, saraylar, konaklar ve daha pek çok detay eserde yerini almıştır. Gezdiği her yerin yemek kültürü hakkında da bilgi veren Evliya Çelebi, **44 çorba tarifinden 50 adet ekmek çeşidine** kadar yer vermiştir. 1848 yılında Mısır'da Müntehâbât-ı Evliya Çelebi ismi ile yayımlanan eser, 1896 yılında İkdam Gazetesi sahibi **Ahmed Cevdet Bey ve Necib Asım Bey** tarafından İstanbul'da basılmaya başlanmıştır. 1902 yılına dek 6 cilt basılmıştır. Daha sonra 7 ve 8. ciltler 1928 yılında basılmış, 9 ve 10 .ciltler ise 1935 ve 1938 yılları arasında tamamlanmıştır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi 2013 yılında, **UNESCO Dünya Belleği Listesi'ne eklenmiştir.**

ESERLERİNDEN ÖRNEKLER

"Hatırıma geldi: her kim Hoca Nasreddin'i ziyaret ederse, latifelerinden hatırına bazı şeyler gelip mutlaka güler, derler. İçimden: 'Acaba gerçek midir?' diyerek, şehir yolunun sol tarafından mezarlığa sapıp at ile doğru Hoca'nın kabrine vardım. Bir kere: "Esselâmü aleyküm yâ ehle'l-kubur" dediğimde, Hoca Nasreddin'in türbesi içinden de 'Ve aleyküm selâm ey cân-ı hümâm' diye bir ses gelince, atım ürküp iki ayağı üzere kalktı. Birden

fırlayarak mezarlık içine şahlanıp giderken, bir ayağı bir kabire girdi. Az kaldı ben kabir azabı çekecektim. Yine Hoca'nın türbesinden biri: 'Ağa sadakanızı veriniz de güle güle gidiniz. Beri geliniz beri' diye haykırdı. Meğer o türbedar imiş. Ben: '-Bre herif! Ben kabir ehline selam verdim, sen onlardan değil iken niçin selâm aldın?' diye birkaç akçe sadaka verdim. 'Var yardımcın Allah ola' diye dua eyledi. Doğrusu, bu hale kendim dahi güle güle geçtim gittim." (II. C. s.766)

Amansız Kâfiristan Vilayeti Olan İmansız Alman Diyârının Fetihleri Beyânındadır bölümünde Evliya; olayın başında şu kasideyi söylemektedir:

" Benâm-ı Hâlik ve Hayy-i kadîm ferd-i Yezdânî
Yarattı dân-ı kevneyni kodi cinniyle inşanı
Benî âdem edim-i arz içinde sâkin oldular
Hemen Hâbil ile Kaabîl'den biridir cengin olanı
Cenâb-ı Kibriyâ Hâbilliye evvel hitab edip
Cihad idip gaza eylen dedi Hâtif-i Rabbânî
Hemen sen de mücâhid-i fî sebilillâh olup sa'y et
Halâs olgil cehennemden yana ref'eyle nîrânı

Gel imdi dinle vasf-ı pür melâlın cümle küffârın
Denilmez kamu evsâfı kesilmez hadd-ü-pâyânı
Belî bu rûy-i dünyâda nice kavm-i nasârâ var
Velî İslâm kavmi fethedüptür cümle Yunânı
Hemîşe âl-i Osman sell-i seyf olup cihad eyler
Ne Çeh, ne Leh ne Moskor kor komaz İrân ve Tûrânı
Dağıldı her diyâra müşrikin ekser cüzam oldu
Nice bini esir olup gezer hâl-i perişânı
Kimi pâbeste ve dilhaste kimisi şkeste-bâl
Cefâdan her bir âlâsı unuttu kasr ve eyvânı
Alman ve Çehistan mülkünü urmağa emroldu
Hemen ol an müsellâh oldu cümle cünd-i Osmânî
Bu müşrikler ikilik vâdisinde kaldılar hayran
Dönerken durdu velhâsıl bozuldu çarh-ı mîzânı
Nice İslâm diyârın nehb idem derken o müşrikler
Murâdı olmadı hâsıl geruye döndü devrânı
Hemen ey Evliyâ cehd et kuvay-i kudretin varken

Demidir, durma uruş it budur âyin-i insanı
İlâhî her ne yire azmedersen yâverim olsun
Ricâlül gayb cündullah ile âyat-ı rahmâni
Yeter ettin duâyı Evliyâ durmâ gazâ eyle
Refikındır senin cümle kamu sâhib-i keremkânı." ***(Dağlı 2003 VI. C.s. 728-729)***

Amansız Küfiristan Vilâyeti, İmansız Alman Diyârının Fetihlerini Anlatır; başlığının bulunduğu bölüm, Evliyâ'nın 7. kitabında olmasına rağmen 6. kitabının yukarıda anılan bölümüyle çok yakınlık göstermektedir:

" Benâm-ı Hâlik ve Hayy-i kadîm ferd-i Yezdânî
Yarattı dân-ı kevneyni kadı cinniyle inşanı
Benî âdem edîm-i arz içinde sâkin oldular,
Hemen Hâbîl ile Kaabîl'den biridir cengin olanı
Cenâb-ı Kibriyâ Hâbîlliye evvel hitab edip
Cihad idin gazâ eylen dedi Hâlif-i Rabbânî
Hemen sen de mücâhid-i fî sebilillâh olup sa'y et
Halâs olgıl cehennemden yana ref'eyle nîrânı
Gel imdi dinle vasf-ı pür-melâlin cümle küffârın
Denilmez kamu evsâfı kesilmez hadd ü pâyânı
Belî bu rûy-i dünyâda nice kavm-i nasârâ var
Velî İslâm kavmi fethedüptür cümle Yunânı
Hemîşe âl-i Osman sell-i seyf olup cihâd eyler
Ne Çeh, ne Leh ne Moskof kor komaz İrân ve Türânı
Bihamdillah bu sal içre yöneldik Engerus üzre
Yakıldı tâk-ı kisrâsı kesildi bâğ u bostânı
Dağıldı her diyâra müşrikin ekser cüzâm oldu
Nice bini esir olup gezer hâl-i perişânı
Kimi pâbeste ve dilhoste kimisi şikeste-bâl
Cefâdan her bir âlâsı unuttu kasr ve eyvânı
Bu müşrikler ikilik vâdisinde kaldılar hayrân
Dönerken devri velhâsıl bozuldu çarh-ı mîzânı
Nice İslâm diyârın nehb idem derken müşrikler
Murâdı olmadı hâsıl geriye döndü devrânı
Hemen ol an müsellâh oldu cümle cünd-i Osmânî
Hemen ey Evliyâ cehdet kuvvâ vu kudretin varken

Demidir, durma uruş it budur âyin-i insânî
İlâhî her ne yire azmedersen yâverim olsun
Yeter ettin duâyı Evliyâ durmâ gazâ eyle
Refikındır senin cümle kamu sâhib-i kerem kâni.” ***(Dağlı 2003: VII.C.s.5-6)***

BİBLİYOGRAFYA

Evliya Çelebi, Seyahatnâme, VII, bk. Mukaddime.R. F. Kreutel, Ewlija Celebis Bericht über die Türkische grosbotschaft des Jahres 1665 in Wien, Wien 1956.a.mlf., "Neues zur Evliya Celebi Forschung", Isl., XLVIII (1971), s. 269-279.Barthold, İslâm Medeniyeti, s. 76, 235-236.A. Bombaci, La Letteratura Turca, Milano 1969, s. 399-407.Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, s. 132.Nail Tan, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Folklorik Dizin Denemesi, Ankara 1974.Nevzat Gözaydın, Evliyâ Çelebis Reise in Anatolien von Elbistan nach Sivas im Jahre 1650, Diss Mainz 1974.K. Kreiser, Edirne im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi: ein Beitrag zur Kenntnis der Osmanischen Stadt, Freiburg 1975.Evliya Çelebi in Diyarbekir (ed. Martin van Bruinessen - Hendrik Boeschoten), Leiden 1988.Yüksel Yoldaş Demircanlı, İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Ankara 1989.R. Mantran, XVI-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat (trc. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1991, bk. İndeks.R. Dankoff, An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectical and Foreign words in the Seyahatname, Harvard 1991.a.mlf., "The Languages of the World according to Evliya Çelebi", JTS, XIII (1989), s. 23-32.F. Taeschner, "Osmanlılarda Coğrafya", TM, II (1928), s. 301-302.J. Deny, "Les Pérégrinations du Muezzin Evliyâ Tchelebi en Roumanie (XVIIe siècle)", Mélanges Nicolas Iorga, Bucarest 1933, s. 201-215.Fuad Köprülü, "Mısır'da Bektaşilik", TM, VI (1939), s. 23-29.M. Cavid Baysun, "Evliya Çelebi'ye Dâir Notlar", a.e., XII (1955), s. 257-264.a.mlf., "Evliya Çelebî", İA, IV, 400-412. Orhan Şaik Gökyay, "Türkçede Gezi Kitapları", Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi, XXVII/258 (1973), s. 457-467.Karl Teply, "Evliya Celebi in Wien", Isl., LII/1 (1975), s. 125-131.P. A. Mac Kay, "The Manuscripts of the Seyahatname of Evliya Çelebi Part I: The Archetype", a.e., LII (1975), s. 278-298.Ulrich Haarman, "Evliya Celebis Bericht über die Altertümer von Gize", Turcica, VIII, Paris 1976, s. 157-230.Gunnar Jarring, "Evliya Çelebi ve Pire'deki Mermer Aslan", TTK Belleten, XLII/168 (1978), s. 775-779.Fahir İz, "Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi", BÜD, VII (1979), s. 61-79..Zeki Arıkan, "Evliya Çelebi'nin Elmalı-Alanya Yolculuğu", Türklük Araştırmaları Dergisi, sy. 4, İstanbul 1988, s. 185-213.Feridun Emecen, "Evliya Çelebi'nin Manisa'ya Dair Verdiği Bilgilerin Değeri", a.e., s. 215-223.Nejat Göyünç, "Evliya Çelebi'nin Mardin ve Yöresi Hakkında Yazdıkları", a.e., s. 225-227.Mustafa İsen, "Edebiyat Tarihimizin Kaynaklarından Evliya Çelebi Seyahatnamesi", a.e., s. 229-233..Ercüment Kuran, "XVII. Asır Anadolu Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Çelebi", a.e., s. 249-252.Yücel Özkaya, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Anadolu'daki Şehirlerin Ev, Mahalle Sayısı ve Ticaretleri", a.e., s. 253-282.Saim Sakaoğlu, "Evliya Çelebi'nin Naklettiği Efsanelerin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri", a.e., s. 283-291.İlhan Şahin, "Evliya Çelebi'nin Urfa Hakkında Verdiği Bilgilerin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi", a.e., s.

293-298.Mustafa Çetin Varlık, "Evliya Çelebi'ye Göre Kütahya ve Bu Bilgilerin Arşiv Belgeleri İle Karşılaştırılması", a.e., s. 299-308.J. H. Mordtmann - [H. W. Duda], "Evliy? ?elebi", EI2 (İng.), II, 717-720.Mahmut Ak, "Coğrafya [Osmanlılar Dönemi]", DİA, VIII, 65.Dankoff, Robert. "Is the Vatican Map of the Nile Evliya Çelebi's ?" III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri. 2011. 259-271; "Vatikan'daki Nil Haritası Evliya Çelebi'nin mi?" çev. Aslıhan Sheridan-Aksoy.age 273-285.Dankoff, Robert –Tezcan, Nuran. Evliya Çelebi'nin Nil Haritası: Dürr-i bî-mesîl în ahbâr-ı Nîl. YKY 2011.Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. (Hazırlayan: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman) Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1. Cild (2 Kitap Takım), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003 Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. 10. Kitap. Haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı. R. Dankoff. YKY 2007.Tezcan, Nuran. "Nil Haritası ile Seyahatname Arasındaki Paralellikler" III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri. 2011. 785-797.Tezcan, Nuran-Tezcan. Semih (2011). Doğumunun 400. Yılında Evliyâ Çelebi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2011.EK:Nil'in kaynağı olarak kabul edilen efsanevî ay dağı: Cebel-i Kamer.Nil II. Osmanlı'nın Afrika topraklarında sınır şehri olan İbrim'in güneyindeki şehirler: Kandi, Hafir-i Kebîr, Hafîr-i Sagîr, Narinte

Modern Macaristan'da Eger (Eğri) kentinde 2014'te yapılmış Evliya Çelebi anıtı

Heykeltıraş: Piros_Rostás_Bea

AHMED ŞEMSEDDİN KARAHİSÂRÎ
(Rahmetullâhi Aleyh)
(D.H. 874-M. 1468, Afyonkarahisar –V.H.963-M.1556- İstanbul-Sütlüce)

"şemsü'l-hat" ve Yâkūt-ı Rûm Bir Ekol sahibi, Osmanlı hattatı, aynı zamanda âlim veli, tevazu sahibi bir Hak dostu Mutasavvıf.

Ahmet Şemseddin KARAHİSÂRÎ Hazretleri, Bir Ekol sahibi, Osmanlı hattatı, aynı zamanda âlim veli, tevazu sahibi bir Hak dostu.

DOĞDUĞU YER VE KÜNYESİ

Ahmet Şemseddin Karahisârî; **H. 0874-M. 1468**, Afyonkarahisar'da dünyaya geldi. **H.963-M.1556-** İstanbul-Sütlüce Hakkın rahmetine kavuştu. Osmanlı hattatı.

Memleketine nispetle Ahmet Karahisârî ismiyle tanınmaktaysa da, asıl ismi Ahmet Şemseddin'dir.

EĞİTİMİ

İlk eğitimini memleketinde tamamladıktan sonra II. Bayezid devrinin ilk yıllarında ilim tahsili için İstanbul'a gittiği ve hayatının sonuna kadar İstanbul'da kaldığı bilinmektedir. İstanbul'da Halvetî şeyhlerinden Karamanlı İshâk Cemâleddîn Efendi'ye intisâb edip ona halife olmuş, medrese eğitimini tamamladıktan sonra da tümüyle tasavvufa yönelmiştir.

HOCALARI

Ahmed Karahisârî'yi hüsn-i hatla tanıştıran da, Şeyh Hamdullah'ın tilmizlerinden olan şeyhi olmuştur. Muhtemelen ilkyazı derslerini ondan aldıktan sonra, Esedullah Kirmânî'den yeniden aklâm-ı sitteyi öğrenmiştir. Ayrıca Yahya Sofi'den de istifade etmiştir. Diğer birçok Osmanlı hattatından farklı olarak Şeyh Hamdullah yöntemini değil Yakut-ı Mustasımi akımını benimsemiş ve bu üslubun en güzel örneklerini vermiştir. Sülüs ve Nesih yazının en güzel örnekleri kendisine aittir. Karahisari'nin bu üslubu ***"Yâkût-ı Rûm"*** diye anılmıştır. Üslubu sadece kendi öğrencisi olan birkaç hattat tarafından benimsenmiş ve diğer Osmanlı hattatlarınca pek ilgi görmemiştir. Bunun en önemli nedeni tüm Osmanlı hattatlarının piri olarak kabul edilen Şeyh Hamdullah'ın büyük tesiridir.

Ancak dönemin en büyük hattatı olan Şeyh Hamdullah'tan uzak durmuş ve kendine mahsus bir ekol yaratmayı tercih etmiştir. Bunda da başarılı olmuş ve ehl-i hiref hattatları arasına girerek, özellikle Kanuni Sultan Süleyman için nice eser vücuda getirmiştir.

Öte yandan bilhassa celi yazıdaki kudreti nedeniyle miri binalarda kullanılacak yazılar da ona sipariş ediliyordu. Mimar Sinan'ın eseri olan Haseki, Mihrimah Sultan ve Şehzade camilerindeki yazıların onun elinden çıktığı anlaşılmaktadır. Ehl-i tarik ve sofî-meşreb bir zât olduğundan, ömrünü mücerret bir şekilde geçirmeyi tercih etmiş olan Ahmed Karahisârî tüm dikkat ve mesaisini sanatına hasretmiş ve uzun bir yaşam sürmüştür.

En önemli yapıtı Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine yazmış olduğu ve halen Topkapı Müzesi'nde muhafaza edilen büyük ebattaki Kur'an-ı Kerim'dir. Diğer eserleri arasında Piyale Paşa Camii yazıları ve Süleymaniye Camii kubbe yazıları bulunmaktadır. Yine bu cami içerisindeki pencere üstü levhaları da kendisi ve öğrencileri tarafından yazılmıştır.

Tekniği ve yazıya getirdiği yenilikler bakımından Şeyh Hamdullah ve Hâfız Osman'la beraber en önemli üç Osmanlı hattatından biri olarak kabul edilir. Karahisari üslubunun temsilcileri arasında öğrencisi Hasan Çelebi (*Hasan b. Ahmed*) (ö. 1594), hocası kadar ünlü bir sanatkardır.

Karahisârî aklâm-ı sitteyi, Yâkūt el-Müsta'sımî ekolünün önde gelen temsilcilerinden olup Fâtih Sultan Mehmed zamanında bir grup

sanatkârla beraber İstanbul'a giderek yerleştiği tahmin edilen İranlı hattat Esedullah-ı Kirmânî'den meşketti. Şeyh Hamdullah'tan yazı meşketmiş olan Halvetiyye şeyhlerinden Cemâleddin İshak Karamânî'ye intisap ederek tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra hilâfet aldı. Müstakimzâde, onun ilk hat hocasının Fâtih devri hattatlarından Yahyâ Sûfî olduğunu kaydederse de (Tuhfe, s. 94) bu bilgi tarih bakımından doğru değildir. Bununla birlikte yazılarını inceleyerek ondan faydalanmış olması mümkündür. Yâkut Ekolü'nün önemli temsilcilerinden olan Esedullah Kirmânî'den başka, Sofî Yahya Efendi'den de istifâde etmiş olduğu nakledilmektedir. Şaşırtıcı olan, şeyhinin de hocası olmasına rağmen Şeyh Hamdullah ile yollarının kesişmemiş olmasıdır.

Eserlerine koyduğu ketebelerde de daima Esedullah-ı Kirmânî'yi hocası olarak belirtmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman zamanından günümüze ulaşan Muharrem, Safer ve Rebîülevvel 952 (1545) tarihli saray ehl-i hiref maaş defterinden, Karahisârî'nin kâtipler bölüğü içinde altıncı sırada 14 akçe yevmiye ile görev yaptığı ve saray ehl-i hiref cemaati içinde yer aldığı anlaşılmakta. ***(TSMA, nr. D. 9706/4),*** ancak saraydaki bu göreve ne zaman başladığı bilinmemektedir.

Aklâm-ı sitte özellikle sülüs ve nesih yazılar, Şeyh Hamdullah mektebinde satır nizamı ve harf güzelliği bakımından Yâkūt üslûbunu aşmış, Osmanlı zevkini ortaya koymuştu. Karahisârî ise Yâkūt el-Müsta'sımî üslûbunu yeni bir yorumla canlandırmış, ayrıca celî ve müsennâ yazılarda Fâtih devri hattatlarından Yahyâ Sûfî ve Ali b. Yahyâ Sûfî'nin yazılarını örnek alarak harf bünyesinde ve kompozisyonlarda daha güzel âhenge kavuşmuş, kendi adıyla anılan üslûbu ortaya koymuştur. Yâkūt tavrı onun harf ve kelimelere kazandırdığı biçim, oran, istif ve farklı sayfa tasarımlarıyla en güzel şekline ulaşmıştır. Yaptığı yeniliklerle pek çok sanatkârı etrafında toplayan Karahisârî kısa zamanda "şemsü'l-hat" ve Yâkūt-ı Rûm diye anılmaya başlanmış, büyük bir ustalık ve itina ile düzenlediği celî sülüs, muhakkak, müsennâ ve müselsel kompozisyonlar hattatlara örnek teşkil etmiştir. Sürekli yeni kompozisyon ve biçimler arayan Karahisârî, bir müzehhip hassasiyeti ve titizliğiyle altın mürekkeple yazdığı harflerin etrafını siyah mürekkeple, siyah mürekkeple yazdığı harfleri altın mürekkeple tahrirleyerek yazıya farklı bir estetik boyut

kazandırmıştır. Kahire Menyel Sarayı Hat Müzesi'nde bulunan bir kıtada çok ince siyah mürekkeple çizdiği nesta'lik levha bu hattı da bildiğini göstermektedir.

Bursalı hattat Şerbetçizâde İbrâhim Efendi ile Karahisârî'nin mektupla ve şiir yoluyla rekabet ettikleri bildirilmektedir. Şerbetçizâde Karahisârî'ye gönderdiği bir Farsça beyitte, ***"Yazının usulünü anlayan kâmil insan lâzımdır, yoksa Yâkūt şivesini her nâkıs bilemez"*** demiş, buna Karahisârî yine Farsça şiirle şu cevabı vermiştir: ***"İnsaflı insanın gözü gördüğü şeyi cam parçası da olsa inci sayar, hünerli insanın gözü ayıptan pak olur. Hünersizlere gelince onların ayıplamasından korkulmaz. Usturanın ağzı ne kadar keskin olsa kılı keser ama ortadan yaramaz."*** Bu çekişme, Şerbetçizâde'nin İstanbul'a gidip Karahisârî ile tanışmasından sonra aralarında samimi bir dostluğun kurulmasıyla neticelenmiştir.

Tezkirelerin verdiği bilgiler ve günümüze ulaşan eserlerinden dinî ve edebî ilimleri iyi seviyede öğrendiği, şiir söyleyecek kadar Arapça ve Farsça'ya vâkıf olduğu anlaşılan Karahisârî kendisine ait şu üç beyti bazı kıtalarında yazmıştır: ***"Ey hüsn-i hat ile feleğe baş yetiştiren / Bil kim vücûdum ayağın altında hâktir // Ger erişirse sana bu tâze hutûtumuz / Onlara dil uzatma sakın zehr-nâktir // Her hattı başka başka bahrdir deniz gibi / Kim satr mevc ü nokta ana dürr-i pâktir."***

TALEBELERİ

San'at yaşamı boyunca manevî evlâdı Hasan Çelebi, Ferhâd Paşa, Mütevellîzâde Derviş Mehmet Efendi, İbrahim Hüsnî Efendi, Amasyalı Mehmet Efendi, Hicâzî Süleyman Efendi ve Muhyiddîn Halife gibi çok sayıda hattat yetiştiren *Ahmed Karahisârî*'nin üslûbu, tilmizleri ve onların birkaç öğrencisi ile sınırlı kalmış ve Şeyh Hamdullah Üslûbu karşısında tutunamayarak, ne yazık ki tarihe karışmıştır.

Ancak bu durum, onun hüsn-i hattaki müstesna mevki'ne asla gölge düşürmez. Zira her dönemde sitayişle takdir edilmiş olan celî hattındaki kudreti, Mustafa Rakım Efendi'ye kadar Türk hat san' atındaki etkisini devam ettirmiştir.

Bursalı hattat Şerbetçizâde İbrâhim Efendi ile Karahisârî'nin mektupla ve şiir yoluyla rekabet ettikleri bildirilmektedir. Şerbetçizâde Karahisârî'ye gönderdiği bir Farsça beyitte, ***"Yazının usulünü***

anlayan kâmil insan lâzımdır, yoksa Yâkut şivesini her nâkıs bilemez" demiş, buna Karahisârî yine Farsça şiirle şu cevabı vermiştir: ***"İnsaflı insanın gözü gördüğü şeyi cam parçası da olsa inci sayar, hünerli insanın gözü ayıptan pak olur. Hünersizlere gelince onların ayıplamasından korkulmaz. Usturanın ağzı ne kadar keskin olsa kılı keser ama ortadan yaramaz."*** Bu çekişme, Şerbetçizâde'nin İstanbul'a gidip Karahisârî ile tanışmasından sonra aralarında samimi bir dostluğun kurulmasıyla neticelenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak çağını yaşadığı bir dönemde ortaya çıkmış olan Ahmed Karahisârî, sürekli yeni arayışlar peşinde koşarak, bilhassa sülüs ve celî yazılarının ağırbaşlı, fakat bir o kadar azâmetli terkibler vücuda getirerek Osmanlı hat san'atında, kendi adı ile anılan yeni bir ekol oluşturmayı başarmıştı. Özellikle Mimar Sinan'ın, inşa etmiş olduğu camilerde onun ve halifelerinin yazılarını tercih etmiş olması nedeniyle Kanunî Sultan Süleyman döneminin zirve ismi haline gelmiş idi.

Karahisari, Kanunu Sultan Süleyman için 62×41 cm ebadında Kur'an-ı Kerim yazmıştır. Süleymaniye Camii'nin kubbe yazılarını yazarken vefat edince yarım kalan kısmı öğrencisi Hasan Çelebi(ö.1594) tarafından tamamlanmıştır. Talebesi Hasan Çelebi daha sonra Edirne Selimiye camiinde de yazı yazmıştır. Talebelerinden bir diğeri olan Derviş Mehmed (ö.1592) Büyükçekmece Köprüsünün kitabe yazılarını yazmıştır. Tophane Kılıç Ali Paşa Camii'nin yazılarını yazan Yusuf Demircikulu (ö.1611) Karahisari tarzının son temsilcisidir.

ESERLERİ

Osmanlı öncesi hat sanatının en etkili üslubu olan Yâkut Ekolü'nün zarâfet ve dinamizmine kendi tarzında yeni bir soluk katarak, bu ekolün Anadolu'daki en önemli temsilcisi hâline gelen ***Ahmed Karahisârî***, hüsn-i hatta gösterdiği kudret sâyesinde daha sağlığında "*Yâkut-ı Rûm*" ve "*Şemsü'l-hat*" olarak şöhret kazanmıştı. Hakkında söylenen şu beyit, mahâretine delîl olması bakımından zikre şâyândır:

Hatt-ı hûb içre beyâza çıkaran kendözünü

Yazının Karahisarî'dir ağartan yüzünü

Gerçekten de eserlerindeki itina, hüsn-i hattı sâdece yazmadığına, aynı zamanda bir nakkaş gibi işlediğine işâret etmektedir. Özellikle kâğıd üzerine yazmış olduğu hatlarında altını cömertçe kullanmış olan Karahisârî'nin, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan en'amında, yazıyı sınırlamakta kullandığı tahrîrlerin ve bazen dolgu unsuru olarak kullandığı örgelerin zarâfeti, nakkaşlıkta da mahâret sahibi olduğuna ve en önemlisi, hattın başlıca melekelerinden olan sabra fazlasıyla mâlik olduğuna delîl teşkil etmektedir.

Sürekli yeni arayışlar peşinde koşan, bilhassa sülüs ve celî yazılarının ağırbaşlı, fakat bir o kadar azâmetli terkiblerindeki zarâfet ile Osmanlı hat sanatında, kendi adı ile anılan yeni bir ekol oluşturmayı başaran Ahmed Karahisârî'nin, Kanunî Sultan Süleyman için muhakkak ve nesih hat ile yazdığı muhteşem **Kur'an-ı Kerîm** ile Ehl-i Hiref Teşkilâtı'na dahil edilerek, sultanın iltifâtına dahi nâ'il olması, hüsn-i hattaki kudretinin büyüklüğüne delîldir. Halen Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bu **Kur'an-ı Kerim**'in, Kültür Bakanlığı tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır.

Karahisârî aklâm-ı sittede mushaf, en-'âm, dua mecmuası ve murakka' olarak pek çok eser vermiştir. Kanûnî Sultan Süleyman için yazdığı mushaf-ı şerif yazısı, tezhibi, cildi ve ebadı ile devrinin medeniyet seviyesini aksettiren en ünlü eseridir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bu mushaf (Hırka-i Saâdet, nr. 5) 61,5 × 42,5 cm. ebadında, âharlı ve vassâleli 300 varak olup ketebe kısmı boş bırakılmıştır. Ancak yazı üslûbu ve vakıf kaydından mushafın Karahisârî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf kaydında mushafın hazinede saklandığı, Sultan II. Mustafa tarafından 1107'de (1696) tilâvet olunmak üzere Hırka-i Şerif Odası'na vakfedildiği belirtilmiştir.

Mushafın metni, aklâm-ı sittenin karışık olarak kullanıldığı Yâkūt tertibi diye bilinen her sayfada ilk satırı muhakkak, beş satırı nesih, bir satırı sülüs, beş satırı nesih, son satırı muhakkak hatla düzenlenmiş, sülüs ve muhakkak satırlara göre nesih satırlar kısa tutulmuştur. Bu mushaf saray nakışhânesinde sernakkaşın yönlendirme ve kontrolünde vassâl, tarrâh, cetvelkeş, altın ve renk hazırlayan sanatkârlar kadrosunun uzun süren âhenkli çalışmasının bir şaheseridir.

Tezhipte Kara Memi üslûbu büyük bir başarı ile uygulanmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde III. Murad dönemine ait 12 Ramazan 992 (17 Eylül 1584) ve 25 Receb 1001 (27 Nisan 1593) tarihli Ahmed Karahisârî Mushaf-ı Şerîfi Masraf Defteri'nden, III. Murad'ın saltanatı yıllarında da mushafın tezhip ve cilt işlerine devam edildiği, III. Mehmed döneminin ilk yıllarına ait 27 Ramazan 1004 (25 Mayıs 1596) tarihli bir filori defterinde tezhip ve ciltlenmesinde emeği geçen sanatkârlara verilen in'âmâttan bu tarihlerde mushafın tezhip ve cilt işlerinin tamamlandığı, Ali Çelebi, Usta Câfer, Nakkaş Hasan ve Nakkaş Mustafa'nın mushafın tezhip ve cilt işlerinde önemli rol oynadıkları anlaşılmaktadır. ***(Meriç, s. 58, 66-68).***

Geçmişte örneği bulunmayan incelikle ve zengin bir üslûpla tezhip edilmiş olan Mushaf'ın zahriyesi yuvarlak madalyon şeklindedir; ilk iki serlevha ile son iki sayfası sıvama tezhiplidir. Farklı düzenlemede iki sayfadan sonra varak 5b'den mushafın sonuna kadar her sayfa dört koltuk tezhiplidir. Toplam 2360 karşılıklı gelen koltuğun deseni yer yer aynı olmakla beraber farklı tasarım ve renklendirme yazı güzelliğiyle birleşmiştir. Salbekli şemseli, köşebend ve geniş bordürlü, miklebli siyah deri ciltli olan Mushaf'ın 1981'de İtalya'da, 2000 yılında Ankara'da Kültür Bakanlığı tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır. Bu yayımda Mushaf'ın boyutu küçültülmüştür (48 × 33 cm.).

Karahisârî'nin bundan başka Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kıtaları (Emanet Hazinesi, nr. 2116, 2199; Hazine, nr. 2299), bir murakka' (III. Ahmed, nr. 3654) ve bir en'âm-ı şerifi (Emanet Hazinesi, nr. 416) vardır. En'âm-ı şerif 29,4 × 20,4 cm. boyutlarında, yetmiş dokuz varak âharlı ve âbâdî kâğıda nesih hatla 961'de (1554) yazılmış olup siyah deri ciltlidir.

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde de Karahisârî'nin çeşitli eserleri bulunmaktadır. Bunlardan sanatının olgunluk döneminde yazdığı bir en'âm-ı şerif (nr. 1443), I. Mahmud'un kütüphanesinden 31 Mart 1330 (13 Haziran 1914) tarihinde müzeye intikal etmiş, 50 × 34 cm. boyutlarında, on altı varaktır. Varak 2b'de kare şeklinde kûfî hatla dört defa "elhamdülillâh", altında siyah mürekkeple, çok yaygın olan ünlü müselsel besmelesi, bunun altında satrançlı kûfî kare biçiminde İhlâs sûresi, 3a'da sanat kudretini gösteren müselsel "el-Hamdü li-veliyyi'l-hamd" kompozisyonu yer alır. 3b'den 12b'ye kadar her

sayfada on üç satır muhakkak, nesih, sülüs hatlarla En‘âm sûresi yazılmıştır. 13a’da muhakkak hatla en‘âm bitirme duası, 13b’de ketebesi vardır. Diğer sayfalarda muhakkak reyhânî hatla seçme hadislerle Bûsîrî’nin Ḳaṣîde-i Bürde’sinden bir beyit bulunmaktadır. Açık kahverengi, şemseli, miklebli ve meşin ciltlidir.

Büyük bir sabır, disiplin ve sanat gücünün mahsulü olan Yâsîn-i şerif (nr. 2649), 14 Nisan 1935 tarihinde Üsküdar Mevlevîhânesi şeyhi Ahmed Remzi Efendi tarafından müzeye hediye edilmiştir. 47 × 30 cm. boyutlarında on dört varak olup alttan ayırma şemseli, miklebli, koyu vişne renginde yıpranmış meşin ciltlidir.

23 Kânunuevvel 1329’da (5 Ocak 1914) Süleymaniye Türbesi’nden müzeye intikal eden Mushaf (nr. 400) 27 × 20 cm. boyutlarında, 908 sayfa, her sayfada on bir satır nesih hatla 933’te (1527) yazılmış, ketebeli, vassâleli, zahriye, serlevha ve sûre başları, cüz, hizip, aşır, secde gülleri tezhiplidir. Koyu kahverengi, şemseli, miklebli, köşebentli ve deri ciltlidir. Karahisârî’nin aynı müzede 940 (1533-34) ve 954 (1547) tarihli ketebeli iki murakkaı (nr. 1438, 2466), meşhur hattatların yazıları bulunan körüklü toplama bir murakka‘ içinde (nr. 2499) ketebeli 960 (1553) tarihli dört kıtası vardır.

Süleymaniye Kütüphanesi’nde kayıtlı iki en‘âm-ı şerif de (Ayasofya, nr. 19; Süleymaniye, nr. 5) Karahisârî’nin bilinen güzel eserlerindendir. En‘âm 20 × 14 cm. boyutlarında, yirmi dört varak, 1b, 2a sülüs, nesih, diğer sayfalar dokuz satır nesihle yazılmış, ketebeli ve 949 (1542) tarihlidir. Metin etrafına altın cetvel ve siyah tahrir çekilmiş olup duraklar tezhiplidir. Şemseli, miklebli, vişneçürüğü renginde deri ciltlidir. Aklâm-ı sittenin kullanıldığı diğer en‘âm da sayfa düzenlemesi ve hatların güzelliğiyle nâdide bir eserdir. 24,7 × 17 cm. boyutlarında, ketebeli, on dört varak, 9b’ye kadar bir satır muhakkak, sekiz satır nesih, bir satır muhakkak, 9b bir satır muhakkak, beyzî bir form içinde, ince nesihle on sekiz satır olarak düzenlenmiştir. Aynı kütüphanede (Süleymaniye, nr. 15) tokça sülüs, sülüs ve nesih hatlarla yazılmış ketebeli, temrin mahiyetinde bir kıtası da mevcuttur. Kıtanın sağ köşesinde bizzat Karahisârî tarafından nazmedilmiş üç Türkçe beyit yer almaktadır.

Karahisârî’nin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde 963’te (1556) yazdığı ketebeli bir mushaf-ı şerifi bulunmaktadır (AY, nr. 6714). Yâkūt üslûbunda yazdığını belirttiği bu mushaf 14,5 × 9,7 cm.

boyutlarında, 303 varaktır. Her sayfada on üç ince nesih satır vardır. Serlevha, sûre başı, cüz, hizip ve secde gülleri tezhipli, metnin etrafına altın cetvel ve siyah tahrir çekilmiş, duraklar tezhiplidir. Miklebli, şemseli, mor deri ciltlidir.

Afyonkarahisar Müzesi'ndeki (E1. 6) 28 × 20 cm. boyutlarında, 941 (1534) tarihli, ketebeli, sülüs hurufat meşk murakkaı Karahisârî'nin günümüze ulaşmış güzel eserlerindendir.

Süleymaniye Camii kubbe yazıları ile (Fâtır Suresi,41 ayet) sağlığında yazdığı, fakat bugün mevcut olmayan kabir kitâbesi de Karahisârî'nin bilinen celî yazılarıdır.

Süleymaniye Camii kubbe yazıları zamanla bozulduğundan Sultan Abdülmecid döneminde Abdülfettah Efendi tarafından terkibi aynen korunarak Râkım tavrında yeniden yazılmıştır. Müstakimzâde, Karahisârî'nin ölümünden yirmi bir yıl sonra inşa edilen Piyâle Paşa Camii'ndeki âyetle (ez-Zümer Suresi,73 ayet) yine ölümünden otuz iki yıl sonra vefat eden Mimar Sinan'ın kabir ve sebilinin yazılarının da Karahisârî'ye ait olduğunu kaydetmektedir. Bu yazılar muhtemelen Karahisârî'nin yazı kalıplarından istifade edilerek talebeleri tarafından yazılmıştır.

Ayrıca 970'te (1562) Yedikule İmrahor İlyas Bey Camii yakınında bulunan Uşşâkī Dergâhı Çeşmesi'ndeki taşa hakkedilmiş celî yazılarla girift müselsel kelime-i tevhidin ketebesiz olmakla beraber üslûbu bakımından Karahisârî'ye ait olduğu tahmin edilmektedir.

Karahisârî'nin aklâm-ı sittede açtığı çığır bir asır içinde yerini Şeyh Hamdullah mektebine bırakmakla birlikte celî ve müsennâ yazılardaki tesiri Mustafa Râkım'a kadar devam etmiştir. Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camii yazılarının hattatı Demircikulu Yûsuf Efendi, Karahisârî tavrının en ünlü temsilcisidir. Bilinen talebeleri arasında evlâtlığı Hasan Çelebi de ünlü bir hattattır. İstanbul Süleymaniye ve Edirne Selimiye camilerinin taşa hakkedilmiş kitâbeleri ve çini üzerinde işlenmiş celî yazılarının hattatı olan Hasan Çelebi, bir müddet hocasının yazı tarzını devam ettirdikten sonra Şeyh Hamdullah ekolünü benimsemiş, bu yolda da güzel eserler vermiştir. Ferhad Paşa, Büyükçekmece Köprüsü kitâbe yazılarının hattatı Derviş Mehmed (Karahisârî Dervişi), Kâtib ve Muhyiddin Halîfe Karahisârî'nin önde gelen talebelerindendir.

TASAVVUFLA İLGİSİ

İbtidâ'î eğitimini memleketinde tamamladıktan sonra medrese eğitimi almak için gittiği İstanbul'da, Halvetî şeyhlerinden Karamanlı İshâk Cemâleddîn Efendi'ye intisâb edip ona halife olmuş, medrese eğitimini tamamladıktan sonra da tümüyle tasavvufa yönelmiştir.

Ehl-i tarikat ve sofî-meşreb bir zât olup mücerret bir hayat geçirmiş olan ***Ahmed Karahisârî*** tüm dikkat ve mesaisini san'atına hasretmişti. Onu tanıma şerefine nâ'il olanlar, uzun boylu, zayıf yapılı, temiz esvâblı ve nur gibi temiz sakallı olarak betimlemekte, Arapça ve Farsça'ya vâkıf, elsine-i selâsede şi'ir söylemeye muktedir olduğunu nakletmektedir. Tezkirelerde Karahisârî'nin tasavvuf ahlâkının canlı bir örneğini teşkil ettiği, zâhidâne, mütevazı ve sade bir hayat yaşadığı, şiir ve terzilikte de hüner sahibi bir sanatkâr olduğu kaydedilmektedir.

VEFATI

Uzun ve verimli bir yaşam sürdükten sonra **Doksan yaşlarında** 1556 yılında şu fâni dünyadan göçüp giden ***Ahmed Karahisârî***, ömrü boyunca hizmetinde kusur etmediği pîri İshâk Cemâleddîn Halvetî'nin Sütlüce'deki dergâhına defnedilmiştir. Bugün mevcut olmayan mezartaşı kitâbesini bizzat kendisinin kaleme aldığı, tarihini ise evladlığı Hasan Çelebi'nin attığı mervîdir. Vefâtına Hüdâî Mustafa Efendi ***"göçdü hayfâ Karahisârî-i*** **pir(963)** ***"*** tarihini düşmüştür.

Türbede; Şeyh İshak Cemaleddin Karamani Halveti ile Hazreti Ahmed Şemseddin Karahisari ve diğer önemli zatların bulunduğu 6 büyük Şeyh halifesi, aile efradı ve müridanlar metfundur. Türbe zamanla ihmal ve mezar taşı soyguncularının hışmına uğramış bugün bakım ve tamire ihtiyacı vardır.

Şeyh İshak Cemaleddin Karamani Hazretleri.15'nci yüzyılın en önemli halveti Şeyhlerinden birisidir. Şeyh Hamdullah'ın talebesi olan bir hattat kendisi. Aynı zamanda Yavuz Sultan Selim'in kudretli veziri hat da Kanuni'nin ilk dönemdeki sadrazamı olan Piri Mehmet Paşa'nın da amcası. Kendisi dönemin en büyük âlim ve velilerindendir. İstanbul'da 3 yerde tekkesi vardır. Zeyrek, Fındıkzade ve Sütlüce'de.Rabbim rahmetiyle muamele eylesin. Cennetteki derecesini A'li kılsın. Âmin.

Mezar taşında: Beyt:

Hatt-ı hûb içre beyâza çıkaran kendi özini

Yazınun Karahisârî'dür ağardan yüzini

Hüdâyî Mustafâ Efendi dahi rıhletlerine bu mısra'ı târih eylemiştir:

Göçdi hayfâ Karahisârî-i pir (963)

Ahmed Karahisari'nin Türkiye Müzelerindeki Eserleri

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, mushaf-ı şerif (Hırka-i Saâdet, nr. 5) Kanûnî Sultan Süleyman için yazılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, kıta (Emanet Hazinesi, nr. 2116)

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, kıta (Emanet Hazinesi, nr. 2199)

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, kıta (Hazine, nr. 2299),

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, murakka (III. Ahmed, nr. 3654)

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, en'âm-ı şerif H. 961/M. 1554, (Emanet Hazinesi, nr. 416)

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, En'âm-ı şerif (nr. 1443),

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Yâsîn-i şerif (nr. 2649), Üsküdar Mevlevîhânesi şeyhi Ahmed Remzi Akyürek tarafından hediye edilmiştir

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, mushaf-ı şerif, H. 933/M. 1527 (nr. 400) Süleymaniye Türbesi'nden alınmıştır.

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Murakka, H. 940/M. 1533-1534 (nr. 1438)

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Murakka, H. 954/M. 1547 (nr, 2466),

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Murakka, H. 960/M. 1553, (nr. 2499) meşhur hattatların yazıları bulunan körüklü toplama bir murakka' içinde ketebeli dört kıtası vardır.

Süleymaniye Kütüphanesi, En'âm-ı şerif, H. 949/M. 1542 (Ayasofya, nr. 19)

Süleymaniye Kütüphanesi, En‘âm-ı şerif (Süleymaniye, nr. 5)

Süleymaniye Kütüphanesi, Kıt’a (Süleymaniye, nr. 15)

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Mushaf-ı şerif, H. 963/M. 1556 (AY, nr. 6714)

Afyonkarahisar Müzesi, Sülüs hurufat meşk murakka’ı, H. 941/M. 1534, (E1. 6)

BİBLİYOGRAFYA

TSMA, nr. D. 9706/4; Ârifî Fethullah Çelebi, Süleymannâme (nşr. Esin Atıl), New York 1986, s. 31, 41, 64; Sâî, Tezkiretü’l-bünyân (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1315, s. 61; Mehdî Beyânî, Ahvâl ü Âṣâr-ı Ḫoşnüvîsân, Tahran 1363 hş., IV, 17, 18; Âlî, Menâkıb-ı Hünerverân, s. 25; Gülzâr-ı Savâb, s. 59, 60; Evliya Çelebi, Seyahatnâme, I, 151, 152; Suyolcuzâde, Devhatü’l-küttâb, s. 9-10; Ayvansarâyî, Hadîkatü’l-cevâmi‘, s. 302; Müstakimzâde, Tuhfe, s. 94; Habîb, Hat ve Hattâtân, İstanbul 1305, s. 84-85; Sicill-i Osmânî, II, 162; Osmanlı Müellifleri, I, 145; Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı, İstanbul 1953, s. 24; Rıfkı Melûl Meriç, Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları, Ankara 1953, s. 58, 66-68; Süheyl Ünver, Hattat Ahmed Karahisarî, İstanbul 1964; Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), Ankara 1979, II, 184, 187; M. Uğur Derman, Türk Hat Sanatının Şâheserleri, İstanbul 1982, lv. 7, 8; Aptullah Kuran, Mimar Sinan, İstanbul 1986, s. 88; İslâm Kültür Mirasında Hat San‘atı (haz. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 195; Ali Alparslan, Ünlü Türk Hattatları, Ankara 1992, s. 49-64; Filiz Çağman, “Ahmed Karahisarî’ye Atfedilen Ünlü Kur’ân-ı Kerîm”, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1995, I, 521-527; Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul 1999, s. 109-113; Kemal Çığ, “Hattat Ahmed Karahisarî”, Tarih Dünyası, I/6, İstanbul 1950, s. 234, 235; Midhat Sertoğlu, “Sütlüce ve Üç Hattat Mezarı”, Hayat Tarih Mecmuası, sy. 3, İstanbul 1977, s. 13-17; Atilla Çetin, “İstanbul’da Tekke, Zaviye ve Hankâhlar Hakkında 1199/1784 Tarihli Önemli Bir Vesika”, VD, XIII (1981), s. 589.Sicill-i Osmanî, III, s. 162; MeşhurHattatlar, ss. 107-112; Menâkıb, s. 25; Gülzâr-ı Savâb, ss. 59-60; Devhâtü’l-küttâb, ss. 9-10; Tuhfe-i Hattâtîn, s. 94; Hat ü Hattâtân, ss. 84-85; FâtihDevri, s. 24; Süheyl .Ekrem Hakkı Ayverdi / Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı (s. 24, 1953), Rıfkı Melûl Meriç / Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları (s. 58-66-68, 1953), Süheyl Ünver / Hattat Ahmed Karahisarî (1964), Ömer Lütfı Barkan / Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı 1550-1557 (1979), M. Uğur Derman / Türk Hat Sanatının Şaheserleri (1982), Ali Alparslan / Ünlü Türk Hattatları (s. 49-64, 1992), Muhittin Serin / Hat Sanatı ue Meşhur Hattatlar (s. 109-113, 1999) - Muhittin Serin / TDV İslam Ansiklopedisi (C. 24, s. 421-424, 2001), İhsan Işık / Ünlü Sanatçılar (Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 5, 2013) - Encyclopedia of Turkey’s Famous People (20

TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDİ
(Rahmetullâhi Aleyh)
(D.H.14 Rebiülevvel 901-M. 2 Aralık 1495. Bursa- V.H.30 Receb 968-M.16 Nisan 1561-İstanbul)

Fıkıh Bilgini, Kelam Bilgini, Tefsir Bilgini, Hattat, Âlim, Veli, Mutasavvuf. Osmanlı Devleti'nin ilk bilim tarihçisi ve ilk ansiklopedi yazarı.

DOĞDUĞU YER AİLESİ VE KÜNYESİ

Osmanlı'da birçok âlim yetiştiren aileden gelen Ahmet'in dedesinin Hayreddin Halil'in Taşköprü'deki Muzafferiye Medresesi'nde müderrislik yapmış olması nedeniyle ailesi Taşköprülüler olarak tanınmıştı. Kendisine bu nisbenin verilmesi, İstanbul'un fethedildiği 857 (1453) yılında Taşköprü beldesinde doğan babası Mustafa bin Halîl dolayısıyladır.

İsmi, Ahmed bin Mustafa'dır. Lakabı Usâmeddîn, künyesi Ebü'l-Hayr'dır. Taşköprü-zâde diye meşhûr olmuştur. ***Hicri, 14 Rebiülevvel 901.Miladi, 2 Aralık 1495, Bursa'da doğdu.*** Babası Muslihuddîn Mustafa Efendi, Yavuz Sultan Selîm'in hocası olup, 935 (m. 1528)'de vefât etti.

Osmanlı Devleti'nin ilk bilim tarihçisi ve ilk ansiklopedi yazarıdır. Divan şairi, Fıkıh Bilgini, Kelam Bilgini, Tefsir Bilgini, Hattat, Osmanlı âlimi.

Osmanlı ulemasından olan Taşköprülüzade Ahmet Efendi, Biri "ilimler"i, diğeri ise "bilginler"i konu edinen eserleri kaleme almıştır. İlimleri ele alan cildi *Miftâhü's-Sa'âde*, bilginleri konu edinen cildi ise *Şakâyık-i Nu'mâniyye* adını taşımaktadır. Hicri, 30 Recep 968.Miladi, 16 Nisan 1561, İstanbul'da vefat etti.

EĞİTİMİ VE HOCALARI

Babası Taşköprizâde nisbesiyle anılan Muslihuddin Mustafa Efendi'dir. İlk çocukluk yıllarını Bursa'da geçirdi; Taşköprü-zâde Ahmed Efendi, ilim ehlinden bir zâtın oğlu olduğu için, küçük yaşından i'tibâren ilim öğrenmeye başladı, ilk tahsilini babasından yaptıktan sonra, medreseye Arabca öğrenmekle ve lügat ezberlemekle başladı. daha sonra Ankara'da Akmedrese müderrisi olan babasının yanına gitti, burada Kur'an'ı ezberledi. Babasının Üsküp'e tayin edilmesi dolayısıyla Bursa'ya döndü. Ardından babası onu ve kardeşi Nizâmeddin Mehmed'i İstanbul'a "Yetim" lakabıyla tanınan ***Alâeddin Efendi***'nin yanına götürdü. Ondan, sarf ilmine dâir; Maksud, Merâh ve İzzî, nahiv ilmine dâir; Avâmil, Misbâh ve Kâfiye ile bunun şerhlerinden Vâfiye, Hârûniye ve Elfiye adlı eserleri okudu. Daha sonra Bursa Molla Hüsrev Medresesi'nde müderrislik yapan amcası ***Kıvâmüddîn Kâsım***' yanında kardeşiyle birlikte tahsiline devam etti, fakat kardeşi burada vefat etti. Amcasından; sarf, nahiv, lügat ve bunların kaidelerinden bahseden Dav-ül-Misbâh, mantıktan; Îsâgûcî, Hüsâm ve Şemsiye şerhini okudu. Akâid ve kelâm ilmine dâir Hâşiye-i Tecrîd adlı eseri dayısından okudu. Miftâh şerhini ***Fenârî-zâde Muhyiddîn Çelebi'***den, Mevâkıf şerhini ***Seydî Muhyiddîn Efendi'***den okudu. ***Tunuslu Şeyh Mehmed Megûşî***'den; Sahîh-i Buhârî ve yine hadîs ilmine dâir Kâdı Iyâd'ın Şifâ'sını okudu. Münâzara ilmini öğrenip, bu âlimlerden icâzet aldı.

Bu ilimlerin yanında, diğer aklî ve naklî ilimleri de tahsil edip bitirdikten sonra, her fende değerli bir âlim oldu. Medresede sarf-nahiv okuduktan sonra, Ahmed Efendi, babasının Amasya Hüseyniye Medresesi'ne tayin edilmesi üzerine Amasya'ya giderek onun yanında öğrenimini sürdürdü. Dayısının yanı sıra ***Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed Kocevî, Mahmûd b. Kadızâde-i Rûmî, Muhammed et-Tûnisî gibi âlimlerden ders aldı ve tahsilini tamamladı.***

Yavuz Sultan Selim Hân zamanında Anadolu kadıaskeri olan Serdefter Efâdıl Seyyidî Efendi'nin yanında mülâzim (stajyer) olarak

vazîfe yaptı. İcâzet alıp, 925 (m. 1519) senesinde, Dimetoka'da Oruç Paşa Medresesi'ne müderris olarak ta'yin olundu. 933 (m. 1526) senesinde, İstanbul'da Hacı Hüseyn-zâde Medresesi'ne nakl olundu. 936 (m. 1529) senesinde, Üsküp'de İshak Bey Medresesi'ne müderris oldu. 942 (m. 1535) senesinde, Kalenderhâne Medresesi'nde müderris olarak vazîfelendirildi. 944 (m. 1537) senesinde, Paşa-zâde yerine Atîk Mustafa Paşa Medresesi'ne nakl edildi. 945 (m. 1538) senesinde, Edirne Üçşerefeli Medresesi'nde ilim tedrisiyle vazîfelendirildi. 946 (m. 1539)'da Sahn-ı semân medreselerinden birine terfi ettirilip, 951 (m. 1544) senesinde Arab-zâde Abdülbâkî Efendi yerine Edirne Bâyezîdiyye Medresesi müderrisliğine, 952 (m. 1545)'de Bursa kadılığına ta'yin edildi. Bu vazîfede iki yıl kadar kaldıktan sonra, 954 (m. 1547) senesinde tekrar Sahn-ı semân Medresesi müderrisliğine iade edildi.Ve 958'de (1551) İstanbul kadısı oldu.

İlim tedrisi esnasında uzun müddet; kelâm ilmine dâir; Hâşiye-i Tecrîd ve Şerh-i Mevâkıf, belagat ilmine dâir; Mutavvel ve Miftâh şerhini, Ferâiz ilmine dâir; Seyyid Şerîf Cürcânî'nin ferâiz şerhini, usûl-i fıkıhla ilgili; Tenkîh, Tavzih ve Telvîh adlı eserleri, fıkıh ilmine dâir, Hidâye'yi, hadîs'ten; Mesâbih, Meşârik ve Sahîh-i Buhârî'yi, tefsîrden; Kâdı Beydâvî tefsîrini okuttu.

İstanbul kadılığını üç sene müddetle şerefle, adâlet ve doğrulukla yürütürken, 961 (m. 1554) senesinde gözleri görmez olduğundan dolayı, kadılık vazifesinden emekli oldu. Görevini Niksârî-zâde'ye bıraktı.

Geriye kalan ömrünü daha önce yazdığı eserleri temize geçmekle ve yeni eserler kaleme almakla geçirdi. Bu bakımdan denilebilir ki onun âmâ olması şahsi yaşantısı için talihsiz bir olay, Türk-İslam kültür hayatı için ise hayırlı sonuçlar doğuran bir hadise olmuştur. Kendi evine çekilip; ibâdet ve tâatle, yazdığı eserlerini temize çektirmekle meşgûl olduğu sırada vefat etti.

VEFATI

Vefâtına yakın hasta olunca, helâlleşmek üzere gelen akrabasına şu vasıyyette bulundu:

"Âlemlerin Rabbine hamd olsun. Peygamber efendimize (aleyhisselâm) âline ve eshâbına salât ve selâm olsun. Müctehid din imamlarına, tefsîr ve hadîs âlimlerine zâhid (dünyâdan yüz çeviren) evliyâ-i Kirâma, ilmi ile âmil olan âlimlere, sabreden fakirlere, şükür

eden zenginlere, kıyâmete kadar iyilikler hayırlar dilerim. Yâ Rabbî, İslâm dîni ve Ehl-i sünnet i'tikâdı üzere yaşadığıma ve bid'atlerden sakındığıma, seni ve meleklerini şâhid tutarım. Evlâdım ve akrabam, üzerlerinde bulunan hakkım olduğunu söyleyip benden helâllik isterler. Üzerlerinde bulunan haklarımı onlara helâl ettim. Vesselâm alâ Seyyid-il-Enâm ve Sâhibihil Kirâm" dedi ve canını cânâna teslim eyledi.

Altı oğlu ve bir kızı vardı. Oğullarından biri Muhyiddîn Muhammed'dir. Ege Denizi'ndeki adaların birinde kadı iken vefât etti. Biri Şemseddîn Muhammed'dir. Şam taraflarında kadı iken vefât etti. Biri Ahmet Çelebi olup, Osmanlı âlimlerindendir. Biri Zeyneddîn Muhammed'dir. 968 (m. 1561)'de vefât etti. Biri de âlim Kemâleddîn Muhammed Efendi'dir. Menkıbeleri uzun zaman dillerde söylenirdi. Babasının Miftâh-üs-se'âde kitabını Osmanlıcaya tercüme etmiş ve Mevdu'ât-ül-ulûm ismini vermiştir. Biri Ebû Hâmid Muhammed'dir. Osmanlı âlimlerindendir.

Altmışsekiz sene yaşadı ve ***"Ümmetimin çoğunun ömrü altmışla yetmiş arasıdır"*** hadîs-i şerîfinin sırrına nail oldu.

30 Receb 968 (16 Nisan 1561) tarihinde İstanbul'da vefat etti; cenaze namazı Fâtih Camii'nde kılındıktan sonra Fatih'te Âşık Paşa Camii'nin hazîresinde bulunan Seyyid Velâyet Türbesi yakınında defnedildi.Rabbim rahmetiyle muamele eylesin.Cennetteki derecesini a'li eylesin.Amin.

TASAVVUFLA İLGİSİ

Taşköprü-zâde Ahmet Efendi, Osmanlılar zamanında Anadolu'da yetişen Âlimlerin öncüsü, asrının incisi olan; tefsir, hadis, fıkıh ve bunların usullerinde, bütün naklî ilimlerde engin bir deniz, aklî ilimlerde insanlara yol gösteren parlak bir yıldız, ilim ve irfan güneşi, hakikat ve yakîn vadisi, Arabî ilimlerin fışkıran pınarı, edebî ilimlerde zirvede bulunan, ilim ve ma'rifet mecmû'ası, doğruluk ve adâletten ayrılmayan, Allah'u Teâlâ'nın dininin emirlerine ve sevgili Peygamberimizin (aleyhisselâm) sünnetine bağlı, şüpheli ve haramlardan şiddetle kaçınan, güzel ahlâk ve iyi huyların kendinde toplandığı, tevâzu sahibi, kanaatkâr, kibir ve riyâ'dan uzak, geniş ilim sahibi bir zât idi. Cömert ve kerem sahibi olup, yazısı matbaa yazısı gibi düzgün idi.

Nakledilir ki: Müderrislik yaptığı zamanlarda, her sene el yazısıyla Kâdı Beydâvî Tefsîri'ni yazar, aldığı para ile Ramazan akşamlarında ilim talebesini da'vet eder, bunlara ve âlimlere ziyâfet verirdi. Gözleri a'mâ olduğu zaman bile, ilim öğretmekten ve eser yazdırmaktan geri kalmazdı.

Taşköprizâde tasavvufa da ilgi duymuş ve Halvetiyye tarikatına intisap etmiştir. Böylece felsefe, kelâm ve tasavvufu birleştiren eklektik bir âlim tipini temsil etmiştir. Aynı zamanda sülüs, nesih ve ta'lik yazılarında mâhir bir hattat olup buradan kazandığı parayı öğrencilerinin geçimine harcamıştır. ***(Hısım Ali Çelebi, II, 101).***

ESERLERİ

Ahmet Efendi, kelâm (imanî esasların aklî deliller kullanılarak izahı), fıkıh (İslam hukuku), tefsir (Ku'ran yorumu), ahlâk, mantık, biyografi, Arap dili ve edebiyatı, bilimler tarihi, tıp gibi değişik alanlarda çeşitli kitaplar ve otuza yakın risale (kitapçık) yazdı. Eserlerini Arapça olarak kaleme almış ve büyük ölçüde şerh (yorumlama) ve haşiye (açıklama) geleneğini sürdürmüştür.

Dinî ilimlerde Fahreddin er-Râzî, Seyfeddin el-Âmidî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî gibi Eş'ariyye'ye mensup âlimlerin görüşleri etrafında tartışmalar yapmış, ancak Mâtürîdiyye mezhebine bağlı kalmıştır. Kelâm ilmine ve tarihine dair bilgi verirken Mâtürîdî'yi Sünnî kelâm mektebinin kurucusu diye göstermesi dikkat çekicidir. ***(Miftâḥu's-saʿâde, II, 151-152).***

Bir din âlimi olmakla birlikte ilimler tarihi ve biyografi alanındaki eserleriyle de ünlüdür. Özellikle İslâm ilimleri tarihi niteliğindeki Miftâḥu's-saʿâde ile Osmanlı dönemi âlimlerini tanıttığı eş-Şeḳāʾiḳu'n-nuʿmâniyye son derece önemli çalışmalardır.

Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Miftâḥu's-saʿâde ve mişbâḥu's-siyâde fî mevżûʿâti'l-ʿulûm. İlimler tarihi ve tasnifiyle ilgili biyobibliyografik ve ansiklopedik bir eserdir. ***(I-II, Haydarâbâd 1328-1329; III, 1356; I-III, Beyrut 1405/1985).*** Kitabın ilmî neşrini Kâmil Kâmil Bekrî ve Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr gerçekleştirmiş ***(I-III, Kahire 1968)*** ve eser müellifin oğlu Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Mevzûâtü'l-ulûm adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir .(***I-II, İstanbul 1313).*** Daha çok Mevzûʿatu'l-ʿulûm adıyla tanınmaktadır. Birçok ilim ve sanat dalı

hakkında bilgi içeren bibliyografik ve ansiklopedik bir eserdir. Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-zünûn isimli eserindeki bazı bölümler büyük ölçüde bu kitaba dayanmaktadır. Bu eser üç cilddir. Miftâh-üsse'âde'nin Medînet-ül-ulûm adını taşıyan bir muhtasarı vardır.

2. eş-Şeḳāʾiḳu'n-nuʿmâniyye fî ʿulemâʾi'd-devleti'l-ʿOs̱mâniyye. Ahmet Suphi Furat, Mecdî Mehmed'in ilâvelerini dipnotlarda göstererek eseri yayımlamıştır. (İstanbul 1985)

Kanuni Sultan Süleyman devrinde yaşamış Taşköprülüzade, Arapça kaleme aldığı *Şaka'ikü'n-Nu'maniye fi-Ulemai'd-Devletü'l-Osmaniye* adlı eserinde I. Osman'dan I. Süleyman'a kadar yaşayan 552 âlim ve şeyhlerin terceme-i hâlini (özgeçmişini) yazmıştır. Bu eser, Fatih Sultan Mehmet devri ilim hayatı ve uleması ile ilgili en çok bilgi veren kaynaktır.

Taşköprülüzâde'nin en ünlü eseri olan "el-Şekâik el-Numaniyye fî ulemâ el-devlet el-osmaniyye (A): Ahmed Efendi'nin, yirmi dört yıl süren müderrislik hayatı ile beş yıl süren kadılık hayatı sonunda altmışüç yaşında bulunduğu sıralarda (1558) kaleme almağa başladığı Devletin kuruluşundan Kanûnî devrinin sonlarına kadar (1566) Osmanlı topraklarında hayat sürmüş âlim ve şeyhlerin biyografilerini ele alan bir eserdir. Ahmed Efendi, eserde ele alamadığı alim ve şeyhlerin aldıklarından fazla olabileceğinin farkındadır. Ancak o büyük oranda kendi mensub olduğu Davud el-Kayserî - Molla Fenârî - Ali Kuşçu - Mirim Çelebi ilmî çizgisi ile Osmanlı ilmiye teşkilatının ağırlık merkezinin oluşturan alim ve şeyhleri öne çıkartmıştır. Bu çerçevede her bir Padişah döneminde yaşayan 371'i âlim ve 150'si şeyh olmak üzere 521 kişiyi on tabaka içerisinde kaydetmiştir.

Şekâik, kendisinden sonra Aşık Çelebi (öl.1572), Belgradlı Muhtesib-zâde Mehmed Hâkî Efendi (öl.1567) ve), Amasyalı İbrahim b. Ahmed gibi bir çok kişi tarafından Türkçe'ye tercüme edildi. Ancak en iyi tercümesi pek çok yeni bilgiler de veren Edirneli Mehmed Mecdi Efendi'nin Hadâk el-şekâik'idir. Bu çerçevede Ahmed Efendi'nin Şekâik'i, Osmanlı dönemi âlim, şeyh, şâir vb. entelektüel tabakanın hayat hikâyelerini tesbit ve kaydetmede telif, tercüme, tezyîl, telhîs, talik ve tahşiye çerçevesinde büyük ve sürekli bir faaliyetin çıkış noktası oldu. Bu da bir taraftan Şekâik'in Arapça versiyonunu takip ederek Arapça, diğer taraftan Türkçe versiyonunu

takip edip Türkçe ile XX. yüzyıla kadar sürdürüldü; böylece bir 'Şekâik Külliyâtı' ortaya çıktı.

Şekâik, 1927 yılında O. Rescher tarafından notlar ve düzeltmelerle Almanca'ya tercüme edildi. 1975 yılında Beyrut'ta Arapça zeyli Ikd el-manzûm fî zikri efâdıl el-Rûm ile birlikte basıldı. Son olarak Ahmed Subhi Furat tarafından tenkitli metni hazırlanarak yayınlandı ***.(İstanbul 1985)." (İhsan Fazlıoğlu)***

3. Nevâdirü'l-aḫbâr fî menâḳıbi'l-aḫyâr. Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîn ile din, hukuk, kelâm, tıp, astronomi âlimleri ve filozofların menkıbelerine dairdir. ***(Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2458).***

4. el-Meʿâlim fî ʿilmi'l-kelâm. Kādî Beyzâvî'nin Ṭavâliʿu'l-envâr'ındaki sisteme göre yazılmıştır. ***(Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2149).*** Genellikle Fahreddin er-Râzî, Seyfeddin el-Âmidî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî gibi Eş'ariyye âlimlerinin eserlerinden yapılmış iktibaslardan oluşan eserin ulûhiyyet, nübüvvet ve sem'iyyât bölümleri üzerine Mehmet Emin Yağcı, Taşköprizade Ahmed Efendi'nin el-Meâlim Adlı Eseri adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır. ***(1997, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).***

5. Risâle fi'l-ḳażâʾ ve'l-ḳader. Muhammed Zâhid Cûl tarafından tek yazma nüshasına dayanılarak yayımlanmış (Köln 2008), Hilmi Kemal Altun, Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kaza ve Kader Risaleleri ve Taşköprizâde'nin Risâletü'l-Kaza ve'l-Kader Adlı Eseri adlı yüksek lisans tezinde kitabı tahkik edip neşre hazırlamıştır (2010, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

6. Ḥâşiye ʿalâ Ḥâşiyeti's-Seyyid eş-Şerîf ʿalâ Şerḥi't-Tecrîd. Nasîrüddîn-i Tûsî'ye ait Tecrîdü'l-kelâm adlı kitaba Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin yazdığı hâşiye üzerine yapılmış bir çalışmadır ***(Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 786).***

7. Ecellü'l-mevâhib fî maʿrifeti vücûdi'l-vâcib ***.(Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3238/2).***

8. Leṭâʾifü'n-nebî. Kırk hadisin derlenip şerhedildiği bir eser olup Sadık Cihan tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.).

9. Risâle fî beyâni esrâri'l-ḫilâfeti'l-insâniyye ve's-salṭanati'l-maʿneviyye. ***(Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2098, vr. 88-114; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4902/5, vr. 28-45).***

10. Ḥâşiye ʿalâ Ḥâşiyeti'l-Keşşâf li's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî. ***(Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 315; Beyazıt Devlet Ktp.,***

Veliyyüddin Efendi, nr. 376). el-Keşşâf'ın baş tarafına (Fâtiha sûresiyle Bakara sûresinin ilk yirmi beş âyeti) yapılan hâşiyenin hâşiyesidir (DİA, VIII, 136).

11. Şerḥu Muḳaddimeti'l-Cezerî. ***(Mekke 1303; Dımaşk, ts. [DİA, XX, 555]).***

12. Şerḥ ʿalâ Risâle fî ʿilmi âdâbi'l-baḥṯ ve'l-münâẓara. ***(İstanbul 1299; nşr. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, Bağdad 1375).*** Metni de müellife ait olan eserin İsmâil Hakkı Bursevî tarafından yapılan şerhi de yayımlanmıştır. (İstanbul 1273).

13. Şerḥu Dîbâceti'l-Hidâye. ***(Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 377).***

14. Şerḥu'l-Ferâʾiż. Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'ye ait el-Ferâʾiżü's-Sirâciyye'nin şerhidir. ***(Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1600).***

15. Şerḥu Muḳaddimeti'ṣ-ṣalât. Molla Fenârî'nin eserine yazılmış bir şerhtir. ***(Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 753).***

16. Şerḥu'l-Aḫlâḳı'l-ʿAḍudiyye. ***(Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1547/1; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1940).***

17. Münyetü'ṣ-ṣübbân fî muʿâşereti'n-nisvân. ***(Köprülü Ktp., nr. 1042).***

18. Risâletü'l-istiḳṣâ fî mebâḥiṯi'l-istiṯnâʾ. Arap gramerinde önemli yeri olan istisna bahsine dairdir. ***(Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 464/1).***

19. Şerḥu'l-ʿAvâmili'l-miʾe. Birgivî'ye ait nahiv risâlesinin şerhidir. ***(Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 510).***

20. Şerḥu'l-Fevâʾidi'l-Ġıyâṯiyye fî ʿilmeyi'l-meʿânî ve'l-beyân. Adudüddin el-Îcî'ye ait eserin şerhidir. (Mekke 1303).

21. Risâletü'ṣ-ṣifâʾ fî edvâʾi'l-vebâʾ (Kahire 1292). Taşköprizâde'ye nisbet edilerek Ahmed Neyle tarafından yayımlanan Ṭabaḳātü'l-fuḳahâʾ adlı eser (Musul 1954, 1961) Kınalızâde Ali Efendi'ye aittir. ***(Muhyî Hilâl es-Serhân, X/3-4 [1402/1981], s. 483-497; ayrıca bk. DİA, XXV, 417).***

Taşköprizâde Ahmed Efendi üzerine bazı akademik çalışmalar yapılmıştır: Ali Uğur, Taşköprizâde Ahmed İsâmeddin Ebu'l-Hayr Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve İlmi Görüşleri (doçentlik tezi, Erzurum 1980); Ahmet Süruri, Taşköprizade Ahmed Efendi'nin Tefsir Risâleleri (yüksek lisans tezi, 2002, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Ahmet Süruri, Taşköprizade'nin el-Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri (doktora tezi, 2011, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). Müellifle ilgili olarak Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü'nce 14 Mart 1989'da düzenlenen sempozyum bildirileri Taşköprülü Zâde Ahmet Efendi: 1495-1561 adıyla yayımlanmıştır (Kayseri 1992).

Taşköprü-zâde'nin yazmış olduğu çok kıymetli ve her ilimde ihtisas sahibi olan kimselerin dahî istifâde ettiği Miftâh-üs-se'âde adlı eserinden alınan ba'zı bölümler:

İlmin faziletini ve ilim öğrenmenin ehemmiyetini anlatırken diyor ki: Allah'u Teâlâ, Zümer sûresi dokuzuncu âyetinde; ***"Hiç bilenlerle bilmiyenler bir olur mu?"*** buyuruyor.

Peygamber efendimiz de (aleyhisselâm); *"Âlimler, Peygamberlerin vârisleridir"* buyurdu. Bilinen bir hakîkattir ki, peygamberlik derecesi, yüksek derecelerin en üstünü ve en olgunudur. O hâlde, o dereceye vâris olmanın üstünde derece olmadığını, aklı ve firâseti olanlar anlar ve bilir.

Resûlullah (aleyhisselâm) şöyle buyurdu: "***Kıyâmette âlimlerin, kaleminden çıkan mürekkep, şehîdlerin ve mücâhidlerin kanıyla tartılır"*** ve ***"Kıyâmette üç seçkin zümre, Allahü teâlâ katında şefaat makamına nail olurlar. Bunlar; Peygamberler, âlimler ve şehidlerdir."***

Ne büyük bir derece ve üstün makamdır ki, Peygamberliğin altında, şehitlik mertebesinin üstünde bulunuyor.

Hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki: *"İlim öğrenmek için yola çıkıp, zorluk ve tehlikelere katlananı, Allahü teâlâ, Cennete götüren yola kavuşturur."*

"İlim öğrenmek, kadın-erkek her mü'mine farzdır."

"İlim Çin'de de olsa gidip öğreniniz" ya'nî ilim öğrenmek için çalışınız.

Hazreti Ebû Derdâ (radıyallahü anh) ***"İlimden bir mes'ele öğrenmeyi, gece sabaha kadar ibâdet etmekten çok severim"*** ve *"Sen, ya âlim ol, ya ilim talebesi ol, yahut da dinleyici ol. Bu üç sınıfın dışında, dördüncü sınıftan olma ki, helak olursun"* buyurdu.

Abdullah bin Abbâs (radıyallahü anh) buyurdu: *"Hayr öğretenler için herşey istiğfar eder. Hattâ denizdeki balık bile."*

İlim öğrenmenin şartları ve ilim ehlinin vazîfelerini anlatırken: *Çocukları ilim öğrenmeye, özellikle Kur'ân-ı kerîmi ezberlemeye teşvik etmelidir. Çünkü küçük yaşta ezberlemek, taş üzerindeki yazı gibidir. Gençlik geçtikten sonraki gayret ve çalışma, su üzerindeki yazı gibidir. Küçüklere, akıllarının alabileceği kadar ders vermelidir. Bunların ötesinde çok ince ve derin bilgiler de vardır diye onlara söylememelidir. Çünkü böyle sözler, onların*

anlayışlarını bozar. Onlara, sizin öğrendiğiniz ilimler, gaye ve maksadın kendisidir anlayışını vermelidir.

Kur'ân-ı kerîm okurken şu edeblere dikkat etmelidir:

1- Hürmetle okumalıdır. Önce abdest almalı, yüzünü kıbleye dönmeli ve mütevâzî bir şekilde oturmalıdır. Hazreti Ali buyuruyor ki: "Namazda, ayakta Kur'ân-ı kerîm okuyana her harfi için yüz sevâb, otururak okuyana elli sevâb yazılır. Abdesti olup, namazın dışında okuyana yirmibeş sevâb, abdestsiz okuyana on sevâb yazılır."

2- Yavaş okumalıdır. Ma'nâlarını düşünerek okumalı. Çabuk hatm etme arzusunda olmamalıdır.

3-Okurken ağlamalıdır. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu ki:"Kur'ân-ı kerîmi okuyunuz ve ağlayınız. Ağlıyamazsamz, kendinizi zorla ağlatınız."

4-Her âyeti, hakkını vererek okumalıdır. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm), azâb bildiren âyet gelince, Allahü teâlâya sığınır, rahmet âyeti gelince, o rahmeti isterdi. Tenzih âyetinde tesbîh ederdi. Başlarken E'ûzü okurdu. Onu bitirince; "Yâ Rabbî! Ondan unuttuğumu bana hatırlat. Ondan bilmediklerimi bana bildir. Gece-gündüz onu okumayı bana nasîb et ve onu bana delîl ve huccet eyle" buyururdu.

5-Eğer gösteriş yapıyor şeklinde düşünülecekse veya başkasının namazını şaşırtacaksa, alçak sesle okumalıdır. Hadîs-i şerîfte buyuruldu ki: "Yavaş, ya'nî sessizce Kur'ân-ı kerîm okumanın sesli okumağa üstünlüğü, gizli verilen sadakanın aşikâre verilen sadakaya üstünlüğü gibidir." Riyadan emîn ise, sesli okuyup, başkalarının da dinlemekten nasîb almalarını sağlamak daha iyi olur. Ezberden değil, mıshaftan okursa daha iyi olur, gözler de ibâdet etmiş olur.

6- Güzel sesle okumağa gayret etmelidir. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyuruyor ki: "Kur'ân-ı kerîmi güzel sesle süsleyiniz." Ses ne kadar güzel olursa, Kur'ân-ı kerîmin kalbdeki te'sîrinin çok olmasına sebep olur. Sünnet olan, tecvîd üzere okumaktır. Kur'ân-ı kerîmi tegannî ile, kelimeleri değiştirip nağmeye uydurarak okumak haramdır.

Zengin olan kimsenin, kazandığı mal husûsunda gözeteceği husûslar beş tanedir:

1- Maldan maksadın ne olduğu bilinmelidir. Ancak böylece kendine yetecek kadar bulundurur.

2-Malın nereden geldiğini gözetmelidir. Haramlardan ve mürüvveti bozan şeylerden sakınmalıdır.

3- Vâcib olan miktardan çok bulundurmamalıdır. Bu miktarda da, güzel niyet ve i'tidâli gözetmelidir.

4- Harcama tarafını gözetip, tasadduk etmede de iktisâd edip, yerine ve ehline vermelidir.

5- Alırken, verirken, tasadduk ederken ve saklarken, niyetini düzeltmelidir. Bu sebeptendir ki, Hazreti Ali şöyle buyurdu: "Eğer bir kimse, yeryüzündeki malın hepsini alsa, onunla Allahü teâlânın rızâsını murâd etse, o zâhiddir. Bir kimse, Allah rızâsını gözetmeden hepsini sarf etse, zâhid (dünyâdan yüz çeviren) değildir." Ba'zıları dedi ki: "Bütün hareket ve işlerin ibâdet olmaktan en uzak olanı, yemek yemek ve kazâ-i hacet etmektir. Onlar da ibâdet için ve ibâdete hazırlık için olursa, ibâdet olurlar.

Açlığın faydaları husûsunda, Peygamber efendimiz (s.a.v) buyurdu ki:

"Çok yemek ve içmekle kalbi öldürmeyin. Çünkü kalb, ekine ve tohuma benzer. Su çok olursa çürür." Yine buyurdu: ***"İnsanoğlu, mi'desinden kötü ve bozuk bir kap doldurmamıştır. İnsana yemek için birkaç lokma yetişir. Bu da sulbünü devam ettirir. Eğer bunu yapamıyorsa, mi'desinin üçtebirini yemek, üçtebirini su, üçtebirini hava ile doldurmalıdır."***

Açlıkta on fayda vardır:

1- Kalbin temizlenmesine ve basiretin açılmasına sebep olur. Çünkü tokluk, ağırlık ve durgunluk verir, kalbi kör eder.

2-Kalb, ibâdetin ve zikrin lezzetini duymağa hazır olur.

3- Açlık, Allahü teâlânın belâ ve azâbını unutturmaz.

4- Bütün günahlara sebep olan; şehvet, istek ve arzuları kırar. Çünkü bütün günahların kaynağı şehvetlerdir.

5-Açlık, az uyumayı ve gece uyanık bulunmayı kolaylaştırır. Çünkü bir kimse tok olunca, çok su içer. Çok su içenin, uykusu da çok olur. Uykusu çok olanın, Ömrü zayi olur.

6-Açlık, ibâdete devam etmeği kolaylaştırır. Çünkü yemek ve içmek ibâdete mânidir.

7-Açlık, bedene sıhhattir. Çünkü hastalıkların sebebi, çok yemektir. Hastalık ise; rahatsız, huzûrsuz ve dirliksiz olmağa sebep olur. Bunun için de, zikre ve fikre mâni olur.

8- Açlık, hafîf yüklü olmaktır. Zîrâ, tokluğa ve çok yemeğe alışanın mi'desi bunları arayıp, bugün neler yesem der. Böylece, şüpheli ve haram olan şeyler de karışabilir.

9-Açlığı tercih eden kişi, fazla gelen yemekleri fakirlere ve yetimlere yedirmek sûretiyle sevâb alır.

10- Açlık, insanı taşkınlıktan ve Allahü teâlâyı zikr edememekten alıkoyar.

Ticâret âdabını anlatırken diyor ki: Mal satan kişi, şu husûslara dikkat etmelidir: 1- Malını övmemelidir. Zîrâ, dediği gibi değilse, yalan söylemiş olur. Övdüğü şey, sattığı malda var ise ve müşteri biliyorsa, boşuna konuşmuş olur. Bu ise müslümana yakışmaz. 2- Ticârette yemîn etmemelidir. Yalan yere ise büyük günah işlemiş olur. Yemîni doğru ise, Allahü teâlânın yüce ismini, basit dünyâ işlerine âlet etmiş olur. Hadîs-i şerîfte buyuruldu ki: "O tacire yazıklar ve korkular olsun ki, "Evet vallahi, hayır vallahi" der. Yarın gel, öbür gün gel diye işini geciktirip, müşteriyi geri gönderen san'atkâra da korku ve yazıklar olsun." 3- Gizli veya açık, malının her ayıbını bildirmelidir. Bu vâcibdir. Bildirmezse hıyânet etmiş olur. Hiyânet ise, haramdır. Kumaşı karanlık yerde satışa çıkarmamalıdır.

Hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki:

"Doğru tüccâr, kıyâmette sıddîklar ve şehîdler ile haşr olur."

"Dünyâda helâl mal kazanıp, maksadı da kendini kimseye muhtaç etmemek, çoluk-çocuğuna nafaka te'min etmek, hattâ komşu ve câriyelerine iyilik etmek olursa, âhırette Allahü teâlânın huzûruna varınca, yüzü, ondördüncü gecedeki ay gibi parlar."

Yemek yemekten önceki edebler yedi tanedir:

1- Yemek, helâlden kazanılmış olmalıdır.

2- Yemekten önce ve sonra ellerini yıkamalıdır. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu ki: "Yemekten önce elini yıkamak fakirliği giderir, yemekten sonra elini yıkamak küçük günahları yok eder."

3- Yemeği sofra üzerine koymalıdır. Yerde yemek yemek tevâzu'a yakın ve sünnete uygundur.

4-Gerektiği şekilde (edebe uygun) oturmalıdır. Sağ dizini dikip, sol uyluğu üzere oturmalıdır. Resûlullah (aleyhisselâm); "Ben kulum. Kullar gibi, yere oturup yerim" buyurdu. Bir yere dayanarak ve ayakta yemek mekrûhtur.

5-Yemek yerken, ibâdet ve tâat için kuvvet elde etmeğe niyet etmelidir. Böylece, yemesi de ibâdet olur. Elden geldiği kadar az yemeğe gayret etmelidir. Çünkü tokluk, ibâdete mânidir.

6-Hazır olan yemeğe râzı olup, kanâat etmelidir.

7-Yemekten çok kişinin yemesine, yemeğe çok el uzanmasına gayret etmelidir. Çünkü, yemeğe çok el uzanmasında bereket vardır. Resûlullah efendimiz de (aleyhisselâm) yalnız yemezdi.

(Mu'cem-ül-müellifîn cild-2, sh. 177.Şezerât-üz-zeheb cild-8, sh. 352.Şakâyık-ı Nu'mâniyye cild-2, sh. 79.Mevdû'ât-ül-ulûm.Kâmûs-ül-a'lâm cild-4, sh. 2985.Esmâ-ül-müellifîn cild-1, sh. 143-144.Miftâh-üs-se'âde cild-1, sh. 16-25.Keşf-üz-zünûn.İzâh-ül-meknûn cild-1, sh. 134, 359 cild-2 sh. 126)

BİBLİYOGRAFYA

Taşköprizâde, Miftâḥu's-saʿâde, II, 150-182; a.mlf., eş-Şeḳāʾiḳ, s. 552-560; Hısım Ali Çelebi, el-ʿİḳdü'l-manzûm fî ẕikri efâḍılir-Rûm (İbn Hallikân, Vefeyât içinde), Kahire 1310, II, 101; Atâî, Zeyl-i Şekâik, s. 1-2; Keşfü'ẕ-ẕunûn, I, 11, 37, 41, 56, 80; II, 1084; Sicill-i Osmânî, III, 471; Osmanlı Müellifleri, I, 346; Brockelmann, GAL, II, 559-562; Suppl., II, 633; Hediyyetü'l-ʿârifîn, I, 144; Nüveyhiz, Muʿcemü'l-müfessirîn, I, 79; Ömer Ferruh, Meʿâlimü'l-edebi'l-ʿArabî fi'l-ʿaṣri'l-ḥadîṯ, Beyrut 1985, I, 347-348; Cihat Tunç, "Taşköprülü Zâde Ahmet Efendi'ye Göre Kelâm İlminin Yeri ve Önemi", Taşköprülü Zâde Ahmet Efendi: 1495-1561 (ed. Ahmet Hulusi Köker), Kayseri 1992, s. 59-64; Şâkir Mustafa, et-Târîḫu'l-ʿArabî ve'l-müʾerriḫûn, Beyrut 1993, IV, 423-424; Muʿcemü'l-maḫṭûṭâti'l-mevcûde fî mektebâti İstânbûl ve Ânâṭûlî (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], I, 244-247; M. Tayyib Gökbilgin, "Taşköprü-zâde ve İlmi Görüşleri", İTED, VI/1-4 (1975-76), s. 127-138, 169-182; Muhyî Hilâl es-Serhân, "Taṣḥîḥu ḫaṭaʾin kebîr: Kitâbü Ṭabaḳāti'l-fuḳahâʾ el-mensûb ilâ Taşköprîzâde hüve li'bni'l-Ḥannâʾî", el-Mevrid, X/3-4, Bağdad 1402/1981, s. 483-497; Sadık Cihan, "Taşköpri-zâde Ahmed Efendi'nin 'Letâifu'n-Nebî' İsimli Kırk Hadîsi", İİFD, sy. 4 (1980), s. 41-48; Murtaza Korlaelçi, "Taşköprülüzâde ve Kâtip Çelebi'ye Göre Türk Kültüründe Felsefe'nin Yeri", Felsefe Dünyası, sy. 7, Ankara 1993, s. 26-31; Kāmûsü'l-a'lâm, IV, 2985; "Taşköprülüzâde", TA, XXX, 484-485; M. Münir Aktepe, "Taşköpri-zâde", İA, XII/1, s. 42-44; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", DİA, XX, 555; Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi", a.e., XXV, 417.

İbrahim Alaeddin Gövsa / "Taşköprülüzade Ahmet Efendi" (Türk Meşhurları, 1946), Cihat Tunç / "Taşköprülüzâde Ahmet Efendi'ye Göre Kelâm İlminin Yeri ve Önemi" (1992), Murtaza Korlaelçi / "Taşköprülüzâde ve Kâtip Çelebi'ye Göre Türk Kültüründe Felsefe'nin Yeri" (Felsefe Dünyası, sayı: 7, 1993), Cevat İzgi / Osmanlı Medreselerinde İlim (1997, c. I, s. 69-77), İhsan Fazlıoğlu / "Ahmed Efendi (Taşköprülüzâde)" (YYO Ansiklopedisi, c. I, 1999, s. 122-124),

Yusuf Şevki yavuz / "Taşköprîzâde Ahmed Efendi" (TDV İslam Ansiklopedisi, c. 40, s. 151-152, 2011), İhsan Işık / Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi (2006, 2007) -) - Encyclopedia of Turkey's Famous People (2013).

Ahmet Suphi Furat (hzl.) (1985). Taşköprülü-zade ve eş-Şakaik en-nu'maniye fi ulema ed-devle el-Osmaniye'si.Akbayar, Nuri (hzl.) (1996). Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmanî. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.Aktepe, M. Münir. "Taşköpri-zâde". İslam Ansiklopedisi. C. XII/1. 42-44.Atâyî. Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi Tekmileti'ş-Şakâ'ik. Revan 1438, vr. 3b.Cihan, Sadık. "Taşköpri-zade Ahmed Efendi'nin 'Letâifü'n-Nebî' İsimli Kırk Hadisi". İİFD 4: 41-48.Gökbilgin, M. Tayyib. "Taşköprü-zade ve İlmi Görüşleri". İTED VI/1-4: 127-138, 169-182.Hısım Ali Çelebi. el-'Ikdu'l-manzum fî zikri Efâdılı'r-Rûm. Râşid Efendi 911, vr. 2b.Karabulut, Ali Rıza. Mu'cemü'l-mahtûtâti'l-mevcûde fi mektebâti İstanbul ve Anatûlî.Korlaelçi, Murtaza. "Taşköprülüzâde ve Katip Çelebi'ye Göre Türk Kültüründe Felsefenin Yeri". Felsefe Dünyası 7: 26-31.Muharrem Tan (hzl.) (2007). Taşköprülüzade-Osmanlı Bilginleri. İstanbul.Taşköprî-zâde. Miftâhu's-Sa'âde. C. II.Ömer Ferruh. Me'âlimü'l-edebi'l-'Arabî fi'l-'Aşri'l-hadîs. V. I.Şakir Mustafa (1993). et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-Muverrihûn. Beyrut.Şemseddîn Sâmî (1314). Kâmûsu'l-A'lâm. İstanbul: Mihrân Matbaası."Taşköprülüzâde". TA. C. XXX. 484-485."Taşköprizade Ahmed Efendi". İslam Ansiklopedisi. C. 40. İstanbul: TDV Yay. 151-152. Tatçı, Mustafa (hzl.) (2003). Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri I-II-III. Ankara: Bizim Büro Yay.Tunç, Cihat (1992). "Taşköprülü-zâde Ahmet Efendi'ye Göre Kelam İlminin Yeri ve Önemi". Taşköprülü-zâde Ahmet Efendi: 1495-1561. Ed. Ahmet Hulusi Köker. Kayseri. 59-64.Uğur, Ali. Taşköprüzâde Ahmed İsameddin Ebü'l-hayr Efendi: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve İlmi Görüşleri. Yayınlanmamış doçentlik tezi.Yaltkaya, Şerafettin ve Kilisli Rıfat Bilge (hzl.) (1971). Kâtip Çelebi, Keşf-el-Zunûn. İstanbul: MEB Yay.

BÂKÎ (Rahmetullâhi Aleyh)
(D.H.933-M.1526.İstanbul' V.H.1008-M.1600.İstanbul)

"Sultânü'ş-şuarâ" Şöhret ve tesiri asırlarca devam eden, Şair, alim, müderris, kadı, kazasker.

Günümüzde insanların dilinde olup, sürekli okunan ***"Âvâzeyi bu âleme Davud gibi sal / Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş"*** mısralarının şairi Bâkî, Osmanlının en güçlü döneminde, Divan Edebiyatı'nda şiire şekil ve muhteva açısından birçok yenilik getirmiş, hayattayken "Şairlerin Sultanı" anlamına gelen "Sultanü'ş Şuarâ" unvanını alan, Şöhret ve tesiri asırlarca devam eden, Şair, âlim, müderris, kadı, kazasker.

DOĞUM YERİ AİLESİ VE KÜNYESİ

Asıl adı Mahmut Abdülbaki'dir. Hicri, 933-Miladi-1526'da İstanbul'da doğdu. Babası Fâtih Camii müezzinlerinden Mehmet Efendi dir.1566 Haziranında hac yolculuğu sırasında vefat etmiştir. Fakir bir ailenin çocuğu olan Bâkî gençliğinin ilk yıllarında çırak olarak camilerde kandillerin yakılması ve bakımı hizmetini yapmış, "serrâclık" yapmıştır.

EĞİTİMİ VE HOCALARI

Yaratılışındaki okuma ve öğrenme arzusu onu medreseye yöneltti. Uzun zaman Karamânîzâde Mehmed Efendi'den okudu.

Ders arkadaşları arasında Nev'î, Üsküplü Vâlihî, Edirneli Mecdî, Hoca Sâdeddin, Karamanlı Muhyiddin gibi ileride şair ve âlim olarak ün kazanacak gençler vardı.

Birçok ünlü edebiyatçı ile tanıştı. Hocası Mehmed Efendi için yazdığı "Sümbül Kasidesi" ününü artırdı. Dönemin ünlü şairlerinden Zâtî'nin dikkatini çekti. 18-19 yaşlarında ünlü bir şair oldu.

Tahsilinin yanı sıra şiirle de iyiden iyiye uğraşan Bâkî, zamanının edebî şöhretleriyle tanışıp onlara nazîreler yazarak değer ve kabiliyetini göstermeye çalışıyordu. Zâtî'nin Beyazıt Camii avlusundaki remilci dükkânına sık sık giderek gazellerini onun tenkidine sunuyordu. Zâtî'nin şiirlerine söylediği nazîrelerle bir yandan kendi şiir dilini olgunlaştırırken aynı zamanda dükkânı İstanbul'daki şairlerin toplantı yeri olan bu müstesna şairin takdirini elde ediyordu. Nitekim Zâtî de onun bir beytini tazmin edip yazdığı gazeli divanına koymuş, kendisini ayıplamak isteyenlere, "Bâkî gibi bir şairin şiirini almak ayıp değildir" diyerek yaptığı işi haklı göstermek istemişti. Zâtî 953'te (1546) vefat ettiğinde Bâkî yirmi yaşlarında idi.

Süleymaniye Medresesi'nde Ahmed Şemseddin Efendi'nin derslerine devam etti. 1555'te Nahçıvan seferinden dönen Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu kasideyle saray çevrelerine girmeyi başardı. Kadılık göreviyle Halep'e gönderilen hocası Ahmed Şemseddin Efendi ile Halep'e gitti. 1556 yılında orada kadı nâibliği yaptı. O sırada hocasına "râiyye", Halep Beylerbeyi Kubad Paşa'ya da "hilâl" redifli birer kaside sundu. Şah Abbas'ın kütüphanecisi ve *Mecmau'l-havâs* adlı tezkirenin müellifi Sâdıkī-i Kitâbdâr Halep'e uğradığında kendisiyle tanışıp uzun uzun sohbetlerde bulunmuş, aralarında latifeleşmeler geçmiştir.

Bâkî Halep'te dört yıl kadar kaldı. Kadızâde'nin 1560 yılında Halep kadılığından istifa ederek İstanbul'a dönüşünde onunla beraber yola çıktı. Aynı yılın Mart ayında, Konya'da Şeyhülislâm Ebüssuûd'un kadılıkla Şam'a gitmekte olan oğlu Mehmed Çelebi'ye rastladı. Kendisine bir "nûniyye" kasidesi takdim ederek ondan babasına bir tavsiye mektubu aldı. Bâkî İstanbul'a varışında kendisi

için yazdığı "lâmiyye" kasidesini sunarak Ebüssuûd Efendi'nin çevresine girme imkânını elde etti. Bu arada sadâret mevkiinde bulunan Rüstem Paşa'ya yaklaşmak için onun şeyhi, Baba Efendi diye mâruf Filibeli Şeyh Mahmud Efendi'ye intisap etmeye uğraşıyordu. Bu sebeple ona da birkaç kaside takdim etti. Rüstem Paşa'nın 1561'de ölümü ile yerine geçen Semiz Ali Paşa'ya da iki kaside sundu. Ekim 1561'de dânişmend, iki sene sonra da mülâzım oldu. 1564 Nisanında da yirmi beş akçe ile bir medreseye tayini için ferman çıktı.

O sırada Rumeli kazaskeri olan Hâmid Efendi bu tayini kanuna ve usule uygun bulmadığından gereğini yapmakta tereddüt göstermekte iken şairi tanıyan ve takdir eden padişahın yeniden ve kesin fermanı üzerine 30 akçe ile onu Silivri'de Pîrî Mehmed Paşa Medresesi'ne tayine mecbur oldu. Orada çok kalmayan Bâkî birkaç ay sonra, Kasım 1564'te İstanbul'da Murad Paşa Medresesi'ne nakledildi. Bu tayinin sağladığı imkândan faydalanarak Kanûnî'nin kendisine gönderdiği şiirlerine onun emri üzerine nazîreler yazıyor, bir yandan da ona kasideler takdim ediyordu. Aralarındaki bu alâka, zeki ve kabiliyetli şairin yeteneklerini padişaha göstermesine yardım etti.

Bu kabiliyetli şairden hoşlanan Kanûnî ona *Keşşâf*, *Hidâye*, *Ekmel* adlı kitapların kıymetli birer nüshasını hediye etti. Bâkî de divanını padişahın emriyle düzenleyerek ona sundu. Padişahın türlü iltifatları şairi mânen ve maddeten zenginleştiriyordu. Bu arada Aralık 1565'te 10 akçe terakkîye nâil oldu. Haziran 1566'da, hacca gitmiş olan babasının ölümü haberini aldı. Bunun da ardından Kanûnî Sultan Süleyman'ın Sigetvar'dan ölüm haberi geldi (Eylül 1566). Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü üzerine düyduğu üzüntüyü "Kanuni Mersiyesi" ile dile getirdi.

Daima himayesini gördüğü bu büyük sultana duyduğu samimi bağlılığını ve onun yüce şahsiyetini dile getiren ünlü mersiyesini yazdı. Son kısmı yeni padişaha intisap vesilesi olan mersiyenin ardından da II. Selim tahta çıktığında (15 Rebîülevvel 974 / 30 Eylül 1566) hemen bir "cülûsiye" takdim etti. Umduğu câizeyi bulamayışı bir yana Murad Paşa müderrisliğinden de azledildi. Uzun bir mâzullük devresinden sonra Temmuz 1569'da Mahmud Paşa müderrisliğine, Ağustos 1571'de de Eyüp müderrisliğine tayin edildi. Münşeat sahibi Feridun Bey'in vasıtasıyla Sokullu Mehmed Paşa'nın himayesini elde eden şair padişahın hususi meclisine de girmeye başladı. Hükümdarın

birkaç gazelini tahmis, birkaçını da tanzir etti ve ayrıca ona üç kaside sundu. Bu yakınlığın neticesi olarak 1573 Mayısında Sahn müderrisliğine getirildi. III. Murad'ın cülûsundan sonra da itibarlı durumu devam etti. Ekim 1575'te Süleymaniye müderrisliği pâyesine yükseltildi. Bu makama gelişinden bir ay sonra talihinin burcunda uğursuz bir yıldız göründü. Rivayete göre Nâmî adlı bir şairin gazelini, mahlas beytindeki ismi Bâkî'ye çevirmek suretiyle ona isnat ettiler. O gazeldeki, "Gınâ sadrındaki mağrûr u nâ-âsûde serverden / Fenâ bezminde hâb-âlûd olan mestânemiz yeğdir" beytinde şair, içkiye düşkünlüğü meşhur olan II. Selim'i oğlu III. Murad'a tercih ettiğini ima ediyor, dediler. Padişah hiddete kapılarak şairi azletti. Ancak onu himaye edenler hükümdara gazelin İstanbullu Nâmî'ye ait olup eski mecmualarda görüldüğünü söyleyerek şairin bağışlanmasını sağladılar. Gerçekte ise bu gazel Bâkî divanının birçok yazma nüshasında bulunduğu gibi basmalarında da yer almıştır. Gazelin şairi kurtarmak gayesiyle Nâmî'ye isnat edilmiş olması mümkündür.

Bu hadisenin yatıştırılmasıyla Kasım 1576'da Edirne'de Selimiye müderrisliğine, Mart 1579'da 1000 altın terakkî ile Mekke kadılığına tayin edildi. Temmuz 1582'de İstanbul'a geldi. Mekke'de iken tercüme ettiği *el-İʿlâm fî aḥvâli beledi'llâhi'l-ḥarâm* adlı Mekke tarihini padişaha takdim etti. Murâdî mahlasıyla şiirler yazan padişahın gazellerine yaptığı nazîrelerle hükümdarın alâkasını görmeye başladı. Eylül 1584'te Molla Ahmed Efendi'nin yerine İstanbul kadısı olduysa da çok geçmeden azledilerek (Ocak 1585) Üsküdar'da oturması emredildi. Temmuz 1586'da tekrar İstanbul kadılığına getirilip kısa bir zaman sonra da Anadolu kazaskeri yapıldı (Ekim 1586). Burada iki sene hizmetten sonra azledilen Bâkî, üç yıl kadar açıkta kalışının ardından Mayıs 1591'de yine bu makama iade edildi.

Bu sırada bazı kadılar padişaha şair hakkında şikâyette bulundular. Bâkî de Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi'nin kardeşini kendi yerine getirmek için şikâyetçileri tahrik ettiğini hakaretâmiz kelimelerle ileri sürdü. Şeyhülislâm ise onun bazı mısralarına dayanarak kendisine küfür isnadında bulunduktan başka rüşvet alıp verdiğini de iddia ederek azlini ve sürgün edilmesini istedi; aksi takdirde makamından ayrılıp başka sultanın ülkesine gideceğini söyledi. Bâkî padişahın hocası Sâdeddin Efendi'ye başvurarak o sırada Rumeli kazaskeri olan Zekeriyyâ Efendi'nin şeyhülislâmlığa

getirilmesini, münasip görülmediği takdirde kendisinin bu makama talip olduğunu bildirdi.

Bostanzâde'nin, başka bir sultanın ülkesine gideceğine dair sözünden incinen hükümdar onu azlederek yerine Zekeriyyâ Efendi'yi, Rumeli kazaskerliğine de Bâkî'yi tayin etti (Nisan 1592). Böylece ilmiye mesleğinin bu üst basamağına ulaşıp yıllardan beri özlediği şeyhülislâmlık makamına o kadar yaklaşmışken üç ay sonra emekli edildi (Şevval 1000 / Temmuz 1592). III. Mehmed'in Cemâziyelevvel 1003'te (Aralık 1594) tahta geçişi, bir köşede unutulmuş ve küskün bekleyen Bâkî'nin içindeki ümitleri canlandırdı. Tekrar bir mevkiye gelebilmek arzusu ile kendisine kasideler sunduğu hükümdar onun bu dileğini karşılıksız bırakmayarak yaşlı şairi yeniden Rumeli kazaskerliği makamına getirdi. Ancak daha önce kendisinin azline sebep olduğu Şeyhülislâm Bostanzâde'nin oyunu ile altı yedi ay kadar sonra buradan uzaklaştırıldı (Ağustos 1595).

Yine bir köşeye atılan Bâkî padişaha kasideler sunarak eski makamına dönebilmek için devamlı ricalarda bulunup üç yıllık bir bekleyişten sonra yeni sadrazam Hadım Hasan Paşa'nın yardımı ile Şubat 1598'de üçüncü defa Rumeli kazaskeri oldu. Bostanzâde'nin ölümü üzerine şeyhülislâmlık yolu kendisine bir kere daha açılmış görünürken, sadrazamın bütün gayretine rağmen, padişah üzerinde derin nüfuzu olan eski ders arkadaşı Hoca Sâdeddin Efendi bu makama getirildi. Sadrazamın çok geçmeden idamı ile hâmisini kaybeden ve ümitleri suya düşen Bâkî de istifa etti (Muharrem 1007 / Ağustos 1598). Bir yıl geçtikten sonra Hoca Sâdeddin Efendi vefat ettiğinde ise son defa uyanan şeyhülislâmlık ümidi de Sun'ullah Efendi'nin tayini ile tamamen yıkıldı.

Onun kendisini çevresine sevdirmesinde hoşsohbet, nükteci ve neşeli mizacı kadar vazifesinde dürüst ve iyilik sever bir kimse oluşunun da ayrıca tesiri vardır. Bununla beraber Bâkî'nin hızlı yükselişi ve kazandığı büyük itibar zamanının bazı şairlerinin kıskançlığını çekmiş, bundan ve ayrıca birtakım nükteleri yüzünden onlarla kendisi arasında hicivleşmeler geçmiştir. Hayatının sonlarına doğru şeyhülislâmlığa ulaşmak için çok daha artan mevki hırsı onu bazı idarî oyun ve entrikaların içine sokmuştu. Bâkî'nin bulunduğu makamların gerektirdiği ciddiyetle bağdaşmayacak birtakım hareket ve davranışları olduğunu gösteren fıkra ve nüktelere de rastlanır. Çok

arzu ettiği halde şeyhülislâmlığa gelemeyişinde sanatkâr ve eğlenceye düşkün serbest yaratılışının bu gibi tezahürlerinin de payı olsa gerektir.

Bâkî, kendi çağında ve sonraki yüzyıllarda gelen sanat ve edebiyat adamlarının çoğunun belirttiği gibi, şiirde söyleyiş tarzında yenilik yapmış, imâle ve zihaf denilen dil kusurlarını asgariye indirmiştir. Ahmedî'den Bâkî'ye kadar gelen şairler, Türkçe'yi aruza uydurmak için yapılan, hecelerde uzatma ve kısaltma şeklinde özetlenebilecek olan bu kusurları belli nisbette gitgide azaltmışlardı. Bâkî'nin şiirlerinde bunlar okuyanın dil zevkini incitmeyecek dereceye düşmüştür.

Nüktedan, hoşsohbet, meclislerde aranan bir kişi olan Bâkî'nin üslûbunun karakterine uygunluk göstermesi tabiidir. Şurası da var ki Hayâlî'de ve Yahyâ Bey'de görülen tasavvufî zevke Bâkî'de hemen hemen hiç rastlanmaz. Aşağı yukarı her büyük şairin divanında bulunan tevhid, münâcât, na't gibi dinî ve bazan tasavvufî muhtevalı manzumeler Bâkî'nin divanında yoktur. Mekke kadılığında bulunmuş bir şairin bir na't bile yazmamış olması düşündürücüdür. Bu husus ve ayrıca hayatının seyri gösteriyor ki Bâkî bu dünyanın zevklerini terennüm etmiş, şiirini de dünyevî arzularını ifade ve isteklerini temin yolunda kullanmıştır. Şiirlerindeki birtakım garip mecazlar, hayal oyunları, aralarında yetiştiği Zâtî, Hayâlî Bey, Yahyâ Bey ve Emrî gibi XVI. yüzyıl şairlerinin takip ettiği estetiğin izleri olarak izah edilebilir.

Bâkî'nin şiirlerinde tabiat ve İstanbul'dan çizgiler sık sık akis bulmuştur. Onun manzumelerinde devrinin zengin hayatı ve haşmeti kolaylıkla hissedilir. Bâkî yaşadığı tabiat ve cemiyet çevresinden şiirine yer yer canlı levhalar vermeyi bilmiştir. Divan şiirine İstanbul Türkçesi'ni yerleştirmek gibi bir rolü olan Bâkî zaman zaman halk söyleyişinden gelen ifade malzemesine de açılır. Bâkî tabiata ve zevk hayatına açık yönü ve üslûbu ile Şeyhülislâm Yahyâ ve Nedîm'e bir öncü sayılmıştır. Temiz ve âhenkli bir üslûba sahip olan Bâkî divan şiirine bir söyleyiş kudreti ve rahatlığı kazandırmıştır.

Asırlarca bir üstat olarak benimsenen Bâkî'nin şiirlerine kendi zamanından başlayarak her devirde başta büyük mümessiller ve şöhretler olduğu halde çeşit çeşit nazîreler söylenmiş, manzumeleri ayrıca tahmîs vb. yollardan da bir özeniş konusu olmuştur.

VEFATI

Artık iyiden iyiye ihtiyarlamış ve çökmüş koca şairin zayıf ve sinirli bünyesindeki hastalıklar bu darbeyle daha da artarak konağındaki câriyelere hiddetlendiği bir sırada ***23 Ramazan 1008 (7 Nisan 1600) Cuma günü vefat etti.*** Cenaze namazı Fâtih Camii'nde Sun'ullah Efendi tarafından kalabalık bir cemaatle kılındıktan sonra Edirnekapı dışındaki Eyüp Sultan'a giden yol üstünde Lâli Efendi çeşmesi yakınında bulunan mezarlığa defnedildi.

Baki'nin, başına gelen akıbeti bilir gibi söylediği şu beyti, Şeyhülislam tarafından tabutunun başında okundu:

"Kadrini seng-i musallada bilüp ey Bakî
Durup el bağlayalar karşuna yarın saf saf"

Bâkî'nin, ileri yaşlarında iken dünyaya gelen ve daha sonra kendisi gibi müderris ve kadı olan iki oğlu vardır. ***Bunlardan ilki Şeyhî mahlasıyla şiirler yazan Şeyh Mehmed (ö. 1039/1630), diğeri Abdurrahman'dır (ö. 1045/1636). Bunun da Fâizî mahlasıyla şiirler yazan bir oğlu olup 1076 (1665-66) yılında vefat etmiştir. Bâkî'nin vaktiyle Fatih'te Yeni Nişancıpaşa civarında bir mescidi ve adını taşıyan bir mahalle vardı.***

Eşiğine kadar geldiği halde bir türlü erişemediği şeyhülislâmlık bir tarafa bırakılırsa, daha gençlik çağından itibaren gittikçe artan bir takdir görerek yüksek mevkilere ve devamlı bir şöhrete ulaşan Bâkî, dünya nimetlerinin zevkini çıkarmasını bilen, talihin birçok lutfunu elde etmiş bir şairdir. Meslek hayatındaki geçici bazı iniş çıkışlara mukabil devrini yaşadığı dört hükümdar zamanında hep el üstünde tutulmuş, Kanûnî'nin saltanatı sırasında çağının en büyük şairi sayılarak kendisine lâyık görülen "Sultânü'ş-şuarâ" unvanını asırlar boyunca korumuştur. Bâkî'nin şöhreti ve eserleri Anadolu ve Rumeli'yi aşıp Azerbaycan, İran ve Irak'tan Hicaz'a, nihayet Hint saraylarına kadar yayılmış bulunmaktaydı.

Daha sonra II. Selim ve III. Murat zamanlarında da hem saraydan hem halktan büyük bir itibar ve ilgi görmüştür. Vefatından önce bu kadar ilgi ve alâka gören sanatçı sayısı azdır, o ise vefat etmeden "Sultanüş'şuâra" yani "Şairlerin Sultanı" diye anılmaya başlamıştır.

ESERLERİ

Eserlerini, 16'ncı yüzyıl Osmanlı toplumunun beğenisine uygun, sanat incelikleri ve hayal güzellikleriyle bezeyen Sultanü'ş Şuarâ Bâkî, duru ve temiz bir İstanbul lehçesinin yanı sıra, şiirlerinde halk deyimleri ve söyleyişleri de kullandı.

Dîvânını, Kanuni Sultan Süleyman döneminde hazırlayan şairin bu divanı, şiirlerini kapsamazken, başında münacaat ve na't bulunmayan divanında 27 kaside, 2 terkib-i bend, 1 terci-i bend, 7 tahmis, 619 gazel, 24 kıta, bir tarih ve 38 müfred yer aldı.Çevirileri ve dini konularda çalışmaları olan Bâkî'nin eserlerinde Dîvânı 4 bin 508 beytiyle en önemli eseri olarak tarihe geçti.

Bâki Osmanlı'nın en güçlü devirlerinden birinde yaşamıştır, bu da pekâlâ onun şiirlerine ve şiirlerinde kullandığı temalara yansımıştır. Aşk, yaşamanın zevki ve doğa şiirlerinin başlıca konularıdır. Tekniği güçlüdür, şiirlerinde yakaladığı ahenk ve akıcılık farklıdır. Dil kullanımında çok yeteneklidir. Şiirlerinde İstanbul Türkçesini başarıyla kullanmıştır. Ahenk ve musikiye önem vermiş; söz seçiminde titiz davranmıştır. Şiirlerinin oluşturduğu tını, musiki de şiirlerinin farklı bir özelliğidir. Türk, Divan şiirinin dönemin ünlü akımları ve eserleri seviyesine ulaşmasında çok büyük katkısı olmuştur. Eserlerinden biri de Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatı üzerine yazdığı "*Mersiye-i Hazret-i Süleyman Han*" isimli Kanuni mersiyesidir. Bu mersiye terkib-i bend şeklinde yazılmış; hem teknik olarak güçlü yapısı hem de ahengi ve dönemin ruhunu, özellikle edebiyat tarzını, güzel bir şekilde ifade ettiği için en ünlü mersiyelerden birisi olmuştur.

1- *Divan*. Bâkî divanını, ilk defa Kanûnî Sultan Süleyman'ın isteğiyle onun sağlığında tertip etmiştir. Daha sonra, yazdığı yeni şiirleri de ilâve edilerek değişik tarihlerde divanın yeni ve farklı tertipleri ortaya konulmuştur. Yalnız Türkiye kütüphanelerinde ve hususi ellerde şairin sağlığında yazılmış ondan fazla nüshası vardır. Ölümünden sonra istinsah edilenlerle divanının kitaplıklardaki sayısı 100'den fazladır. Sadece bu rakam, zamanın tahribiyle ve özellikle İstanbul yangınlarıyla kaybolanlar hesaba katılmaksızın, onun şiirlerinin sonraki yüzyıllarda hiçbir Osmanlı şairiyle kıyas edilemeyecek kadar okunduğunu göstermeye yeterlidir. Bâkî divanının ilkin 1276'da (1859) kötü ve çok yanlışlı bir taş baskısı yapılmış, daha

sonra R. Dvořák tarafından gazelleri esas alınarak Almanya'daki bir kısım nüshaları üzerinden yetmiş sayfalık bir önsözle yayımlanmıştır ***(Bâkî's Diwân. Ghazalijjat, Leiden, I-II, 1908-1911).*** Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından da bazı nüsha karşılaştırmaları ile birlikte ilk defa Latin harfleriyle basılmıştır. ***(Bakî, Hayatı ve Şiirleri. I. Divan, İstanbul 1935).*** Mecmualarda ve nâşirin görmediği nüshalarda bu basımda bulunmayan bir hayli şiiri daha vardır. Son olarak da divanın onu İstanbul kütüphanelerinde, ikisi Elazığ Fırat Üniversitesi'nde olmak üzere on iki nüshasına dayalı tenkitli metni henüz basılmamış bir doktora çalışması olarak ortaya konmuştur. ***(Sabahattin Küçük, Bâkî Divanı Üzerinde Bir İnceleme. Edisyon Kritikli Metin, I-II, 1982).*** Bâkî divanı Hammer tarafından 1825'te kısmen Almanca'ya tercüme edilmiştir. Bâkî'nin şiirlerinden ayrıca yayımlanmış geniş seçmeler de vardır: ***Şemseddin Sâmi, Bâkî'nin Eş'âr-ı Müntahabesi, İstanbul 1317; Fuad Köprülü, Eski Şairlerimiz. Divan Edebiyatı Antolojisi, İstanbul 1934, s. 259-320; Nevzat Yesirgil, Bakî, Hayatı, Sanatı, Şiirleri, İstanbul 1953; Faruk K. Timurtaş, Bakî Divanından Seçmeler, Ankara 1987; Sabahattin Küçük, Bâkî ve Dîvânından Seçmeler, Ankara 1988.***

2- ***Fezâilü'l-cihâd.*** Muhyiddin Ahmed b. İbrâhim'in *Meşâriʿu'l-eşvâḳ ilâ meşâriʿi'l-ʿuşşâḳ* adlı Arapça eserinin tercümesidir. Cihadın faziletlerinden hareketle Müslümanları cihada teşvik eden bu eseri Bâkî Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle 975'te (1567) Türkçe'ye çevirmiştir. Kendi el yazısıyla bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde ***(Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 1286)*** kayıtlı olup müze kısmındadır.

3- ***Meâlimü'l-yakīn fî sîreti seyyidi'l-mürselîn.*** Şehâbeddin Ahmed b. Hatîb el-Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minaḥi'l-Muḥammediyye* adlı siyer kitabının tercümesidir. Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle tercüme ettiği eserin mukaddimesinde belirttiğine göre, Şâfiî mezhebine bağlı bulunan müellifin çeşitli münasebetlerle bu mezhebe dayalı olarak yaptığı fıkhî izahları tercüme sırasında Hanefî mezhebinin görüşlerine çevirmiş, çeşitli ilâve ve çıkarmalarla kitap üzerinde telif denecek derecede değişiklikler yapmıştır. Şair Nev'î tarafından istinsah edilmiş olan nüshada ***(Nuruosmaniye Ktp., nr. 3253) 987 (1579)*** tarihi bulunduğuna göre tercümenin bu tarihten önce yapılmış olduğu anlaşılıyor. Gördüğü rağbet dolayısıyla birçok yazma nüshası olan eserin İstanbul'da üç de baskısı gerçekleştirilmiştir (1261, 1313-1316, 1322-1326).

4- *Fezâil-i Mekke*. Yine Sokullu'nun emriyle Mekke kadılığı esnasında, XVI. asır Arap müelliflerinden Kutbüddin Muhammed b. Ahmed el-Mekkî'nin *el-İʿlâm fî aḥvâli beledi'llâhi'l-ḥarâm* adlı eserinden yaptığı tercümedir. 987'de (1579) tamamlayıp Medine kadılığından azli üzerine İstanbul'a döndüğünde III. Murad'a takdim etmiştir. Eser Mekke'nin tarihinden ve bilhassa Osmanlı sultanlarının oradaki hayratından bahsetmektedir. Çeşitli kütüphanelerde nüshaları vardır. Bunlardan en mükemmeli Köprülü Kütüphanesi'nde olanıdır (nr. 206). Bâkî'nin bu üç tercümesi, pek lugatlı yazılan önsözleri bir tarafa bırakılırsa, tabii, temiz ve güzel bir Türkçe ile kaleme alınmış olmak gibi bir meziyete sahiptir. Nev'îzâde Atâî, Bâkî'nin Eyüp müderrisi bulunduğu sırada, Ebû Eyyûb el-Ensârî tarafından rivayet edilen hadislerden kırk tanesini tercüme ettiğini ve eserin türbeye konulup ziyaretçilerin istifadesine sunulduğunu bildirmektedir. Ancak bu tercümenin herhangi bir nüshasına henüz rastlanmamıştır.

5-Hadîs-i Erbain Tercümesi.

6-Kanuni Mersiyesi

Dîvânı Arabistan, İran ve Hindistan saraylarında okundu. Onun ölümünden sonra sırf Bakî Dîvanı yazmak ve satmak suretiyle geçinen kimseler oldu.

BAKİ'NİN KİŞİLİĞİ VE ŞİİRLERİ

Osmanlı Cihan Devleti'nin en görkemli zamanlarında yaşayan Bâkî'nin, şiir ve edebiyat sevgisinin dışında zevke ve eğlenceye düşkün, neşeli, hoş sohbet ve hırslı bir kişiliği olduğu kaynaklarda yer alırken, hicviyeleriyle de ünlü şair, özel hayatındaki özgürlüğüne ve sınırsızlığına rağmen, kadılık görevlerinde ise adalete düşkünlüğüyle dikkati çekti.

Şiirlerinde tasavvufi değil, dünyevi aşka önem veren Bâkî, şeyhülislam olmak istemesine rağmen şiirlerinde dini şiirler kaleme almadı. Divan'ında tevhid, münacaat ve na't gibi dini muhtevalara yer vermeyen Bâkî, mersiye, methiye ve fahriyelerinde ise içten ve abartısız bir anlatım şeklini kullandı.

Mahmud Abdülbâkî, edebiyatta geleneklere bağlı kaldı ama şiir diline yeni bir düzen ve akıcılık getirerek, nazım tekniğini geliştirdi ve birçok büyük şairin "kaçınılmaz" olarak gördüğü nazım kusurlarından kurtulmayı ustalıkla başaran isim oldu. Şiirlerinde,

tabiatı ve sosyal hayatı konu eden şair, sosyal hayatı tasvir ederek, İstanbul'un günlük yaşayışına dair de izleri taşımayı ihmal etmedi.

Çağdaş şairlere göre daha sade ve anlaşılır bir dil seçen "Sultanü'ş Şuarâ Bâkî", biçim açısından kusursuz olarak nitelendirilen şiirlerinde, konuların yanında söyleyiş tarzında da yenilikler yaptı. Vezni ustalıkla icra eden usta şair, imale ve zihafı en aza indirip, şiirini zarif hayaller, nükte ve tevriye başta olmak üzere edebi sanatlarla süsledi. Bütün bunları şiirleri aracılığıyla okuyucularına ulaştıran ünlü şair, Divan şiirine ifade kudreti ve rahatlığını kazandırdı.

BAKİ'NİN ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

Alayiş-i dünyadan el çekmeye niyyet var
Yakında adem dirler bir şehre azimet var
Uçdı bu fezalardan mürg-ı dil-i nalanım
Aram idemez oldum efkar-ı seyahat var
Nuş eylese bir aşik ta haşre dek ayılmaz
Bezm-i feleğin bilmem camında ne halet var
Bu halet ile ey dil sağ olmada alemde
Derd-ü gamı dilberle ölmekte letafet var
Ser terkine ka'ildir dünyaya gönül virmez
Terk ehlinin ey Baki başında sa'adet var.

Gazel

Hattım hisabın bil dedin gavgalara saldın beni
Zülfüm hayalin kıl dedin sevdalara saldın beni
Geh ebr veş giryan edip geh bad veş püyan edip
Mecnun-ı sergerdan edip sahralara saldın beni
Vaslım dilersin çün dedin lutf edeyin olsun dedin
Yarın dedin birgün dedin ferdalara saldın beni
Yusuf gibi izzette sen Yakub veş mihnette ben
Dil sakin-i beytül hazen tenhalara saldın beni
Baki sıfat verdin elem ettin gözüm yaşını yem
Kıldın garik-i bahr-ı gam deryalara saldın beni

Kaside

Ey gönül a'yân-ı devlet içre himmet kalmadı
Kimden umarsın kerem ehl-i mürüvvet kalmadı
Nefse nefsi oldı 'âlem her kişi hayretdedür

Kimseden hîç kimseye dermâna tâkat kalmadı
Ey dirîgâ lutf u ihsânuñ kapusın yapdılar
Zikri hayr olsun dinür sâhib-sa'âdet kalmadı
Gel zuhûr it kandasın ey Mehdî-i sâhib-kırân
Kim cihânda zâhir olmaduk 'alâmet kalmadı
Câhil ü nâ-dân oh gör ister isen mertebe
Kim kemâl ehline Bâkî şimdi ragbet kalmadı (Bâki Divanı)

Gitdi Kayser kasrınuñ tâk u revâkı kalmadı
Nice Kisrâ geçdi tâk u tumturâkı kalmadı
Bezm-i kesretden biz en evvel götürdük ayagı
Meclis âhir oldı gitdi bâde sâkî kalmadı
Şevk u zevk ehli çekildi biz dahı yâ Hû didük
Zevki gitdi 'âlemüñ ehl-i mezâkı kalmadı
Tolu urmış tarlaya döndürdi devrân sohbeti
Câm sınmış mey dökilmiş dest-i sâkî kalmadı
Gam degül Bâkî bekâ semtine kılsa irtihâl
Nice şehler bu fenâ mülkinde bâkî kalmadı

Gazel

Nedür bu handeler bu işveler bu nâz u istiğnâ
Nedür bu cilveler bu şîveler bu kâmet-i bâlâ
Nedür bu pîç pîç ü çîn çîn ü hâm-be-hâm kâkül
Nedür bu turralar bu halka halka zülf-i müşg-âsâ
Nedür bu ârız u hadd ü nedür bu çeşm ü ebrûlar
Nedür bu hâl-i Hindûlar nedür bu habbetü's-sevdâ
Miyânun rişte-i cân mı gümiş âyine mi sînen
Binâgûşunla mengûşun gül ile jâledür gûyâ
Vefâ ummaz cefâdan yüz çevürmez Bâki âşıkdur
Niyâz itmek ana cânâ yaraşur sana istiğnâ

Gazel

Zülf-i siyâhı sâye-i perr-i Hümâ imiş
İklim-i hüsne anın içün pâdişâ imiş
Bir secde ile kıldı ruh-i âftâbı zer
Hak-i cenâb-ı dost aceb kîmyâ imiş
Âvâzeyi bu âleme Dâvûd gibi sal
Bâki kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş

Görmez cihânı gözlerimiz yârı görmese
Mir'ât-ı hüsni var ise âlem-nümâ imiş
Zülfün esîri Bâkî-i bîçâre dostum
Bir mübtelâ-yı bend-i kemend-i belâ imiş

Gazel

Bir lebi gonca yüzü gülzar dersen işte sen
Har-ı gamda andelib-i zar dersen işte ben
Lebleri mül saçları sünbül yanagı berk-i gül
Bir semenber serv-i hoşreftar dersen işte sen
Payine yüzler sürer her serv-i dil-cuyun revan
Su gibi bir aşık-ı didar dersen işte ben
Zülfü sahir turrası tarrar şuh-ı şivekar
Çeşmi cadü gamzesi mekkar dersen işte sen
Firkatinde teşne leb hatır perişan haste dil
Künc-i gamda bi-kes ü bi-mar dersen işte ben
Gözleri sabr u selamet ülkesini tarac eden
Bir amansız gamzesi Tatar dersen işte sen
Bakiya Ferhad ile Mecnun-ı şeydadan bedel
Aşık-ı bi-sabr ü dil kim var dersen işte ben

Nam u nişane kalmadı fasl-ı bahardan
Düşdi çemende berg-i dıraht i'tibardan
Eşcar-ı bağ hırka-ı tecride girdiler
Bad-ı hazan çemen el aldı çenardan
Her yaneden ayağına altun akup gelür
Eşcar-ı bağ himmet umar cuybardan
Sahn-ı çemende durma salınsun sabayıla
Azadedür nihal bugün berg ü bardan
Baki çemende hayli perişan imiş varak
Benzer ki bir şikayeti var rüzgardan

Ferman-ı aşka can iledür inkiyadumuz
Hükm-i kazaya zerre kadar yok inadumuz
Baş eğmezüz edaniye dünya-yı dun içün
Allah'adur tevekülümüz i'timadumuz
Biz mükteka-yı zerkeş-i caha dayanmazuz

Hakk'un kemali lütfunadır istinadumuz
Zühd ü salaha eylemezüz iltica hele
Tutdı egerçi alem-i kevn-i fesadumuz
Meyden safa-yı batın-ı humdur garaz heman
Erbab-ı zahir anlayamazlar muradumuz
Minnet Huda'ya devlet-i dünya fena bulur
Baki kalur sahife-i alemde adumuz

Lale-hadler kıldılar gülgeşt-i sahra semt semt
Bag u ragı gezdiler edüp temaşa semt semt
Aşık-ı didar-ı pakündür meğer kim cuylar
Cüst ü cu eyler seni ey serv-i bala semt semt
Leşker-i gam geldi dil şehrine kondı cevk cevk
Kopdı yir yir fitne vü aşub u gavga semt semt
Giryeden cuy-ı sirişküm su-be-su oldı revan
Yine Kulzüm gibi cuş itdi bu derya semt semt
Şi'r-i Baki seb'a-i iklime oldukça revan
Okınursa yeridür bu nazm-ı garra semt semt

Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü üzerine kaleme aldığı "Kanunî Mersiyesi" adlı eseri meşhurdur.

Ferman-ı aşka can iledür inkiyadumuz
Hükm-i kazaya zerre kadar yok inadumuz

Baş eğmezüz edaniye dünya-yı dun içün
Allah'adur tevekülümüz i'timadumuz

Biz mükteka-yı zerkeş-i caha dayanmazuz
Hakk'un kemali lütfunadır istinadumuz

Zühd ü salaha eylemezüz iltica hele
Tutdı egerçi alem-i kevn-i fesadumuz

Meyden safa-yı batın-ı humdur garaz heman
Erbab-ı zahir anlayamazlar muradumuz

Minnet Huda'ya devlet-i dünya fena bulur
Baki kalur sahife-i alemde adumuz

Baki

Bugünkü Türkçeyle:

"*Aşkın fermanına boyun eğmekliğimiz ta candan ve yürektendir. Bu uğurda alın yazımıza karış zerre inadımız ve karşı koymamız söz konusu değildir."*

"*Şu alçak dünyanın birtakım geçici menfaatleri uğruna aşağılık kimselere boyun eğmeyiz. Bu yolda bütün tevvekülümüz, bütün güvencimiz Allah'adır. O'nun hükmüne rıza gösteririz."*

"Biz geçip gidici mevkii ve makam ile makam ile edinilmiş altın işlemeli yastıklara sırtımızı verip dayanmayız. Bütün dayanağız Cenabıhakk'ın noksansız ve sınırsız lütfunadır."

"*Hele sofuluk ve gözü kapalı dindarlığa asla sığınmayız. Velev fesadımız bütün mevcudat âlemini tutmuş bile olsa."*

"Bizim içkiden anladığımız küpün içindeki safadadır. Her şeyi, gördükleri dış yüzüyle değerlendirip hüküm verenler, bizim meramımızı asla anlayamazlar."

"*Dünya devleti geçip gider ve yok olur ama Allah'a binlerce şükürler olsun ki, bizim adımız âlemin sayfasında Baki kalır."*

MERSİYE-İ SULTÂN SÜLEYMÂN HÂN 'ALEYHİ'R-RAHMETİ VE'L ĞUFRÂN

1. BENT

1. Ey pây-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm u neng
Tâ key hevâ-yı meşgale-i dehr-i bî-direng
2. An ol güni ki âhır olup nev-bahâr-ı 'ömr
Berg-i hazâne dönse gerek rûy-ı lâle-reng
3. Ahır mekânun olsa gerek cür'a gibi hâk
Devrân elinde irse gerek câm-ı 'ayşa seng
4. İnsân odur ki âyine-veş kalbi sâf ola
Sînende n'eyler âdem isen kîne-i peleng
5. 'İbret gözinde niceye dek gaflet uyhusı
Yitmez mi sana vâkı'a-i Şâh-ı şîr-ceng
6. Ol şeh-süvâr-ı mülk-i sa'âdet ki rahşına
Cevlan deminde 'arsa-i 'âlem gelürdi teng

7. Baş eğdi âb-ı tîğına küffâr-ı Üngürüs
Şemşîri gevherini pesend eyledi Freng
8. Yüz yire kodı lütf ile gül-berg-i ter gibi
Sandûka saldı hâzin-i devrân güher gibi

KÂNÛNİ SULTAN SÜLEYMÂN MERSİYESİ

1. Ey, ayağı şan şöhret endişesi tuzağına bağlı kişi; bu, dursuz duraksız dünyanın işleri ile uğraşma sevdası daha ne kadar sürecek?

2. Ömür ilkbaharının sona erip de lâle (gibi kırmızı) renkli yanakların, sonbahar yaprağı (gibi sapsarı) bir hale döneceği o günü aklından çıkarma!

3. Devran eliyle bir gün hayatının kadehine mutlaka taş gelecek ve sonunda, şarap kadehindeki son damla gibi, senin de mekânın toprak olacaktır.

4. İnsan odur ki, kalbi ayna misali saf ve temiz olsun. Eğer adam isen, göğsünde bu sükûnet bulmaz kin ve ihtirasın ne işi var?

Beyitte, sükûnet bulmaz kin ve ihtiras, "kîne-i peleng' terkibi ile ifade edilmiştir. Bu terkib lügatte "kaplan kini, leopar kini" anlamlarına gelir. Şair, insanın kalbindeki kin, ihtiras ve düşmanlık duygularını aynanın üzerindeki pas ve lekelere benzeterek ve aynı zamanda ayna üzerindeki bu pasları leoparın vücudundaki lekelere teşbih ederek san'at yapıyor. Ayrıca Bâkî, kalbindeki bu çeşit olumsuz duygular taşıyan insanların kaplan, aslan ve leopar gibi yırtıcı hayvanlara benzediğini de ima ediyor.

5. İbret gözü daha ne zamana kadar gaflet uykusunda kalacak! Arslanlar gibi ceng eden Padişah'ın başına gelen olay sana ders olarak yetmez mi?

6. O, öyle bir saadet (mutluluk) ülkesinin (güçlü) hükümdarı idi ki, savaş zamanında bütün bir dünya arsası ona dar gelirdi.

7 Macar kâfirleri onun keskin kılıcına baş eğmiş, Frenkler ise o kılıcın çeliğini kanları ile süslemişlerdi (veya, beğenmişlerdi).

8. Yüzünü, bir gül yaprağı gibi lütufla (toprağa lütfederek, yavaşça) yere koydu; sanki devran hazinedarı hazine sandığına bir inci tanesi bıraktı.

Bu beyit, "sandûka", "hâzin", "salmak" ve "güher" kelimelerinin ikinci anlamları ile şu şekilde de nesre çevrilebilir: "Yüzünü, bir gül yaprağı gibi lütufla toprağa koydu ve devran

türbedarı, üzerine yıldızlarla donanmış gökyüzünü, mücevherlerle süslü bir örtü gibi, örtüverdi."

2. BENT

1. Hakkâ ki zîb ü zînet-i ikbâl ü câh idi
Şâh-ı Sikender-efser ü Dârâ-sipâh idi
2. Gerdûn ayağı tozma eylerdi ser-fürû
Dünyâya hâk-i bâr-gehi secde-gâh idi
3. Kem-ter gedâyı az 'atâsı kılurdı bay
Bir lutfı çok mürüvveti çok pâdişâh idi
4. Hâk-i cenâb-ı hazreti der-gâh-ı devleti
Fazl u belâgat ehline ümmîd-gâh idi
5. Hükm-i kazâya virdi rızâyı egerçi kim
Şâh-ı kazâ-tevân u kader-dest-gâh idi
6. Gerdün-ı dûna zâr u zebûn oldı sanmanuz
Maksûdı terk-i câh ile kurb-i İlâh idi
7. Cân u cihânı gözlerimüz görmese n'ola
Rûşen cemâli 'âleme hûrşîd ü mâh idi
8. Hûrşîde baksa gözleri halkun dola gelür
Zîrâ görince hâtıra ol meh-likâ gelür

1. Doğrusu şu ya; (o), kutlu emellerin ve yüce makamların süsü bezeği idi; başında (Büyük) İskender'in tâcını taşıyan ve her bir askeri Dârâ (gibi güçlü) olan (muhteşem) bir pâdişahtı.

2. Felek, onun ayağının tozuna (bile) baş eğer; dünya, eşiği toprağına secde ederdi.

3. Küçücük bir bağışı, âciz bir dilenciyi zengin ederdi. Öylesine, iyiliği ve cömertliği çok bir hükümdar idi.

4. Hüner ve san'at sahipleri ümitlerini onun yüce zatının bulunduğu yere ve devletinin kapısına bağlamışlardı.

5. Kaderin hükmüne boyun eğerek (ölüme) razı oldu ise de, aslında kendisi, gücünü kazâdan, kudret ve üstünlüğünü de kaderden alan (bir yüce sultan) idi.

6. Onu, alçak feleğe âcizlikle teslim oldu sanmayın; maksadı, bütün makam ve mevkileri terk ederek Allah'ın yakınlığım kazanmaktı.

7. Artık gözlerimiz canı ve cihanı görmese, buna şaşılmaz; çünkü onun aydınlık yüzü dünya için ay ve güneş gibi idi.

8. İnsanlar, güneşe baksalar, gözleri doluverir; zira görünce hatıra o ay yüzlü (padişah) gelir.

3.BENT

1. Döksün sehâb kaddin anup katre katre kan
İtsün nihâl-i nârveni nahl-i ergavân
2. Bu acılarla çeşm-i nücûm olsun eşk-bâr
Âfâkı tutsun âteş-i dilden çıkan duhân
3. Kılsun kebûd câmelerin âsmân siyâh
Geysün libâs-ı mâtem-i Şâhı bütün cihân
4. Yaksun derûn-ı sîne-i ins ü perîde dâğ
Nâr-ı firâk-ı Şâh Süleyman-ı kâm-rân
5. Kıldı firâz-ı küngüre-i 'arşı cilve-gâh
Lâyık değildi şânına hakkâ bu hâk-dân
6. Mürg-ı revânı göklere irdü hümâ gibi
Kaldı hazîz-i hâkde bir iki üstühân
7. Çâpük-süvâr-ı 'arsa-i kevn ü mekân idi
İkbâl ü 'izzet olmuş idi yâr ü hem-'inân
8. Ser-keşlik itdi tevsen-i baht-ı sitîze-kâr
Düşdi zemîne sâye-i eltâf-ı Kirdigâr

1. Bulut, senin boyunu aklına getirerek katre katre kan döksün de, nârven (kara ağaç) fidanını, erguvan dalına benzetsin.

2. Bu acılarla, feleğin gözleri olan yıldızlar gözyaşlarım saçsınlar da, gönül ateşinden çıkan duman, bütün ufukları tutsun.

3. Gökyüzü, mavi elbiselerini çıkarıp siyahlar bürünsün; bütün cihan Pâdişah için matem elbiseleri giyinsin.

4. Saadetli Padişah Sultan Süleyman'dan ayrılma ateşi, insanların ve cinlerin gönüllerinde dağlar yaksın.

5. Arşın en yüksek katında mekân tuttu; gerçekten de bu yeryüzü onun şanına lâyık değildi.

6. Ruhunun kuşu, hümâ gibi göklere yükseldi; toprağın altında (ondan sadece) bir kaç parça kemik kaldı.

Burada, efsanevî hümâ kuşunun kemikle beslendiğine dair inanca telmih vardır.

7. Dünya ve kâinat arsasının usta binicisi idi; talih, kudret ve kuvvet, dostu ve arkadaşı olmuştu.

8. Huysuz baht atı dik başlılık etti de, Allah'ın gölgesi (olan Pâdişah)ı (sırtından) yere düşürdü.

4.BENT

1. Olsun gamunda bencileyin zâr u bî-karâr
Âfâkı gezsün ažlayarak ebr-i nev-bahâr.
2. Tutsun cihâm nâle-i mürgân subh-dem
Güller yolınsun âh u figân eylesün hezâr
3. Sünbüllerini mâtem idüp çözsün Ağlasun
Dâmâne döksün eşk-i firâvânı kûh-sâr
4. Andukça bûy-ı hulkunı derdünle lâle-veş
Olsun derûn-ı nâfe-i müsg-i Tatâr târ
5. Gül hasretünle yollara tutsun kulağını
Nergis gibi kıyâmete dek çeksün intizâr
6. Deryâlar itse 'âlemi çeşm-i güher-fesân
Gelmez vücûda sencileyin dürr-i şâh-vâr
7. Ey dil bu demde sensin olan bana hem-nefes
Gel nây gibi inleyelüm bârî zâr zâr
8. Aheng-i âli u nâleleri idelüm bülend
Eshâb-ı derdi cûşa getürsün bu heft bend

1. İlkbahar bulutu, gam ve keder içinde benim gibi zavallı ve kararsız bir hale gelsin de, dünyanın dört bir yanını ağlayarak gezip dolaşsın.

2. Sabah vakitleri kuşların ağlayıp inlemeleri bütün cihanı tutsun; güller saçlarını başlarım yolsun; bülbüller ah çekerek feryad eylesin.

3. Sıra dağlar matem ederek sünbüllerini çözüp ağlasın ve sel gibi gözyaşlarını eteklerine döksün.

4. Senin yaratılış ve ahlâk güzelliğinin kokusunu hatırladıkça, Tatar âhûsunun göbeğinden düşen misk'in içi lâle gibi kararsın.

Güzel koku yapımında kullanılan misk, bu gün Çin'in sınırları içinde Türkistan'ın yüksek dağlarında yaşayan bir cins ceylanın karın derisi altındaki bezden çıkan koyu renkli bir maddedir. Şair, miskin koyu renkli (siyah) oluşunu, Padişah'ın ahlâk güzelliğinin kokusunu hatırladıkça utancından içinin karardığı şeklindeki hayali bir sebebe bağlayarak hüsn-i ta'lil sanatı yapmaktadır.

5. Gül, senin hasretinle, kulağım yollara tutarak, nergis çiçeği gibi kıyamete kadar yolunu gözlesin.

Şair bu beyitte de gülün şekil olarak kulağa, nergisin de göze benzerliğini kullanarak sanat yapmaktadır.

6. İnci (gibi gözyaşları) saçan göz, bütün bir âlemi deryalara döndürse, senin gibi eşsiz bir inci asla vücuda gelmez.

7. Ey gönül (veya ey dil), şu durumda bana arkadaş olan yalnız sensin; gel, ney gibi yana yakıla ağlayalım bari.

8. Ahımızın ve inlemelerimizin âhengini yükseltelim de, bu yedi bend, dert sahiplerini coştursun.

Beyitte geçen "yedi bend" den kasıt, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü vesilesiyle yazılan ve yedi bendden oluşan bu şiirdir. Şair, sekizinci bendi de Vezir-i Azam Sokullu Mehmed Paşa övgüsünde sonradan kaleme almıştır.

5. BENT

1. Gün doğdı Şâh-ı 'âlem uyanmaz mı hâbdan
Kılmaz mı cilve hayme-i gerdûn-cenâbdan
2. Yollarda kaldı gözlerümüz gelmedi haber
Hâk-i cenâb-ı südde-i devlet-me'âbdan
3. Reng-i 'izârı gitdi yatur kendü huşk-leb
Şol gül gibi ki ayru düşüpdür gül-âbdan
4. Gâhî hicâb-ı ebre girür husrevâ felek
Yâd eyledükçe lütfum terler hicâbdan
5. Tıfl-ı sirişki yirlere girsün du'âm odur
Her kim gamımdan ağlamaya şeyh u şâbdan
6. Yansun yakılsun âteş-i hecrünle âfitâb
Derdünle kara çullara girsün sehâbdan
7. Yâd eylesün hünerlerüni kanlar Ağlasun
Tîğun boyunca karaya batsun kırâbdan
8. Derd ü gamunla çâk-i girîbân idüp kalem
Pîrâhenini pârelesün gussadan 'alem

1. Güneş doğdu; âlemin Padişah'ı daha uykudan uyanmayacak mı? Gökyüzü gibi yüce ve şerefli çadırından yüzünü göstermeyecek mi?

Beyitte geçen "cenâb" kelimesinin bir diğer anlamı da "avlu, gölgelik"tir. Buna göre ikinci mısra şöyle nesre çevrilmelidir:

"Gökyüzünün kendisine gölgelik olduğu (yüce ve şerefli) çadırından yüzünü göstermeyecek mi?"

2. Gözlerimiz yollarda kaldı; devletin sığıncı olan Padişah'ın yüce eşiği katından bir haber gelmedi.

3. Yüzü sararmış ve dudakları kurumuş bir halde yatıyor... Sanki suyu alınmış bir gül...

4. Yaşlı olsun, genç olsun, her kim onun üzüntüsü ile ağlamazsa, duam odur ki; gözyaşı çocuğu yere girsin (gözyaşı pınarları korusun)!

5. Ey Padişah; felek zaman zaman bulutların perdesine bürünür ve lütfunu hatırına getirdikçe, utancından terler.

6. Güneş senin ayrılığının ateşi ile yansın yakılsın ve buluttan kapkara çullara girsin.

Siyah ve eski püskü elbise giymek, matem alâmetidir. Şâir, güneşin Padişah'ın matemini tutarak kapkara bulutların arkasına girmesini istemektedir.

7. Kılıcın, senin savaşta gösterdiğin başarıları ve hünerleri hatırlasın ve boylu boyunca kının karasına batsın.

8. Kalem, senin acınla ve üzüntünle yakasım yırtsın; sancağın alemi de, sıkıntısından gömleğini parçalasın.

6.BENT

1. Tîğun içtirdi düşmene zahm-ı zebânları
Bahs itmez oldı kimse kesildi lisânları
2. Gördi nihâl-i serv-i ser-efrâz-ı nîzeni
Ser-keşlik adın anmadı bir dahı banları
3. Her kanda bassa pây semendün nisâr içün
Hânlar yolunda cümle revân itdi cânları
4. Deşt-i fenâda mürg-i hevâ durmayup konar
Tîğun Hudâ yolında sebîl itdi kanları
5. Şemşîr gibi rûy-ı zemîne taraf taraf
Saldun demür kuşaklu cihân pehlevânları
6. Aldım hezâr büt-gedeyi mescîd eyledün
Nâkûs yirlerinde okutdun ezânları
7. Âhır çalındı kûs-ı rahîl itdün irtihâl
Evvel konağın oldı cinân bûstânları
8. Minnet Hudâya iki cihânda kılup sa'id
Nâm-ı şerîfün eyledi hem gâzî hem şehîd

1. Senin kılıcın düşmana dil yaraları içirdi; bu yüzden, hiç kimse konuşamaz oldu, dilleri kesildi.

2. Senin göğe baş çekmiş servi fidanına benzeyen mızrağını görünce, düşman beyleri, serkeşliğin adını bir daha ağızlarına almadılar.

3. Senin atın, ayağım her nereye bassa, hükümdarlar, saçı için, hep canlarım senin yolunda feda ettiler.

4. Yokluk çölünde ölüm kuşları durmadan inip kalkıyor; çünkü senin kılıcın Allah yolunda kanları sebil gibi akıttı.

5. Dünyanın dört bir yanına kılıç gibi demir kuşaklı cihan pehlivanları saldın.

6. Binlerce puthaneyi alıp mescid yaptın; çan kulelerinde ezanlar okuttun.

7. Sonunda, göç davulu çaldı ve sen göç eyledin; ilk konağın cennet bahçeleri oldu.

8. Allah'a şükürler olsun ki, seni iki cihanda da mutlu kılıp, mübarek adım hem gazi, hem de şehid eyledi.

7.BENT

1. Bâkî cemâl-i Pâdişeh-i dil-pezîri gör
Mir'ât-i sun'-ı Hazret-i Hayy-i Kadîri gör
2. Pîr-i 'Azîz-i Mısr-ı vücûd itdi intikâl
Mîr-i cevân-ı çâpük-i Yûsuf-nazîri gör
3. Gün doğdı şimdi gâyete irdi sepîde-dem
Ruhsâr-ı hûb-ı husrev-i rûşen-zamîri gör
4. Behrâm-ı vakti gûra yittirdi bu sayd-gâh
Var işigine hidmet-i Şâh Erdşîri gör
5. Ber-bâd kıldı taht-ı Süleymânı rüzgâr
Sultân Selîm Hân-ı Sikender-serîri gör
6. Vardı peleng-i kûh-ı vegâ hâb-ı râhata
Küh-sâr-ı kibriyâda duran nerre şîri gör
7. Cevlâne gitdi ravzaya tâvûs-ı bâğ-ı kuds
Ferr-i hümây-ı evc-i sa'âdet-mesîri gör
8. İkbâl ü baht-ı husrev-i âfâk müstedâm
Rûh-ı revân-ı Şâha Tahiyyât ve's-selâm

1. Ey Bâkî, artık (bundan sonra, yeni) Pâdişah'ın gönle hoş gelen cemâline bak; Hayy ve Kadîr olan yüce Tanrı'nın san'atının aynasını seyret.

2. Varlık Mısırının yaşlı azîzi ahirete göçtü; şimdi, Yusuf görünüşlü çevik hareketli genç kumandana bak.

Burada "yaşlı azîz"den kasıt, Kanuni Sultan Süleyman; "Yusuf görünüşlü, çevik hareketli genç kumandan" dan kasıt ise, Kanuni'nin ölümü ile 22 yaşında padişah olan II. Selim'dir.

3. Güneş doğdu; şimdi, sabah aydınlığı son haddine ulaştı. Ardın gönüllü Padişah'ın (güneş gibi) güzel yüzünü seyret.

4. Bu dünya avlağı, zamanın Behram'ını kabre düşürdü; artık şimdi Şâh Erdşîr'in eşiğine git ve onun hizmetini gör.

Bu beyitte de vefat eden Kanuni Sultan Süleyman, eski İran hükümdarlarından biri olan ve yabani eşek avlamakla meşhur Behram-gûr'a; oğlu ve yeni padişah Sarı Selim de yine İran hükümdarlarından Erd-şîr'e benzetilmiştir.

5. Zaman, (Sultan) Süleyman'ın tahtım havaya savurdu; şimdi, sen İskender tahtına oturan Sultan Selim Han'a bak.

6. Kavga ve savaş dağının panteri artık huzur ve rahatlık uykusuna daldı; sen şimdi ululuk sahrasında bulunan arslanı gör.

7. Kutsallık bağının tavusu, cennet bahçelerinde salınmaya gitti; artık, doruklarda seyreden saadet göğü hümâsının şimşek gibi sür´atini gör.

Bu beyitte de, Kanuni Sultan Süleyman, ölümü ile, cennet bahçelerinde salınmaya giden bir tavus kuşuna; ondan sonra tahta oturan II. Selim de, şimşek gibi süratli bir hümâ kuşuna benzetilmiştir.

8. Dünyanın dört bir yanına hükmeden Padişah'ın saadeti ve talihi sonsuza kadar sürsün; Hakk'a yürüyen Sultan Süleyman'ın ruhuna da dualar ve selâmlar olsun.

8.BENT

Der-medh-i Vezîr-i a'zam Mehemmed Pâşâ

1. Kıldukça Şâh-ı 'âleme Hak fazl u rahmeti
Virsün cihânda Hazret-i Pâşâya devleti
2. Sâhib-kırân-ı 'arsa-i iklîm-i saltanat
Ol dem ki kıldı mülk-i bekâya 'azîmeti
3. Ol cism-i pâki cânı gibi eyledi nihân

Asûde kıldı hâl-i sipâh u ra'iyyeti
4. Halk-ı cihâna kırk sekiz gün tuyurmayup
Bir hafta kıldı gayrılar ancak bu hâleti
5. Tedbîri gör ki irmedi kimse hayâline
Asâf cihâna gelse göreydi vezâreti
6. Gayret kemerlerini kuşandı kılıç gibi
Aldı hisârı virdi Hudâ feth ü nusreti
7. Râhat yüzini görmedi çalışdı cân ile
Çekdi efendi yolma bu denlü zahmeti
8. Yâ Rab kemâl-i lütfuna kaldı senün hemân
Pâşâ kulun cihânda tamâm itdi hidmeti
9. Asîb-i dehr ü âfet-i devr-i zamaneden
Hıfz u himâyet eyle o sâhib-sa'âdeti
10. Dâ'im çerâğ-ı devlet ü bahtın münevver it
İki cihânda gönli murâdın müyesser it

Vezîr-i âzam Mehmed Paşa Övgüsünde

1. Allah, âlemin padişahına fazilet ve rahmet verdikçe, saygı değer Vezîr-i âzam Mehmed Paşa'ya da cihanda talih açıklığı ve büyük rütbeler nasib etsin.

2. Saltanat ülkesinin muzaffer hükümdarı (Kanuni Sultan Süleyman), ebedilik diyarına gittiğinde;

3. O temiz cesedi canı gibi gizledi ve (böylelikle) askerin ve halkın gönlünü rahatlattı.

4. (Pâdişah'ın ölümünü) insanlara kırk sekiz gün duyurmadı. Böyle bir işi (bundan önce) başkaları ancak bir hafta müddetle yapabilmişlerdi.

5. Bulduğu çözüme bak ki, şimdiye kadar hiç kimse bunu hayal bile edememişti. (Süleyman Peygamber'in veziri olan) Asâf yeniden dünyaya gelebilseydi, vezirlik nasıl yapılırmış, görürdü.

6. Gayret kemerlerini kılıç gibi kuşandı. Allah fetih ve zafer nasib etti ve kaleyi teslim aldı.

7. Canla başla çalıştı; rahat yüzü görmedi; efendisi yolunda bunca zahmetlere katlandı.

8. Ya Rabbi, iş artık senin yüce lütfuna kaldı. Çünkü Paşa kulun dünyada yapılabilecek bütün hizmetleri tamamladı.

9. O kutlu vezirlik makamının sahibi olan (Mehmed Paşa'yı) dünyanın musibetlerinden ve zamanın değişiminin getireceği âfetlerden koru ve kolla!

10. Onun talihinin mumunu daima aydınlık eyle; her iki cihanda da gönlünün muradını nasib et!

BİBLİYOGRAFYA

Latîfî, Tezkire, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1160, vr. 50^{b}.Ahdî, Gülşen-i Şuarâ, İÜ Ktp., TY, nr. 1604, vr. 44^{b}-45^{a}.Âşık Çelebi, Meşâirü'ş-şuarâ, vr. 53^{a}-54^{b}.Sâdıkī-i Kitâbdâr, Mecmau'l-havâs, İÜ Ktp., TY, nr. 4085, vr. 39^{a-b}.Kınalızâde, Tezkire, s. 199-209.Beyânî, Tezkire, İÜ Ktp., TY, nr. 2568, vr. 16^{b}.Riyâzî, Tezkire, İÜ Ktp., TY, nr. 6199, vr. 18^{b}-20^{b}.Kafzâde Fâizî, Zübdetü'l-eş'âr, İÜ Ktp., TY, nr. 1646, vr. 9^{a}-19^{a}.Atâî, Zeyl-i Şekāik, s. 434-439.Hammer, GOD, II, 360.Gibb, HOP, III, 133-159.M. Fuad Köprülü, Bâkī (Türk Dünyası Gazetesi, sy. 1-7 ilâvesi), İstanbul 1335.a.mlf., "Bâkī, Hayatı ve Tabiatı", YM, sy. 41-43 (1918).J. Rypka, Báqí als Ghazeldichter, Prague 1926.Ergun, Türk Şairleri, II, 697-721.Tâhir Olgun, Bâkî'ye Dair, İstanbul 1938.A. Bombaci, Storia Della Letteratura Turca, Milano 1963, s. 304-312.A. Hamdi Tanpınar, "Fuzulî ve Bâkî", Edebiyat Üzerine Makaleler (haz. Zeynep Kerman), İstanbul 1969, s. 152-156.Banarlı, RTET, II, 582-597.Orhan Okay, "Bâkî'nin Kanunî Mersiyesine Dair", Şükrü Elçin Armağanı, Ankara 1983, s. 235-240.Halûk İpekten, Bâkî, Erzurum 1988.Ali Nihat Tarlan, "Hayâlî - Bâkî", TDED, sy. 1 (1946), s. 26-38.Faruk K. Timurtaş, "Bâkî'nin Kanunî Mersiyesinin Dil Bakımından İzahı", a.e., XII (1963), s. 219-232.Orhan Şâik Gökyay, "Şâir Bâkî Gençliğinde Saraç Çıraklığı Yaptı mı?", JTS, III (1979), s. 125-133.Sabahattin Küçük, "Bâkî'nin Medhiyeleri Üzerine", MK, sy. 44 (1984), s. 48-52.a.mlf., "Çağdaşı ve Arkadaşı Nev'î'nin Gözüyle Şairler Sultanı Bâkî", Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi. Tebliğler: Türk Edebiyatı, I, İstanbul 1985, s. 215-222.a.mlf., "Bâkî'nin Şiirlerinde Sosyal Hayatın İzleri", TDA, sy. 59 (1989), s. 153-161.Fahir İz, "Bākī", EI^{2} (Fr.), I, 985-986.Harun Tolasa, "Bâkî", TDEA, 1976, I, 300-303. Gökyay, Orhan Şaik, "Şair Baki Gençliğinde Saraç Çıraklığı Yaptı mı?", Journal of Turkish Studies, 3. cilt, s. 125-133, Cambridge. İsen, M.; Macit, M.; Okuyucu, C.; Öztoprak, N.; Aksoyak, İ. H., XVI. Yüzyıl Türk Edebiyatı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2011

FUZÛLÎ (Rahmetullâhi Aleyh)
(D.H. 888-M. 1483.Hille. Bağdat- V.H. 963. 1556.Kerbela-Bağdat)

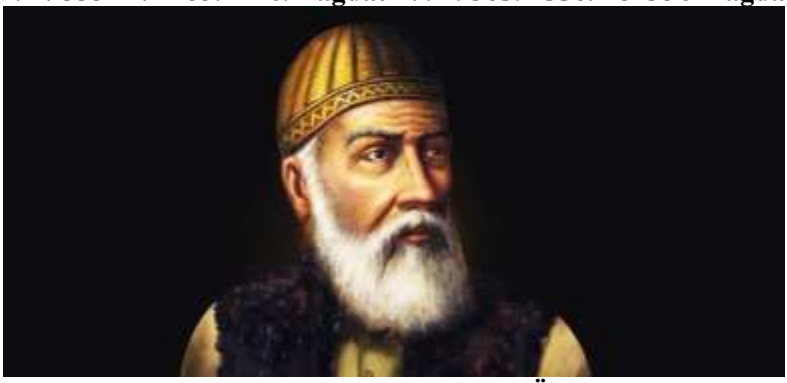

Osmanlının en meşhur şairlerinden,Üç dilde şiir ve inşâya kâdir, Resûl-i Ekrem (s.a.v)Efendimize ve O'nun Ehl-i Beytine âşık aynı zamanda sôfiyyenin bütün inceliklerine de vâkıf bir zât-ı âlî-kadr. Zamanın bütün ilimlerine de vâkıf âlim, fâzıl, hoş yaratılışlı, dervîş-merşreb bir gönül adamı, Veli.

DOĞDUĞU YER AİLESİ VE KÜNYESİ

Asıl adı Mehmed, babasının adı ise Süleyman'dır. Başkalarının tercih etmeyeceğini düşündüğü ve olumlu anlamıyla kendisini tanımlayıcı bulduğu için "fuzûlî" sözcüğünü mahlas olarak almıştır. Selçuklular zamanında Kerkük ve Bağdat çevresindeki geniş alana yerleşen Türkmenlerin Bayat boyundandır. Kaynakların bir kısmı, Fuzûlî-i Bağdadî diye anılmasından ötürü onu Bağdatlı gösterirken Necef, Hille veya Kerbelalı olduğunu söyleyenler de vardır. ***(Karahan 1996: 240-246).***

Fuzûlî'nin doğum yeri gibi doğum tarihi de tam olarak bilinmemektedir Son yıllarda yapılan çalışmalarda şairin *Türkçe Dîvânı*'nın mukaddimesinde geçen "menşe ve mevlidim Irak" ibaresinin ebced değeri olan 888/1483 yılında doğduğu kabul edilmektedir. ***(Dakukî 1996: 53-68; Mazıoğlu 1997: 61).***

Çağdaşı kaynakların asıl adını yazmayıp daha çok Mevlânâ Fuzûlî veya Fuzûlî-yi Bağdâdî mahlas ve nisbesi altında hal tercümesini verdikleri şairin asıl adıyla babasının adını ilk defa Kâtib Çelebi *Keşfü'ẓ-ẓunûn*'da belirtmiştir. Şairin mahlası olan Fuzûlî kelimesi, hem "kendini ilgilendirmeyen işlere karışıp lüzumsuz sözler

söyleyen kimse", hem de "yüce, üstün, erdemli" anlamına gelmektedir. Şair bu mahlası niçin seçtiğini Farsça divanının önsözünde şu şekilde açıklamaktadır: "Şiire başlarken günlerce bir mahlas almak yolunda düşündüm. Seçtiğim mahlasa bir müddet sonra bir ortak çıktığı için bir başka mahlas alıyordum. Nihayet benden önce gelen şairlerin ibareleri değil mahlasları kapıştıklarını anladım. Karışıklığı ortadan kaldırmak üzere Fuzûlî mahlasını seçtim. Bu adı kimsenin sevmeyeceğini ve bu sebeple almayacağını tahmin ettiğim için adaşlık endişesinden kurtuldum. Ayrıca ben, Allah'ın inâyetiyle bütün ilim ve fenleri nefsinde toplamış bir insan olarak geçiniyordum. Mahlasım bu amacı da içine alır."

EĞİTİMİ VE HOCALARI

Şairin babasının Hille müftüsü olduğu, ilk bilgileri babasından aldığı, daha sonra Rahmetullah adlı bir hocadan ders gördüğü, hatta hocasının kızına âşık olduktan sonra şiir yazmaya başladığı şeklindeki rivayetlerin doğruluk derecesi bilinmemektedir. Fakat Fuzûlî'nin şiirlerindeki izlerden, ilk edebî zevkini Âzerî edebiyatının ünlü ismi Habîbî'den aldığı tahmin edilmektedir. Fuzûlî tahsil hayatı sırasında, muhitin de uygun oluşu sayesinde Arapça ve Farsça'yı bu dillerde kusursuz eser yazabilecek ve şiir söyleyebilecek derecede öğrenmiştir. Nitekim Türkçe divanının mukaddimesinde ilmî faaliyeti hakkında bazı bilgiler verirken şunları söyler: "Epey bir zaman hayatımı aklî ve naklî ilimleri elde etmeye, ömrümü hikemî ve hendesî bilgiler edinmeye harcadım. Sonra tefsir ve hadis ilimleriyle meşgul oldum." Farsça divanının mukaddimesinde de yaratılışındaki sanatkârlık kabiliyeti dolayısıyla gençliğinde kendini şiire fazlaca kaptırdığını, fakat ilme karşı duyduğu arzunun kendisini frenlediğini belirtir.

Siyasal istikrarsızlığın ve mezhep farklılığına dayalı ayrışmaların yaşandığı bir coğrafyanın bütün gelgitlerini onun hayatı ve eserleri üzerinden okumak mümkündür. Fuzûlî, kısacık ömrünü üç ayrı devletin tebası olarak tamamlamıştır. Çocukluk ve gençlik yıllarında Bağdat ve çevresi Akkoyunlu Türkmenlerinin egemenliğindedir. O da ilk kasidesini Akkoyunlu Elvend Bey'e sunmuştur. Yaşadığı bölgede etkili olan Muşaşaîlerden Ali bin Muhsin'e de Arapça kaside sunduğu bilinmektedir.

Şah İsmâil 914'te (1508) Bağdat'ı ele geçirip Müşa'şaî Devleti'ni ortadan kaldırdığı zaman Fuzûlî bilhassa edebiyat alanında

oldukça gözde ve çevresinde tanınmış genç bir şairdi. Safevilerin Bağdat valisi olan İbrahim Han Musullu'ya iki kaside ve bir terci-bent sunarak himayesine girmiştir. Safevî Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmâil'in, Horasan taraflarında Özbek asıllı Şeybak Han'ı mağlûp ederek ortadan kaldırdıktan sonra kafasını şarap kadehi yaptığı bilinmektedir. Fuzûlî ilk eserlerinden biri olan *Beng ü Bade*'yi hayranlık ve takdir ifade eden beyitlerle Şah İsmâil'e ithaf etmiş, eserinde bu tarihî hadiseye de işarette bulunmuştur.

Ancak İbrâhim Dakūkī Fuzûlî'nin Arapça kasidelerinden hareketle, kısa bir süre himayesine girdiği devrin Muşa'şaî Hükümdarı Ali b. Muhsin b. Muhammed b. Felâh'la olan yakınlığının izlerini ortadan kaldırmak için, esrara düşkünlüğüyle tanınan bu hükümdarla şaraba düşkünlüğü bilinen İsmâil Safevî'nin mücadelesini konu alan *Beng ü Bâde*'yi yazdığını belirtmektedir. Bir süre sonra Safevîler'in Bağdat valilerinden İbrâhim Han Musullu'nun Kerbelâ ve Necef'i ziyareti sırasında onunla tanışan şair birlikte Bağdat'a gitmiş, kendisine sunduğu iki kaside ve bir terciibend ile övgülerde bulunmuştur. İbrâhim Han tarafından az çok himaye gördüğü anlaşılan Fuzûlî'nin, İbrâhim Han'ın, yeğeni Zülfikar tarafından ortadan kaldırılması üzerine, korumasız kalan şair, 1527 yılında tekrar Hille veya Necef'e geri dönmüştür. Bu dönemde Necef'teki Hz. Ali Türbesinde türbedarlık yapmıştır.

Bağdat'ın fethinden ölümüne kadar (1534-1556) geçen zaman içinde Fuzûlî'nin ömrünü nerelerde geçirdiği tam olarak bilinmemektedir. Onun bazı şiirlerinde Bağdat'ı övdüğü, bazı şiirlerinde ise Bağdatlıları eleştirdiği ve ömrünün o bölgede geçmesine hayıflandığı görülür.

1534 yılında Kanunî, Bağdat'ı fethettiğinde Fuzûlî, padişaha uzun Meşhur bir kaside sunmuş ve ***"Geldi burc-ı evliyâya pâdişâh-ı nâmdâr"*** dizesini tarih düşürmüştür. Meşhur kasidesiyle beraber padişaha beş kaside takdim etmiş, bu fetih onun Osmanlı ordusuyla birlikte Bağdat'a gelen şairlerden Hayalî ve Taşlıcalı Yahya ile tanışmasına vesile olmuştur. *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisinin önsözünde anlattığına göre şairin, bu eserini adı geçen iki şairin teşvikiyle kaleme aldığını söylemesi bu buluşmayı önemsediğini gösterir.

Osmanlı bürokratlarına da kasideler takdim etmiş ve onların yakınlığını kazanmaya çalışmıştır. Kanunî için beş kaside yazan

Fuzûlî, ayrıca Sadrazam İbrahim Paşa, Kazasker Abdulkadir Çelebi ve Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi gibi devlet ileri gelenlerine de kasideler sunmuştur.

Kanûnî daha Bağdat'tan ayrılmadan Fuzûlî'ye evkaftan maaş bağlanacağına dair söz verilmiş, fakat sonradan bu maaş gündelik 9 akçe gibi onun azımsadığı bir miktardan ibaret kalmış ve evkafın artan gelirinden tahsis edilmek suretiyle yeni bir ilâve gerçekleşmiş, ancak şair yine de ünlü "Şikâyetnâme"sini kaleme alarak memnuniyetsizliğini belirtmiştir. Daha sonra maaş hususundaki güçlüklerin giderildiği, beratta belirtilen günlük istihkakın bir süre gecikmeyle de olsa kendisine verildiği anlaşılmaktadır. Fuzûlî'nin bundan başka Musul Mirlivâsı Ahmed Bey, Ayas Paşa, Kadı Alâeddin ve Şehzade Bayezid gibi bazı önemli Osmanlı devlet adamlarına yazmış olduğu mektuplarla Bağdat valilerinden Üveys, Ca'fer, Ayas ve Mehmed paşalara sunduğu kasidelerden değeri yeterince takdir edilmemiş bir insanın hissiyatı anlaşılmaktadır. Ömrü boyunca gönlünce bir hami (patron) bulamamıştır. ***(İnalcık 2003: 54-71).***

Fuzûlî'nin zaman zaman Tebriz, Anadolu ve Hindistan gibi yerlere seyahat etme arzusunu şiddetle duymuş olduğu halde içinde doğup büyüdüğü Irak bölgesinin dışına çıkma imkânı bulamadığı anlaşılmaktadır. Bilindiği kadarıyla onun hayatı Kerbelâ, Hille, Necef ve Bağdat'ta geçmiştir.

TASAVVUFLA İLGİSİ

Tasavvufî temayülleri bakımından Fuzûlî'nin bir tarikata mensup olduğunu düşünmek mümkündür; ancak eserlerinde belirli bir tarikata bağlı olduğuna dair herhangi bir ipucu yoktur. Hemşerisi Ahdî onun bir tarikata bağlı olduğundan bahsetmiş, fakat mensup olduğu tarikatın adını vermemiştir.

Din konusunda onun şiirlerinden samimi bir mümin olduğunu anlamak güç değildir. Âlim bir şair olan Fuzûlî şiir hakkındaki görüşlerini Türkçe divanının önsözünde şu şekilde açıklamıştır: "İlimsiz şiir esası yok dîvar olur ve esassız dîvar gāyette bî-i'tibâr olur." Mukaddimede daha sonra aşk şiirleri yazdığını, fakat bunların uzun ömürlü olmayacaklarını anlayınca gece gündüz çalışarak bütün ilimleri öğrendiğini söyler. Fuzûlî'ye göre şiir insanı yücelten ilâhî bir lutuftur. Allah şiir kabiliyetini çok az kuluna nasip etmiş, süse ihtiyaçları olmadığı için peygamberlerine bile vermemiştir.

Güzellik ve aşk anlayışıyla birlikte devrinin ruh ve bedenle ilgili düşüncelerini *Ṣıḥḥat u Maraż*'da, tasavvufî nitelikte nasihatçiliğini *Rind ü Zâhid*'de, tasavvuf felsefesiyle dünya ve hayat görüşünü ise bunun yanında başta *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi olmak üzere divanlarındaki çeşitli şiirlerde ortaya koymuştur.

Fuzûlî'yi Türk edebiyatının en büyük simalarından biri yapan husus samimiyeti, coşkunluğu, sadeliği, duyarlılığı ve ifade kudretidir. Fuzûlî aşkı, ıstırabı, dünyevî zevk ve zenginliklerin boşluğunu ve hiç kimsenin pençesinden kurtulamayacağı ölüm düşüncesini olağan üstü bir lirizm ve sanat gücüyle ifade etmiştir.

Fuzûlî'nin şöhreti, nüfuz ve tesiri daha kendisi hayatta iken bütün Türk-İslâm ülkelerine yayılmaya başlamıştır. Türk-İslâm âleminde onun adı sadece büyük bir şairi değil aynı zamanda velîlik mertebesine yükselmiş bir Hak âşığını çağrıştırmaktadır. *Maḫzenü'l-ġarâ'ib*'de ***(Bibliothecae Bodleian, Manuscripts, Eliot, nr. 395),***

Bedensel zevklerden ziyade tasavvufî bir aşk, Ehl-i Beyt'e duyulan özlem, ayrılık acısı şiirlerinin konusunu teşkil etmiştir. Duygu ve düşüncelerini çok içten ve lirik bir şekilde ifade etmeyi kolayca başarmıştır. Bu açıdan bakıldığında Türk şiirinde karşılaştırılabileceği tek şair Yunus Emre'dir. "Leylâ ile Mecnun" mesnevîsi aynı konuda yazılmış (Arapça ve Farsça dâhil) en iyi mesnevîlerden biridir.

İran şiirinden Hâfız, Türk şiirinden ise Nesimî ve Nevai çizgisini en başarılı şekilde kemâle erdirmiştir. Kendisinden sonra gelen bütün divan şairlerini etkilemiştir.

Nefsini yüceltmemek, kibir ve gurur yapmamak için şiirlerinde "boş, gereksiz, yersiz" anlamına gelen "fuzuli *mahlasını kullanmıştır.*

FUZULİ'NİN TÜRK-İSLAM ÜLKELERİNDE TANINMASI

Fuzûlî'nin şöhreti, nüfuz ve tesiri daha kendisi hayatta iken bütün Türk- İslâm ülkelerine yayılmaya başlamıştır. Türk-İslâm âleminde onun adı sadece büyük bir şairi değil aynı zamanda velîlik mertebesine yükselmiş bir Hak âşığını çağrıştırmaktadır. Maḫzenü'1-ġarâib'de (Bibliothecae Bodleian, Manuscripts, Eliot, nr. 395), Fuzûlî'nin İslâm kültür ve edebiyatının üç büyük dili olan Arapça, Farsça ve Türkçe'de "emsalinin kendisine uyduğu bir şair, her üç dilde de kâmil bir zat" olduğunu, Irak ve Horasan'da şöhretinin yayıldığını

kaydeden Ahmed Alihan Hâşimî, ele aldığı 3145 İranlı şair arasında ona özel bir mevki vermekle tesir ve nüfuzuna da işaret etmiştir. Tanınmış Türk asıllı İran şairi Sâib-i Tebrîzî'nin baş ucu kitaplarından birini Fuzûlî divanının oluşturması da onun İran'daki şöhret ve nüfuzu hususunda bir fikir vermektedir.

Divan edebiyatının diğer meşhur isimlerine kıyasla Fuzûlî'nin İslâm dünyasının büyük bir kısmında kazandığı şöhreti, önce onun bu üç dilde ustalıkla şiir yazmış olması ile açıklanabilir. Arapça şiirlerinin vasat bir seviyede olmasına karşılık Farsça ve özellikle Türkçe şiirleri onu daha hayatta iken sanatının zirvesine ulaştırmıştır. Fuzûlî, doğduğu ve yaşadığı yer itibariyle Azerî Türkçesi'nin kullanıldığı Irak bölgesi Türkmenler'indendir. Bu bakımdan dilinin bu ağzın özelliklerini yansıtması tabiidir. Bununla beraber bu ağız sadece bir kısım şiirlerine ve bazı özelliklerine aksetmiştir. Fuzûlî'nin şiir dili devrinin Osmanlı Türkçesi'nden uzak değildir. Onun hem Azerî hem de Anadolu sahasında sevilmiş olmasının sebeplerinden biri bu özelliği olmalıdır. Bu gerçeği dikkate alan Köprülü, Fuzûlî'yi Osmanlı ve Azerî edebiyatlarının müşterek bir şahsiyeti kabul etmenin edebiyat tarihi bakımından zaruri olduğunu söyler. Diğer taraftan Şiîliğinde aşırılıktan uzak kalması Sünnî çevrelerce, bazı şiirlerinde "çâr yâr"dan ve İmâm-ı Âzam'dan bahsetmiş olmasının bir takıyye olarak yorumlanması Şiî çevrelerce benimsenip sevilmesinde âmil olmuştur.

Her sanatkârda olduğu gibi Fuzûlî'nin şiirlerinde de kendinden önceki büyük ustaların tesirinden bahsedilmiştir. Köprülü onun Osmanlı şairlerini fazla tanımadığını, bu sebeple de onda İran şiirinin ve bunlar arasında Hâfız, Attâr, Molla Câmî, Nizâmî, Hâtifî ve Selmân-ı Sâvecî'nin tesirlerinin aranması gerektiğini söyler. Fakat dikkatli bir araştırma Fuzûlî'deki bu tesirlerin başka şairlerde olduğu kadar açık olmadığını gösterir. Benzerliklerin çoğu, belirli ve müşahhas bir tesirden çok divan edebiyatının ve onun arkasındaki kültür birikiminin özelliğinden gelen ve tabii olarak ortak olan fikirler, duygular ve mazmunlardan kaynaklanır. Bunun dışında gerçek olan, Fuzûlî'nin hemen bütün şiirlerinde kendi şahsî tasarrufunun varlığıdır. Nitekim Fuzûlî ile Hâfız'ı karşılaştıran Mazıoğlu, Fuzûlî'de bu tesirler olsa bile bunları kendi benliği içinde eriterek onlara şahsiyetinin damgasını vurmuş olduğunu pek çok örnekle göstermiştir.

FUZULİ'NİN ŞİİR DİLİ

Fuzûlî şiir dili olarak Türkçe'ye son derece hâkimdir. Divan geleneği içinde şiirin haşivlerden, lüzumsuz kelimelerden sıyrılıp yalın hale gelmesinde Fuzûlî önemli bir merhale teşkil eder. Divanının dibacesinde, "Mazmûnu zevk-bahş ü serîü'l-husûl ola / Andan ne sûd ki ola mübhem ibâreti" diyerek kolay anlaşılabilir şiir tarzını savunan Fuzûlî'nin kasidelerinde epey ağır ve külfetli olan dili gazellerinde ve Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde sade, tabii ve yapmacıksız bir özellik gösterir. Bu sadeliği içinde dili sanatkârane kullanan Fuzûlî, kelime tekrarlarından ve zengin ses unsurlarından ustalıkla faydalanmıştır. Kendisine kadar gelen divan şiirinin belâgat geleneği, onda alışılmış bir usulü yerine getirme külfeti olmaktan çıkarak gerçek bir şiir estetiği oluşturur. Böylece şiir muhteva, şekil ve ses güzelliğiyle olağan üstü bir bütünlüğe erişir.

Fuzûlî'nin tam bir mürettep divan teşkil eden Türkçe şiirlerinde kullandığı vezinler, genel olarak devrinde kullanılan vezinlerin ortalamasına uygun olup herhangi bir özellik göstermez. İmâle ve zihaf gibi aruz arızaları, daha sonraki büyük divan şairlerinde de görülebilecek asgari bir seviyededir. Bu bakımdan Fuzûlî, Türkçe'nin aruza intibak etme sürecinde de önemli merhalelerden biridir.

Fuzûlî'ye İran taklitçiliği ve Hurûfîlik isnat eden Rıza Tevfik, onun kendi şiirlerini kelime oyunları ve zevksiz tasannu gayretleriyle bozduğunu söyler. Köprülü ise bunun sadece kasidelerinde görüldüğünü belirtir. Gerçekten kaside ve gazellerinde de kendine mahsus şahsiyeti farkedilen Fuzûlî, gazellerindeki derinlik, samimiyet, hissîlik ve lirizme mukabil kasidelerinde fikir ve belagat oyunlarına çok başvurur. Kasidelerinde söz sanatları, gazellerinde mâna sanatları hâkimdir. Gazellerindeki sadelik kasidelerde yoktur. Köprülü, kasidelerinde mahir bir fikir ve sanat işçisi oluşunu şairliğinin bir zaafı olarak gösterir. Bununla beraber Fuzûlî bu tarzıyla da hayret verici bir kültür birikimini daha müşahhas olarak ortaya koymuştur. Kasideleri, bütün yapı taşları görünen mimari eser gibi dört başı mâmur bir plastik güzelliğe sahiptir. Fakat hiç şüphesiz Fuzûlî'nin asıl sanatı gazellerindedir. Denilebilir ki şair, hiçbir zaman didaktik olmamak şartıyla âlimane tavrını kasidelerinde, âşıkane tarzını da gazellerinde ortaya koymuştur.

FUZULİ'NİN ŞİİRLERİNDEKİ SADELİK VE YALINLIK

Fuzûlî'nin şiirlerindeki sadelik ve yalınlık ilk bakışta kolay anlaşılır olmasındandır. Bu tarafıyla zaman zaman bir "sehl-i mümteni" gibi gelen beyitlere rastlanır. Buna karşılık komplike mazmun sistemi, bu şiirin özelliği olan arka plan kültürünü tabakalar halinde gösterir. Böylece müşahhas varlıktan hareket ederek önce tabiat, onun arkasından bazan sosyal hayatın parçaları, bazan bir ilim alanının bilgileri, fakat hemen her zaman aşk, tasavvuf gibi çok defa aynı beyitte rastlanabilecek anlam tabakaları ardarda açılır. Sonraki yüzyıllarda sebk-i Hindî tarzıyla gelişip daha da karmaşık bir duruma gelecek olan sistemin ilk habercisi Fuzûlî olur.

Objektif ve tarihî verilerin dışında daha çok psikolojik ve estetik açıdan Fuzûlî'yi yorumlayan Ahmet Hamdi Tanpınar, onun divan geleneğinin dışına çıkarak psikolojik ve ferdî davranışlara sahip bir şair olduğunu söyler. İstırap arayışını mazohist bir tezahür olarak görmekle beraber bu ıstırabı hayatın gayesi yapmasının kendisine mahsus özel bir hal olduğunu ileri sürer. Böylece divan şiirinde nâdir örneklerinde görülebilen bir trajedi dili kurulmuş olmaktadır.

Divan şiirinde yaygın bir felsefe olarak görünen karamsarlık Fuzûlî'de had safhaya ulaşır. Divan şairlerinin çoğunda geleneğin zaruri bir teması olan bu duygu Fuzûlî'de samimi, derin ve içten gelen bir psikolojik davranış olduğu inancını verir.

Leylâ vü Mecnûn'daki ve Fuzûlî'nin diğer şiirlerindeki aşkın objesi de tartışma konusu olmuştur. Bazı tenkitçiler, genellikle ilâhî ve tasavvufî bir mâna verilen bu aşkın beşerî ve dünyevî olduğunu söylemişlerdir. Fuzûlî'nin bütün şiirlerinde aşkı bu kalıplardan yalnız birine bağlamak isabetli olmaz. Fuzûlî'deki aşkı sırf maddî ve lâdinî bir aşk olarak telakki etmek kadar hemen her şiirinde lâhûtî, panteist, platonik ve mutlak aşkın izlerini aramak da hatalı olur. Belki farklı şiirlerinde bütün bunların tezahürü görülebileceği gibi, eğer şiirlerinin sağlıklı bir kronolojisini elde etmek mümkün olsaydı "Leylâ vü Mecnûn" hikâyesinde olduğu gibi onda da beşerî bir aşkın giderek bedenî hazlardan sıyrılması ile bir çeşit süblimasyona (i'lâ) ulaşmaktan bahsedilebilirdi. Şiirlerinde aşkın ve güzelliğin daima ön planda bir konu teşkil ettiği Fuzûlî mizaç olarak duygusal bir tiptir. Din konusunda onun şiirlerinden samimi bir mümin olduğunu anlamak güç

değildir. Bir tarikata mensubiyeti şüpheli olan şairi sûfî değil mutasavvıf-meşrep bir şahsiyet olarak görmek daha doğru olur.

FUZULİ'DEKİ AŞK DÜNYEVİ Mİ?

Fuzûlî'nin İslâm kültür ve edebiyatının üç büyük dili olan Arapça, Farsça ve Türkçe'de "emsalinin kendisine uyduğu bir şair, her üç dilde de kâmil bir zat" olduğunu, Irak ve Horasan'da şöhretinin yayıldığını kaydeden Ahmed Alihan Hâşimî, ele aldığı 3145 İranlı şair arasında ona özel bir mevki vermekle tesir ve nüfuzuna da işaret etmiştir. Tanınmış Türk asıllı İran şairi Sâib-i Tebrîzî'nin baş ucu kitaplarından birini Fuzûlî divanının oluşturması da onun İran'daki şöhret ve nüfuzu hususunda bir fikir vermektedir.

Fuzûlî'de aşk dünyevî, sonra platonik, nihayet sûfiyâne bir görünüştedir; beşerî, hatta cismanî aşkın idealize edilmesidir. Mecazi aşkın bu şekilde çok yüce bir duygu haline gelişi tasavvuf geleneğine göre ilâhî aşka ulaşılması demektir. Ancak Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ında olduğu gibi sembolik/alegorik seviyede bile olsa Fuzûlî'de, özellikle *Leylâ vü Mecnûn*'da ilâhî-tasavvufî bir aşktan bahsetmek kolay değildir. Vuslata değil hasrete dayanan böyle bir aşkı belki pek çok divan şairinde görmek mümkünse de bu hal Fuzûlî'de en derin ve samimi bir seviyeye ulaşır, bütün divanına hâkim değişmeyen bir karakter olur. Şiirlerinden, onun platonik veya tasavvufî bir aşka yücelmesi için gerçek mistiklerde görülen bir ruh tecrübesi yaşamış olduğu intibaı edinilmektedir. Böylece asıl hayat dış dünya ile idrak edilen hayat değil iç dünyasında yaşadıkları olur. Bu duygu giderek onu ebedî bir yalnızlığa iter ki divan şiirinde ferdiyeti ve mutlak yalnızlığı ifade etmekte Fuzûlî'nin yegâne şair olduğu söylenebilir.

Fuzûlî'deki aşk şiirlerinin yüzyıllarca sevilerek okunmasının sebebini bu yaşanmışlığın, yalnızlığın ve ebedî hasretin inandırıcılığında aramak gerekir. Mizacının şiirine aksetmesi sanatının gücünü teşkil eder. Böylece aşk onun şiirlerindeki lirizmin de kaynağı olur.

Güney Kafkasya, Azerbaycan, İran, Irak ve Rusya'da yaşayan Türkler'in, yabancı kültür baskılarına rağmen mânevî varlıklarını koruyabilmelerinin âmillerinden biri de Fuzûlî'nin her asırda sürekli okunabilmesi talihine sahip oluşudur.

VEFATI

Fuzûlî 963'te (1556) Bağdat ve çevresini kasıp kavuran büyük veba salgını sırasında Kerbelâ'da vefat etmiştir. Ölümüne ebced hesabıyla ***"Geçdi Fuzûlî"*** sözüyle tarih düşürülmüştür. Mezarlarının ehl-i beyt türbelerine yakın olmasını arzu eden Fuzûlî bir beytinde, öldüğü zaman üzerine Hz. Hüseyin'in gölgesinin düşeceği bir yere gömülmeyi vasiyet etmiştir. Bu isteğine uygun olarak Kerbela'daki Hz. Hüseyin Türbesinin yanına gömülmüştür.

Onun aile fertlerinden sadece oğlu Fazlî Çelebi hakkında, Farsça bir kıta ile Nidâyî Çelebi'nin bir notu ve Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ*'sındaki kayıtlardan az da olsa bazı bilgiler edinmek mümkün olmaktadır.

Fuzûlî'nin hangi itikadî ekolü benimsediği sorusuna özellikle hayatı, eserleri, fikrî ve edebî şahsiyeti etrafında araştırma yapan ilim adamlarıyla edebiyat tarihçileri tarafından farklı cevapların verildiği görülmektedir. Onun Sünnîliğini hararetle savunanlar bulunduğu gibi Şiî olduğunu söyleyenler de vardır. ***(geniş bilgi için bk. Karahan, Fuzulî: Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti, s. 126-144).***

Fakat Maṭlaʿu'l-iʿtiḳād'ın neşrinden sonra şairin bu eserde yer verdiği bütün akaid konularını Ehl-i sünnet'in umumi ölçüleri çerçevesinde işlediği görülmüştür. (s. X-XI).

ESERLERİ

Türkçe, Farsça ve Arapça eser veren Fuzûlî'nin manzum ve mensur on beş kadar eseri vardır. Seçkin eserleriAzerice, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde de eser veren Fuzuli'nin eserlerini şu şekilde sıralanabilir

Türkçe Eserleri.

1. *Divan*. Mensur bir mukaddimeden sonra iki tevhid, dokuz na't, yirmi yedi kaside, 302 gazel ile musammatlar, kıta ve rubâîlerden oluşan divanın Türkiye ve dünya kütüphaneleriyle özel ellerde yüzlerce nüshası mevcuttur. Divanın, ilki 1244'te Tebriz'de olmak üzere Bakü, Hîve, Kahire, İstanbul ve Ankara'da yapılmış elliden fazla baskısı bulunmaktadır. Bunlardan Abdülbaki Gölpınarlı ile (İstanbul 1948) Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgân Cunbur'un (Ankara 1958) yaptıkları en iyi yayımlardır. Ali Nihad Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi* adıyla sadece gazellerini üç cilt halinde şerhetmiştir (I-III, Ankara 1985). Divanındaki kasideler arasında yer

alan “sabâ”, “su”, “gül” ve “hançer” redifli na‘tlar türlerinde birer şaheser sayılabilecek nitelikte eserlerdir. Bağdat’ın Kanûnî Sultan Süleyman tarafından zaptı vesilesiyle kaleme aldığı kaside de aynı mahiyettedir. Ancak kasidelerinden çok gazelleriyle şöhret kazanan Fuzûlî gazellerinde lirizmin, tasavvufî aşk ve heyecanın âdeta doruğuna ulaşmıştır.

2. *Leylâ vü Mecnûn*. Türk, İran ve Arap edebiyatlarında Fuzûlî’ye asıl şöhretini sağlayan bu eser, Türk edebiyatının klasik döneminde yazılmış mesnevilerin en güzelidir. Arap, İran ve Türk edebiyatlarının ortak konuları arasında ilk planda yer alan “Leylâ ve Mecnûn” kıssası, en tesirli ve samimi şekilde Fuzûlî’nin eserinde ifadesini bulmuştur. Türkiye ve dünya kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunan *Leylâ vü Mecnûn*, gerek Fuzûlî külliyatı arasında gerekse müstakil olarak aynı zamanda en çok baskısı yapılan mesnevilerin başında gelmektedir. *Leylâ vü Mecnûn*’un yeni harflerle iki baskısı Necmettin Halil Onan (İstanbul 1935) ve Hüseyin Ayan (İstanbul 1981) tarafından hazırlanmıştır. Eser Almanca, İngilizce ve İspanyolca’ya da çevrilmiştir. Leylâ ile Mecnun (داستانِ لیلی و مجنون; *Dâstân-ı Leylî vü Mecnûn*);3 bin 96 beyitlik mesnevi. Bir örnek;"Arayiş-i sohbet eyle saki

Ver bade mürüvvet eyle saki
Bir cam ile kıl dimağımuz ter
Lutf eyle bir iltifat göster"

3. *Beng ü Bâde*. Afyonla şarabın karşılaştırılarak şarabın üstün tutulduğu 440 beyitlik bu mesnevi Fuzûlî’nin mesnevi tarzındaki ilk denemesidir. Şah İsmâil’e ithaf edilen eser, bazılarına göre Osmanlı Padişahı II. Bayezid ile Şah İsmâil arasındaki mücadeleyi sembolize etmektedir. Buna göre esrara alışık padişahla şaraba düşkün şahın açık-kapalı mücadeleleri söz konusu edilen mesnevide bâde, arak, boza, afyon, berş, nukl ve kebap gibi içki ve yiyecekler teşhis sanatıyla canlandırılarak bunların maceraları anlatılmıştır. Ancak yukarıda da işaret edildiği gibi eserin Şah İsmâil ile Müşa‘şaî Hükümdarı Ali b. Muhsin arasındaki mücadeleyi anlattığı da ileri sürülmüştür. Fuzûlî külliyatı içinde defalarca basılan bu eserin son yayımı Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir (İstanbul 1956). Eseri Necati Lugal ve Osman Reşer Almanca’ya tercüme etmişlerdir (İstanbul 1943).

4. *Hadîs-i Erbaîn Tercümesi*. Molla Câmî'nin *Ḥadîṯ-i Erbaʿîn* adlı eserinin, Ali Şîr Nevâî'nin aynı eserin tercümesi olan *Çihl Hadîs*'inden de faydalanılarak yapılmış çevirisidir. Mensur bir mukaddime ile başlayan risâlede hadisler kıtalar şeklinde çevrilmiştir. Eser Abdülkadir Karahan (*Selâmet Mecmuası*, nr. 56, 57, 61, 63, 64, 66, İstanbul 1948) ve Kemal Edip Kürkçüoğlu (İstanbul 1951) tarafından yayımlanmıştır. Kürkçüoğlu yayımında hadislerin Arapça asılları ve Câmî'nin Farsça manzum tercümesi birlikte verilmiştir.

5. *Sohbetü'l-esmâr*. Fuzûlî'ye ait olduğu henüz kesinlik kazanmamış 200 beyitlik bir mesnevidir. Eserde bir bağda meyvelerin konuşmaları, kendilerini övmeleri ve tartışmaları anlatılarak insanların da gerçek değerlerini düşünmeden boş yere anlaşmazlıklara düştükleri alegorik bir şekilde ifade edilir. Eser önce Hamit Araslı tarafından yayımlanmış (*Mehemmed Fuzûlî, Eserleri*, Bakü 1958, II, 265-278), daha sonra Araslı'nın Kiril harfleriyle yayımladığı metin esas alınarak Kemal Peker (*Sohbetü'l-esmâr ve Fındık*, İstanbul 1960) ve Sedit Yüksel (*TDe.*, IV [1972], s. 122-126) tarafından neşredilmiştir. Risâleyi Gunnar Jarring *The Contest of the Fruits* adıyla İngilizce'ye çevirmiştir (Lund 1936).

6. *Hadîkatü's-suadâ*. Arada bazı manzum parçaların da yer aldığı mensur bir eserdir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Ravżatü'ş-şühedâ*'sı esas alınarak hazırlanan kitapta Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilişi anlatılmaktadır. *Hadîkatü's-suadâ*, İslâmî Türk edebiyatında maktel türünün bir şaheseri olup artistik Türk nesrinin de önde gelen örnekleri arasında yer almaktadır. Özellikle Şiî müslümanlarca çok tutulan eserin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunduğu gibi İstanbul ve Mısır'da da birçok defa yayımlanmıştır (Bulak 1253, 1271; İstanbul 1273, 1302). *Hadîkatü's-suadâ*'nın tenkitli neşri bir tanıtma ve değerlendirmeyle birlikte Şeyma Güngör tarafından yapılmıştır (Ankara 1987).

7. Mektuplar. Fuzûlî'nin bugün elde bulunup yayımlanan mektuplarının sayısı beştir. Bunlar Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi, Musul Mirlivâsı Ahmed Bey, Bağdat Valisi Ayas Paşa, Kadı Alâeddin ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın şehzadelerinden Bayezid'e gönderilmiştir. Mektupların ilk dördü Abdülkadir Karahan ***(Fuzûlî'nin Mektupları, İstanbul 1948),*** diğeri Hasibe Çatbaş (Mazıoğlu) ***("Fuzûlî'nin Bir***

Mektubu", DTCFD, VI/3 [1948], s. 146) tarafından yayımlanmıştır. Fuzûlî'nin mektupları arasında en tanınmışı, Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'ye gönderilmiş olan ve edebiyat tarihlerine "Şikâyetnâme" adıyla geçen mektuptur.

Şikâyetnâme kafiyeli nesir türündedir;I. Süleyman'nin Bağdat'ı fethinden sonra (1534) padişaha kasideler sunmuştur. Padişah tarafından beğenilen kasideler karşılığında 9 akçelik maaşla ödüllendirilmiştir. Maaşını alamayınca *Şikâyetnâme'*yi yazmıştır. Şikâyetnâme Fuzuli'nin en önemli eserlerinden biridir.

Şikâyetnâmesinde Fuzuli şöyle der:

"Selam verdim rüşvet değildir diye almadılar.
Hüküm gösterdim faydasızdır diye mültefit olmadılar„

Farsça Eserleri.

1. *Dîvân*. Fuzûlî bu divanı ile, Farsça'yı herhangi bir klasik İran şairi kadar iyi bildiğini ortaya koymuştur. Bu şiirlerde en çok Hâfız-ı Şîrâzî ile Molla Câmî'nin etkisinde kaldığı hissedilmektedir. Üç münâcât, bir na't, kırk altı kaside, 410 gazelle bir terkibibend, iki musammat, kırk altı kıta ve 106 rubâî ihtiva eden Farsça divan hacim itibariyle Türkçe divandan daha büyüktür. Eserin Türkçe'ye tercümesi Ali Nihad Tarlan (Ankara 1950), tenkitli neşri ise Hasibe Mazıoğlu (Ankara 1962) tarafından yapılmıştır.

2. *Heft-câm*. *Sâḳīnâme* adıyla da tanınan ve tamamı 327 beyit olan bu mesnevi, otuz sekiz beyitlik bir mukaddime ile yedi bölümden meydana gelmektedir. Tasavvufî mahiyetteki eserde şair ney, def, çeng, ud, tanbur, kanun ve mutrip gibi yedi farklı mûsiki aletiyle münazaraya girişmektedir. Fuzûlî'nin diğer eserleri arasında *Sâḳīnâme* adıyla birçok defa basılan eser Farsça divanı içinde de yayımlanmıştır. ***(Ankara 1962, s. 674-712).***

3. *Enîsü'l-ḳalb*. 134 beyitlik Farsça bir kasidedir. Aslında bu kaside Hâkānî-yi Şirvânî'nin *Baḥrü'l-ebrâr* adlı kasidesine bir nazîredir. Aynı kasideyi Emîr Hüsrev-i Dihlevî "Mir'âtü's-safâ", Molla Câmî "Cilâü'r-rûh" adlı manzumeleriyle tanzîr etmişlerdir. XVII. yüzyılda Nef'î de "Enîsü'l-uşşâk" adlı doksan yedi beyitlik bir manzumeyle aynı kasideye nazîre yazmıştır. Kaside önce Cafer Erkılıç tarafından tercümesiyle birlikte yayımlanmış (İstanbul 1944), daha sonra Farsça divan yayımının içinde kasideler kısmında yer almıştır. ***(Ankara 1962, s. 17-31).***

4. *Risâle-i Muʿammeyât*. Fuzûlî'nin çoğu Farsça, bir kısmı da Türkçe hayli muamması vardır. Muamma hakkında bilgi veren ve 190 adet Farsça muammayı toplayan bu eser, şairin kırk adet Türkçe muamması da eklenerek Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından yayımlanmıştır. ***("Risâle-i Muammeyât", DTCFD, VII/1 [1949], s. 61-109).***

5. *Rind ü Zâhid*. Mistik bir görüşle kaleme alınan eserde, Fuzûlî'nin eski edebiyatın sınırlı imkânları içinde bir dereceye kadar da olsa kendi dünya görüşünü yansıttığı söylenebilir. Zâhid bir baba ile rind oğlu arasındaki tartışmaları ihtiva eden bu mensur eserde rind şairin gönlünü, zâhid de düşüncesini temsil etmektedir. Eser önce Tahran'da yayımlanmış (1275), tenkitli neşri Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından yapılmıştır (Ankara 1956). *Rind ü Zâhid*'i Sâlim Efendi Türkçe'ye tercüme etmiştir (İstanbul 1285).

6. *Ḥüsn ü ʿAşḳ*. Genellikle *Ṣıḥḥat u Maraż* olarak tanınan esere *Rûhnâme* adını verenler de bulunmaktadır. Tasavvufî ve alegorik mahiyetteki eserde ruh ve beden ilişkisi sembolik olarak ele alınmaktadır. Bu eser Fuzûlî'nin eski tıp ilmine vukufunu göstermesi bakımından önemlidir. Kahramanları hüsn, aşk, ruh, kan, safra, balgam, sevda, mizaç, sıhhat, dimağ, maraz ve perhiz olan eserde dervişin sülûkte ilerleyerek fenâfillâha erişebilmesi için neler yapması gerektiği anlatılır. Fuzûlî'nin bu eseri Fettâhî'nin *Ḥüsn ü Dil* adlı eserinden etkilenerek yazdığı söylenmektedir. *Ḥüsn ü ʿAşḳ*, M. Ali Nâsih tarafından *Sefâretnâme-i Rûḥ* adıyla yayımlandığı gibi (*Mecelle-i Armaġān*, XI [Tahran 1309 hş.], s. 418-424, 505-517) Necati Lugal ile Osman Reşer tarafından da müstakil olarak neşredilmiştir (İstanbul 1943). Eseri Lebib Efendi Türkçe'ye çevirmiş (İstanbul 1282), kitapçı Ahmed Hamdi de bunun sadeleştirilmiş bir baskısını yapmıştır (Trabzon 1327). *Sıhhat ve Maraz* adıyla yapılan son tercüme ise (İstanbul 1940) Abdülbaki Gölpınarlı'ya aittir.

Arapça Eserleri.

1. *Dîvân*. Sadece Hz. Muhammed ve Hz. Ali vasıflarında söylenmiş on bir kaside ile bir hâtimeden meydana gelen 470 beyitlik bu küçük eser mürettep bir divan niteliği göstermediği halde bu adla anılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu şiirler Fuzûlî'nin Arapça divanından bazı parçalardır. Çünkü gerek Sâdıkī gerekse Bursalı Mehmed Tâhir, Lebib Efendi'den naklen Fuzûlî'nin Arapça bir divanı olduğunu belirtirler. Hatta abartarak bunun 30.000 beyit (3000 [?])

ihtiva ettiğini söylerler. Eser üzerinde çalışan İbrâhim Dakūkī de eldeki şiirlerin esas divanın parçaları olduğu kanaatindedir. Fuzûlî'nin Arapça şiirleri üzerinde duran Bertels, bunların Arap şiirinde kayda değer bir mevki alabilecek durumda olmamakla beraber Arap dilinin bütün özelliklerini aksettirdiğini belirtir. Bu şiirler Hamit Araslı tarafından yayımlanmıştır (*Mehemmed Fuzûlî, Eserleri* içinde, Bakü 1958, s. 285-324).

2. ***Maṭlaʿu'l-iʿtiḳād fî maʿrifeti'l-mebdeʾ ve'l-meʿâd.*** İnsanın ancak bilgi edinmek suretiyle kâinatın sırlarını, başlangıç ve sonunu öğrenerek Tanrı'ya ulaşabileceğini anlatan mensur bir eserdir. Fuzûlî burada önce bilgiden ve onu elde etmenin yollarından söz etmekte, daha sonra kâinatın başlangıcı ve insanın mahiyeti gibi konuları ele almaktadır. Bunları da Allah'ın zâtı, sıfatları, fiilleri, güzellik ve çirkinlik, hayır ve şer bahisleri takip etmektedir. Önce Arapça şiirleriyle birlikte Hamit Araslı tarafından yayımlanan eser (Bakü 1958), önsöz ve notlar ilâvesiyle Muhammed Tancî tarafından neşre hazırlanarak M. Esad Coşan ve Kemal Işık'ın tercümeleriyle beraber yayımlanmıştır (Ankara 1962).

Fuzûlî, Türk edebiyatında şiirleri dinî ve lâdinî türlerde bestelenen şairler arasında en önde gelmektedir. Halen notası elde bulunan, bilinen ve icra edilen 100'den fazla eser Fuzûlî'nin güftelerinden seçilmiştir. Bunlar arasında, "Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı" güftesi on defa, "Öyle sermestim ki idrâk etmezem dünyâ nedir" mısraı ile başlayan şiir ise sekiz defa çeşitli formlarda bestelenmiştir. Hüseyin Sadettin Arel, Fuzûlî'nin şiirlerinden çoğu gazel formunda olmak üzere en fazla beste yapan sanatçıdır (Öztuna, II, 550-551). Günümüz bestekârlarından Bekir Sıtkı Sezgin ve Cinuçen Tanrıkorur gibi tanınmış kişilerin beste çalışmalarında Fuzûlî'nin şiirlerini güfte olarak seçmeleri, onun tesirinin halen sanat muhitlerinde devam ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Şiirlerinin konusu

Irak'ta Hilla Bölgesinde yaşamıştır.Hayatı yoksulluk, bahtsızlık ve ilgisizlik içinde geçmiştir. Bu durum onu derinden etkilemiş ve bu yalnızlık duygusu sanatının ilham kaynağı olmuştur. Yaşadığı atmosferi şiirine yansıtmıştır. Kendisi çölde yaşamış; çöl

kimsesizlik, hasret ve hüzün demektir. Fuzuli bu unsurları şiirinde yoğurmuştur.

Fuzuli şiirlerinde Tek Varlık görüşünü en fazla işleyen şairdir. Onda "Visal" (Allah'a kavuşma) isteği kuvvetlidir. Ama vuslat yoktur. Tasavvuf onda yaşı ve sanatı ilerledikçe koyulaşmıştır. Divan edebiyatında ilah-i aşkı en fazla işleyen şairdir. Bu durum ondaki ideal aşkı gösterir. Fuzuli derdi, ıstırabı seven bir kişidir. Nitekim şu beyiti bunu açıkça gösterir.

"Aşk derdiyle hoşem el çek ilacımdan tabib Kılma derman kim helakım zehri dermanındadır."

Fuzuli derin ve samimi bir aşk şairidir. Ölüm, toplum, yoksulluk, felsefe, tabiat temalarını hep bu aşk etrafında yazmıştır. Çağdaşlarına göre sade bir dili vardır. Arapça, Farsça ve Türkçeyi çok iyi bilen şairin gücü; bu üç dilden aldığı kelimeleri kullanıp, bunlarla düşünmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle Divan Edebiyatı'nın en büyük şairlerinden sayılmaktadır.Ayrıca Yedi Ulu Ozan'dan biri kabul edilir.

Şurası çok açıktır ki; Fuzuli, gelmiş geçmiş Türk şairlerinin en büyüklerinden biridir. Bu büyüklük, hakkında yüzlerce makale yazılmasına, inceleme yapılmasına yol açmıştır. Burada, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bir iki makalesiyle onun şiir dünyasına girmeye çalıştığını ve Fuzulî'yi gerçek yerine oturttuğunu belirtelim. Ona göre "Fuzulî, şiiri sadece kalbe ait bir macera telakki eder ve ıztırabı şair için yaşanacak tek iklim gibi görür."

Menim tek hiç kim zâr ü perişân olmasun yâ Rab
Esir-i derd-i aşk ü dağ-i hicrân olmasun ya Rab

beyti Tanpınar'ı doğrular. Böylece ***"onda her şey kendiliğinden ben'in etrafında toplanır ve oradan hareket ederek dünyasını yakalar."***

Aşkının çeşidi ne olursa olsun, şiirleriyle yarattığı dünya, hatta ünlü Leyla ve Mecnun mesnevisi biraz da kendi öyküsüdür.

Mende Mecnûndan füzûn âşıklık istidâdı var
Âşık-ı zadık menem Mecnûnun ancak âdı var

Derken kuşkusuz bunu anlatmak istiyordu. Lirizmini besleyen acı zevk veriyordu ona.

Şu beyitleri okuduktan sonra onu yaşatanın acı çekmekten zevk duyma olduğunu düşünmemek mümkün değildir:

Cân ü ten oldukça benden derd ü gam eksik değil
Çıksa cân hâk olsa ten ne can gerek ne ten bana
Aşk derdinin devâsı kabil-i dermân değil
Terk-i cân derler bu derdin muteber dermânına

Bu beyitler bizi, aynı zamanda, onun ölüm karşısındaki tavrına götürür. Bir kurtuluş gibi gösterdiği ölümü hiçbir zaman istemez. Ama onun yaşamın karşıtı olduğunu, kendisini bir gölge gibi izlediğini bilir. Çünkü onun şiiri duygusal planda nasıl Mecnun'la, Kerbelâ şehidi Hüseyin'e bağlanırsa düşünsel açıdan da tasavvufla beslenir. Sıkıntı, acı, ayrılık, tokgözlülük, yoksulluk gözyaşı, dövünme ve dünya nimetlerinden sıyrılma düşüncesi. Bütün bunlara bir de yalnızlık psikolojisi eklenir:

Âşiyân-ı mürg-i dil zülf-i perişanındadır
Kande olsam ey peri gönlüm senin yanındadır
Diyâr-ı hecrde seyl-i sitemden oldu harap
Fezâ-yı aşkta abâd gördüğün gönlüm
Ey Fuzulî akıdup seyl-i sirişk ağlayalı
Aşk ehline figân etmeği kanun ettin
Cife-i dünya değil ger kes gibi matlubumuz
Bir bölük ankâlarız Kaf-ı kanaat bekleriz
Kıldı zülfün tek perişân hâlimi hâlin senin
Bir gün ey bîdert sormazsın nedir halin senin

Böylece, "Fuzulî'de ıztırapla ve insan kaderiyle dorudan doğruya temas ederiz. (...) Çünkü onun lügati, fakirlik ve ıztırabın etrafında döner ve aynası, yalnızlığın aynasıdır."

Unutulmamalıdır ki Fuzulî, sarayın havasım değil, toplumsal kargaşanın sürüp gittiği, ekonomik bir çöküntünün egemen olduğu Irak'ın havasını soluyor, Hüseyin'in anısının eksilmeksizin sürdüğü topraklarda yaşıyordu. Mersiyelerindeki acı ve yakınma, kasidelerindeki övgü ve başka nasıl açıklanabilir.

O Kanuni için,
Geldi burc-i evliyâya padişah-ı nâmdâr
Rûşen etti adiden her gûşesinde bin çerâğ

Derken, salt kendisinin değil, bütün bir halkın kaderinin değişeceğine inanıyordu. Günde dokuz akçalık bir gelire razı olan, gelecekten hiçbir şey beklemeyen bu psikoloji, kuşkusuz din ve tasavvufla besleniyordu. Ama ben sözcüğünün neredeyse her beyitte

karşımıza çıkması, şairin bireysel bir tavra büründüğünü göstermez. Tersine onun ben'i, ortak bir kaderin yansıdığı toplumsal psikolojinin bileşkesidir:

Perişân hâlin oldum sormadın hâl-i perişânım
Gamından derde düştüm kılmadın tedbir-i dermânım
Ne dersin rüzgârım böyle mi geçsün güzel cânım
Gözüm cânım efendim sevdiğim devlet ü sultânım

Derken kendi perişanlığını yansıtır belki. Ama yüzyıllar ötesinden bugüne seslenebilmesi, genelde inşam bir yanından yakaladığını gösterir. ***(Atilla Özkırımlı, Türk Edebiyatı Tarihi)***

İslami bilimler ve dil alanında çok iyi bir eğitim alan Fuzuli;Ayrıca Su Kasidesi'nin 2.beytinde

"Âb-gûndur günbed-i devvâr rengi bilmezem
Ya muhît olmuş gözümden günbed-i devvâre su"

Diyerek astronomi bilgisininde iyi olduğunu ortaya koymuştur.Türkçe divanının önsözünde, "**Bilimsiz şiir temelsiz duvar gibidir, temelsiz duvar da değersizdir.**" demektedir.

Şikayetnamesinde Fuzuli şöyle der:

" Selam verdim rüşvet değildir diye almadılar.
Hüküm gösterdim faydasızdır diye mültefit olmadılar "

Çokça zikredilen beyitlerinden bazıları şunlardır:

Aşk imiş her ne var alemde
İlim bir kil ü kal imiş
Mende Mecnundan füzun aşıklık isti'dadı var
Aşık-ı sadık menem Mecnunun ancak adı var
Hasılım yoh ser-i küyunda beladan gayrı
Garazım yoh reh-i aşkında fenadan gayrı
Eyle sermestem ki idrak etmezem dünya nedir
Men kimem saki olan kimdir mey ü sahba nedir
Dest busi arzusıyle ger ölsem dustlar
Kuze eylen toprağım sunun anınla yare su
Ya rab bela-yı aşk ile kıl müptela meni
Bir dem bela-yı aşktan etme cüda meni
Yılda bir kurban keser halk-ı âlem ıyd içün,
Dem be dem saat be saat men senün kurbanınam.

ESERLERİNDEN ÖRNEKLER

Kasideler

Kasîde Der-Na‘t-i Hazret-i Nebevî

Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara su
Kim bu denli dutuşan odlara kılmaz çare su

(Ey göz! Gönlümdeki ateşlere su saçma.
Çünkü bu kadar tutuşan ateşe su çare olmaz)

Âb-gûndur günbed-i devvâr rengi bilmezem
Yâ muhît olmış gözümden günbed-i devvâra su

(Dönen kümbetin rengi su rengi midir bilmiyorum.
Yoksa gözümden çıkan su mu dönen kümbeti doldurmuştur)

Zevk-i tîgünden aceb yoh olsa gönlüm çak çak
Kim mürûr ilen bırağur rahneler dîvâra su

(Kılıcının zevkinden gönlüm parça parça olsa şaşılmaz.
Çünkü devamlı geçmekle su duvarda yarıklar bırakır)

Vehm ilen söyler dil-i mecrûh peykânun sözin
İhtiyât ilen içer her kimde olsa yara su

(Yaralı gönül senin peykanının sözünü korkuyla söyler.
Her kimde yara varsa o suyu ihtiyatla içer)

Suya virsün bâğban gülzârı zahmet çekmesün
Bir gül açılmaz yüzün tek virse bin gülzâra su

(Bahçıvan gül bahçesini suya versin, boşuna zahmet

çekmesin
Çünkü o bin gül bahçesine su verse bile senin yüzün gibi bir gül açılmaz)

Ohşadabilmez gubârını muharrer hattuna
Hâmenün bahmakdan inse gözlerine kara su

(Kalemin bakmaktan gözlerine kara su inse bile,
yazar gubar hatlı yazısını senin ayva tüylerine benzetemez)

Ârızun yâdiyle nemnâk olsa müjgânum n'ola
Zâyi' olmaz gül temennâsiyle virmek hâra su

(Senin yanağını anarak kirpiklerim ıslansa ne olur
gül beklentisiyle dikene su vermek boşuna değildir)

Gam güni itme dil-i bîmârdan tîgün dirîg
Hayrdur virmek karanu gicede bîmâra su

(Gam günü hasta gönülden kılıcını esirgeme
Karanlık gecede hastaya su vermek sevaptır)

İste peykânun gönül hecrinde şevkum sâkin it
Susuzam bir kez bu sahrâda benümçün ara su

(Ey gönül, onun peykanını iste, ayrılığında benim ona karşı olan arzumu sakinleştirsin.
Susuzum, bu sahrada bir kez de benim için su ara)

Ben lebün müştâkıyam zühhâd kevser tâlibi
Nitekim meste mey içmek hoş gelür huşyâra su

(Ben senin dudaklarının tutkunuyum, zahidlerse kevser istiyor
Nitekim sarhoşa şarap içmek hoş gelir ayık insana su)

Ravzâ-i kûyına her dem durmayup eyler güzâr
Âşık olmuş gâlibâ ol serv-i hoş reftâra su

(Su galiba o hoş yürüyüşlü serviye aşık olmuş ki ,
her an onun köyünün bahçesine gidiyor)

Su yolın ol kûydan toprag olup dutsam gerek
Çün rakîbümdür dahı ol kûya koyman vara su

(Toprak olup suyun yolunu tutup o köye varmasını engellemem gerekir.
Çünkü su benim rakibimdir. Bırakmam ki o köye varsın)

Dest-bûsı ârzûsıyla ger ölsem dostlar
Kûze eylen toprağum sunun anunla yâra su

(Ey dostlar! Eğer onun elini öpmek arzusuyla ölürsem,
toprağımdan testi yapıp onunla yare su sunun)

Serv ser-keşlük kılur kumrî niyâzından meger
Dâmenün duta ayağına düşe yalvara su

(Servi kumrunun duasına karşı aksilik eder
Su onun eteğini tutsun ve ayağına düşüp yalvarsın)

İçmek ister bülbülün kanın meger bir reng ile
Gül budağınun mizâcına gire kurtara su

(Bir hile ile bülbülün kanını içmek istiyor.
Su gül budağının mizacına girsin ve bülbülü kurtarsın)

Tînet-i pâkini rûşen kılmış ehl-i âleme
İktidâ kılmış tarîk-i Ahmed-i Muhtâra su

(O güzel ahlakını insanlara ilan etmiş.
Su seçilmiş Ahmet'in yoluna tabi olmuş.)

Seyyid-i nev'-i beşer deryâ-yı dürr-i ıstıfâ
Kim sepüpdür mu'cizâtı âteş-i eşrâra su

(O insanoğlunun efendisidir. Seçilmiş incilerin deryasıdır.
Ki onun mucizeleri kötülerin ateşine su serpmiştir)

Kılmagiçün tâze gülzâr-ı nübüvvet revnâkın
Mu'cizinden eylemiş izhâr seng-i hâra su

(O peygamberlik bahçesinin parlaklığını tazelemek için,
mucizeyle mermerden su çıkarmıştır)

Mu'cizi bir bahr-i bî-pâyân imiş âlemde kim
Yetmiş andan bin bin âteş-hâne-i küffâra su

(Onun mucizesi alemde öyle sonsuz bir denizmiş ki
o denizden binlerce ateşe tapan kafirin ibadethanesine gidip
ateşlerini söndürsün su)

Hayret ilen barmağın dişler kim itse istimâ'
Barmağından virdüği şiddet güni Ensâr'a su

(Onun savaş günü parmağından Ensar'a su verdiğini kim işitse,
hayretinden parmağını ısırır)

Dostı ger zehr-i mâr içse olur âb-ı hayât
Hasmı su içse döner elbette zehr-i mâra su

(Onun dostu yılan zehri içse, içtiği zehir ab-ı hayat olur.
Düşmanı su içse içtiği su yılan zehrine dönüşür)

Eylemiş her katreden bin bahr-i rahmet mevc-hîz
El sunup urgaç vuzû' içün gül-i ruhsâra su

(O abdest almak için gül gibi olan yüzüne eliyle su serptiğinde,
o suyun her damlasında binlerce rahmet denizi dalgalanmıştır)

Hâk-i pâyine yetem dir ömrlerdür muttasıl
Başını daşdan daşa urup gezer âvâre su

(Onun ayağının toprağına erişeyim diye su,
ömür boyu başını taştan taşa vurup avare gezer)

Zerre zerre hâk-i dergâhına ister sala nûr
Dönmez ol dergâhdan ger olsa pâre pâre su

(Su, onun türbesinin toprağına zerre zerre nur salmak ister.
Su parça parça da olsa o dergahtan dönmez)

Zikr-i na'tün virdini derman bilür ehl-i hatâ
Eyle kim def'-i humâr içün içer mey-hâre su

(Sarhoşun baş ağrısını gidermek için su içtiği gibi, günah işleyenler de senin na'tının zikrini daima dillerinde tekrarlamayı dertlerine derman bilirler)

Yâ Habîba'llâh yâ Hayre'l-beşer müştâkunam
Eyle kim leb-teşneler yanup diler hemvâre su

(Ey Allah'ın sevgilisi, insanların hayırlısı, susuzluktan yanıp dudağı kuruyanların su istemeleri gibi ben de seni özlüyorum)

Sensen ol bahr-i kerâmet kim Şeb-i Mi'racda
Şebnem-i feyzün yetürmiş sâbit ü seyyâra su

(Sen o keramet denizisin ki, Miraç gecesinde senin feyzinin çiğ taneleri,
sabit ve seyyar bütün yıldızlara su eriştirmiştir)

Çeşme-i hurşîdden her dem zülâl-i feyz iner
Hâcet olsa merkadün tecdîd iden mi'mâra su

(Senin mezarını onaran mimara su lazım olsa
güneş çeşmesinden her an çokça saf ve tatlı su akar)

Bîm-i dûzah nâr-ı gam salmış dil-i sûzânuma
Var ümîdüm ebr-i ihsânun sepe ol nâra su

(Cehennem korkusu, yanık gönlüme gam ateşi salmıştır.
Senin ihsan bulutunun o ateşe su serpeceğini umuyorum)

Yümn-i na'tünden güher olmış Fuzûlî sözleri

Ebr-i nîsandan dönen tek lü'lü'-i şehvâra su

(Seni övmenin bereketiyle Fuzuli'nin sözleri,
nisan bulutundan düşüp büyük inciye dönen su damlası gibi birer inci olmuştur)

Hâb-ı gafletden olan bîdâr olanda Rûz-ı Haşr
Eşk-i hasretden tökende dîde-i bîdâra su

(Mahşer günü gaflet uykusundan uyanıp gözünden hasret göz yaşı döktüğü vakit)

Umduğum oldur ki Rûz-ı Haşr mahrûm olmayan
Çeşme-i vaslun vire ben teşne-i dîdâra su

(Senin yüzünü görmeye susamış Fuzuli'yi vuslat çeşmenden mahrum etmeyeceğini ummaktayım) (***Akyüz vd 1990: 31-33***)

Murabba

1
Perişân-hâlin oldum sormadın hâl-i perîşânım
Gamından derde düşdüm kılmadın tedbîr-i dermânım
Ne dersin rûzgârım böyle mi geçsin güzel hanım
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım
2
Esîr-i dâm-i aşkın olalı senden vefâ görmen
Seni her kanda görsem ehl-i derde âşinâ görmen
Vefâ vü âşinâlık resmini senden revâ görmen
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım
3
Değer her dem vefâsız çarh yayından mana min oh
Kime şerh eyleyem kim mihnet ü endûh u derdim çoh
Sana kaldı mürüvvet senden özge hiç kimsem yoh
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım

4
Gözümden dembedem bağrım ezip yaşım kimi gitme
Seni terk etmezem çün men meni sen dahi terk etme
İyen hem zâlim olma men kimi mazlûmu incitme
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım
5
Katı gönlün neden bu zulm ile bî-dâda râgıbdır
Güzeller sünneti olmaz cefâ senden ne vâcibdir
Senin tek nâzenîne nazenîn işler münâsibdir
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım
6
Nazar kılmazsan ehl-i derd gözden ahıdan seyle
Yamanlıkdır işin uşşâk ile yahşı mıdır böyle
Gel Allâh'ı seversen bendene cevr etme lutf eyle
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım
7
Fuzûlî şîve-i ihsânın ister bir gedâyındır
Dirildikçe seg-i kûyun ölende hâk-i pâyındır
Gerek öldür gerek ko hükm hükmün rây rayındır
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım (Tarlan 1950: 206-207)

Gazeller

1
Dostum âlem senin çün ger olur düşmen mana
Gam değil zîrâ yetersin dost ancak sen mana
Aşka saldım men meni pend almayıp bir dostdan
Hiç düşmen eylemez anı ki etdim men mana

Cân ü ten oldukça menden derd ü dâğ eksik değil
Çıksa cân hâk olsa ten ne cân gerek ne ten mana
Vasl kadrin bilmedim firkat belâsın çekmedin
Zulmet-i hecr etdi çoh tarîk işi rûşen mana

Dûd ü ahkerdir mana serv ile gül ey bâğbân
Kim mukarrerdir bu gün ölmek sana şîven mana
Ey Fuzûlî çıksa cân çıkman tarîk-i aşkdan

Reh-güzâr-ı ehl-i aşk üzre kılın medfen mana (Akyüz vd. 1990: 136)

2

Mende Mecnundan füzûn âşıklık isti'dâdı var
Aşık-ı sâdık menem Mecnûnun ancak adı var
N'ola kan dökmekde mâhir olsa çeşmim merdümi
Nutfe-i Kâbildürür gamzen kimi üstâdı var

Kıl tefâhur kim senin hem var men tek âşıkın
Leylînin Mecnûnu Şirînin eger Ferhâdı var
Ehl-i temkînem meni benzetme ey gül bülbüle
Derde yoh sabrı anun her lâhza min feryâdı var

Öyle bed-hâlem ki ahvâlim görende şâd olur
Her kimin kim devr cevrinden dil-i nâ-şâdı var
Gezme ey gönlüm kuşu gâfil fezâ-yı aşkda
Kim bu sahrânın güzer-gehinde çoh sayyâdı var

Ey Fuzûlî aşk men'in kılma nâsıhdan kabul
Akl tedbîridir ol sanma ki bir bünyâdı var (Tarlan 1950: 64)

3

Âşiyân-i murg-i dil zülf-i perişanındadır
Handa olsam ey perî gönlüm senin yanındadır
Âşk derdiyle hoşem el çek ilâcımdan tabîb
Kılma dermân kim helâkim zehri dermanındadır

Çekme dâmen nâz edip üftâdelerden vehm kıl
Göklere açılmasın eller ki dâmânındadır
Gözlerim yaşın görüp şûr etme nefret kim bu hem
Ol nemekdendir ki lâ'l-i şekker-efşânındandır

Mest-i hâb-ı nâz iken cem et dil-i sad-pâremi
Kim anun her pâresi bir nevk-i müjgânındadır
Bes ki hicrânındadır hâsiyyet-i kat'-ı hayât
Ol hayât ehline hayrânam ki hicranındadır

Ey Fuzûlî şem' veş mutlak açılmaz yanmadan

Tâblar kim sünbülünden rîşte-i cânındadır (Tarlan 1950: 55)
4
Dost bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî-sükûn
Derd çoh hem-derd yoh düşmen kavî tâli zebun
Sâye-i ümmîd zâ'il âfitâb-i şevk germ
Rütbe-i idbar âlî paye-i tedbîr dûn

Akl dûn-himmet sadâ-yı ta'ne yer yerden bülend
Baht kem-şefkât belâ-yı aşk gün günden füzûn
Men garib-i mülk-i vasl u râh pür-teşvîş ü mekr
Men harîf-i sade-levh ü dehr pür nakş u füsun

Her sehî-kad cilvesi bir seyl-i tûfân-i belâ
Her hilâl-ebrû kaşı bir ser-hat-i meşk-i cünun
Yelde berg-i lâle tek temkîn-i daniş bî-sebât
Suda aks-i serv tek te'sîr-i devlet vâj-gûn

Ser-had-i matlûb pür-mihnet tarîk-i imtihân
Menzil-i maksada pür-asîb râh-ı azmûn
Şahid-i maksad nevâ-yi çeng tek perde-nişîn
Sâgar-i işret habâb-i sâf sahbâ tek nigûn

Tefrîka hâsıl tarîk-i mülk-i cem'iyyet mahûf
Âh bilmen neyleyem yoh bir muvâfık reh-nümûn
Çehre-i zerdin Fuzûlî'nin dutupdur eşk-i âl
Gör ana ne rengler geçmiş sipihr-i nil-gûn (Dilçin 2010:13-14)
5
Meni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı
Kamu bîmârına cânân devâ-yı derd eder ihsân
Niçün kılmaz mana dermân meni bîmar sanmaz mı

Gâmım pinhân dutardım men dediler yâra kıl rûşen
Desem ol bî-vefâ bilmen inanır mı inanmaz mı
Şeb-i hicrân yanar cânım döker kan çeşm-i giryânım
Uyadır halkı efgânım kara bahtım uyanmaz mı

Gûl-i ruhsârına karşu gözümden kanlı ahar su
Habîbim fasl-ı güldür bu ahar sular bulanmaz mı
Değildim men sana mâil sen ettin aklımı zâil
Mana ta‘n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı

Fuzûlî rind-i şeydâdır hemîşe halka rüsvadır
Sorun kim bu ne sevdâdır bu sevdâdan usanmaz mı (Akyüz vd. 1990: 259-60)

6

Hâsılım yoh ser-i kûyunda belâdan gayrı
Garazım yoh reh-i aşkında fenâdan gayrı
Ney-i bezm-i gamem ey âh ne bulsan yele ver
Oda yanmış kuru cismimde hevâdan gayrı

Perde çek çehreme hicrân günü ey kanlı sirişk
Ki gözüm görmeye ol mâh-likâdan gayrı
Yetti bî-kesliğim ol gâyete kim çevremde
Kimse yoh çizgine girdâb-ı belâdan gayrı

Ne yanar kimse mana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı
Bozma ey mevc gözüm yaşı habâbın ki bu seyl
Koymadı hiç imâret bu binâdan gayrı

Bezm-i aşk içre Fuzûlî nice âh eylemeyem
Ne temettü bulunur neyde sadâdan gayrı (Akyüz vd. 1990: 264)

Fuzûlî'nin yukarıdaki münâcât ile başladığı meşhûr eseri "Hadîkatü's-Suadâ"nın sonundaki mersiyeleri teberrüken yayınlıyoruz...

Hakkında birçok kitaplar yazılmış olan üç dilde şiir ve inşâya kâdir, eşi menendi olmayan büyük şâirimiz Fuzûlî, Resûl-i Ekrem Efendimize ve O'nun Ehl-i Beytine âşık aynı zamanda sôfiyyenin bütün inceliklerine de vâkıf bir zât-ı âlî-kadrdir... Eserleri ve hayâtı buna şâhiddir...

Onu yakından tanıyanlar, âlim, fâzıl, hoş yaratılışlı ve son derece güzel sözlü-tatlı dilli olduğunu aynı zamanda da mütevâzı,

dünyâ malına tamah etmeyen, bir lokma-bir hırka ile yetinen, dervîş-merşreb bir gönül adamı olduğunu, üstelik zamanın bütün ilimlerine de vâkıf bulunduğunu kaydediyorlar...

Aşağıdaki mersiyeler, Fuzûlî'nin meşhûr İranlı şâir Hüseyin Vâiz'in "Ravzatü'ş-Şühedâ" adlı eserine nazîre olarak yazdığı "Hadîkatü's-Su'adâ" nâmındaki eserinden alınmışdır ki bu eser "Kerbelâ Fâciası"nı hikâye eden eserlerin içinde yüzyıllardır en çok okunanıdır... Eser, dilindeki sâdelik, akıcılık ve ifâdelerdeki samîmiyyet sebebi ile okuyanlar üzerinde en çok tesir bırakan kitaplardandır... Bu eser, Türk edebiyatında "maktel" türünün bir şâheseri olup aynı zamanda Türkçe nesrin de önde gelen örnekleri arasındadır... Türkiye ve dünya kütüphânelerinde birçok yazmanüshası bulunan bu eser, birçok defa yayınlanmışdır...

Hadîkatü's-Suadâ'nın bir yazma nüshasının ilk sayfaları

1

Mâh-ı Muharrem oldu şafakdan çıkup hilâl
Kılmış 'azâ döküp yüze hûn-birle eşk-i âl

Evlâd-ı Mustafâ'ya meded kılmamış Fırât
Geçirmesin mi yerlere anı bu infi'âl

Çokdur hikâyet-i elem-i Şâh-ı Kerbelâ
Elbette çok hikâyet olur mûcib-i melâl

İbretle bak gam-ı şühedâ şerhin etmeğe
Her sebze Kerbelâ'da açupdur zebân-ı hâl

Tecdîd-i mâtem-i şühedâ kıldı rûzgâr
Zâr ağla ey gönül bugün oldukça ihtimâl

Meydân-ı çarhı cilve-geh-i dûd-i âh kıl
Gerdûn-i dûnu gûne-i mâtem-siyâh kıl

2

Mâh-ı Muharrem oldu meserret harâmdır
Mâtem bugün şerî'ate bir ihtirâmdır

Tecdîd-i mâtem-i şühedâ nef'siz değil
Gaflet-sarây-ı dehrde tenbîh-i 'âmmdur

Gavgâ-yı Kerbelâ haberin sehl sanma kim
Naks-ı vefâ-yı dehre delîl-i tâmmdır

Her zerre eşk kim dökülür zikr-i âl ile
Seyyâre-i sipihr-i 'ulüvv-i makâmdır

Her medd-i âh kim çekilir Ehl-i Beyt için
Miftâh-ı bâb-ı ravza-i dârüs's-selâmdır

Şâd olmasun bu vâkı'adan şâd olan gönül
Bir dem belâ vü gussadan âzâd olan gönül

Eserin matbu' nüshalarından birinin ilk sayfası

3

Tedbîr-i katl-i Âl-i Abâ kıldın ey felek
Fikr-i galat hayâl-i hatâ kıldın ey felek

Berk-ı sehâb-ı hâdiseden tîgler çekip
Bir bir havâle-i şühedâ kıldın ey felek

İsmet-i harem-serâsına hürmet revâ iken
Pâ-mâl-ı hasm-ı bî-ser ü pâ kıldın ey felek

Sahrâ-yı Kerbelâ'da olan teşne leblere
Rîk-i revân ü seyl-i belâ kıldın ey felek

Tahfîf-i kadr-i şer'den endîşe kılmayup
Evlâd-ı Mustafâ'ya cefâ kıldın ey felek

Bir rahm kılmadun ciğeri kân olanlara
Gurbetde rûzgârı perîşân olanlara

4

Basdıkda Kerbelâ'ya kadem Şâh-ı Kerbelâ
Oldu nişân-ı tîr-i sitem-i Şâh-ı Kerbelâ

Düşmen okuna gayr siper görmeyüp revâ
Yakmışdı câna dâg-ı elem-i Şâh-ı Kerbelâ

A'dâ mukâbilinde çekende saff-ı sipâh
Kılmışdı medd-i âhı 'alem-i Şâh-ı Kerbelâ

Dûd-ı dil-i pür-âteş ehl-i nezâreden
Etmişdi perde-dâr-ı harem-i Şâh-ı Kerbelâ

Oldukça ömrü râhat-ı dil görmeyip demî
Olmuş hemîşe hem-dem-i gam Şâh-ı Kerbelâ

Yâ Şâh-ı Kerbelâ ne revâ bunca gam sana
Derd-i demâdem ü elem-i dembedem sana

5

Ey derd-perver-i elem-i Kerbelâ Hüseyn
V'ey Kerbelâ belâlarına mübtelâ Hüseyn

Gam pâre pâre bağrını yandırdı dâğ ile
Ey lâle-i hadîka-i Âl-i 'Abâ Hüseyn

Tîğ-i cefâ ile bedenin oldu çâkiçâk
Ey bûstân-ı sebze-i tîğ-i cefâ Hüseyn

Yakdı vücûdunu gam-ı zulmet-sarây-ı dehr
Ey şem'-i bezm-i bâr-geh-i Kibriyâ Hüseyn

Devr-i felek içirdi sana kâse kâse kân
Ey teşne-i harâret-i berk-i belâ Hüseyn

Yâd et Fuzûlî Âl-i 'Abâ hâlin eyle âh
Kim berk-ı âh ile yakılır hırmen-i günâh

FUZULİ-ÂL-İ ABÂ MERSİYESİNDEN

(Bu mersiye terkibibent şeklindedir ve beş bentlidır.)

Üçüncü bend

1. Tedbîr-i katl-i Âl-i Abâ kıldın ey felek
Fikr-i galat hayâl-i hatâ kıldın ey felek

2. Berk-ı sehâb-ı hâdiseden tîgler çekip
Bir bir havâle-i şühedâ kıldın ey felek

3. İsmet-i harem-serâsına hürmet revâ iken
Pâ-mâl-ı hasm-ı bî-ser ü pâ kıldın ey felek

4. Sahrâ-yı Kerbelâ'da olan teşne leblere
Rîk-i revân ü seyl-i belâ kıldın ey felek

5. Tahfîf-i kadr-i şer'den endîşe kılmayup
Evlâd-ı Mustafâ'ya cefâ kıldın ey felek

6. Bir rahm kılmadun ciğeri kân olanlara
Gurbetde rûzgârı perîşân olanlara

Günümüz Türkçesi

1. Ey felek! Âliabâ'nın öldürülmesi için tedbir aldın; bunu yapmakla yanlış bir şey düşündün,yanlış bir şey tasarladın.

2. Hadise bulutunun şimşeğinden kılıçlar çekerek onları birer birer şehitlere salladın, vurdun.

3. Namus ve temizliğin mübarek bucağına hürmet etmek münasipken, onu sefil düşmanın ayakları altında çiğnettin.

4. Kerbelâ sahrasında dudakları susuzluktan kurumuş olanlara, akan savrulan kumu bir belâ seli haline getirdin.

5. Şeriatin kadrini düşürmekten çekinmedin; peygamberin çocuklarına cefa ettin.

6. Bağrı yaralılara, gurbette hayatı ve talihi perişan olanlara azıcık olsun acımadın.

Dördüncü Bend

1. Basdıkda Kerbelâ'ya kadem Şâh-ı Kerbelâ
Oldu nişân-ı tîr-i sitem-i Şâh-ı Kerbelâ

2. Düşmen okuna gayr siper görmeyüp revâ
Yakmışdı câna dâg-ı elem-i Şâh-ı Kerbelâ

3. A'dâ mukâbilinde çekende saff-ı sipâh
Kılmışdı medd-i âhı 'alem-i Şâh-ı Kerbelâ

4. Dûd-ı dil-i pür-âteş ehl-i nezâreden
Etmişdi perde-dâr-ı harem-i Şâh-ı Kerbelâ

5. Oldukça ömrü râhat-ı dil görmeyip demî
Olmuş hemîşe hem-dem-i gam Şâh-ı Kerbelâ

6. Yâ Şâh-ı Kerbelâ ne revâ bunca gam sana
Derd-i demâdem ü elem-i dembedem sana

Vezni: Mefûlü Fâilâtü Mefâîlü Fâilün

Günümüz Türkçesi

1. Kerbelâ Şahı (Hz. Hüseyin) Kerbelâya ayak kasınca zulüm okunun hedefi oldu

2. Düşman oku için başka bir siperi münasip görmeyip göğsünü germiş canını elemle daglamıştı.

3. Bu vak'aya şahit olanların ateşli gnülleinin dumanıyla çoluk çocuğunu perdeleyip saklamıştı.

4. O, ömrü oldukça bir an gönül rahatlığı görmeyip daima gamın arkadaşı olmuştur.

5. Düşmanlar karşısında sıra sıra dizilince, Hazreti Hüseyin de ahı bayrak olarak çekip yükseltmişti.

6. Ey Kerbelâ Şahı! Bunca gam ve zaman zaman gelen dertler, elemler sana lâyık mıdır?

BİBLİYOGRAFYA

Fuzûlî, Fuzûlî Divanı (nşr. Kenan Akyüz v.dğr.), Ankara 1990.a.mlf., Külliyyât-ı Dîvân-ı Fuzûlî (nşr. M. Fuad Köprülü), İstanbul 1924.a.mlf., Maṭlaʿu'l-iʿtiḳād (nşr. Muhammed b. Tâvît et-Tancî, trc. Esat Coşan – Kemal Işık), Ankara 1962.a.mlf., Maṭlaʿu'l-iʿtiḳād ve'l-ḳaṣâʾidü'l-ʿArabiyye (nşr. Hamid Araslı), Bakü 1958.Sâm Mirzâ, Tuḥfe-i Sâmî, Tahran 1314 hş., s. 136.Âşık Çelebi, Tezkire, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 772, s. 528-530.Latîfî, Tezkire, s. 265-266.Ahdî, Gülşen-i Şuarâ, İzmir Millî Ktp., nr. 20/801, vr. 81[a]-82[a].Emîn-i Ahmed-i Râzî, Heft İḳlîm, Kalküta 1939, s. 122-123.Âlî, Künhü'l-ahbâr, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 385.Sâdıkī-i Kitâbdâr, Mecmau'l-havâs, İÜ Ktp., TY, nr. 4085, vr. 33[b]-34[b]; a.e. (nşr. ve trc. R. Hayyâmpûr), Tahran 1327 hş.Kınalızâde, Tezkire, İÜ Ktp., nr. 1628, vr. 176[b]-177[b].Riyâzî, Riyâzü'ş-şuarâ, İÜ Ktp., TY, nr. 3250, vr. 46-47.Ahmed Alihan Hâşimî, Mahzenü'l-garâib, Bodleian Library, Elliot, nr. 395, vr. 316[b]-317[a].Keşfü'z-zunûn, II, 1571.Fâik Reşad, Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye, İstanbul, ts., c. I.a.mlf., Fuzûlî'nin Gayr-ı Matbû Eş'ârı, İstanbul 1314.Gibb, HOP, III, 70-107.Süleyman Nazif, Fuzûlî, İstanbul 1343/1925.Kevork Terzibaşyan, Numuş arevelyan mistik panasdegzutyan gam Fuzuli megnapan vadz Neratzutyun..., İstanbul 1928-29, I-II.Abdülbaki Gölpınarlı, Fuzûlî, İstanbul 1932.a.mlf., "Fuzûlî'de Bâtınîliğe Temayül", AYB, nr. 8-9 (1932), s. 265-268.M. Fuad Köprülü, Eski Şairlerimiz: Divan Edebiyatı Antolojisi-Fuzûlî, İstanbul 1934, s. 193-256.a.mlf., "Fuzûlî", İA, IV, 687-699.Tâhir Olgun, Fuzûlî'ye Dair, İstanbul 1936.G. Jarring, The Contest of the Fruits, An Eastern Turki Allegory, Lund 1936.Selim Refik Refioğlu, Fuzûlî (doktora tezi, 1945), İÜ Ed.Fak., nr. 305.TYDK, I, 124-135.Celil Özulus, Fuzûlî: Kendi Topraklarında Bir İnceleme, Niğde 1948.Abdülkadir Karahan, Fuzulî: Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti, İstanbul 1949.a.mlf., İslâm Türk Edebiyatında Kırk Hadis, İstanbul 1954, s. 167-172.a.mlf., Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri, İstanbul 1980, s. 169-184.a.mlf., "Fuzûlî, poète en trois

langues", St.I, XI (1959), s. 93-111.a.mlf., "Fuḍūlī", EI² (Fr.), II, 958-961.Müjgân Cunbur, Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, İstanbul 1956.Hasibe Mazıoğlu, Fuzûlî-Hâfız: İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma, Ankara 1956.a.mlf., Fuzûlî ve Türkçe Divanından Seçmeler, Ankara 1986.a.mlf., "Fuzûlî", TA, XVII, 76-85.Hamid Araslı, Büyük Azerbaycan Şairi Fuzûlî, Bakou 1958.a.mlf., Mehemmed Fuzûlî, Eserleri, Bakou 1958, II, 265-278.Hüseyin Ali Mahfûz, Fużûlî al-Baġdâdî, Bağdad 1378/1958.Agâh Sırrı Levend, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi, Ankara 1959, s. 237-268.Kocatürk, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1964, s. 331-355, 414-415.Hüseyin Mûcib el-Mısrî, Fi'l-Edebi'l-İslâmî, Fużûlî el-Baġdâdî, Kahire 1966.

A. Bombaci, The History of Leyla and Mejnun, London 1970 (Bu eser UNESCO'nun yayını olarak basılan Leyla and Mejnun'un birinci bölümü, ikinci bölüm Sofi Huri'nin Fuzûlî'nin Leyla ve Mecnun'unun İngilizce tercümesidir. Daha önceleri UNESCO Fuzûlî ve Leylâ ve Mecnûn [İngilizce tercümesi] adıyla [İstanbul 1959] bir kitap bastırmış ve önce bazı yazarların Fuzûlî konusundaki incelemelerini Türkçe olarak baş tarafa koymuş, sonradan da Sofi Huri'nin İngilizce manzum tercümesini Leyla and Mejnun adı altında yayımlamıştır).a.mlf., "The Place and Date of Birth of Fuzûlî", Iran and Islam, Edinbourgh 1971, s. 91-105.Banarlı, RTET, I, 525-556.Hamide Demirel, A Study of the Poet Fużūlī With Special Reference to his Turkish, Persian and Arabic Dīvāns (doktora tezi, 1970), The Universty of Durham.Haluk İpekten, Fuzûlî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Ankara 1973.Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler (haz. Zeynep Kerman), İstanbul 1977, s. 137-160.Âmil Çelebioğlu, "Fuzûlî'nin Bir Beyiti Üzerinde Bazı Düşünceler", Millî Kütüphane I. Millî Fuzûlî Semineri, Ankara Nisan 1986.a.mlf., "Fuzûlî'nin Şiirlerinde Ney", 2. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler), Konya 1986, s. 71-83.Nahid Aybet, Fuzûlî Divanında Maddi Kültür, Ankara 1989.İbrâhim ed-Dakūkī, "Fużûlî el-Baġdâdî ve'l-ḥayâtü'l-fikriyye fi'l-ʿIrâḳ fi'l-ḳarni's-sâdisi ʿaşer", el-Ḥayâtü'l-fikriyye fi'l-vilâyâti'l-ʿArabiyye eşnâ'i'l-ʿahdi'l-ʿOṯmânî, Zağvân 1990, I, 145-174.a.mlf., "Fuzûlî'nin Hayatı Hakkında Bazı Yeni Tesbitler ve Arapça Divanı Üzerine Düşünceler", Fuzûlî Kitabı: Doğumunun 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri (haz. Beşir Ayvazoğlu), İstanbul 1996, s. 53-68.Metin Yurdagür, "Fuzûlî'nin Matla'u'l-İ'tikâd'ı ve Akîdesi", a.e.Mustafa Uzun, "Fuzûlî'nin Bestelenmiş Eserleri", a.e.Kemal Edip Kürkçüoğlu, "Fuzûlî'nin Bilinmeyen Bir Mektubu", Türk Dili-Belleten, III. Seri, sy. 4-5, Ankara 1945, s. 383-388.a.mlf., "Fuzûlî'nin Bilinmeyen Bir Farsça Kasidesi", DTCFD, IV (1946), s. 313-325.a.mlf., "Fuzûlî'nin Mu'ammâ Risâlesi", a.e., VII/1 (1949), s. 61-106.Atâ Terzibaşı, "Fuzûlî'nin Doğum Yeri", TY, sy. 251 (1955), s. 436-440.Ali Hüseynzâde, "Dr. Abdülkadir Karahan, Fuzûlî Hakkında", İlmî-Tedkîkî Meseleler Mecmuası, Bakou 1958, s. 315-341.Cem Dilçin, "Fuzûlî'nin Şiirlerinde Söz Tekrarlarına Dayanan Bir Anlatım Özelliği", TDe., X/1 (1992), s. 77-114.Tahir Üzgör, "Ali Şir Nevayî ve Fuzûlî Arasında Bazı Benzerlikler", Türklük Araştırmaları Dergisi, sy. 7, İstanbul 1993, s. 565-577.Mîr Hidâyet Hisârî, "Fuzûlî'nin Hayatı ve Yaradıcılığı Hakkında İzahlar", Varlık, sy. 93/2, Tahran 1373 hş./1994, s. 29-43.Cevâd Hey'et, "Fuzûlî'nin Edebî Şahsiyeti", a.e., sy. 94/3, Tahran 1373 hş./1994, s. 13-27."Fuzûlî Sempozyumu 04-05 Nisan 1995 Bildiriler", Bir: Türk Dünyası İncelemeleri, sy. 3, İstanbul 1995, s. 160-318.Nazif Şahinoğlu, "Fuzûlî, Mehmed", TDEA, III, 249-258.Öztuna, BTMA, II, 550-551.

MUSTAFA ITRÎ EFENDİ (Buhûrîzâde)
(Rahmetullâhi Aleyh)
(D.M.1640-İstanbul. V.H.1124.M.1712-İstanbul)

Türk mûsikisi bestekârı. Dinî eserleri içinde özellikle cami mûsikisinin şaheserleri arasında bulunan segâh tekbiri ve salât-ı ümmiyyenin bestekârı, hattat, şair, derviş, veli.

DOĞDUĞU YER AİLESİ VE KÜNYESİ

Buhûrîzâde Mustafa Itrî Efendi, Osmanlı döneminde yetişmiş en büyük sanat ve düşünce adamlarından biridir. Bestekâr, hânende, şair ve hattattır.

İstanbul'da Mevlânâkapı civarındaki Yayla (eski adıyla Yaylak) semtinde doğdu. Asıl adı Mustafa olup kaynaklarda doğum tarihi hakkındafarklı bilgiler var.. Ancak Rauf Yektâ Bey'in 1640 yılında, Suphi Ezgi'nin ise 1630'da doğduğuna dair tahminleri müellifler tarafından dikkate alınmış ve daha sonraki yayınlarda bu tarihler arasında doğmuş olabileceği kaydedilmiştir.

Şiirlerinde kullandığı Itrî mahlası ve Buhûrîzâde lakabıyla tanınmıştır. Çiçekçilik ve meyvecilikle uğraştığı için bu mahlası almış, Şeyhülislâm Esad Efendi'nin Atrabü'l-Âsar'ı ile bazı şairler tezkerelerinde bulunan bilgilere ve kulaktan kulağa gelen bir takım söylentilere dayanır. Itri ismi bile mevlevihanede çiçek yetiştirme merakından ileri geliyor. Itır, iki çenekliler grubundan mora yakın pembe renkte hoş kokulu bir çiçektir ki "ıtır" kelimesi sıklıkla güzel koku anlamında kullanılır.

EĞİTİMİ VE HOCALARI

İyi bir medrese eğitimi alarak, daha sonra Enderun'a girerek müzik eğitimi gördüğünü, ayrıca özel hocalardan dersler almıştır. Eserlerinden de iyi bir öğrenim gördüğü, Arapça ve Farsça öğrendiği anlaşılır. Zamanının değerli birçok hocasından icazet almış, bunlar arasında öne çıkanlar, Derviş Ömer, Kasımpaşalı Koca Osman, Küçük İmam Mehmed Efendi ve Hâfız Post gibi üstatların rahlei tedrisinden geçmiştir. İbrahim Alâeddin Gövsa, mûsiki hocasının Vakıf Halhalî diye tanınan Nasrullah Efendi olduğunu söyler. Sadettin Nüzhet Ergun'a göre Itrî'nin müzikteki ustası, devrin ünlü bestekârı, tanburîsi ve hanendesi olan Hafız Post'tur. Diğer hocaları ise Koca Osman ve Derviş Ömer'dir. ***(Türk Meşhurları, s. 196).***

TASAVVUFLA İLGİSİ

Itri'nin iyi bilinen bir özelliği Mevlevi tarikatına intisaplı olmasıdır.. Rauf Yektâ Bey, onun Câmî Ahmed Dede'ye intisap etmiş, (ö. 1078/1667) Onun şeyhliği esnasında Yenikapı Mevlevîhânesi'ne devam ettiğini, âyinlerden aldığı ruhanî neşeyle Mevlevî olduğunu ve mevlevîhâneye gelen üstatlardan da faydalandığını, dervişlerden ney üflemeyi öğrendiğini ifade eder. ***(Türk Musikisi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri, II/7, s. VII).***

Ustaları arasında 17. yüzyıl bestecileri vardır. Mevlevi tekkelerinde okunmak üzere bir ayin ile bir naat (peygambere övgü) bestelemiş olması da, Mevlevi olduğunun bir kanıtıdır. Uzun yıllar Enderunda müzik öğretmenliği ve hanendelik (şarkıcılık) yaptıktan sonra, elli yaşına doğru emekli oldu ve Saraydan ayrıldı. Ancak, müzikteki ünü Lale Devri'nde daha da artarak sürdü.

Hayatı boyunca birçok padişah ve devlet adamından himaye görmüş olup, bunlardan en önemlileri IV. Mehmet ve Gazi Giray Han'dır. Devlet adamlarına yakınlığı nedeniyle bir dönem esirciler kethüdalığı yapmış, sarayda da musiki dersleri vermiştir.

Kırım Hanı I. Selim Giray'ın Çatalca'da bulunan çiftliğindeki mûsiki toplantılarında büyük itibar gören Itrî, IV. Mehmed döneminde (1648-1687) sarayda mûsiki hocası ve hânende olarak görev yaptı. Kaynaklarda IV. Mehmed'in onu sık sık saraya davet ederek bestelediği eserleri bizzat kendisinden dinlediği kaydedilmektedir. Hükümdarın huzurunda icra edilen küme fasıllarına hânende olarak katılan Itrî, bu dönemde kendi isteği üzerine esirciler kethüdâlığı ile

görevlendirildi. Onun bu görevi, esirler arasındaki kabiliyetli ve güzel sesli gençleri bulup yetiştirmek ve geldikleri ülkelerin mûsikisi hakkında bilgi edinmek amacıyla istediği rivayet edilmektedir.

IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa ve III. Ahmed gibi beş hükümdar devrini yaşadı. Sarayda padişahın huzurundaki fasıllara davet edildi. "Hanende Buhûrîzâde", "Hanende Buhûrîzâde Mustafa Çelebi", "Muallim-i Hanende-i Hümâyûn", "Hânende-i Harem-i Hümâyûn" ve "Musâhib-i Şehriyârî" gibi resmî unvanlar da aldı.

Itrî'nin bestelenen gazellerinin sayısı binden fazladır. Bunlardan ancak kırk ikisi günümüze ulaşabilmiştir. Bunların on âdeti dinî, dört âdeti saz eseri, yirmi sekizi de dindışı söz eserleridir. Neyzenlikte de ünlü olan Itrî, aynı zamanda usta bir şarkıcıdır. Ancak daha çok devrinin en büyük bestekârı sıfatıyla ün kazanmıştı. Itrî dinî ve tasavvufî müzikten söz ve saz müziğine ve basit türkü ve şarkılara kadar her türde eser verdi.

Bütün bunların yanında Itrî, zamanının tanınmış şairlerindendi. Divan ve âşık tarzlarında şiirleri vardır. Şiirlerine şuara tezkirelerinde, yazma şiir derlemelerinde rastlanır. Mürettep (düzenlenmiş) bir Divan'ı olduğu söylenmekle birlikte, bugün için bu divan kayıptır. Salim'e göre, divan sahibi olan Itrî'nin na't, tahmis, muamma, tarihleri ve hece vezniyle yazılmış türküleri de vardır.

Fakat o, şiiri kendisine esas iş edinmedi. Bu yüzden müzik adamlığının yanında şairliği gölgede kaldı. Dönemin şairlerinden Nailî ve Nâbî gibi şâirlerden etkilendi. Kaynaklarda yer alan na't, gazel, muamma, tarih, kıta ve beyitlerinde aruzu düzgün kullandığı, dile hâkim olduğu, sade, açık ve kendinden emin akıcı bir üslûba sahip bulunduğu görülür. Şairliğinin ve hattatlığın yanında neyzenliği, öğretmenliği, musahipliği, meyvacılığı ve çiçekçiliği de vardı.

Mustafa Itrî Efendi aynı zamanda ta'lik hattında söz sahibi bir hattattır. Bu sahadaki hocası, ta'lik üstadı Tophâneli Mahmud Nûri Efendi'nin talebelerinden Siyâhî Ahmed Efendi'dir. Sadettin Nüzhet Ergun, Halil Edhem Arda'nın özel kütüphanesinde bulunan Hâfız Post Mecmuası hakkında bilgi verirken bu mecmuaya Itrî'nin ta'lik hattıyla yapmış olduğu bazı ilâvelerden bahseder. ***(Antoloji, I, 50, 133).***

Itrî'nin bir mûsikişinas olarak asıl önemli yönü bestekârlığıdır. Türk mûsikisinin cami, tekke ve klasik mûsiki alanlarında peşrev, saz

semâisi, kâr, beste, semâi, âyin, na‘t, durak, tevşîh, tekbir, salâ ve ilâhi olmak üzere hemen her formunda eser vermiş nâdir sanatkârlarından olan Itrî’nin eserleri alışılmışın dışında bir melodi örgüsüne sahiptir. Çoğunlukla Fuzûlî, Nev‘î, Şehrî, Nâbî gibi şairlerin ve arkadaşı Nazîm’in manzumelerini, nâdir olarak da kendi güftelerini bestelemiştir.

ASIRLARCA DEVAM EDEN TEKBİR VE SALATU SELAM

Dini musikinin de çok önemli eserleri yine Itrî'ye aittir. Bunlar arasında Segâh Bayram Tekbiri, Segâh Salat-ı Ümmiye, Cuma Salatı, Dilkeş-haveran Gece Salası, Rast Mevlevi "Na't-ı Mevlana" bütün İslam Dünyasında meşhurdur. Camilerde cumhur müezzinliği çerçevesindeki birtakım uygulamaların ve bunların mûsikiyle ilgili düzenlemelerinin, teravih namazı esnasında makam değiştirme kurallarının da Itrî tarafından konulmuştur.

Segâh Tekbiri, Osmanlı döneminde yetişmiş en büyük sanat ve düşünce adamlarından Bestekâr, Hânende, Şair ve Hattat; **Buhûrîzâde Mustafa Itrî Efendi** tarafından kaleme alındı.

SEGÂH TEKBİRİ OKUNUŞU

“Allahu ekber Allahu ekber, Lâ ilâhe illallahu vallahu ekber. Allahu ekber ve lillahi’l-hamd.”

SEGÂH TEKBİRİ ANLAMI

“Allah her şeyden yücedir, Allah her şeyden yücedir. Allah’tan başka ilâh yoktur. O Allah her şeyden yücedir, Allah her şeyden yücedir. Hamd Allah’a mahsustur.”

Şehit cenazelerinde 85 yıldır okunan **Şopen**’in (Frederic Francois Chopin) Cenaze Marşı yerine şehit yakınlarının tepkisi ve talebi üzerine **Itri**’nin Segâh Tekbiri’nin okunması ,**İçişleri Bakanlığı**’nın 81 il valiliğine gönderdiği yazıda resmi cenaze törenlerinde icra edilmesi emredildi.

Şehitlerin, milletin manevi dünyasında özel önemi ve yeri olduğu ifade edilerek, **“Şahs-ı manevilerine, ailelerine ve milletimize ait kahramanlıklarının sağladığı üzerimizdeki sorumlulukları bizim için ebedidir.”** denildi.

MEVLEVİ DERGÂHLARINDA OKUNAN

Ayrıca mevlevîhânelerde âyin-i şeriften önce okunan, sözleri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’ye ait olan ve ***“Na’t-ı Mevlânâ”*** adıyla

bilinen rast na‘t sağlam melodik yapının olgun bir göstergesidir. Öte yandan âhenkli bir ses örgüsüyle işlenen segâh âyini de Mevlevî âyinlerinin en güzel örneklerindendir.

Klasik Türk mûsikisi alanında ise Hâfız-ı Şîrâzî’nin, ***“Gülbün-i iyş mîdemed sâkī-i gül‘izâr kû?”*** mısraıyla başlayan Farsça gazeli üzerine bestelediği nevâ makamındaki kârı bu formun şâheserleri arasında yer alır. Kârların çoğunlukla terennümle başlamasına karşılık burada doğrudan güfteye girilmesi de eserin bir diğer özelliğidir. Ayrıca ***“Câm la‘lindir senin âyîne rûy-i enverin”*** mısraıyla başlayan hisar bestesi, ***“Her gördüğü perîye gönül mübtelâ olur”*** mısraıyla başlayan bûselik bestesi, ***“Gamzen ki ola sâkī-i çeşm-i siyeh-i mest”*** mısraıyla başlayan bestenigâr bestesi, ***“Dil-i pür ıztırâbım mevce-i seylâbdır sensiz”*** mısraıyla başlayan hisar ağır semâisi ile Nef‘î’nin, ***“Tûtî-i mûcizegûyem ne desem lâf değil”*** mısraıyla başlayan güftesine yaptığı segâh yürük semâisi klasik Türk mûsikisinin en seçkin eserlerindendir.

Itrî'nin Neva Kâr'ı Klâsik Türk Musikisi repertuvarının en yetkin eseri olarak kabul edilmektedir. Makamsal geçkiler, ezgilerin zengin ve orijinalliği bu eseri bir başyapıt haline getirmiştir.

Itrî, Şeyhülislam Esad Efendi’nin belirttiğine göre, bini aşkın beste yapmış olan çok verimli bir bestecidir. Bunların büyük bir çoğunluğu unutulmuş ya da kaybolmuştur; bugün ancak kırk dolayında yapıtı bilinmektedir. Günümüze kalan pek az yapıtıyla bile bugün de Klasik Türk müziğinin en başta gelen birkaç ustasından biri kabul edilmesi, sanatında ki olağanüstü özelliklerin bir sonucudur.

MÛSİKİ DEHASI

Hükümdarın huzurunda icra edilen küme fasıllarına hânende olarak katılan Buhûrîzâde Mustafa Itrî, bu dönemde kendi isteği üzerine esirciler kethüdâlığı ile görevlendirildi. Onun bu görevi, esirler arasındaki kabiliyetli ve güzel sesli gençleri bulup yetiştirmek ve geldikleri ülkelerin mûsikisi hakkında bilgi edinmek amacıyla istediği rivayet edilir. Şeyhî, Sâlim, Safâyî gibi tezkire müelliflerine göre bu görevde iken, bazı kaynaklara göre ise ayrıldıktan bir süre sonra vefat etti.

MEVLEVÎHÂNEDE NEY ÜFLEMEYİ ÖĞRENDİ

Türk mûsiki tarihinin en önde gelen birkaç simasından biri olan Buhûrîzâde Mustafa Itrî Efendi hânendeliği, şairliği ve hattatlığının yanı sıra özellikle bestekârlığı ile tanındı.

Rauf Yektâ Bey, onun Câmi Ahmet Dede'nin (öl. 1671) şeyhliği esnasında Yenikapı Mevlevihane'sine devam ettiğini, ayinlerde aldığı ruhanî neşeyle Mevlevî olduğunu ve Mevlevihane'ye gelen ustalardan da faydalandığını, dervişlerden ney üflemeyi öğrendiğini ifade eder.

Itrî'nin ney üflediğine ve Galata Mevlevihane'sinde bir süre neyzenbaşılık ettiğine dair bir hikâye vardır, anlatırlar: Sultan Dördüncü Mehmet zamanında, İstanbul Galata Mevlevihane'sine Derviş Çelebi Şeyh olarak tayin edilir. Geleneklere uyarak Şeyh'in posta oturacağı gün "mukabele" denilen bir ayin (merasim) düzenlenir. Ayinden önce, Dergâh şeyhini tebrik için gelenler, değerli hediyeler de getirirler.

Ayinin yapılacağı "Semahane" bu hediyelerle dolup taşar. Ayin başlamak üzeredir, derken kapıdan soluk soluğa saz gibi sararmış, boynu bükük, fakirliğine fakir bir genç derviş girer. Herkesin gözü bu dervişe takılır. Bu da kim diye bir birine bakışırlar.

Derviş, ince bir tevazu ve edeple Şeyh'in elini öper, sonra da koynundan bir ney çıkararak:"Bu neyden başka dünyalığım yok. Bu niyazımı (saygı ve duamı) bir hediye olarak kabul buyurunuz efendim." der ve Şeyh'e uzatır. Şeyh, ney'i alır, öper, dervişe sorar:"Adın nedir senin?"

"Derviş Mustafa kulunuz. Itrî'de derler."

"Bu ney senin mi?"

"Eyvallah!"

"Üfler misin?"

"Eyvallah!…"

Itrî ney'ini üflemeye başlar. Birden bire sesler susar, tüm davetliler kulak kesilir ney'e. Itrî üfledikçe coşar, coşturur, ney inledikçe hıçkırıklar artar, gönüller düğüm düğüm çözülür, ruhlar yumuşar, kanlar korlaşır, koca salonda çıt çıkmaz. Neden sonra Itrî'nin artık nefesi tükenmiştir. Başı Şeyh'in dizlerine düşer. Şeyh, onu alnından öperek ayağa kaldırır.

"Biz postun bahtında, sen dostum gönül tahtında oturuyorsun. Tanrı aşk derdini artırsın. Aferin Itrî…" diye iltifatlar eder. O günden sonra, bir süre dergâhın neyzenbaşısı olarak, Naat-ı Mevlânâ'yı burada besteler.

GÜZEL SESLİ BESTEKÂR

Huzûr-ı hümâyun fasıllarına hânende olarak katılması, **Enderun**'daki hocalığı yanında padişahın onu zaman zaman sadece kendisini dinlemek amacıyla huzura çağırması, sesinin bulunduğu mecliste diğer hânendelere ağız açtırmayacak derecede güzel olduğunu gösterir.

Sade ve açık ifadelerle yazdığı manzumelerinden Itrî'nin güçlü bir şair olduğu anlaşılıyor. Şuarâ tezkirelerinde ve güfte mecmualarında na't, gazel, muamma, tahmîs, nazîre, tarih ve kıtalarının yanı sıra hece vezniyle yazılmış türkülerine de rastlanır. Muamma hallinde de üstad olduğu belirtilen Itrî'nin şairliği üzerinde, manzumelerine tahmîs ve nazîreler yazdığı çağdaşı ünlü şair **Nâbî**'nin tesiri olduğu kanaati yaygındır.

BESTEKÂRLIĞI

Itrî, Türk Mûsikîsi içinde yetişmiş en kudretli bestekârların başında gelir. Klâsik mûsikîmiz onun kişiliğinde doruk noktasına ulaşmıştır. Merâgalı Hoca Abdülkâdir'le şekillenen formlar onun dâhiyane buluşları ile erişilmesi güç bîr kalıba dökülmüş, yüzyıllar boyunca kendisinden sonra gelen büyük bestekârların hemen hemen hepsini etkilemiştir. Makamlarımızın seyir ve karakterine vukufu, eşsiz ritm anlayışı ve form bilgisi, melodik cümle yapısı içinde uygulamış olduğu modülasyon tekniği gibi özellikleriyle bulunduğu yüceliğe hakkiyle ulaşmıştır.

Elimizde sayılı örneği bulunan bu eserlerin analizinden dinî ve dindışı eserlerinde, her iki mûsikî türünün sanat anlayışında bir bütünlük, fakat duyuş ve anlayış açısından dinî heyecanla dindışı duyguları birbirine karıştırmadığı dikkati çeker, ilâhi bir vecd içinde mistik ilhamları melodilerle süslerken, aşıkane söylenmiş şiirlere yine aşıkane duyguların seslerle örülmüş mûsikî cümlelerini ustaca giydirir. Bu dönemin sanat anlayışına göre bestelemiş olduğu en ağır, en tantanalı eserlerinin yanı sıra, bizzat kendi şairane tabiatından kaynaklanan, hece vezni İle söylemiş olduğu bir şiirine yaptığı bir şarkı ile bu beste formunun ilk örneklerinden birini vermiştir.

Hakkında bilgi veren bütün kaynakların bildirdiğine göre Itrî, bin kadar eser bestelemiş, notasızlık nedeni ile bunlardan pek azı günümüze gelebilmiştir. Çok az da olsa her biri birer sanat abidesi olan bu eserler, her zaman için bu özelliği koruyacak ve bu sanatı bilenlerin hayranlığını sonsuzluğa kadar çekecektir.

Eserlerine güfte olarak Fuzulî, Nev'î, Şehrî, Nabî ve yakın arkadaşı olan Nazîm'in, bazılarında da kendi şiirlerini kullanmıştır. Dinî mûsikîmizin âyin, na't, tevşih, durak, ilâhi, salât, tekbir gibi her formunda eser vermiştir. Segâh makamındaki Mevlevî Âyini, Beste-i Kadîmler ve Derviş Mustafa Dede'nin bayatı makamındaki âyininden sonra beşinci âyindir. Bundan başka Na't-ı Mevlânâ, Kurban Bayramı Tekbir'i, Cuma Salası, ilâhi gibi eserleri en büyüğünden en küçük formuna kadar "taklidi kabil olmayan" eserlerdir. Bu eserler "mistik bir heyecanın, bir neşvenin seslendirilmiş en içten, en başarılı birer mahsulüdür." Bir Kurban Bayramı tekbiri bile onu yalnız yaşadığı çağda değil, bugün de bütün İslam dünyasında bütün tazeliği ile yaşatıyor.

Bugün elimizde on tanesi dinî olmak üzere dört saz eseri ile muhtelif formlarda yirmi sekiz söz eseri bulunuyor. Dindışı eserlerininin bazıları şunlardır: Nühüft makamında peşrev ve saz semaisi, Bestenigâr Darb-ı Fetih Beste, Segâh Ağır ve Yürük Semailer, Bayati Çenber Beste, Pençgâh makamında iki Murabba, Nikriz makamında bir başka Murabba, Nimsakîl Neva Kâr, Arazbar Muhammes Kâr, Irak Ağır Semai, Nühüft Ağır Semai, Hisar Murabba ve Semai, Buselik Murabba, Rehavi, Dügâh, Uşşak ve Isfahan makamlarından birer Murabba ile Rehavi ve Bayati peşrevleri v.b. Bu eserlerin çoğu bu yüzyılın başında Rauf Yekta Bey, Dr. Suphi Ezgi ve Sadeddin Arel gibi bilginlerimiz tarafından, o zamanlar hayatta bulunan eski mûsikîşinasların hafızalarından notaya alınmıştır.

Dindışı eserlerinin başında gelen neva makamındaki kâr'ı başlı başına bir sanat olayıdır. Bu eser onun olgun ve engin sanat anlayışının eşsiz bir örneği olarak klâsik mûsikî repertuarımızın başında gelir. Hattâ, eserin şöhreti daha sonraki çağlarda Divan Edebiyatı'nın bir mazmûm'u, bir esprisi haline gelmiştir. Enderûnlu şair Vasıf Osman Bey II. Sultan Mahmud'a sunduğu bir manzumede,

"Seninçün beslemiş güller bu günâgün ezhârı"

"Senin zevkin için meşk eylemiş bülbül Neva Kâr'ı"

der. Güfte, Şark'ın en meşhur ve en lirik şairlerinden biri olan Şirazlı Hâfız'ın iki gazelinden alınan aşıkane yedi mısradır; manâsını şöyle özetleyebiliriz:

"Ayş ve işret fidanı yetişiyor, gül yanaklı sakî nerede ?

Bahar rüzgârı esiyor, lezzetli şarap nerede ?

Her taze gül dâima bir gül yanaklıyı hatırlatmakta

Fakat, söz dinleyecek kulak, ibret alacak göz nerede ?

Muhabbet meclisinde başka güzel kokuya ihtiyaç yoktur.

Ey güzel nefesli sabah vakdi ! Sevgilinin mis kokulu zülfü nerede ?

Ey güzel ! Yüzüne örttüğün örtüyü kim çeker ?

Ey Cennet Kuşu (yâni sevgilim) sana yeni suyu kim verir?"

"Neva Kâr'ın beste yapısı kısaca şöyledir: Birinci Bend, Lâzime denen ve tekrar eden terennüm kısmı, ikinci Bend -ki bu da aynı melodidir ve yalnız güfte değişir- bundan sonra yine Lâzime, terennüm, Miyan Hâne denen kısım ve bunu takip eden muhtelif makam ve usûllerden ibaret çeşitli terennüm devreleri, sonra birinci Bend'in melodilerine intikal ve Lâzime terennüm kısmı ile son bulur."

"Eser, önce neva makamının en kuvvetli ve çok işitilen devrelerinin etrafında dolaşıp toplandıkları nağmeden, yine neva sesinden başlar; doğrudan doğruya makamın yine karakteristik bir nağmesi olan (Karar Perdesinde biter. Bundan sonra sıra ile bu iki ses etrafındaki dörtlü aralığın diğer sesleri ile tekrar neva perdesine doğru çıkar ve burada "Karar" duygusu veren bir "Asma Karar" yapar. Bu melodik devre Neva Kâr'ın muhtelif kısımlarında tekerrür eden tem, yâni ana fikirdir. Itrî bu melodi ile bize, neva makamının melodik karakterini âdeta bir çırpıda duyurabilmiştir. Burada başlayan melodi, tekrar karar nağmesi olan Dügâh perdesinden harekete başlar ve bu nağmenin oktavı, yâni sekizinci sesi olan Muhayyer perdesine çıkar ve tiz Çargâh'a uzanır. Bu perdeden tekrar pestlere doğru iner ve Çargâh'ta kalır ki, bu iniş tizden peste doğru bir Çargâh makamı modülasyonu, yâni geçkisidir."

"Bundan sonra çargâh makamının dominantı ve rast makamının tiz karar perdesi olan gerdaniye perdesinin şu iki hususiyetinden istifade ederek, yeni bir melodik hareketle rast makamı seyrini gösteren ikinci bir modülasyon yapar. Rast ve neva makamlarının müşterek dominantı, yâni en kuvvetli nağmesi olan neva

perdesi üzerinde muvakkat bir duruştan sonra (Mülâzime-Terennüm), yâni tekerrür eden terennüm kısmına geçilir. Bu kısım dügâh ve muhayyer arasındaki sekiz ses içinde neva makamının melodik seyrini ve hususiyetlerini duyuran en ölçülü ve en hesaplı nağmelerle bezenmiştir. Burada neva üzerinde buselik makamı modülas-yonları bestekârın çok işine yaramıştır."

"Kâr'ın ikinci bend'i aynı melodiler ve mülâzime ile tekrar edilir. Yukarıda da söylediğimiz gibi değişen ancak güftedir. Bu kısımlarda ritm, nim sakîl ritmidir ve ağırca bir tempo ile başlar. Sonra eserin miyanhâne kısmı gelir. Burada tem, hüseyni ve muhayyer sesleri arasındaki (dörtlü) üzerine nakledilmiş ve muhayyer perdesinin karar ve dominant perdesi olmak hususiyetlerinden istifade edilerek şehnaz makamına geçilmiştir. Bunu takiben Nim Sakîl ve Ağır Devrirevan usûlleri ile ölçülmüş terennüm kısımları gelir ki, bu kısımlarda ritm değişmelerinden, şehnaz ve hicaz makamlarının yakınlıklarından istifade edilerek her iki makamın seyirlerini gösteren çok güzel melodi devre ve cümleleri ibda edilmiştir."

"Bundan sonra remel usûlü ile ve şehnaz makamından bestelenmiş bir kısım gelir. Bunu yürük semai usûlünde ve hicaz makamındaki terennüm kısmı takip eder. Burada güzel ve ustalıklı bir modülasyon vardır. Hicaz makamının karar nağmesinden pestlere doğru inen bir neveser geçkisi ve tekrar hicaz makamına dönüş… Sonra Devrikebir usûlünde ve yine aynı makamda bir terennüm kısmı daha gelir; sonra hicaz ve hüseyni makamlarının müşterek dominantı olan hüseyni perdesinden istifade edilerek hüseyni makamına ve çargah perdesinde muvakkat bir duruştan faydalanılarak, muhammes usûlünde ve saba makamında diğer bir terennüm kısmına geçilir. (Saba (jçlüsü)nde icra edilen bu kısmın melodi figürleri biraz sonra çargâh-hüseyni üçlüsü içine maharetle nakledilmiştir. Bundan sonra işitilen melodi bend'lerde tekrar edilen melodidir. Bunu Mülâzime-Terennüm dediğimiz kısmı takip eder ve eser bu kısımlarla sona erer."

"İşte Batılıların (Travay Tematik) yâni (Tema üzerinde çalışma) dedikleri bestekârlık yolu 280-300 sene, hattâ daha uzun seneler önce bizim mûsikîmizde başlamış bulunuyordu. Necil Kâzım Akses bir gün bana Neva Kâr'ın notasını rastgele katladıkça yeni yeni kontrpuan'lar ortaya çıkıyor- demişti."

"Bunun gibi, (Gel ey nesim-i sabâ hatt-ı yardan ne haber?) güfteli ısfahan makamındaki beste'sinde, meyandan sonra gelen terennüm kısmı pek maharetli, pek ustalıklı ses motif ve desenleriyle örülmüş modülasyonlarla Itrî'nin bestekârlık kariyerine yakışır bir niteliğe büründürülmüştür." Sözün kısası; "Neva Kâr, Segah Âyin, Rast Na't gibi her biri kendi vadisinde birer şaheser olan eserleri dinlerken tutuşmayan zevk, titremeyen gönül tasavvur edilemez."

SÖZ SAHİBİ HATTATTIR

Türk güzel sanatlarının hemen hemen hepsinde hüner sahibi olan Itrî, Taliyk türü yazıda usta bir hattattı. Bu sahadaki hocası, ta'lik üstadı Tophâneli Mahmud Nûri Efendi'nin talebelerinden Siyâhî Ahmed Efendi'dir. Mustakîm-zâde yazı sanatımızda "Hattat-ı Fahir" olduğunu söyler.

Sadettin Nüzhet Ergun, Halil Edhem Arda'nın özel kütüphanesinde bulunan Hâfız Post Mecmuası hakkında bilgi verirken bu mecmuaya Itrî'nin **ta'lik hattı**yla yapmış olduğu bazı ilâvelerden bahseder.

EDEBÎ KİŞİLİĞİ

"Itrî'nin hayat ve sanatı hakkında bize bilgi veren kaynaklar, onun mûsikîşinaslıktan başka (şiir bahçesinde güzel sesli bir bülbül) olduğunu, Itrî mahlası ile nice eserler ve tertipli bir divanının bulunduğunu, şairler arasında isim ve şöhret yaptığını bildiriyor. Bu (tertipli Divan) bugün ortada yoktur. Fakat yazma mecmualarda na't, gazel, şarkı, tarih manzumeleri, Nabî'nin bazı gazellerini tahmis, bazılarına nazire'leri vardır.

Bütün bunlardan Itrî'nin de Divan Edebiyatının icabettirdiği bilgileri bilen, bu edebiyatın estetik ve esprisini anlamış, kavramış bir şair olduğunu öğrenmekteyiz. O da başkaları gibi, edebî kabiliyetini geçmiş zamanlardan kendi zamanına kadar gelerek nazım alanında kök salmış nevilere göre geliştirdiği, his ve hay ellerle ördüğü mısralardaki, beyitlerdeki renkleri, desenleri o devrin modasına uydurmayı başarmıştır. Çünkü rengi, deseni başka türlü olan sözlere o zamanlarda kimse değer ve önem vermezdi. Itrî'nin bir şair olarak yetişmesinde, olgunlaşmasında çağdaşı Urfa'lı Yusuf Nabî'nin nüfuz ve tesirinin olduğu, onun manzumeleri üzerine tahmis etmek, nazire'ler söylemek yolu ile başkalarınkinden fazla eğilmesinden anlaşılır"

“Meselâ, Nabî’nin (Bülbül) redifti gazelinin beyitleri üzerine geçirdiği üçer mısra söyleniş tarzları, manâ münasebetleri, düzen ve bağlanışları bakımından birbirlerini ne güzel tamamlamışlardır.

”Berk-i gül-i gülzârı hıyâm eyledi bülbül
Gülşende yine ayş-i müdâm eyledi bülbül
Hasıl bu ki tahsil-i meram eyledi bülbül
Hûn-i dil-i mey, gancayi câm eyledi bülbül
Bezm-i gülü nâleyle tamâm eyledi bülbül

Dünyayı harab etse n’ola sıyt-ü sadâdan
Ol goncanın açıldığının işitti sabâdan
Uşşâka yine zemzemebahş oldu mevâdan
Her nâlede bir nahl-i güle kondu safâdan
Her nağmede tebdil-i makam eyledi bülbül

Taht-ı çemen olunca yine goncaya temlik
Ezhât-ı bahar eylediler cümlesi tebrik
Kasd etti ki rahat ola şeb-i târik
Gevhâresini gerçi nesim eyledi tahrik
Amma ki güle hâbı haram eyledi bülbül

Etmiş yine nûş-i arak-ı şebnem o nalân
Olsa n’ola divâne vü mecnûn ü perişan
Ol goncayı gördükte olub vâlih ü hayran
Etti sözün âmihte-i şekve-i hicran
Mest olmağile halt-ı kelâm eyledi bülbül

Terk etti dil ü dîde yine rahat ü hâbı
Itrî n’ola azm-i çemene etse şitâbı
Olmuş yine zencir-i cünûn gülşenin âbı
Dün geldi sabâ sahn-ı çemenden dedi
Nabî Hâk-i reh-i destura selâm eyledi bülbül

“Her müslüman gibi şair Itrîde Peygamber’e karşı olan sevgi ve saygısını şu manzume ile dile getirmiştir:”

Sayesi düşmez yere bir böyle nahl-i Tursûn

Mihr-i âlemgîrsin baştan ayağa nursun
Târik-i gülzâr-ı âlem, mâlik-i milk-i âdem
Münkirine mahz-ı matem, mü'minine sûrsun

Sensin ol Şeh kim Süleymanlar kapında mûrdur
On sekiz bin âleme hükmetmeğe me'mûrsun
El benim dâmen senin ey Rahmeten lilâlemin
Şöhretim isyan benim, sen afvile meşhursun

Padisah-ı evvelin ü kıblegâh-ı âhirin
Evvel ü âhır imam ül-enbiyâ mezkûrsun
Ya Resulallah umarım diyesin jtiz-i ceza
Gerçi cûrmüm çoktur amma Itrîye mağfursun

"**Sofiyane bir nesve ile söylediği bir gazeli. Bu gazele Mevlevî Fasih ile Enis'in nazireleri vardır:"**
Bakmazsa rûh-i dilbere a'-da safa nazar
Sen sun'-i Hak'kı eyle temâşâ safa nazar
Mihr u mehe bakar mı cemâlin gören dedim
Baktı dedi ol âyine-sima safa nazar

Tûtî-i âyine-dili ol sine şöyledir
Olsun hezâr bağda guyâ safa nazar
Dil nâzır-ı gubâr-ı derindir dedim, dedi
Caizse kühl-i dide-i bîna safa nazar

Dildar hal ü hatt-ı lebin göterip dedi
Hubb u gubar u bade müheyya safa nazar
Yoktur nazir hüsnüne birdir iki değil
Mislin görürse nerkis-i şehlâ safa nazar

Geh vasi ü gâh hicr ü gehi nuş u gâh nîş
Hal-i cihan böyle azizâ safa nazar
Bu nev zuhur sahid-i nazmın görüp eğer
Itrî nazire derse ehibbâ safa nazar

“Halk geleneğine göre şiir söylemek zevkinin Itrî’de, hattâ Nedim’den bile daha sade, daha samimî bir ifadesi vardır:”

Aşık oldum bin can ile,
Gözlerim doldu kan ile,
Geçti ömrüm hicran ile,
Terk eyledin âhir beni.

Kerem eyle dostum bana,
Dil ü canım verdim sana,
Bakmaz oldun benden yana.
Terk eyledin âhir beni.

Niçin yanıma gelmezsin.
Hatırım ele almazsın,
Semt-i vefayı bilmezsin.
Terk eyledin âhir beni.

Canıma kâr etti elem,
Cürmüm nedir, suçum bilmem,
Ben senin kurbanın olam,
Terk eyledin âhır beni.

Itrî’ye rahm eyle canım,
Nice demdir ki giryânım,
Nedir cürmüm a sultanım,
Terk eyledin âhır beni.

VEFATI

İstanbulda Hicri 1124,Miladi 1712 yılında Hakkın rahmetine kavuştu***(İsmâil Belîğ, Şeyhî ve Sâlim gibi dönemine daha yakın kaynaklarda 1123 (1711), Esad Efendi ve Müstakimzâde gibi diğer bazı kaynaklarda 1124 (1712) olarak verilmektedir.***

Mezarı Edirnekapı Şehitliği'nde bulunmaktadır. Yıllarca ihmal edilmiş Itri nin kaybolan Edirnekapı Mezarlığındaki kabri, bulunmuş, Kuveyt Türk tarafından restore edilerek yeniden ziyarete açılmıştır. Seksen yıla yaklaşan bir hayatın son senesi üzerine kapanan sahife şu mısralarla biter:

"Buhûrî-zâde-yi bûyâ-i bezm-i adn ide Allah"(H. 1124)Rabbim rahmetiyle muamele eylesin.Derecesini Cenneti Adn eylesin.Amin.

BİBLİYOGRAFYA

Evliya Çelebi, Seyahatnâme, I, 634; Mücîb, Tezkire, İÜ Ktp., TY, nr. 3913, s. 28; Safâyî, Tezkire, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2549, vr. 229^{a-b}; Kantemiroğlu, İlmü'l-mûsikî, I, 106; a.mlf., Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, Ankara 1979, II, 242; Belîğ, Nuhbetü'l-âsâr, İÜ Ktp., TY, nr. 1182, vr. 62^{b}-63^{a}; Şeyhî, Vekāyiu'l-fuzalâ, s. 468-469; Sâlim, Tezkire, İstanbul 1315, s. 479-481; Esad Efendi, Atrabü'l-âsâr, İÜ Ktp., TY, nr. 6204, vr. 7^{b}-8^{a}; a.e. (nşr. Veled Çelebi, Mekteb Mecmuası, sy. 2, İstanbul 1311), s. 79-81; Müstakimzâde, Tuhfe, s. 745-746; Mustafa Safvet, Nuhbetü'l-âsâr, İÜ Ktp., TY, nr. 6189, vr. 81^{b}; Tevfik, Mecmûatü't-terâcim, İÜ Ktp., TY, nr. 192, vr. 71^{b}; Sicill-i Osmânî, I, 483; Rauf Yektâ, "Itrî", Türk Musikisi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri, İstanbul 1934, II/7, s. VII-VIII; a.mlf., "Itrî'nin Medfeni", Tevhîd-i Efkâr, İstanbul 20 Kânunusânî 1922/21 Cemâziyelevvel 1340, s. 3; a.mlf., "Itrî", a.e. (15 Şubat 1922/17 Cemâziyelâhir 1340), s. 3; Ezgi, Türk Musikisi, I, 113; Ergun, Antoloji, I, 50, 122, 124, 128-136, 174-179; Semire Oskay, Itrî ve Bestelediği Şiirler (lisans tezi, 1948), İÜ Ed.Fak. Genel Ktp., T, nr. 276; Baki Süha Ediboğlu, Ünlü Türk Bestekârları, İstanbul 1962, s. 11-18; Ruşen Ferid Kam, "Rahmetli Üstadım Necati Lugal ve Büyük Bestekârımız Itrî Hakkında", Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968, s. 59-64; a.mlf., "Itrî Mustafa Efendi", Dârülelhan Mecmuası, sy. 2, İstanbul 1340, s. 65-67; a.mlf., "Radyomuzda Itrî", Radyo Mecmuası, sy. 9-10, Ankara 1942, s. 7; Yılmaz Öztuna, Itrî, Ankara 1987; a.mlf., BTMA, I, 374-376; Rüştü Şardağ, Mustafa Itrî Efendi, Ankara 1989; Lâika Karabey, "Itrî Mustafa Efendi, Buhurizade", MM, sy. 15 (1949), s. 8-9; Hayri Yenigün, "Itrî", a.e., sy. 116 (1957), s. 233-234, 249; sy. 117 (1957), s. 261, 281; Osman Şevki Uludağ, "Itrî-Eserleri", a.e., sy. 161 (1961), s. 136-137; Halil Can, "Dînî Musikî: Itrî Zamanı", a.e., sy. 317 (1976), s. 21-24; İsmail Baha Sürelsan, "Itrî", MK, sy. 4 (1977), s. 17-26; Ekrem Karadeniz, "Buhûrîzâde Mustafa Itrî Efendi", TK, sy. 194 (1978), s. 44-53; Gövsa, Türk Meşhurları, s. 196; Mehmet Aksoy, "Itrî, Mustafa Çelebi (Buhûrîzâde)", TDEA, IV, 313-314; Bülent Aksoy, "Itrî", DBİst.A, IV, 114-115.AMDŞ (s. 235-236), Atrabu'l-Âsâr (v. 26), Yılmaz Öztuna / Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi (c. 1, sayfa: 374-376, 1990), Kâtib Çelebi / Fezleke-i Tarih (c. 2, sayfa: 45, 1286-1287), Nev'îzâde Ata Ataullah Efendi / Hadâyıku'l-Hakâyık fî Tekmilleti 'ş-Şakâyık I (yay: Abdülkadir Özcan, sayfa: 383, 1989.), İsmail Paşa / İzâhu'l-Meknûn fı'z-Zeyl alâ Keşfî'z-Zünûn an Esâmi 'l-Kütüb ve 'l-Fünûn (yay: Kilisli Rifat-Şerafeddin Yaltkay (c. 1, sayfa: 519, 1945-1947), Şemseddin Sami / Kâmûsü'l-Â'lâm (c. 4, sayfa: 3161, 1306-1316), Lugat-i Tarihiyye ve Coğrafiyye (c. 5, sayfa: 43), Y. Öztuna / Itri (1987), Müstakimzâde Sa'dettin Efendi / Meceüetü'n-Nisâb / (Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi, nu. 628, sayfa: 320), Rüştü Şardağ / Mustafa Itrî Efendi (1989), Mustafa Safâ'î / Nuhbetü 'l-Âsâr min Fevâ 'idi 'l-Eş 'âr (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2549, v. 185a-186a), İsmail Belîğ Efendi / Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Es'âr (Belîğ Tezkiresi, sayfa:

356,1985/1998), Mehmed Süreyya / Sicill-i Osmânî (Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye, c.3, sayfa: 483, 1308-1315), ŞŞ (c. 2, 554), Türk Ansiklopedisi (c. 19, sayfa: 485-487, 1943-1986.), Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi (c. 4, sayfa: 313-314, 1976), TDV İslâm Ansiklopedisi (c. 19, sayfa: 220-221, 1999), H. İpekten - M. İsen - R. Toparlı - N. Okçu - T. Karabey / Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü / (sayfa: 222, 1988), Müstakimzâde S. Sadeddin / Tuhfetü'l-Hattatin (sayfa: 745, 1928), İbrahim Alâeddin Gövsa / Türk Meşhurları Ansiklopedisi (c. 1, sayfa: 128-131,1945), Sadeddin Nüzhet Ergun / Türk Musikisi Antolojisi (c. 1, s. 50, 122, 124, 128-136, 174-179, 1943), Nail Tuman / Tuhfe-i Nailî (c. 2, sayfa: 688,1999), Mirzazâde Mehrned Salim / Tezkiretü'ş-Şu'arâ (sayfa: 499-500, 1899), Şeyhî Mehmed Efendi / Vekâyi'u'l-Fuzalâ (yay: Abdülkadir Özcan, c. 2, sayfa: 554, 1989), Cemâl Kurnaz / "Klâsik Türk Musikisi Bestekârlarında Hece Vezniyle Şiir Yazma Eğilimi" (Türküden Gazele, Halk ve Divân Şiirinin Müşterekleri Üzerine Bir Deneme, s. 219-220, 1997), B. S. Ediboğlu / Ünlü Türk Bestekârları (s. 11-18, 1961), Ruşen Ferit Kam / "Rahmetli Üstadım Necati Lugal ve Büyük Bestekârımız Itrî Hakkında" (Necati Lugal Armağanı, s. 59-64, 1968), Ekrem Karadeniz / "Buhûrîzâde Mustafa Itrî Efendi" (Türk Kültürü, sayı: 194, s. 44-53, 1978), Semire Oskay / "Itrî ve Bestelediği Şiirler" (lisans tezi, İÜEFK Tnu.276), TDOE-TDE Ansiklopedisi (c. 5, 2004), İhsan Işık / - Ünlü Sanatçılar (Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 5, 2013) - Encyclopedia of Turkey's Famous People (2013).

NABİ (Rahmetullâhi Aleyh)
(D.H.1052'-M.1642- Şanlıurfa- V.H.6 Rebîülevvel 1124-M.13 Nisan 1712-İstanbul)

Peygamber aşığı, âlim, şair, mutasavvıf, veli.

DOĞDUĞU YER AİLESİ VE KÜNYESİ

Şair Nabi; Hicri,1052'-Miladi,1642- Ruha'da (Şanlıurfa) doğdu. **Asıl adı Yûsuf olmakla beraber Nâbî mahlasıyla tanındı.** Gaffarzâde veya Karakapıcılar ailesine mensup olduğu hakkında söylentiler vardır. Kardeşi Seyyid Ahmed'in el yazması bir el-Fütûḥâtü'l-Mekkiyye'nin iç kapağına yazdığı kayıttan anlaşıldığına göre babasının adı Seyyid Mustafa, dedesi Seyyid Mahmud, dedesinin babası Seyyid Muhammed Bâkır ve onun babası Şeyh Ahmed-i Nakşibendî'dir. Ayrıca başka erkek ve kız kardeşlerinin bulunduğu bilinmektedir. ***(Diriöz, Eserlerine Göre Nâbî, s. 32***)

Erkek kardeşleri, Hacı Mahmûd Ağa, Hacı Mehmed ve Seyyid Ahmet'tir. Kardeşi Hacı Mahmud'un oğulları Hacı Mehmed ve İsmâil'dir. Nâbî'nin kız kardeşlerinden birisi, Hacı Hemşire diye bilinmektedir. Kendi oğulları ise Ebulhayr Mehmed ve Mehmed Emin olup, Ebulhayr Mehmet Çelebi, 1106/1694 yılında, küçük oğlu

Mehmed Emin ise, 1110/1698 yılında Halep'te dünyaya geldi. ***(Diriöz 1976: 668-673).***

Nâbî de Hayriyye'sinin baş tarafında oğluna, atalarının ilim sayesinde yüksek mertebelere ulaştıklarını ve nesebinin ünlü olduğunu hatırlatmaktadır.

EĞİTİMİ VE TASAVVUFA İNTİSABI

Çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını Urfa'da geçiren Nâbî burada iyi bir eğitim almış, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Genç yaşta Yâkub Halife adında bir şeyhe intisap ederek tasavvufa yönelmiş, bir süre çobanlığını yaptığı mürşidi, onu İstanbul'a gitmesi için teşvik etmiş, Urfa'da arzuhalcilikle meşgulken mutasarrıfın dikkatini çekmiş, oda İstanbul'a gitmesini telkin etmiş, Hicri,1076'-Miladii1666, İstanbul'a gitmiştir.

İSTANBUL DÖNEMİ

Bir şiirinden, önceleri İstanbul'da aradığını bulamamaktan dolayı hayal kırıklığına uğradığı, fakat çok geçmeden Sultan IV. Mehmed'in musâhibi Damad Mustafa Paşa ile tanıştığı ve onun ölümüne kadar (1098/1687) süren bu dostluk sayesinde oldukça rahat bir hayata kavuştuğu öğrenilmektedir. Bir ara ikinci vezirlik pâyesine de ulaşan paşanın onu kendisine divan kâtibi seçmesinden sonra Nâilî gibi çağının büyük şairleri tarafından tanınmaya ve şiirleri takdir edilmeye başlandı. IV. Mehmed'in yakın çevresine girdiği bu dönemde Musâhib Mustafa Paşa'nın maiyetinde Lehistan seferine katıldı ve Kamaniçe'nin fethi üzerine iki tarih düşürdü. Bunlardan biri kale kapısına da işlenmiştir. Padişahın Edirne'de bulunduğu 1086 (1675) yılında şehzadeler için düzenlenen ihtişamlı sünnet düğününe katılan Nâbî on beş gün devam eden bu şenlikleri Sûrnâme'sinde âdeta bir belge niteliğinde anlatır. ***(Levend, s. 5).***

HAC YOLCULUĞU

Hicri,1089'da (1678-79) Nâbî hac farîzasını eda etmek için padişahtan izin alınca Mısır Valisi Abdurrahman Abdi Paşa'ya bu konuda bir de ferman yazılmıştır. Himaye ettiklerinden biri olup sonradan sadrazamlığa kadar yükselen Râmi Mehmed'i de yanına alarak Urfa yoluyla Medîne-i Münevvere'ye varan Nâbî'nin, **"Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dır bu"** mısraıyla başlayan ünlü na't-gazelini bu sırada kaleme almıştır.Hac dönüşünde Mustafa Paşa'nın kethüdâlığına yükselen şairin Tuhfetü'l-Haremeyn adlı eseri

bu seyahatin mahsulüdür. Kendi arzusuyla paşanın kethüdâlığından ayrılınca çevresinin vefasızlığı yüzünden sitemlerle dolu "Kasîde-i Azliyye"sini yazan Nâbî, Mustafa Paşa kaptan-ı deryâlıkla saraydan uzaklaştırıldığı zaman (1094/1683) maiyetinde giderek onun 1098 (1687) yılında ölümüne kadar Boğazhisar'da (Seddülbahir) kaldı. Ardından Halep'e yerleşen şair burada evlenip devletin kendisine sağladığı maaşla tahsis edilen mâlikânede rahat bir hayat sürdü.

Oğulları Ebülhayr Mehmed Çelebi ve Mehmed Emin burada dünyaya geldi. Nâbî, II. Süleyman'ın ve II. Ahmed'in tahta çıkışına sessiz kalmasına rağmen 1106'da (1695) padişah olan II. Mustafa'ya ve 1114'te (1703) tahta oturan III. Ahmed'e birer cülûs kasidesi yolladı. ***(Nâbî, Divan [haz. Ali Fuat Bilkan], I, 39-55)***

Halep'te Hacı Ali Paşa, Amcazâde Hüseyin Paşa, Daltaban Mustafa Paşa gibi yüksek mevkilere tayin edilen dostlarına kasideler yazdığı bu dönemde ünlü eseri Hayriyye'yi tamamladı. III. Ahmed de eskiden beri tanıyıp sevdiği Nâbî'ye armağanlar gönderdi. Ancak Çorlulu Ali Paşa sadârete getirilince (1117/1706) mâlikânesi elinden alınmış ve aylığı kesilmişse de bu durum çok sürmemiştir. ***"Bâğ-ı dehrin hem hazânın hem bahârın görmüşüz"*** mısrası ile başlayan gazelini bu günlerde yazdığı söylenir.

Halep valisi iken 1121'de (1710) ikinci defa sadrazamlığa getirilen Baltacı Mehmed Paşa, İstanbul'a giderken Nâbî'yi de beraberinde götürdü. Bu vesile ile şairin yazdığı methiye İstanbul hasretini başarılı bir şekilde dile getirmektedir. Nâbî, bu son İstanbul devresinde özellikle şiir ve kültür çevrelerince zamanın şeyhü'ş-şuarâsı olarak kabul edilmiş, büyük bir takdir ve hayranlık görmüştür. Nitekim Sâbit ve Seyyid Vehbî gibi çağın önemli şairleri Nâbî'nin İstanbul'a gelişini memnuniyetle karşıladılar. Bu devrede Darphâne eminliğiyle görevlendirilen, bir süre sonra da başmukabelecilik ve mukābele-i süvârî mansıplığına getirilen Nâbî, derlediği Münşeât'ını gözden geçirerek ona bir mukaddime yazmıştır. Ayrıca Seyyid Vehbî, Nedîm ve Mustafa Sâmi Bey gibi şairlerle müşâareleri de bu devreye rastlar.

VEFATI

1712 baharında ağır şekilde hastalanan Nâbî Farsça bir tarih kıtası yazdı. Ölümüne işaret eden bu kıta bazılarınca onun ermişliğine yorumlanmıştır. ***(Diriöz, Eserlerine Göre Nâbî, s. 120)***

Nâbî 6 Rebîülevvel 1124 (13 Nisan 1712) tarihinde vefat etti ve Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı'nda Miskinler Tekkesi sofasına defnedildi. ***"Zelîhâ-yı cihandan çekti dâmen Yûsuf-ı Nâbî"*** ve ***"Gitti Nâbî Efendi Cennet'e dek"*** mısraları onun ölümüne düşürülmüş tarihlerdendir. Kabri Karacaahmet Mezarlığı'nda Miskinler Tekkesi'ne giden yolun sol kenarında olup, II. Mahmut ve II. Abdülhamit tarafından tamir ettirildi. Rabbim rahmetiyle muamele eylesin. Cennette derecesini a'li eylesin. Âmin.

NABİ'NİN ÖZELLİKLERİ

Nâbî hoşsohbet, kültürlü, zeki, çok güzel konuşan, şiire kazandırdığı hikemî tarz dolayısıyla kendisinden sıkça söz edilen bir sanatkârdır. Türkçe divanının mukaddimesinde bazı manzumelerinin tamamlanmadığını, beyitler üzerinde sık sık düşünüp çalıştığını ve düzeltmeler yaptığını, bu yüzden bazı şiirlerinin diğerlerinden daha güzel olduğunu vurgulayan Nâbî, anlamı ön planda tuttuğu manzumelerinde hem düşünen hem düşünmeye sevkeden ifadelere sahip bulunduğundan Türk şiirindeki hikemî tarzın temsilcisi olarak görülmüştür. Nitekim sosyal meselelere işaret edip onları eleştirirken çözüm yolları da önerir. Ayrıca mûsikiye ilgisi olan şairin kendi gazellerinden birini rehâvî makamında bestelediği kaydedilmektedir.

Nâbî'nin didaktik nitelikli şiirlerinde mevcut dünya ve hayat görüşü, ondan sonra bu tarzda şiir yazanların çoğalmasına ve Nâbî okulu diye adlandırılabilecek hikemî bir şiir okulunun doğmasına yardımcı olmuştur. Bu çerçevede şiir yazanlar arasında Râmi Mehmed Paşa, Nedîm, Mustafa Sâmi Bey, Seyyid Vehbî, Hâmî-i Âmidî, Münif Paşa ve Koca Râgıb Paşa kaydedilebilir. Şeyh Galib dışında Şinâsi'ye kadar gelen belli başlı klasik şairlerde Nâbî okulunun tesir ve nüfuzu açıktır. Ayrıca sebk-i Hindî'nin en başarılı mümessillerinden biri olarak kişiliğini ve sanat kudretini koruyabilen şairlerin de önemlilerindendir. Kendisinden öncekilerde ancak izleri hissedilen mahallîleşme cereyanı onun manzumelerinde daha açık şekilde görülür. Hemen bütün eserlerinde vuzuh göze çarpan sanatçı divan edebiyatının tefekkür şairi olarak kabul edilebilir.

Osmanlı hükümdarlarının altısını gören Nâbi'nin devri, yeniçerilerin başkaldırdığı, vezirlerin mal ve mülkünün gasp edildiği, devletin siyasî ve sosyal durumunun bozulmaya başladığı, Osmanlının duraklama dö-nemidir. Bu dönemde saraydan ve devlet büyüklerinden

yardım umarak onlara nazireler yazan pek çok şair türedi. Nâbi, bu şairler arasında farklı bir tarz geliştirmeyi başardı. Kendisini takip edenlerle birlikte bir *"Nabi mektebi"* kurdu. Bu mektebin başlıca özelliği, bilgi ve düşünce unsurlarını didaktik (öğretici) bir zihniyetle ifade etmekti. Nabi'nin oğluna da sade, mütevazı bir hayat sürmesini, felsefe hariç bütün ilimleri, özellikle dinî ilimleri öğrenmesini, hayatını her zaman "orta tabaka" içinde sürdürmesini önerdiği bilinmektedir. Şiirlerinde sık kullandığı *"terazi"* imgesi, hayatının sürekli bir denge arayışı içinde olduğunu ortaya koyar.

Şeyhi'nin kaydettiğine göre; "s*ohbeti leziz, külfetsiz, seriü'l intikal, bediü'l-irtical, gayet güzel ve tatlı konuşan*" bir kimsedir. Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi onun güzel besteler yaptığını, musikîde de üstat olduğunu belirtir. Bu yönünün eserlerine gizli bir lirizm kazandırdığı söylenmektedir.

Doğu dillerini ve İslâm ilimlerini iyi bilen, İslâm medeniyeti edebiyatına vakıf olan şair, divan şiirinde konu olarak hep aynı temaların seçilmesini ilk eleştiren şairdi. Didaktik şiire büyük önem veren Nabi, devrinin bozulan sosyal, siyasî, ahlâkî durumu karşısında insanları dine, ahlâk ve fazilete çağırdı. Şiirlerinde, özellikle mesnevi tarzında yazdıklarında, tasavvuf ve hikmet konularına geniş yer verdi. Eserlerinde Osmanlı toplum düzeni hakkında görüşlerini de ayrıntılı olarak dile getiren Nabi; para, mevki ve eğlence ihtirasını da eleştirir. O, bu yönüyle devrinin sosyal ve tarihî olaylarının bir aynası olarak görülmektedir. Elli yıldan fazla süren sanat hayatı süresince, devrinin ihtiyaçlarına uygun eserler vererek çevresinin düşünüş ve sanat anlayışı üzerinde önemli bir tesir ortaya koydu. Divan şiirinde bir yenilik gibi görünen bu tarz, daha sonraki yüzyıllarda daha büyük bir önem kazandığı için şairin etkisinin de uzun süreli olduğu değerlendirmesi yapılmıştır.

Gazelde açık bir dille yazmanın gerekliliğini öne sürmüşse de kimi gazellerinde bu kurala uymadığı, karmaşık, bol sanatlı ve ağdalı bir dil kullandığı görülür. Ancak didaktik şiirlerinde fikrini söz sanatlarıyla süslemeden, doğrudan anlatma yolunu seçtiği ve sade bir dil kullandığı için beyitleri birer vecize gibi günümüze kadar ezberlenerek gelmiştir. Bu yönüyle Divan edebiyatında Bağdatlı Ruhi'den sonra bu tarz şiirin en büyük temsilcilerinden sayılır. Kusursuz dili ve sağlam tekniğiyle de edebiyatımızın en büyük şairleri

arasında yer alan Nabi, *şiirlerinde İstanbul Türkçesini kullanır.* Sözlüklerden kelime taramak suretiyle gazel yazanlarla da şu beyitte olduğu gibi alay eder:

"Ey şi'r meyânında satan lafz-ı garîbi
Divan-ı gazel nüsha-i kâmus değildir"

Devrin önemli şairlerinden olan Sâbit, Râmî Mehmed Paşa, Sâmî, Seyyid Vehbî, Koca Ragıp Paşa gibi şairler, "Nabi mektebi"ne mensup olup şiirlerini onun etkisi altında yazmışlardır. Nabi'nin Türkçe *Divan*'ı hacim bakımından eski edebiyatın en büyük divanları arasındadır. Ayrıca, yaşadığı devrin özelliklerini yansıtması bakımından önemi büyüktür.

Eserdeki şiirlerin çoğunluğunu hikmet ve tasavvuf unsurları oluşturur. *Tercüme-i Hadis-i Erbain,* Cami'nin kırk hadis tercümesinden yapılmış nakillerdir. (***Gen. bilgi için bkz. Abdülkadir Karahan, İslâmî Türk Edebiyatında kırk hadis toplama, tercüme ve şerhleri, 1954 ve Kırk Hadis Çevirisi, Necip Âsım tar. Millî Tetabbular Mecmuası, s. 4. 1912).***

Ayrıca, bazı kaynaklara göre Nâbi aynı zamanda çok güzel bir sese sahipti ve müzik konusunda da fazlasıyla başarılı idi. *"Seyid Nuh"* ismiyle bazı besteleri olduğu bilinir.

Nâbi Osmanlı'nın duraklama devrinde yaşamış bir şairdi, yönetim ve toplumdaki dejenerasyona ve bozukluklara şahit oldu. Çevresindeki bu negatif olgular onu didaktik şiir yazmaya itmiş, eserlerinde devleti, toplumu ve sosyal hayatı eleştirmesine neden olmuştur.

Ona göre şiir hayatın, karşılaşılan sorunların ve günlük yaşamın içinde olmalı, hayattan, insandan ve insanî konulardan izole edilmemelidir. Bu yüzden şiirleri hayat ile alâkalı, çözümler üretmeye çalışan, yer yer nasihatta bulunan bir yapıdadır. Eserlerinin herkes tarafından anlaşılması ve hayatla iç içe olmasını istemesindendir belki de, kullandığı dil yalın ve süssüzdür.

"Bende yok sabr-ı sükûn, sende vefadan zerre, İki yoktan ne çıkar fikredelim bir kere."

"Nâ" ve **"bî"** kelimeleri arapça ve farsçada 'yok' anlamına gelmektedir. Bu beyitte Nabî mahlasının oluşumunu belirtmektedir.

Nâbî'nin fikir ve düşünceleri gibi dil ve edebiyat hakkındaki görüşleri de kendi çağı içinde ehemmiyetli, orijinal ve yenidir. Önemli bir kısım manzumelerinde ve manzum eserlerinde bir ahlâkçı tavır alması ve bu yüzden yer yer kuru ve didaktik kalması devrinin sosyal aksaklıklarıyla alakalıdır.

Şâir, yaşadığı devirde kendini gösteren sosyal ve ahlâkî sarsıntılarla alakalanma ihtiyacını duymuş, bilhassa mesnevi tarzında yazdığı manzumelerde, dîne, şeriate, ahlâk ve fazilete karşı büyük bağlılık kurmağa çalışmıştır. XVII. yüzyıl dîvân şiirinde bir "tefekkür" edebiyatı çığırı açarak, şiirde değişik bir şahsiyet ve hususiyet göstermiştir.

ESERLERİ

A) Manzum Eserleri.

1. Türkçe Divân: Muhtelif yazmalarından başka bir defa Bulak'ta (1841) ve bir defa da İstanbul'da (1875) basılmış iki matbu nüshası meydana getirilmiştir. Eser, Halep valisi Silahdar İbrahim Paşa'nın ısrarı ve müsveddelerinin toplanıp düzenlenmesine nezaret etmesiyle vücut bulmuştur.

Dîvân 'da; 1 tevhid, 4 naat, İslâm büyükleri hakkında medhiyeler, padişahlar II. Mustafa ve III. Ahmed için kasideler ile devrin diğer devlet ricali için yazılmış kasideler, 1 terkib-i bend, 1 muhammes, 3 tahmis ve bir çok tarihler yer almaktadır. Divân'nın mesnevi tarzındaki şiirleri IV. Mehmet'e bir medhiye ile başlar; padişah, büyükler ve dostlar hakkında bu mahiyette manzumeleri ihtiva eder. Gazeliyât kısmı alfabetik olarak tanzim edilip, her ses değişiminde gazellerin başına birer rubâî ilâve olunmuştur.

Birçok nüshası bulunan, Kahire'de (Bulak 1257) ve İstanbul'da (1292) basılan divanın en eski nüshası 1107 (1696) tarihli olup İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (TY, nr. 5575). Şiir sayısı ve nitelik bakımından en mükemmeli ise Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (nr. 1118) 1117 (1706) istinsah tarihli nüshadır. Bu nüshada yirmi dokuz kaside, sekiz yüz seksen sekiz gazel, bir terkibibend, beş tahmîs, yüz elli altı tarih, on mesnevi, yüz on dört kıta, iki yüz on sekiz rubâî, altmış bir matla', yetmiş dört müfred, yüz seksen altı muamma ve otuz lugaz bulunmaktadır. Nâbî'nin en başarılı olduğu nazım şekli gazeldir. Onun şiir gücünü, kişiliğini, tefekkür

ufkunun genişliğini, engin kültürünü, üslûp mükemmelliğini ve ifade rahatlığını en iyi gazelleri göstermektedir.

Nâbî'nin fikir ve felsefesini daha açık biçimde ortaya koyan şiirleri divanın sonlarında yer alan kıtalarıdır. Bunlarda çağının bazı olaylarıyla ilgili zarif ve imalı eleştirilerini, tevekkül ve feragatin kazandırdığı huzuru, bozuk düzenin sebep olduğu tedirginlik gibi birçok hususun kusursuz ifadesini bulmak mümkündür. Faiza Fouadel-Shofie Nâbî'nin gazelleri üzerine bir doktora tezi (1969, Edinburgh Üniversitesi), Lokman Bağçeci divandaki küçük mesneviler üzerine bir yüksek lisans tezi (2002, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) hazırlamıştır. Ali Fuat Bilkan da Gazi Üniversitesi'nde Nâbî'nin Kasideleri ve Kasideciliği adıyla bir yüksek lisans (1987), Nabi'nin Türkçe Divanı (Karşılaştırmalı Metin) adıyla da bir doktora çalışması yapmış (1993) ve Divan'ı ayrıca yayımlamıştır (İstanbul 1997).

2. Dîvânçe. Türkçe divanın sonunda "Dîvançe-i Gazeliyyât-ı Fârisî" başlığı ile yer alır (İstanbul 1292). Divançede otuz üç gazel, biri divanın toplanma yılına işaret eden (1122/1710) iki tarih, aralarında Hâfız-ı Şîrâzî, Molla Câmî, Feyzî-i Hindî'nin de bulunduğu İran şairlerine yazılmış yirmi tahmîs bulunmaktadır.

3. Hayriyye. Asıl adı Hayrî-nâme olup Nâbî'nin geniş okuyucu zümresince beğenilen ve şöhreti günümüze kadar gelen en önemli eseridir. ***(Bulak 1257, 1276; İstanbul 1307; Paris 1857; İstanbul 1989)***

Halep'te 1701'de oğlu Ebülhayr Mehmed adına te'lif edilen bu mesnevi Dîvân'ı ile birlikte basıldığı gibi, ayrı baskıları da vardır. ***(Ebüzziya kütüp., İstanbul, 1889)*** Pavel de Courteille Fransızca tercümesi ile birlikte Türkçe metni ayrıca neşretmiştir.

Bu nasihat-nâme, Nâbî'nin hayatta edindiği tecrübelerin, görüşlerin nazım diliyle anlatılışıdır.

Didaktik karakteri, dine ve dinî vecîbeleri yerine getirmeye yaptığı vurgu dolayısıyla klasik Türk edebiyatında önemli kabul edilen bu mesnevi üzerinde Mahmut Kaplan'ın hazırladığı doktora çalışması yayımlanmıştır (Ankara 1990).

4. Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn. Abdurrahman-ı Câmî'nin aynı adlı eserinden yaptığı manzum çeviridir. Hadisler birer kıta halinde oldukça sade bir dille serbest olarak tercüme edilmiş, Necip Âsım

(Yazıksız) eseri Millî Tetebbular Mecmuası'nda neşretmiştir (Bilkan, s. 28).

5. Hayrâbâd. Eser oldukça hareketli bir aşk ve macera hikâyesidir. "Mefûlü, Mefâ'ilü, Fa'ûlün" vezniyle kaleme alınan bu mesnevî. İran şâiri Feridüddin Attâr'dan kısmen tercüme kısmen de ibda yolu ile meydana getirilmiştir. Bu eser şâirin diğer eserleri ölçüsünde bir kıymet veya muvaffakiyet sayılamaz.

Ferîdüddin Attâr'ın İlâhînâme'sindeki bir hikâyenin genişletilmesinden ibaret bu mesnevi üzerinde Sibel Ülger bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. ***(1996, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).***

6. Surnâme. Sultan IV. Mehmed'in şehzadeleri için Edirne'de yapılan sünnet düğünü eğlencelerini, düğüne davet edilen büyükleri, getirdikleri hediyeleri; tasvir ve hikâye eden bir mesnevidir.

Tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlı olan eser, ***(TY, nr. 1774),*** IV. 587 beyit olup Agâh Sırrı Levend tarafından neşredilmiştir (İstanbul 1944).

7.Farsça Dîvânçe: (Dîvânçe-i Gazeliyyât-ı Fârisî) adı ile, Türkçe Dîvan içinde 39 sayfalık yer kaplayan bu eser, 32 farsça gazel ile, Mevlânâ, Hafız, Molla Cami, I. Selim, Şifâî, Örfî, Kelim, Nazîrî, Şevket, Meyî, Garîbî ve Tâlib'in gazellerinin tahmislerinden ve mesnevi tarzında iki küçük Türkçe hikâyeden ibarettir.

B) Mensur Eserleri.

1. Tuhfetü'l-Haremeyn. Nâbî'nin 1089'da (1678-79) hacca gidişinden beş yıl sonra yazdığı eser XVII. yüzyılın süslü nesrine örnek teşkil eder (İstanbul 1265). Şairin hac yolculuğunu ayrıntılı biçimde anlattığı kitapta Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler de yer alır. Eseri Mahmut Karakaş (Tuhfetü'l Haremeyn: Hac Hatıraları, Şanlıurfa 1989) ve üzerinde doktora tezi hazırlayan Menderes Coşkun (Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmesi ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i, Ankara 2002) yayımlamıştır. Seyfettin Ünlü'nün Hicaz Seyahatnâmesi adını taşıyan sadeleştirmesi (İstanbul 1996) güvenilemeyecek kadar yetersizdir. M. Muhsin Kalkışım eseri dil yönünden incelemiştir (yüksek lisans tezi, 1988, Atatürk Üniversitesi).

2. Münşeât. Nâbî'nin resmî ve hususî bir çok mektuplarını içine alan bu eser, gerek kendi hayatı, gerek yaşadığı devir hakkında mühim çizgiler ihtiva eder. Şehid Ali Paşa'nın tezkirecisi Abdürrahim

Çelebi tarafından Ali Paşa'nın emriyle toplanmıştır. Nâbî, eserin baş tarafında bir konuyu on beş değişik şekilde anlatmak suretiyle süslü nesrin bir örneğini ortaya koymuştur. Eserde müellifin Râmi Paşa, Silâhdar İbrâhim Paşa ve Amcazâde Hüseyin Paşa gibi şahsiyetlere yazdığı mektuplar bulunmaktadır. Türkiye kütüphanelerinde altmışa yakın nüshası bulunan eserin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Esad Efendi, nr. 3324) yazması müellif hattı olarak kayıtlıdır.

3. Fetihnâme-i Kamaniçe. IV. Mehmed'in Lehistan'a yaptığı sefer esnasında manzum ve mensur olarak yazılmıştır. 1083'te (1672) fethedilen kaleye Nâbî, IV. Mehmed'le birlikte gitmiş ve Musâhib Mustafa Paşa'nın isteğiyle eserini kaleme almıştır. Kitap Târîh-i Kamaniçe adıyla neşredilmiştir (İstanbul 1281). Hüseyin Yüksel eser üzerinde bir yüksek lisans çalışması yapmıştır (1997, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

4. Zeyl-i Siyer-i Veysî. Veysî'nin yarım bıraktığı eseri tamamlamak üzere kaleme alınmıştır. Nâbî, Veysî'nin Dürretü't-tâc* adlı siyerine iki zeyil yazmıştır. İlki Bedir Gazvesi'nden Benî Kaynukā' Vak'ası'na, ikincisi Kaynukā'dan Mekke'nin fethine (8/630) kadar cereyan eden olaylardan bahseder. İlk zeyil Siyer-i Veysî ile birlikte iki defa basılmış (Bulak 1248, 1284), yirmi yıl sonra kaleme alınan ikinci zeyil ise henüz yayımlanmamıştır.

Hikmet şairi

Yusuf Nâbî devlet vazifesinden artan zamanlarında siir ve ceşitli eserler yazmıştır. Şiirlerinde hep iyiyi ve doğruyu vermeye çalışmıştır. Bu yönüyle o bir düşünce ve hikmet şairidir. Şahsi duyguları, gönül arzularının aşmış, hakiki bir Müslümanın hayatını hem yaşamış hem de şiirlerinde yaşatmıştır. Geçici, fani dünyanın lezzetlerine, hallerine aldanmamak, kimseye haksızlık etmemek, zulmetmemek, hep müşfik ve merhametli olmak, gurur ve kibirden sakınmak şiirlerindeki nasihatlerinden en çok rastlananlarıdır. Nâbi'ye göre iyi bir insan olmanın ilk şartı her işte ve her mevzuda her zaman Allahü Teâlâ'yı hatırında tutmaktır.

Nâbî rubailerinde, yoksulların hali, acı ve elemler karşısında sabırlı olma, kanaatkârlık, her kemâlin bir zevalinin olacağı bu sebeple Allahü Teâlâ'dan hiçbir zaman ümit kesmemek gerektiği gibi günümüz insanına da ışık tutan konuları birbirinden güzel anlamlı mısralar ile dile getirmiştir.

İctima eylemese merd ile zen âlemde
Edemez sureti mevlûd kabül-i peyvend
İftirak eyler ise birbirisinden amma
Hem peder ferd kalır zayi olur hem ferzend

İzahı: ”Alemde erkekle kadın bîr araya gelmese çocuk meydana gelmez. Şayet eşler birbirinden ayrılırlarsa hem baba tek olarak kalır çocukda perişan olur.”

Ayb-ı fukara eder ale’l-fevr zuhur
Mestûr kalır hayli zaman ayb-ı kibar
Pinhan olamaz az ise de bahye-i kefş
Pûşide kalır hezâr çâk-ı destâr.

İzahı: “Yoksulun ayıbı anında ortaya çıkar. Ekâbirin ayıbı ise uzun süre örtülü kalır. Nasıl ki pabuçtaki yırtık az da olsa gizlenemez. Oysa sarıkta binlerce yırtık bile olsa gizli kalır.”

Erzan metâ-ı fazl ü hüner ta o denlû kim
Bin marifet zamânede bir âferinedir
Ebn-âı dehr her hünere âferin verir
Yâ Rab bu âferin ne tükenmez hazînedir.

***İ*zahı:** “Fazilet ve hünerin metaı o denli ucuz ki bu zamanda, bin marifet bir aferinle karşılanır. Çağın adamları da her hünere bir aferin verirler. Allahım, bu aferin ne tükenmez hazine imiş.”

Devlet anın ki bezm-i âlemde
Eyleyüp kendi haline dikkat
Kendi aybın tecessüs eylemeden
Bulmaya gayre bakmağa fırsat

İzahı: “İkbal ve mutluluk o kimseye ki; bu dünyada kendi durumuna dikkat ederek, kusurlannı araştırmak yüzünden başkalarının hata ve ayıplarına bakmağa fırsat bulamaz.”

Nabi'nin hayatı diğer şairlerin hayatından biraz daha farklıdır. Algısı, yeteneği, cesareti, rastlantılarıyla, zuhuratların varlığı onun uçsuz bucaksız topraklarda bilinmesini sağlar. Gönlünü hacca gitmek için yoğunlaştıran Nabi, genç padişahtan himmet ister, bu istekle birlikte bütün kapılar açılır. Yol boyunca rahat ettirilmesi için emirnameler yazan padişah Mısır Valisine hitaben '...refah üzre hac ettirmek murad-ı hümayunumdur. Hacc-ı mebrurunda sa'y-i meşkûrunuz bile bulunmak matlubumdur.' diyen hükümdar,

İstanbul'dan Şam'a varıncaya değin yetkililere yanındakilerle birlikte rahat ettirilmeleri için emirnameler yazar.

Nabi şöyle seslenmektedir;

Gel gönül azm-i reh-i Beyt Huda eyleyelim
Sa'y edip Merveye tahsil-i Safa eyleyelim.

SELAMSIZ SABAHSIZ GİDİLMEZ

O yıllarda İstanbul'dan Hac yolculuğu Harem'den başlardı. Adının Harem oluşunun nedenini iyi anlamak gerekiyor. Yol hali hiç belli olmaz. Yol, insanın hem içinde hem de dışında tezahür eder. Kutsal yolculukların yol hali de öyledir. İçten içe besleyerek sürer. Şiir içten içe seslenerek sürer. İstanbul'dan o günün şartlarında Kâbe'ye varmak için birçok ziyaretler gelir önlerine.

Onlara uğramadan gitmek selamsız sabahsız gitmek gibidir. O nedenle İstanbul'dan Harameyn'e yol gider elbette. Mevlana'ya mutlaka uğrayıp bir icazet gereklidir. Tazimle bir ülfete oturmaya ihtiyaç vardır. Yol Halep'e götürür on üç yıl baba ocağına uğramayan Nabi'yi. Sonra sancılarla, yakarışlarla Urfa'ya döner. Fırat'ın üzerinden sandalla geçen şairimiz baba toprağını öperek hıçkırıklarını tutamaz ve şöyle mırıldanır;

Kalmadı kargeh-i dilde meta-ı aram
Oldu garetzede-i pençe-i yağma-yı vatan.

Tahammül kalmamıştır tende, vücut kendi toprağıyla buluşmanın ağıtını Fırat'ın kenarında çağıldatmaktadır. Sonra yolcuya yol görünür ve suların ve söğütlerin diyarı Şam'a ulaşılır. Burada bir kahve yorgunluğuyla nefes alınarak şunlara rastlanır; 'Kışlık kahvehanelerin duvarları Mani'yi kıskandıracak nakışlarla süslüdür; yazlık kahvehaneleri ise bir gül denizi çevreler. Sedirlere yarı uzanmış mahmur ve çapkın müşteriler kahve dağıtan sakilere laf atarlar;

Kahve sevdasını sekr giderirmiş derler
Sakiya la'lin ile kahveyi zemzemle de ver.

Bu beytin mutlaka bir karşılığı vardır kahveci güzellerinde;

Sunulmadı bana kahve deme sen
Nasibin var ise gelir Yemenden.

YOL DA ÖYKÜ DE UZUN

Yazarımız öyle ince dokur ki heybelerini, kilimlerini Anadolu diye ifade edebileceği büyük coğrafyanın istikamet üzere olan âli mekânlarını ziyaret ederek testisini doldurmaktadır. Kenan illerinden

Veysel Karani'yi hatırlar ve oradan Kutsal Kudüs topraklarına ulaşır. Nil'in nazlı bir Leyla'ya benzemesi şairin yüreğine ilhamlar verir. Mısır'ın kalabalığına şaşıran şair şöyle mırıldanır; 'Bu şehir öylesine büyük ve kalabalıktır ki melekler kanatlarını oynatacak boşluk bulamazlar. Yağmur damlaları da boşluk bulup yere erişemez'; yol uzundur, çilelidir. Mevsimler değişmektedir sürekli. Yollar uzadıkça yaşanılan hayat öyküleri de uzar, değişir ve ibretlik hisseler günlüklere düşer şiirin mısralarında. Peygamber topraklarında izler arar, geçmişin izleridir aranılan. Vahyin penceresinden bakar; baktığı bütün bir yeryüzüne Nabi.

HUZURA NAT İLE VARDI

1678 Yılında hacca giden bir kervanın yolcuları arasında Peygamber aşığı şair Yusuf Nabi de vardı. Pırıl pırıl parlayan yıldızların aydınlığında bu uzun çöl yolculuğunun kutlu durağına yaklaşılmıştı

Develer, atlar, insanlar yorgun fakat duygulu gönüller heyecanlı, uyanıktı. Medine'ye, o aziz Peygamber(sav)in misafir bulunduğu şehre ulaşmaya saatler kalmıştı. Konaklama yerinde şair Nabi, önünde sırtını devesine yaslayıp ayaklarını kıbleye doğru uzatıp uyuyan bir Paşa'yı görünce hüzünlendi. Ayaklarını bile uzatmayı edebe aykırı gören, Kur'an karşısında sabaha kadar uyumadan ayakta bekleyen ecdadın inancı bir medeniyet, bir ülkü ve bir Allah ve Resul ölçüsü ve sevdasıdır, aşkıdır.

Kasidenin matla beyti şöyledir;

Aya Habibi Huda ya Muhammed-i Arabi
Şefi-i ruz-i ceza ya Muhammed-i Arabi.

Dudaklarından şu mısralar dökülmeye başladı:

" Sakın terk-i edebden kûy-i mahbub-i Hüda'dır bu "
Nazargâh-ı ilahidir, makam-ı Mustafa'dır bu."

(Edep dışına çıkmaktan sakın, Allah'ın sevgilisinin bulunduğu yerdir burası - Burası Allah'ın nazar kıldığı Mustafa'nın makamıdır.)

Ve Nabi 'nin bu uyarısı çölün sessizliğinde uyuyan Paşa'nın gaflet uykusunu bıçak gibi böldü. Paşa hemen ayaklarını toparladı. Nabi coşmuş, şiirine devam ediyordu.

ŞAİR NÂBÎ'NİN EDEP BEYTİ

Sakın terk-i edebden kûy-ı Mahbûb-i Hudâ'dır bu

Nazargâh-i ilâhidir, Makam-ı Mustafâ'dır bu
Felekde mâh-i nev, Bâbüsselâm'ın sîne-çâkıdır
Bunun kandili Cevzâ, matla'-i ziyâdır
Habib-i kibriyanın hab gahıdır faziletde
Tefevvuk-kerde-i arş'ı cenab-ı kibriyadır bu
Müra'atı edep şartiyle gir Nabi bu dergâha
Metaf-ı kudsiyandır busegah-ı enbiyadır bu…

"Buhâkinpertevindenoldu deycûr-i âdem zâil Âmâdan açdı mevcûdât düş çeşmin tûtiyâdır bu.
Muraât-ı edep şartıyla gir Nâbî bu dergâha Metâf-ı Kudsiyandır cilvegâh-ı enbiyâdır bu."

Çölde, gülünün kokusunu almış bir bülbül gibi şakıyordu. Şiiri tamamlayınca Paşa sordu:

- Bu şiiri ne zaman yazdın?

- Ayaklarınızı kıbleye uzanmış görünce şimdi söyledim.

Paşa mahcubiyetle ekledi:

- Öyleyse bu şiir ikimizin arasında kalsın, kimseye söyleme.

Nabi "Peki" dedi. Kervan toplanıp yola düzüldü, Medine'ye iyice yaklaşılmıştı ki Mescid-i Nebevi (Peygamber Mescidi) minarelerinden sabah namazı öncesi bir na't (Peygamber için yazılan övgülü bu şiirin) okunduğunu işittiler.

Müezzinler, Nabi'nin birkaç saat önce çölde söylediği şiiri makamla okuyor ***" Sakın, terk-i edebden; kûy-i mahbub-i Hüda'dır bu… "*** diyorlardı.

Çölün sessizliğinde yankılanan bu mısraları duyunca kulaklarına inanamadılar. Kervan şehre girdi ve Peygamber Mescidi'nde sabah namazları kılındı.

Namazdan sonra Nabi, müezzinlerden birinin yanına giderek sordu:

- Allah aşkına söyle. Ezandan önce okuduğunuz bu şiiri kimden, ne zaman öğrendiniz?

- Resul-i Ekrem Efendimiz (sav) bu gece, mescidinde görevli bütün müezzinleri rüyalarında şereflendirerek hepimize şu emri verdi : ***" Ümmetimden Nabi isimli bir şair beni ziyarete geliyor. Onun bana olan aşkı, her şeyin üstündedir. Bu gün sabah ezanından önce,***

onun, benim için söylediği bu şiiri okuyarak Medine'ye girişini kutlayın. " Biz de Allah Resul'ünün emirlerini yerine getirdik."

Şairin hıçkırıkları boğazında düğümlendi:

- Hakikaten… Nabi mi, dedi? Âlemlerin Efendisi, Nabi gibi bir hakiri, bir zavallıyı, bir günahkârı ümmetinden saymak lutfunu gösterdi mi?

Müezzin " Evet !" deyince Nabi, heyecandan bayılıp bir süre kendine gelemedi.

Şair Nabi bu yakarışlarla hac ibadetini tamamlarken hep Medine'de ruhunu teslim etmeyi istese de İstanbul'a döndükten sonra vefat eder.

Eserlerinden Örnekler

Gazel

Egerçi köhne metâ'ız revâcımız yokdur
Revâca da o kadar ihtiyâcımız yokdur
Misâl-i âb ederiz nîk ü bedle âmîziş
Bu kârgehde mu'ayyen mîzâcımız yokdur
Tahammül eylemeden gayrı vaz'-ı nâ-dâna
Kitâb-ı fenn-i hıredde 'ilâcımız yokdur
O câh kim ola hem-dûş-ı ihtimâl-i zevâl
Teveccüh etse bile ibtihâcımız yokdur
Bizim bu kasr-ı sebük-sakf içinde ey Nâbî
Girân-sühanlar ile imtizâcımız yokdur

(Bilkan, Ali Fuat (1997). Nâbî Dîvânı. C. I-II . İstanbul : MEB. Yay.)

Gazel

Bezm-i safâya sâgar-ı sahbâ gelir gider
Gûyâ ki cezr ü medd ile deryâ gelir gider
Açıldıgın haber verir agyâra gül gibi
Her dem bize nesîm-i sebük-pâ gelir gider

Olmaz yine marîz-i mahabbet şifâ-pezîr
Rûy-ı zemîne bir dahı 'İsâ gelir gider
Sultân-ı gam nişîmen edelden derûnumu
Sahrâ-yı kalbe leşker-i sevdâ gelir gider

Âgûş-ı vasla almış o tıflı şeb-i visâl
Gehvâre gibi âşık-ı rüsvâ gelir gider

Bir gün demez o şûh ki âyâ murâdı ne
Çokdan bu kûya Nâbî-i şeydâ gelir gider
(Bilkan, Ali Fuat (1997). Nâbî Dîvânı. C. I. İstanbul : MEB. Yay.624)
Gazel
Bâğ-ı dehrin hem hazânın hem bahârın görmüşüz
Biz neşâtın da gamın da rûzgârın görmüşüz
Çok da magrûr olma kim meyhâne-i ikbâlde
Biz hezârân mest-i magrûrun humârın görmüşüz
Top-ı âh-ı inkisâra pâydâr olmaz yine
Kişver-i câhın nice sengîn-hisârın görmüşüz

Bir hurûşiyle eder bin hâne-i ikbâli pest
Ehl-i derdin seyl-i eşk-i inkisârın görmüşüz
Bir hadeng-i can-güdâz-ı âhdır sermâyesi
Biz bu meydânın nice çâpük-süvârın görmüşüz

Bir gün eyler dest-beste pâygâhı câygâh
Bî-'aded magrûr-ı sadr-ı i'tibârın görmüşüz
Kâse-i deryûzeye tebdîl olur câm-ı murâd
Biz bu bezmin Nâbiyâ çok bâde-hârın görmüşüz
(Bilkan, Ali Fuat (1997). Nâbî Dîvânı. C. II. İstanbul : MEB. Yay. 664-665)

Gazel
Gülsitân-ı dehre geldik reng yok bû kalmamış
Sâye-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış
Eylemiş der-beste dükkânın tabîb-i rûzgâr
Hokka-i pîrûze-i gerdûnda dârû kalmamış

Teşnegânın çâk çâk olmuş leb-i hâhişgeri
Çeşmesâr-ı merhametde bir içim su kalmamış
Kadrin anlar yok bilir yok merdüm-i sencîdenin
Çârsûy-ı kâbiliyetde terâzû kalmamış

Ceyş-i gamdan kanda etsin ilticâ ehl-i niyâz
Kal'a-i himmetde Nâbî burc u bârû kalmamış
(Bilkan, Ali Fuat (1997). Nâbî Dîvânı. C. II . İstanbul : MEB. Yay.720)
Gazel
Bir devlet için çerhe temennâdan usandık

Bir vasl için ağyâra müdârâdan usandık
Hicrân çekerek zevk-i mülâkâtı unutduk
Mahmûr olarak lezzet-i sahbâdan usandık

Düşdük katı çokdan heves-i vuslata ammâ
Ol dâ‘iye-i dağdağa-fermâdan usandık

Dil gamla dahi dest ü girîbândan usanmaz
Bir yâr için agyâr ile gavgâdan usandık
Nâbî ile ol âfetin ahvâlini nakl et
Efsâne-i Mecnûn ile Leylâ'dan usandık
(Bilkan, Ali Fuat (1997). Nâbî Dîvânı. C. II . İstanbul : MEB. Yay.756)

Gazel

Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dır bu
Nazargâh-ı ilâhîdir makâm-ı Mustafâ'dır bu
Felekde mâh-ı nev bâbü's-selâmın cilvegâhıdır
Bunun kandîlidir hûr matla‘-ı nûr u ziyâdır bu

Habîb-i kibriyânın hâbgâhıdır fazîletde
Tefevvuk-kerde-i ‘arş-ı cenâb-ı kibriyâdır bu
Bu hâkin pertevinden oldu deycûr-ı ‘adem zâ'il
‘Amâdan açdı mevcûdât çeşmin tûtiyâdır bu

Mürâ‘ât-ı edep şartiyle gir Nâbî bu dergâha
Metâf-ı kudsiyândır bûsegâh-ı enbiyâdır bu
(Bilkan, Ali Fuat (1997). Nâbî Dîvânı. C. II . İstanbul : MEB. Yay.952)

HAYRÎ-NÂME'den

Matlab-ı dagdaga-yı paşayî
Ey tırâzende-i ikbâl-i ebed
V'ey firâzende-i kânûn-ı hıred

Mu'tedil olmağ içün cümle umûr
Lâzım a'mâl-i terâzû-yı şu'ûr

Budur âsûdegî-i cûy-ı murâd
Cereyân ede ta'absuz irâd

Vezne çek masrafın îrâdın ile
Râhat ol ehl ile evlâdın ile

Hak verip vâsi' olursa hâlin
İddihâr eyle biraz emvâlin
Def'aten etme tehî hemyânın
Nice bâzîçesi var dünyânın

Fazla mâl olmayıcak yapma binâ
Eyleme mâlını bîhûde hebâ

Olmasın masrafın ol denlü füzûn
Ki zarûrî olasın zâr u zebûn
(.....)
Devlet âheste gerekdür cârî
Katı memdûh degül ser-şârî

İki mâsûre su etse cereyân
Hânede cümleyi eyler reyyân

Toldurur bâğı egerçi seyl-âb
Lîk eyler der ü dîvârı harâb

Mansıb u câha heveskâr olma
Taleb-i 'izzet içün hâr olma

Ehl-i mansıbda bulunmaz râhat
Hâl-i bî-'azldedir emniyyet

Zillet-i 'azline degmez nasbı
Sarfına ser-be-ser olmaz gasbı

Olma paşalık için âvâre
Tabl u surnâ ile girme nâre

Bağlama tantana-i tabla gönül
Dûrdan hoş gelir âvâz-ı dühül

Paşalık 'ömre sürer mihnetdir
Hâsılı derd ü gam u kasvetdir

Nâmı pür-kevkebe câhı 'âlî
Lîk dûzahda geçer ahvâli

Hâtırı mansıbı gibi vîrân
Sorma hîç âhiret ahvâli yaman

Zulm ederse yıkılır hâne-i dîn
Etmese bulmaz umûru temkîn

Çekdiği mihnet olunsa ta'dâd
Değmez ol mihnete Mısr u Bağdâd

Hây u hûy ile eder 'ömrü güzer
Hâsılı eşk-i ter ü hûn-ı ciger
(.....)
Matlab-ı hâcegî-i dîvânî
Ey kalem-rân-ı kitâb-ı âmâl
Nazar-endâhte-i hüsn-i me'âl

Ger Sitanbul'a düşerse seferin
Mansıba etse ta'alluk nazarın

Olma reh-berde-i tedrîs ü kazâ
Kâdı-'asker de olursan farazâ

Sanma zinhâr anı râhatlı tarîk
Emn ü âsâyişi yokdur tahkîk
O tarîkin hatarı bî-haddir
İntizâr-ı emeli mümteddir

Silsile kaydı uzun sevdâdır
Pâyeler mûsile-i gavgâdır
(.....)

Kırk ile gerçi mülâzımsın sen
Okuyup yazmağa 'âzimsin sen

Budur ahvâl-i tarîk eyle şekîb
Ede Hak hayırlısın sana nasîb

Bilirim ehli degilsin ammâ
Olma cûyâ-yı tarîk-i ümenâ

Mâl-ı mîrîye karışma zinhâr
Eyleme 'ayşına mîrîyi medâr
(.....)
Görmedim ben hele bu devletde
Hâcelikler kadarın râhatda

Cümlenin mu'teber ü âsânı
Mansıb-ı hâcegî-i dîvânî

Hâcelikden biri olursa nasîb
Sür rü'ûsu gözüne etme şekîb

'İzzet olmaz o kadar yanımda
Çok şerefdir hele vicdânımda

Matlab-ı lâzıme-i hayr-du'â
(.....)
Versin Allâh sana 'ömr-i dırâz
Olasın 'ilm ü 'amelde mümtâz

Olasın kâ'im-i mihrâb-ı salâh
Bulasın mertebe-i fevz ü felâh
(.....)
Cem ola hânene hayr ü bereket
Girmeye kîsene mâl-ı rişvet

Lokma-i zehr-i ribâ yemeyesin
Ne güzel bâd-ı hevâ demeyesin

Her şebin kadr ola her rûzun 'îd
Göresin devlet ile 'ömr-i mezîd
Çün Ebu'l-Hayr konuldu nâmın
Hayr ede Hazret-i Hak encâmın

SÛR-NÂME

Müfredât-ı pîşkeş-i hazret-i Sadr-ı A'zam Ahmed Paşa

Evvelâ Hazret-i Sadr-ı a'zam
İtti ihdâ vüzerâdan akdem
Cevherî cild ile bir mushaf-ı hûb
Varak-ı kıt'a vü hattı mergûb

Bir dahi Mahzenü'l-Esrâr-ı lâtif
K'eylemiş Şeyh Nizamî te'lif

Müfredât-ı hediyye-i hazret-i Musahîb Paşa be rikâb-ı hümâyun

Akabinde anın itti ihdâ
Dâver i dîne Musâhib Paşa

Cild-i pür cevher ile bir Mushaf
Ki fedâ idi ana cümle tuhaf
Bir acâib suver-i mahlûhât
Cildi cevher rakamı âb-ı hayât

Hediyye-i hazret-i Musahib Paşa be şehzade-ı ekber hazret-i Sultan Mustafâ

Dahi Seh-zâde-i bezm-ârâya
Burc-i ikbâlde dogmuş aya
Hüsn-i hattıyla Kelâm-ı izzet
Cildi gevherle olunmuş zînet

Nüsha-i pâk-i Mecâlis pür-zeyn
Eser-i nâzik-i Sultân Hüseyn
Bir güzel sâat i evkât-nümâ
Çâr u sî kıt'a metâ'-ı garrâ

Hediyye-i hazret-i Musâhib Paşa be şeh-zâde-i sânî hazret-i Sultân Ahmed

İtti şehpûr-ı sagîre ihdâ
Cild-i cevherle Kelâm-ı Mevlâ
Dahi bir sorguc-i bisyâr elmâs
Ki gören eyler idi mihr kıyâs
Hem otuz kıt'a metâ'-ı zîbâ
Ba'zısı atlâs u ba'zı dîbâ

Pîş-keş-i vezîr-i sâlis hazret-i Mustafâ Paşa Be rikâb-ı hümâyun

İtti sonra siyümîn-i vüzerâ
Hazret-i Mustafâ Paşa ihdâ
Hatt-ı Yâkût ile bir Mushaf-ı hûb
On nefer şûh gulâm-ı mahbûb
İki kürk ikisi de müstesnâ
Yüz sekiz kıt'a metâ'-ı garrâ

Pîş-keş-i Tevkiî Abdurrahmân Paşa be rikâb-ı hümâyûn

Akabinden anın itti ihdâ
Dâver-i dîne Nişâncı Paşa
Ma' ni-i nazm-ı kerîmi hâvî
Eser-i mu'teber-i Beyzâvî
Bir de tertîb-i müzehheb zîbâ
Şeş ü pencâh metâ'-ı dîbâ
Sâhte dürr ü cevâhirle devât
Arz idüp itdi hulûsun isbât

Pîşkeş-i Tevkiî Ahmed Paşa Be Şeh-zâdegân-ı âlî-şân

İki şehzadeye de itti nisâr
(Silik9… nüshası cildi zer kâr
Bir de Sa'dî eseri külliyyât
İki lü'lü vü cevâhirli devât
On sekiz kıt'a metâ'-ı mergûb
Şeş nefer taze gulâm-ı mahbûb

Teyemmümen ve teberrüken mevlid-i nebevîde şeh-zâdeler sünnet olundugudur

Şeb-i isnâ aşer-i feyz-penâh
K'iştirâk itmiş idi sûr ile mâh
Ne gice turra-i rûy-i ikbâl
Ne gice hâl-i cemâl-i iclâl
Gördü mü çeşm-i cihân böyle şebi
Ki doga anda meh-i Zât-ı Nebî
On beşinci gün ni'met-i pâyân ile âmme-i fukarâyı sîr itdikleridir
On beşinci günü oldukta temâm
İtdiler ni'met içün da'vet-i âm
Ne kadar var ise sükkân-ı diyâr
Ehl-i sûk-u fukarâ vü bîkâr
(Levend, Âgah Sırrı (1944). Nâbî'nin Sûrnâmesi. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.41, 42, 43, 44,45, 63)

MÜNŞEAT

B'ismikellâhumme ve bihamdike.

Bir şebângeh bir meclis-i ünsâüns-i rûhânî-nizâmdaki târ u pûd-ı bisât ve ferrâşî-yi haîr-i zer-târ-ı 'inâyet ü tevfîkden rişte ve eczâ-yı bînâ-yı feyz-pâşî-yi gül-âb-ı tedkîk ve 'ıtr-ı şâhî-yi tahkîkden sirişte idi. Efvâc-ı yümn ü sa'âdet dest-bend-i edâ-yı hıdmet ve gürûh-ı enbûh-ı hayr u bereket dâmenbemeyân-ı irâdet ve çeşm-dûz-ı gûşe-yi ebrû-yı işâret olmışlar idi. Mâ'ide-yi fazâyil ü ma'ârif dermeyân ve ma'cûnü'l-cevâhir-i letâyif derdehân ve sevânih-i ta'bîrât-ı zarâyif derzebân idi. Ne meclis meclis-i sâhib-sütûde-siyer vezîr-i pâkîze-güher fâzıl-ı melek-hısâl fâ'iz-i derece-yi 'ilm ü kemâl yegâne-yi vüzerâ yek-dâne-yi bîmüdânâ dâmâd-ı şehen-şeh-i enâm memdûh-ı elsine-yi hâss u 'âm Âsaf-ı 'azîmü'ş-şân müşîr-i refî'ü'l-'unvân hulâsa-yı terkîb-i kemâl ya'nî 'Alî Paşa-yı bülend-ikbâldeki cevelân-ı lisân-ı 'irfânları elsine-yi dâ'ire-nişînân-ı bezmi zebân-ı şem'-i meclis gibi kuvvet-i nâtıkadan bînasîb ve hüsn-i ta'bîrât-ı ma'ânî-nişânları çeşm ü dil-i mesâmi'-i huzzârı bîşekîb idüp enâmil-i fehm ü idrâkleri turre-yi pîçderpîç-i me'ânîye şâne-zen ve ser-peçe-yi kuvvet-i mütehayyile ile tûydertûy agtıye-yi tevriye vü isti'ârâta çâk-efgen

oldukları hâletde bu dâ'î-yi fersûde-bâl ya'nî Nâbî-yi perîşân-hâl makâllerin şâyân-ı nigâh-ı iltifât ve hıtâb-ı hâlâvet-bahşâları ile kâse-yi sâmi'a mey-i leb-rîz-i şerbet-i hayât buyurup kuvvet-i tasarrufât-ı münşiyâne ile bir şâhid-i nev-hırâm-ı ma'nâ kaç libâs ile cilve-güzâr ve bir dûşîze-yi tâze-endâm-ı mâ'il çend perde ile kâbil-i izhâr-ı şîve-yi reftâr olur ve bir âb-ı sâf kaç perde-yi şükûfeden sûret-nümâ ve bir pertev-i şem'-i mazmûn kaç reng-i câm-ı revzenden hüveydâ olmak hayyiz-i imkândadır.

ya'nî ma'nâ-yı vâhid kaç dürlü ta'bîr ile tahrîr ve sûret-i vâhide kaç reng ile tasvîr olınmak mutasavverdür diyü tahrîk-i leb-i cevher-rîz-i istintâk u istihbâr buyurduklarında ehâlî-yi meclis-i 'âlîlerinden ba'zı sûret-i seniyyesin bile isti'sâr u istiskâl ve sâlise vü râbi'asın hod derece-yi imtinâ'a îsâl itmeleriyile bu fakîr-i berhem-zede-bâl ya'nî Nâbî-yi perîşân-makâl şevk-ı nazar-ı tahsîn ve dâ'iye-yi nevâziş ü âferînlerine yek-şebe müddetde ol tıfl-ı nev-hırâm-ı ma'nâ-yı hadd-i bülûg-ı merdân olan mirkât-ı panzdeh-pâyede cilve-sâz ve ol kumâş-ı nev-zuhûr-ı panzdeh-zirâ' pây-ı semend-bülendlerine pây-endâz kılınmışdur." Süleymaniye Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa 981, yk. 2a-3b. (Atabey Kılıç-Nâbî'nin Münşe'ât'ı Üzerine, Şanlıurfa Nâbî Sempozyumu 18Ocak2013 Yayınlanmak Üzere Olan Bildiriden)

Sûret-i Evvel

Sa'âdetlü 'izzetlü birâder-i ser-berâberüm hazretlerinün nâdî-yi neşât-âbâd u meserret-bünyâdlarına gıdâ-yı zemzeme-yi rûhâniyân olmaga şâyân nevâle-yi kâm-gîn-i hoş-çâşnî-yi du'â ihdâsına müte'âkib berâverde-yi mahlas-ı bîriyâ budur ki cenâb-ı şerîfünüz ile çokdan dâ'ire-nişîn-i hânçe-yi sohbet ve nemek-lîs-i mâ'ide-yi ülfet olmak kîlâr-ı zamîrde müstekinn olmagın inşâ'allâhu te'âlâ horûs-ı subh-gâhî âheng-i nevâ ve dücâce-yi dücâ vaz'-ı beyda-yı beydâ' eyledügi hengâmda câdde-yi teşrîfi pîş-gîr-i kadîme-yi 'azîmet ve kebâb-ı dil-i müştâka tesliyet-feşân olmaları mercûdur.

Nakş-ı Dîger

Sa'âdetlü mekremetlü birâder-i pâkîze-güherüm hazretlerinün hem-reng-i nişîmen-i bihişt olan meclis-i rûhânî-siriştlerine küllî muzâ'af-ı du'â ârâyiş-i sükkân-ı semavât-ı 'ulâ kılındugı i'lâmdan sonra inhâ-kerde-yi birâderî budur ki cenâb-ı kerîmünüz ile leb-i cûy-bâr-ı mülâkâtda tebrîd-i harâret-i iştiyâk u ta'dîl-i mizâc-ı iftirâk nühufte-yi zâviye-yi zamîrümüz olmagın inşâ'allâhu te'âlâ inficâr-ı

emvâc-ı tebâşîr-i falak meyânında cenâb-ı âftâb-cereyâna derkâr oldugı esnâda ifâza-yı selsâl-i teveccühleriyile tertîb-i dimâğ-ı intizâr ve izâle-yi sevdâ-yı ıztırâr buyurmaları derhâstedir.

Ta'bîr-i Dîger

Sadâkatlü semâhatlü ah-i velâ-perverüm hazretlerinün encümen-i hakâyık-nizâmlarına berg-i sebz-i dervîşâne-yi du'â ihdâsından sonra ber-dâşte-yi senâverî budur ki cenâb-ı şerîfünüz ile mukâbele-yi nüsha-yı germiyyet ve idâre-yi peymâne-yi ülfet hevesiyile mânendini nâlân ve şevk-ı kudûmunuzıla sîne-giryân idügimüz meşmûl-i zâ'ika-yı 'irfânumuz olmagıla inşâ'allâhu te'âlâ pâleheng-i kurs-ı hurşîd-i tâbân meyân-ı Mevlevî-yi çarh-gerdânda dırahşân oldugı zamân hem-hâl-i tekye-yi dervîşân olan gam-hâne-yi nâbesâmânumuza idâre-yi veche-yi 'azîmet ve izâle-yi gubâr-ı vahşet buyurmaları çeşm-dâşt-ı intizârumuzdur. Bâkî ed-du'â. Süleymaniye Kütüphanesi H.Hüsnü Paşa 981, yk. 3b-4a.(Atabey Kılıç-Nâbî'nin Münşe'ât'ı Üzerine, Şanlıurfa Nâbî Sempozyumu 18Ocak 2013 Yayınlanmak Üzere Olan Bildiriden)

FETH-NAME-İ KAMANİÇE

Ve her şemşîr-i sühan ki halka-i cevheri sevâd-ı medh-i pâdişâhî ve nakş-ı senâ-yı şehinşâhî olmaya . Ne âvîhte-miyân-ı itibâr u ne saykal-pezîr-i rûşen-güher-i nazar-ı ulü'l-ebsâr olur.

Nazm

Hâmî-i dîn mu în-i şer i mübîn

Hazret-i pâdişeh-i rûy-ı zemîn

Şâh-ı âkil şehinşeh-i kâmil bahr-i irfân hidîv-i deryâ-dil. Vâris-i mülk-i Süleymânî âb-ı rûy-ı gürûh-ı selâtin-i Osmânî. Dibâce-i dîvân-ı saltanat rûy-kâr-ı metâ-ı şevket. Âfitâb-ı cihân-ârâ-yı evc-i haşmet mâh-ı münîr-i hâle-i azamet. Satr-ı evvel risâle-i mekremet şeh-beyt-i kasîde-i mürüvvet. Mefhûm-ı ibâret-i celâlet manî-i rengîn-i manzûme-i şecâat. Ukde-güşâ-yı rişte-i memleket hâşiye-perdâz-ı nüsha-i madelet deryâ-yı mevce-dâr-ı merhamet. Tehem-ten-i hasm-ı efken Kahramân-ı düşmen-şiken. Pâdişâh-ı âlem-ârâ sâhib-kırân-ı kişver-güşâ. Hâtır-nevâz-ı ulemâ verâ-âmûz-ı sulehâ. Lezzet-şinâs-ı çâşnî-i hilm ü vakâr dâmen-i âlâyiş-i aceb ü istikbâr. Zîver-i taht-ı efser nâsih-i menkabet-i İskender. Gayret-keş-i dîn-i mübîn mâye-i âsâyiş-i müslimîn. Gevher-i derc-i cihân-bânî ilm-efrâz-ı arsa-i sâhib-kırânî. Bâis-i ibtisâm-ı sügûr-ı İslâm âsıta-i intizâm-ı umûr-ı enâm.

Âteş-endâz-ı hânmân-ı âhâlî-i isyân seyl-âb-nih-i dûd mân-ı şirk ü tugyân. Sultân bin Sultânü's Sultân Ebü'l-fethü'l-Megazî Hazret-i Sultân Mehemmed Hân Gâzi .

Nazm

Pâdişâh-ı zamâna zıll-i Hudâ
Halledallâhu mülkehû ebedâ

Âsitânı penâh-ı mazlûmân
Dergehi bûsegâh-ı halk-ı cihân

Eylemiş devleti Hudâ şükür
Hizmet-i âsîtânına memûr

Tîgı bir cûybâr-ı hûnîdir
Kim memerri adû derûnıdır

İtmiş ol cûyı Hazret-i Bârî
Bâg-ı ömr-i adûsına cârî

Eylemiş hasmına Hudâ-yı Celîl
Tîg-ı kahrın vekîl-i Azrâ'il

Gerden-i hasma itmede tahrîr
Hâme-i kahrı sûret-i zencîr

Ne zamân itse ârzû-yı gazâ
İdemez fark dîde-i dünya

Gökde ahter midir sipâh mıdır
Ser-i a dâ mı seng-i râh mıdır

Her işinde Hudâ zahîri ola
Her umûrunda dest-gîri ola

Ola dâ'im adû-yı ikbâli
Pây-mâl-i semend-i iclâli

Midhat-ı sadr-ı a zam-ı bi't-tahsîs hâliyâ pîrâye-i sahîfe-i beyân ola. Çün vakâyi i fethiyyede hüsn-i tedbîri vâsıta-i teshîr olan âsaf-ı âlem-gîrin edâ-yı senâ-yı zât-ı âlem-ârâsı farîza-i zimmet elsine-i enâm ve du â-yı bekâ-yı vucûd-ı bî-hemtâ-yı cihân-pîrâsı lâzıme-i gerden-i ehl-i İslâmdır.

Nesak-bahş-ı kâr-gâh-ı devlet nizâm-âver-i mecmua-i memleket. Mimâr-ı bülend-i ıyâr-ı hânedân-ı celâdet heykel-i bâzû-yı baht u saâdet bâlâ-nişîn-i halka-i vezâret. Gevher-i girân-mâye-i bâzû-yı sadâret mü'essis-i mebânî-i nasafet u ma delet. Müşeyyed-i erkân-ı re fet u merhamet nigeh-bân-ı lâzıme-i nâmûs-ı saltanat. Nigeh-dâr-ı emânet-i arz-ı hilâfet câmi i kuvâ-yı gayret ve sehâvet ü şecâ at. Mâlik-i gencîne-i cevâhir-i ilm ü fazîlet neyyir-i a zam-ı âsmân-ı dâniş ü ehliyet. Meş al-i münîr-i tarîk-ı mekremet râ'iz-i arsa-i fesâhat hâ'iz-i kasabü's sebâk-ı meydân-ı belâgat. Mu în-i devlet-i ulyâ emîn-i nigîn-i vekâlet-i kübrâ vezîr-i cihân-ârâ âsaf-ı memâlik-güşâ üstâd-ı sâhib fünûn-ı ceng-i vegâ. Şem i münîr mahfil-i tedbîr mû-şikâf-ı dakâyık-ı feth u teshîr. Gâyet fazılla ma mûr vezîr-i mansûr künh-i idrâk ile meşhûr müşîr-i yektâ sâhib-i tîg u kalem muhteri i fenn-i kerem. Vâkıf-ı nass-ı hükm-i a lem-i cem i vüzerâ. Sadr-ı âlî Asaf-ı sâhib-mekârim ü meâlî Vezîr-i a zam bin vezîr-i a zam Hazret-i Ahmed Paşa ki tavsîf-i zamîr-rûşen ve ta rîf-i hulk-ı hasenleri içün sahîfe-i beyân üzre tahrîk-i hâme-i gevher-feşân iden erbâb-ı tab u irfânın enâmili mânend-i hilâl-i münevver ve hâmesi mîzâb-ı misk ü anber olur.

Beyt

Hudâ sadr-ı sa âdetde vücûdın ber-karâr itsün

Sipihr-âsâ binâ-yı izz ü câhın üstüvâr itsün

Midhat-ı musâhib paşa ol sâhib-kerem vezîr-i mükerrem u muhterem. Gonce-i nev-güşûde-i bâg-zâr-ı şerm ü hayâ ahter-i ziyâ-dâr-ı felek cûd u sehâ nüsha-i madde-i mekârim menba ı zülâl-i hoş-güvâr-ı merâhib tîg-ı ser-tîz-i pençe-i şecâ at gevher-i girân-kadr-i bâzû-yı mürüvvet sarrâf-ı dakîka-şinâs-ı çâr-sû-yı ma rifet fâris-i çâpük-süvâr-ı arsa-i dâniş ü ehliyet pîrâye-i ruhsâre-i zamân şem i pertev-fürûz-ı bezm-i cihân râst-gûy ve râst-makâl. Zîver-i kâr-gâh-ı ikbâl. Sâf-tab u sâf-dil vezîr-i âyîne-zamîr-i bî mu âdil.

Nazm

Nedîm-i pâk-nihâd-ı şehinşeh-i âlem

Çerâg-ı hâss-ı fürûzân-ı sâye-i Mevlâ

Gül-i güşâde cebîn-i nihâl-i devlet ü baht
Meh-i tamâm ziyâ-yı sipihr-i cûd u atâ

perverde-i sultânî mahrem-i meclis-i cihân-bânî vezîr-i Sânî Musâhib-i Şehr-i Yârî Mustafa Paşa Hazretleri'nin bu post-nişîn-i meclis-i ashâb-ı tabî at u dûdmânde-i kârbân-ı metâ ı ma rifet pejmürde-i hâtır u perîşân-ı mü essir.

Nazm

Ehl-i tabın zaîf ü bî-tâbı
Bende-i haste Yûsuf-ı Nâbî

şeref-yâfte-i hizmet-i kitâbetleri olmagla hazret-i şehr-i yâr-ı gazâ-güzâr-ı memleket şikârın bedreka-i tevfîk ile âsitâne-i saltanatdan Leh kralı üzerine teveccüh ve azîmet buyurup ser-şemşîr-i cihân-gîrleriyle sahîfe-i eyyâma sebt itdikleri âsâr-ı celîle ve fütühât-ı cemîlelerin gûşvâr-ı sâmi a-i rûzgâr ve pes âyende-gân-ı bezm-gâh-ı imkâna yâdigâr olmagıçün cilve-ger-i levha-i beyân itmek bâbında vezîr müşârü'n-ileyh hazretlerinden müşâhede-i cünb,ş-i ebrû-yı fermân itmegin bi-hasbe'l-makdûr bizâ a-i fakîrâne ve himmet-i âcizâne ile nigâşte-i cerîde-i i tizâr itmege cesâret idüp havâle-i nigâh-ı iltifât iden efâzıl-ı mekârim-i simâtdan vâkı olan sehv ü hatâsını şedâyid-i seferiyyeden mahsûl tefrika-i hâtıra-i mahmûl ve derecetü'l-özr-i makbûle mevsûl buyurmaları mercû ve me mûldür.***(Yalçınkaya, Şerife (2012). Nâbî'nin Nâsirliği ve Kamaniçe Fetih-nâmesi (Tenkitli Metin-İnceleme). İzmir : Kanyılmaz Matb.)***

Ey Gözümün Nuru!

Ey nihâl-i çemen-ârâ-yı edeb
Nûr-bahşâ-yı dil ü dîdei eb
Varma gayrın evine bî-davet
Ola amma o da ehl-i hirfet
Vardığın meclis ola ehl-i reşâd
Olmaya encümen-i fısk ü fesâd
Olma meclis de ne pürgû ne hamûş
Vakt ile gah zeban ol gehi gûş
Olur insanda zeban bir, iki gûş
Sen dahî söyle bir, ol iki hâmuş
Kimseye verme huşunetle cevâb
Lutf ile izzet ile eyle hitâb
Kimsenin aybını urma yüzüne

Gûşunu bâb-ı kabul et sözüne
Eyleme kimseyi ta‘a techîl
Etme mahlûk-ı Hudâyı tahcîl
Hele neylersen et ey ruh-ı revân
Olma hatır-şiken ü tûnd-zebân.

Açıklaması:

Ey edeb ve terbiye çimenini süsleyen fidan. Ey babasının gözüne ve gönlüne nur bağışlayan oğul!

Başkasının evine davet edilmeden gitme. Davet eden kimse de gönül ehli olmalıdır.

Gittiğin meclis doğru yolda olanların toplandığı bir yer olmalı. Fısk ve fesat cemiyeti olmamalıdır.

Bir mecliste ne fazla konuş ne de sus. Zamanı gelince konuş ve dinle.

İnsanda dil bir kulak ikidir. Sen dahi bir söyle iki dinle.

Kimseye sertlik ve kabalıkla cevap verme. İyilik ve saygı ile insanlara hitap et.

Kimsenin ayıbını yüzüne vurma. Kulağını insanların doğru sözüne kabul kapısı yap.

Kimsenin bilgisizliğini asla ortaya çıkarma. Allah'ın yarattığı bir kulu utandırma ve küçük düşürme.

Ey canımın canı, bilhassa ne yaparsan yap, kalp kırma, gönül yıkma, sert sözlü de olma.

(Doç. Dr. Ahmet Şimşirgil. Tarih ve Medeniyet Dergisi 1998. 49. Sayı.)

BİBLİYOGRAFYA

Nâbî, Divan (haz. Ali Fuat Bilkan), İstanbul 1997, I-II.a.mlf., Münşeât, Süleymaniye Ktp., nr. 1264.a.mlf., Hayrâbâd, Süleymaniye Ktp., TY, nr. 5176.a.mlf., Surnâme, İÜ Ktp., TY, nr. 1774.a.mlf., Târîh-i Kamaniçe (Fetihnâme-i Kamaniçe), İstanbul 1281.a.mlf., Zeyl-i Siyer-i Veysî, Bulak 1248.a.mlf., Hayriyye (haz. İskender Pala), İstanbul 1989, hazırlayanın önsözü, s. 9-16; a.e. (haz. Mahmut Kaplan), Ankara 1990, hazırlayanın önsözü, s. 13-14.Mehmed Âsım, Zeyl-i Zübdetü'l-eş‘âr, İÜ Ktp., TY, nr. 2401, vr. 31[b].Hadîkatü'l-vüzerâ, s. 128.Safâyî, Tezkire, İÜ Ktp., TY, nr. 6189, s. 115-119.Şeyhî, Vekāyiu'l-fuzalâ, İÜ Ktp., TY, nr. 3216, s. 435.Sâlim, Tezkire, İstanbul 1315, II, 628.Mehmed Tevfik [Mesnevihan], Mecmûa-i Terâcim, İÜ Ktp., TY, nr. 192, vr. 70[a].P. de Courteille, Conseils de Nabi Efendi, Paris 1857, s. 3-6.Ziyâ Paşa, Harâbât, İstanbul 1291, Mukaddime, I, 9.Sicill-i Osmânî, IV, 530 vd.Osmanlı Müellifleri, II, 448 vd.Gibb, HOP, III, 326.Agâh Sırrı Levend, Nabi'nin Surnâmesi, İstanbul 1944, s. 5,

10.Abdülkadir Karahan, Nâbî: Hayatı, Sanatı, Şiirleri, İstanbul 1953.a.mlf., İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis, İstanbul 1954, s. 230-232.a.mlf., "Nâbî'nin El Yazısı, İmzası, Mührü ve Surnâmesi'ne Dair", TDED, II/1-2 (1948), s. 133-140.Nihad Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyâtı Târihi, İstanbul 1976, II, 669-674.Mine Mengi, Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi: Nâbî, Ankara 1987.Meserret Diriöz, Eserlerine Göre Nâbî, İstanbul 1994, s. 32, 120, ayrıca bk. tür.yer.a.mlf., "Nabi'nin Ailesine Dair Yeni Bilgiler", TK, XIV/167 (1976), s. 28-33.Hüseyin Yorulmaz, Divan Edebiyatı'nda Nâbî Ekolü: Eski Şiirde Hikemiyat, İstanbul 1996.Ali Fuat Bilkan, Nâbî: Hayatı, Sanatı, Eserleri, Ankara 1999.Necip Âsım, "Hadîs-i Erbaîn Tercümeleri", MTM, II/4 (1331), s. 155-160.Asım Sönmez, "Şair Nabi'nin Bestekarlığı", İleri Musiki Mecmuası, XXI/250, Ankara 1969, s. 12-14.İskender Pala, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'da Nabi Tesiri", Osm.Ar., X (1990), s. 195-209.

KÂTİP ÇELEBİ (Rahmetullâhi Aleyh)
(D.H.1017 Zilkade–Şubat 1608–İstanbul-V.H-27 Zilhicce 1067-M.6 Ekim 1657.İstanbul)

Tarih, coğrafya, bibliyografya ve biyografya ile ilgili çalışmalar yapmış Osmanlının yetiştirdiği,**Keşf ez-zunûn 'an esâmî el-kutub ve-l-fünûn** ,meşhur coğrafya ansiklopedisi Cihannüma ile tanınan bilim insanı Fıkıh ve târih âlimi.

DOĞUM YERİ AİLESİ VE KÜNYESİ

Kâtip Çelebi ya da **Hacı Halife**; Fıkıh ve târih âlimi. İsmi, Mustafa bin Abdullah'tır**.** ***H.1017 Zilkade –M.*** **Şubat** ***1608 'de İstanbul'da doğdu***. Babasının adı Abdullah. Babası, Osmanlı devlet ve siyaset adamlarının yetiştirildiği Enderun kurumunda eğitim görerek yetişmiş bir askerdir. Ordu kâtipliğinde bulunduğu için ulema ve halk arasında Kâtip Çelebi lakabı ile tanındı. Diğer lakabı ise Hacı Halife, Hacı Kalfadır. Doğu'da Hacı Halife, Batı'da ise Hacı Kalfa adıyla da tanınır. Hacca gittiği ve uzman memur (halife) olduğundan ötürü bu lakap ile de anılmıştır.
Tarih, coğrafya, bibliyografya ve biyografya ile ilgili çalışmalar yapmış Osmanlının yetiştirdiği bilim insanı ve âlimi. Dünya bilim edebiyatında en ünlü ve bilinen eseri; İslam dünyasının en değerli eserlerini içeren 15.000 kitabı ve 10.000 müellifi (yazar) alfabetik dizin sistemine göre tanıtan **Keşf ez-zunûn 'an esâmî el-kutub ve-l-fünûn** ve daha sonra İbrahim Müteferrika tarafından basılan meşhur coğrafya ansiklopedisi Cihannüma ile tanınır. Kâtip Çelebi, az sayıdaki 17. yüzyıl Osmanlı nesir yazarları arasındadır. ***H-27 Zilhicce 1067 -M.6 Ekim 1657.İstanbul 'da Cumartesi sabahı vefat etti.***

EĞİTİMİ VE HOCALARI

Altı yaşına geldiğinde, ilk eğitimini almak için babası tarafından görevlendirilen İmam İsa Halife El-Kırımî'den Kur'an okumayı, tecvit kurallarından *Mukaddime-i Cezeriyye*'yi ve namazın şartlarını öğrendi. Devrin âdeti üzerine, öğrendiklerini Mesih Paşa Darülkurrası'nda ezbere dinletti. Zekeriyya Ali İbrahim Efendi ile Nefes-zâde'den ders gördü, Kur'an'ı yarısına kadar ezberleyerek, aynı Darülkurrâ'da okudu. İlyas Hoca'dan tasrif (anlatılan bir kavramı farklı yollardan yeniden anlatmak) ve avâmil (Arapça kelime sonlarının okunmasını öğreten bir bilim dalı ve aynı adla anılan kitap) öğrendi.

Böğrü Ahmet Çelebi adlı hattattan yazı dersleri aldı. On dört yaşına geldiğinde, babasının aylığından 14 dirhem harçlık bağlanılarak, babasının yanında Anadolu Muhasebesi Kalem'inde şakirt (stajyer) olarak devlet görevine başladı (1622-23 yılları). Bu ofisteki halifelerin (uzman memur) birinden hesap-muhasebe sistemini, *Erkam* adı verilen yazışma kurallarını ve dönemin devlet belgelerinde kullanılan *Siyakat* yazısını öğrendi.

Dönemin ünlü bilginlerinin derslerine katılarak medrese öğrenimindeki eksikliklerini giderdi. Tarihten tıpa, coğrafyadan astronomiye kadar geniş bir ilgi alanı olan Kâtib Çelebi'nin aynı zamanda zengin bir kütüphanesi vardı.

Memurluk Yılları

1624 yılında Abaza Mehmed Paşa İsyanı'nı bastırmak amacıyla hazırlanan ordunun defterlerini tutan birimde (Silâhdar Alayı) yer alarak, babası ile birlikte Tercan seferine katıldı. Kayseri yakınlarında Abaza Mehmed Paşa birlikleri ile yapılan savaşa (7 Eylül 1624) tanıklık etti. Eseri Fezleke'de bu seferin ayrıntılarını ve anılarını bildirmektedir. Ordu ile birlikte Musul'a geldiklerinde (Ağustos - Eylül 1626) babası vefat etti ve Cami-i Kebir Mezarlığı'na defnedildi. Babasının vefatından bir ay sonra, aynı sefer kuvvetinde görev yaptıkları amcası da, Nusaybin - Cerahlu bölgesinde öldü. Kâtip Çelebi bunun üzerine orduda görev yapan başka bir akrabası ile birlikte Diyarbakır'a geldi. Diyarbakır'da kaldığı sırada, babasının arkadaşlarından Mehmed Halife adlı bir yüksek bürokrat tarafından Süvari Mukabelesi'ne tayin edilerek İstanbul'a döndü (1627-1628). Aynı yıl içinde Erzurum kuşatmasına

katıldı. Erzurum'dan Tokat'a dönüş yolunda, kış mevsiminin bastırması sebebiyle orduyla birlikte büyük zorluklar yaşadı.

1630'da Hüsrev Paşa'nın maiyetinde bulunarak, Hamedan ve Bağdat seferine katıldı. Kâtip Çelebi bu seferle ilgili olarak, Cihannüma'da ve Fezleke'de uğradığı şehir ve bölgelerle birlikte, ordu tarafından ele geçirilen şehir, kale ve menzillerin bilgilerini vermektedir. Bağdat Kuşatması'nda ordunun defterini tuttu. Seferden sonra tekrar İstanbul'a dönerek Kâdızâde'nin derslerine katıldı. Bu zaman aralığında, Kâdızâde'den Tefsir, İhya-i Ulûm, Şerh-i Mevakıf, Dûrer ve Tarikat(Tarikat-ı Muhammediyye) okudu. 1633-1635 Halep Seferi'nde hacca gitme fırsatı buldu.

Çatışma ve sefer olmadığı zamanlarda, Halep'te kitapçıları ve kütüphaneleri gezerek, ileride yazacağı büyük eseri *Keşf ez-zunûn 'an esâmî el-kutub ve-l-fünûn* için, biyografik ve bibliyografik temeli teşkil edecek notları hazırlamaya başladı. Halep Seferi yıllarında, sahaflarda kitap toplayıp, elde ettiği hazineyi okuyarak kendini geliştirdi.

Dönüşte bir kış Diyarbakır'da kalıp oradaki bilgin ve aydınlarla görüştü. 1635 senesinde IV. Murad ile Revan Seferine katıldı. On yıl kadar çeşitli savaşlarda bulunduktan sonra İstanbul'a döndü ve çeşitli alanlardaki bilimlerle uğraşır oldu.

A'rec Mustafa Efendi, Ayasofya dersiâmı (öğretim görevlisi) Abdullah Efendi ile Süleymâniye dersiâmı (öğretim görevlisi) Mehmed Efendiden ders aldı ve A'rec Mustafa Efendiyi kendisine üstâd edindi. Bir taraftan kendisi öğrenirken, diğer yandan birçok öğrenciye ders verdi.

1645'te Girit Seferi'ne katılması sayesinde haritaların nasıl yapıldığını inceleme fırsatını buldu ve bu konuyla ilgili eserlerde çizilen haritaları gördü. Bu arada görevinden ayrılarak, üç yıl devlette çalışmadı. Bu üç yıl içinde kimi öğrencilerine çeşitli konularda dersler verdi. Yine bu zaman içinde sık sık hastalandığı için, tedavi çareleri bulmak amacıyla, çeşitli tıp kitaplarını okudu. Pek çok eserini bu yıllarda yazmıştır. Kâtip Çelebi, terfi meselesiyle ilgili bir tartışma sonucu memuriyetten ayrıldı; kendini eserlerine ve ilme verdi. Bir hastalığı sırasında tedavi yolu aramak maksadıyla tıp kitapları okuma fırsatı da buldu. Bu arada dualarının şifalı tesirinden faydalanmak için esma kitaplarını da inceledi. Bütün bu çalışmaları ve eserleri sebebiyle

devrinde tanınmaya başlayan yazarın, *Takvimü't-Tevarih* Tarihlerin takvimi, kronolojik tarih) adlı eserinin tamamlanması üzerine zamanın şeyhülislamı Abdurrahim Efendi tarafından eski mesleğine, hakkı olan kıdemle geri dönmesi sağlandı. Yazar bu tarihten sonra ölümüne kadar verimli çalışmalarda bulundu. Eserlerinin önemli kısmını bu dönemde ortaya koydu. Sonradan Müslüman olan Fransız asıllı Mehmed İhlasî'nin yardımıyla bazı eserleri Latinceden Türkçeye çeviren yazar, erken denecek yaşta, 49 yaşında iken vefat etti.

VEFATI

Kâtib Çelebi **H-27 Zilhicce 1067 -M.6 Ekim 1657.İstanbul** 'da Cumartesi sabahı vefat etti.

Kabri, Vefa'dan Unkapanı Köprüsü'ne inen büyük caddenin sağ kenarında Zeyrek Câmii'ne varmadan, mektebin altındaki sebilin bitişiğinde küçük bir avludadır.Rabbim rahmetiyle muamele eylesin.Cennetteki derecesinia'li kılsın.Amin.

Kâtip Çelebi çalışkan, iyi huylu, vakarlı, az konuşan, çok yazan biri olarak bilinir. Arapça, Farsça yanında Lâtince'yi de bilirdi. Osmanlı Devleti'nde Batı bilimleriyle fazla ilgilenen ve Doğu bilimleriyle karşılaştırıp sentezini yapan ilk Türk bilim adamlarından biridir. Unesco tarafından doğumunun 400. yılı münasebetiyle 2009 yılı Kâtip Çelebi yılı ilan edilmiştir.

ESERLERİ

Ölümünden sonra müsveddelerinin çoğunu satın alan İzzetî Mehmed Efendi'nin tanımlamasına göre, az konuşan, ağırbaşlı, alçakgönüllü, çalışkan, vakur, hicivden pek hoşlanmayan bir karaktere sahip olan Kâtip Çelebi'nin çiçek yetiştirmeye büyük merakı vardı. İçki, sigara gibi kötü alışkanlıkları olmayan yazar, daima doğru ve faydalı olanı arayan bir kimse olarak tanındı. Dinî hassasiyeti yüksekti. Boş inançlara karşı olduğu, taassubun her türlüsüne karşı çıktığı ve bunları önlemeye çalıştığı da bilinmektedir. Yeni fikirler peşinde olan bir âlim olmaktan çok, yaşadığı dönemin Osmanlı devlet ve toplum düzenini bozan meselelere çözüm getirmeye uğraştı. Bu yönüyle yazarın, yaşadığı döneme şahitlik yaptığı da söylenebilir. Kâtip Çelebi, din ile hayat arasında sağlıklı bir ilişki kurmanın ancak ilimle mümkün olabileceğini düşünmüş; sosyal hayatın birliğini sağlamada toplumsal birliğin dayanağı olarak ilimde birlik fikrini görmüştür.

Kâtib Çelebi, yeni fikirler veya yenilikler peşinde olan bir düşünür olmaktan çok yaşadığı dönemde veya daha önce ortaya çıkarak Osmanlı devlet ve toplum düzenini sıkıntıya sokan meselelerle uğraşmış, bu meselelere çözümler getirmeye çalışmıştır. Onun düşüncesinin en önemli özelliği, yaşadığı hayatın ve devletin önemini kavrayarak kendi toplumunu ciddiye almasıdır. Bundan dolayı hakkında yazı yazdığı hemen her konu o gün yaşanılan bir sıkıntıya cevap olmak üzere kaleme alınmıştır.

Bu yönden Kâtib Çelebi aynı zamanda yaşadığı döneme şahitlik yapmış bir düşünürdür. Coğrafyaya yönelmesi ve bu alanda özellikle Avrupa'da coğrafî keşifler neticesinde ortaya konulan yeni mâlûmattan istifade etmesi onun bu problem şuuru ile alâkalı olduğu gibi, muhtelif alanlarda dine rağmen toplumda yaygınlaşmış olan bazı örf ve âdetlerle din adına mücadele edilmesine karşı çıkışı da bu tavrı toplumsal birliği bozacak gayretler olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Kâtib Çelebi'nin, esasını ilk tahsili sırasında elde ettiği astronomi ve hikemî ilimlere hayatının olgunluk döneminde yönelmesi de yine bu çerçevede anlam taşıdığı gibi bu alanlarda Osmanlı cemiyetinde bilgi eksikliği olduğunu göstermeye çalışırken bunları fıkhî birer meselenin içinde ve fıkhî meseleler haline getirerek dile getirmesi onun bu hassasiyetiyle alâkalı olarak görülebilir.

Kâtib Çelebi çeşitli yönlerden İbn Haldûn'un önemli bir takipçisidir. Bir taraftan Taşköprizâde'nin Miftâḥu's-saʿâde'sinden epeyce istifade ederek hazırladığı anlaşılan Keşfü'ẕ-ẓunûn'un mukaddimesinde, diğer taraftan Osmanlı içtimaî ve siyasî düzeninde ortaya çıkan bazı aksaklıkları tahlil ettiği Düstûrü'l-amel gibi eserlerinde İbn Haldûn'un görüşlerinden faydalanmıştır. Kâtib Çelebi'nin Keşfü'ẕ-ẓunûn'a yazdığı mukaddime, bir yönüyle Osmanlı medresesindeki ilim anlayışının esaslarını verirken diğer yönden Osmanlı ulemâsının, hakkında risâleler ve kitaplar yazdıkları, mevcut olanları şerh ve hâşiye ile geliştirdikleri konuları "muhtasar ve müfid" bir şekilde dile getirmektedir. Ayrıca Kâtib Çelebi'nin ifade ettiği cemiyetin varlığının ilme bağlı olduğu düşüncesi de esas itibariyle klasik toplum tasavvurunun ve klasik Osmanlı toplumunun kendi kendini kavrayış şeklini anlatması açısından önem arzetmektedir. Bu düşünce her ne kadar sadece veya ilk defa Kâtib Çelebi tarafından dile getirilmiş olmasa da dinle hayat arasında nasıl bir irtibat kurulacağı,

dinin içtimaî hayattaki yeriyle dinin ilmî olarak öğrenilip öğretilmesinin toplumun varlığını sürdürmesi arasındaki alâkayı göstermesi bakımından ayrı bir değere sahiptir.

İlmin toplumsal hayatın devamı açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulayan Kâtib Çelebi, dinle hayat arasında sağlıklı bir ilişki kurmanın ancak ilim yoluyla olabileceğini belirtir. İçtimaî hayatın vahdetini sağlamada ve sürdürmede toplumsal vahdetin dayanağı olarak ilimde vahdet fikrine sadıktır. Bu yönden ilim meselesini, mevzular ve meseleler arasındaki farklılıkları muhafaza etmekle birlikte bunları daha esaslı bir noktada birleştiren bir vahdet cihetinden ele almanın gerekliliğini vurgular (Mîzânü'l-hak, s. 233).

Bugün Osmanlı dönemi ilim anlayışının dile getirildiği sistematik yazılar söz konusu olduğunda, Miftâḥu's-saʿâde'nin yanında Keşfü'ẕ-ẓunûn'un mukaddimesi orada özellikle isimleri zikredilen diğer eserlerle birlikte vazgeçilemez kaynaklar olduğu gibi kendileri de bir ilim anlayışının veciz ifadeleri olarak önemlerini muhafaza etmektedir. Kâtib Çelebi'nin eserleri ve düşüncesinin kıymeti genel olarak takdir edildiği için çeşitli dönemlerde onun kitapları ve risâleleri neşredilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Batı kaynaklarına başvuran ender yazarlardan olan Kâtip Çelebi, çeviriler yapan ve faydalandığı eserleri eleştirmekten geri durmayan bir şahsiyettir. Onun, edebiyat ve üslûptan çok anlamı ön planda tutan, sözü uzatmaktan kaçınan bir yazar olduğu söylenir. Eserlerinde seci (nesirde kâfiye) pek az yer alırken yer yer cinas ve teşbihlere rastlanmaktadır. Oldukça sade ve yalın bir dil kullanmış olduğu halde, bazen bu yalınlığın cümlenin yapısını bozma derecesine vararak anlamayı güçleştirdiği söylenmektedir.

XVII. yüzyılın ilim ve kültür hayatında çok büyük önemi olan yazar, Batı dünyasında da büyük bir takdir kazandı. Bu yüzden onun eserlerinden bir kısmı çeşitli Batı dillerine çevrildi. Arapça ve Farsça ile birlikte, Batı kaynaklarından faydalanmak için Fransızca ve Latince de öğrenmiş olan Kâtip Çelebi, kültür tarihimize tarih, coğrafya, bibliyografya ve sosyoloji alanlarında oldukça değerli eserler kazandırdı. Yirminin üzerinde eser yazmış olan Kâtip Çelebi'nin bu eserlerinden pek azı tercümedir. Telif eserlerinin büyük çoğunluğu Türkçe, bir kısmı da Arapçadır.

Coğrafya alanında İslam coğrafyacılarının Batılılardan ve Yunanlılardan ilerde olduğunu belirterek bu eksikliği gidermek amacıyla *Cihannüma* adlı eserini ortaya koydu. Modern Türk coğrafyacı lığının başlangıcı sayılan bu eser, pek çok coğrafya eserinin inceleme ve karşılaştırmasından çıkan bilgilerle yazar tarafından derlenen bilgilerden meydana gelmiştir. *Fezleketü't-Tevarih* adlı eseri evrenin yaradılışından 1592 yılına kadar gelen umumi bir tarih kitabıdır.

Hz. Âdem'den başlayıp 1648'e kadar gelen olayları sıralayan müellifin Arapça *Fezleke'*sinin bir tür kronoloji cetvelidir. Bibliyografya alanında yazılmış olan ve 14.500 eser hakkında bilgi veren *Keşfü'z-Zünûn*, en tanınmış eseri olup Batı'da İslâm araştırmaları yapan pek çok kişinin başvurduğu bibliyografik bir kaynaktır. Alfabetik bir düzenle sıralanmış olan bu eser yirmi yılda tamamlanmıştı. Bir İslâm ansiklopedisi fikrinin doğmasında önemli etkisi olduğu düşünülen bu kitap Arapça yazılmıştır. *Tuhfetü'l-Kibar*, Osmanlı Devletinin deniz gücünü anlatan bir eser olup 1645'te başlayan Girit seferi sebebiyle kaleme alınmıştır. Girit seferinde ortaya çıkan başarısızlıklarla kaybolmaya başlayan moral gücünü takviye etme amacını taşır. *Mizânü'l-Hak* adlı eser ise İslâm dünyasında sık sık tartışılmış olan bazı dinî ve toplumsal meselelerin tartışılmasına son verme maksadıyla yazılmıştır. Son bölümünde kendi hayatı hakkında bilgi veren yazarın, son eseridir.

"Bilgisizliğe, hurafeye özellikle taassuba hiç müsamahası yoktur. Daima doğru ve faydalı olanı aramış bunun için de ilimden başka bir yol tanımamıştır. Devrinin toplumsal olayları üzerinde düşünmüş, Osmanlı müesseselerini eleştirmiş, çağının ve kendi devrinin tartışmalı konularına cesaretle, tarafsızlıkla el atıp çözüm aramaya çalışmıştır." ***(Harun Tolasa)***

Kâtib Çelebi, huşû' içinde, şartlarına uygun olarak yapılacak duâların kabûl olacağını ve Kur'ân-ı kerîmin şifâ vereceğini sık sık zikrederdi.

Kâtib Çelebi'nin çok kitabı vardı. Birgün Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, sohbet sırasında Kâtib Çelebi'ye; "Senin bin ciltten fazla târih kitabın varmış. Bu doğru mudur?" diye sordu. Kâtib Çelebi de; "Olması gerekir" diye cevap verdi. Fakat şeyhülislâmın tereddüt ettiğini görünce, ertesi gün on katıra birbirinden ayrı üçyüz cild târih

kitabını yükleterek şeyhülislâma götürüp; "Evde, ciltsiz bundan da fazla vardır" dedi.

Kâtib Çelebi, yazdığı yirmiyi aşkın eserleriyle sâdece Türk dünyâsına değil, bütün dünyâya seslenmişti. Çalışmalarının genişliği ve derinliği ile dönemin en önemli ilim adamlarından sayılmıştır, özellikle bibliyografya ve biyografyaya âit eserlerini hazırlarken fiş kullanarak çalışmıştır.

Târih kitaplarında daha çok hâdiselerin özünü ve hakîkatini anlatmaya çalışmış, Uslûb ve edebiyât yönüne fazla ağırlık vermemiştir. Fikirlerini, düşüncelerini çeşitli san'atlarla süsleyerek anlatmak yerine, kısa, öz ve açık yazmıştır.

Coğrafya

1-Levâmiu'n-nur fi zulmeti Atlas Minur.(Hollandalı Gerardus Mercatur'dan Latince Atlas Minor adlı coğrafya kitabının çevirisi, yaz. nüs. Nuruosmaniye kit.),

2-Müntehab-ı Bahriye (Kitab-ı Bahriye)

3-Cihannüma. (Cihanı gösteren anlamında, coğrafya alanında bir eserdir. Japon adalarından Osmanlı topraklarına kadar çok sayıda bölge hakkında coğrafi bilgiler verir, 1732),

Tarih

1-Fezleket akvâl el-ahyâr fi ilmi el-târîh ve el-ahbâr. Arapça Fezleke: Bir mukaddime, üç usûl ve bir son sözden olusan tarih eseri. 1.300 adet elimizde olmayan yazma kaynak kullanılarak yazılmış olan varlıkların başlangıcı, peygamberlerin ve hükümdârların târihi olarak özetlenebilecek bir târih kitâbıdır.

2-Türkçe Fezleke. (Osmanlı tarihi, 1592-1654 arası olayları, 2 cilt, 1869-70),

3-*Tuhfet el-kibâr fi Esfâri el-Bihâr.* (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Hediye, Osmanlı denizcilik tarihiyle ilgili bir eser, yaz. 1656, bas. Orhan Şaik Gökyay tarafından 1973),

4-*Takvîmü't-Tevârîh*: 1648 târihine kadar yaşanmış olayların kronolojik açıklamasını içerir. Arapça ve Farsça basılmış; İtalyanca, Latince ve Fransızcaya çevrilmiştir.

5-*Tarîh-i Frengi* tercümesi. (Johann Carion'un Chronik adlı tarihinin çevirisi, Avrupa Tarihi),

6-*Revnaku's-saltana (Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsire)* tercümesi.(çeviri ve derleme, Ortadoğu ve Balkan tarihi)

7-*Düstûr-ûl-amel lî ıslâhil-l halel.* (Osmanlının kötüye giden durumuna çareler öneren bir eser. Şinasi tar. 1863, tıpkıbasımı 1979),

8-*İrşâd-ûl-hayâfâ ilâ târîh-ûl-Yunân ver-Rûm ve'n-Nasara*.(Avrupa ülkeleri ve Hıristiyanlık dünyası hakkında),

9-Süllem el-vusûl ilâ tabakat el-fûhûl. (hal tercümeleri kitabı, Arapça, 1649),

10-*Câmi el-Mütûn min Cüll el-Fünûn*

Din

1-*Mîzân-ül-Hakk fî ihtiyâr-il-ehak.* Kâtip Çelebi'nin yazmış olduğu eserlerin en sonuncusudur. 1067 (m. 1656) senesinde yazmıştır. Devrinde şiddetli tartışmalara konu olan bir takım mes'eleleri konu olarak almıştır. **(İslâm dünyasında tartışılan bazı konular hakkında, O. Ş. Gökyay tar. 1979, son olarak M. Kara - S. Uludağ tar. İslâm'da Tenkit ve Tartışma Usulü adıyla, 1980),**

2-*İlhâm el-Mukaddes Min Feyz el-Akdes.*(M. Hamidullah tarafından yayımlandı. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi IV - 3-4, 1971),

Sosyal, kültürel ve halk bilimi

1-*Tuhfetü el-ahyâr fi el-hikem ve el-eş'âr.* (çeşitli konularda, yaz. nüs. Süleymaniye kit.),

2-*Dürer-i müntesira vel gurer-i münteşira.* (yaz. nüs. Nuruosmaniye kit.),

3-*Recmü'r-râcim bi's-sîn ve el-Cim. Beyzavî Tefsirinin Şerhi,*
4-*Beyzâvi Tefsirinin şerhi*

5-*Muhammediyye şerhi. (Hüsnü'l-hediyye),*

6-*Kanunnâme.* (Osmanlı teşrifatı hakkında),

7-*Tütün Risalesi*

Bibliyografya

1-Keşf ul-zunûn an asāmi el-kutub ve el-funun* :** Arapça yazılmış, 15.000'e yakın kitap ve 10.000'e yakın yazari tanıtan büyük bir bibliyografya ansiklopedisi mâhiyetindedir. Mısır'da, Almanya'da, İstanbul'da basıldı. Lâtince ve Franszica'ya çevrilmiştir. ***(Britannica Ansiklopedisi, Katip Çelebi maddesi^."Orhan Şaik Gökyay; Kâtip Çelebi, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri", Katip Çelebi - Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler", Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.)

Kâtip Çelebi'nin Sultan Genç Osman'ın şehîd edilmesiyle ilgili söylediği bir şiir şöyledir:

Bir şâh-ı âlîşân iken,

Gayretli, genç arslan iken.
Gazi, bahâdır hân idi,
Nâmıyla Osman Hân idi.
Hükmetmeye kâdir idi,
Haccetmeye hâzır idi.
Niyet edip haccetmeye.
Kulak gerek işitmeye,
Eşrât-ı saattir bu dem,
Rûz-ı kıyâmettir bu dem.
Ey dil ciğerler oldu hûn,
Kan ağladı ehl-i fünûn.
Âli neseb sultan idi,
Şâh-ı cihâna kıydılar.
Kula nedamettir bu dem,
Şâh-ı cihâna kıydılar.
Derdim bir iken oldu on,
Şâh-ı cihâna kıydılar.

BİBLİYOĞRAFYA

Abdülhak Adnan Adıvar / Osmanlı Türklerinde İlim (s. 105 vd., 1943), Orhan Şaik Gökyay / Kâtip Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler (1982) - "Kâtip Çelebi" (TDV İslâm Ansiklopedisi (c. 25, 2002), Keşfü'z-Zünun (Şerafettin Yaltkaya ve Kilisli Rıfat neşri, 1971), Bekir Kütükoğlu / Kâtip Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları (1974), Prof. Dr. Sabri Orman / "Katip Çelebi'de Sosyo-Ekonomik Düşünce" (Vefatının 350. Yılında Katip Çelebi Uluslararası Sempozyumu, 2007, s. 41-56), İhsan Işık / Yazarlar Sözlüğü (1990, 1998) - Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi (2001, 2004) – Encyclopedia of Turkish Authors (2005) - Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi (2006, gen. 2. bas. 2007) – Ünlü Bilim Adamları (Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 2, 2013) - Encyclopedia of Turkey's Famous People (2013).

Kâtib Çelebi, Süllemü'l-vüṣûl ilâ ṭabaḳāti'l-fuḥûl, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1877, vr. 42[a], 54[a], 235[a], 271[a] vd., 567[a]; a.mlf., Câmiʿu'l-mütûn, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1763, vr. 5[a]; a.mlf., Fezleke, I, 94 vd., 104 vd.; II, 4, 54 vd., 100, 118, 128, 136, 164, 182, 238, 239, 293, 384; a.mlf., Takvîmü't-tevârîh, İstanbul 1146, s. 247; a.mlf., Tuhfetü'l-ahyâr, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2539, vr. 12[b]; a.mlf., Tuhfetü'l-kibâr, tür.yer.; a.mlf., Cihannümâ, s. 73, 257, 300-303; a.mlf., el-İlhâmü'l-mukaddes min feyzi'l-akdes, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4075, vr. 1[b]; Keşfü'z-zunûn, I, 572, 725-726; II, 1010, 1137; ayrıca bk. M. Şerefettin Yaltkaya'nın Mukaddime'si, I, 7-28; G. Flügel'in Mukaddime'si, I, 31-48; a.mlf., Mîzânü'l-hak, İstanbul 1306, tür.yer.; a.e.: İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü (s.nşr. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara), İstanbul 1990, s. 233; B. Herbelot,

Bibliothèque orientale ou dictionnaire universel (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1995, I-IV; Uşşâkīzâde İbrâhim, Zeyl-i Şekāik (nşr. H. J. Kissling), Wiesbaden 1965, s. 235-238; Şeyhî, Vekāyiu'l-fuzalâ, I, 262-264; Şehrîzâde Mehmed Said, Târîh-i Nevpeydâ, İÜ Ktp., TY, nr. 3291, vr. 12^{a}, 17^{b}-20^{b}; Müstakimzâde, Tuhfe, s. 98; a.mlf., Mecelletü'n-nisâb, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 361^{b}, 426^{b}, 447^{a}; Sicill-i Osmânî, IV, 395; Bursalı Mehmed Tâhir, Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Tercüme-i Halleri, Selânik 1322, s. 18-43; a.mlf., Kâtib Çelebi, İstanbul 1331; Osmanlı Müellifleri, III, 124-131; Brockelmann, GAL, II, 127 vd., 427-429; Suppl., II, 343, 635-637; Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, s. 105 vd., 119, 123, 128; TCYK, s. 36-48, 161 vd.; Bekir Kütükoğlu, Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları, İstanbul 1974; Babinger (Üçok), s. 214-223; Orhan Şaik Gökyay, Kâtib Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler, Ankara 1982; a.mlf., "Kâtib Çelebi", İA, VI, 432-438; a.mlf., "Kātib Celebi", EI^{2} (İng.), IV, 760-762; Kâtib Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler, Ankara 1985; Ali Cânip [Yöntem], "Kâtib Çelebi'de Liberallik", HM, III/20 (1927), s. 462; Mesut Koman, "Kâtib Çelebi'nin Şimdiye Kadar Üzerinde Durulmamış Çok Mühim Bir Eseri: İrşâdü'l-hıyârâ ilâ târîhi'l-Yunân ve'n-Nasârâ", Konya Halkevi Dergisi, sy. 79, Konya 1945, s. 20 vd.; Bilgi, XI/128, İstanbul 1957 (Kâtib Çelebi özel sayısı); V. L. Ménage, "Katip Çelebiana", BSOAS, XXVI/1 (1963), s. 173 vd.

LEVNİ (Rahmetullâhi Aleyh)
(D. Edirne-V.H. 1145-M.1732.İstanbul)

Osmanlının yetiştirdiği, âşık, şair, ressam, minyatür, tezhip sanatçısı, hattat.

Osmanlı İmparatorluğunun Lale Devri döneminde yaşayan büyük bir minyatür tezhip sanatçısıdır. Osmanlı minyatür sanatının son büyük temsilcisidir. Aynı zamanda halk şairidir.

Asıl adı Abdül Celil iken saraya mensup olduktan sonra Çelebi diye anılmış, eserlerine Levni (renkçi) imzasını atmıştır.17. yüzyıl sonlarında Edirne'de dünyaya geldi.

Genç yaşta İstanbul'a gelmiş ve saraya girip Nakkaş hanedeki ustaların yanında müzehhip olarak yetişmiştir. Ancak daha sonra minyatür alanında ilerleyerek II. Mustafa zamanında (1695-1703) nakkaşbaşılığa yükselmiş, III. Ahmet döneminde de aynı (1703-1730) görevi sürdürmüştür; Mesleğinden ötürü Levnî (Levn:renk) adı kendisine sonradan verildi.

Levnî âşıklığının yanı sıra ressamlığı, minyatür ustalığı ve hattatlığı ile de dikkati çekmektedir. Lale Devri'nin insanı olmasından dolayı, minyatürlerinde daha çok eğlence sahnelerini işledi. Osmanlı sanat ve kültürünün belli bir gelişme gösterdiği Lâle Devri'nde yaşayan Levnî Türk resminde büyük başarılar ortaya koymuş ve bu alana buketler, köşeler ve kenar suları gibi yeni süsleme malzemeleri katmıştır. Onun bazı özellikleri çalışmalarını imzalayıp imzalamamasını dahi önemsiz kılmıştır; zira daha önceki ressamlara

göre ayrı bir tarz teşkil eden üslûbu eserin kendisine ait olduğunu tereddütsüz ortaya koymaktadır.

Levnî, İran ve Selçuklu resimlerine eğilim gösteren klasik devir ressamları gibi efsanevî ve hayalî sûretler yapmamış, tam anlamıyla gerçeği tasvir edip bunu üslûplaştıran bir realist olmuştur. Onu en çok ilgilendiren konular zamanın neşeli hayatını tasvir eden eğlenceler, sâzendeler, rakkaseler ve çiçeklerdir. Resimlerine bakıldığında II. Bayezid devrinden (1481-1512) beri gelen ressamların eserlerinden daha farklı bir tarza sahip olduğu görülür. Levnî, kendinden önceki üstatların minyatür tarzlarına tamamen yabancı kalmadığı gibi o zamanki Avrupa resim tarzına da yaklaşmış ve Hint resimlerinin karakterini andıran daha realist ve üslûplu bir yol izlemiştir. Çizimlerine eskilerden daha edalı bir hareket vermiş ve birbirine zıt göz alıcı renklerden kaçınarak mor, sarı ve turuncu gibi yumuşak renkler seçip resmin bütünlüğü içinde renk uyumuna dikkat etmiştir. Çarpıcı parlak tonlar yerine rahatlatıcı ve doğacı bir renk zevkinin hâkim olması, zıt tonların dahi âhenk içinde verilmesi ve geniş ölçüde altın yaldız kullanımından vazgeçilmesi onun teknik özellikleri arasında sayılabilir.

Levnî'nin minyatürlerinde klasik düzen anlayışının değiştiği ve kalabalık grupların yer aldığı resimlerde alışılmış minyatür perspektifine karşılık bir derinlik eğiliminin bulunduğu görülmektedir. Bütün bu özellikler, Levnî'nin Osmanlı minyatür sanatının son büyük ustası sayılmasına sebep olmuştur. Portrelerinde kişinin yüz anlatımını da işlemeye yönelmesi, vücut hareketlerine doğal bir kıvraklık kazandırması ve dikkati belli bir noktaya toplamak yerine bütün yüzeye yaymayı amaçlayan kompozisyonlar tasarlaması, onun resimlerinin hemen algılanan ve başka ustalarınkinden ayırt edilmesini sağlayan başlıca özellikleridir. Minyatürlerin elliyi aşkın bir dizi halinde levhalar üzerine yapılmış olanları kadın müzik topluluklarını, rakkaseleri, harem kadınlarını ve çeşitli portreleri konu almaktadır. Asalet ve zarafeti yansıtma kaygısının çizgiye hâkim olduğu bu resimlerin çoğunda sanatçı, eski şemacı nitelikleri aşan bir canlılık ve en doğacı resimlerde dahi rastlanması güç olan tensel bir ifade kuvveti göstermiştir. Bu figürler zarif çizgilerle, narin hatlarla canlandırılır ve inceliği ifade eder. İnce ayrıntılarıyla çizilmiş resimler bir yandan da dönemin toplumsal yaşamı hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır.

Levni Sanat Anlayışı

XVIII. yüzyıl başları III. Ahmet ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa devirleri bir yandan Batı dünyasına yönelmek, bir yandan da yaşanılan günü değerlendirmek isteğinden dolayı güzel sanatlara büyük önem verilen bir devirdi. Bu alanlarda istidadı olan sanatçılar el üstünde tutuluyordu. Levni de nakış, müzik ve şiirde gösterdiği ustalıktan dolayı saray musahipliğine kadar yükseldi ve daha sonra Nakkaşbaşı oldu.

Levni Osmanlı döneminde yetişmiş olan minyatür sanatında yenilikleri ile geleneğin üst seviyelere çıkmasını sağlayan önemli bir sanatçıdır. Sanatçı eserlerine imzasını da yansıtmaktadır. Felsefesinde güzelliklerin sembolü olarak çiçeği ve altında onu besleyen toprağı resmettiği gibi şahide taşının da üst kısmında "Hüve'l baki" yazan bir mezarda toprak olacağını ifade etmektedir. Toprağın asırlar sonrasında eserleri aracılığı ile güzellikler sunmaya devam edeceği ve minyatür sanatının alt kısmına serptiği çiçeklerden birinin altına kendi ismini yazarak hal ve sanatını tasavvufi düşünceye uygun biçimde işlemiştir.

Levni'nin albümünde yer vermiş olduğu karakterlerin çoğunluğu marjinal, yaratıcılığına uygun ve özgür olarak resmedilmiş halini yansıtmaktadır. Minyatürlerinde kadın ve erkeklerin de yeteneklerinin ve neşelerinin resmedildiği görülmektedir. Beden dili ve yüz ifadeleri ile yansıtılmış olan tüm gerçeklikler ise sanatçı için zirve olarak ifade edilmektedir. Kıvrak zekalı olarak tarif edilen Levni, minyatürlerinde bulunan imzaların ayrı konular olması durumu bile söz konu olmaktadır. Çiçek buketi altında bulunan vazo formunda çizilmiş olan insan yüzünü andıran şeklin içinde de Levni yazmaktadır.

Levni'nin Minyatür Tekniği

Levni klasik ressamların aksine gerçeği tasvir ederek realist resimler ortaya çıkarmıştır. En çok ilgilendiği konular arasında eğlenceler, rakkaseler ve çiçekler yer almıştır. Resimleri incelendiğinde II. Bayezid devrinden gelen ressamlardan daha farklı eserlere sahip olduğu görülür. Çizimlerine bakıldığında oldukça edalı hareket verildiği ve göz alıcı renklerin aksine mor, turuncu ve sarı gibi renkler tercih ederek resim bütünlüğünü sağladığı görülmektedir. Çarpık parlak olan tonlar yerine daha rahatlatıcı, doğal renklerin bir arada olmasına özen göstermiştir.

Zıt tonların bile ahenk içerisinde verilmesi, geniş alanda altın yaldız kullanılmasından vazgeçilmesi onun teknik özellikleri arasında yer almaktadır. Levni resimlerinde klasik düzen anlayışını yıkarak minyatür perspektifine karşılık derin bir eğilim sunmuştur. Bu durum Levni'nin Osmanlı döneminde minyatür sanatında büyük usta olarak anılmasına sebep olmuştur.

Levni'nin Sanatının Özellikleri Nelerdir?

Levni, minyatür sanatının o zamana kadar bilinen belli kuralları dışına çıkarak bu sanat kolunda adeta bir çığır açmış ve sanatın yolunu değiştirmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde birçok minyatürleri vardır. Yalnız Vehbi'nin **"Sûrnâme"** adındaki düğün tasvirleri eserini yüzlerce resimle süslemişti. Eserlerinde kalabalık figürlerden çok bir tenhalık göze çarpar. Az hatta tek figürle çalışmayı tercih eder. Minyatürde adet olan aynı yüzler aynı ifadeler yerine onun her figüründe değişik bir ifade başça bir yüz görülür. Sanki modelin şahsi görünüşü belirtilmek istenmiştir. Bu bakımdan Levni'nin gerçekçiliğe doğru bir eğilimi vardır.

Birçok minyatüründe perspektif tasası görülür. Yani iki boyutlu bir resim sanatı olan minyatüre bir üçüncü boyut derinlik katmıştır ki yaptığı asıl değişiklik budur. Topkapı Sarayı'nın Portreler Galerisi'nde bulunan III. Ahmet'le şehzadesinin portresi ise benzerleri bakımından minyatür olmaktan çıkar. Bu çalışma koskocaman bir portredir.

En önemli eseri Vehbi Surnamesinde yer alan 137 minyatürdür. Kitapta III. Ahmet'in şehzadelerinin 1720'deki sünnet düğünü şenlikleri anlatılır. Levni, bu minyatürlerinde çeşitli esnaf loncalarının geçit törenlerini, gündüz ve gece eğlencelerini, su üzerinde yapılan gösterileri, düğün şölenlerini canlandırarak yaşadığı dönemin toplumsal yaşamına önemli ölçüde tanıklık eder.

Levni Albümü adıyla tanınan bir başka eserinde yer alan 43 minyatüründe döneminin giysilerini en iyi biçimde yansıtan Osmanlı kadın ve erkekleriyle Avrupalı ve İranlı tipleri betimlenmiştir. Osmanlı padişahlarının portreleriyle sanatçının öteki minyatürleri Padişahlar Albümünde biraraya toplanmıştır.

Eserleri Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde saklanır. Levni edebiyatla da uğraştı, şiirler yazdı. Çoğunlukla halk şiiri geleneğini

sürdürür. Türk atasözleriyle deyimlerine yer vererek yazılmış başarılı bir şiirin de onun olduğu kabul edilir.

Levni'nin Sanat Felsefesi ve Edebi Kişiliği

Levni Osmanlı döneminde yetişmiş olan minyatür sanatında yenilikleri ile geleneğin üst seviyelere çıkmasını sağlayan önemli bir sanatçıdır. Sanatçı eserlerine imzasını da yansıtmaktadır. Felsefesinde güzelliklerin sembolü olarak çiçeği ve altında onu besleyen toprağı resmettiği gibi şahide taşının da üst kısmında "Hüve'l baki" yazan bir mezarda toprak olacağını ifade etmektedir. Toprağın asırlar sonrasında eserleri aracılığı ile güzellikler sunmaya devam edeceği ve minyatür sanatının alt kısmına serptiği çiçeklerden birinin altına kendi ismini yazarak hal ve sanatını tasavvufi düşünceye uygun biçimde işlemiştir. Levni'nin albümünde yer vermiş olduğu karakterlerin çoğunluğu marjinal, yaratıcılığına uygun ve özgür olarak resmedilmiş halini yansıtmaktadır. Minyatürlerinde kadın ve erkeklerin de yeteneklerinin ve neşelerinin resmedildiği görülmektedir. Beden dili ve yüz ifadeleri ile yansıtılmış olan tüm gerçeklikler ise sanatçı için zirve olarak ifade edilmektedir. Kıvrak zekalı olarak tarif edilen Levni, minyatürlerinde bulunan imzaların ayrı konular olması durumu bile söz konu olmaktadır. Çiçek buketi altında bulunan vazo formunda çizilmiş olan insan yüzünü andıran şeklin içinde de Levni yazmaktadır.

Levni'nin Minyatür Tekniği

Levni klasik ressamların aksine gerçeği tasvir ederek realist resimler ortaya çıkarmıştır. En çok ilgilendiği konular arasında eğlenceler, rakkaseler ve çiçekler yer almıştır. Resimleri incelendiğinde II. Bayezid devrinden gelen ressamlardan daha farklı eserlere sahip olduğu görülür. Çizimlerine bakıldığında oldukça edalı hareket verildiği ve göz alıcı renklerin aksine mor, turuncu ve sarı gibi renkler tercih ederek resim bütünlüğünü sağladığı görülmektedir. Çarpık parlak olan tonlar yerine daha rahatlatıcı, doğal renklerin bir arada olmasına özen göstermiştir. Zıt tonların bile ahenk içerisinde verilmesi, geniş alanda altın yaldız kullanılmasından vazgeçilmesi onun teknik özellikleri arasında yer almaktadır. Levni resimlerinde klasik düzen anlayışını yıkarak minyatür perspektifine karşılık derin bir eğilim sunmuştur. Bu durum Levni'nin Osmanlı döneminde minyatür sanatında büyük usta olarak anılmasına sebep olmuştur.

VEFATI

1732 yılında vefat eden Levni, Fakat bugün mezarının nerede olduğu bilinmemektedir. Levni 1732'de Patrona Halil ayaklanmasından iki yıl sonra öldü. Ayvan Sarayı'nın **"Hadi katu'l-Cevâmi"** 'de bildirdiğine göre Eyüp'te Otakçılar Camisi yakınındaki Sadiler Tekkesi'ne gömülmüştür. Fakat bugün mezarının nerede olduğu bilinmemektedir. Araştırılıp kabirlerinin gün yüzüne çıkarılmasını beklemektedir. Rabbim rahmetiyle muamele eylesin.

ESERLERİ

Levni, 17. yüzyılda duraklamış olan Osmanlı minyatür sanatına renk, perspektif, betimleme anlayışı ve natüralist öğeleriyle yenilikler getirmiştir.

Eserleri, iki boyutlu bir yüzey sanatı olan minyatürle, perspektifi ve ışık gölgeyi kullanan Avrupa resmi arasında bir geçit olarak kabul edilir.

III. Ahmet'in şehzadelerinin 1720'deki sünnet düğünün anlatan Surname-i Vehbi adlı eseri süsleyen minyatürleri Levni'nin en ünlü eserleri arasındadır.

Perspektif, resmettiği insanların kişisel özelliklerini yansıtmaya verdiği önem, resimdeki renk ve kompozisyon uyumu Osmanlı Minyatür sanatı için oldukça önemli yeniliklerdi.

Ününü daha çok ressam olarak yapan, minyatürleriyle tanınan Levni'nin bir başka yanı da, Aşık Ömer'in etkisinde kalmış bile olsa, bir halk ozanı oluşudur. Aynı zamanda halk şairi olan levni'nin yirmi kadar şiiri günümüze kadar ulaşmıştır.

Levnî'nin minyatürlerinin en önemlilerinden bir grup, III. Ahmed'in şehzadelerinin 1720'deki sünnet düğününü anlatan Seyyid Vehbî'nin Surnâme'si için hazırladığıdır. Osmanlı dünyasında bir gelenek olan surnâme türünün daha eski örneklerinde görülen minyatürler düğünleri Atmeydanı'nın klişe dekoru içinde gösterirken Levnî bu yazmanın sayfaları kadar, yaklaşık 37 × 26 cm. boyutlarında levhalar halinde yaptığı 137 minyatürde şenlikleri şehrin çeşitli yerlerinde, sarayın içinde ve deniz kıyılarında göstererek yerel dekoru zenginleştirmiştir. Çeşitli esnaf gruplarının geçit törenleri, gündüz ve gece düzenlenen eğlencelerle Haliç'in sularında yapılan gösteriler bu minyatürlerin konularını oluşturur. Levnî'nin kalabalık grupları tasvir etmesi onun satıhçılıktan kaçındığını ve devrin üslûbunun da etkisiyle

mekâncı bir görüşte çalıştığını gösterir. Sanatçının padişahlar albümünde ise Osman Gazi'den III. Ahmed'e kadar gelen padişah portreleri yer alır. Bundan başka bir albümü meydana getiren kırk altı resimden kırk üçü ona aittir ve yaklaşık 25 × 15 cm. boyutlarındaki bu resimlerde daha çok tek insan figürü ya da birkaç kişilik gruplar ele alınmıştır. Özellikle güzel kıyafetli kadın figürlerinin çoğunlukta olduğu bu eserlerde Levnî'nin hemen her sınıftan halkı tasvir etmek istediği görülür; ancak resimler çoğunlukla III. Ahmed dönemindeki eğlence ve lüks düşkünlüğünü yansıtır.

Levnî'nin minyatürlerinde yine Lâle Devri'nin giysileriyle çizilmiş kadın ve erkeklerden başka Avrupalı ve İranlı tipler de konu edilmiştir. Kadın müzisyenler, dans eden genç kızlar, feraceli kadınlar, kahve tutan, sarık saran ya da ağaç altında oturan delikanlılar gibi çeşitli figürlerdeki en dikkat çekici yan insanların hareketleriyle yaptıkları işler arasındaki uygunluktur. Türk hayat tarzını ve âdetlerini göstermesi ve kültür tarihimizi belgelendirmesi bakımından büyük değer taşıyan Levnî'nin eserlerinin hemen hemen tamamı Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmaktadır.

Aynı zamanda şiir de yazan Levnî'nin yirmi kadar şiiri günümüze ulaşmıştır. Onun bir kasidesini III. Ahmed'e sunduğu bilinmekte, ayrıca bazı atasözü ve deyimleri içeren bir şiirin de ona ait olduğu kabul edilmektedir. Hem aruz hem hece veznini kullanmış, daha çok hecede başarılı olmuştur.

İlk büyük çalışması 22 padişahın portreleri idi!

İlk büyük çalışması, Dimitri Kantemir'in Osmanlı Tarihi ile ilgili kitabı için II. Mahmut'a kadar hüküm süren 22 padişahın portreleri idi. Bu portrelerin orijinalleri günümüze gelemedi. Padişah portrelerinin yer aldığı Silsilename, III. Ahmet'in şehzadelerinin 1720'deki sünnet düğününün resmedildiği Surname-i Vehbi ve tek tek sayfalardan oluşan Murakkalar onun en önemli eserleri idi. Ayrıca 1710 ile 1720 yılları arasında saray için resmedilmiş olan kırk sekiz kadın ve erkeği tasvir eden kıyafet albümü olarak ifade edilmektedir. Albümde yer alan resimlerden kırk ikisi Levni imzasını taşımaktadır.

Aynı zamanda bir halk şairi olan sanatçının şarkı, türkü, gazel, semai, gazel-i semai ve kalenderi formunda şiirler yazmıştır. Adı, Kilâri Ahmed Efendi'nin 1131 (1718) tarihli Enderunlu Şairler, Hattatlar ve Musikî San'atkârları Tezkiresi' nde geçen Levni'nin

şairliği dolayısıyla halk şairlerinden oluşan bir çevresi vardı. Ayrıca Atasözü ve deyimleri içeren Atalar Sözü Destanı adlı bir eseri vardır.

Levni'nin bilinen önemli eserlerinin başlıcaları; **Murakkalar**, **Silsilename**, **Surname-i Vehbi'**dir. Bunun yanı sıra günümüzde Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi'nde üç ayrı yapıtı yer almaktadır. Bunlardan ilki padişah portreleridir. Eserin II: Mustafa döneminde ve Edirne günlerine ithafen yapıldığı bilinmektedir. İstanbul'a dönüşünün ardından ise III. Ahmet'in portresini tamamlamıştır. Levni dönem portrelerinde hançer, gürz, yay ve ok gibi savaş temalı objeleri resmetmiştir.

Eserleri, iki boyutlu bir yüzey sanatı olan minyatürle, perspektifi ve ışık gölgeyi kullanan Avrupa resmi arasında bir geçit olarak kabul edilir.

Atalar Sözü Destanı

Tut atalar sözünü kalbi selim ol
Gönülden gönüle yol var demişler
Gider yavuzluğun tab'ı hâlim ol
Sert sirke küpüne zarar demişler
Her kâra uzatma elin eteğin
Yelkovana döner ahir emeğin
Nitekim göllerde şaşkın ördeğin
Başın kor kıçından dalar demişler
Aldanma cihanın sakın varına
Düşmeyegör onun ah-ü zarına
Bugünkü işini koyma yarına
Yar yıkıldığı gün tozar demişler
Çoktur bu alemde boşa yelenler
Kande bilenler ile bilmeyenler
Eskiden adettir dağdan gelenler
Bağda olanları kovar demişler
Dediler bu pendi sordumsa kime
Tuz ekmek bilmeze müşkilin deme
Kül kömür ye nâmert lokmasın yeme
Gün olur başına kakar demişler
Arzeyle bu pendi kendi özüne
Dost addetme her güleni yüzüne
İncinme dostunun doğru sözüne

Doğru söz insana batar demişler
Bir mürşid-i kâmil bulmayanlara
Pirler nasihatın almayanlara
Sözünün ispatı olmayanlara
Bir dipsiz kile boş anbar demişler
Yâr ile ettiğin kavle ver karar
Kâr etmezsen bâri eyleme zarar
Aza kanaat et olma tamahkâr
Ucuz satan tezcek satar demişler
Kanaat halkasın bırakma elden
Elinden çıkmasın der isen dümen
Deve ahu gibi boynuz isterken
İki kulaktan da çıkar demişler
Güneş balçık ilen sıvanmaz ey dil
Bi-zeban da olsa bellidir kâmil
Kendüden gayruyu beğenmez câhil
Kendi çalar kendi oynar demişler
Hileyi irtikâp etme kıl hazer
Desinler sana bir er oğlu er
Sen elin kapısın çalarsan eğer
El de senin kapın çalar demişler
Gerek şaki olsun gerekse said
Kerim kereminden eylemez teb'id
Böyledir Mevla'dan sen kesme ümid
Gün doğmadan neler doğar demişler
Levni nasihatı pirlerin böyle
Durub-ı emsalden hazm ile söyle
Meydan-ı hünerde ağırlık eyle
Ağır bassa beğni ağar demişler

Levni

BİBLİYOGRAFYA

A. Süheyl Ünver, Ressam Levnî: Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1951; Celâl Esad Arseven, Türk Sanatı Tarihi, İstanbul, ts. (Maarif Basımevi), III, 121-126; Filiz Öğütmen, XII.-XVIII. Yüzyıllar Arasında Minyatür Sanatından Örnekler, Ankara 1966, s. 36-38; I. Stchoukine, La peinture turque d'après les manuscrites illustrés IIme partie, de Murad 4 à Mustafa 3 (1623-1773), Paris 1971, s. 22-31; M. Levey, The World of Ottoman Art, London 1975, s. 115-116; Günsel Renda,

Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850), Ankara 1977, s. 34-41; Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul 1989, s. 384; Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, İstanbul 1993, s. 266; Filiz Çağman, Tarihî Gelişimi İçinde Osmanlı Sarayı Minyatürleri, İstanbul 1993, s. 217-221; Gül İrepoğlu, Levnî, İstanbul 1999; "Levnî", Cumhuriyet Ansiklopedisi, İstanbul 1970, VII, 2176-2177; "Levnî", Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, İstanbul 1983, VII, 3528-3529; Cahit Öztelli, "Levnî", TDEA, VI, 86.

ŞEYH GALİP (Rahmetullâhi Aleyh)
(D. H.1171-M.1757-İstanbul V. H.27 Recep 1213-M,4 Ocak 1799.İstanbul)

Osmanlı Türk divan edebiyatının son büyük şairi, mutasavvıf. Âlim, veli, Mevlevi Şeyhi

DOĞDUĞU YER AİLESİ VE KÜNYESİ

Divan Edebiyatımızın son büyük şairi olan Şeyh Galip, Hicri,1171-Miladi,1757 yılında İstanbul'da Yenikapı Mevlevihane'si yakınlarındaki bir evde dünyaya geldi. Doğumuna **"eser-i aşk"** ve **"cezbetu'llah"** terkipleri tarih düşürülmüş, kendisine Mevlevihane'nin şeyhi Kûçek Mehmet Dede ile halefi Seyyid Ebûbekir Dede'nin tavsiyesiyle Mehmet Esad adı konulmuştur. Dedesi Mevlevî olduğu gibi babası Mustafa Reşid Efendi de Peçuylu Ârif Ahmed Dede'den inâbe almıştır. Annesi Emine Hatun'dur. Soyu sopu bilgin, arif ve şair olan bir ailenin çocuğudur.

EĞİTİMİ VE HOCALARI

Şeyh Galip ilköğretimini babasından gördü. Arapçayı **Hamdi Efendi**'den, Farsçayı **Hoca Neşet'**ten öğrendi. Ders aldığı hocalar arasında Galata Mevlevîhanesi şeyhi Hüseyin Efendi de vardır. Neşet Efendi, genç Şeyh Galip'in yeteneğini çabuk farketti ve yazdığı şiirleri beğenerek ona "Esat" takma adını önerdi. Şeyh Galip, bir ara "Esat" takma adıyla şiirler yazdıktan sonra dönemin Esat isimli şairleriyle karıştırılmaması için daha sonra **"Galip"** mahlasını kullanmaya başladı.

Böylece, asıl adı olan Mehmet unutulmuş ve daha sonraları hep "Şeyh Galip" olarak bilinmiştir.

Şeyh Galip, babasının etkisiyle, Mevlana ve eserlerine karşı sonsuz bir hayranlık beslemiş, bu hayranlık derin bir aşk ve sevgiye dönüşmüştür. Dîvân-ı Hümâyun Kalemi'nde bir müddet çalıştıktan sonra ailesinin pek tasvip etmemesine rağmen 1198'de (1784) Konya'ya gidip Mevlana Hazretleri'nin Türbesi ve Dergâhında kendisini bulmuş, Mevlevi dervişi olabilmek için dergâhta çile denen bin bir günlük eğitime başlamıştır. Çelebi Seyyid Ebubekir Efendi'nin sohbetlerinde bulundu.

Daha sonra babası Mustafa Reşit Efendi oğlunun İstanbul'dan ayrılmasına tahammül edemediğinden Çelebi Efendi'ye başvurdu, o ***da "tekmîl-i çillenin Yenikapı Dergâhı'nda ikmalinin muktezâ-yı merdî ve hüner"*** olduğunu söyleyerek genç dervişi İstanbul'a gönderdi. Galip çilesini 1201'de (1787) Yenikapı Mevlevihane'sinde tamamlayarak ***"dede"*** oldu.

Bu arada Ali Nutkî Efendi ile Aşçıbaşı Şerif Ahmednin rahle-i tedrisinden geçti. Daha sonra Ali Nutkî Efendi'den hilâfet aldı. 1203'te (1789) Trabzonlu Köseç Ahmed Dede'nin *et-Tuhfetü'l-behiyye fî tarîkati'l-Mevleviyye* adlı eserine Ali Nutkî Efendi'nin izniyle *es-Sohbetü's-sâfiye* adıyla bir hâşiye yazdı.

Öte yandan Yûsuf Sîneçâk Dede'nin Sütlüce'deki türbesi yanında bir ev satın alarak 5 Receb 1204'te (21 Mart 1790) buraya yerleşti ve Yûsuf Sîneçâk'in *Cezîre-i Mesnevî* adlı eserini şerh etti. Galata Mevlevihane'si şeyhi Halil Numan Dede'nin görevinden azli üzerine yerine Konya Şems Dergâhı türbedarı Şemsî Dede tayin edildiyse de İstanbul'a gelirken Kütahya'da vefat ettiğinden 1791'de Konya Âsitânesi şeyhi Mehmet Emin Çelebi'nin emirnamesiyle 9

Şevval 1205'te (11 Haziran 1791) Galata Mevlevihane'si şeyhliği Galip Dede'ye verildi.

GALATA MEVLEVİHANESİ ŞEYHLİĞİ'NE GETİRİLMESİ

Bu tayin dolayısıyla III. Selim'le olan dostlukları gelişti. Galib Dede aynı zamanda Türk mûsikisi bestekârı olan, "İlhâmî" mahlasıyla şiirler yazan ve hat sanatıyla da uğraşan hükümdara Galata Mevlevihane'sinin tamiri için bir kaside takdim edince padişah onun arzusunu yerine getirerek tekkeyi tamir ettirdi (1792). 4 Ağustos 1792 tarihinde yapılan ilk mukabele vesilesiyle Şeyh Galip'in kaleme aldığı on sekiz beyitlik tarih manzumesi Galata Mevlevihane'sinin kapısına yazılmıştır. Hükümdarın tekke ile ve Şeyh Galip'le alâkası 1793'te Mevlevihane'ye bir şadırvan, 1794'te semâhâne içine bir mahfel-i Hümâyun yaptırmasıyla devam etti, ayrıca 1795'te semâhâneyi yeniden tamir ettirdi.

Şeyh Galip'in bunlar için kaleme aldığı tarih manzumeleri divanında yer almaktadır. Semâhâne için yazılan dokuz beyitlik tarih manzumesi binanın kapısına da yazılmıştır. Ayrıca Humbarahâne-i Cedîd'de yapılan Yeni Cami'deki mesnevîhanlık da Şeyh Galip'e verildi ve padişah burada icra edilen mukabelelere genellikle katıldı.

III. Selim'in Şeyh Galib'e olan ilgisi kendisine Cevrî hattıyla yazılmış bir *Meşnevî* hediye etmesi, 1793'te kardeşi Beyhan Sultan'la birlikte 300 altın sarfederek divanını ciltletip tezhip ettirmesi yanında 10 Safer 1209'da (6 Eylül 1794) çıkardığı bir fermanla mesnevîhanlıkların inhâsının da Şeyh Galip'e verilmesiyle sürdü.

Şeyh Galip de devrin sosyal ve siyasî hadiselerinde padişaha destek oldu.

Sultan 3. Selim'in Galata Mevlevihanesi'nde sık sık ziyaret ettiği Şeyh Galip bu dönemde **"Galip Dede"** olarak anılmaya başladı.

1791 yılına kadar şeyhlik yapan Galip Dede, 8 yıl süren dergâh şeyhliği sırasında Sultan 3. Selim, Valide Sultan ve padişahın kız kardeşi Beyhan Sultan'ın yakınları arasında yer aldı.

Şeyh Galib'in çevresini derinden etkileyen kuvvetli bir şahsiyeti, kendisine ve sanatına tam güveni olduğu anlaşılıyor.

Çok genç yaştayken güçlü bir şair ve geniş kültürlü bir aydın olarak tanınan Şeyh Galib, iddialı bir şairdir. Divan Edebiyatımızda tasavvufun özellikle Mevlevilik koluna en fazla bağlı olan şairdir.

Galip tasavvufun mazmun, çağrışım ve fikir hazinesinden faydalanmıştır. Tasavvufun tek varlık inancını, ilahi aşk, insan yüceliği, hoşgörülülük ilkelerini benimsemiştir.

İran'lı Şevketi Buhari'nin açtığı Sebk-i Hindi çığırının bizdeki en büyük mensubu Şeyh Galip'tir.

Şeyh Galip bu tarzda örneklerle, içiçe mecazlarla ve bir şey söyler görünürken başka bir şeyi kastettiğini bazen açıkça söyler. O bizde sembolizme benzeyen şiir çığırını açmıştır.

Sanatta yenilik özlemi duymuştur. Divan şiirinde yapmış olduğu başlıca yenilik, bambaşka bir üslup bulması, kendi deyimiyle bir başka lügat tekellüm etmiş olmasıdır. Kelime hazinesi çok zengindir; üslubu renk anlatan kelimelerle doludur. Şiirleri baştanbaşa mecazlar, görülmemiş kapalı ve karanlık hayallerle örülmüştür. Sembolik şiirlerdir.

Onun en önemli eseri Hüsnü Aşk mesnevisidir. Bunun haricinde şairin bir Divan'ı, Şerh-i Cezire-i Mesnevi adlı bir mesnevisi, bir de Es-Sohbetü's-Safiyye adlı bir eseri vardır.

ŞEYH GALİP DİVANI'NI 24 YAŞINDA KALEME ALDI

1782'de, yazdığı bütün şiirlerini bir divanda topladığı zaman, yirmi dördünü bitirmiş, yirmi beşine basmış gencecik bir delikanlı idi. O yaşta dîvan sahibi olmak, hele "Şeyh Galip Divanı" gibi fikir derinliği, muhayyile zenginliği ve üslûp tazeliği taşıyan bir dîvan sahibi olmak, o güne dek kimsenin erişemediği bir mutluluktu.

Bir Hakk eren olduğu kadar, on sekizinci yüzyıl Divan Edebiyatı'mızın en seçkin şairlerinden biri olan Şeyh Galip'in yaşayışı, çektiği çileleri yanıp yakılışları ve gönül iniltileriyle doludur. Şeyh Galip, çevresini derinden etkileyen kişiliğinin yanında, henüz genç yaşta büyük bir şair ve âlim olarak tanınmaya başladı. Divan edebiyatında **tasavvuf**un özellikle Mevlevilik koluna bağlı olan Şeyh Galip, tasavvufun mazmun, çağrışım ve fikir hazinesinden faydalanırken, tek varlık inancını, **ilahi aşk**, insan yüceliği ve hoşgörülülük ilkelerini benimsedi.

Şeyh Galip, 2 bin 101 beyitten oluşan ve aruzun **"Mef'ulü-mefa'ilün-fa'ülün"** kalıbını kullandığı başyapıtı**,**26 yaşındayken Türk Edebiyatı'nda mesnevi türünün en başarılı örneklerinden biri sayılan "Hüsnü Aşk" adlı eşsiz eserini yazmıştır. Bir yıl ilimle ve eserlerini yazmakla uğraştı. Her satırında tasavvufi simgeler bulunan eserdeki,

kişi ve yer isimleriyle, benzetmeler, İranlı Şevketi Buhari'nin Sebk-i Hindi (Hint üslubu) ile yazıldı.

"Hoş geldin eya berid-i canan
Bahşe-t bana bir müvid-i canan
Can ola feda-yı ıyd-i canan
Bisüd ola mı ümid-i canan

Şeyh Galip, kuşkusuz Nedim'den sonraki dönemin en önemli ve de en değerli şairlerindendir. Sembolizm benzeri bir tarzın Türk edebiyatındaki öncüsü olmuş, birçok buluşu ve yarattığı mazmunlarla Divan Edebiyatı'nın büyümesinde büyük bir rol oynamış olmasına rağmen divan şiirinin geleneklerinden de asla kopmamıştır. Bugün Şeyh Galip'in şiirleri gösterdiği harika sembolizm ve betimlemelerle özelliklede Batıda büyük bir beğeni görmektedir. Şeyh Galip'in eserlerinin en önemli taraflarından birisi de tasavvufi temellere sahip olmasıdır. Şeyh Galip tasavvuf edebiyatı açısından çok önemli bir isimdir.

ALTI AY İÇİNDE «HÜSNÜ AŞK»I YAZDI

İstanbul'un sanat çevrelerinde bir anda yıldız gibi parladı. Çevresi, hayranları ile dolup taşıyordu. Şiirleri dillerde geziyor, saraydan mahalle kahvesine kadar her yerde okunuyor, beğeniliyordu. İşte bu günlerin birinde bir sanat meclisinde söz, dönüp dolaşıp, büyük dîvan şairlerimiz arasında yer alan "Nabi'ye geldi. Orada bulunanlar, Nabi'nin "Hayrâbât" adlı mesnevîsini övmeye başladılar. Bu övgü o kadar ileri götürüldü ki, konuşanlardan biri, "Böyle bir mesnevî, bir daha yazılamaz" dedi.

Şeyh Galip, bu yargıya katılmamıştı. "Çok abartılıyor" dedi. Bunun üzerine sordular: "Peki sen yazabilir misin?"

Şeyh Galip'in şairlik gururu incinir gibi oldu: "Evet" dedi, "Hem de daha güzelini! "Ve yazdı. Altı ay içinde Nabi'nin "Hayrâbât"ını gölgeye çeken "Hüsnü Aşk'ı" yazdı. Bu kadar kısa bir zaman içinde bu ölçüde ve hacimde bir eser ortaya çıkarmak, başka bir şaire nasip olmuş değildir.

Hüsnü Aşk, tasavvuftan kaynaklanan bir eserdir. Olaylar ve kişiler, sembolleri gerçekleştirmek için kullanılmıştır. Mesnevide kullanılan Hüsün ve Aşk, mutlak güzellik ile mutlak bilgidir. Bunlar "edep" okulunda, yani Mevlevî dergâhında okurlar. Mutlak aşk ile

mutlak bilginin birleşebilmesi için, kalp şehrine giden çileli yolu geçmek gerekir. Geçerler ve muratlarına ererler.

Bu eserinde Şeyh Galip, öylesine imajlar kullanmış ve bu soyut dünyadan öylesine somut bir dünya ortaya koymuştur ki, her açıdan eşsizdir. Bakınız, 'Muhabbet' kabilesinin insanlarını nasıl çiziyor:

"Giydikleri âfitab-ı temmuz
İçtikleri, şûle-i cihansûz."

"Muhabbet" kabilesinin insanları, temmuz güneşini giyerler, can ışığını içerlermiş...

Tasavvuf görüşlerine **Mevlana**'ya uyarak, "insan" denen varlığa verilen üstün değer Şeyh Galip'te, Türkçe' de görülmemiş bir şiir kudretiyle, dile gelmiştir.

EŞİ VE ÇOCUKLARI

Şeyh Galip' Şerife Âişe adında bir şeyh kızıyla evlenmiş, bu evlilikten Zübeyde isminde bir kızı, Ahmet ve Mehmet isimlerinde iki oğlu olduğu, Şer'î Siciller Arşivi'nde bulunan tereke kayıtlarından ve şairin ölümü dolayısıyla padişahın bir fermanla çocuklarına Gümrük Mukātaası'ndan 30'ar akçe maaş tahsis ettiğine dair belgeden anlaşılmaktadır. Esrar Dede'nin divanında kızı Zübeyde'nin doğumuna düşürülmüş bir tarih de bulunmaktadır.

VEFATI

Hicri,1209,Miladi,1794'de annesi Âmine Hatun'un, H.1211-M.1796, müridi ve "yâr-ı gār"ı Esrar Dede'nin vefatı Şeyh Galip'i derinden üzdü; Esrar Dede için bir mersiye kaleme aldı. Bir yıl sonra hastalanan Şeyh Galip'in hastalığına dair çeşitli rivayetler ileri sürülmüştür. Genç yaşta şeyh olması, geniş bilgisi, sarayın kendisine teveccühü, akranı arasında nispetsiz bir saygınlığının bulunması sübjektif kanılara yol açmıştır.

En son şiiri olan Hamdullah Efendi'nin verdiği "henüz" redifli Farsça gazele yaptığı nazîrede ölümünün yaklaştığını ima eden beyitler vardır. Şeyh Galip Hicri,27 Recep 1213-Miladi,4 Ocak 1799 tarihinde 42 yaşında bu fani dünyadan ebedi âleme hicret etti.

Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*'de cenazenin yıkanması sırasında babası Mustafa Reşit Efendi'nin ağlayarak, ***"Ah oğul! Bu tahtaya o kara sakal yakışmıyor"*** dediğini nakleder.

Onun vefatı, Osmanlı Sarayı ile birlikte, Mevlana hayranlarını ve tüm sevenlerini derin bir üzüntüye sürükledi, devrinin şairi Sürurî: ***"Geçti Galib Dede candan yahu"*** mısrasını, onun vefatına tarih düşürmüştür.

Şeyh Galip'in kabri, Beyoğlu ilçesinde bugün Divan Edebiyatı Müzesi olarak faaliyet gösteren Galata Mevlevihane'si bahçesinde, içinde ayrıca dört sandukanın bulunduğu İsmail Ankaravî Türbesi'ndedir.

Bazı edebiyatçılar, Nabi'yi, şiirde Şeyh Galip Hazretleri'nden üstün görmüşlerse de Galip Hazretleri, büyük bir iddia ile **"Hüsnü Aşk"**ı yazmış, gerçekten de Nabi'yi aşmıştır. Hüsnü Aşk'ın bir yerinde:

Esrarımı Mesnevi'den aldım
Çaldımsa da mîrî malı çaldım,

Diyerek, Mevlana Hazretleri'nin Mesnevi'sinden geniş şekilde yararlandığını iftiharla anlatmakta, Divan'ında Mevlana Hazretleri'ni sık sık övmekle ve onu rahmetle anmaktadır. Ne var ki, Şeyh Galip Hazretleri, Mevlana Hazretleri gibi ilahî bir aşkın potasında pişen, bu potada kavrulan ve yanan ölümsüz bir manevî mürşide bağlanmakla, onu sevmek ve onu rahmetle yad etmekte; kendi gönlünü, kendi aşkını ateşlemiş, bu ateşle şiir sanatının da en uç doruğuna yükselmiştir. Onun tasavvuf konusunda yazdığı öteki eserleri, şiirleri kadar sanatlı olmakla birlikte, bu konuda da dolgun ve olgun olduğunu göstermeye yetmektedir.

Şeyh Galip Tarziyye denilen şiirinde;
Hoş geldi eyâ berîd-i canan,
Bahşet bize bir nüvîd-i canan,
Can ola fedâ-yı ıyd-i canan,
Bî-Sûd ola mı ümîd-i canan,

Yârin bize bir selâmı yok mu?
Kâm alır bu çerhten gedâlar,
Fedalara kaldı âşinâlar,
Durmaz mı o ahdler, vefalar,

Geçmez mi bu kıldığın dualar,
Hâl-i dilin intizamı yok mu?

Dil, hayret-i gamla lal kaldı,
Galib gibi bîi-mecâl kaldı,

Gönderdiğim arzıhal kaldı,
El'an bir ihtimâl kaldı,
İnsâfın o yerde nâmı yok mu?

Şeriat kim saray-ı kibriyâdır,
Hakikat mülküdür, muhkem binâdır.
Anın bir taşını her kim koparsa,
Yerine başını koymak revâdır.

ESERLERİ

1. DÎVÂN

Divanında "Esad" elli, "Esad Galip" iki ve "Galip" mahlasları 463 defa geçmektedir.

1781 yılında henüz yirmi dört yaşında iken divanını tertip eden Şeyh Galip daha sonra yazdığı şiirlerle eserini 5500 beyite çıkarmıştır. Muhsin Kalkışım (1992, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Abdülkadir Gürer (1994, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) tarafından birer doktora çalışmasına konu edinilen divanın çoğu İstanbul kütüphanelerinde olmak üzere kırkın üzerinde nüshası mevcuttur. Türkiye dışında ise Kahire, Londra ve Paris'te altı nüshası bulunmaktadır. 1252'de (1836) ta'lik hattıyla basılan divanda yirmi dokuz kaside, bir terciibend, dört terkibibend, yedi müsemmen, sekiz müseddes, on yedi tahmîs, dört muhammes, bir tard ü rekb, altı murabba, altı şarkı, on üç mesnevi, bir bahr-i tavîl, bir tezkire, 372 gazel, 130 kıta, altmış üç rubâî, doksan beş beyit ve beş mısra yer almaktadır. Bunlar arasında III. Selim için on bir kaside, yirmi dört tarih, bir terciibend, bir şarkı, iki mesnevi ve altı beyit bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki bir nüshasında (Hazine, nr. 941) hece vezniyle kaleme alınmış bir türkü vardır. Divandaki tarih manzumeleri üzerine Muhsin Macit yüksek lisans tezi (1989, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) hazırlamıştır.

Galip divanının elimizde bulunan tek matbu nüshası 1252 / 1836 tarihini taşımaktadır. Yesârizâde hattı ile Mısır'da Bulak matbaasında bastırılmıştır.

2. HÜSNÜ AŞK

Galip'in asıl şöhretini sağlayan, kendisinin de övündüğü bu mesnevi; 1783'te kaleme alınan, 2041 beyit ve dört tardiyyeden oluşan tasavvufî, fantastik ve sembolik bir mesnevidir. Eserde tasavvuf yolundaki bir sâlikin seyr ü sülûk-i rûhânîsi anlatılmaktadır. Otuzun üzerinde yazma nüshası ve muhtelif neşirleri bulunan *Hüsn ü Aşk* (meselâ Bulak 1252; İstanbul 1304, 1341) Tâhirülmevlevî (İstanbul 1339), Vasfi Mahir Kocatürk (İstanbul 1944), Orhan Okay – Hüseyin Ayan (İstanbul 1975) ve Muhammed Nur Doğan (İstanbul 2002) tarafından yayımlanmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı ise Şeyh Galib'in el yazısıyla olan nüshanın tıpkıbasımını yapmış, eseri yeni harflere aktararak sadeleştirmiştir (İstanbul 1968).

Şeyh Galip, Hüsnü Aşk'ın sebeb-i telif bölümünde, bir mecliste, Nâbi'nin "Hayrâbâd" ından bahsedildiğini, meclistekilerin bu mesneviyi övmede pek ileri gittiklerini, buna bir nazîre yazmanın mümkün olmadığını söylediklerini ve bu ifâdenin kendisine ağır geldiğini, hatta bu sözlerin bir çeşit sınama sayıldığını, Nâbi'nin bu hikâyesinin konusunu Şeyh Attar'dan çaldığını, Burak'ı övüşte de Nefi'nin "Rahşiyye'sini örnek edindiğini, hele evlenme tasvirinin hiç lüzumu olmadığını söylediğini, bunun üzerine kendisine böyle bir eser yazmasını teklif ettiklerini, onun da bu teklif üzerine Hüsnü Aşk'ı yazdığını söyler.

"Hüsnü Aşk, Dîvân edebiyatı bediiyyatından ayrılmak, bu suretle teferrüd etmek isteyen, o edebiyatın talipleri içinde, ancak Sebk-i Hindi'nin yeni buluşlarıyla eski mazmunları işleyen, fakat gerçekten de hem tasavvuf hem şiir bakımından tesiri altında kaldığı eserleri bile yapıcı bünyesinde eriten, bu suretle de tek kalan bir eserdir. "Galip, bu eseriyle tarikatta visalin gayet çetin eziyetlere tahammüllerle mümkün olabileceğini, seyrin bir mürşit tarafından aydınlatılmayı gerektirdiğini, visalden sonra da Hüsn'nün Aşk'tan başka birşey olmadığının anlaşılacağını ortaya koymaktadır.

3. ES- SOHBETÜ'S- SÂFİYYE

Trabzonlu Şeyh Köseç Ahmed Dede'nin *et-Tuḥfetü'l-behiyye fî ṭarîḳati'l-Mevleviyye* adlı Arapça risâlesine yine Arapça yazılan bir ta'lîkāttır. Şeyh Galip, Mevlevî âdâb ve erkânından bahseden bu küçük risâleyi 1789 yılında kaleme almıştır. Ahmet Remzi Akyürek tarafından *eṣ-Ṣoḥbetü'ṣ-ṣâfîye*'nin *en-Nushatü'ṣ-ṣâfîye fî tercemeti's-*

Sohbeti's-sâfîye ismiyle yapılan Türkçe tercümesini İbrahim Kutluk yayımlamıştır. Şeyh Galib ayrıca Esrar Dede'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*'sindeki şiirleri derlemiştir. ***(TDED, 1948, III/1-2, s. 21-47)***

4. ŞERH-İ CEZÎRE-İ MESNEVÎ

Yûsuf Sîneçâk'in eserine 1790'da yazılmış bir şerh olup müellifin Türkçe tek mensur eseri olması bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Şeyh Galip bu eseri yazarken Yûsuf Sîneçâk'in Sütlüce'deki kabrine bakan evde ikamet ediyordu. Yûsuf Sîneçâk, *Meşnevî*'den 366 beyit seçerek bir antoloji meydana getirmiştir. Daha önce Abdullah Bosnevî, Mehmed İlmî Dede ve Cevrî İbrâhim Çelebi'nin şerhettiği eserin bu yeni şerhi mübtedîler için kaleme alınmıştır. Şeyh Galip bu eseri, üstadı Ali Dede Efendi'nin teşvikiyle ve içinde bulunduğu kültür ve mâneviyat ortamına karşı bir minnet borcu düşüncesiyle yazmıştır. Şerh, genel anlamda bir müntehabât olmakla birlikte *Meşnevî*'den seçilen beyitler kendi aralarında bir konu bütünlüğü oluşturmaktadır. Yazar eserin "Tenbih" bölümünde bu hususa özellikle değinmekte ve yerine göre beyitlerin iki vecih üzere açıklandığını belirtmektedir. ***Eser üzerine Mehmet Malik Bankır doktora (Şerh-i Cezîre-i Mesnevî: İnceleme-Metin-Sözlük, 2004, İÜ Sosyal Bilimler Ensitüsü); Mahmut Aslantürk yüksek lisans tezi (Şerh-i Cezîre-i Mesnevî: İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-İndeks, 1996, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) hazırlamış, şerh ayrıca Turgut Karabey, Mehmet Vanlıoğlu ve Mehmet Atalay tarafından neşredilmiştir (Erzurum 1996).***

5. MEVLEVİ ŞÂİRLERE TEZKİRE

Kütüphanelerimizde birçok yazmaları bulunan bu eserde Gâlib, Mevlevi şâirlerinin hal tercümelerini kısaca yazmış ve bazı şiirlerinden seçmeler meydana getirmiştir. Müsvedde halindeki bu eserin tertip, tasnif ve ikmal etmek üzere çok sevdiği dervişi Esrar Dede'ye verdiği bildirilmektedir. Nitekim Esrar Dede bu müsvedde üzerinde çalışarak Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye adlı eserini meydana getirmiştir.***(Prof. Dr. Naci OKÇU, Şeyh Galip Divanı)***

Şey Galip Şiirlerinden Örnekler

GAZEL

Gencinen olsam vîrân edersin
Âyînen olsam hayrân edersin
Tîr-i nigehden dâğ-ı derûna
Baksan ne işler seyrân edersin

Sâkî kerâmet sende ya bende
Bahri habâba mihmân edersin
Nezzâre-i germ etdikçe ey çeşm
Âteşle âbı yek-sân edersin

Ey huşk zâhid dem urma meyden
Dest-i duâyı mercân edersin
Zâhid o meh-veş bir nûrdur kim
Büttür demezsin îmân edersin

Mâdâm uçarsın gözlerde ammâ
Rûyun perî-veş pinhân edersin
Tabl-ı tehîden gümdür suhanler
Bî-hûde Gaalib efgaan edersin

Etvâr-ı çerhe uy mevlevî ol
Seyrân edersin devrân edersin

ŞARKI
Fâriğ olmam eylesen yüz bin cefâ sevdim seni
Böyle yazmış alnıma kilk-i kazâ sevdim seni
Ben bu sözden dönmezem devr eyledikçe nüh felek
Şâhid olsun aşkıma arz u semâ sevdim seni

Bend-i peyvend-i dilim ebrû-yı gaddarındadır
Rişte-i cem'iyyetim zülf-i siyeh-kârındadır
Hastayım ümmîd-i sıhhat çeşm-i bîmârındadır
Bir devâsız derde oldum mübtelâ sevdim seni

Ey hilâl-ebrû dilin meyli sanadır doğrusu
Sûy-i mihrâba nigâhım kec-edâdır doğrusu
Râ kaşından inhirâf etsem riyâdır doğrusu
Yâ savâb olmuş veya olmuş hatâ sevdim seni

Bî-gubârım hasret-i hattınla hâk olsam yine
Sıhhatim rûh-i lebindendir helâk olsam yine
Tîğ-i gamzenden kesilmem çâk çâk olsam yine

Hâsılı beyhûde cevr etme bana sevdim seni

Gâlib-i dîvâneyim Ferhâd u Mecnûn'a salâ
Yüz çevirmem olsa dünya bir yana ben bir yana
Şem'ine pervâneyim pervâ ne lâzımdır bana
Anlasın bîgâne bilsin âşinâ sevdim seni

SEN
Ey dil ey dil niye bu rütbede pür gâmsın sen
Gerçi vîrâne isen genc-i mutalsamsın sen
Secde-fermâ-yi melek zât-ı mükerremsin sen
Bildiğin gibi değil cümleden akvâmsın sen

Rûhsun nefha-i Cibril ile tev'emsin sen
Sırr-ı Hak'sın mesel-i İsi-i Meryem'sin sen
Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

Merteben ayn-ı müsemmâdadır esmâ sanma
Merciin Hâlik-i eşyâdadır eşyâ sanma
Gördüğün emr-i muhakkakları rü'yâ sanma
Başkasın kendini sûretle heyûla sanma

Keşf ile sâbit olan mâ'niyi dâ'vâ sanma
Hakkına söylenen evsâfı müdârâ sanma
Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

İnleyip sırrını fâşeyleme ağyâra sakın
Düşme bilmezlik ile varta-i inkâra sakın
Değmesin âhların kâkül-i dildâra sakın
Sonra Mansûr gibi çıkman olur dâra sakın

Arz-ı acz etmeyesin yâreden ol yâra sakın
Bulduğun cevher-i âlîleri bîçâre sakın
Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

Sendedir mahzen-i esrâr-ı mahabbet sende
Sendedir mâ'den-i envâr-ı fütüvvet sende
Gizli gizli dahi vardır nice hâlet sende
Ma'rifet sende hüner sende hakiykât sende

Nazar etsen yer ü gök duzâh u cennet sende
Arş u kürsiyy ü melek sendedir sende
Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

Hayftır şâh iken âlemde gedâ olmayasın
Keder-âlûde-i ümmîd ü recâ olmayasın
Vâdî-i ye'se düşüp hiç ü hebâ olmayasın
Yanılıp rehrev-i sahrâ-yı belâ olmayasın

Âdeme muttasıl ol tâ ki cüdâ olmayasın
Secdeler eyle ki merdûd-i Hüdâ olmayasın
Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

Merk-i hâtif gibi bu kayd-ı sivâdan güzer et
Erişen hâr u hasa âteş-i aşkı siper et
Dâmenin tutmaya âsâr-ı alâyık hazer et
Şems veş hâhiş-i Munlâ ile azm-i sefer et

Sâf kıl âyineni kâbil-i aks-i suver et
Hele bir cem'-i havâs eyle de Gâlib nazar et
Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

SENDENDİR

Efendimsin cihânda i'tibârım varsa sendendir
Miyân-ı âşıkaanda iştiharım varsa sendendir
Benim feyz-i hayâtun hâsılı rûh-i revânımsın
Eğer sermâye-i ömrümde kârım varsa sendendir

Veren bu sûret-i mevhuma revnak reng-i hüsnündür
Gül-istân-ı hayâlim nev-bahârım varsa sendendir
Felekden zerre mikdâr olmadım devrinde rencide
Ger ey mihr-i münevver âh u zârım varsa sendendir

Senin pervâne-i hicrânınım sen şem'-i vuslatsın
Beher şeb hâhiş-i bûs ü kinârım varsa sendendir
Şehîd-i aşkın oldum lâle-zâr-ı dağdır sinem
Çerâğ-ı türbetim şem'-i mezarım varsa sendendir

Gören ser-geştelikde gird-bâd-ı dest zanneyler
Fenâ-ender-fenayim her ne varım varsa sendendir
Niçin âvâre kıldın gevher-i galtanın olmuşken
Gönül âyînesinde bir gubârım varsa sendendir

Şafak-tâb eyledin peymânemi hûn-âb ile sâkî
Sabâh-ı sohbet-i meyde humarım varsa sendendir
Sanadır ilticası Gaalib'in yâ Hazret-i Monlâ
Başımda bir külâh-ı iftiharım varsa sendendir

Özlü Sözleri

Efendimsin cihanda itibarım varsa sendendir.
Miyan-ı aşıkanda iştiharım varsa sendendir.
(Sen benim Efendimsin, benim bu cihanda itibarım varsa sendendir. Aşıklar arasında bir şöhretim varsa yine sendendir.)

Benim feyz-i hayâtım hâsılı rûh-ı revânımsın.
Eğer sermâye-i ömrümde kârım varsa sendendir.
(Benim hayatımın bereketi, akıp giden ruhumu ortaya çıkaran sensin. Eğer ömrümde bir kazancım varsa senin sayendedir.)

Ne kadar bilmese de halk hüner-mendi tanır.
(Ne kadar bilmese de halk hüner sahibini tanır.)
Vakt-ı şâdî de gelir mevsim-i mihnet de geçer.
(Dert mevsimi geçer, neşe vakti de gelir.)
Su uyur düşman uyur haste-i hicrân uyumaz.
(Su uyur, düşman uyur, ayrılık hastası uyumaz.)

Hayret-dih-i cân o çeşm-i şehbâz
Âhû-yi füsûn kebûter-i nâz.
(Cana hayret veren o şahbaz göz, o büyü ceylanı, naz güvercini.)
Bilmem ne füsûndu ol fesâne
Dûzah haberin getirdi câne.
(Bilmem o efsane ne büyü idi, cana cehennem haberini getirdi.)
Korkutmağa düşme bî-mahaldir
Vuslat dediğim benim eceldir.
(Korkutmaya çalışma, yersizdir. Benim vuslat dediğim eceldir.)
Cân oldu piyâle-nûş-ı hasret
Çeşm oldu güher-fürûş-ı hasret.
(Can hasret kadehini içer oldu, göz ayrılık cevherlerini (gözyaşlarını) satar oldu.)
Zannetme ki şöyle böyle bir söz
Gel sen dahi söyle böyle bir söz.
(Şöyle-böyle bir söz zannetme. Söyleyebiliyorsan gel sen de böyle bir söz söyle.)
Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen.
(Kendine iyi bak; çünkü âlemin özüsün sen. Varlıkların gözbebeği olan insanoğlusun sen.)
Fârığ olmam eylesen yüzbin cefâ sevdim seni
Böyle yazmış alnıma kilk-î kazâ sevdim seni
Ben bu sözden dönmezem devreyledikçe nüh felek
Şâhid olsun aşkıma arz u semâ sevdim seni.
(Yüzbin cefâ etsen vazgeçmem, bir kere sevdim seni. Kazâ ve kader kalemi alnıma böyle yazmış; seni sevdim bir kere. Dokuz gök döndükçe bu sözden dönmem: Sevdim seni; yer ve gök aşkıma şâhid olsun.)
Şiir mumdan kayıklarla alev denizini geçmeye benzer.

EDEBİ YÖNÜ

Şeyh Galip, **Nedim**'den sonra gelen klasik Türk şairlerinin en büyüğü, Türk şiirinin de en büyük birkaç şairinden biri sayılır.

Gençliğinde **Nabi**'yi, **Nedim**'i, **Mevlana**'yı, Buharalı Şevket, Tebrizli Sâib gibi Farsça söyleyen Türk şairlerini taklitle şiire başladı. Bir ara **Ali Şir Nevai**'yi benimsedi, Çağatay Türkçesi ile şiirler söyledi. Eski bir Divan şiiri geleneğini diriltmek isteyerek terkipsiz ve öz Türkçe ile gazeller de söylemiştir.

Nedîm ile lirizmde, Nâbî ile hikemî tarzda en güzel örneklerini veren klasik şiirin artık tekrara ve taklide düştüğü bir dönemde yetişen Şeyh Galib'in divan şiirinin son büyük şairi olduğunda hemen bütün tenkitçiler birleşir. Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre *Hüsn ü Aşk*'ın baş tarafındaki Nâbî eleştirisiyle gerçekte şair değil ilk defa şiir geleneği hedef alınmıştır. Hayâlî Bey, Nef'î, Fehîm-i Kadîm, Neşâtî ve Fasîh Ahmed Dede'den etkilenen Şeyh Galip'in klasik mazmunları kullanmakla beraber şiirde bilinçli şekilde yeniliği aradığı kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Çoğu alışılmış tarzı devam ettiren gazel ve kasidelerinin dışında özellikle terciibend, terkibibend, müseddes ve tardiyyelerindeki hayaller, soyut ve somut kavramları birbirine yaklaştıran terkipler kendisinden bir asır sonra bunları deneyecek olan Edebiyât-ı Cedîde şairlerini müjdeler.

Şeyh Galip gelenekten intikal eden, alışkanlıkların yönettiği bir şiir mekanizması yerine çok defa tesadüfî olmayarak seçtiği vezinleri, kafiyeleri, iç sesleri (aliterasyon ve asonans), girift mazmunları ve itinalı diliyle divan şiirinde son büyük hamleyi yapmıştır. Bu hamlede sebk-i Hindî akımına mensup şairlerin etkisi önemlidir. Başta Şevket-i Buhârî olmak üzere Hint, Afgan ve Türk edebiyatlarında güçlü taraftarları bulunan sebk-i Hindî mektebine bağlı şairlerin en önemli özellikleri anlamın bilmeceye dönüşecek kadar derin, girift, zarif ve ince olmasına özen göstermeleri, hayal güçlerini son sınırına kadar kullanarak anlamı şaşırtıcı güzellikte imajlarla ve duyulmadık mazmunlarla zenginleştirmeleridir.

Galib bir rubâîsinde mazmunlarını anlamayanları ayıplamayacağını, çünkü bunların her birinin "güher-i gayb-ı hüviyyet" olduğunu ve akıl dalgıcının bu incileri bulup çıkaramayacağını söylerken aslında sebk-i Hindî'yi tarif etmektedir. Şeyh Galip'in divanındaki şiirlerin tamamı değilse

bile büyük bir kısmı bu tarife uyar. Onun sebk-i Hindî anlayışına uygun biçimde yazdığı, "hâyîde edâ"dan (eskiden beri söylenen, çok duyulmuş bayağı söz) uzak, girift bir anlam örgüsüne sahip, zarif, fakat zaman zaman yadırganacak derecede hayallerle ve ince bir lirizmle bezenmiş şiirler gerçek Galip'i ortaya koyar.

Şeyh Galip çağdaşlarına meydan okurken şiire Şevket-i Buhârî'nin penceresinden bakmaktadır ve Nâbî'nin *Hayrâbâd*'ının etkisini ortadan kaldırmak amacıyla yazdığı *Hüsn ü Aşk*'taki bütün hayaller "hayâl-i Şevket" gibi ince şekilde işlenmiştir. Daha sonra III. Selim'i övmek için yazdığı kısa bir mesnevide yaklaşık aynı kelimeleri kullanıp Şevket adını bir bakıma ince hayallerin sembolü olarak zikreden Galip bu İranlı şaire ömrünün sonuna kadar mânevî bir bağlılık duymuştur.

Şeyh Galip, altı ay gibi kısa bir sürede yazdığı *Hüsn ü Aşk*'ın sonundaki "Fahriyye-i Şâirâne"de poetikasının temel ilkelerini anlatmıştır. Yaşadığı devirde ciddiye alınacak tek şair bile bulunmadığını, kendi bulduğu hazineyi yine kendisinin tükettiğini söyleyerek sözde sultanlığını ilân eden Galib yepyeni bir şiir anlayışı getirmekle kalmamış, geniş ilhamı ve engin hayal gücü sayesinde çok özel bir şiir iklimi kurmuştu ve daha ilk mısralarından itibaren okuyucuyu bir ışıklar ve renkler dünyasına götürüyordu.

Tanpınar bu sebeple onun şiirini "avize gibi renk ve ışık dolu" şeklinde tarif etmiştir. *Hüsn ü Aşk*'ın bir başka bölümünde sözü yaşadığı dönemin şiir ortamına getiren Galip, bu ortama hâkim olduklarını düşündüğü "müteşair"leri (şairlik taslayanlar) birkaç gruba ayırarak alaylı bir dille eleştirir.

Birinci gruptakiler eski neslin şiiri de beraberinde götürdüğünü, kendilerinin onlardan geriye kalmış birkaç şair olduklarını, bunun için değerlerinin bilinmesi gerektiğini söyleyerek birbirlerine dalkavukluk ederler. Bunlar, inşâ gücünden mahrum olduklarını gizlemek için öteden beri dünyada söylenmedik söz kalmadığını ileri sürmekte, bikr-i mazmûnu inkâr etmektedir.

Şairlik iddiasındaki ikinci grup kâtip sınıfındandır. *Münşeât-ı Râgıb*'ı ezbere bilen ve sözlerini ıstılahlara boğarak konuşan bu şairler gerçek şiire güçleri yetmediğinden mey, mahbub, şarap vb. şeylerle dolu tatsız manzumeler üretirler.

Üçüncü grup medreselilerdir. Onlardan hiç şair çıkmayacağını düşünen Galip yazdıklarından söz etmeyi bile gereksiz görür. *Telhis*'teki belâgat kaidelerini bu kaideleri açıklamak için verilen örneklerle birlikte ezberlemeyi şairlik iddiasına kalkışmak için yeterli sayan bu takımın saf şiiri küçümsediğinden söz ederken "şehd-i nazm" (şiir balı, halis şiir) tabirini kullanan Galip sembolistlerin anladığı mânada saf şiiri onlardan çok önce fark etmiş görünmektedir.

Hüsn ü Aşk'ta çağdaşlarını eleştirirken, "Şiir ne değildir?" sorusunun cevabını arayan ve poetikasını bu eleştiriler üzerine kuran Şeyh Galib'e göre yeni söz söyleme imkânı kalmadığı iddiası doğru değildir. Varlıkta değişme ve yenilenme varsa sözde de olmalıdır. Zira kullarına söz feyzini ihsan eden Allah feyyâz-ı sühandır ve feyz-i sühan sonsuzdur; sözlerin önceden gelenler tarafından tüketilmiş olması ve kendilerine söz feyzi ihsan edilmiş şairlerin söylenmişi tekrar söylemeleri düşünülemez. Şeyh Galib bu fikrini açıklarken "bikr-i mazmûn, mazmûn-ı nev" gibi tabirler kullanır. Ona göre halis şiir bir çeşit vahiydir ve elbette bu cevher taze edâ gerektirir. Gerçek şairin hayal şahini en çapraşık yollarda bile yönünü kaybetmez, dedikodu devine çarpılmadan şiir ceylanını avlayıverir. Şiirde yeni bir yol açmaya çalışan Galip'in kendisinden öncekilerle hesaplaşma ihtiyacını duyması tabiidir. Bu yönüyle eski şiire en güçlü eleştirinin Nâmık Kemal ve Ziyâ Paşa'dan çok önce Galip'ten geldiği söylenebilir. Bu eleştiri gücü sayesinde, eski şiirin zaman zaman güçlü şairleri bile "hâyîde edâ"ya mahkûm eden zincirlerinden kurtularak gerçekten "nev" sıfatını taşıyan bir yol açmıştır. Şeyh Galip şiirinin yeniliği, farklılığı ve bünyesinde taşıdığı özellikler sebebiyle gündemden hiç düşmemiş, çağdaşlarından başlayarak günümüze kadar çok

sayıda şairi derinden etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Şeyh Galib Dîvânı (haz. M. Muhsin Kalkışım), Ankara 1994.Sâkıb Dede, Sefîne, II, 30-32, 149.Esrâr Dede, Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye (haz. İlhan Genç), Ankara 2000, s. 372-400.Halil Nûri, Târih, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 239, vr. 471[b]-473[b].Ali Nutkî Dede – Abdülbâki Nâsır Dede, Defter-i Dervîşân, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1194.Ali Enver, Semâhâne-i Edeb, İstanbul 1309, s. 169-179.Gibb, HOP, IV, 175-206.Osmanlı Müellifleri, III, 351-352.İhtifalci Mehmed Ziyâ, Yeni Kapı Mevlevîhânesi (haz. Murat A. Karavelioğlu), İstanbul 2005, tür.yer.Ali Nihad Tarlan, Şeyh Galib, Hayatı ve Şiirleri, Ankara 1939.a.mlf., Edebiyat Meseleleri, İstanbul 1981, s. 86-89, 94-117.Naci Sami Okçu, Şeyh Galib: Divanı ile Hüsn ü Aşk'ında Dinî ve Tasavvufî Unsurlar (doktora tezi, 1977), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.a.mlf., Şeyh Gâlib, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Divan'ının Tenkidli Metni, Ankara 1993.a.mlf., "Hüsn ü Aşk", DİA, XIX, 29-31.W. Kirmani, "Tradition and Rationalism in Ghalib", The Rose and Rock: Mystical and Rational Elements in the Intellectual History of South Asian Islam (ed. B. B. Lawrence), Durham 1979, s. 32-60.V. R. Holbrook, Galib's Beauty and Love: The Ultimate Romance (doktora tezi, 1985), Princeton University.a.mlf., Aşkın Okunmaz Kıyıları (trc. Erol Köroğlu – Engin Kılıç), İstanbul 1998.a.mlf., "Originalty and Ottoman Poetics: In the Wilderness of the New", JAOS, CXII/3 (1992), s. 440-454.Halûk İpekten, Şeyh Galib, Hayatı, Eserleri, Sanatı ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Erzurum 1991.Cemâl Kurnaz, Divan Edebiyatı Yazıları, Ankara 1997, s. 421-427.İnci Enginün, "Şeyh Galib'in Bugüne Etkisi", Prof. Dr. Nihad M. Çetin'e Armağan, İstanbul 1999, s. 117-144.İskender Pala, Şeyh Galib: Biyografik İnceleme, İstanbul 2001.Ahmet Arı, Galib Dede'nin Aşk Ateşi: Şeyh Gâlib Divanı'nda Aşk, Isparta 2003.Hanife Koncu, "Şeyh Galib Dîvânı'nda 'Aşk, Âşık, Ma'şûk' Etrafında Oluşan Bazı Anlam İlgileri", Sanat ve İnanç (haz. Banu Mahir – Hâlenur Kâtipoğlu), İstanbul 2004, I, 213-222.Şeyh Galib Kitabı (haz. Beşir Ayvazoğlu), İstanbul 1995.M. Fuad Köprülü, "Tetebbuât-ı Edebiyye: Şeyh Galib", SF, XLIII/1110-1118 (1328).a.mlf., "Şeyh Galib'e Dâir", YM, III/59 (1918), s. 123-124.G. W. Gawrych, "Şeyh Galib and Selim III: Mevlevism and the Nizam-i Cedid", IJTS, IV/1 (1987), s. 91-114.Cem Dilçin, "Şeyh Galib'in Şiirlerinde III. Selim ve Nizam-ı Cedit", TDe., XI/1 (1993), s. 209-219.a.mlf., "Şeyh Galib'in Mevlevî-hanelerin Tamirine İlişkin Şiirleri", Osm.Ar., sy. 14 (1994), s. 29-76.M. Muhsin Kalkışım, "Şeyh Galib, Mevlevîlik ve Şia", Akademik Yorum, sy. 4, Trabzon 1993, s. 53-55.a.mlf., "Şeyh Galib'in Şiir ve Sanat Anlayışı", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bülteni, sy. 2, Kahramanmaraş 1994, s. 6-9.a.mlf., "Şeyh Galib'in Bir Terci-bendini

Şerh Denemesi", Akademik Bakış, sy. 2 (1997), s. 56-61.Beşir Ayvazoğlu, Kuğunun Son Şarkısı, İstanbul 2006, s. 18-27.a.mlf., "Sütlüce'deki Ev", Türk Edebiyatı, sy. 424 (2009), s. 4-9.Halil Çelik, "Tenkitli Metin Yöntemi Açısından Üç Şeyh Galip Divanı", Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 2, Ankara 1996, s. 284-289.İlhan Genç, "Şeyh Galib'in Hayatına Dair Bazı Tespitler", Harman, sy. 46 (1996), s. 12-15.Günay Kut, "Şeyh Galib ve Ötekiler", Ludingirra, sy. 10-11, İstanbul 1999, s. 132-140.Abdülkadir Gürer, "Şeyh Galib'in Şiirlerinde Bir Anlatım Özelliği", TDe., XIII/1 (2000), s. 99-108.a.mlf., "Şeyh Galib Hakkında Yeni Bilgiler", a.e., XIII/1 (2000), s. 203-226.Betül Sinan, "Necati Bey ve Şeyh Galip Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, V/10, İstanbul 2007, s. 565-586.Talip Mert, "Fakirhane-i Galib Dede", Türk Edebiyatı, sy. 424 (2009), s. 10-14.Abdülbâki Gölpınarlı, "Şeyh Galib", İA, XI, 462-467.Fahir İz, "Ġẖālib Dede", EI² (İng.), II, 999-1000.

HAFIZ OSMAN (Rahmetullâhi Aleyh)
(D.H. 1052M. 1642- İstanbul-V.H. 1110-M.1698-İstanbul)

Osmanlı Devleti'nde yetişen âlim, velî Aklâm-ı sittede devir açan Türk hattatı "Şeyh-i sânî".

DOĞDUĞU YER AİLESİ VE KÜNYESİ

Osmanlı Devleti'nde yetişen âlim, velî ve büyük hattatlardan Hâfız Osman; Hicri 1052,Miladi 1642 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Haseki Sultan Camii müezzini Ali Efendi'dir. Küçük yaşta hâfız oldu. Bu unvan âdeta onun ilk ismi gibi kabul edildi ve Hâfız Osman adıyla tanındı. Hafız Osman Efendi hakkında ilk hatta son derli toplu bilgiler Müstakim-zade Süleyman Sadeddin Efendi'nin Tuhfe-i Hattatin adlı eserinde yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin en meşhûr hattâdı Şeyh Hamdullah Efendi'den yüz sene sonra gelip, onun gibi yeni bir çığır açtığı için; ***"Şeyh-i sânî" (ikinci şeyh)*** nâmıyla anıldı.

EĞİTİMİ VE HOCALARI

Çocuk yaşta iken Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın himayesine girerek fevkalade bir eğitim aldı. Hat sanatına ilgi duydu. İlk hocası Derviş (Büyük) Ali'nin, yaşlılığından dolayı kendisiyle gerektiği gibi meşgul olamayınca, onu yetiştirdiği hattatların en seçkini sayılan Suyolcuzâde Mustafa Eyyûbî'ye göndermeye râzı olduğu rivayet edilir. Karlı bir kış günü Haseki'den Eyüp semtine

kadar yalın ayak yürüyerek derse gidişi, Suyolcuzâde'nin kendisine duyduğu sevgi ve takdiri daha da arttırdı. H. 1070/M. 1659 yılında, henüz On sekiz yaşında iken icâzet aldı.

Bundan sonraki hayatını tamamen yazıya hasreden Hafız Osman, kısa zamanda yazıda kudret kazanmakla beraber, Nefeszade Seyyid İsmail Efendi'den Şeyh tarzı aklam-ı sitteyi yeni baştan meşketmeye başladı. Bu arada Şeyh Hamdullah'ın eserlerini tedkîk ediyor, üslûbunun inceliklerini kavramaya çalışıyordu. Nihayet Şeyh Hamdullah'ı taklîden yazdığı Kur'an-ı Kerim ile rüşdünü ispat ederek, "*fenâ fi'ş-şeyh*"(*Şeyh gibi olmak*) seviyesine erişti.

Hâfız Osman 1083'te (1672) Mısır'a, 1087'de (1677) hac için Hicaz'a, birçok defa da Edirne ve Bursa'ya gitti. İstanbul dışında yazdığı yazılara imza atarken bulunduğu yeri mutlaka belirtmesi gittiği yerlerin tesbitini kolaylaştırmaktadır. 1106'da (1695) Sultan II. Mustafa'ya hüsn-i hat muallimi tayin edildi ve kendisine Filibe (veya Diyarbekir) mansıbı, daha sonra da arpalığı verildi. Şehzadeliği sırasında III. Ahmed'e de hat hocalığı yaptı. Yazmak istediği ibareyi önce Hâfız Osman'a yazdırıp sonra buna bakarak benzetmeye çalışan III. Mustafa, kendisine meşk hazırlarken hocasının yanına oturup mürekkep hokkasını elinde tutarak "hünkârî tâzim"de bulunurdu. Dervişmeşrep bir şahsiyet olan Hâfız Osman'ın, "Artık bir Hâfız Osman Efendi yetişmez" diyerek kendisine hayranlığını belirten sultana, ***"Efendimiz gibi hocasına hokka tutan padişahlar geldikçe daha çok Hâfız Osman'lar yetişir hünkârım"*** cevabını vermişti.

Hafız Osman ve hocalarıyla Şeyh Hamdullah'a varan, daha sonra da Hoca Rasim'e uzanan hattat silsilesi şu şiirde çok güzel bir biçimde ifade edilmiştir:

Şeyh Hamdullah ve Şükrullah dâmad-ı güzin
Sâlisi oğlu Mehmed [ve] Üsküdari'dir Hasan.
Erzurumi Halid oldu hâmisi ehl-i hattın
Sâdisi Derviş Ali, sâbi'i Suyolcu-yu pâk fen.
Hafız Osman'ın seman işrab eder hem rütbesin
Seyyid Abdullah İmam-ı zümre-i hatt-ı hasen.
Hoca Rasim zülcenaheyn idi kim ceffe'l-kalem
Şeş kalemde vâhid-i ke-elfin idi kâmil beden.
Böyledir bu silsile kim on aded tekmil eder
Cümlenin şâd ede ervahın kerim-i zü'l- minen.

TASAVVUFLA İLGİSİ

Bu arada Sümbüli Târikatı meşâyihinden Seyyid Alâ'eddin Efendi'ye intisap ve tekmil-i süluk etmiş şeyhinden aldığı ilim ve feyzle, kalbini tasfiye ve nefsini tezkiye eden Hâfız Osman Efendi, ilim ve ibadette züht ve takvâda çok ilerlemişti. Hâl ve hareketlerini, ahlâk ve tabiatını Allah'u Teâlâ'nın emrine, Resûl-i ekremin (aleyhisselâm) sünnet-i şerîfine uydurmakta büyük mesafeler kat etmişti. Her hafta Cam'a günleri Sümbül Efendi dergâhına gider, dervişlere zikr esnasında nezâret eder, onlara yol gösterirdi. Zikr esnasında kendisinden geçer, koynuna koyduğu varaklar hâlindeki yazılar, ortalığa yayılırdı. Üzerinde fevkalâde güzellikte yazılar bulunan bu varaklar, orada bulunanlar tarafından toplanır, daha sonra Hâfız Osman'ın müsaadesiyle arzu edenlere dağıtılırdı, ihtiyacı olan dervişler, kendisine verilen varakı satarak ihtiyacını görür, ihtiyacı olmayan da teberrüken o varakı saklar, evinin en güzel köşesine asardı. ***..(Müstakimzâde, s. 302)***

Hâfız Osman Efendi, gayet mütevazı ve cömert idi. Allah'u Teâlâ'nın bir kulunu memnun etmekten bir Müslümanın işini görüp, duasını almaktan çok hoşlanırdı. Meşk (Hat) dersi almak için gelen hevesli ve istidatlı olan herkesle ilgilenirdi. Pazar ve Çarşamba günleri umumi ders yapardı. Bir gününü zenginlere, bir gününü de fakirlere ayırmıştı. Cam'a günleri Sümbül Efendi dergâhına giderken evinden erken vakitte çıkar, yolu üstünde, elindeki yazısını tashih ettirmek için bekleyen talebelerle tek tek ilgilenirdi. Bekleyeni gördüğünde hemen atından iner, yol üstündeki bir taşa oturur, gerekli düzeltmeyi yapardı. Talebelerinin özürlerini kabul eder, onları sıkıntıya sokmazdı Bir gün talebelerinden biri peşi sıra geldi. Ta'kib edildiğini anlayan Hâfız Osman Efendi, dönüp ona ne arzu ettiğini sordu, O da, rahatsızlığı sebebiyle birkaç gündür dersine gelemediğini, meşkini tashih ettirmek için de fırsat bulamadığını söyledi. Osman Efendi, talebenin özrünü kabul edip, hemen atından indi. Yol üstünde bir taşa oturup, gerekli tashihi yaparak talebenin gönlünü ve hayır duasını aldı.

Hâfız Osman Efendi'nin bu hâlleri padişah hocası olduktan sonra da değişmedi. Aynı tevazu ve aynı alçakgönüllülüğü devam etti. Eline geçen malı Allah yolunda, fakir fukaraya harceder, kendisi eski hâlinde devam ederdi.

Hâfız Osman Efendi, vakitlerini bir an boş geçirmez, ya ilim öğrenmekle, ya ibâdet etmekle, ya ilim öğretmekle veya hat dersleri vermekle geçirirdi. Elinin alışkanlığının bozulmaması için hergün mutlaka yazardı. Hacca giderken de her konaklayışta yazı yazmış, el alışkanlığının bozulmamasına çok dikkat etmişti.

HAT SANATINDAKİ YERİ

Hâfız Osman II. Ahmet, II. Mustafa ve III. Ahmet sultanlara hocalık yaptı. Osmanlı'da gün geçtikçe hüsn-i hat tekâmül etmiş ve her yeni yüzyıl bir kısım yeni dehâlarla müzeyyen ve mükemmel bir seviye göstermiştir. Neticede **ma'kılî, kûfî, sülüs, nesih, muhakkak, reyhânî, tevkî, dîvânî, celî divânî, rık'a** ve **ta'lîk** gibi muhtelif ve zengin bir tablo arz etmiştir

17. yüzyılda bu zengin zeminin nimetleriyle yetişen **Hattat Hâfız Osman**, aklâm-ı sittede âdeta yeni bir devir açmıştır.

Pek küçük yaşlarda hâfız olan Osman, tahsil yıllarında Kur'an-ı Kerîm'e karşı müstesna hürmet ve bağlılığı neticesinde hüsn-i hat meşkine başladı. Karlı kış günlerinde bile Haseki'den Eyüp Sultan semtine yürüyerek derse gittiği, bir defasında pabucu parçalandığından yalınayak olduğu hâlde dersinden geri kalmadığı rivayet edilir.

Böylesine samimî ve azimli gayretlerinden sonra icâzet alan Hâfız Osman, Şeyh Hamdullah hattına yeni bir güzellik, ayrı bir letafet ve çeşni katarak hususiyle sülüs ve nesih hattında yeni bir mektep kurdu. İsmail Efendi gibi bir kısım büyük hat üstatları:**"Hüsn-i hattı biz bildik; ancak Hâfız Osman yazdı!"** demişlerdir.

Sanatının kemale erdiği devrede bile Şeyh Hamdullah'ı taklit ettiği yazılarının altına kendi imzasını koyarak ona verdiği kıymeti gösteren Hâfız Osman, aklâm-ı sittede en güzeli aramakla geçen yıllardan sonra kendi üslûbunu 1090'dan (1679) itibaren bulmuştur. Şeyh Hamdullah'ın, Yâkūt el-Müsta'sımî'nin eserlerinde gördüğü güzellikleri yorumlayıp şahsî üslûbunu elde etmesi gibi Hâfız Osman da aynı yorumu Şeyh Hamdullah'ın yazılarında yapmış ve Osmanlı hat sanatı böylece süzülüp arınmaya doğru gitmiştir. Hâfız Osman'ın üslûbu önceleri tenkide uğrayıp bazan da kıskanılmakla beraber kısa zamanda kendini kabul ettirerek Şeyh Hamdullah'ın üslûbunu unutturmuştur. 1100'den (1689) itibaren nesih hattında harfleri daha da küçülten Hâfız Osman'ın en beğenilen dönemi 1679-1689 arasındaki on yıldır.

Kırk yıl süren sanat hayatında devamlı olarak eser veren Hâfız Osman'ın, melekesini kaybetmemek için aylarca süren hac yolculuğunda bile kalemi elinden bırakmamış bu seyahati esnasında muhtelif menzillerde yazdığı günümüze ulaşan karalama veya cüz örnekleri mevcuttur. O, durup dinlenmeden çalışmış, bu yolda **"Hâfız Osman Hattı"** diye klişeleşen bir ekol hâline gelmiştir. ***(meselâ bk. TSMK, Hazine, nr. 2288; Emanet Hazinesi, nr. 331)***

1676 yılında da Hac farîzasını ifâ etmek üzere Hicâz'a yapmış olduğu seyahât ise sanatı açısından dönüm noktası oldu.

Buradaki intibalarıyla aklâm-ı sittede yeni bir yol ortaya çıkaran Hâfız Osman, son derece hürmet ettiği hocası Nefeszâde Seyyid İsmâil Efendi'nin 1679 yılındaki vefâtına kadar bekledi. Ancak bundan sonra, Şeyh Hamdullah'ın yazısındaki Yâkut tesirini nisbeten ortadan kaldıran, harflerin gövde ve duruşlarını son derece sade bir hale getiren yeni tarzı ile yazı yazmaya başladı.

Başlarda tenkit edilmekle beraber kısa zamanda benimsenen, günümüzde de hat sanatında takib edilen yeni üslûbu ile şöhret kazanan Hâfız Osman, 1694 yılının sonlarında Sultan 2. Mustafa'nın hüsn-i hat muallimliğine tayin edilir. Sohbetlerine ihrâm tarzı bir esvâb ile iştirâk eden hocasına, yazı yazarken hokkasını tutacak kadar saygı gösteren Sultan Mustafa, bu vazifesi karşılığında kendisine mükâfat olarak Filibe Kadılığı'nı da – *bir rivâyete göre Diyarbakır* – ihsân buyurur.

Şeyh Hamdullah gibi, pâdişahlara da hüsn-i hat dersi veren Hâfız Osman, gâyet mütevâzı idi. Saraya derse giderken bile sâde giyinir, kendisini kibir ve gurura sevk edecek her şeyden ictinâb ederdi.

Bir gün Sultan 2. Mustafa, Hâfız Osman'ın hokkasını tutarak kendisine iltifat ve alâka gösterdi. Sonra yazdığı hârikulâde yazılara hayran hayran bakarak***:"Üstad! Böyle bir Hâfız Osman bir daha zor yetişir! Belki de hiç yetişmez!" dedi.***

Bu iltifat üzerine Hâfız Osman, âdeta küçük bir çocuk gibi mahcûb oldu ve şu mânidar cümleleri söyledi***:"Sultânım! Sizin gibi hocasına hokka tutan pâdişahlar geldikçe, daha çok Hâfız Osmanlar yetişir!"***

Sultanların bile böyle alâkalarına rağmen Hâfız Osman, Hak dostlarının mânevi terbiyesinde de kemâle erdiğinden, hiçbir zaman

şımarmamış ve parlak mevkîlerin muhterisi olmamıştır. Bununla beraber Şeyh Hamdullah'tan sonra "İkinci Şeyh" ünvânını alacak kadar mümtaz bir zirveye yükselen bir dehâ olmuştur. Ustalığı iyice arttığı dönemlerde ise âdeta Şeyh Hamdullâh'ın yazısını da unutturmuştur. Hüsn-i hatta o devre kadar kimsenin erişemediği bir zirveye ulaşmıştır.

Hâfız Osman, 1069'dan (1659) ömrünün sonuna kadar yirmi beş mushaf yazmıştır. Bunlardan 1094 (1683) ***(İÜ Ktp., AY, nr. 6549) ve 1097 (1686) (TİEM, nr. 405)*** tarihli olanları ilk akla gelenlerdir.

Fâzıl Ahmed Paşa için 1086 (1675) yılında yazdığı, bugün nerede olduğu bilinmeyen onuncu Mushaf'ının karşılığında kendisine 350 kuruş gibi o zamana göre büyük bir meblağ hediye edilmiştir. 1097 tarihli Mushaf 1298'de (1881) Sultan II. Abdülhamid'in emriyle matbaacı Osman Bey tarafından bastırılarak bütün İslâm âlemine dağıtılmış, ayrıca birkaç Mushaf'ı daha basılmıştır. Aklâm-ı sitte ile kaleme aldığı birçok en'âm, cüz, kıta ve murakkaı bulunmaktadır.

Bazı kıtalarında ve bilinen iki kitâbesindeki celî sülüs hattı (Üsküdar Doğancılar'daki Şehid Süleyman Paşa Camii Çeşmesi ve Karacaahmet Tunusbağı Kabristanı'nda Siyavuş Paşa'nın mezarı) diğer yazılarıyla karşılaştırılacak seviyede değildir.

Ancak celî sülüste inkılâp yapan Mustafa Râkım bu başarıyı Hâfız Osman'ın sülüs hattından aldığı ilhamla gerçekleştirmiştir. Bugünkü bilgilere göre hilye-i saâdeti geliştirerek levha halinde yazan, Türkçe meâlli ilk hilyeyi tertipleyen, Delâʾilü'l-ẖayrât metnini hüsn-i hattıyla sanat eseri haline dönüştürüp kitaplaştıran da Hâfız Osman'dır.

Pazar günleri yoksul çocuklara, çarşamba günleri de varlıklı aile çocuklarına maddî karşılık beklemeksizin evinde hüsn-i hat öğreten Hâfız Osman bu hususdaki titizliğiyle de tanınır. Ders bittikten sonra Cerrahpaşa Hamamı yakınında karşılaştığı bir talebesi gecikme sebebini kendisine anlatınca yol kenarında oturup dersi tekrarladığı rivayet edilir.

Hâfız Osman'ın güreş seyrinden de çok zevk aldığı bilinmektedir. ***(Müstakimzâde, s. 172-173).***

ÖĞRENCİLERİ

Birçok talebe yetiştiren Hâfız Osman Efendi, hiçbir talebesinden ücret almaz, bilakis talebesinin kâğıt ve kalem ihtiyâcını

da kendisi tedârik yoluna giderdi. Kendisinden icâzet alan talebe, tam bir ahlâk ve edeb numûnesi olarak me'zûn olurdu.

Yetiştirdiği hattatlardan elli kadarının adı tespit edilmiştir. Rodosîzâde Abdullah, Yûsuf Rûmî, İmam Derviş Ali, Derviş Mehmet Kevkeb, Seyyid Abdurrahman, Giridî Mehmed Efendi, Himmetzâde Şeyh Abdullah Efendi, İbrahim Kemâlî Efendi, Mustafa Mostarî, Yusuf Mecdî, Sultan Ahmed, Ramazânzâde Abdülkadir Efendi, Sultân Mustafâ Hân-ı Sânî, Muhammed Seyfullah Feyzi, Yedikuleli Seyyid Abdullah, Hasan Üsküdârî, Kürtzâde Bursalı İbrahim ve Bursalı Mehmet efendiler bunların en başta gelenleridir. Hat silsilesi bu öğrencileri yoluyla iki ayrı koldan zamanımıza kadar intikal etmiştir ki hat sanatında bu mazhariyete ermiş başka bir isim gösterilemez.

Hafız Osman Efendi, Osmanlı devri hat sanatının efsane isimlerinden biri belki de birincisidir. Osmanlı hat mektebinin kurucusu kabul edilen Şeyh Hamdullah'tan (1429- 1520) sonra akla gelen ilk kişi Hattat Hafız Osman'dır. Şeyh Hamdullah'tan 150 sene sonra bu alanda büyük eserlere imza atmaya başlayan üstad ister istemez Şeyh Hamdullah'ı geçmiş ve hakkıyla Şeyh-i sani olmuştur. Bu dirayet ve kudrete sahip olduğunu muhteşem eserleriyle de ibraz etmiştir. Hafız Osman Efendi, yazdığı çok sayıda her türden yazıları, bilhassa Mushaf-ı şerifleri ve yetiştirdiği çok değerli ve çok sayıda çırakları sebebiyle hüsn-ü hat tarihinde büyük bir şöhrete sahiptir. Yetiştirdiği talebe sayısı göz önüne alınınca bilhassa bu yönüyle de Hz. Hafız gerçekten erişilmez bir rekorun sahibidir.

Efendi hazretleri bizim kültürümüzde "Babadan ileri evlattan geri" diye ifade edilen hikmetli sözün de tarihimizdeki en tipik örneklerindendir. Yalnız bir farkla ki, uzun zaman onun evlatları bu babalarını geçememiştir. Hat tarihini yapan çok bereketli eller yetişmiştir. Ama O'nun bilhassa sülüs nesihte açtığı çığıra, onu unutturacak yeni bir şey katamamıştır. Ondan daha güçlü bir kandil olamamış, o Şevki Efendi'ye kadar (1829- 1888) hat tarihimizin gerçek bir Süheyl-i enveri olma vasfını muhafaza etmiştir. Hafız Osman'ın sülüs-nesih ve rikā' nevilerinde açtığı, daha sonra gelen hattatların ekledikleri güzelliklerle gelişen çığır günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Bu sebeple eserleri gün geçtikçe kıymetlenmektedir. Kaynaklarda şiirle uğraştığına dair bir bilgi yoktur. Ancak yazılarının

sonuna koyduğu ferâğ kayıtlarının ekseriya secili oluşu dikkat çekicidir.

VEFATI

Hâfız Osman ölümünden üç dört yıl önce felç geçirmiş, Pâdişâh bizzat ilgilenip, kendi doktorlarını göndermiş,yapılan tedavi neticesi, Allah'u Teâlâ'nın izniyle kısmen şifaya kavuşup yazı yazmaya devam etmiş ise de artık kalem açamamıştır. Bu işi ise talebesinden Çinici-zade Abdurrahman Efendi deruhte etmiştir. Bu şekilde üç sene daha yaşamış, Vefat etmeden önce, en son dersini Yedikuleli Emîr Efendi'ye verdi. Emîr Efendi'nin İmâm-ı Zeynel'âbidîn hazretlerinin bir şiirinden ***"Ve eykâne ennehû yevm-el-firâk" (O, ayrılık gününde olduğunu kat'î olarak bildi)*** mısra'ı üzerindeki hat çalışmasını tashih edip, düzeltti, iki saat sonra vefat eyledi.

Hafız Osman Kocamustafapaşa Sancaktar mahallesindeki evinde Hicri;29 Cemâziyelevvel 1110 –Miladi,3 Aralık 1698, tarihinde 56 yaşında, Hakka yürümüş, Sünbül Efendi Dergâhı'nda kılınan cenaze namazını müteakip dergâhın hazîresine defnedilmiştir. Defnine müteâkib İmâm efendi telkin vermek için kalkınca, orada bulunan zamanın evliyâsından Sipâhi Mehmed Dede, hemen müdâhale edip; "Hacı Efendi, zahmet çekme! Merhumun işi çoktan tamam oldu. Rûhu illiyyîne yükseldi. Hak teâlâ şefaatini müyesser eyleye!" dedi.

Hafız Osman'ın irtihalinde devrin şairlerinden Nihadi şu mersiyeyi yazmıştır:

Hafız Osman Efendi ki kemâlatıyla
Hüsn-ü hattıyla bulup mertebe-i vâlayı.
Fenn-i hat içre olup mefhar-i hattatânın
Sürme-i çeşm-i sürür idi gubâr-ı pâyi.
Hizmet etmekle şeb-i ruz Kelâmullah'a
Hak nasib etmişti ona yed-i tûlâyı.
Sû-yi gaybından edip ircîî emrin isğa
Kıldı ziyb-âver, gûş-i emr-i cihan ârâyı.
Terk-i âlâyiş-i dünya edip ol merd-i Hüda
Mülk-ü bâkıye feda etti fena kâlayı.
Kendisi gitti veli bâkı kalıp âsarı
Ruhuna yaver ola mevhibe-i Mevla'yı.
Geldi bir hâtif onun fevtine dedi tarih

Adn-i bâkı ola Osman Efendi câyı. (29 Cemaziyelevvel. 1110.miladi ,03.12. 1698)

Şu beyit de yine onun vefatına bir başka tarihtir:

Mülk-ü bâkı özleyip Osman Efendi dedi Hû 1110.

Mezar taşını Ağakapılı İsmail Efendi yazmıştır.

Mezarının celî sülüs kitâbesini, "***Hüsn-i hattı biz bildik Osman Efendimiz yazdı"*** sözleriyle onun takdirkârı olan meslektaşı Ağa kapılı İsmail Efendi yazmıştır. Ömrü boyunca basit bir derviş gibi yaşayıp süs ve gösterişten uzak durmuş bir veli idi.Rabbim rahmetiyle muamele eylesin.Cennetteki derecesini Firdevs-i a'la eylesin.Amin.

ESERLERİ

Sanat yaşamı boyunca 25'ten fazla Kur'an-ı Kerîm, pek çok En'am-ı Şerif'i ve murakka'ı yazmış olan Hâfız Osman'ın Topkapı Sarayı, Ayasofya ve Nur-ı Osmaniye kütüphânelerinde de hurûfât meşkleri vardır. Bazı mushâfları, daha Osmanlı döneminde tıpkıbasım tekniği ile çoğaltılmış, dünyanın dört bir yanına dağılan bu mushaflar da, Hâfız Osman'ın üslubunun tüm dünya tarafından tanınmasına hizmet etmiştir. Kıt'a, murakka'… gibi diğer eserlerinin sayısını tespit ise mümkün değildir.

Tüm bunların yanında, Hazret-i Muhammed'in evsâfını nakleden Hilye-i Hâkanî metninin, hüsn-i hatta genelgeçer hâle gelmiş olan levha üzerine yazılı formunu da ilk defa Hâfız Osman'ın tasarladığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu yeni form ile hazırlamış olduğu ondan ziyâde hilye-i saadetin günümüze ulaşmış olması, bu formu severek uyguladığını göstermektedir.

Sülüs ve nesihteki kudretini, fazlaca meşgul olmadığı celî hattına yansıtamamış olan Hâfız Osman'ın, Tunusbağı'nda medfûn Siyavûş Paşa'nın, Eyüb Sultan Türbesi civârında medfûn Şehîd Alî Paşa'nın mezartaşı kitâbeleri ile günümüze intikal etmeyen Üsküdar'daki Şehîd Süleyman Paşa Çeşmesi'nin inşâ kitâbesinde kullandığı bu kalemi, nesihi irileştirerek uyguladığı görülür.

Hakkında söylenen bir-iki efsanevî olayda, Hafız Osman'a bu sahada hakiki bir harf-i a'zam makamı bahşetmiştir. Hat tarihlerinde adı geçen ve son 300 senelik bir dönemi kaplayan 40 kadar Osman isimli hattatların da tabii ki en büyüğüdür.

Hafız Osman Efendi, bugün bile hat dünyasında en çok yazılan ve çok da rağbet edilen Hilye-i şerif yazma an'anesininin de

gerçek kurucusudur. Onun Şeyh yolunda ama kendine has bir tavır ve şive ile yazdığı Mushaf-ı şerifler gerek kendi zamanında ve gerekse daha sonraki devirlerde çok fazlaca iltifata mazhar olmuşlardır. 1873'ten itibaren Kur'an-ı Kerimler matbaa yoluyla çoğaltılınca bu iltifat ve rağbet çok daha geniş sınırlara ulaştı. Biz de Mushafların basılma hikâyesi özü itibariyle şöyledir:

1846'dan itibaren İran'da basılıp kaçak olarak Osmanlı topraklarına sokulan Mushafların bazı hataları olduğu anlaşılınca onlara karşı şiddetli yasaklar kondu. Ama bu kaçakçılık bir türlü önlenemeyince de 1873'te İstanbul'da Mushaf basımı için ruhsat verildi. İlk olarak da Şeker-zade Mehmed Efendi ile Şeyh Hamdullah hattı Mushaflar basıldı. Bunları II. Abdülhamid devrinde önce Hafız Osman daha sonra diğerleri takip etti. Mushaf-ı şerifler basılınca ister-istemez hem sayısı hem de tesiri arttı. Her eve bir Mushaf girebilecek kadar da maddi değeri müsait hale geldi.

Hafız Osman'ın 20- 30 Haziran 1686 (evâil-i Şaban 1097)'da yazdığı Mushaf-ı şerif 1880'de Matbaacı Osman Bey'in gayretiyle çok sayıda bastırıldı. Bu Mushaf-ı şeriflerden bir kısmı da kolayca hatim yapılabilmesi maksadıyla 30 cüz halinde ciltlenmişti. Gerek bu Mushaflar ve gerekse cüzler padişah tarafından yerli- yabancı pek çok kişi ve kuruma hediye edildi. Bu cüzlerin boş sayfalarına hünkârın "Gazi Abdülhamid Han-ı sani hazretlerinin vakfıdır" ibareli bir de mührü basılmıştır. Bu olayla "Hattat Hafız Osman ismi ve Hafız Osman hattı Mushaf" yerli- yabancı her mü'minin kalbine ve gölüne nakşedildi. O kadar ki hâla baskıları devam eden matbu' Burdurlu Kayış-zade Hafız Osman (1835?- 11. 03. 1894) hattı Kur'an-ı kerimler bile asırlar boyu devam eden bu şöhreti sebebiyle büyük Hafız Osman'ın zannedilir ve ona mal edilir.

Hafız Osman'ın 1880'de basılan ve 11 satır olarak yazılmış bu ilk matbu' Kur'an-ı Kerim'i 1916'da tekrar basıldı. Bu Mushaf-ı şerif 1961'de bu sefer mealli olarak ve 3 cild halinde bir defa daha basılmıştır. Aynı eserin 2007'de mükemmel bir baskısı daha yapılmış bulunmaktadır. Ve hâlen piyasada çok sayıda mevcudu vardır. Bu Mushaflar Türk İslam Eserleri Müzesi'ndeki Mushaf- ı şerif'in kopyalarıdır.

Büyük Hafız Osman'ın her sayfası 11 satır olan bir başka Mushaf-ı şerif'i de 1967'de basıldı. Eserin müzehhibi Hasan b.

Mustafa'dır. Bu tezhib bu esere lâyık olmamakla beraber o devrin tezhibi ne yazık ki bu idi. Nitekim Hafız Osman ve seleflerinin eserleri tezhib yönünden daha da kötüye gitti. Özel bir koleksiyondan alınan bu Mushaf-ı şerif de diğerleri gibi berkenar [6] olmadığından ne Kayış-zade'nin ne de Hasan Rıza Efendi (1849- 1920)'nin Mushaf-ı şerifleri kadar rağbete mazhar olamadı. Bu rağbetsizliğin ikincisi sebebi ise az sayıda basılmış olması ve ayrıca fiyatının da yüksekliğidir. Daha mühim bir sebebi de bazı yazım hatalarının bulunmasıdır. Bu hatalı sayfalar fark edildiği zaman bizzat hattatlarca çıkartılır (muhrec sayfa) ve yeniden yazılan hatasız sayfa eklenerek ciltlenirdi. 20- 30 Eylül 1682 (evahır-ı Ramazan 1093)'de yazımı biten bu Kur'an-ı Kerim'deki hatalar muhtemelen ya fark edilmedi veya tashihe imkân olmadı. Dolayısıyla da bazı kelimeler yanlış olarak kaldı. O zaman basında bu sebeple de bir hayli gürültü kopmuştu. O yıllarda yayınlanan bir gazete bu Mushaf-ı şerif'teki hataları tespit ederek bir cetvel halinde neşretmişti. Ben bu gazeteyi kısa bir süre araştırdım ama bu nüshasını bulamadım.

Hafız Osman'ın Türkiye'de bunlardan başka bir Mushaf-ı Şerif'i basılmadı. Merhum Süheyl Ünver hocamızın nakline göre her sayfası 11 satır olarak yazılmış olan bir Mushaf-ı şerifi de vaktiyle Mısır'da basılmıştır. Buradaki satır sayısında bir hata yoksa bu Mushaf'ın da İstanbul nüshasının aynı olma ihtimali var. Çünkü şu anda Mısır'ın "Dâru'l-kütüb-ü Mısrıyye" adlı kütübhanesinde kayıtlı iki Hafız Osman hattı Mushaf bulunmaktadır. Bunlardan biri 1090 (1679) tarihli 382 varak, diğeri 1097 (1685) tarihli olup 421 varaktır. Bunların her ikisi de 13 satırdır. Bizzat gördüğüm birkaç sayfalık Mısır baskısı Kur'an-ı Kerim'in 13 satır olduğunu da ifade etmeliyim.

Mushaf-ı şerifi basılan bir başka Hafız Osman da Hafız Osman Nazifî'dir. Bu zatın yazmış olduğu Mushaf'ın ferağ kaydından 1277 (1861)'de yazıldığı anlaşılmaktadır. Yine bu kayda göre Nazifî Efendi Ömer Vehbi Efendi'nin talebesi imiş. Her ikisi hakkında da ne yazık ki en küçük bir kayda rastlamadım.

Takriben 100 sene Müslümanların Kelam-ı Kadim ihtiyacına cevap veren Mushafların büyük bir kısmı Kayış-zade Hafız Osman ve Hasan Rıza Efendi (1849- 1920) hattıdır. Bunlara eklenecek diğer akla gelen kişiler Kadırgalı Nazif Efendi ile Mehmed Zihni Efendi'dir. 1970'lerde bu zevata daha başka hattatlar, 2000'lerde ise

bilgisayar dizgisi Kur'an-ı Kerimler eklendi. Son 30 senedir basılan yeni Mushaf-ı şerifler arasında tarihi vasfına hürmeten Hâmid Aytaç ile Mehmed Özçay hattı Mushaf-ı şerifi takdirle yâd etmek isterim. Bu ifade hakkın teslimi adına bir vazifedir. Hâmid Bey için tarihi vasfına hürmeten dedim. Çünkü bu yazı onu ifade etmemektedir. Onun vaktiyle çok muhteşem bir şekilde yazdığı nesih yazıları vardır. Ancak üstadın bu eseri çok yaşlı olduğu bir zamanda yazdığını bilmeyenlere de hatırlatmak, onu lüzumsuz su-i zanlara hedef etmemek gerekir.

Gerek Hasan Rıza ve gerekse Kayış-zade hattı Kur'an-ı kerimler berkenar olduğundan bir de bu iki hattatın yazıları Hafız Osman'dan geri olmadığından Hafız Osman hattı Kur'an-ı kerimler zamanla ister-istemez unutuldu.

Berkenar Kur'an-ı Kerimlerin okuyucu için, özellikle de hafızlar için ayrı bir rağbet unsuru olduğu muhakkaktır. Tarihimizde berkenar Mushaf daha eski zamanlarda da vardı ve yazılmıştı ama hattatlar için berkenar yazmak zor kabul edildiği için onlar serbest yazıyı tercih etmişlerdir. Berkenar meselesine ışık tutan bir arşiv kaydı şöyledir:

"Osman-zade Mehmed Çelebi'nin 02. 11. 1592 (15 M. 1000) tarihinde kurduğu vakfın vakfiyesinde dârulkurraya âyet berkenar bir Mushaf-ı şerif hediye ettiği…" ifadesi yer almaktadır. Bu kayıttan hareketle berkenar Mushaf yazma geleneğini en azından bu tarihten başlatmak veya bu tarihte yazılmış bulunuyordu demek mümkün görünmektedir.

Hafız Osman, meşklerinde kırmızı mürekkeple noktalama usulünü çok yaygın olarak kullanmıştır.

Üstadın eserlerinin tezhibini birader-zadesi ve Bayram Paşa Türbedarı Hafız Mehmed Çelebi yapmıştır. Mehmed Çelebi'nin hocası ise Sikeci-zade isimli bir zattır. Büyükkaraman sâkinlerinden Ahdeb (kambur) Hasan Çelebi de Hafız Osman'ın müzehhiblerindendir. Hasan Çelebi'nin tezhib hocası ise Mollagüranili Beyazî Mustafa Efendi'nin talebesindendir.

[Vaktiyle] Şeyh Hamdullah'ın mezar taşına ismi yazılıp hak olunmamıştı. Devrin âdeti veya hazretin vasiyeti sebebiyle bu hak işi terk olunmuştu. Şeyh Hamdullah'ın ismi yazılsa acaba daha fazla duaya sebep olur muydu? Mülahazasıyla bu emr-i hatiri (mühim işi) yapmak istedi. Ancak Aziz Mahmud Hüdayi dervişlerinden Şaban

Dede'den bu hususta bir istihare niyaz etti. Şaban Dede Şeyh'in kabrinin müdhâmme (çok sık, yemyeşil ağaçlık, cengel, cengelistan) gibi taraf-ı İlahi'den yazılarla bezenmiş olarak gördü. Bu duruma Şeyh'in razı olmayacağına hükmetti. Bunun üzerine Hafız Osman bu niyetinden tövbe etmiştir.

Kırk sene boyunca durup dinlenmeden çalışan Hâfız Osman Efendi; yirmibeş Mıshaf-ı şerîf, çok sayıda En'am-ı şerîf, Delâil-i hayrat, yazı kıt'aları, karalamalar, murakka'lar yazdı. Bir gece rü'yâsında Resûl-i Ekrem efendimizi görmekle şereflenerek aldığı emir üzerine, ilk defa levha şeklinde Hilye-i se'âdet'i yazdı. Bu hilyelerde Resûl-i Ekremin (aleyhisselâm) şemâil-i şerîflerini, mübârek yüzlerinin şekillerini, Hazreti Ali'nin rivâyetine göre ta'rîf etti. Asırlarca elden ele duvardan duvara dolaşan Hilye-i se'âdet levhaları, cemâl-i Resûlullaha (aleyhisselâm) âşık insanların yetişmesine vesile oldu. O'nun (aleyhisselâm) mübârek şemâil-i şerîflerini geceleri rü'yâlarında, gündüzleri aşikâre gören bu mübârek insanlar, Hâfız Osman Efendi'ye binlerce duâlar gönderdiler.

Hattat Osman Efendi, özenerek, bütün ustalığını kullanarak şânına lâyık edeb ve saygıya riâyet ederek yazmış olduğu Mıshaf-ı şerîfleri; zamanın en usta nakkaş ve tezhibçilerine teslim ederdi. Onlar da aynı edeb ve saygı içerisinde vazîfelerini icra ederler, asırlara mâl olacak, binlerce müslüman tarafından kopye edilip yazılacak, milyonlarca müslüman tarafından okunacak şaheserler vücûda getirdi. Hâfız Osman Efendi'nin eserlerini, yeğeni Bayrampaşa türbedârı Hâfız Mehmed Çelebi ve Ahdeb Hasen Çelebi gibi tezhib ustaları süslerlerdi. İstanbul'un, zamanın hilâfet merkezi olması sebebiyle, Hâfız Osman hattı ile basılan Kur'ân-ı kerîmler bütün dünyâya yayıldı. Hâfız Osman Efendi de bütün dünyâda rahmetle anıldı.

Hafız Osman'la İlgili Arşiv Belgeleri

Hat tarihimizin gerçek dehalarından biri olan bu zat hakkında Osmanlı Arşivi'nde şimdiye kadar sadece iki belge çıktı. Diğerleri 2003'ten itibaren Şer'i Siciller Arşivi'de bulundu. Bu meseleyle ilgili Topkapı Sarayı Arşivi'nde de bir şeyler olabilir. Bu belgeler bize onun yaptığı bazı görevleri ile ailesi hakkında bazı yeni bilgiler vermektedir. Buna göre Hafız Osman'ın Bayram Paşa Türbesi'nde üç ayrı görevi varmış. İki eşinin olduğu anlaşılan Hazret'in ikisi erkek ikisi kız dört de çocuğu olmuş. Kızları 1706' da kısa aralıklarla bâkire

olarak vefat etmişler. Oğullarının büyüğü babasından kalan vakıf hizmetlerini devam ettirirken küçüğü saray mektebi Enderun'a girmiş. Bunlarla alakalı vesikalar sırasıyla şunlardır:

1) Hafız Osman'ın Borçları

a) 50 Kuruşluk Borcu

İstanbul'da Malkoç Süleyman Ağa nam sâhib-i hayrın kurduğu para vakfının hâla Mütevellisi olan… el-Hac Kadri b. el- Hac Hasan mahkemede:"… Sancaktarhayreddin Mahallesi ahalinden iken bundan bir müddet önce vefat eden merhum Hattat Osman Efendi b. Ali'nin küçük çocuklarının şer'an vasisi ve merhumun mallarının mutasarrıfı Ahmed Çelebi b. Ali'ye karşı açtığı davada söz alıp şunları söylemiştir:

- Müteveffa Osman Efendi b. Ali b. Sinan Bey 1110 Muharrem'i gurresinden mukaddem (10 Haziran 1698) vakıf mütevellisi ve şu anda mahkemede bulunan İmam Ali Efendi'nin elinden 50 kuruş borç alıp 1 Muharrem tarihli yazısını ile mührünü hâvi bu temessükü de vermişti. Borcunu edadan önce de vefat etmekle ben bu parayı taleb ediyorum sual olunsun deyince sual olundu. Davacıdan iddiasını ispat için delil soruldu. O da hür ve âdil Müslümanlardan İnebey Mahallesi'nde sakin Musa Efendi b. Hasan ile Hasan Efendi b. Musa'yı şahitlik etmek üzere mahkemede hazır etti. Şahitler söz alarak:

- Hakikaten Müteveffa Hattat Osman Efendi… 110 senesi Muharrem'i gurresinde… İşbu İmam Ali Efendi'nin elinden 50 kuruş borç alıp bu borcu gösteren yazısını ve mührünü de hâvi bu temessükü huzurumuzda mütevelliye vermişti. Biz bu hususa bu şekilde şahidiz ve şahitlik de ederiz demişlerdir. Bu şahısların şehadetleri mahkemece kabul edilmiştir. Mütevelli olan Ali Efendi'ye de bu parayı [daha önce] almadığına dair yemin teklif edilmiş, o da yemin billah ile parayı almadığını ifade etmiştir… 9 Ocak 1699 (7 B. 1110).

b) Hafız Osman'ın 40 Kuruşluk Borcu

İstanbul'da Davud Bey nam sâhib-i hayrın kurduğu para vakfına bilfiil Mütevellisi olan işbu arzuhal sahibi İmam Mehmed Efendi b. Receb mahkemede: "… İstanbul'da Sancaktarhayreddin Mahallesi ahalisinnden olup bundan bir müddet önce vefat eden merhum Hattat Osman Efendi b. Ali b. Sinan'ın küçük çocuklarına sakk tashihi suretiyle vasi nasb olunan Hasan Çelebi b. Yusuf'a karşı

açtığı davada söz alıp şunları söylemiştir: - Müteveffa Osman Efendi b. Ali b. Sinan Bey 1108 senesi Receb'i gurresinde (24 Ocak 1697) bu vakıfın malından 40 kuruş borç isteyip almış ve masraflarına sarf ve istihlak etmiştir. Davud Bey Vakfı'na borcu olduğunu ikrar eder mahiyette kendi yazısı ve mührünü hâvi bu temessükü (senedi) de vakfa bırakmıştı. Bu borcunu edadan önce de vefat etmekle ben bu parayı terekesinden taleb ediyorum sual olunsun deyince sual olundu. Davacıdan doğru söylediğini ispat için delil sorulunca o da hür ve âdil Müslümanlardan olup mezkur mahallede oturan Hafız Osman'ın kardeşi Ahmed Efendi ile onun yakınlarından el-Hac Mustafa b. Mehmed'i şahit olarak mahkemeye getirdi. Şahitler mahkemede söz alarak:

Müteveffa Hattat Osman Efendi b. Ali b. Sinan Bey hal-i hayatta ve sıhhatte iken bu vakfın parasından ve mütevellisi Mehmed Efendi'nin elinden 40 kuruş borç alıp ihtiyaçlarına sarf etmiş ve borcu alırken de:

Şer'i borçlanma yoluyla bu vakıftan aldığım işbu 40 kuruş borcumdur diye huzurumuzda ikrarla bizleri de şahit gösterdi ve bu borçlanma temessükünü (senedini) de mütevelliye verdi. Biz bu hususa bu şekilde şahidiz ve şahitlik de ederiz demişlerdir. Bu şahısların şahadetleri mahkemece kabul edildi… Davacıya yemin de ettirilerek talep üzerine bu karar sicile kaydolundu. 25 Ocak 1699 (22 B. 1110).

2- Hafız Osman'ın Bitmeyen Mushaf-ı şerif'i

Hocapaşa Mahallesi ahalisinden olup hâla ordunun Kasapbaşısı olan Mehmed Ağa b. İskender b. Abdullah'ın vekili ve vekâleti de Kocamustafapaşa Mahallesi'nden Ömer b. Hüseyin ve Kızıltaş Mahallesi'nden Mustafa b. Abdullah'ın şahadeti ile sabit olan Ali b. Receb mahkemeye müracaatla şunları iddia etmiştir: "… Sancaktarhayreddin Mahallesi ahalinden olup bundan bir süre önce vefat eden merhum Hattat Osman Efendi b. Ali'nin küçük çocuklarının şer'an vasisi ve merhumun mallarının mutasarrıfı Ahmed Efendi b. Ali'den davacı olup söz alarak şunları söylemiştir:

- Müvekkilim [Kasapbaşı] Mehmed Ağa Müteveffa Osman Efendi b. Ali b. Sinan Bey 1109 senesi Ramazan-ı şerifinde (Mart / Nisan 1698) kendi evinde kendi hattıyla bir Mushaf-ı şerif yazmak için 250 kuruş karşılığı 100 adet tuğralı altını [19] ücret verdim. O da

parayı aldıktan sonra Mushaf-ı şerifi yazamadan vefat ettiğinden terekesinden bu parayı taleb ediyorum. Sual olunsun deyince sual olunmuş ve davacıdan da davasını ispat etmesi istenmiştir. Hür ve âdil Müslümanlardan Mirahur Mahallesi'nde sakin Ali Çelebi b. Mustafa Ağa [ve Kızıltaş Mahallesi'nden] Mustafa b. Abdullah şahit olarak mahkemede hazır olmuşlardır. Müvekkil Mehmed Ağa Müteveffa Osman Efendi b. Ali b. Sinan Bey'e 1109 senesi Ramazan-ı şerifinde kendi evinde kendi hattıyla bir Mushaf-ı şerif yazmak için 250 kuruşa [denk] olmak üzere huzurumuzda 100 adet tuğralı altın ücret olarak verdi. O da bu parayı elinden ahz u kabz eylemiştir. Biz bu hususa bu şekilde şahidiz ve şahadet de ederiz diye şahadette bulunmuşlardır. [Bu zevatın] şahadetleri kabul olunmakla bu karar mahkeme siciline kayd olundu… 11 Ocak 1699 (9 B. 1110)"

3-Hafız Osman'ın Veresesi

Bu verâset i'lamı ile daha sonra gelecek i'lamdan anlaşıldığına göre Hafız Osman Efendi'nin Hatice ve Saliha adlı iki hanımının olduğu anlaşılıyor. İkisi de "Abdullah kızı" şeklinde kayıtlı olduğuna göre muhtemelen ikisi de cariye asıllı idiler. Bir başka husus ise Osman Efendi'nin Saliha Hanım'dan ayrılmış olduğudur. Bu verâset ilamı şöyledir: "… Sancaktarhayreddin Mahallesi ahalinden olup bundan bir süre önce vefat eden Hattat Osman Efendi b. Ali'nin veraseti zevcesi Hatice binti Abdullah ile büyük oğlu Ali, küçük oğlu Mehmed ile küçük kızları Emine ve Fatma'ya münhasırdır. Bu mahallede sakin el- Hac Mustafa b. Ahmed mahkemede zikrolunan küçük çocukların işlerini yürütmeğe memur vasileri ve [aynı zamanda] amcaları Ahmed Çelebi b. Ali'ye karşı açtığı davada söz alarak şunları söylemiştir.

-…Osman Efendi zimmetinde 70 kuruş hakkım olup henüz hayatta ve sağlıklı iken vefatından da 15 ay önce bu parayı bana vermesi gerekiyordu. Bu kadar borcu olduğunu Müslümanların huzurunda ikrar ederek merhum borcunu bana edadan önce de vefat etmekle ben bu parayı vasiden… Talep ediyorum, sual olunsun deyince sual olundu. Davacıdan iddiasını ispat için delil sorulunca da hür ve âdil Müslümanlardan olup mezkur mahallede sakin İmam Mustafa Efendi b. Mehmed ve Çelebioğlu Mahallesi'nde sakin İmam Ali b. İbrahim şahitlik etmek üzere mahkemede hazır oldular. Şahitler

mahkemede: - Hakikaten müteveffa Hattat Osman Efendi hal-i hayatta ve sıhhatte iken vefatından da 15 ay önce:

- Zimmetimde şer'i borçlanma yoluyla aldığım işbu el- Hac Mustafa'ya… 70 kuruş borcum vardır, diye huzurumuzda ikrarla bizleri de şahit gösterdi. Biz bu hususa bu şekilde şahidiz ve şahitlik de ederiz demişlerdir. Bu şahısların şahadetleri de mahkemece kabul edildi ve talep üzerine de bu karar sicile kaydolundu. 12 Ocak 1699 (10 B. 1110). [21]

4- Osman Efendi'nin Yetimlerine Vasi Tayini

…İstanbul Sancaktarhayreddin Mahallesi'nde sakin iken bundan bir süre önce vefat eden Hattat Osman Efendi b. Ali'nin küçük oğulları Ali, Mehmed ile küçük kızları Emine ve Fatma'nın işlerine hasbice nezaret etmek vazifesi mahkemece amcaları Ahmed Çelebi b. Ali'ye tevcih olunmuştur. O da bu nezaret işini kabul ve yetimler için lüzumlu hizmetleri eda edeceğini taahhüt etmiştir. 17 Ocak 1699 (15 B. 1110).

5- Oğlu Ali Efendi'nin Görev Talebi

Hafız Osman Efendi'nin büyük oğlu Ali babasının vefatından 50 gün sonra, Osmanlı tarihinde ihtişam çağının sonu olan Karlofça anlaşmasının imzalanmasından da üç gün önce 23 Ocak 1699 (21 B. 1110)'da verdiği bir dilekçe ile Sadrazam Bayram Paşa (?- v.1638) türbesinde görev talebinde bulunmuştur. Dilekçeden bu görevlerin vaktiyle babasına ait olduğu anlaşılıyor. Osman Efendi-zade Ali'nin yaşı bu vazifeyi yapmaya müsait olmalı. Bu da 12- 15 yaş arası büluğ çağıdır. Yaşı daha küçükse vekaleten bu görev ona tevcih edilmiş demektir. Dilekçenin ifade tarzına bakılırsa bu arzın önce Darussade ağasına hitaben yazıldığı anlaşılıyor. Buradan şeyhülislama oradan da sadrazama geçerek Ali Efendi'ye bu vazife tevcih olunmuş. Dilekçenin metni şudur:

"Saadetli inayetli mekremetli sultanım hazretleri sağ olsun,

Duacılarının arzuhali oldur ki, bu muhlis duacıları Hattat Hafız Osman Efendi'nin oğlu olup pederim… Osman Efendi dar-ı ahirete rıhlet etmekle mutasarrıf olduğu beş akçe Bayram Paşa türbedarlığı, bir akçe müsebbihlik ve bir akçe de cüz-hanlık [cihetleri] mahlul olmakla bu fakire tevcih olunmak için işaret-i aliyyeleri

ricasıyla hâk-i izzete ref'-i ruk'a-i niyaz kılındı. Bakı lütf u ihsan sultanım hazretlerinindir.

Ali bin Hafız Osman

6- Kızları Fatma ve Emine Hanımların Vefatı

…İstanbul Sancaktarhayreddin Mahallesi'nde sakin iken bundan bir süre önce vefat eden Fatma bint-i Hattat Osman Efendi'nin veraseti validesi Saliha Hatun binti Abdullah ile anne- baba bir kardeşleri Mehmed Ağa ve küçük hemşiresi Emine'ye aittir. Daha sonra Emine Hanım'ın da vefatıyla bunun veraseti de annesi Saliha Hatun ile baba bir kardeşi Mehmed Ağa'ya münhasır kalmıştır… Mehmed Bey b. Ali ve Ali Bey b. Hüseyin'in tarifleri ile kimliği tespit edilen mezbur (mezkûr) Saliha Hanım asaleten mahkemede söz alıp çocukların amcası ve vasileri Ahmed Efendi'den şu taleplerde bulunmuştur:

"- Küçük kızlarım Fatma ve Emine'nin bize intikal eden mallarından yapılan hesaba göre her birinin 4800'er akçe malları kalmıştır. Toplam 9600 akçeden benim şer'i hissem olan 1822 akçe hakkımın tamamını vasi Ahmed Efendi'den aldım. Ahmed Efendi'yi vesayeti zamanında alıp harcadıklarına dair bütün tasarruflarından dolayı da ibra ettim" dedi… Fatma ve Emine Hanımların anne baba bir kardeşleri ve hâla Yeni Saray (Topkapı Sarayı)'ın Seferli Odası ulemasından Mehmed Ağa da [miras hakkını kabz için] Ali Bey b. Hüseyin'i vekil tayin etmiştir. Ali Bey'in vekaletine ise Veli Bey b. Mahmud ile Mehmed Bey b. Ali şahadet etmişlerdir. Bu mahkemede vekaleten söz alan Ali Bey, Mehmed Ağa'nın merhume kardeşlerinden kendisine intikal eden mirası hakkını istemiştir. Yapılan hesap sonucu Mehmed Ağa'nın miras hakkı olan 7777 akçe vasi olan Ahmed Efendi'nin eliyle Ali Bey'e teslim edilmiş, Ali Bey vekili adına Ahmed Efendi'yi vesayeti boyunca yapmış olduğu bilcümle tasarruflarından mahkeme huzurunda aklamıştır. Bu dava ile ilgili hususlar da böylece mahkeme siciline kaydedilmiştir. 15 Nisan 1706 (16 Muharrem 1118).

BİBLİYOGRAFYA

Suyolcuzâde, Devhatü'l-küttâb, s. 36-37; Müstakimzâde, Tuhfe, s. 172-173, 301-305; Habîb, Hat ve Hattâtân, İstanbul 1305, s. 121-123; Cl. Huart, Les calligraphes et les miniaturistes de l'Orient musulman, Paris 1908, s. 143-145; Kemâl Çığ, Hattat Hâfız Osman, İstanbul 1949; Şevket Rado, Türk Hattatları, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 109-116; M. Uğur Derman, Türk Hat Sanatının

Şâheserleri, İstanbul 1982, nr. 11, 16, 18; a.mlf., İslâm Kültür Mirâsında Hat San'atı, İstanbul 1992, s. 199-201; a.mlf., Sabancı Koleksiyonu, İstanbul 1995, s. 82-83; a.mlf., "Hâfız Osman'ın Yazı Tarihimizdeki Yeri", HM, sy. 51 (1967), s. 8-9; a.mlf., "Kendi İzahlarıyla Hâfız Osman'ın Mushafları", Sanat Dünyamız, IX/24, İstanbul 1982, s. 10-15; a.mlf., "Hâfız Osman", TA, XVIII, 307-308; Ali Alparslan, Ünlü Türk Hattatları, Ankara 1992, s. 64-81; A. Süheyl Ünver, "Hattat Hâfız Osman ve Yazdığı Kur'ân-ı Kerîmler", TY, VI/339 (1967), s. 5-9. Sadaret Mektubi Kalemi (A. MKT) 250 / 61, İrade Dâhiliye (İ. DH) 16162, 16207. Uğur Derman, "Hâfız Osman" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 15 / 98, 99, İstanbul 1997.Ömer Faruk Dere, Hat San'atında Hâfız Osman Efendi ve Ekolü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İstanbul 2000.Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri Nu: 1115 / 81. Müstakim-zade Süleyman Sa'deddin, Tuhfe-i Hattatin s. 301- 304, Türk Tarih Encümeni Külliyatından İbnülemin neşri, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.Şer'i Siciller Arşivi, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi sicili c. 19 / 171a. Kısmet-i… c. 19 / 194a.Hariciye, Tahrirat Odası (HR. TO) 34 / 94.Mustafa Müftüoğlu, 31 Mart Vak'ası İrtica' mı İngiliz Oyunu mu? Risale Yayınları, s. 17- 18, İstanbul 1995

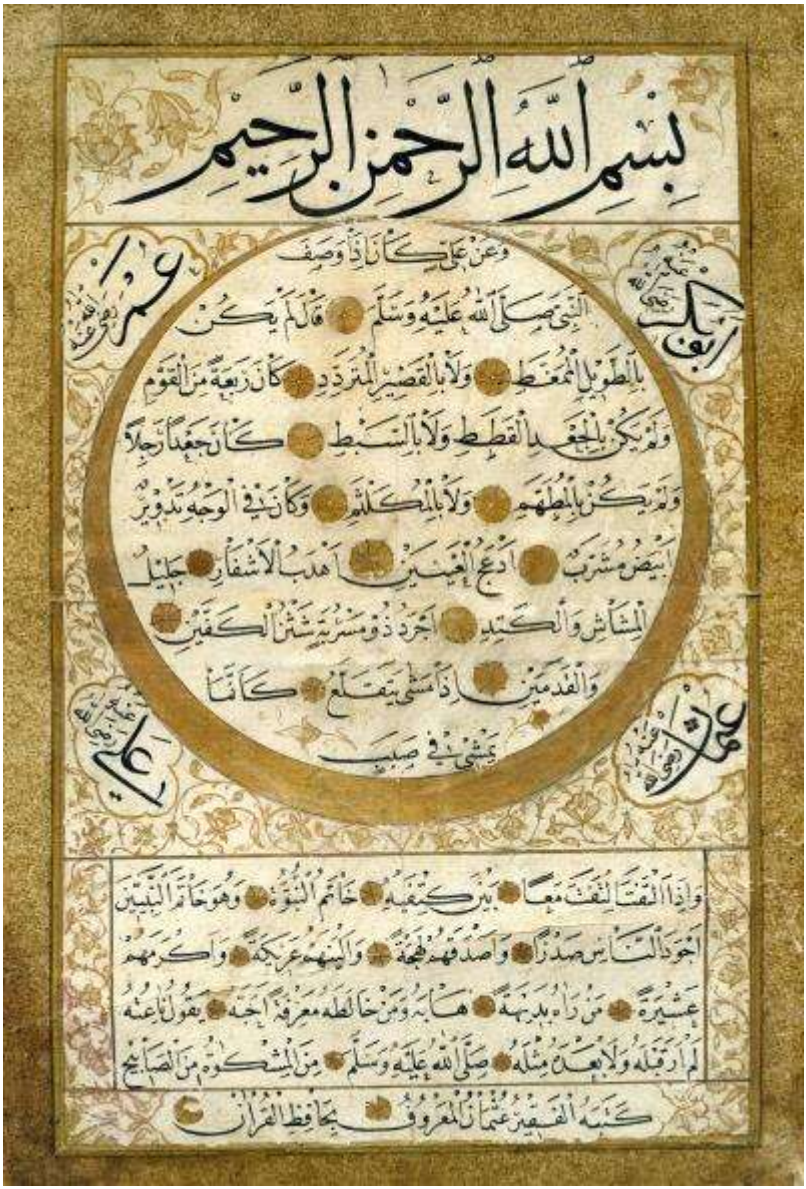
بسم الله الرحمن الرحيم

وعن علي كان إذا وصف
النبي صلى الله عليه وسلم قال لم يكن
بالطويل الممغط ولا بالقصير المتردد كان ربعة من القوم
ولم يكن بالجعد القطط ولا بالسبط كان جعدا رجلا
ولم يكن بالمطهم ولا بالمكلثم وكان في الوجه تدوير
أبيض مشرب ادعج العينين أهدب الأشفار جليل
المشاش والكتد أجرد ذو مسربة شثن الكفين
والقدمين إذا مشى يتقلع كأنما
يمشي في صبب

وإذا التقتا لقت معا بين كتفيه خاتم النبوة وهو خاتم النبيين
أجود الناس صدرا وأصدقهم لهجة وألينهم عريكة وأكرمهم
عشيرة من رآه بديهة هابه ومن خالطه معرفة أحبه يقول ناعته
لم أر قبله ولا بعده مثله صلى الله عليه وسلم من المشكوة من الصابيح

كتبه الفقير عثمان المعروف بالحافظ القرآن

FAHREDDİN er-RÂZÎ ***(Rahmetullâhi Aleyh)***
(D.H. 25 Ramazan 543-M.6 Şubat 1149-Rey-İran-V.H. 1 Şevval 606.-M.29 Mart 1210-Herat- Afganistan)

Kelâm, felsefe, Arap dili, mantık, astronomi, tıp, matematik tefsir ve usûl-i fıkıh alanlarına dair çalışmalarıyla tanınan Büyük Ehl-i Sünnet-Eş'arî âlimi.

Dünya kurulduğundan bu yana iki davete sahne olmuştur. Biri Hakkın daveti diğeri ise Batılın daveti. Hakkın daveti ilk insan ilk peygamber Hz. Âdem(a.s)ile başlamış son peygamber Hatemül Enbiya Hz. Muhammed Mustafa(s.a.v)ile tamamlanmıştır. Allah'u Zülcelâl'in insanlığın kurtuluşu, mutluluğu, dünyevi, uhrevi saadeti için gönderdiği din ise İslam'dır. Bugünde yarında insanlığın kurtuluşu İslam'dır. Her devirde İslam'a inanan yaşayanlar olduğu gibi, inanmayan kabul etmeyen karşı çıkanlarda olmuştur. İnananlar Peygamberlerin safında yerini almış, inkâr edenlerde Nefis ve Şeytanın safında yerlerini almışlardır. Allah'u Zülcelâl'in bütün mahlûkata, ins ve cinne gönderdiği, Hz. Muhammed Mustafa(s.a.v)le tamamladığı ve razı olduğunu bildirdiğini belirttiği, ondan başka bir din, başka bir kitap, başka bir peygamber göndermeyeceğini haber verdiği Son Din İslam, son Kitap Kur'an' son elçi Hz. Muhammed Mustafa'dır. Bu şerefli dine iman eden bu uğurda malıyla canıyla mücadele eden gökteki yıldızlar gibi ışık saçıp örnek olan, Rabbimizin ve Elçisinin

methine layık olan nice Mümin ve Müslüman bahtiyarlar vardır. Rabbim cümlesine rahmetiyle muamele eyleyip Cennet-i A'la'daki derecelerini yüce, bizleride şefaatlerine mazhar kılıp, cennette komşu eylesin. Bu iz bırakan güzel örnek olanlardan bahsedeceğim

DOĞDUĞU YER AİLESİ VE KÜNYESİ

Horasan'da yetişmiş, meşhur din ve fen âlimi. İsmi, Muhammed bin Ömer bin Hüseyin bin Hüseyin bin Ali et-Teymî el-Bekrî'dir. Künyesi Ebû Abdullah ve Ebü'l-Me'âlî, lakabı Fahrüddîn'dir.

Allâme, Şeyhülislâm ve Fahr-i Râzî İbn-i Hatîb-ir-Rey (Rey Hatîbi'nin oğlu) denilmiş, daha çok Fahreddin er-Râzî adıyla meşhur olmuştur.

Soyu Kureyş Kabîlesine ulaşır. Aslen Taberistanlıdır. Hicri,25 Ramazan 543-Miladi, 6 Şubat 1149 tarihinde Büyük Selçuklu Devleti'nin başşehri olan Rey'de doğdu. ***H. 1 Şevval 606.-M.29 Mart 1210-Herat- Afganistan)***

Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanlarına dair çalışmalarıyla tanınanbu büyük Ehl-i Sünnet, Eş'arî âlimidir. Küfürle ve fitnecilerle, itikadı bozuklarla mücadele etmiştir. ***H. 1 Şevval 606.-M.29 Mart 1210-Herat- Afganistan'da zehirlenerek şehid edilmiştir.***

EĞİTİMİ VE HOCALARI

Fahrüddîn-i Râzî, önce büyük bir âlim olan Begavî'nin yanında yetişen ve kelâm ilmine dair *Ġāyetü'l-merâm* adlı eseriyle tanınan babası Ziyâüddîn Ömer'den ders aldı. Babası, Muhyissünne Muhammed Begavî'nin talebelerindendi. On altı yaşında iken babasının vefatı üzerine Simnân'a giderek fıkıh ilmini burada Kemâleddin es-Simnânî' den öğrendi. Bir süre sonra Rey'e döndü ve İşrâkī filozofu Sühreverdî el-Maktûl'ün öğrencilerinden olan Mecdüddin el-Cîlî'den fen ilimlerini, kelâm ve felsefe tahsil etti. Cîlî ile birlikte gittiği Merâga'da da ondan ders almaya devam etti. Üstün zekâsı ve azmi sayesinde kısa zamanda kendini yetiştirdi. Bunlardan başka asrının büyük âlimleriyle görüştü ve onlardan ilim öğrendi. Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ hazretlerinin sohbetinde bulunmak sûretiyle tasavvufta olgunlaştı.

Tahsilini bitirip, ilimde yüksek derecelere kavuştuktan sonra, bâzı seyâhatler yaptı. Harezm'de bozuk îtikâd sâhibi Mûtezileye mensup kimselerle münâzaralarda bulundu. Daha sonra

Mâverâünnehr'e gitti. Buradan memleketine dönen Fahrüddîn-i Râzî, daha sonra Gazne'ye, oradan da Horasan'a gitti.

İlimdeki yüksekliği sebebiyle, Sultân-ı Kebîr Alâüddîn Muhammed Harezmşâh'ın sevgi ve saygısını kazandı. Sultan sık sık onun ziyâretine giderdi. Bir müddet Herat'ta kalan Fahrüddîn-i Râzî, bozuk bir inanca sâhib olan Kerrâmiyye mensuplarının îtikatlarının yanlış olduğunu delilleriyle ispatladı.

Fahreddîn-i Râzî, yalnız Arabî ilimlerde değil, zamânın bütün ilimlerinde mütehassıs idi. Bu yüzden gittiği her yerde sultanların iltifâtını kazandı. Sultan Gıyâseddîn Gûrî onun için, Herat'ta bir medrese yaptırdı.

Kerrâmiyye îtikâdında olan halk, sultânın ona olan iltifâtlarını çekemeyip fitneye sebeb olduklarından, buradan da ayrılmak zorunda kaldı ve gittiği her yerde ilimle meşgûl oldu. İlim ve irfâna susayanlar, âlimler, gittiği her yere peşinden gittiler.

Şâfiî ve Eş'arî kaynaklarında ise "İmâm" unvanıyla anılır. İbn Rüşd el-Hafîd, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Abdülkādir-i Geylânî, İzzeddin b. Abdüsselâm gibi meşhur âlimlerle çağdaş olan Fahreddin er-Râzî'nin üne kavuşmasında yaptığı ilmî seyahatlerin büyük payı vardır.

Cürcân, Tûs, Herat, Hârizm, Buhara, Semerkant, Hucend, Belh, Gazne ile diğer Hint beldeleri uğradığı belli başlı ilim ve kültür merkezleri arasında yer alır. Hârizm'de iken Mu'tezilî âlimlerle yaptığı münazaralar sonunda bazı olayların çıkması üzerine orayı terkedip Rey'e dönmeye mecbur kaldı. Daha sonra medreselerinde, kendi eserleri olan *el-Mebâḥiṯü'l-Meşrikıyye* ve *Şerḥu'l-İşârât* gibi bazı eserlerinin okutulduğu Mâverâünnehir beldelerini dolaştı. İlk olarak Serahs'a uğradı ve orada meşhur tabip Abdurrahman b. Abdülkerim ile tanışıp dostluk kurdu. İbn Sînâ'nın *el-Ḳānûn* adlı eserini onun için şerhetti. İki oğlunu da varlıklı olan bu tabibin kızlarıyla evlendirdi.

Serahs'tan Buhara'ya geçince burada Hanefî âlimlerinden Şerefüddin el-Mes'ûdî, Radıyyüddin en-Nîsâbûrî ve Rükneddin el-Kazvînî ile fıkhî konularda, Nûreddin es-Sâbûnî ile itikadî meseleler üzerinde münazaralar yaptı ve büyük takdir topladı.

Ayrıca Bâtınîler ve Kerrâmîler'le yaptığı tartışmalar da büyük yankılar uyandırdı. Râzî ziyaret ettiği beldelerin emîr ve sultanlarından iltifat ve ikram gördü. Horasan'da Alâeddin Tekiş ile oğlu

Muhammed, Gur sultanları Gıyâseddin ve Şehâbeddin onun himayelerine mazhar olduğu siyaset adamlarındandır. İran, Türkistan, Afganistan ve Hindistan bölgesindeki bazı şehirleri dolaştıktan sonra Herat'a yerleşti (600/1203).

ÖĞRENCİLERİ

Hayatının geri kalan kısmını Herat'ta geçirdi; bir yandan eserlerini telif ederken öte yandan sayıları 300'ü aşan talebe yetiştirdi. Hayatının ilk döneminde fakir olmasına rağmen son döneminde muhafızlar tarafından korunacak derecede büyük servete sahip oldu. Bunda sultanlardan gördüğü ikramlarla dünürü Abdurrahman b. Abdülkerîm'den oğullarına intikal eden mirasın büyük payı olduğu nakledilir.

Üstün zekâsı, güçlü hâfızası, etkili hitabetiyle tanınan ve VI. (XII.) yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Fahreddin er-Râzî kelâm, fıkıh usulü, tefsir, Arap dili, felsefe, mantık, astronomi, tıp, matematik gibi çağının hemen bütün ilimlerini öğrenip bu alanlarda eserler vermiş çok yönlü bir âlimdir. Bundan dolayı **"allâme"** unvanıyla da anılmıştır.

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *eş-Şâmil*'ini, Gazzâlî'nin *el-Müstaṣfâ*'sını ve Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin *el-Muʿtemed fî uṣûli'l-fıḳh*'ını çocukken ezberlemesi güçlü hâfızasının delili olarak zikredilir. Eserleri ve talebeleri vasıtasıyla görüşleri yayılmış, tesirleri çağını aşmıştır. Kutbüddin el-Mısrî, Zeynüddin el-Keşşî, Şerefeddin el-Herevî, Esîrüddin el-Ebherî, Tâceddin el-Urmevî, Sirâceddin el-Urmevî ve Şemseddin Hüsrevşâhî onun yetiştirdiği ünlü kişilerdendir. Soyundan gelenler içinde de âlimler yetişmiştir. Cemâleddin Aksarâyî ve Musannifek bunlardandır. İyi bir hatip olduğu için her zümreden dinleyicileri vardı. Hitabeti sayesinde yaptığı münazaralarda başarı gösterdi ve ehl-i bid'ata mensup pek çok kişinin Ehl-i sünnet'e intisap etmesini sağladı (Safedî, IV, 249). Hıristiyanlarla da çeşitli tartışmalar yaptı. Fikrî mücadelelerini daha çok Mu'tezile, Kerrâmiyye, Felâsife ve Bâtıniyye gruplarına karşı yürüttü. İyi bir hatip olduğu kadar hazırcevap oluşuyla da tanınır. Bâtıniyye'ye yönelttiği tenkitlerden rahatsız olan bir Bâtınî'nin, derslerini gizlice takip ederek yaptığı tenkitlerin ardından kendisine bıçağını gösterip onu ölümle tehdit etmesinden sonra eleştirilerini âniden kesmesi üzerine bunun sebebini soran öğrencilerine,

"Bâtınîler'in burhân-ı kātı'ları vardır" cevabını vermesi onun espri gücüne örnek teşkil eder.

Genellikle akaidde Eş'arî, fıkıhta Şâfiî mezhebine bağlı dır.Râzî asıl dinî ilimler alanında üne kavuşmuştur. Fıkha dair görüşlerini Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'ine yaptığı şerhte bir araya getirmişse de bu eser zamanımıza ulaşmadığından fıkhî görüşleri kısmen ***Münâẓarât'***ından ve ***Mefâtîḥu'l-ġayb'***ından öğrenilmektedir.

Usulde ve fürûda Şâfiî mezhebini savunmuştur. Usûl-i fıkha dair yazdığı *el-Maḥṣûl* adlı eseri Gazzâlî'nin *el-Müstaṣfâ*'sı, Cüveynî'nin *el-Burhân*'ı, Kādî Abdülcebbâr'ın *el-ʿAhd*'i ve Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin *el-Muʿtemed*'ine dayanan bir ihtisar kabul edilir. ***(İbn Haldûn, III, 1020, 1065)***

Dinî ilimler içinde Râzî'nin daha çok temayüz ettiği alanlar tefsir ve kelâm ilimleridir. Tefsirinde dirâyet metodunu başarıyla uygulamış ve kendisinden sonra gelen hemen bütün müfessirlere kaynak olmuştur.

Kur'an'ı tefsir ederken döneminde mevcut bütün ilimlerden faydalanıp ilmî tefsir hareketine öncülük yapmıştır. Ona göre aklî bir muhale götürmedikçe naslar zâhirî mânalarına göre anlaşılmalı; sarih akılla sahih nakil arasında çelişki bulunmadığından zâhirî mânaları itibariyle aklın ilkelerine aykırı görünen âyetler müteşâbih kabul edilip bütün ihtimaller dikkate alınarak aklın ışığında ve dil kurallarına uygun şekilde te'vil edilmelidir.

Râzî genellikle dirâyet metodunu kullanmakla birlikte âyetlerle ilgili rivayetleri, nüzûl sebeplerini ve kıraat farklılıklarını zikretmeye de önem vermiştir. Ancak bunlar arasından birini tercih ederken tercih edilen anlamın âyetlerin ruhuna uygun olmasına dikkat etmiştir. Ona göre en doğru tefsir Kur'an'ın yine Kur'an'la yapılan tefsiridir. ***(Muhsin Abdülhamîd, s. 83-159)***

Râzî en çok kelâm alanında eser vermiştir. Ona göre kelâm bütün ilimlerin en şereflisidir. Zira Kur'ân-ı Kerîm başından sonuna kadar peygamberlerle kâfirler arasındaki itikadî mücadeleleri anlatır. İslâm akaidini kesin delillerle kanıtlayıp muhalif görüşleri reddetmeyi peygamber mesleği olarak gören Râzî. ***(Mefâtîḥu'l-ġayb, II, 90-98; XVII, 195-218),*** Gazzâlî'nin yaptığı gibi İslâm filozofları karşısında Eş'ariyye'nin kelâm sistemini savunmuş, Gazzâlî'ye nisbetle eserlerinde felsefî konulara daha geniş yer ayırmış, özellikle tabiat

ilimlerine ait konularda İbn Sînâ'nın etkisinde kalmış ve felsefe ile kelâmın konularını birleştirip felsefî kelâm dönemini başlatmıştır. ***(İbn Haldûn, III, 1083, 1146)***

Genç yaşından itibaren kelâm ve felsefe ile meşgul olmasına ve bu sahaların otoritelerinden biri olarak ilim tarihine geçmesine rağmen kaynaklar onun ömrünün sonuna doğru, kelâm ve felsefenin uyguladığı yöntemlerle akaid konularında insanı kesin bir tatmine ulaştıramayacağı kanaatine vardığını ve herkesi Kur'an'ın yöntemine dönmeye davet ettiğini kaydeder. ***(Sübkî, VIII, 91)***

Ölümünden önce öğrencisi İbrâhim b. Ebû Bekir el-İsfahânî'ye yazdırdığı vasiyetinde kaynakların bu tesbitini doğrulayıcı bilgiler mevcuttur. ***(M. Sâlih ez-Zerkân, s. 638-643)***

Felsefe, mantık, astronomi, tıp ve matematik konularında da eserler yazan Râzî ilimler tarihi araştırmalarına konu olmuştur. Felsefe ve tabiat ilimleri alanında geniş ölçüde faydalandığı İbn Sînâ'dan etkilenmesine rağmen atom nazariyesiyle feyiz ve sudûr teorisi başta olmak üzere bazı konularda onu eleştirmiştir. İbn Haldûn'a göre, kelâm âlimleri içinde mantığı bir alet olmaktan çok bağımsız bir ilim dalı kabul eden ilk âlim Fahreddin er-Râzî'dir. ***(Muḳaddime, III, 1140-1141)***

Onun kuvvet, hareket, ışık ve ses konularındaki görüşleri önemli bulunmuş, matematiğe dair eserleriyle devrinin matematikçileri arasında sayılmıştır. ***(M. Sâlih ez-Zerkân, s. 41-53)***

Arap dili ve edebiyatı alanında Hz. Ali(r.a)'ye nisbet edilen şiirlerle Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin şiirlerinden etkilenen Râzî, Şerîf er-Radî'nin eseri *Nehcü'l-belâġa*'yı şerhetmiş, belâgatta Abdülkāhir el-Cürcânî'ye ait *Delâ'ilü'l-iʿcâz* ile *Esrârü'l-belâġa* adlı eserleri birlikte ihtisar edip yeniden düzenlemiş, Zemahşerî'nin *el-Mufaṣṣal*'ını şerhetmiştir. Ayrıca orta seviyede Arapça ve Farsça şiirler yazıp nahve dair eser de vermiştir. ***(Safedî, IV, 248-249).***

TASAVVUFLA İLGİSİ

Râzî'nin tasavvufa ilgi duyduğu, bunda çoğunlukla Eş'arî âlimlerinin tasavvufa meyletmiş olmalarının yanı sıra babasının da aynı yolu seçmesinin ve büyük çapta faydalandığı Gazzâlî'nin önemli tesiri olduğu belirtilmektedir. Tefsirinde yer yer işârî te'viller yapması, Kur'an'da söz ve yazıyla ifade edilmesi mümkün olmayan sırların, tevhidin en yüksek mertebesinde bulunduklarını söylediği ehl-i keşf

tarafından bilinebileceğini belirtmesi, onun tasavvufî temayülünün işaretleri olarak görülmüştür. ***(Mefâtîḥu'l-ġayb,* I, 6, 220; *ʿAcâʾibü'l-Ḳurʾân*, s. 99)**

Ünlü sûfî İbnü'l-Arabî'nin Râzî'yi tasavvuf yoluna girmeye davet eden mektuplar yazdığı da bilinmektedir. **Taşköprizâde, kaynağı meçhul bir rivayet nakletlerek onun *Necmeddîn-i Kübrâ'ya* intisap edip müşâhede ehli arasına giren bir sûfî olduğunu söylemiştir.** ***(Miftâḥu's-saʿâde, II, 117, 122-127)***

Çağdaş yazarlardan Muhsin Abdülhamîd de Râzî'nin evrâdü ezkâra devam eden bir sûfî olduğunu savunmasına karşılık Süleyman Uludağ onun bir sûfî olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürer **(*Fahrettin Râzî*, s. 105-106)**

Râzî'nin bir tarikata intisap ettiğine dair yeterli bilgiler yoksa da eserlerinde insanda kutsiyet gücünün bulunduğunu ve sadece keşf ehlinin bilebileceği ilâhî sırların mevcudiyetine ilişkin görüşleri savunduğunu dikkate alarak onun sûfîliği benimseyen, en azından tasavvufî düşünce ve hayata değer veren bir düşünür olduğu söylenebilir.

Akaidin temel konularında Eş'ariyye'ye bağlı olan Râzî'nin itikadî görüşleri gençlik döneminden ömrünün sonuna kadar çeşitli değişikliklere uğramıştır. Onun akaide dair ana görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür:

1. Bilgi. Râzî'ye göre bilgi üretmek ve bilgiyi kabul etmek açısından insanların kabiliyetleri farklıdır. Bazı eserlerinde (M. Sâlih ez-Zerkân, s. 489) bilginin zaruri olduğunu kabul etmesine rağmen son eserlerinden biri olan tefsirinde bedîhî bilgilerin dışında kalanların zaruri değil kesbî olduğunu söylemiştir (*Mefâtîḥu'l-ġayb*, III, 155). Bununla birlikte Râzî, bazı Mu'tezilîler'in görüşünü benimseyip şartlarına uygun olarak gerçekleştirilen tefekkür sonunda bilginin meydana gelişini zaruri görmüştür. Ona göre haber-i vâhid zan ifade eder. Zira onu nakledenler mâsum olmadıkları gibi İslâmî anlayışa göre bir kişinin şahitliği de yeterli değildir. Bu sebeple bir rivayetin sahih olup olmadığını belirlemek için onu Kur'ân-ı Kerîm'in ışığında değerlendirmek gerekir (*el-Meṭâlibü'l-ʿâliye*, IX, 201-205, 219). Râzî'nin atom nazariyesi, temâsül-i ecsâm ve âlemin hudûsü konularındaki görüşleri değişikliğe uğramıştır. İbn Sînâ'nın tesirinde kaldığı felsefî eserlerinde atom nazariyesini, temâsül-i ecsâm teorisini

ve âlemin hudûsünü reddederken son eserlerinde bu konularda Eş'ariyye kelâmcılarının görüşlerini doğru bulmuştur. ***(el-Mebâḥiṯü'l-Meşrikıyye, II, 19-20; el-Meṭâlibü'l-ʿâliye, VI, 29; Münâẓarât, s. 60)***

Râzî Allah'ın âlemi yoktan var ettiğini, kâinatın yaratılışı ve idare edilişinde arşı vasıta kıldığını söylemekle birlikte yaratılış meselesini kesin bir çözüme kavuşturmanın beşerî gücü aştığını da kabul etmiştir. ***(M. Sâlih ez-Zerkân, s. 364-372).***

2. Ulûhiyyet. Önce filozofların etkisinde kalarak Allah'ın varlığı ile mâhiyetinin aynı olduğunu ileri sürerken (*Muḥaṣṣal*, s. 67) daha sonra varlıkla mâhiyetin ayrı olduğunu ve mâhiyetin insanlarca bilinemeyeceğini söyleyen Râzî, Allah'ın varlığını cisimlerin ve cisimlere ait vasıfların hudûs ve imkânına dayanan delillerin yanı sıra keşf usulünü de dikkate alan delillerle kanıtlamaya çalışmış, ancak son merhalede Kur'ân-ı Kerîm'de üzerinde önemle durulan, kendisinin "ihkâm ve itkān" diye adlandırdığı gaye ve nizam delilini tercih etmiştir. Zira ona göre bütün kelâmî ve felsefî deliller itiraza müsait olduğu halde Kur'an'daki isbât-ı vâcib delilleri kısa yoldan insanı doğru sonuca ulaştıracak özelliktedir. ***(a.g.e., s. 147; el-Meṭâlibü'l-ʿâliye, I, 91; Muhsin Abdülhamîd, s. 282-288; M. Sâlih ez-Zerkân, s. 187-189).***

Kelâma dair çeşitli eserlerinde Eş'ariyye'nin sıfât-ı meânî teorisini kabul etmekle birlikte tefsirinde ilâhî sıfatların Allah'ın zâtından dolayı var olduğunu ve zâttan ayrı düşünülemeyeceğini söylemiştir. **(*Mefâtîḥu'l-ġayb*, I, 132-134; XII, 173, 183)**

İlâhî sıfatları başta selbî, izâfî ve hakîkî olmak üzere çeşitli gruplara ayırmış, aklen ispat edilebilen sıfatların Allah'a isnat edilmesini câiz görmüş ve gerçek sıfatların sayısının bilinemeyeceğini söylemiştir. ***(M. Sâlih ez-Zerkân, s. 220-226)***

Râzî'ye göre Allah bekā sıfatıyla değil zâtından dolayı bâkīdir. Mâlûmun değişmesine bağlı olarak ilâhî ilimde de değişiklik meydana gelir. Haberî sıfatlar dil kurallarına uygun şekilde aklın ışığında te'vil edilmelidir. Tekvîn müstakil bir sıfat değil kudret, irade ve ilim sıfatlarının yaratıklara taallukundan ibarettir. **(*Muḥaṣṣal*, s. 174; *Esâsü't-taḳdîs*, s. 105-125; *Münâẓarât*, s. 18-19)**

Allah'ın âhirette görülmesini aklen delillendirmek mümkün olmamakla birlikte naslarda haber verildiğinden buna inanmak gerekir. Bu konuda Eş'arîler'ce ileri sürülen deliller zayıftır (***Muḥaṣṣal*, s. 189; *Mefâtîḥu'l-ġayb*, XIII, 131). Râzî *el-Erbaʿîn* (I, 249), *Muḥaṣṣal* (s. 184) ve *Meʿâlim* (s. 61-62)** adlı eserlerinde ilâhî kelâmın lafzî ve nefsî

kısımlarına ayrıldığını, bunlardan lafzî kelâmın hâdis, nefsî kelâmın ise kadîm olduğunu açıkça belirttiği halde onun itikadî görüşlerini inceleyen M. Sâlih ez-Zerkân, *el-Meṭâlibü'l-ʿâliye*'de (III, 207) Mu'tezile adına kaydettiği bazı görüşleri Râzî'ye ait zannederek kelâm-ı nefsîyi de hâdis kabul ettiğini ileri sürmüştür. (*Faḫrüddîn er-Râzî*, s. 330-331).

3. Kulların Fiilleri ve Kader. Bütün beşerî fiiller insanların karar ve iradeleriyle yakından ilgilidir. Kula ait bir fiilin meydana gelmesi için onun önce kesin bir karar vermesi ve bunu gerçekleştirecek gücünün bulunması gerekir. Kulun karar vermesini sağlayan düşüncenin kalbinde doğması ise kendi kendine değil Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşir. Eğer bunların bir yaratıcı olmaksızın kulun kalbinde kendiliğinden meydana geldiği iddia edilirse bu takdirde bütün varlıkların bir yaratıcıya ihtiyaç duymadan kendi kendine meydana gelebileceğini kabul etmek gerekir ki bu bizi Allah'ın varlığını inkâra götürür.

Şu halde kulun kalbine doğan düşünceleri yaratan Allah'tır. Fiil yaratılmış da olsa kuldaki güç ve irade ile meydana geldiğinden kul gerçek fâil olur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de önce Allah'ın kalplerdeki düşünceleri bildiği anlatılmış, sonra da kişiyi fiile sevkeden veya fiilden alıkoyan düşünce ve inançlardan ibaret olan kalbin bütün fiillerini yaratan Allah'ın onları bilmemesinin imkânsızlığına dikkat çekilmiştir. ***(el-Mülk 67/13-14)***

Yine Kur'an'da ilimde derinleşmiş kimselerin, ***"Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme"*** ***(Âl-i İmrân 3/8)*** diye niyaz ettikleri bildirilmiştir. Eğer Allah kalpleri çevirmeseydi ve O'ndan düşünceleri yaratma fiili sâdır olmasaydı âlimlerin bu niyazı anlamsız olurdu. Bütün bunlar, iman veya inkâra elverişli olan insan kalbinin müessir bir sebep bulunmadan iki şıktan birinde karar kılmasının mümkün olmadığını ve bu karara tesir eden sebebin ilâhî irade olduğunu göstermektedir. ***(Mefâtîḥu'l-ġayb, II, 58-61; IX, 165; el-Meṭâlibü'l-ʿâliye, III, 73; IV, 9-17, 149-186)***

Kullara ait fiilleri Allah'ın yaratması, bütün varlık ve olayların ilâhî kadere göre gerçekleştiğini de kanıtlar.

4. Nübüvvet. Râzî eserlerinin birçoğunda nübüvveti mûcize deliline dayandırmakla birlikte bazı eserlerinde onu sosyolojik ve

epistemolojik delillerle kanıtlamaya çalışmıştır. Ona göre nübüvvetin mûcize ile ispatı mümkünse de bu itiraza müsaittir.

Râzî'nin sosyolojik ispatına göre insan, tabiatı gereği medenî olan ve toplum içinde yaşamaya mecbur kalan bir varlıktır. Sosyal düzen herkesin belli kurallara uymasını gerektirir. İnsanların farklı anlayışlara sahip oldukları, ayrıca tam anlamıyla doğru ve adaletli ilkeleri keşfedecek bilgi kaynağından da yoksun bulundukları gerçeği, herkesin kabul edip uyacağı temel kuralları belirleyecek seçkin bir kimsenin varlığına ihtiyaç gösterir ki bu da sıradan insanlardan farklı nitelikler taşıyan peygamberdir. **(*el-Mebâḥiṯü'l-Meşrikıyye*, II, 555-556)**

Râzî'nin üzerinde durduğu İkinci delil epistemolojik bir muhtevaya sahiptir. Buna göre insanlar, yetkinlik ve mutluluklarının temel dinamikleri olan kuvve-i nazariyye ile kuvve-i ameliyye açısından hem kusurlu hem de farklı derecelerdedirler; bu sebeple de peygamberlerin yardımı olmadan dünya ve âhiret mutluluğuna erişemezler. Buna karşılık peygamberler, kuvve-i nazariyye ve kuvve-i ameliyye açısından en kâmil mertebede bulunduklarından insanların bu konulardaki eksikliklerini tamamlayabilirler. Bütün varlıkların bitki, maden ve canlı türlerine ayrılması gibi, teorik ve pratik alanlarda bilgi edinme imkânına sahip olması itibariyle canlılar türü içinde üstün bir konumda bulunan insanlar da kendi aralarında bilgi muhtevası bakımından farklı mertebelerde bulunmaktadır.

Bu açıdan insanların seçkin bir sınıfını teşkil eden peygamberler fizik ötesi âlemle İlişki kurma imkânına sahip oldukları için kuvve-i nazariyye ile kuvve-i ameliyye noktasında insanlık ufkunun en üst mertebesinde yer almışlardır. Bundan dolayı onlar doğru inanç ve güzel davranış yönünden insanların eksiklerini tamamlarlar. Bu tesbitten hareketle Râzî, peygamber olduğunu söyleyen bir kimsenin insanları Allah'a inanmaya ve doğru davranışlar yapmaya davet edip onlara dünya ve âhiret mutluluğuna eriştirecek bilgiler öğretmesini onun peygamberliğinin kanıtı olarak değerlendirir. **(*en-Nübüvvât*, s. 171-191)**

Bu görüşleriyle Gazzâlî tarafından ortaya konulan nübüvvet anlayışına yaklaşan Râzî Hz. Peygamber'in nübüvvetini genellikle Kur'an'ın i'câzı ile kanıtlamaya çalışmış, başlangıçta insanların fesahat ve belâgat yönünden Kur'an'ın benzerini meydana

getirmelerinin mümkün olmadığını savunurken daha sonra sarfe nazariyesine meyletmiştir. ***(M. Sâlih ez-Zerkân, s. 571-572)***

Râzî aklın her konuda insanlar için yeterli olduğunu, bu sebeple insanların peygamberlere ihtiyaçları bulunmadığı görüşünü, *en-Nübüvvât* adlı eserinde mülhidlerin görüşü olarak nakletmiştir. ***(Fahrettin Râzî, s. 86-87)***

Nitekim Râzî nübüvvete itiraz mahiyetindeki bu görüşleri, "mükellefiyet konusunda aklın yeterli olduğuna dayanarak nübüvveti inkâr edenlerin şüpheleri"ne ayrılan dördüncü fasılda sadece nakletmiş, kendi görüşlerini ise daha sonraki bölümlerde ortaya koymuştur. ***(en-Nübüvvât, s. 100-104, 171-191).***

5. Âhiret. Ölümden sonra bedenin çürüyüp dağılmasına karşılık insanın aslî unsurunu teşkil eden ruhun (nefs) yok olmayıp ruhlar âlemine intikal edeceğini düşünen Râzî, önce nefsin cismanî bir cevher olduğunu kabul ederken daha sonra filozofların görüşünü benimseyerek onun ruhî bir cevher olduğuna inanmıştır. ***(M. Sâlih ez-Zerkân, s. 470-471, 633-634)***

Râzî, muhtemelen Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin düşüncelerinden faydalanarak (insandaki benlik şuurunu ruhun varlığına ilişkin en büyük delil olarak gösterir. **(*DİA*, X, 304-305)**

Zira insanın "başım, gözüm, kulağım, kalbim" diyerek organları kendine nisbet etmesi, onun cismanî varlığını kendisine atfettiği başka bir varlığının bulunduğunu gösterir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de kalbi anlama, gözü görme, kulağı işitme aleti olarak tanıtan ve insanın bunları kullanması gerektiğini belirten ifadeler **(el-A'râf 7/179),** yine Kur'an'da Allah yolunda öldürülen müminlerin esasen ölü zannedilmemesi gerektiğini, bunların Allah katında diri olup rızıklandırıldıklarını, ölen kâfirlerin ise sabah akşam azaba uğratıldıklarını bildiren haberler **(Âl-i İmrân 3/169; el-Mü'min 40/46),** insanın aslî unsurunu bedenine hâkim olan ruhî varlığının oluşturduğuna işaret etmektedir.

Eğer ölen insan tamamen yok olup başka bir âleme intikal etmeseydi Kur'an'ın haber verdiği hususlar mümkün olmazdı. Ölen insanların ruhları kıyametin kopmasından sonra "aynıyla (aslına) iade edilen" bedenlerle birleşir. Bedenler diriltilmeden, ölen insanlara ait ruhların yeni doğan başka bir canlının bedenine girmesi (tenâsüh) mümkün değildir. Eğer bu mümkün olsaydı tıpkı yeni bir beldeye

tayin edilen valinin daha önce idare ettiği beldeyi hatırlaması gibi yeni bir bedene intikal eden ruhun da geçmişte birlikte yaşadığı bedeni mutlaka hatırlaması gerekirdi. Halbuki sağlıklı hiçbir insan böyle bir şey hatırlamadığı gibi hiçbir kimse de kendi kimliğinden şüphe etmez. ***(Kitâbü'l-Erbaʿîn, II, 52-57; el-Meṭâlibü'l-ʿâliye, VII, 129-137, 209-210)***

6. Hüsün-Kubuh Meselesi. Gençlik döneminde Eş'ariyye'nin yaygın görüşüne uyarak hüsün ve kubhun şeriatın açıklamasıyla bilinebileceğini savunan Râzî, son eserlerinde Mâtürîdî'nin görüşüne yaklaşarak bu değerleri taşıma açısından ilâhî fiillerle kulların fiilleri arasında kesin bir ayırıma gitmiştir. Buna göre ilâhî fiiller hüsün-kubuh ölçüsü dışında olup O'nun fiilleri için bir değer ayırımına gidilemez. Kulların fiillerine gelince bu konuda yegâne hâkim unsur akıldır. **(*el-Meṭâlibü'l-ʿâliye*, III, 317-358).**

7. İmâmet. Râzî'nin imâmet konusunda Ehl-i sünnet çoğunluğundan farklı düşünmemesine rağmen, nübüvveti açıklarken insanlar içinde kemal mertebesinin en üstünde bulunan kimseye İmâmiyye'nin "imâm-ı ma'sûm" veya "sâhibü'z-zamân" dediğini belirtmesi yüzünden Şîa'nın imâmet anlayışını benimsediği sanılmışsa da ***(M. Sâlih ez-Zerkân, s. 601-602)*** eserlerinde Şîa'nın imâmet anlayışını reddettiği bilinmektedir. **(*Muḥaṣṣal*, s. 241; *Meʿâlimü uṣûli'd-dîn*, s. 133-146).**

Öyle görünüyor ki Eş'ariyye kelâmcısı ve Şâfiî usulcüsü olarak yetişen Râzî, İbn Sînâ kanalıyla Aristo ve Eflâtun'un felsefî görüşlerinden etkilenmişse de daha sonra Gazzâlî'nin yolunu takip ederek İslâm filozofları karşısında Eş'ariyye doktrinini savunmuş ve bu doktrine aykırı gördüğü felsefî görüşleri eleştirmiş, son dönemlerinde ise kelâmî delilleri de yeterli görmeyip itikadî meselelerin Kur'ân-ı Kerîm'in delil ve metotlarıyla çözümlenmesi gerektiği kanaatine varmıştır.

Genel çerçevede Eş'ariyye'ye bağlı kalmakla birlikte isbât-ı vâcib konusunda cisimlerle bunların niteliklerinin hudûsü ve imkânına dayanan bir delil geliştirmesi, rü'yetullahın ispatına ilişkin aklî delilleri zayıf bulması, kulların fiillerinde mecbur olduklarını söylemesi gibi çeşitli konularda Eş'ariyye'nin geleneksel anlayışlarından farklı görüşleri benimsemiş; ilâhî ilmin mâlûma göre değiştiği, ilâhî sıfatların ilim ve kudret sıfatlarına hasredilebileceği, hüsün ve kubhun aklîliği gibi bazı noktalarda Mu'tezile'nin görüşlerine meyletmiştir.

Râzî kulların fiilleri ve nübüvvetin delilleri gibi bazı konularda kendisinden sonra gelen kelâmcılar üzerinde etkili olmuştur. Eserlerinde yaptığı tasavvufî yorumların Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye tesir ettiği ve onun vahdet-i vücûd felsefesine şekil verdiği (Uludağ, s. 99), İbn Haldûn ve Ebü'l-Kāsım İbn Zeytûn örneklerinde olduğu gibi tesirlerinin Batı'ya kadar uzandığı kabul edilir. Ayrıca meselelerin çözümüne dair muhtemel alternatiflerin sıralanmasından sonra bir sonuca varılması hususu, ilk defa Râzî tarafından uygulanan bir inceleme yöntemi olarak değerlendirilir ve böylece tasnifçiliği esas alan bir Râzî ekolünden bahsedilir. ***(Safedî, IV, 249)***

Râzî tefsir konusunda hemen hemen bütün müteahhir müfessirlerin vazgeçilmez kaynağı olmuştur. Beyzâvî, ÂIûsî, Elmalılı Muhammed Hamdi gibi âlimlerin tefsirlerinde ondan geniş iktibaslar yapması bunu göstermektedir.

Eserleri ve tesirleriyle İslâm düşünce tarihinde önemli mevki işgal eden büyük bir şahsiyet olmasına rağmen Râzî Seyfeddin el-Âmidî, Nasîrüddîn-i Tûsî, Esîrüddin el-Ebherî, Sirâceddin el-Urmevî ve İbn Teymiyye gibi değişik mezheplere mensup âlimlerce eleştirilmiştir. Âmidî *el-Meʾâḫiẕ ʿale'r-Râzî fî Şerḥi'l-İşârât*'ında, Nasîrüddîn-i Tûsî İbn Sînâ'nın *el-İşârât*'ına yaptığı şerhte Râzî'nin görüşlerini reddetmişlerdir. İbn Teymiyye, şer'î delilleri zannî kabul edip nasları belli felsefî anlayışlara göre yorumlaması, hudûs ve imkân delillerini değişik şekilde takrir edip bunları Kur'an'a dayandırması, haberî sıfatlarla ilgili nasları mecazî sayarak te'vil etmesi, Allah'ı âlemin içinde ve dışında olmakla nitelenemeyen bir varlık olarak kabul etmesi, klasik mantık ilkelerini benimsemesi ve cismanî dirilişi kanıtlamak için atom nazariyesini savunması gibi çeşitli kelâmî ve felsefî konulardaki metot ve yaklaşımları sebebiyle Râzî'yi tenkit etmiş, bununla birlikte Âmidî, Urmevî ve Ebherî'nin Râzî'ye yönelttikleri eleştirileri de haksız bulmuştur (*Derʾü teʿârużi'l-ʿaḳl ve'n-naḳl*, XI, 209-211). İbn Teymiyye, Râzî'nin *Esâsü't-taḳdîs*'ine *er-Red ʿalâ Teʾsîsi't-taḳdîs* (*Taḫlîṣü't-taḳdîs fî Teʾsîsi't-taḳdîs, Naḳzü't-Teʾsîs*) adıyla bir reddiye yazmıştır. Râzî'yi eleştirenlerden biri de Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir. Onun eleştirileri daha çok, dinî konularda gerçeği bulmak için kelâm metodunu kullanması noktasında toplanır.**(*Mesnevî*, I, 132; V, 337).**

VEFATI

Pekçok âlim yetiştiren Fahruddin Râzî Hazretleri, 1 Şevval 606'da (29 Mart 1210) Herat'ta vefat etti. Kerrâmîler'ce zehirletilerek öldürüldüğü nakledilir. ***(Sübkî, VIII, 86).***

Yazdığı vasiyet üzerine ölümü gizli tutuldu. Akşam karanlığında evinde gömülmesine karşın, bir dağın eteğinde toprağa verilmiş gibi gösterildi. Çünkü Kerramîler'in cesedini çıkarıp parçalamasından korkuluyordu.

İbn Hallikân'a göre, vasiyetine uygun olarak Herat yakınlarındaki Muzdâhân köyü civarında defnedilmiştir (Vefeyât, IV, 219). İbnü'l-Kıftî'ye göre ise Râzî'nin naaşı aslında kendi evine gömüldüğü halde Muzdâhân civarındaki bir tepede defnedilmiş gibi gösterilmiştir (İḫbârü'l-ʿulemâʾ, s. 190).Rabbim rahmetiyle muamele eylesin. Cennetteki derecesini Firdevsi a'la kılsın. Amin.

ETKİSİ

Bu büyük Ehl-i Sünnet İslam âlimi, Fahrüddîn-i Râzî hazretleri; tefsir, fıkıh, kelâm ve usûl-i fıkıh gibi dînî ilimlerde çok derin bir âlim olduğu gibi, edebî ilimler, matematik, kimyâ, astronomi, tıb gibi zamânın fen ilimlerinde de söz sâhibiydi.

O zaman İslâm âleminde ortaya çıkan bid'atleri, yanlış îtikâd sâhiplerinin ve filozofların bozuk düşüncelerini en ince teferruâtına kadar araştırarak, onların bozuk ve yanlış olduğunu delilleriyle ispat etmiş, Müslümanları onların sapık ve yanlış sözlerine aldanmaktan kurtarmıştır.

Fahrüddîn-i Râzî de, İmâm- Gazâlî ve İmâm-ı Beydâvî gibi Ehl-i sünnet îtikâtında, yâni Eshâb-ı kirâmın ve onların talebelerinin yolundaydı. Bunların zamânında türeyen bid'at fırkaları ilm-i kelâma felsefeyi karıştırdılar. Hattâ, îmânlarının esâsını felsefe üzerine kurdular.

Bu üç imâm, bozuk fırkalara karşı Ehl-i sünnet îtikâdını müdâfaa ederken ve onların sapık fikirlerini çürütürken, felsefecilere de geniş cevaplar verdiler. Onların bu cevapları, Ehl-i sünnet mezhebine felsefeyi karıştırmak olmayıp, kelâm ilmini, kendisine karıştırılmak istenen felsefî düşüncelerden temizlemektir.

Din ilimlerindeki otoritesi yanında, fen ilimlerinde özellikle fizik ve tabîat ilimleri sâhasında asrının bir tânesiydi. Bu ilim dallarının gelişmesinde büyük katkıları oldu. Fiziğin temel konularından olan hareket, sürat, zaman-mekân ve enerji konularını

derinlemesine araştırdı. Aralarında sıkı münâsebet bulunduğunu belirtti.

Kuvvetin, şiddet ve süre îtibârıyla arz ettiği farklılıkları gösterdi. Ağır bir cismin uzayda durabilmesi için kendi ağırlığına eşit bir kuvvete muhtac olduğunu ve bu kuvvet devâm ettiği sürece cismin uzayda durabileceğini delîllendirdi. Mekaniğin temellerinden olan birinci ve üçüncü hareket kânunlarını da, gâyet açık ve esaslı bir şekilde ortaya koydu.

Ayrıca, ışık ve ses konularını da inceledi. Görme olayının ışık vâsıtasıyla gözde teşekkül ettiğini, renklerin de ışık sebebiyle meydana geldiklerini ve ışıksız cisimlerde herhangi bir rengin mevcud olamayacağını söyledi. Ona göre suda dalgalanma olduğu gibi, havada da dalgalanma meydana gelmekte; bundan da ses ortaya çıkmaktadır.

Fahreddin Razî; kelâm, felsefe ve metafizik konularına meraklı ve bu konularda yetenekliydi, hevesliydi. Horasan'da Farabî ve İbn-i Sina'nın eserlerinin varlığını öğrendi; bunlardan çok yararlandı ve bilgilerini daha da genişletme olanağı buldu. Tıp, astronomi, dil ve edebiyat konularıyla da ilgilendi ve bu bilimlere dair eserler yazdı. Râzî, ziyaret ettiği yerlerdeki tanınmış bilginlerle bilimsel tartışmalar yaptı. Bu özelliği bilgi dağarcığını daha da genişletmesine vesile oldu.

Maveraünnehir, Türkistan, Horasan ve daha pek çok Hint kentlerini dolaşan Razî, maddî durumu oldukça zayıfken Rey'e döndüğü bir sırada, iki oğlunun zengin bir doktorun iki kızıyla evlenmesi nedeniyle maddi sıkıntılarından kurtuldu. Razî, Gur sultanı Gıyasettin ve kardeşi Şihabudîn ile iyi ilişkiler kurdu ve onların devletlerinde görev aldı. Daha sonra Horasan'a döndü ve Harzemşah Tökiş'in yanında bilim ve eğitim çalışmalarını sürdürdü. Hem Gur'de hem de Harizm'de kendisine özel medreseler tahsis edilen Razî, Şeyhu'l-İslâm olarak tanındı; bundan sonra büyük bir ün, nüfuz ve itibar kazandı.

İslâm bilimleri alanında, Abbasî hilafetinden ayrılıp bağımsız duruma gelen birçok küçük devletin kurulmasından sonra fikrî hareketlilik daha çok canlandı, kültür düzeyi yükseldi ve yaygınlaştı. Söz konusu devletlerin sarayları bilginler, şairler, edipler ve diğer aydın bilim insanlarıyla dolup taştı. Bilimsel ve kültürel çalışmalarını,

zararlı siyasî ve dinî amaçlarına ulaşma aracı edinen birçok grubun ortaya çıkışı da bunlara eklenmelidir.

Abbasi devletinin zayıflayıp gücünü kaybetmesine, İslâm dünyasının bu yıllarda genel bir çözülme ve parçalanma sürecine girmesine karşın, Sünnî ulema (bilginler) ile öteki mezheplere mensup bilginler arasında yapılan bilimsel tartışmalar, bu dönemin en belirgin özelliği durumuna geldi. İrili ufaklı bu devletlerin kurulması, servetin artmasına, uygarlığın gelişmesine ve buna bağlı olarak da bilimsel hareketlerin parlak bir döneme girmesine yardımcı oldu. Örneğin İbn Rüşt, Necmüddîn Kübra, Feridüddîn Attar, Seyfüddîn Âmidî, İbn Fârız, İbn Arabî, Sadruddîn Konevî, Mevlâna gibi tanınmış ve hâlâ kendilerinden söz edilen bilim, fikir adamları ve mutasavvıflar bu dönemde, yani XII. yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılında yetişti. Buna karşın sürmekte olan Haçlı seferlerinin yorgun düşürdüğü İslâm dünyasının 1225'ten sonra bir de Moğol istilasına uğraması, bilim ve uygarlığın gelişmesine ağır bir darbe oldu. İşte Râzî böyle dönemde yaşadı.

Razî, kelam bilimindeki geniş bilgisi ile tanınmış olmakla birlikte, aynı zamanda büyük bir tefsirci (*Kur'an* yoruncusu) ve önemli bir filozoftu. Tıpkı Gazali gibi kelam, tefsir, fıkıh usulü ve mantık alanlarında birtakım yenilikler yaptı ve bu yenilikler ondan sonra gelen bilginler tarafından da geniş ölçüde benimsendi. Razî'nin aklî bilimlerde de geniş bilgisi vardı. Ünlü mutasavvıf Muhyiddin b. Arabî, Razî'nin ününü duymuş ve ona bir mektup yazmıştı. Hatta İbn Teymiye, İbn Arabî'nin geniş ölçüde Razî'nin felsefî eserlerinden, özellikle **"*el-Muhassal*"**dan yararlandığını belirtir. Ders ve vaazları ile kitaplarının son derece açık, akıcı ve kolay anlaşılır; özlü, etkili ve düzenli oluşu, onun etkisini artıran sebeplerdir. Kelam ve felsefe gibi zor anlaşılan bilim konularını bile oldukça kolay anlaşılır bir dille ifade ederdi. Çevresinde çok geniş ve çoğu uzman, ama yine de öğrenme isteği olan insan halkası vardı.

Önceleri Eşarî'nin metodunu izleyen kelamcılar (*Kur'an* ve hadislere dayanarak Allah'ın varlığını, birliğini, niteliklerini akıl ve mantık yoluyla kanıtlamaya çalışanlar) vahyin (buyruk ya da düşüncelerin Allah tarafından peygamberlere bildirilmesi) gerçeklerini, daha kolay ve etkili bir biçimde anlatmak için zamanla mantığı da kullanmaya başladılar.

XI. yüzyıldan itibaren bu iş daha güçlü ve sistematik duruma gelerek özellikle el-Cüveynî'nin **"*İrşad*" ve "*eş-Şâmil*"** gibi eserlerinde doruğa ulaştı. Gazalî'yle birlikte kelâm yeni bir usul kazandı. O, bir yandan başlangıçtaki felsefe karşıtı tavrını korurken, öte yandan mantık metodunu, aklî deliller ve kimi felsefî görüşleri kullanmaya başladı. Bu yeni metot daha sonraki kelamcıların felsefî kelam anlayışlarının temellerini oluşturdu. Razî'yle birlikte bu ekol gücünün ve kusursuzluğunun adeta doruğuna ulaştı. Razî'nin eserlerinde, kelamî sorunlar öteki bilimlerle bütünleştirilmiş olmasıyla belirir. "*Esasü!t-Tenzil*" adlı risalesinde kelam ile ahlâkı, **"*Levamiu'l-Beyyinat*" ve "*Esasu't-Takdis*"** adlı eserlerinde ise kelamla tasavvufu birleştirir.

Râzî'nin, kelamla metafiziği bir potada yoğurup birleştirdiğini belirten İbn Haldun, onun mantık konusundaki önemine de dikkat çekerek, mantığa yeni bir biçim verdiğini söyler. Gerçekten de Razî mantık konusunu yeni bir biçimde ele aldı; daha sonra medrese hocaları bu biçimi kullandı. Kısacası Razî, sadece kelam kitaplarını yeni bir anlayışla düzenlemek ve felsefî konuları bu bilime daha çok katmakla kalmadı, bundan daha önemli olarak, kelamın geleneksel konularını önceki kelamcılardan farklı olmak üzere, felsefî bir çözüm ve yoruma da tâbi tuttu.

Razî temelde kelamla ilgilendiyse de, fıkha da önem verdi. Fıkıh usulüne dair **"*el-Mahsul fi Usuli'l-Fıkh*", "*el-Meâlim*" ve "*İhkâmu'l-Ahkâm*"** gibi eserleri, onun fıkıhtaki gücünü gösterir… Razî, özellikle tefsirinde çok sayıda hadis aktarır. Bu aktarmalar arasında yer yer hadisin kaynağını belirtir, kimi zaman da senedini olduğu gibi verir. Razî yeri geldikçe hadis usûlü konularında da görüş bildirir… Tefsirinin girişinde söylenenlerin delâletinden (söz ile anlam arasındaki bağlantısından) söz ederken, kısaca ahad (anlamlar) ve mütevâtir (kelime anlamı rivayet edilmiş olan hadis) haberlere işaret eder. Razî'nin diğer bilimlere olan ilgisi onun *Kur'ân*'a olan aşkını asla azaltmadı. Şöyle dediği rivayet edilir: **"*Kelâm ilminin bütün metotlarını ve felsefenin bütün yollarını denedim, fakat Kur'ân-ı Kerim'i okumaktan elde ettiğim faydayı hiçbirisinde bulamadım*."** Buna karşın tefsire ait eserlerini ömrünün sonlarına doğru kaleme aldı.

ESERLERİ

Râzî'nin şüphesiz en önemli eseri Mefatih'ul Gayb isimli Kur'an tefsiridir. Tefsir-i Kebir (Ulu Tefsir) diye de bilinen kitabın ismi Türkçeye Gaybın Anahtarları şeklinde çevrilebilir. Bu eser sistematik olma yönüyle tefsir alanının öncü çalışmalarından kabul edilir. Nesefî, bu tefsirin kısaltılmış şeklini içeren Vâdıh isimli bir kitap yazmıştır.

Râzî'nin 200'ü aşkın eser yazdığı nakledilir. Onun belli başlı eserleri şunlardır:

A) Kelâm.

1. *el-Muḥaṣṣal*. Tam adı *Muḥaṣṣalü efkâri'l-müteḳaddimîn ve'l-müteʾaḫḫirîn mine'l-ʿulemâʾ ve'l-ḥükemâʾ ve'l-mütekellimîn* olan eserin Tâhâ Abdürraûf Saʿd tarafından tahkikli bir neşri yapılmıştır (Kahire, ts.).

2. *el-Meṭâlibü'l-ʿâliye*. Kelâma dair en hacimli eseri olan bu kitabı Ahmed Hicâzî es-Sekkā dokuz cilt olarak yayımlamıştır (Beyrut 1407/1987).

3. *Kitâbü'l-Erbaʿîn fî uṣûli'd-dîn* (Kahire 1986).

4. *Esâsü't-taḳdîs*. *Teʾsîsü't-taḳdîs* adıyla da bilinen eseri Ahmed Hicâzî es-Sekkā neşretmiştir (Kahire 1986).

5. *el-Meʿâlim*. Tam adı *Meʿâlimü uṣûli'd-dîn* olan eser Tâhâ Abdürraûf Saʿd'ın tahkikiyle yayımlanmıştır (Kahire, ts).

6. *Levâmiʿu'l-beyyinât.* *Şerḥu esmâʾillâhi'l-ḥüsnâ* adıyla da bilinir. Tâhâ Abdürraûf Saʿd'ın tahkikiyle neşredilmiştir (Beyrut 1984).

7. *ʿİşmetü'l-enbiyâʾ*. Muhammed Hicâzî es-Sekkā tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1986).

8. *Nihâyetü'l-ʿuḳūl.* Kelâm ilmine dair olan eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Ayasofya, nr. 2376).

9. *el-Mesâʾilü'l-ḫamsûn fî uṣûli'd-dîn (fî ʿilmi'l-kelâm)*. Akaid konularını elli meselede inceleyen bu küçük kitap Ahmed Hicâzî es-Sekkā tarafından neşredilmiştir (Kahire 1989).

10. *İʿtiḳādâtü fırâḳi'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*. Belli başlı İslâmî fırkalarla Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecûsîlik, Senevîlik, Sâbiîlik gibi İslâm dışı din ve mezheplere dair bilgi veren eser ilk defa Ali Sâmî en-Neşşâr'ın tahkikiyle yayımlanmıştır (Kahire 1938).

Mezheplerin görüşlerini sadece nakletmesi ve Sûfiyye'yi müstakil bir itikadî fırka olarak zikretmesi bakımından önemli kabul edilmiştir.

11. ***Münâẓarât.*** Râzî'nin Mâverâünnehir'e gidişinde Nûreddin es-Sâbûnî ve diğer Mâtürîdiyye âlimleriyle itikadî ve fıkhî konularda yaptığı tartışmaları ihtiva eder. Fethullah Huleyf'in tahkiki ve İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (Beyrut 1966-1967).

12. ***Ḫalḳu'l-Ḳurʾân beyne'l-Muʿtezile ve Ehli's-sünne.*** Eseri Ahmed Hicâzî es-Sekkā neşretmiştir (Beyrut 1992).

13. ***en-Nübüvvât ve mâ yeteʿalleḳu bihâ. el-Meṭâlibü'l-ʿâliye*****'nin** nübüvvete dair bölümünden ibaret olan eser Ahmed Hicâzî es-Sekkā tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1406/1986).

14. ***Münâẓara fi'r-red ʿale'n-naṣârâ.*** Hıristiyanlarca Hz. Îsâ'nın ulûhiyyetine ilişkin olarak ileri sürülen iddiaların reddi, Hz. Peygamber'in nübüvveti ve Hz. Îsâ'ya üstünlüğü, İslâmiyet'in kılıçla yayıldığı iddiasının reddi gibi konuları ihtiva eden eser Abdülmecîd en-Neccâr'ın tahkikiyle neşredilmiştir (Beyrut 1986).

15. ***el-Ḫalḳ ve'l-baʿs.*** Eserin bir nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde mevcuttur (nr. 816).

16. *el-Każâʾ ve'l-ḳader*. *el-Meṭâlibü'l-ʿâliye*'nin kulların fiillerine ilişkin bölümünden ibaret olan eser Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Beyrut 1410/1990).

17. ***Meṭâliʿu'l-îmân.*** Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır (Reşid Efendi, nr. 333/2).

18. ***Şerḥu'r-rubâʿiyyât fî iṯbâti vâcibi'l-vücûd*** (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3833).

19. ***Ḥudûṯü'l-ʿâlem*** (Leipzig Ktp., nr. 856).

20. ***Zâd-ı Meʿâd.*** Bu Farsça risâle Nazif Hoca tarafından *Şarkiyat Mecmuası*'nda yayımlanmıştır (sy. VII, İstanbul 1972, s. 28-48).

21. ***Kitâbü'l-Îmân*** (İÜ Ktp., nr. 3614).

B) Felsefe ve Mantık.

1. ***el-Mebâḥiṯü'l-Meşrikıyye.*** Vücûd, vücûb, imkân, vahdet, kesret kavramlarıyla tabîiyyât ve ilâhiyyât meselelerini ihtiva eden eser Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî tarafından iki cilt olarak yayımlanmıştır (Beyrut 1990).

2. *el-Mülaḫḫaṣ fi'l-ḥikme ve'l-manṭık* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 293). İbnü'l-Lebbûdî tarafından ihtisar edilmiş olup bu muhtasarın Köprülü Kütüphanesi'nde müellif hattıyla bir nüshası vardır (nr. 889). Ali b. Ömer el-Kâtibî eseri *el-Münaṣṣaṣ fî şerḥi'l-Mülaḫḫaṣ* adıyla şerhetmiştir (Köprülü Ktp., nr. 832).

3. *Şerḥu'l-İşârât ve't-tenbîhât.* İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât*'ındaki ilâhiyyât kısmına yapılmış bir şerhtir (İstanbul 1290).

4. *Lübâbü'l-İşârât.* İbn Sînâ'nın *el-İşârât*'ına yapılmış bir tehziptir (Kahire 1326).

5. *Aḳsâmü'l-lezzât.* Hissî, hayalî ve aklî lezzetler üzerinde duran bu eserin Râgıb Paşa Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur (nr. 20/1).

6. *Taʿcîzü'l-felâsife.* *Tehcînü taʿcîzi'l-felâsife* diye de bilinen eser Farsça'dır (*Hediyyetü'l-ʿârifîn*, II, 107).

7. *Şerḥu ʿUyûni'l-ḥikme.* Öğrencisi ve Şirvan meliki olan Muhammed b. Rıdvân adına İbn Sînâ'ya ait *ʿUyunü'l-ḥikme*'ye yapılmış bir şerhtir (Köprülü Ktp., nr. 884). Eser Ahmed Hicâzî es-Sekkā tarafından yayımlanmıştır (Kahire, ts.).

8. *el-Âyâtü'l-beyyinât fi'l-manṭık.* Râzî bu adla biri büyük, diğeri küçük olmak üzere iki eser yazmıştır. Küçüğüne ait yazma nüshalar bilinmektedir (Escurial Library, nr. 650/4; Berlin Ktp., nr. 557). Sirâceddin el-Urmevî eseri *Ġāyâtü'l-Âyât* adıyla şerhetmiştir (İskenderiye Ktp., nr. 1975).

9. *en-Nefs ve'r-rûḥ ve şerḥu ḳuvâhumâ.* Râzî'nin ahlâk felsefesini ihtiva eden bu eseri Muhammed Sagīr Hasan el-Maʿsûmî tarafından önce neşredilmiş (Tahran 1364), ardından da İngilizce'ye çevrilmiştir. Uzun bir girişle geniş notları da ihtiva eden bu tercüme, *Imām Rāzī's ʿIlm al-akẖlāk* adıyla ilki 1969'da İslâmâbâd'da olmak üzere birkaç defa basılmıştır. Eseri Muhammed el-Alâî ihtisar etmiştir (*Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 1467).

10. *el-Manṭıḳu'l-kebîr* (TSMK, III. Ahmed, nr. 3401).

C) Tefsir.

1. *Mefâtîḥu'l-ġayb. et-Tefsîrü'l-kebîr* diye de bilinir. Râzî'nin tefsire dair en önemli eseri olup otuz iki cilt halinde yayımlanmıştır (Kahire 1278).

2. *Esrârü'l-Ḳurʾân.* İhlâs, A'lâ, Tîn ve Asr sûrelerinin tefsirinden ibarettir (Köprülü Ktp., nr. 824; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1923, 2646).

3. *Mefâtîḥu'l-ʿulûm*. Fâtiha sûresinin tefsiri olup Bağdat Evkaf Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır (nr. 2316-2317).

4. *Esrârü't-tenzîl ve envârü't-teʾvîl. Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'ş-şaġīr* adıyla da tanınan bu Farsça eserde (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 37) akaid, ahlâk ve fıkıh konuları Kur'an'a dayanılarak izah edilir. Eser 1301'de (1884) yayımlanmıştır (M. Sâlih ez-Zerkân, s. 62).

5. *ʿAcâʾibü'l-Ḳurʾân* (Beyrut 1984). Kelime-i tevhidin sırları, faydaları, değişik isimleri, müminin makamları, kelime-i tevhidle ilgili hükümler, zühd ve takvâ, insanların musibetlerle imtihan edilmesi, tövbe, hüsnüzan gibi itikadî ve tasavvufî konuları ihtiva eder.

D) Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh.

1. *el-Maḥṣûl*. Usûl-i fıkha dair olup Tâhâ Câbir el-Alvânî tarafından tahkik edilerek altı cilt halinde yayımlanmıştır (Riyad 1981).

2. *el-Münteḫab fî uṣûli'l-fıḳh*. *el-Maḥṣûl*'ün muhtasarı olan eser *Münteḫabü'l-Maḥṣûl* adıyla da bilinir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1464).

3. *el-Burhânü'l-Bahâʾiyye. el-Berâhînü'l-Bahâʾiyye, Risâle-i Bahâʾiyye* ve *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Bahâʾiyye* diye de bilinen bu Farsça eser, Şâfiîler'in Hanefîler'den ayrıldığı meseleleri zikredip Şâfiîliği savunmak için Bâmiyan Emîri Bahâeddin Sâm b. Muhammed adına kaleme alınmıştır. Sirâceddin el-Hindî tarafından *el-Ġurretü'l-münîfe fî taḥḳīḳi'l-İmâm Ebî Ḥanîfe* adlı eser içinde Arapça'ya tercüme edilmiş (Kahire 1950), ayrıca görüşleri de eleştirilmiştir.

4. *el-Kâşif ʿan uṣûli'd-delâʾil.* *el-Cedel* ve *Mebâḥiṯü'l-cedel* diye de bilinir. Usûl-i fıkha dair olan eseri Ahmed Hicâzî es-Sekkā neşretmiştir (Beyrut 1992). Râzî'nin fıkha dair *Şerḥu'l-Vecîz, İbṭâlü'l-ḳıyâs, el-Leṭâʾifü'l-Ġıyâṯiyye* adlı bazı eserleri olduğu da nakledilmektedir (Safedî, IV, 255).

E) Tıp, Astronomi, Matematik.

1. *Câmiʿu'l-ʿulûm*. Çeşitli ilimlerin tarifini ihtiva eden Farsça ansiklopedik bir eserdir (Bombay 1323; Tahran 1346 hş.).

2. *Şerḥu'l-Ḳānûn*. İbn Sînâ'nın *el-Ḳānûn fi't-ṭıbb*'ının şerhi olup *Şerḥu Külliyâti'l-Ḳānûn* ve *Ḥallü müşkilâti'l-Ḳānûn* adıyla da bilinir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4850).

3. *eṭ-Ṭıbbü'l-kebîr*. Bizzat Râzî bu eserine atıfta bulunmuştur (*Mefâtîḥu'l-ġayb*, XX, 75).

4. *er-Ravżü'l-ʿarîż fî ʿilâci'l-marîż* (Brockelmann, *GAL Suppl*., I, 924).

5. *et-Teşrîḥ mine'r-reʾs ile'l-ḥalḳ* (Safedî, IV, 256).

6. *el-Eşribe* (*Hediyyetü'l-ʿârifîn*, II, 108).

7. *el-Aḥkâmü'l-ʿAlâʾiyye fi'l-aḥkâmi's-semâviyye*. *İḫtiyârâtü'l-ʿAlâʾiyye* ve ***Risâletü'l-ʿAlâʾiyye*** diye de bilinen eser Alâeddin Muhammed b. Hârizmşah adına Farsça olarak yazılmıştır (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5308; Ayasofya, nr. 2689).

8. *es-Sırrü'l-mektûm fi muḫâṭabeti'ş-şems ve'l-ḳamer ve'n-nücûm* (*es-Sırrü'l-mektûm fî ʿilmi'ṭ-ṭalâsım ve'n-nücûm*) (Haydarâbâd, ts.). Eserin Râzî'ye aidiyeti tartışmalıdır.

9. *er-Riyâżü'l-mûniḳa*. Matematiğe dair olan bu eserine Râzî atıfta bulunmuştur (*Mefâtîḥu'l-ġayb*, XVII, 77).

10. *Risâle fî ʿilmiʾl-heyʾe* (Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 5428).

11. *Ḥadâʾiḳu'l-envâr fî ḥaḳāʾiḳi'l-esrâr*. *Câmiʿu'l-ʿulûm*'a yapılan ilâvelerle ortaya çıkan bu Farsça eserin çeşitli yazma nüshaları vardır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1759; Esad Efendi, nr. 2559).

12. *Risâle fî ʿilmi'l-firâse*. *Kitâbü'l-Firâse* adıyla da bilinen bu risâle fizyonomiye dair olup Yûsuf Murâd tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (Dımaşk 1983).

F) Arap Dili ve Edebiyatı.

1. *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-iʿcâz*. Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını ispatlamak amacıyla yazılan eserde teşbih, mecaz, istiare, nazım, i'câz gibi belâgat kaideleri üzerinde durulur. Bekrî Şeyh Emîn tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Beyrut 1985).

2. *Şerḥu Neḥci'l-belâġa* (Safedî, IV, 255).

3. *el-Muḥarrer fi'n-naḥv*. Bizzat Râzî bu eserine atıfta bulunmuştur (*el-Maḥṣûl*, I, 323).

4. *Şerḥu Saḳṭı'z-zend*. Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin eserine yapılmış bir şerhtir (Safedî, IV, 255).

5. ***Muḫaṣṣal fî şerḥi'l-Mufaṣṣal.*** *Şerḥu'l-Mufaṣṣal* diye de bilinen eser Zemahşerî'nin kitabına yapılmış bir şerh olup Râzî'ye aidiyeti tartışmalıdır.

G) Biyografi.

1. ***Menâḳıbü'l-İmâmi'ş-Şâfi'î.*** *İrşâdü'ṭ-ṭâlibîn ile'l-menheci'l-ḳavîm fî beyâni menâḳıbi'l-İmâmi'ş-Şâfi'î* adıyla da bilinen eserde İmam Şâfiî'nin hayatı, İslâmî ilimlere dair görüşleri, münazaraları, şiirleri, nükteleri, diğer müctehidlere tercih edilmesinin sebepleri, İmam Ebû Hanîfe'ye karşı üstünlüğü ve Şâfiî mezhebine yöneltilen eleştirilerin cevaplandırılması gibi konulara yer verilmiştir. Ahmed Hicâzî es-Sekkā'nın tahkikiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1986).

2. ***eş-Şeceretü'l-mübâreke fi'l-ensâbi'ṭ-Ṭâlibiyye.*** Hz. Ali'nin soyuna dairdir (TSMK, III. Ahmed, nr. 2677).

3. ***Feżâ'ilü'l-aṣḥâb*** (*Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 108).

Bazı kaynaklarda Fahreddin er-Râzî'ye ait olmadığı halde ona nisbet edilen eserler de vardır (M. Sâlih ez-Zerkân, s. 118-134; Uludağ, s. 46-66).

Râzî'yi çeşitli yönleriyle inceleyen monografiler yazılmıştır. Fethullah Huleyf'in *Faḫrüddîn er-Râzî ve mevḳıfuhû mine'l-Kerrâmiyye* (İskenderiye 1959), Muhammed Hüseynî Ebû Sa'de'nin *en-Nefs ve ḫulûlühâ 'inde Faḫriddîn er-Râzî* (Kahire 1989), Hâdî Alevî'nin *er-Râzî feylesûfen* (Aden 1984), Mâhir Mehdî Hilâl'in *Faḫrüddîn er-Râzî belâġıyyen* (Bağdad 1977), Muhammed Sâlih ez-Zerkân'ın *Faḫrüddîn er-Râzî ve ârâ'ühü'l-kelâmiyye ve'l-felsefiye* (bk. bibl.), Muhsin Abdülhamîd'in *er-Râzî müfessiren* (Bağdad 1974), Muhammed İbrâhim Abdurrahman'ın *Minhâcü Faḫriddîn er-Râzî fi't-tefsîr beyne menâhici mu'âṣırih* (Kahire 1989) ve Süleyman Uludağ'ın *Fahrettin Râzî* (Ankara 1991) adlı çalışmaları bunlardandır. Ayrıca Tahran'da çıkan *Ma'ârif* dergisinin bir sayısı Râzî'ye tahsis edilmiştir (III/1 [1986], 8 + 344 sayfa).

BİBLİYOGRAFYA

Fahreddin er-Râzî, Me'âlimü uṣûli'd-dîn (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye), s. 61-62, 106-108, 133-136. Mefâtîḥu'l-ġayb, I, 6, 132-134, 220, 299-312; II, 58-61, 90-98, 113, 133-134; III, 8-11, 155; IX, 165; XII, 173, 183; XIII, 131; XVII, 33, 77, 119, 195-218; XVIII, 115; XX, 9, 75; XXI, 44, 160; XXV, 190, 205. Şerḥu'l-İşârât, Kahire 1325, II, 106.a.mlf., Münâzarât (nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1966-67 ⟶ 1406/1364 hş., s.

7-32, 53-60.a.mlf., el-Maḥṣûl (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî), Riyad 1401/1981, I, 323. ʿAcâʾibü'l-Ḳurʾân, Beyrut 1984, s. 99.a.mlf., Levâmiʿu'l-beyyinât (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd) Beyrut 1404/1984, s. 290-292.a.mlf., Esâsü't-taḳdîs (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkā), Kahire 1986, s. 105-125.a.mlf., en-Nübüvvât (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkā), Beyrut 1406/1986, s. 100-104, 171-191.a.mlf., Kitâbü'l-Erbaʿîn fî uṣûli'd-dîn, Kahire 1986, I, 56-60, 71-72, 244-258, 346-349; II, 52-57.a.mlf., Münâzara fi'r-red ʿale'n-naṣârâ (nşr. Abdülmecîd en-Neccâr), Beyrut 1986, s. 13.a.mlf., el-Meṭâlibü'l-ʿâliye (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkā), Beyrut 1407/1987, I, 91; III, 73, 185-197, 206-207, 317-358; VI, 29, 189-191; VII, 129-137, 209-210; VIII, 103, 107; IX, 9-17, 46, 59, 98-99, 119-186, 201-205, 219, 247-248.a.mlf., el-Mebâḥiṯü'l-Meşrikıyye (nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1990, II, 19-20, 555-556.a.mlf., Muḥaşşal (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye), s. 67, 147, 174, 184, 187-193, 237-241.İbn Ebû Usaybia, ʿUyûnü'l-enbâʾ, s. 468-470.İbnü'l-Arabî, Risâle ile'l-İmâm İbn Ḫaṭîbi'r-Rey (Şelâşü Resâʾil içinde), Kahire 1387, s. 58-62.İbnü'l-Kıftî, İḫbârü'l-ʿulemâʾ, s. 190.İbn Hallikân, Vefeyât, IV, 219.Mevlânâ, Mesnevî (trc. Veled İzbudak) İstanbul 1942, I, 132; V, 337.İbn Teymiyye, Mecmûʿu fetâvâ, V, 166.a.mlf., Derʾü teʿâruẓi'l-ʿaḳl ve'n-naḳl (nşr. Reşâd Salim), Riyad 1979, I, 13-15, 21, 84, 99, 132-135, 292, 310-312, 334-335; II, 159, 207, 238, 334; III, 140, 161, 164, 210-212, 256, 290, 334, 450-451; IV, 135-136, 174, 268, 274, 275, 281; V, 249, 391; VI, 173, 282, 308; VII, 354; XI, 209-211.Safedî, el-Vâfi, IV, 248-256.Sübkî, Ṭabaḳât, V, 138; VIII, 86-91.Ömer b. İshak el-Gaznevî, Ġurretü'l-münîfe (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1950, nâşirin girişi, s. 7-8.İbn Haldûn, Muḳaddime, III, 1020, 1065, 1083, 1140-1141, 1146.İbn Hacer, Lisânü'l-Mîzân, Beyrut 1971, IV, 426-429.Taşköprizâde, Miftâḥu's-saʿâde, II, 117, 122-127.Keşfü'z-zunûn, I, 262, 359, 454; II, 1467, 1569, 1577-1578, 1714, 1819, 1988.Hediyyetü'l-ʿârifîn, II, 107-108.Reşîd Rızâ, Tefsîrü'l-Menâr, I, 101; V, 301; XI, 376.Brockelmann, GAL, I, 666-669; Suppl., I, 921-924.Muhammed Sâlih ez-Zerkân, Faḫrüddîn er-Râzî ve ârâʾühü'l-kelâmiyye [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-Fikr), tür.yer.Muhsin Abdülhamîd, er-Râzî müfessiren, Bağdad 1974, tür.yer.Ömer Ferruh, Târîḫu'l-ʿulûm ʿinde'l-ʿArab, Beyrut 1977, s. 241-244.İbrâhim Medkûr, Fi'l-Felsefeti'l-İslâmiyye, Kahire 1983, II, 53-54.Ali Abdullah ed-Difa' – Celâl Şevkī, Aʿlâmü'l-fizyâʾ fi'l-İslâm, Beyrut 1404/1984, s. 279-281.Fethullah Huleyf, "Faḫrüddîn er-Râzî", Mevsûʿatü'l-ḥaḍâreti'l-İslâmiyye, Amman 1989, s. 142-149.Süleyman Uludağ, Fahrettin Râzî, Ankara 1991, tür.yer.İsmail Cerrahoğlu, "Fahreddin er-Râzî ve Tefsirdeki Metodu", EAÜİFD, sy. 2 (1977), s. 7-57.Murtada A. Muhibbu-Din, "Imam Fakhr al-Din al-Razi Philosophical Theology in al-Tafsir al-Kabir", HI, XVII/3 (1994), s. 55-84.J. H. Kramers, "Râzî", İA, IX, 645-646.G. C. Anawati, "Fakhr al-Dīn al-Rāzī", EI² (İng.), II, 751-755.Mustafa Çağrıcı, "Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî", DİA, X, 304-305.

ABDÜLKĀDİR-i MERÂGĪ *(Rahmetullâhi Aleyh)*
(D. H. 20 Zilkade 754-M.17 Aralık 1353-Meragi-G.Azerbaycan.
V.H. 838.-M.1435.Herat-Afganistan)

Büyük bestekâr, hanende, mucit, şair, ressam, hafız ve hattat Ünlü Türk mûsiki nazariyatçısı, bestekâr ve icracı.

DOĞUM YERİ AİLESİ VE KÜNYESİ

Dünya tarihi, XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yayılmaya başlayan Oğuz boylarının serüvenleri ile çalkalanmaktadır. XIII. yüzyılın sonunda kurulan Osmanlı Devleti gelişimini sürdürürken tarih, iki Türk hükümdarı Timurlu Hakanı Timur (H. 1370-1405) ile Osmanlı Hakanı Sultan Yıldırım Bâyezid'in (H. 1389-1402) Ankara ovasında karşı karşıya gelişine sahne olur. Yıldırım Bâyezid Han'ın yenilerek esir düşmesiyle neticelenen bu savaşın, Osmanlıların gelişmesini yarım yüzyıl kadar ertelediği, tarihçilerin ortak görüşüdür. Ankara Savaşı'nın ardından Osmanlı hükümdarları Çelebi Mehmed (h. 1413-1421) ve oğlu Sultan II. Murad'ın (H. 1421-1444, 1446-1451) Anadolu birliğini yeniden kurma çabaları müspet yolda gelişmekte ve

bu arada Osmanlıların tekrar Tuna boylarına seferlere devam ettikleri görülmektedir.

Bu dönemde doğuda Timurluların Türkistan İmparatorluğu dünyanın en büyük devleti durumundadır. Timur'un ölümünden (1405) bir müddet sonra yerine geçen oğlu Şâhruh (H. 1409¬1447) devletin başkentini Semerkant'tan Herat'a nakleder ve artık Herat devrinin en büyük kültür merkezi olma yolunda ilerlemektedir. Batıda ise ilim, edebiyat ve sanat merkezli kültürel faaliyetleri ve bu sahada destekleyici çalışmalarıyla tanınan Sultan II. Murad Han önce Bursa'yı ardından da Edirne'yi önemli merkezler haline getirdi.

Netice olarak Şâhruh, Hüseyin-i Baykara Devri'nin; Sultan II. Murad ise oğlu Fatih Sultan Mehmed Han Devri'nin (H. 1444-1446, 1451-1481) hazırlayıcıları oldular. 1453'te İstanbul'un fethi ile Osmanlı Devleti, taht şehrini Edirne'den İstanbul'a taşır. Fatih Sultan Mehmed, babasının başlattığı ilim ve kültür hamlelerini devam ettirir ve onu da oğlu Sultan II. Bâyezid Han (H. 1481-1512) takip eder. Aynı şekilde Hüseyin-i Baykara da (H. 1470-1506) Herat'ta, sarayındaki şiir, edebiyat ve sanat ortamıyla kültürel gelişimin sembolü olmuş ve huzurunda düzenlenen "Hüseyin Baykara Meclisleri", "Hüseyin Baykara Divanı" adlı akademik toplantılar, daha sonraki devirlerde bu konular etrafında tertiplenen ilim meclislerinin de adeta simgesi haline gelmiştir.

İşte bu kültür ortamının yetiştirdiği ender şahsiyetlerden biri de ünlü mûsiki bilgini, bestekâr, nazariyatçı, şair, ressam (musavvir), hafız, hattat ve hanende (güyende) Hace Kemâleddin Abdülkâdir bin Gaybî el-Merâgî'dir.

Bugün İran sınırları içinde bulunan Güney Azerbaycan'ın Merâga şehrinde Hicri, 20 Zilkade 754-Miladi.17 Aralık 1353 tarihinde doğdu. (*Dânişmendân-ı Âzerbâycân*, s. 258).

Doğduğu şehre nisbetle Merâgī adıyla tanındı. Kendi ifadesine göre babası, birçok ilimde söz sahibi ve zamanın değerli bir mûsikişinası olan Gıyâseddin (Cemâleddin) Gaybî'dir. Yerli ve yabancı kaynaklarda Farabî ile İbni Sina'dan sonra en ünlü sayılan isimlerdendir. İslam musiki geleneğinde "üstad-ı salis" denen Abdülkadir Meragi'nin eserlerinin 14. yüzyıldan beri yaşıyor olması tarihte nadir görülen bir durumdur. Meragi'nin "salis"liği musiki teorisinde Farabi ve İbn Sina'dan sonra geliyor olmasından. Yoksa

İslam geleneğinde tek bir musiki üstadı seçilecekse bu hiç kuşkusuz Abdülkadir Meragi'dir.

Meragalı Abdulkadir, Meragalı, İbn-i Gaybî, Hoca Abdulkadir, Hace, Abdulkadir bin Gaybiyü'l-Hafız el-Meragî adlarıyla da tanınır. "*Hoca lakabıyla da anılan musikinin en büyük üstadı kabul edilen Meragi'nin besteleri, XV. asır Türkiye'sinde okunup çalındıktan sonra, klasik bestekârlarımızca örnek kabul edilmiştir. Bestekârlık sahasında Abdülkadir'i aşmak, belki ancak* ***Itri*** *(1640-1712) ile mümkün olabilmiştir. Osmanlı dışı Türk âleminde yaşayıp da bu derecede radikal etkide bulunan nadir şahsiyetlerden biridir.*"

Itrî'den önceki klasik Türk müziği bestecilerinin en büyüğü olarak kabul edilir. Müzik kuramı yazarlarının da en önemlisi sayılan Abdülkadir Meragi (Batı kaynaklarında İbni Gaybî diye geçer) aynı zamanda güzel sesli bir hafız, iyi bir hattat ve ozandır.

EĞİTİMİ VE HOCALARI

İlk müzik derslerini, dönemin değerli bilgin ve müzikçilerinden olan babası Gıyaseddin Gaybî'den aldı. Sonra döneminin belli başlı bilginlerinin ve sanatçılarının öğrencisi oldu. Babasından söz ederken, "*Birçok ilim dalında üstün bilgisi vardı, bilhassa müziğin pratik ve teorik dallarında üstattı*" demesi, aynı zamanda nasıl bir çevrede yetiştiğini göstermektedir. Abdülkadir Meragi, çeşitli ilimlerde mükemmel bir tahsil görmüş, genç yaşında yetenekli bir müzisyen olarak tanınmıştır. Kıraat ilmi, şiir, edebiyat, celi hat, Arapça, Farsça öğrenmiştir. Anadili Türkçe gibi konuşurdu.Danişmendan-ı Azerbaycmı 'da Abdülkadir'in dört yaşında okula gittiğini, sekiz yaşında Kuran'ı ezberlediğini, daha sonra da sarf, nahiv ve beyanla meani öğrenmiştir.Babası Gıyaseddin Gaybi, oğlu Abdülkadiri alimlerin ve ariflerin meclisine götürüyordu. Mevlana Gaybi buralarda güzel nağmelerle Kur'an tilavet ediyor, Ayrıca gönülde yer eden şiirleri, heyecanlı nağmelerle okuyordu. Öyle ki böyle yaptığı meclislerde, herkes onun hakkında hayır dualarda bulunuyordu.

Genç yaşta babasını yitirince, Meraga'dan ayrılıp Tebriz'e giderek İlhanlıların hizmetine girdi. Orada önce Sultan Hüseyin'e, ardından Ahmed Celâyerî'ye nedim (sohbet arkadaşı) oldu. O

dönemde, müzisyen Rızaeddin Rıdvan Şah tarafından düzenlenen bir müzik yarışmasını kazanarak adını duyurdu.

Şeyh Üveys'in ölümünden sonra tahta geçen oğlu Sultan Celâleddin Hüseyin (1374-1382) zamanında da sarayda bulundu ve hükümdardan yakın ilgi gördü. Abdülkādir'le ilgili bütün kaynaklarda söz konusu edilen ve kendisinin de anlattığı "nevbet-i müretteb"in bestelenmesi hadisesi bu hükümdar zamanında olmuştur. 29 Şâban 778'de (11 Ocak 1377) bizzat hükümdarın da bulunduğu, devrin tanınmış âlim, mûsikişinas, saz ve söz icracılarının katıldığı mûsiki toplantılarının birinde, beste türlerinin en zoru kabul edilen nevbet-i mürettebin bir tanesinin bir ayda bile zor bestelenebileceğinin ileri sürülmesi üzerine, Abdülkādir günde bir adet nevbet-i müretteb besteleyebileceğini iddia ederek bunda ısrar etti. Bu iddiasını, aynı yılın ramazan ayında her gün birer adet olmak üzere otuz eser besteleyip arefe günü de bunların hepsini birden icra etmekle ispatladı. Beste yarışmasını kazanınca, hükümdarın yakınları arasına girdi. Bu başarı onun şöhretini arttırmakla kalmamış, kendisine mûsikide günümüze kadar devam eden sarsılmaz bir yer temin etmekte de önemli rol oynamıştır. ***(Maḳāṣıdü'l-elḥân, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3656, vr. 86^{a}-87^{a})***

1380-1381'de Sultan Hüseyin'in arzusu üzerine yirmi dört zamanlı "darb-ı rebî'" usulünü tertip etti. Hüseyin'den sonra Celayirli tahtına çıkan ve başkenti Bağdat'a taşıyan Sultan Ahmet'in de gözde sanatçılarından oldu.

Sultan Hüseyin'in vefatından sonra, onun Bağdat'ta bulunan kardeşi Şehzâde Şeyh Ali'ye intisap etti.

1382 yılında Şeyh Ali'nin, kardeşi Ahmed Bahâdır ile yaptığı savaşı kazandığı gün onun isteği ile kırk dokuz zamanlı bir usul meydana getirerek zaferin hâtırası olmak üzere buna "darb-ı fetih" adını verdi. Aynı yıl Şeyh Ali'nin saltanat mücadelesinde yenilmesinden sonra Celâyir hükümdarı olan Sultan Ahmed Bahâdır'ın (1382-1410) himayesine girdi. Kendi ifadesine göre, meclis ve sohbetlerinde bulunduğu yirmi yıl süresince bu hükümdardan çok büyük yakınlık gördü ve yanında parlak bir mûsiki hayatı geçirdi. Bağdat'ta geçen bu günlerde otuz zamanlı "devr-i şâhî" adlı usulü vücuda getirdi. ***(Şerh-i Kitâbü'l-Edvâr, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, nr. 3470, vr. 40^{b}-41^{b}).***

1386'da Timur'un Azerbaycan'ı zaptetmesi üzerine Ahmed Bahâdır ile beraber Bağdat'a gitti. Bölgedeki siyasî mücadeleler sebebiyle giderek ağırlaşan hayat şartları ve hâmisi Ahmed Bahâdır'ın Mısır'a gitmek zorunda kalması, Merâgī'yi Mâverâünnehir'e geçmek mecburiyetinde bıraktı. 1398'de Timur tarafından verilen bir nişan ile Semerkant'a gönderildi. Timur'un veliahtı Gıyâseddin Muhammed Mirza'nın nedimi oldu. Onun arzusu üzerine 200 zamanlı "devr-i mieteyn" usulünü tertip etti. Bu devrede şehzadelerin saraylarında hürmet gördü ve şehrin ileri gelen kişileri arasında yer aldı; Câmiʿu'l-elḥân'ı da burada yazdı (1405). Timur'un ölümünden sonra tahta geçen torunu Sultan Halîl'in (1405-1409) himayesine girdi. "Devr-i kumriyye" adlı sekiz zamanlı usulü bu hükümdarın isteği üzerine yaptı.

Sultan Halîl'in iktidar mücadelesinde kardeşi Şâhruh'a yenilmesinden sonra, zamanın ilim ve sanat merkezi haline gelmiş olan başşehir Herat'a geçti. Maḳāṣıdü'l-elḥân'ı 1418'de burada yazdı. Sultan Şâhruh (1405-1447) ve oğlu Baysungur Mirza'ya Câmiʿu'l-elḥân ve Maḳāṣıdü'l-elḥân'dan ithaflı nüshalar takdim etti. Herat'ta özellikle Baysungur Mirza'dan yakın ilgi gördü. Fakat onun genç yaşta ölümü (20 Aralık 1433) ile bir müddet hâmisiz kaldı. Daha sonra Şâhruh'a intisap ederek sarayındaki meclislere katıldı. Herat Sarayı'nda geçirdiği günlerde sultanın adaletinin bir ifadesi olarak "devr-i adl" adını verdiği yirmi sekiz zamanlı yeni bir usul tertip etti.

1393'te Bağdat'ı ele geçiren Timur tarafından, birçok bilgin ve sanatçıyla birlikte Semerkand'a götürüldü ve Timur'un en değer verdiği sanatçılardan biri haline geldi. 1399'da Timur'un Tebriz'de oturan oğlu Miranşah'ın çevresine girdi. Miranşah'ın uygunsuz davranışlarını, çevresindekilerin etkisine yoran Timur, oğlunu yoldan çıkardıkları gerekçesiyle çevresindekilerin öldürülmesi emrini verince, Abdülkadir, son anda kaçmayı başararak, yeniden Sultan Ahmet'in eline geçen Bağdat'a sığındı.

Kur'an'dan bir sure

Ama 1401'de ikinci kez Bağdat'ı kuşatan Timur'un eline düştü. Yargılanarak, ölüm cezasına çarptırıldı. Ceza yerine getirileceği sırada Kur'an'dan bir sure okumaya başlayınca sesinin güzelliği ve müzikteki ustalığı sayesinde bağışlandı. Timur'un sarayında tekrar eski yerini aldı. Meragî, bir süre sonra Semerkant'a gitmek için

Timur'dan izin istediğinde, Timur tarafından bizzat yazdırılan bir nişane belgesi kendisine verilerek yolcu edildi. Timur ölünce yerine geçen torunu Sultan Halil Mirza'dan, o ölünce de Sultan Şahruh Mirza'dan himaye gördü.

Musiki alanında istisna bir kabiliyet olan Meragi hakkında Timur, "*dünyadaki yüksek kültür sahiplerinin en büyüğü, insanlığın hocası, musikinin hem nazariyat, hem bestekârlık ve icra sahalarında bir eşi gelmemiş üstad, ayrıca hattat, şair, hatib, hafız, nedim, meclis adamı, olgunluk sahibi, yakışıklı ve güzel. Kendisi benim yakınımdır, her bakımdan takdirime mazhar olmuştur, tarafımdan bütün üstadlara üstün tutulmuştur, herkesçe kendisine benim ona yaptığım muamelenin yapılmasını isterim*" ifadeleriyle bu istisna kabiliyetin hakkını teslim etmiştir. Timur'un hiç kimse hakkında bu şekilde bir ferman vermemiş tir.

Abdulkadir Merağı'nin Kişiliği

Eşsiz kişiliği ve üstün vasıfları ile yaşadığı dönemde ünlü siyaset adamlarının ve şairlerinin övgüsüne mazhar olması onun mükemmel bir şahsiyete sahip olduğunun en belirgin göstergesidir. Onun kişiliği hakkındaki bilgileri, yaşadığı dönemde kendisi hakkında kaleme alınmış olan methiye yazılarından elde ediyoruz.

TÜRK MÜZİĞİNE HİZMETİ

İbn-u Gaybî adıyla müzikte ilk klâsik dönemin görkemli eserlerini veren büyük besteci ve müzik bilgini Abdulkadir Merağı, aynı zamanda Türk müziğindeki Klâsik dönemin de başlatıcısı sayılır. Özellikle ûdi olarak bilinirdi ve güzel sesi ile daha genç yaşında bütün İslam dünyasında büyük ün yapmıştı. Merâgi'nin Abdülkādirzâde diye tanınan, üç oğlundan en küçüğü olan Abdülaziz, Fatih Sultan Mehmet'e "*Nakavetü'l-Edvâr*" adlı müzik teori kitabını, ithaf etmiş ve İstanbul'a gelerek saraya alınmıştır. Abdülaziz'in Abdülkādirzâde Derviş Ûdî lakabıyla tanınan oğlu,Meraginin torunu Mahmud Çelebi de II. Bayezid'e aynı türden "*Makasıdü'l-Edvâr*" adlı eserini sunmuştu.

Meragî, anadili Türkçeden başka Arapça ile Farsçayı da çok iyi bilmekteydi. Kaynaklar ayrıca bestekâr, hanende, nazariyatçı, şair, ressam, hafız ve hattat yönleri ile de tanındığını gösteriyor. Eserlerinde çoğunlukla Farabi'den etkilenerek beslendiği görülmektedir. Müzik sanatını modern bir fizikçi gibi düşünmesi, kendisinden 500 yıla yakın

bir süre sonra yaşayan Batılı bir bilgin olan Helmholtz'u derinden etkilemiştir. Helmholtz, "*Fiziologie der Tonemphfindungen*" adındaki büyük eserinde Meragi'nin bütün eserlerini okuduğunu, derinlemesine inceleyerek ondan çok yararlandığını söyler. Ünlü tarihçi Hammer de, Meragi'nin eserlerinden yararlanmıştır. Müzik alanındaki ustalığından dolayı, kendinden söz eden bütün yazar ve araştırmacılar onun için***; "Geçmiş zamanları yücelten bir kimse" ya da "Mûsikî nazariyatında en yetkili kişi"*** gibi nitelemeler kullanmışlardır.

"Urmevî Okulu", musikimizi nazariyat alanında ilk kez sistematik bir incelemeye alan okuldur. Bu okuldan önce, musikimizde bir nazari sistemin olmadığını görüyoruz. Safiyüddin Abdülmümin Urmevî'nin kurup başlattığı bu sistemin ikinci büyük mimarı, kendisinden yaklaşık 70 yıl sonra gelen Abdulkadir Merâgî olmuş; okulun temelleri, uygulamalardaki esaslara göre atılarak mükemmel bir anıta dönüşmüştür. Bu mükemmellik, o kadar etkili olmuştur ki, musikimiz, sarsılmadan, çok az bazı değişikliklerle, 700 yıl bu sistem içinde yaşamını sürdürmüştür.

Kimi çalgı aletlerini de bulan Meragî, eserlerini "Ebced Notası" ile kaydederek günümüze gelebilmelerini sağlamıştır. Ancak bu kayıtlar hem kendisinin nota kayıtlarına yeterli özeni göstermemesi, hem de kaynakların günümüze kadar gerekli titizlikle korunmaması nedeniyle çoğunluğu kayıptır.

Günümüze, Abdülkadir Meragi'nin olduğu ileri sürülen 40 kadar beste kalmıştır. ***Bilinen bestelerinin başlıcaları şunlardır: Rast Sofyân Kâr-ı Hayder-Nâme, Rast Devr-i Hindi Kâr-ı Muhteşem, Rast Muvaşşah, Rast Fer Nakış Beste, Rast Devri Hindi Nakış Beste, Rast Hafif Nakış Beste, Rast Nakış Aksak Semai, Rast Nakış Yürük Semai, Pençgâh Hafif Kar-ı Murassa, Pençgâh Aksak Semai, Acem Yürük Muhammes Kar, Acem Nakış Yürük Semai, Irak Düyek Kar, Irak Yürük Nakış Semai…***

Müzik kuramı üzerine eserleri de vardır. Oğlu Nureddin Abdurrrahman'a hediye ettiği "*Cami-ül Elhan*" (1405) adlı kitabının elyazması bir örneği İstanbul Nuruosmaniye Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Farsça yazılmış olan bu eserin içinde kimi bestelerinin notaları da vardır.

Maḳāṣıdü'l-elḥân'ın bir kısım nüshalarının Osmanlı Hükümdarı Sultan II. Murad Han'a (1421-1451) ithaf edilmiş olması,

öteden beri bazı araştırmacılarda Abdülkādir'in Osmanlı ülkesine gittiği kanaatini uyandırmışsa da eserlerinde bu konuya hiç yer verilmemiştir. Ayrıca zamanın gelişen siyasî olayları, iki bölge arasında böyle bir ziyaretin mümkün olamayacağını gösterdiğinden, başka deliller bulununcaya kadar onun Anadolu'ya geldiğini kabul etmek zordur. Ömrünün son yıllarında, iç ayaklanmalar sebebiyle Şâhruh'un devamlı sefere çıkmasından dolayı beklediği ilgiyi göremedi. İlerlemiş yaşından doğan hassasiyetin de tesiriyle, hükümdara hitaben bir "arzuhal" hazırladı. Ancak bunu sunamadan, Herat'ta çıkan bir veba salgınında, yaklaşık seksen iki yaşında vefat etti ve orada defnedildi.

Merâgī, zamanının bütün makamlarına vukufu, birkaç yeni usul tertip edecek ve bütün formlarda olağan üstü besteler yapabilecek derecede kabiliyeti, pek çok mûsiki aleti, özellikle ud çalmaktaki mahareti ile dikkati çekmiş ender sanatkârlardan biri olduğu için nazariyeci, besteci ve icracı olarak haklı bir şöhret kazanmıştır. Bu bakımdan Türk mûsiki tarihinin önde gelen birkaç simasından biridir. Ressam, aklâm-ı sitte*de hattat, aynı zamanda Arapça, Farsça, Türkçe şiirleri olan bir şairdir. Türkçe şiirlerinden on kadarı günümüze intikal etmiştir. Ayrıca kıraat ilminde söz sahibi bir hâfız ve Abdülkādir-i Gûyende diye tanınmış güzel sesli bir hânende idi. Sâz-ı kâsât-ı çînî, sâz-ı elvâh, sâz-ı murassa'-ı gayibî (kanûn-ı mezkûr-ı gayibî) adlı çalgıları icat etmesi, eski birkaç sazı geliştirerek yeniden mûsiki âlemine kazandırması, şöhretini arttıran diğer özellikleri arasında yer almaktadır.

Merâgī'nin pek çok eser bestelediği ve kendinden sonra gelen bestekârlara ışık tuttuğu muhakkaktır. Nitekim yazma güfte mecmualarında, bestesinin Hâce Abdülkādir'e ait olduğu belirtilen birçok güfteye rastlanmaktadır. Bu bestelerden sadece otuz kadarının notası günümüze ulaşabilmiştir. Ancak, aradan geçen yüzyıllar içinde ağızdan ağıza nakil sırasındaki muhtemel değişmelerden dolayı bu eserlerin bütünüyle ona aidiyeti kesinlik kazanmamıştır. Bestelerinin notalarını ihtiva ettiğini bildirdiği Kenzü'l-elhân adlı eseri yakın zamana kadar bulunamamıştı. Ancak Murat Bardakçı, son araştırmasında Tahran'da (Melik Ktp., nr. 6317/2) aynı isimde bir eserle karşılaştığını, fakat yeterince tetkik imkânı verilmediği için muhtevası hakkında fikir sahibi olamadığını ve eserin gerçekten

Kenzü'l-elhân olup olmadığı konusunda kanaat edinemediğini bildirmektedir (bk. Maragalı Abdülkadir, s. 148-149).

Abdülkādir-i Merâgī'nin eserlerinde bulunan mahdut bilgiler, çağın kaynaklarında görülen müphem ifadeler, Şerâfeddin Ali Yezdî, Devletşâh-ı Semerkandî, Muînüddin Muhammed İsfizârî, Gıyâseddin Muhammed Hândmîr gibi sonraki müelliflere ait eserlerde rastlanan yetersiz bilgiler, hakkında incelemeler yapmış olan M. Ali Terbiyet, R. Yekta, H. G. Farmer gibi bazı araştırıcıları birtakım tutarsız yakıştırmalar ve yersiz yorumlara sevketmiştir. Bu yanlışlıkların düzeltilmesiyle onun hayatı ve sanatı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak, yeni kaynakların bulunması ile mümkün olacaktır.

İslam dünyasının müzik alanında en büyük isimlerinden olan Abdülkadir Meragi (Hace İbn ül-Gaybi de denir), Sultan Ahmet Celayir, Timur ve Şahruh'un saraylarında yaşamış, R. Uslu'nun tespit ettiği gibi oğlu Abdülaziz'i, kendisine ithaf ettiği *Makasıd* adlı eseriyle birlikte II. Murat'ın sarayına göndermiş, yüzlerce müzik eseri bestelemiştir. Müzik eserleri beş asrı aşkın zamanı aşarak, 17. yüzyıla kadar meşkle, ondan sonra yazılı kültürle birlikte günümüze ulaşmıştır.

Merâgi, zamanının bütün makamlarına vukufu, birkaç yeni usul tertip edecek ve bütün formlarda olağan üstü besteler yapabilecek derecede kabiliyeti, pek çok mûsiki âleti, özellikle ud çalmaktaki mahareti ile dikkati çekmiş ender sanatkârlardan biri olduğu için nazariyeci, besteci ve icracı olarak haklı bir şöhret kazanmıştır. Bu bakımdan Türk mûsiki tarihinin önde gelen birkaç simasından biridir. Ressam, aklâm-ı sitte*de hattat, aynı zamanda Arapça, Farsça, Türkçe şiirleri olan bir şairdir. Türkçe şiirlerinden on kadarı günümüze intikal etmiştir. Ayrıca kıraat ilminde söz sahibi bir hâfız ve Abdülkādir-i Gûyende diye tanınmış güzel sesli bir hânende idi. Sâz-ı kâsât-ı çînî, sâz-ı elvâh, sâz-ı murassa'-ı gayibî (kanûn-ı mezkûr-ı gayibî) adlı çalgıları icat etmesi, eski birkaç sazı geliştirerek yeniden mûsiki âlemine kazandırması, şöhretini arttıran diğer özellikleri arasında yer almaktadır.

Merâgi'nin pek çok eser bestelediği ve kendinden sonra gelen bestekârlara ışık tuttuğu muhakkaktır. Nitekim yazma güfte mecmualarında, bestesinin Hâce Abdülkādir'e ait olduğu belirtilen birçok güfteye rastlanmaktadır. Bu bestelerden sadece otuz kadarının

notası günümüze ulaşabilmiştir. Ancak, aradan geçen yüzyıllar içinde ağızdan ağıza nakil sırasındaki muhtemel değişmelerden dolayı bu eserlerin bütünüyle ona aidiyeti kesinlik kazanmamıştır. Bestelerinin notalarını ihtiva ettiğini bildirdiği Kenzü'l-elhân adlı eseri yakın zamana kadar bulunamamıştı. Ancak Murat Bardakçı, son araştırmasında Tahran'da (Melik Ktp., nr. 6317/2) aynı isimde bir eserle karşılaştığını, fakat yeterince tetkik imkânı verilmediği için muhtevası hakkında fikir sahibi olamadığını ve eserin gerçekten Kenzü'l-elhân olup olmadığı konusunda kanaat edinemediğini bildirmektedir (bk. Maragalı Abdülkadir, s. 148-149).

Abdülkādir-i Merâgī'nin eserlerinde bulunan mahdut bilgiler, çağın kaynaklarında görülen müphem ifadeler, Şerâfeddin Ali Yezdî, Devletşâh-ı Semerkandî, Muînüddin Muhammed İsfizârî, Gıyâseddin Muhammed Hândmîr gibi sonraki müelliflere ait eserlerde rastlanan yetersiz bilgiler, hakkında incelemeler yapmış olan M. Ali Terbiyet, R. Yekta, H. G. Farmer gibi bazı araştırıcıları birtakım tutarsız yakıştırmalar ve yersiz yorumlara sevketmiştir. Bu yanlışlıkların düzeltilmesiyle onun hayatı ve sanatı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak, yeni kaynakların bulunması ile mümkün olacaktır.

VEFATI

Meragî, Semerkant'tan sonra 1421'de Bursa'ya geldi ve henüz tahta çıkan II. Murat'a bir müzik eserini sundu. Kendisi de müzisyen olan II. Murat'ın kendisine büyük iltifat göstermesine rağmen, Osmanlı ülkesi o dönemde çok karışık olduğu için Meragî Herat'a döndü. orada veba salgınında seksen iki yaşında vefat etti.. (V.H. 838-M.1435)Rabbim rahmetiyle muamele eylesin. Amin.

ESERLERİ

Hepsi mûsiki ile ilgili olan eserleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Câmiu'l-elhân; (Nağmeler Derlemesi-1405). Farsça yazılmış bu yapıt makamlar, usuller, çalgılar, şarkı söyleme tekniği ve eski müzik ustaları üstüne bilgiler verir.

Mûsiki nazariyatı ile ilgili olarak bir mukaddime, on iki bab ve bir hâtimeden meydana gelen eser 1405'te kaleme alınmıştır. Müellif nüshalarından biri Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir. ***(nr. 3644).*** Eser, Takī Bîniş tarafından neşredilmiştir. ***(Tahran 1366 hş./1987)***

2. Maḳāṣıdü'l-elḥân; (Nağmelerin Maksadı-1421). Farsça yazılmış bu kitapta makamlar ve çeşitli çalgılar üstüne bilgiler verilir (bu çalgıların bazılarını Abdülkadir Meragi bulmuştur).

1418'de Herat'ta yazılmış olan bu eser de bir mukaddime, on iki bab ve bir hâtimeden meydana gelmiş bir nazariyat kitabıdır. Çeşitli nüshaları vardır.1434'te istinsah edilen bir nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Revan Köşkü, nr. 1726) bulunmaktadır. Bu eser de Takī Bînîş tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1344 hş./1966).

3. Kenzü'l-elhân; (Nağmeler Hazinesi). Abdülkadir'in öteki kitaplarında adı geçen bu yapıtın makamlar, çalgılar, usuller üstüne bilgiler veren ve ebcet notasıyla yazılmış besteler içeren bir eserdir. Ancak bugüne kadar hiçbir nüshası elde edilememiştir.

4. Risâle-i Fevâid-i Aşere. Her biri ikişer fasıllık "fâide" adını verdiği on kısımdan müteşekkil bir nazariyat kitabı olup müellif nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 3651/II).

5. Şerh-i Kitâbü'l-Edvâr;(Makamlar Kitabı). Türkçe yazılmış tek kitabıdır. Makamlar, usüller ve çalgılar üstüne bilgiler içerir. Safiyyüddin Abdülmü'min el-Urmevî'nin Kitâbü'l-Edvâr* adlı mûsiki nazariyatı ile ilgili kitabına yazdığı şerhtir. Müellif nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 3651/I).

6. Zübtedü'l-edvâr. İlk defa Rauf Yekta Bey'in bir makalesinde (bk. "Eski Türk Mûsikîsine Dair Tarihî Tetebbûlar I: Kökler", MTM, I/3, s. 460) adından bahsettiği bu eserin, Fethullah-ı Şirvânî'nin müellif hattından 6 Şevval 845 tarihinde kopya ettiği nüshaya dayalı kıymetli bir yazması, Tahran'da Sipehsâlâr Kütüphanesi'ndedir (nr. 565). Ayrıca, Tahran'daki Melik Kütüphanesi ve Millî Kütüphane'de birer nüshası mevcuttur.

Bu eserlerden ilk ikisi Batı Türkistan'da, diğerleri Azerbaycan'da Celâyirli ülkesinde iken Farsça kaleme alınmıştır. Eserlerin, muhteva bakımından gittikçe olgunlaşmak üzere, birbirinin aynı olduğu söylenebilir. Nitekim Câmiʿu'l-elḥân ve Maḳāṣıdü'l-elḥân'ın muhtevaları mukayese edildiğinde bu husus açıkça ortaya çıkmaktadır. Abdülkādir-i Merâgī'nin Kitâbü'l-Edvâr adlı Türkçe bir eserinden de (Leiden University Library, Or. 1175) bahsedilmektedir (bk. İA, I, 84).

Merâgī'nin Abdülkādirzâde diye tanınan, üç oğlundan en küçüğü olan Abdülaziz, yazdığı Nekavetü'l-edvâr* adlı mûsiki eserini Fâtih Sultan Mehmed'e ithaf etmiş ve İstanbul'a gelerek saraya alınmıştır. Abdülaziz'in Abdülkādirzâde Derviş Ûdî lakabıyla tanınan oğlu Mahmud da Sultan II. Bayezid zamanında Osmanlı ülkesinde yaşamış ve mûsikiye dair Maḳāṣıdü'l-edvâr adlı bir eser yazmıştır.

Halen TRT repertuvarında Abdülkadir Meragi'ye ait, kayıtlı 25 eser mevcuttur. Yılmaz Öztuna'nın Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi'nde verdiği sayı ise 29'dur. Abdülkadir Meragi'ye ait olduğu kabul edilen günümüze ulaşmış eserlerin pek çoğu şaheser olarak değerlendirilebilecek türdendir. Bunlar arasında özellikle Mahur Kâr, Nihavend-i Kebir Kâr, Rast Kâr-ı Muhteşem, Rast Kâr-ı Haydarname, Segah Kâr-ı Şeş-Âvâz yüksek sanat değeri taşımaktadır. En fazla tanınan eseri ise "Âmed nesîm-i subh-dem" sözleriyle başlayan Rast makamındaki nakış bestesidir. Kitapları zamanın müzik teorisiyle ilgilidir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkādir-i Merâgī, Câmiʿu'l-elḥân, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3544, vr. 48^{b}-50^{a}, 54^{b}-55^{a}, 118^{a}; a.mlf., Maḳāṣıdü'l-elḥân, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3656, vr. 1^{b}-2^{a}, 3^{a}, 86^{a}-87^{a}, 102^{b}-103^{a}; a.mlf., Risâle-i Fevâʾid-i ʿAşere, Nuruosmaniye Ktp., 3651/II, vr. 91^{a}-92^{b}, 96^{b}-98^{b}, 105^{b}, 107^{b}-108^{a}; a.mlf., Şerḥ-i Kitâbü'l-Edvâr, TSMK, III. Ahmed, nr. 3470, vr. 40^{b}-41^{b}; Devletşah, Tezkiretü'ş-şuarâ (trc. Necati Lugal), Ankara 1963, I, 348; 1967, II, 12, 94; Zebîhullah Safâ, Târîḫ-i Edebiyyât der Îrân, Tahran 1346 hş., IV, 108-109; Hândmîr, Ḥabîbü's-siyer, Tahran 1362 hş., III, 578, 582; IV, 13-14; Müneccimbaşı, Sahâifü'l-ahbâr, İstanbul 1285, III, 57; Raûf Yektâ, Esâtîz-i Elhân: II, Hâce Abdülkādir Merâgī, İstanbul 1318; Hammer (Atâ Bey), III, s. 27; M. Ali Terbiyet, Dânişmendân-ı Âẕerbâycân, Tahran 1314 hş., s. 258-264; Muhammed Takī Dânişpejûh, Fihrist-i Mîkrôfîlmhâ-yı Kitâbḫâne-i Merkezî ve Merkez-i Esnâd-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran 1363 hş., s. 166; Takī Bîniş, Câmiʿu'l-elḥân, Tahran 1366 hş.; G. Sarton, Introduction, New York 1975, III/2, s. 1570-1571; Murat Bardakçı, Maragalı Abdülkadir, İstanbul 1986; Rauf Yekta Bey, "Eski Türk Mûsikîsine Dair Tarihî Tetebbûlar I: Kökler", MTM, I/3, s. 457-463; H. G. Farmer, "Abdalqādir Ibn Gaibī on Instruments of Music", Oriens, XV, Leiden 1962, s. 242-248; a.mlf., "Abdülkadir", İA, I, 83-85; a.mlf., "ʿAbd al-Ḳādir b. Ghaybī", EI^{2} (İng.), I, 66-67; M. Kemal Özergin, "Hâce Abdülkâdir Marâgî'nin Manzum bir Arzıhâli", Kemal Çığ'a Armağan, İstanbul 1984, s. 131-156; Ehad Arpad, "Abdülkadir Merâgî", Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1974, I, 25- 26.Murat Bardakçı - Maragalı Adülkadir.Kubilay Kolukırık - Abdülkadir Meragi Hayatı Kişiliği ve Musiki Yönü.Vural Sözer / "Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi" (1986),Yılmaz Öztuna / Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi (1990),

Faruk Yener / Müzikte Kim Kimdir? (1987), M. Nuri Uygun / "Safiyyüddin Abdülmü'min Urmevî ve Kitâb'ül Edvârı" (l 1999), Uğraş Ozan Yarman / Türk Musikisi ve Çokseslilik (s. 303, 2001), Cinuçen Tanrıkorur / Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi (2003), Timuçin Çevikoğlu (Mostar, Sayı: 10 – Aralık 2005), İhsan Işık / Ünlü Sanatçılar (Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 1, 2013) - Encyclopedia of Turkey's Famous People (2013).

ŞEYH VEFÂ (K.S)
(D.Konya. V.H. 896, Ramazan- M.1491- İstanbul)

Sultan Fatih'in Cenaze namazını kıldıran, Fethin manevi mimarlarından, âlim. Veli, Şair, Mutasavvıf,

DOĞUM YERİ AİLESİ VE KÜNYESİ

Şeyh Ebu'l-Vefâ hazretlerinden bahseden kaynaklarda; İstanbul'da bulunan büyük velilerdendir. Adı Mustafa b. Ahmed'dir. Muslihiddin,İbnülvefa, İbn Vefa, Ebü'l-Vefa ve Şeyh Vefa lâkaplarıyla tanınmıştır. Babası Ahmed Sadrî', dedesi Hacı Yahya dır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Kendisi bir kitap kapağına ismini, Mustafa bin Ahmet es-Sadri el-Konevi şeklinde yazmıştır. Muslihuddin Mustafa olarak da anılmıştır.

Babası Hakk ve hakikat dostu, Zeyniyye tarikatının Vefâiyye kolunun kurucusudur. "İbnü'l Vefâ" «vefanın babası" demektir. Mutasavvıf bir şair olan bu Allah dostu, şiirlerinde "Vefâ" lakabını sıkça kullanmıştır. "İbn Vefâ" lakabını annesinin adı olan Vefâ'dan aldığı söylenir. Şeyh Vefa Hazretleri Konya'da doğduğu için Vefa

Konevî olarak anılmıştır. Vefa-i Konevî'nin iki oğlu bir kızı olduğu, kızını Mevlâna Celaleddin-i Rûmi soyundan Abid Çelebi ile evlendirdiği rivayet edilir.

Hicri 896, Ramazan ayının ilk Pazartesi günü miladi 1491 yılında İstanbul'da vefat etti. Adını alan Vefa semtinde defnedildi. Sonradan kabri üzerine yeşil kubbeli bir türbe yapılmıştır.

EĞİTİMİ VE HOCALARI

Şeyh Vefa Hazretleri, Konya ve Edirne'de hem batınî hem de zahirî ilim tahsilinde bulunup astronomi ve musikîden¸ dinî ilimlerin bütün sahalarına kadar eğitim görmüş, Üst düzeyde Arapça¸ Farsça ve Türkçe bilgisine sahip olup üç dilde de tasavvufî şiirler kaleme alarak bir divan tertip etmiştir.

Konya'da başladığı tahsilini babasıyla birlikte gittiği Edirne'de tamamladı. Önce Edirne'de Debbağlar Camii İmamı Şeyh Muslihiddin Efendi Hazretlerine talebe oldu. Daha sonra hocasının tavsiyesi üzerine, kendisine irşadnâme vererek Abdüllatîf-i Kudsî'nin yanına gönderdi. (***Erdemir, 1999: 27)***

Abdüllatif-i Kudsî Hazretleri'nin sohbetlerinedevam ederek, Onun baş halifelerinden oldu. Hem din, hem de fen ilimlerinde devrinin mütehassısı olarak yetişti. Takva, verâ ve kemâl sahibi bir zat olup, ünü kısa sürede etrafa yayıldı. Bundan sonra Konya'ya döndü bir süre Konya'da kaldı.

Kendisi Mevlâna Celaleddin-i Rumî, Sadreddin Konevi Hazretlerinin soyundandır. Sultan Fatih ve Sultan II. Bayezıd Hân zamanında yaşadı.

Şeyh Ebu'l-Vefâ hazretlerinin nutkunu şerh eden Cebbârzâde Mehmed Ârif Bey, eserin giriş kısmında bu hadiseye şöyle değinmektedir: ***"Edirne'de kâin Debbâğlar Câmi-i Şerîf'i imamı Muslihuddin Halife hazretlerine mülâkât iderek nice zaman hem-nişîn-i sohbet-i irfânları olmuş ve müşarün-ileyhin îmâ ve işaretleriyle Bursa'da el-ân defîn-i hâk-i anber-nâk olan ekâbir-i evliya-i kiram-ı Zeyniyye'den Abdüllatîf Kudsî hazretleri hidmetiyle haylüce vakt şeref-yâb bulunmuşlardır."(vr. 49b)***

ESİR DÜŞTÜ

Bir ara hacca giden Vefa Hazretleri, dönüşünde gemideki Hac kafilesi Hristiyan korsanlar tarafından soyuldu, kız kardeşi ile birlikte kendisi de esir edilerek Rodos'a götürülüp hapsedildi.

Mübâreğin kaybedecek bir şeyi yoktur. Hepsi topu üç beş ölçek hurma, birkaç testi zemzem. Ama korsanlar insan sarrafıdırlar. Hacca giden Müslümanların, Şeyh Vefa Hazretleri'ne gösterdikleri saygıyı ve hürmeti gözden kaçırmazlar. Soyguncular, **Şeyh Vefa Hazretleri**'nin, çok saygın biri olduğunu anlarlar ve **Osmanlı**'dan bunun para olarak karşılığını almak için plan yaparlar. Böylesi asil ve saygın biri, çok para etse gerekir diye düşünürler. **Çünkü Osmanlı, âliminin uğruna neler vermez neler?**

ZİNDANA ATILDI

Soyguncular, para almak için Şeyh Vefa Hazretleri'ni bir süre bir zindana koyarak beklemek isterler. Şeyh Vefa Hazretleri, böylece hapse girer. Şeyh Vefa, kendisini hapse koyan soygunculara ve zalimlere kızmaz. **"Bunda da bir hayır olmalı"** der, büker boynunu. Hatta acıma duygusu ağır basar. **"Ah!"** der, **"Ah bir hakikatleri görebilseler"** der çevresindekilere. İnsan haydut da olsa insandır. Nitekim zindancı bu büyük velinin yüzündeki şefkati yakalar veya o şefkate yakalanır. Cezayı göze alır, zincirlerini çözer, onu aydınlık bir koğuşa taşır. Uzun kış geceleri ocak başında sohbet ederler. Mübarek kısa sürede Rumca öğrenir, muhafızlarla dost olur. Hastalarını tedavi eder, dertlerini dinler. Bir muhabbet köprüsüdür kurar gönüllere. Şövalyeler bu iltiması görmezden gelirler, zira bu rehineden yüklüce bir fidye beklerler.

FİDYE ÖDENDİ

Şeyh Vefâ hazretleri Hicaz'a gitmiş ve dönüşünde Rodos şövalyelerine esir düşmüştür. Karamanoğlu İbrahim Bey, bir Ebûl Vefa sevdalısıdır. Bu haberi alan Karamanoğlu İbrahim Bey, Rodos şövalyelerine büyük bir para ödemiş ve mukabilinde Şeyh Vefâ hazretlerini serbest bıraktırmıştır. ***(Araz, 1958: 290)***

Ebûl Vefa Hazretleri'nin ayrıldığı gün zindancı bir hoş olur. Bu küflü dehlize böylesi bir bilge gelmemiştir. Ve bundan böyle zor gelir.

Şeyh Ebu'l-Vefâ hazretlerinin daha sonra İstanbul'a gelişi ile ilgili ise kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Şeyh Ebu'l-Vefâ'nın Hicaz dönüşü İstanbul'a uğramış ve İbrahim Bey'in vefatından sonra oğulları arasında başlayan saltanat kavgası ile Konya'da vuku bulan karışıklık haberi ve benzer başka sebeblerlerden

dolayı ölünceye kadar İstanbul'da kalmıştır. ***(Abdülkadir Erdoğan, 1941: 12)***

Şeyh Ebu'l-Vefâ İstanbul'a, ilk önce İbrahim Bey ile Fatih Sultan Mehmed'in arasını bulmak için gelmiş, İbrahim Bey'in vefatından sonra ise sürekli kalmıştır. ***(Avni Erdemir 1999: 30)***

Şeyh Vefa Hazretleri İstanbulun fethini müteakip Konya'ya vazifesinin başına dönmeye hazırlanırken Fatih Sultan Mehmet'in¸ şehrin imarı ve halkın irşat edilmesinde kendisine yardımcı olmaları için İstanbul'da ikamet etmelerini istediği, yüzlerce ilim ve maneviyat büyüğü arasında yer alarak çoğunluğunu Rumların oluşturduğu harabe halde olan bir semte yerleştirildi. Onlara sevgi ve hoşgörüyle davranan Şeyh Vefa, birçok kişinin hidayetine de vesile olmuştur. Rum ahalisi de ona büyük saygı ve hürmet gösterir. Onun Muhammedî ahlâkından etkilenenler, hiç tereddüt etmeden İslâm'ı seçerler. Zira o, ilmiyle âmil bir Allah dostuydu. Onu görenler, onun sadık talebesi olmak için adeta birbirleriyle yarışırlar. Birçok şair, müzisyen ve âlim onun ziyaretine gelerek kendisinin vaaz ve nasihatlerinden istifade eder. Bu arada Konya'dan talebeleri de gelir yanına. Bunlar arasında bürokratlar, askerler ve paşalar da vardır.

Ebu'l Vefa hazretlerinin manevî önderliğini yaptığı külliye; bir ilim merkezi¸ bir yardımlaşma müessesesi¸ yolcular için bir misafirhane¸ yoksulların karnını doyurduğu bir yer olduğu gibi aynı zamanda insanların huzur bulduğu¸ edebiyat¸ musikî¸ hüsn-ü hat gibi güzel sanatların icra edildiği bir yer oldu. Günümüzde Vefa adı ile anılan bu semt¸ Şeyh Ebu'l Vefa Hazretlerinin bir hatırasıdır.

Konya'dayken çok sayıda talebesi onun rahle-i tedrisinden geçmiştir. Konya'daki talebeleri arasında Karamanoğlu İbrahim Bey de vardır. Çok ibadet eden Şeyh Vefa, Kur'an'ın sadık bendelerinden biriydi.

Şeyh Ebû'l Vefa aynı zamanda tarikat ehli bir şairdir. Allah ve peygamber aşkını gönüllere nakşeden bu Hakk dostunun şiirleri çok beğenilmiş, yıllarca ilâhî olarak okunmuştur. Bu şiirlerden birinde canından çok sevdiği Peygamber Efendimizi(s.a.v) şöyle anlatır***:***

"Mefhari cümle cihansın ey şefaat madeni.
Mekke'de doğdun Medine içre kıldın meskeni.
Vuslatınla biz fakiri eyle mesrur Yâ Gani.
Düştü gönlüm Yâ Muhammed canım arzular seni.

Cürm ü isyan ile geldik şanına düşen kabul,
Hem şefaattir ricamız hazretinden Yâ Resul,
Reddedip bizi kapından etme sultanım melül.
Düştü gönlüm Yâ Muhammed canım arzular seni.
Enbiyanın serverisin Yâ Muhammed Mustafa.
Nur-i vechin perveri hep âleme verdi ziya.
Asitanında kulundur bu imam-ı Şeyh Vefa.
Düştü gönlüm Yâ Muhammed Mustafa"

İlk önce Konya'da adını duyuran Ebu'l-Vefâ hazretleri, Karamanoğlu İbrahim Bey'in iltifatına mazhar olmuştur. Karamanoğlu İbrahim Bey, Konya'ya bağlı Köyceğiz'de onun namına bir cami yaptırmıştır. ***(Erdoğan, 1941: 11).***

Fatih Sultan Mehmed Hazretleride Vefâ semtinde Şeyh Ebu'l-Vefâ için bir cami ve çifte hamam yaptırmış, Çorlu yakınlarındaki bir köyü tahsis etmiştir. Çilehanesi ile türbesi de buradadır. Sonradan külliye için pek çok vakıf tahsis edilmiştir.

Muslihuddin Mustafa, başta Fatih Sultan Mehmet olmak üzere Sadrazam Karamanî Mehmet Paşa, Sinan Paşa, Molla Lütfi, Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi ve Bursalı Ahmet Paşa tarafından büyük itibar görmüştür.

FATİH SULTAN MEHMET'İ KABUL EDEMEDİ

Hapiste geçirdiği günler Ebûl Vefa Hazretleri'ne çok tesir eder. İstanbul'da **Rumların yoğun olduğu bir semte (Vefa'ya) dergâhını kurar ve bu insanlara kapılarını açar.** Bıkıp usanmadan hakkı tebliğ eder. Gülene de anlatır, sövene de. Kimi dergâha râm olur, kimi aleyhinde konuşur. Mübarek güler yüzlü ve nüktedandır. En çetrefil meseleleri basite indirger ve maharetle nakşeder zihinlere. Ebûl Vefa'nın Fatih'e karşı hususi bir sevgisi vardır. Onu bir kere bile görmez ama geceler boyu dua eder. Genç Sultan, güçlü tasarrufu ile kuşatır ve ona manevi zırh olur. Fatih bu himmeti iliklerine kadar hisseder. **Rüyalarını nur yüzlü veli süsler.**

Rivayetlere göre Fatih Sultan Mehmet, Akşemseddin'in olmadığı günlerden birinde Şeyh Ebû'l Vefa ile tanışmayı murat eylemiştir. Ebu'l Vefa'ya karşı çok özel bir muhabbeti vardır. Fatih Hazretleri, velilerin ziyaretlerinden büyük bir huzur bulurdu. Onların feyz ve berekâtından gönlü feyz ile dolar ve taşardı.

Bir gün has adamlarından birini göndererek¸ sohbetlerinden ve nasihatlerinden istifade etmek için bu büyük insanı saraya davet eder. Ancak¸ Şeyh Ebu'l Vefa bu davete icabet etmeyeceğini bildirir. Daveti kabul edilmeyen Cihan padişahı Fatih tebessüm eder ve ***"O gelmezse¸ biz onun ayağına gideriz"*** diyerek bu maneviyat sultanının dergâhına kadar gider. Ama bir sarhoşa dahi açık olan bu kapı Peygamber müjdesine mazhar rikkat ehli Sultan'a açılmaz. Bir çağ kapayıp, bir çağ açan, Bizans surlarını yerle bir eden ulu hakan, bir gönül erinin tekkesinin esrarlı kapısını açamadan geri dönmek zorunda kalmıştır. "**Katillere, canilere, hırsızlara kapanmayan bu kapı bize niye kapanır ki! Zağanos Paşa, bizim suçumuz nedir? Biz canilerden daha mı günahkârız. Vefa sultan niçin bizi kabullenmez.**"

Aradan bir zaman geçtikten sonra Hünkâr, yine dergâha ziyarete gider. Yine aynı durum, kapı kapalı!

Fatih: ***"Ey Ebu'l Vefa¸ sende hiç vefa hissi yok mu? Diyerek oradan ayrılır.***

Sultan Fatih bir müddet sonra aynı kapıya bir kere daha gelir. Ama kapı kendisine yine açılmaz. Kapının bir tarafında koskoca Cihan Sultanı Fatih Sultan Mehmet diğer tarafında da gönüller sultanı Şeyh Ebu'l Vefa hazretleri ağlamaktadır."

Fatih kemâl-i edeple huzura girip işin aslını öğrenmek üzere yaverini içeri gönderir. Yaverin getirdiği cevap tarihî olmakla birlikte manidardır da;

"Benim ona meylim ve onun bana ihtiyacı o derece fazladır ki¸ bir an birbirimizi görecek olsak¸ o benden ayrılmak istemeyecek¸ ben de onu bırakmayacağım. Hünkârımız Efendimizin gönlü çok hassas ve coşkundur. Korkarım ki padişahlık vazifelerini unutup tacı tahtı bırakacak ve dervişliğe kalkışacak. Hâlbuki o milletin işlerini üzerine almıştır. Biz de dünya düzenini korumaya memuruz."

Lakin bu devlet ve millet O'na emanettir. Kendisi kadar liyakatli bir kimse gelip onun yerini dolduramaz ise, devlet ve millet zarar görür. O da, ben de günahkâr oluruz. Ayrıca; ruhu buranın manevî havasından etkileneceği için, neyi varsa buraya getirip infak edecek. Dula, yetime, garibe, bîçareye ve bîkese gidecek olan kaynaklar, buraya akacak! Aynı zamanda bunu gören müritlerimde dünya malına heves başlayacak, düzenimiz bozulacak! Hünkârımıza bizler burada duacıyız. Gönlümüz, gönlünün içindedir…" buyurur.

Musahip huzurdan ayrılıp, tekkenin kapısında merakla neticeyi bekleyen Fatih'e bu sözleri aktarınca, Hünkâr sorar: ***"Hazret bu hislerini ifade ederken nasıldı?"*** Musahip de ***"Hünkârım Ebû'l-Vefa Hazretleri, Bu sözleri söylerken, , gözlerinden yaşlar dökülüyordu"*** deyince Fatih, başını önüne eğer. O cihan sultanının gözlerinden de yaşlar dökülmeye başladı. Onunla hayat boyu bir daha görüşmek kendisine nasip olmaz. Fatih Sultan Mehmet'e; "***Bu dünyada görüşmemiz mukadder değildir!"*** diyerek, görüşme taleplerini geri çevirmişti.

İstanbul'u fetheden, Orta Çağ'ı kapatıp, yeni Çağ'ı açan Osmanlı İmparatorluğu'nun koca sultanı Mehmet Han, yüzün geri giderken, Şeyh Vefa Hazretleri'de hıçkırarak ağlamaktadır. Bu görüşememe nedeni ve sonrasında, bir hüzündür çöker dergâha. Şeyh Vefa Hazretleri'nin, bu duruma şahit olan talebeleri, olan bitene bir anlam veremezler ve yaşananları da çözemezler. Sıradan Rumların bile kıymet verilip, buyur edildiği bir tekkenin kapısı cihan padişahına neden açılmaz? Nitekim içlerinden biri dayanamaz. **"Bağışlayın ama efendim"** der, **'Hem hünkârı üzdünüz, hem kendiniz üzüldünüz. Bunun bir hikmeti olsa gerek?"** Bu söz üzerine Şeyh Vefa Hazretleri, ***"Doğru söylüyorsun" der,***

Fatih'in döndüğünü öğrenen Ebul Vefa gözyaşlarını siler ve sessizce şunları söyler; "Fatih'in bizim yanımızda özel bir yeri vardır. Bizim ona büyük muhabbetimiz vardır. Onu dergâhımıza kabul etmedik. İki sebepten dolayı dergâhımızın kapısını Fatih'e açmadık. ***'Ama aramızdaki muhabbet vazifelerimizi unutturacak kadar fazla. Eğer o, sohbetin tadını alırsa sarayda duramaz, sultanlık çelik çomak oyunu gibi basit gelir gözüne. Korkarım tacı tahtı bırakır, dervişliğe kalkışır."***

Birincisi şudur: ***"Fatih bu dergâha girer ve tasavvufun güzelliğini, manevi halin tadını alırsa korkarım ki tahtına bir daha dönmez. Biz, Fatih'in Fatihliğine muhtacız, dergâhımızdaki talebeliğine değil. Fatih, Fatih olarak kalmalıdır. Eğer o tahttan inerse İslam ümmeti çok şey kaybeder."***

İkincisi şudur: ***"Fatih bizim dergâhımıza gelip gider, dergâhımızdaki manevi hali görürse korkarım ki her türlü iyiliği ve yardımı bize yapar. Her türlü himmeti bizim dergâhımıza döker. Sadece bu dergâha çalışır. Diğer Müslümanları ihmal eder. Hâlbuki***

biz isteriz ki Fatih bütün ümmetin Fatih'i olsun, sadece bu dergâhın değil. İşte onun için biz Fatih'e dergâhımızın kapısını açmadık."

Yıllar sonra Fatih'in vefatı haberi gelince, Ebû'l-Vefa Hazretleri saraya gider. Fatih'in vasiyeti üzerine 22 Mayıs 1481 günü Fatih Camisinde Hünkâr'ın cenaze namazını kıldırır ve toprağa verilmesine nezaret eder.

Bu hâdise, tasavvuf erbabının firâset ve basîretini ne güzel tebârüz ettirmektedir. Ulvi bir gönül terbiyesi olan tasavvuf, muhatabın ahvâline ve şartlarına göre terbiye etmeyi icap ettirir.

Nitekim yine muhatabın istîdâdı ve şartların iktizâsı sebebiyle, Fatih'in aksine, Belh sultanı İbrahim bin Edhem'i, tâc u tahtını terk ettirerek terbiye etmişlerdir.

Vefâ-i Konevî'nin sultanlarından kaçmasının sebebi, onların yapacakları ihsanların, dervişlerinin gönüllerini karartacağı ve manevî mertebelerini düşüreceği korkusundandır.

2.BAYAZİDİN ZİYARETİ

Sultan II. Bayezıd-ı Veli, Ebü'l-Vefa Hazretleri'ni çok sever ve onu el üstünde tutardı. Kızını evlendirirken, nikâhı teberrüken Vefa Hazretleri'nin kıymasını ve onun huzurunda yapılmasını istedi. Vefa Hazretleri'ne kırk bin akçe göndererek hediyesinin kabulünü diledi ve nikâh olayını anlattı.

Şeyh Vefa Hazretleri: ***"Muhiddin Konevî Efendi vardır. Fakirdir. Bu parayı ona verirsiniz. Bereketli bir zattır. Onu getiriniz, bu işi o yapsın"*** dedi. Bunun üzerine o zatı getirip nikâhı kıydırdılar.

Bir bahar günü, Şeyh Vefa Hazretleri'ne: ***"Mevsim güzel, hava çok hoş, Allah'ın rahmet eserlerini görmeniz için dışarı çıkıp dolaşmanızı istirham ederiz"*** dediler. Şeyh Vefa Hazretleri: ***"Bugün müsaade edin. Akşam, her zamanki yediğimden bir lokma daha fazla yiyeyim de dışarı çıkacak gücüm olsun"*** buyurdu. Kendisine: ***"Şehrimize şu kadar ağırlıktaki taşı kaldıran ve şu kadar ağır yük taşıyan birisi geldi"*** dediklerinde, o***: "Abdest ibriğini taşımak ondan zordur"*** buyurdu. Bu ne doğru ve ne güzel bir cevaptır. Çünkü ağır taşı kaldırma ve ağır taşımada nefsin hazzı, vardır. Bunun için nefse kolay gelir. Abdest ibriğini taşımakta ise, nefse muhalefet vardır. Bunun için nefse daha zor ve daha ağır gelir.

Yine birgün,II. Bayezıd¸ Ebu'l Vefa Hazretlerini ziyaret etmek ister. İsteği kabul görmeyince¸ sultanlık damarı kabarmış

olmalı ki, bir gün aniden, sessiz ve sedasız bir şekilde erkânı ile tekkenin yolunu tutar. Kalabalık saray arabalarıyla tekkeye yaklaştıkları sırada, dervişler, koşarak bu ziyaretten Ebu'l Vefa Hazretleri'ni haberdar ederler. O; "Olamaz böyle bir şey mümkün değildir." der ve sedirde kıbleye yüzünü dönerek uzanır ve kelime-i şahadet getirir. Sultan, Şeyh Ebu'l Vefa Hazretleri'nin bulunduğu mekâna girdiğinde, O, ruhunu çoktan teslim etmiştir. Çünkü daha önce de o Fatih Sultan Mehmet'e; "Bu dünyada görüşmemiz mukadder değildir!" diyerek, görüşme taleplerini geri çevirmişti.

TASAVVUFLA İLGİSİ

Tasavvuf vadisine girmesi ise Edirne'de olur. Burada Tabakçılar İmamı Muslihuddin Efendi'ye intisap eder. Nitekim bu zatın adını da kendisine lakap olarak seçecektir. Sonra onun işaretiyle manevi eğitimini Bursa'da medfun Zeyniye Tarikatı şeyhlerinden Abdüllatif Kudsi Hazretleri'nin yanında devam ettirir. Edirne sürecinden sonra önce Konya'ya, ardından bir süre burada kaldıktan sonra Hicaz'a gider. Dönüşte Rodos'ta Rodos şövalyelerine esir düşerse de Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından kurtarılır. Fakat bir daha Konya'ya dönmez ve İstanbul'a yerleşir. Bazı kaynaklara göre onu İstanbul'a bizzat Fatih davet etmiştir.

Zeyniyye Tarikatı'nın Vefaiye kolunun şeyhi büyük arif. Tasavvuftan başka fıkıh, musiki, şiir, ilm-i havas, ilm-i nücüm gibi ilimlerde mahir, büyük bir âlimdi. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid döneminde yaşadı. Zühd ve takvası, vaaz ve irşadları ile şöhret buldu.

Vefa Hz. duası makbul velilerdendi. Bir müddet Mısır'da kalmış, o sene Mısır da kuraklık olmuş, ahali kendisine başvurunca dua etmiş ve bereket kendisini göstermiştir. Bu olay üzerine Mısır'ın hükümdarı onun ayağına kadar giderek kendisine hürmetlerin belirtmişti.

Daha sonra Şeyh Ebu'l-Vefâ tarafından yeni zikir şekli ve tertip edilen yeni evrâd ile birlikte Vefâiyye adında bir kol meydana getirilmiştir.***(Öngören, 2009: 82)***

Sözleri gâyet beliğ ve açık olup, dinleyenlerin kolaylıkla anlayabileceği şekildeydi. Çok ibâdet ettiğinden, sohbetine gelenleri, ancak belli vakitlerde kabûl ederdi. Sohbetleri pek tatlı olup herkesin onu dinlemek ve yüzünü görmek için âşık olduğu bir zâttı. Sözleri

hikmetli ve nükteli idi. Din husûsunda hiç tâviz vermezdi. Bu hususta titiz ve celâlli idi. Dünyâya düşkün olanlara iltifât etmez, dervişlerle, dünyâya düşkün olmayanlar ile sohbet etmeyi severdi. Zamânının meşhûr kimseleri kapısına gelir, sohbetine kavuşmak için kabûl etmesini beklerdi.

Devrin pek çok önemli kişisi kendisine intisap etmek ister. Fakat birkaç ismin dışında onların devlet işlerini aksatmasından endişe ederek bu taleplere olumlu cevap vermez. Sadece iki ismin ziyaretini kabul eder.

Bunlar Sinan Paşa ile Molla Hüsrev Hazretleri'dir. Sarayla münasebet de bu iki isim vasıtasıyla kurulur. Hizmetleri saray tarafından o kadar itibar görür ki Fatih tarafından adına dergâhı dışında bir de cami inşa ettirilir. O da bu jesti karşılıksız bırakmaz. Öldüğünde Fatih'in cenaze namazını kendisi kıldırır. Onun saraya neden mesafeli durduğu ise misyonuyla ilgilidir daha çok. O sanki vefa semtindeki gariplerin, yoksulların, kimsesizlerin sığınağı olmak istemiştir. Bu da onun "vefa" sıfatıyla çok uygunluk gösteren bir tutumdur. Böylece Fatih'in maddî anlamda fethini gerçekleştirdiği İstanbul'un manevî inşasında önemli bir rol oynar.

Sonra gün gelir ve ömrünü tamamlar. Saygı duyulan, hayranlık uyandıran hizmetlerini geride bırakarak 1491 Ramazan ayının ilk pazartesi gününde vefat eder. Adı ve hatırası daha sonra adını verdiği Vefa semtiyle, cami ve dergâhıyla yaşamaya devam edecektir.

VEFATI

MusluhiddinMustafaEbü'l-Vefa,Ahir ömründe inzivaya çekilmiş, sokağa pek çıkmaz olmuştu. Önemli adamlarla, rical ve kübera ile görüşmekten ziyade, fukara ve dervişlerle olmayı tercih ederdi. İstanbul'da, ismini taşıyan Vefa semtinde, eskiden Ayateodori ismini taşıyan kilisenin bulunduğu yere bir cami ve derviş hücreleri inşa edilmiş, Hz. Vefa vefatına kadar burada ikamet etmiştir. Hz. Şeyh,"İlâ rahmeti rabbih" terkibinin delalet ettiği Hicri,896. Miladi,1491 yılında 8 Temmuz 1491 Ramazan ayının ilk Pazartesi günü fena âleminden beka âlemine göçmüş, İstanbul'da II. Beyazid'ın katıldığı cenaze namazının ardından adına yaptırılan caminin haziresine defnedildi. Daha sonra kabri üzerine türbe yaptırıldı.

Cebbârzâde Mehmed Ârif bin Şâkir, Şeyh Vefâ'yı şöyle niteler: "***Bu zât-ı âlî-kadr hakîkaten bir mürşid-i kâmil ve mürebbî-i***

mükemmel oldukları gibi ilm-i zâhirde bile tefsîr ve hadîs ve usûl-i fıkha âşinâ ve fenn-i mûsikî vü eş'ârda dânâ ve rıfk u havâsda ferîd-i asr ve inşâ vü hesâbda nâdirü'd-dehr câmi'-i cemî'-i fezâil idi" ***(vr. 49b)***

Cebbârzâde, Şeyh Ebu'lVefâ'nın gömüldüğü yerle ilgili olarak, ***"Zeyrek yokuşu üzerinde kâin türbe-i şerîflerinde medfûndur."(vr. 50a)*** cümlesini sarf eder.

Vefatına şair Ahmet Paşa şu tarihi düşmüştür: ***Ân şem'-i furûz-ı harem-i Ka'be-i esrâr Be-gozeşt ez-ân pol ki gozer kerd kih ü mih Hâhî ki be-dânî sefer-i Şeyh Vefâ-râ Der-yâb zi-târîh İlâ Rahmeti Rabbih [H. 896: M. 1491]*** ***(Erdemir, 1999: 32)***

MENKIBELER

15. yüzyılda yetişmiş Türk kültür tarihinin önemli temsilcilerinden Şeyh Ebu'l-Vefâ hazretleri ile ilgili hem yazılı kaynaklarda kayıtlı hem de sözlü kültürde anlatılagelen birçok menkıbe vardır. Bunlardan bir tanesi şöyledir: Sultan II. Bayezid, Vefa hazretlerini çok severdi. İlminin, yaşayışının hayranı idi. Bu sebeple Şeyh, vefat ettiğinde cenaze namazında bulundu. Hatta o esnâda kefenini açıp yüzüne bakarak eskiden beri olan hasret ateşini bir parça gidermek istedi. Meşru değildir, diye karşı çıkılmasına rağmen isteğinde ısrar etti. Kefeni açıp baktıklarında, Vefâ hazretleri yüzünü sağ eliyle kapatmışlardı. ***(Erdemir, 1999: 44)***

Sadrazam Sinan Paşa, Molla Lütfi, Ahmed Paşa, Zenbilli Ali Efendi, Safâyî, Balıkesirli Zâtî, Rumelili Şem'î, Hattat Kasım vb. gibi pek çok devlet adamı, sanatkâr ve mütefekkirin kendisine intisap etmiştir. ***(Tek, 2009: 196)***

ŞEYH VEFANIN YILLAR SONRA DÜNYAYA GELEN OĞLU

Ebûl Vefa hazretlerinin küçük ve sevimli bir oğlu vardır. Çocuk iyidir hoştur ama kötü bir huyu vardır. Mahalle sucusunun çuvaldız ile kırbalarını deler. Delinen kırba dikilemez¸ ancak boğumlanarak bağlanır ki¸ bu da koca kırbanın telef olması demektir. Saka bir sabreder¸ iki sabreder¸ bakar olmuyor¸ en son hazretin huzuruna çıkarak durumu bildirir. Ebûl Vefa hazretleri çok şaşırır. Kırbaların parasını fazlasıyla öder¸ ağlayarak helallik diler. Hazretin bu durumu karşısında bir hoş olur saka¸ keşke eşiğine sultanların baş

koyduğu veliyi üzmeseydim diyerek büyük bir pişmanlık ve mahcubiyet içinde dergâhtan ayrılır.

Ebûl Vefa çocuğa hiçbir şey demez. Hemen hanımına giderek; ***"Aman hatun¸ iyi düşün¸ biz bir hata yaptık ama nerede?"*** der. Çok geçmeden hanımı yaptığı hatayı bulur. Kadın çocuklarına hamileyken kız kardeşinin sepetindeki limona canı çekmiş¸ istemeye çekindiği için de iğneyle deldiği limondan birkaç damla emerek nefsini köreltmiştir. Kadın Ebûl Vefa'nın isteği üzerine kız kardeşine gider durumu anlatarak helallik alır ve çocuk da bu kötü huyu kendiliğinden bırakır.

HRİSTİYANLARIN PASKALYA GÜNÜNÜ TESBİT ETMESİ

Şeyh Vefa Hazretleri'nin sağlığında, Hıristiyanlarca Paskalya gününün belirlenmesi hususunda bir görüş ayrılığı olmuş, Hazret'in nücüm ilmindeki vukufu sebebiyle Hıristiyanlar kendisine başvurmuş, bunun üzerine o da "Mart [Rumî Mart ayı] içinde giren arabî ayın on beşinden sonra gelen Çarşamba'nın pazarı, Paskalya günüdür" diyerek ihtilafı halletmiştir. Denildiğine göre bu hesap hiç şaşmamaktadır.

ŞEYH EBU'L VEFA HAZRETLERİNİN TÜRBE VE CAMİSİ

Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış olan cami ve külliye. Fâtih vakfiyesinde cami Vefâzâde Camii diye belirtilmiştir İstanbul'da Vefa semtinde, bu büyük veli adına yaptırılan külliye içerisindeki cami, minare, büyük âlimler yetişen medrese, imaret ve hamam zamanla yok olmuş. 1992 yılında cami yeniden inşa edilmiştir. Vefa Hazretleri'nin çilehanesi hâlâ ayaktadır. Çilehaneye, yine mihrabın yanından girilmektedir. Şimdi külliye İstanbul'un en çok ziyaret edilen manevî mekânlarından birisidir. İlk yapılışına "Câmi-i Hâkāniyye" terkibinin tarih düşürüldüğü (881/1476) caminin 1171 (1757) yılında tamir gördüğü mevcut kitâbeden anlaşılmaktadır.

Türbelerinde bulunan üç sandukadan ortada büyük olanı Şeyh Vef â-i Konevî'ye, sağ ve solundaki sandukalar da halifeleri Şeyh Ali ve Şeyh Davud'a aittir. Çilehanenin doğu ve güneyi ile türbenin doğusu tamamen tarihi kabirlerle doludur.

Türbesinin niyaz penceresinde, Ali Paşa'nın kızı Selma Hanım'm el yazısıyla aşağıdaki beyit yazılıdır:***Mukteda-yı ehl-i ma'na Muslihiddin Ebü'l-Vefâ A 'yüni uşşaka hâki merkadidir tûtiyâ.*** :

Ebü'l-Vefa Hazretleri'nin türbesinin *"Muslihuddin Ebû'l Vefa; mana ehlinin, velilerin kendisine uyduğu kimsedir. Mezarının toprağı âşıkların gözüne sürmedir."*

Ebü'l-Vefa Hazretleri adına Konya'da bir camii, İstanbul'da ise bir camii, medrese, hamam, dergâh, halvethane ve türbe inşa edilmiştir.

Şeyh Vefâ'nın türbesi caminin güneyinde Vefa caddesine açılan kapının yanında yer almakta ve Farsça kitâbesinden 896 (1491) yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğla ile almaşık olarak yapılan türbe kare planlı olup 8,30 × 8,35-40 cm. ölçülerindedir. Türbede biri Şeyh Vefâ'ya ait beş sanduka yer almaktadır. Kaynaklarda Şeyh Vefâ'nın bir erkek evlâdının olduğundan söz edilmemekte, fakat Âşıkpaşa(zâde) Türbesi'nde medfun bir oğlundan Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde bahsetmektedir.

Hazîrede bulunup gözden kaçan yapılardan biri Lala Paşalar Türbesi'dir. Batıdaki hazîrede yer alan bu türbede Lala Mehmed Paşa (ö. 1004/1595) ile Lala Ramazan Paşa (ö. 1013/1604) medfundur; türbede yatan üçüncü kişinin taşı onarımlar sırasında karıştırılmıştır. Üçüncü kabrin baş taşı Mustafa b. İbrâhim'e, ayak taşı III. Mehmed'in dadısı Halime Hatun'a aittir.

Şeyh Vefâ Külliyesi bir tarikat külliyesi olduğu halde burada tarikat faaliyetleriyle doğrudan alâkalı olmayan çifte hamam, medrese ve kütüphane gibi unsurların bulunması külliyeyi diğer tarikat yapılarından ayırmaktadır. Yapı özellikle tekke-medrese ilişkisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bu dünyadan her fâni gibi bir Şeyh Ebû'l Vefa Hazretleri gelip geçti. O, 1491 senesinde, geride binlerce talebe bırakarak ebedî âleme göçtü. Bütün Hakk ve hakikat dostları gibi o da gök kubbede hoş bir seda bıraktı. Fatih Sultan Mehmet'in cenaze namazını kıldıran Ebû'l Vefa'nın cenazesine dönemin padişahı Sultan Beyazıt da katılmıştır. O öyle yüce ruhlu bir insandı ki ölümünün ardından sadece müminler değil, gayri müslimler de gözyaşı dökmüştür. Allah kendisini cennetiyle ve cemaliyle müşerref kılsın.

ESERLERİ

Ebü'l-Vefâ hazretleri adına Konya'da bir câmi, İstanbul'da ise câmi, medrese, hamam, dergâh, halvethâne ve türbe inşâ

edilmiştir.Tasavvuf, fıkıh, astronomi, musikî, fen bilimleri, edebiyat vb. gibi birçok alanla ilgilenen Şeyh Ebu'l-Vefâ'nın bugün kütüphanelerimizde mevcut bulanan eserleri şunlardır:

1. Sâz-ı İrfân :Türkçe ve manzûm bir eserdir.

2. Makâm-ı Sülûk: Tasavvuf ile ilgili olup, Türkçe ve üç yüz doksan altı beyitlik manzûm bir eserdir. Tasavvufî, ahlâkî mevzûları şiir yoluyla anlatmıştır. Bu eseri, edebiyât ve şiir bakımından da kıymetlidir.

3. Evrâd-ı Vefâ: Beş yüz elli altı sahife civarında olup, nesir bir eserdir.

4. Melheme

5. Ruznâme-i Vefâ: Bu eseri,Defterdar Ali Çelebi tarafından Miftâh-ı Rûznâme adıyla şerhedilmiştir. Bunlardan başka eserleri de olduğu kaydedilmiştir.

6. Yedi Yıldızın Ahkâmı

7. Risâle fi'r-Rub'i'l-Muceyyeb

8. Divan:

9.Şiirleri. Kaynaklarda Şeyh Ebu'l-Vefâ Nutku diye geçen ve Cebbârzâde Mehmed Ârif Bey tarafından şerh edilen meşhur şiir, bazı mecmûa ve eserlerde kimi zaman bazı mısraları birbirinden farklı kimi zaman da birkaç dörtlüğü eksik ya da fazla olarak kayıtlıdır. Abdulkadir Erdoğan (1941: 18-19)'ın Şeyh Vefâ ile ilgili eserinde bu şiir, 7 dörtlükten oluşur. Avni Erdemir ile Yavuz Bayram (2009: 120-122)'ın müşterek hazırladıkları çalışmada Şeyh Vefâ'nın bu şiiri, 11 dörtlük olarak kaydedilmiştir. Nezihe Araz, Anadolu Evliyaları'nda mezkûr şiirin sadece bir dörtlüğüne yer verir (1958: 295).Cebbârzâde ise bu şiirin 8 dörtlüğünü -Cebbârzâde'nin tabiriyle 8 beytini- şerh etmiştir. Ancak diğer kaynaklarda dörtlük olarak kayıtlı bulunan bu şiiri, Cebbârzâde beyit şeklinde yazmış ve şerhinde de dörtlük yerine beyit lafzını kullanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada da Cebbârzâde'nin adlandırmasına sadık kalınarak şiir, beyit şeklinde yazılmıştır.

ŞİİRLERİ

Dinî ilimler yanında astroloji, kozmoğraf-ya ve musikiye de aşina olan Vefa Hazretleri'nin arifane şiirlerinden bir beyti şöyledir:

Yazdığın çünki ezelde dost tağyir eylemez
Her ki ariftir bu sırrı bildi tedbir eylemez.

Şeyh Vefa Konevî Hazretleri'nin bir şiiri şöyledir:

Evvel tevhîdî zikret,
Sonra cürmünü fikret,
Var yoluna doğru git.
Derviş olayım dersen.

Bir zât-ı kâmil ara,
Gezme, tozma âvâre,

Tamam, sıra, bu sıra,
Derviş olayım dersen.

Gaflet ile çalışma,
Çok gezmeye alışma,

Kem sözlere karışma,
Derviş olayım dersen.

Rüyana yalan katma,
Elden söz alıp satma,

Cellâd önüne yatma,
Derviş olayım dersen.
Her sözde inad etme,
Her mezbelede bitme,

Sapa yollardan gitme,
Derviş olayım dersen.

Dostunda kusur görme,
Ak yüze kara sürme,

Başına çorap örme,
Derviş olayım dersen.

Hayrın bir ise binle,
Vakt-i seherde inle,

Pend-i Vefa'yi dinle,
Derviş olayım dersen.

Buna göre derviş olacak kişi önce kendini hatalarından dolayı bir muhasebeden geçirdikten sonra Tevhid zikriyle yola düşmeli, ardından da kendisine bu yolda rehberlik edecek bir mürşid-i kâmil bulmalıdır:

Bir kâmil şeyhi ara niçin oldun âvâre
Hemân söz tut bî-çâre derviş olayım dersen

Tasavvufi şiirin amacı sanat yapmak değil muhatabına bir şeyler öğretmektir. Bu yüzden bu şiirde de böyle bir yol izlenir ve devamında derviş adayının yolda yürürken nelere dikkat etmesi gerektiği bir bir açıklanır:

Her yere ayak basma ihsandan elin kesme
Çok söze kulak asma derviş olayım dersen
Rüyaya yalan katma elden söz alıp satma
Vakt-i seherde yatma derviş olayım dersen
Hak söze inad etme refîksiz yola gitme

Eyvallahı terk etme derviş olayım dersen

Gaflet ile çalışma çok gezmeye alışma
Hiçbir şeye ilişme derviş olayım dersen
Şeyhinde kusur görme meclisinde çok durma
Nafile yere yorma derviş olayım dersen
Haram lokmayı yutma bir kimseye kin tutma
Şeyh Vefa'yı unutma derviş olayım dersen

Görüldüğü gibi sekiz beyitten oluşan bu şiir, adeta dervişlik ahlakının bütün hususiyetlerini dile getirmektedir. Dolayısıyla dervişler için bir yol rehberidir.

MEŞHUR SÖZLERİ

Şeyh Ebu'l Vefa'nın sözleri hikmetli ve nükteli idi. Sohbetleri pek tatlı olup herkes onu dinlemek için can atardı. Dervişleriyle sohbet etmeyi sever, dünyaya düşkün olmayan kişilerle beraber olmayı tercih ederdi. Zamanının ileri gelen devlet adamları kapısına gelir, Şeyh Efendi'nin kendilerini kabul etmesini beklerlerdi.

Vefa-i Konevî'nin irfanına delalet eden sözleri çoktur.

Bir gün birisinin, Hallac-ı Mansur'u kötülemek maksadıyla***:" Mansur'un Ene'l-Hak demesine ne dersiniz?" sualine karşılık Ebul Vefâ'nın:" Ene'l-batıl mı deseydi?"*** şeklinde vermiş olduğu arifane cevabı meşhurdur.

DUASI

İlâhî aşkın ateşiyle yanıp tutuşan Şeyh Ebû'l Vefa Hazretlerinin dilinden düşürmediği şu duası ne kadar da manidardır:

"Bismillahirrahmanirrahim.

Allâhümme inni a'ded-tü li külli hevlin elkâhü fid dünyâ ve âhirati lâ ilâhe ilellâh.Ve li külli hemmin ve ğammin mâşâellâh.Ve li külli nı'metin elhamdü lillâh.Ve li külli ucûbetin sübhânellâh.Ve li külli zenbin estağfirullâh.Ve li külli dıyken hasbıyallâh. Ve li külli kadâin ve kaderin tevekkeltü alellâh. Ve li külli tâatin ve ma'sıyetin lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil aliyyil azıym.

Allâhümme zidnâ ve lâ tenkusnâ ve ekrimnâ ve lâ tühinna ve a'tınâ ve lâ tahrimnâ ve âsirnâ ve lâ tü'sir aleyna ve erdınâ verdâ annâ ve tekabbel minnâ yâ kerimü bi rahmetike yâ erhamer râhımin. Âmin.Vel hamdü lillâhi rabbil âlemin."

Manası:

"Ey Allah'ım!Dünya ve ahirette karşılaşacağım her korku için lâ ilâhe illallah'ı,her keder ve üzüntü için "Maşâellâh"ı,her bir nimet için "El hamdü lillâh'ı",Hayret verici her şey için "Sübhânellâh'ı",her bir günah için "Estağfirullah'ı",her darlık için "Hasbiyallah'ı",her musibet için "innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciun'u",her bir kaza ve kader için "Tevekkeltü alellâh'ı",her bir itaat ve isyan için "lâ havle velâ kuvvete illâ billâhil aliyyil azıym'i" hazırladım.

Ey Rabbim! Bize arttır eksiltme, bizi şereflendir de hor ve hakir kılma! Bize ver de mahrum bırakma. Bizi seç de üzerimize ihtiyar etme. Bizden razı ol, bizden kabul eyle. Ey Kerem sahibi! Ey esirgeyenlerin en merhametlisi! Duamı kabul eyle. Hamd âlemlerin rabbine mahsustur. ÂMİN."

(EsmaÜl Hüsna'dan sırlar ve şifalar ansiklepodisi(Arif Pamuk)

Ebü'l-Vefâ Hazretleri bu hizbi Her gün sabah ve akşam 3 veya 7 defa okumaya devam etmiştir. Duaların kabulü. Her türlü dünya ve ahiret sıkıntılarından Allah'a sığınma.

BİBLİYOĞRAFYA

Mecdî Mehmet Efendi, Şakaik-ı Numaniye, s.251/254;Mehmet Süreyya, Sicilli Osmanî, (yayına haz. Orhan Hülagü- Mustafa Ekincikli- Hamdi Savaş) İstanbul 1998, C. IV-u, s. 75;Solak-zâde Tarihi, (Haz.Vahit Çabuk), Ankara 1989, s. 1/3633;Konyalı, Konya Tarihi, 1964 s. 552;Uz, 2004b, 166-169;Komisyon, "Vefâ Konevî", Türkiye İslâm Âlimleri Ansiklopedisi, İstanbul tarihsiz, s. 13/138;Reşat Öngören, "Şeyh Vefa'nın Tarihî ve – Tasavvufî Kişiliği" Bir Semte Vefa, İstanbul 2009, s. 73-75;Necati Bursalı, İstanbul ve Anadolu Evliyaları, İstanbul 1992, c. 1, s, 379-390; 1973 İl Yıllığı, s.305; Reşat Öngören, "Muslihuddin Mustafa" DİA, 2006, s. 31/269-271. Bâyezid Suyolu (Şebeke), TİEM, nr. 3339.Fatih İmâreti Vakfiyesi (haz. Osman Ergin), İstanbul 1945.İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 159.Hoca Sâdeddin, Tâcü't-tevârîh (haz. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1979, s. 182.Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-cevâmi', I, 130-131.Abdülkadir Erdoğan, Fâtih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkiri Şeyh Vefa, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1941, s. 16-20.Ayverdi, Osmanlı Mi'mârîsi III-IV, s. 502.Yüksel, Osmanlı Mi'mârîsi V, s. 185, 294.J. Pervititch, Sigorta Haritalarında İstanbul, [baskı yeri ve tarihi yok] (Tarih Vakfı), s. 185.Yüksel Yoldaş Demircanlı, İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 1989, s. 418.M. Baha Tanman, İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri (doktora tezi, 1990), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, II/I, s. 9-17.C. Gurlitt, İstanbul'un Mimari Sanatı (trc. Rezan Kızıltan), Ankara 1999, s. 43.Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, Osmanlı Camisinde Mihrab Önü Mekanı (doktora tezi, 2002), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 17-19.Mustafa Sürün, İstanbul Şeyh Vefâ Camii Haziresi (yüksek lisans tezi, 2006), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.İsmail E. Erünsal, "Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge", İslâm Araştırmaları Dergisi, sy. 1, İstanbul 1997, s. 55.Aziz Doğanay, "Şeyh Vefa Külliyesi", Dîvân: İlmî Araştırmalar, sy. 20, İstanbul 2006, s. 75-98. Kâmûs-ül-A'lâm; c.6, s.4688. Şakâyık-ı Nu'mâniyye Tercümesi (Mecdî Efendi); c.1, s.251. Tâc-üt-Tevârih; c.2, s.527. Osmanlı Müellifleri; c.1, s.181. Nefehât-ül-Üns; s.559. Mevâkıb, Süleymâniye Kütüphânesi, No: 3622, s.11

ALİ KUŞCU (Rahmetullâhi Aleyh)
(D.M. 1403- Semerkand.-V.H. 5 Şâban 879-M.16 Aralık 1474, İstanbul)

On beşinci yüzyılda yaşamış Timur İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yetişmiş, görev yapmış, büyük bir üne kavuşmuş, İslâm'ın yüz akı âlimlerden olan ve eserleriyle bugün dahi ilmî gelişmelerde kendisinden istifade edilen bir âlim, astronom, matematikçi ve dil bilimcidir.

DOĞDUĞU YER AİLE VE KÜNYESİ

On beşinci yüzyılda yaşamış Timur İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yetişmiş görev yapmış, büyük bir üne kavuşmuş, İslâm'ın yüz akı âlimlerden olan ve eserleriyle bugün dahi ilmî gelişmelerde kendisinden istifade edilen **bir astronom, matematikçi ve dil bilimcidir.**

XV. yüzyılın başlarında 1403 yılında Semerkandda doğdu, Asıl adı Alâeddin Ali, babasının adı Muhammed'dir. Künyesi; Kuşçu zade Ebu'l Kasım Alaaddin Ali bin Muhammed'dir. Hicri, ***5 Şâban 879.Miladi,16 Aralık 1474, İstanbul'da vefat etmiştir.***

Babası Timur'un (1369-1405) torunu olan Uluğ Bey'in (1394-1449) doğancıbaşısı idi. "Kuşçu" lakabı buradan gelmektedir.

EĞİTİMİ VE HOCALARI

Babası Muhammed, Timur İmparatorluğu Sultanı ve astronomu Uluğ Bey'in kuşçusu olduğu için ailesi "Kuşçu" lakabıyla meşhur oldu.

Ali Kuşçu Semerkand'da ilk tahsilini yaptıktan sonra o sırada Semerkand'da kalan Bursalı Kadızâde Rûmî**(1337-1420),** Gıyaseddin Cemşid **(?-1429)** ve Muînuddîn Kâşî've Uluğ Bey'den (öl. 1449) Matematik, riyaziye ve astronomi tahsil etmiş ve Uluğ Bey'in sevgisine nail olmuştur. Aklî ilimlerin yanında naklî ilimleri de öğrenmiştir.

Rivayete göre, bir türlü ilme doymayan Ali Kuşçu, Uluğ Bey ve Kadızâde'den izin alamama endişesiyle gizlice Kirman'a gitti. Orada birçok kitabın yanı sıra Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Tecrîdü'l-kelâm adlı eseriyle şerhini de okuma fırsatı buldu ve daha sonra Tûsî'nin eserini Şerhu't-Tecrîd adıyla şerhederek Ebû Saîd Han'a takdim etti.

Ali Kuşçu Kirman'da iken bir müddet kendisinden haber alınmaz ve bu kayboluşu biraz endişe uyandırır. Nihayet kaldığı müddeti yeterli görerek tekrar Semerkant'a döner. Doğruca hocası Uluğ Bey'in huzuruna çıkar ve bunca zaman kendisinden uzak kaldığından ötürü özür diler.

Uluğ Bey özrünü kabul eder. Lâkin:-Bana Kirman'dan ne hediye getirdin diye sorar.

Ali Kuşçu:-Bir risale getirdim ve onda kamerin şekillerini hallettim dediğinde

Uluğ Bey:-Getir göreyim, hangi noktaları hallettiğini söyleyeyim emrini verir, bunun üzerine Ali Kuşçu ayağa kalkarak eserini baştan sona kadar okur.

Okuduğunu dikkatle takip eden Uluğ Bey, Ali Kuşçu'ya karşı duyduğu takdir hissini söylemekten çekinmemiştir.

Tekrar Uluğ Bey'in yanına döndüğünde ona Kirman'da kaleme aldığı Hallü eşkâli'l-kamer adlı risâlesini sunarak takdirini kazandı.

Ali Kuşçu, Semerkand ve Kirman'da eğitimini tamamladıktan sonra **Semerkant'a geri döndü. Semerkant Gözlemevi'nin müdürü olan Kadızâde-i Rûmî'nin ölümü üzerine gözlemevinin başına getirildi,** Uluğ Bey'e yardımcı ve rasathanesine müdür oldu. Burada

Uluğ Bey'in yazmakta olduğu Zici Uluğ Bey adlı kitabın yazılmasına yardım etti.

Bundan sonra ilmini ilerletmek üzere Uluğ Bey tarafından Çin'e gönderildiği ve dönüşünde dünyanın yüzölçümünü, ayrıca meridyeni hesap ettiği bilinmektedir.

Doğuda büyük bir devlet kuran Uzun Hasan memleketinde ilim ve fennin yayılmasına çok önem verdiği için her tarafa medrese ve imarethane yaptırmıştır. Tebriz ve diğer şehirleri ihya etmekte Irak, İran, Mâverâünnehr ve Türkistan'ın âlim, şair ve ediplerini davet ile etrafında toplamaktaydı.

1449 yılında Uluğ Bey, oğlu Abdüllatif'in ihanetinden sonra başı kesilerek şehit edilmiştir. Uluğ Bey'i öldürtme kararını veren oğul Abdüllatif, yaklaşık 6 ay sonra bir suikasta uğramış ve hükümdarlığı fazla sürmeden onun da başı kesilmiştir. Ali Kuşçu, Uluğ Bey'in oğlu Abdüllatif'in ihanetiyle kardeşleri tarafından şehit edilmesi üzerine o ana kadar Semerkand'ın meşhur medresesinde müderris iken, Azerbeycan'a hicret etmiş ve Akkoyunlu Padişahı Uzun Hasan'ın maiyetine girmiştir.

ALİ KUŞÇU FATİH SULTAN MEHMET İLE NASIL TANIŞTI?

Uluğ Bey, oğlu tarafından şehit edilip,koruyucusuz kalan Ali Kuşçu, Timurlular'ın sarayından ayrılarak hac maksadıyla Mekke'ye giderken Tebriz'e uğradı. Tebriz'de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan büyük saygı ve ilgi gördü .Osmanlı Devleti ile barış görüşmelerinde yardımını istedi. Elçilik göreviyle 1468 yılında Fâtih Sultan Mehmet katına gönderildi.

Fâtih Sultan Mehmed, Ali Kuşçu'nun bilgisine hayran olur. Ona çok ikramda bulunarak İstanbul'da kalmasını rica eder. Ali Kuşçu, doğu ve batının ünlü âlim ve sanatkârlarını yanında toplamayı arzu eden Fatih'in bu ricasını kabul eder. Ancak Fatih'in bu ricasını elçilik vazifesini tamamladıktan sonra yerine getirilebileceğini ifade eder. Ali Kuşçu elçilik vazifesini yerine getirdikten sonra her yerde hürmetle karşılanarak Tebriz'e döner. Uzun Hasan'dan izin isteyerek İstanbul'a döneceğini söyler. Kabulü üzerine de İstanbul'a hareket eder.

İstanbul'a dönüşünde Ali Kuşçu, Fatih tarafından görevlendirilen bir heyet tarafından sınırda karşılanır. Kendisi için ayrıca karşılama töreni yapılır. Ali Kuşçu' yu karşılayanlar arasında,

zamanın uleması İstanbul kadısı Hocazâde Müslihü'd-Din Mustafa ve diğer bilim adamları da vardır.

İstanbul'a gelen Ali Kuşçu' ya 200 altın maaş bağlanır ve Ayasofya'ya müderris olarak atanır.

Fâtih, Irak-ı Acem'den yanında getirdiği yakınlarının her birine de memuriyetler vermiştir

Ali Kuşçu ikinci ve son defa İstanbul'a gelişinde Fatih'e hediye olarak, daha önceden Farsça kaleme almış olduğu eseri daha da genişletip bazı notlar ilâve ederek Arapça 'ya çevirmiş ve Muhammediye adıyla sunmuştur. Bu eser Ayasofya Kütüphanesi'nde 3733 numarada kayıtlıdır.

Ali Kuşçu, Fatih'in 878 (1473)'de Uzun Hasan üzerine açtığı meşhur ve zaferle sona eren sefere bazı âlimlerle beraber davet edilmiştir. Yolda ve boş kaldığı zamanlarda ilmî sohbetlerde Fatih'in yanında bulunmuştur. Bu seferde Fatih'e ithaf olunmak üzere Arapça bir eser kaleme almış, bitimi tam Uzun Hasan'a zaferin kazanıldığı güne rastladığından Fethiye adını verdiği astronomi kitabıdır.Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde gezegenlerin küreleri ele alınmakta ve gezegenlerin hareketlerinden bahsedilmektedir. İkinci bölüm Yer'in şekli ve yedi iklim üzerinedir. Son bölümde ise Ali Kuşçu, Yer'e ilişkin ölçüleri ve gezegenlerin uzaklıklarını vermektedir. Döneminde hayli etkin olmuş olan bu astronomi eseri küçük bir elkitabı niteliğindedir ve yeni bulgular ortaya koymaktan çok, medreselerde astronomi öğretimi için yazılmıştır. Ali Kuşçu'nun diğer önemli eseri ise, Fatih'in adına atfen Muhammediye adını verdiği matematik kitabıdır.

Ali Kuşçu'nun kendi el yazısı ile olan bu eseri Fâtih, Muhammediye adlı eserle birlikte ciltlenip kendi kütüphanesine koymuştur.

Ali Kuşçu, Molla Hüsrev'le birlikte Semâniye medreselerinin programını yeniden düzenlemiş Fatih Külliyesi'nin programlarını hazırlamış, astronomi ve matematik dersleri vermiştir.

İstanbul'un boylamını, eskiden belirlenmiş olan 60 derecelik değeri düzeltip 59 derece, enlemini de 41 derece 14 dakika olarak tespit etmiştir. Fatih Camii'nde de bir basîtesi (güneş saati) vardır. Yetiştirdiği talebeler arasında torunu Mîrim Çelebi ile Molla Lutfî meşhurdur.

Ali Kuşçu' nun medreselerde matematik derslerinin okutulmasında önemli rolü olmuştur. Verdiği dersler olağanüstü rağbet görmüş ve önemli bilim adamları tarafında da izlenmiştir. Ayrıca dönemin matematikçilerinden Sinan Paşa da öğrencilerinden Molla Lütfi aracılığı ile Ali Kuşçu' nun derslerini takip etmiştir. Nitekim etkisi 16. yüzyılda ürünlerini verecektir.

Ali Kuşçu'nun astronomi ve matematik üzerine yazmış olduğu eserleri medreselerde ders kitabı olarak da okutulmuştur. Yalnız astronomi ve matematik üzerine eser yazmakla kalmayan Ali Kuşçu, kelâm ve felsefe alanında da eserler vermiştir.

Ali Kuşçu bütün bu çalışmaları yanında şiirle de uğraşmıştır. Kendisinin Farsça yazdığı bir beyitti elimize geçmiştir. Bu beyitte zamanının şairleri gibi kendi sahasında bir incelik göstererek bir teşbih yapmıştır.

Terazi elinde olan bakkalın suretine hayran oldum
Ey müşteri beri gel de Kameri mizan burcunda gör

İlme son derece düşkün olan **Fatih Sultan Mehmed Hân** Hazretleri, **Hulûsi Dârendevî**'nin de: *'Kadr-i zer zerdâr şinâset kadr-i gevher gevherî' (Altının değerini sarraf, mücevherin değerini de cevherci bilir)* şeklinde ifade buyurduğu gibi, Ali Kuşçu gibi büyük bir şahsiyetin kıymetini ve ilminin derecesini hemen anlamıştır. O'nun Ali Kuşçu'yu İstanbul'a getirme isteği, sadece bir şahsın istihdam edilmesine yönelik bir istek değil, Osmanlı diyarını önemli bir ilim merkezi haline getirme amacına yöneliktir.

Ali Kuşçu'nun **Ayasofya Medresesine** müderris tayin edilmesiyle birlikte, İstanbul'da astronomi ve matematik alanındaki çalışmalar farklı bir boyut kazandı. Ayasofya Medresesi dışında, **Molla Hüsrev**'le birlikte **Semâniye Medreselerinin** programı için de çalışma yaptığı rivayet edilmektedir.

Fatih Camiinin avlusuna girdiğimizde hemen hepimizin dikkatini çekmekte olan **güneş saati** de **Ali Kuşçu**'nun eseridir.

Kendisi, astronomi-matematik alanı başta olmak üzere, kelâm, usulü fıkıh ve dil-gramer alanlarında pek çok eser kaleme almıştır. Bu eserlerin kahir ekseriyeti günümüze ulaşmıştır ve kütüphanelerimizde bulunmaktadır. Kendisine nispet edilmiş olan eserlerin bir kısmının

nüshasına ise ulaşılamamıştır. Allah Te'âlâ kendisinden razı ve memnun olsun. Âmîn.

Ali Kuşçu'yla beraber İstanbul medreselerinde, özellikle gök bilimi ve matematik alanında büyük gelişmeler başlamıştır. Onun etkisiyle Fatih, medreselerin vakfiyelerinde değişiklik yapmış ve müderrislere naklî ilimlerin yanında akli ilimlerde de uzman olma zorunluluğu getirmiştir. İstanbul'un ünlü bilim insanları da Ali Kuşçu'nun matematik ve gök bilimi derslerini izlemiştir. Ali Kuşçu, Osmanlı Devleti'nde Hoca Sinan Paşa, Molla Lütfi ve Mehmet (Mirim) Çelebi gibi kıymetli gök bilimcilerinin yetişmesini sağlamıştır.

VEFATI

Ali Kuşçu 5 Şaban 879 -16 Aralık 1474'te İstanbul'da Cumartesi günü vefat etti ve Eyüp Sultan Türbesi civarına defnedildi. Yetiştirdiği talebeler arasında torunu Mîrim Çelebi ile Molla Lutfî meşhurdur.

15 yüzyıla özgü mezarı Eyüp Sultan türbesi etrafındaki haziredeedir. Soyunun bir kısmı Yavuz Sultan Selim'in Kahramanmaraş'ı fethetmesinden kısa bir süre sonra o bölgede Şiî Mezhebi'nin tekrar artması sonucu Ali Kuşçu'nun torunlarından bir kısmı ferman ile Kahramanmaraş'a gönderilmiştir. Geriye kalan torunları ise daha sonra Düzce'ye kendi arzularıyla göç etmişlerdir. Kahramanmaraş ta bulunan ailenin bir kısmı da Cumhuriyet'in ilanından sonra Bursa'ya yerleşmişlerdir. Bursa'daki Fuat Kuşçuoğlu Caddesi de ismini Ali Kuşçu'nun torunlarından Fuat Bey'in isminden almıştır. Soyu Kahramanmaraş, Düzce ve Bursa'da Kuşçuoğlu soy isimleriyle devam etmektedir. Ali Kuşçu'nun

ALİ KUŞÇU'NUN ESERLERİ

Astronomi ve matematik konusunda ortaya koyduğu eserlerin yanı sıra, genel olarak bilime yaptığı katkılardan bir diğeri ise, Fatih'in önerisi üzerine İstanbul'a geldikten sonra başlattığı bilimsel çalışmalardır. İstanbul'da Ayasofya Medresesi (üniversitesi) müderrisliğine (profesörlük) getirildikten sonra, Osmanlı Devleti'nin ilk matematik ve astronomi hocası unvanını kazanan Ali Kuşçu, özellikle astronomi ve matematik konularında çağının sınırlarını aşacak kadar önemli eğitim-öğretim çalışmasında bulunmuş ve üni-

versitesinin programlarını yeniden düzenlemiştir. Bütün bu çalışmalarının yanında şiirle de uğraşmıştır.

Ali Kuşçu'nun Buluşları

1-Ayın haritasını çizmiştir.

2-Uzay alanında araştırmalar yapmıştır.

3-Ay'ın uydu olduğunu, Güneş'ten aldığı ışınları yansıttığını ortaya koymuştur.

4-Uzay ve uzay bilimi alanında özgün çalışmalar yapmıştır.

5-İstanbul'un enlem ve boylamını ölçmüştür

6-Güneş saatleri yapmıştır.

Ali Kuşçu'nun astronomi alanındaki önemli bir çalışması Ay'ın safhalarını, hareketlerini incelediği "Risâlefî Halli el-Eşkâl el-Kamer" isimli eseridir. Bu eser İran, Kirman'da kaleme aldığı önemli bir eseri olmuştur.

Merkür'ün Görünümleri Üzerine (Fâide fî Eşkâli Utarid) adlı eserinde de Merkür gezegeninin hareketlerini konu almıştır. Ünlü astronom Ptolemaios'un/Batlamyus'un¸ en meşhur eseri "Almagest"te ileri sürdüğü bazı bilgileri tenkit ve tashih etmiştir. Kopernik'in 1496'da geliştirdiğine benzer yeni bir Merkür modelini ondan çok daha önce ortaya koymuştur.

Plolemaios'un¸ iki iç gezegen olan Merkür ve Venüs'ün hareketlerine ilişkin görüşlerini tenkit ettiği diğer bir çalışması da "Risâle fî Asl el-Hâric Yumkinu fî el-Sufliyeyn" (İki İç Gezegende Dış Merkezlilik Kuralı) başlıklı kitaptır.

Ali Kuşçu'nun daha çok şerh-hâşiye türünden olan değişik sahalardaki eserlerini üç grupta toplamak mümkündür:

Astronomi-Matematik.

1. Risâle fi'l-hey'e. Astronomi ile ilgili Farsça bir risâle olup Süleymaniye (Ayasofya, nr. 2639, 2640; Esad Efendi, nr. 2033/4), Nuruosmaniye (nr. 4913) ve Köprülü (nr. I, 1582/14) kütüphanelerinde nüshaları vardır. Bir mukaddime ve iki "makale"den oluşan risâleyi Molla Pervîz Mirkātü's-semâ adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. Bu tercümenin bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 2949). Ayrıca Muslihuddîn-i Lârî'nin bu risâleye yaptığı Farsça bir şerhi de bulunmaktadır (Köprülü Ktp., nr. I, 1586/2).

2. Risâle fi'l-hisâb. Üç makaleden oluşan Farsça bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, nr. 2733) müellif hattı bir nüshası bulunmaktadır.

3. er-Risâletü'l-fethiyye. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'a karşı elde ettiği zafer münasebetiyle Fâtih'e ithaf edilmiş olan astronomi ile ilgili Arapça bir eserdir. Risâleyi Ali Kuşçu'nun torunu Mîrim Çelebi ile talebesi Sinan Paşa ayrı ayrı şerhetmişlerdir. Eserin, Kanûnî'nin emri üzerine 1548 yılında Halep'te Hulâsatü'l-hey'e adıyla Ali b. Hüseyin, 1824 yılında da Mir'âtü'l-âlem adıyla Mühendishâne-i Hümâyun başmüderrisi Seyyid Ali Paşa tarafından (bk. Râgıb Paşa Ktp., nr. 250) yapılmış Türkçe tercümeleri de vardır. Bu eserin yukarıda adı geçen Farsça Risâle fi'l-heyʾe'nin Arapça tercümesi olup olmadığı konusu tartışmalıdır (bk. *İA*, I, 323; Ünver, s. 44-45). er-Risâletü'l-fethiyye'nin Süleymaniye (Ayasofya, nr. 2733/1 müellif hattı; Dârülmesnevi, nr. 340; Pertev Paşa, nr. 633/22; Hâlet Efendi, nr. 538; Lala İsmâil, nr. 292/1) ve Nuruosmaniye (nr. 2950/3) kütüphanelerinde birçok nüshası mevcuttur.

4. er-Risâletü'l-Muḥammediyye*. Ali Kuşçu'nun Arapça olarak kaleme alıp Fâtih'e ithaf ettiği hesap ilmi ile ilgili bu eseri bir mukaddime ve beş makaleden ibarettir. Eserdeki makale sayısı, Farsça Risâle fi'l-hisâb'dan fazladır. Bu iki risâlenin birbirinin tercümesi olup olmadığı konusu da tartışmalıdır (bk. *İA*, I, 23; Ünver, s. 41-42). Risâlenin Süleymaniye Kütüphanesi'nde biri müellif hattı olmak üzere (Ayasofya, nr. 2733) çeşitli yazma nüshaları vardır (Lâleli, nr. 2715/2; Pertev Paşa, nr. 623/23; Kılıç Ali Paşa, nr. 683/4).

5. Şerḥ-i Zîc-i Uluġ Beg. Farsça bir şerh olup tertip açısından bir zîc için gerekli bütün bilgileri ihtiva etmektedir. İstanbul Kandilli Rasathânesi (nr. 113) ve Râgıb Paşa (nr. 928) kütüphanelerinde birer nüshası bulunmaktadır. 1018 yıldızın konumunu içeren *Zic-i Uluğ Bey*, dört bölümden oluşur. Birinci bölüm farklı kimseler tarafından kullanılan değişik kronoloji sistemlerini, ikinci bölüm pratik astronomi, üçüncü bölüm yer merkezli evren sistemine göre gök cisimlerinin görünen hareketi konularını kapsar. Dördüncü bölüm ise astroloji konusundadır. Ali Kuşçu'nun daha çok şerh-hâşiye türünden olan değişik alanlardaki eserlerini üç grupta toplamak olanaklıdır.

6. Şerḥu't-Tuḥfeti'ş-Şâhiyye. Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin astronomiyle ilgili et-Tuḥfetü'ş-Şâhiyye adlı eserinin şerhidir (bk. *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 367-368). Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Cârullah Efendi, nr. 2060) bir nüshası tesbit edilmiştir. Şerhin Ali Kuşçu'ya ait olduğuna dair metinde herhangi bir işaret yoktur. Tabakat kitaplarında da Ali Kuşçu'ya böyle bir şerh nisbet edilmemiştir. Yalnız söz konusu nüshanın ilk varağının üst tarafında Ali Kuşçu'ya ait olduğu kaydedilmiş bulunmaktadır.

Kelâm ve Usûl-i Fıkıh.

1. eş-Şerhu'l-cedîd ʿale't-Tecrîd. Nasîruddîn-i Tûsî'nin kelâm ilmi alanında pek meşhur olan, birçok şerh ve hâşiyesi bulunan Tecrîdü'l-kelâm adlı eserinin şerhi olup bunun üzerine de epeyce hâşiye kaleme alınmıştır. Celâleddin ed-Devvânî ile Sadreddîn-i Şîrâzî söz konusu şerh üzerine yazdıkları hâşiyelerle aralarında ilmî tartışmaya girmişler, bu sebeple de aynı kitaba birden fazla hâşiye yazarak itiraz ve cevap mahiyetindeki tartışmalarını sürdürmüşlerdir (bk. TECRÎDÜ'l-İ'TİKĀD). Şerhin Süleymaniye Kütüphanesi'nde birçok yazma nüshası bulunduğu gibi Köprülü (nr. I, 821, 822; II, 151), Nuruosmaniye (nr. 2104/2) ve Kayseri Râşid Efendi (nr. 484) kütüphanelerinde de nüshaları mevcuttur. Kitap ayrıca basılmıştır (Tebriz 1301, taş basması; bk. İÜ Ktp., nr. 74152, 82016). 2. Hâşiye ʿale't-Telvîh. Sadrüşşerîa'nın fıkıh usulüne dair Tenkīhu'l-usûl'ü üzerine Teftâzânî tarafından yapılan et-Telvîh adlı şerhin hâşiyesi olup bir tek nüshası tesbit edilebilmiştir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1438/2).

Dil-Gramer.

1. Şerhu'r-Risâleti'l-vazʿiyye. Adudüddin el-Îcî'nin vazʿ* ilmine dair risâlesinin şerhidir; Süleymaniye Kütüphanesi'nde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Ayrıca Köprülü (nr. II, 339/1), Râgıb Paşa (nr. 1285/6, 1289/3), İstanbul Üniversitesi (nr. 1532, 6035) ve Kayseri Râşid Efendi (nr. 1001/4) kütüphanelerinde de nüshaları vardır. Şerh üzerine Seyyid Hâfız tarafından bir de hâşiye yazılmıştır. Bu hâşiye, şerh ve metinle birlikte birkaç defa basılmıştır (İstanbul 1259, 1267, 1272).

2. Risâle fî vazʿi'l-müfredât. Müstakil küçük bir risâle olup birçok yazma nüshası vardır (Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki birçok

nüshadan başka Nuruosmaniye Ktp., nr. 4509/7; Köprülü Ktp., nr. 1610/35).

3. ʿUnkūdü'z-zevâhir. Lugat, sarf ve iştikakla ilgili olan bu eser Kahire (ts.) ve İstanbul'da (1866, taş basması) basılmıştır. Ayrıca Süleymaniye (Fâtih, nr. 4676; Yenicami, nr. 1181/1; Esad Efendi, nr. 3087; Lâleli, nr. 3030/10; Şehid Ali Paşa, nr. 2576, 2577, 2578) ve Nuruosmaniye (nr. 4512/4) kütüphanelerinde yazma nüshaları mevcuttur. Eser Müftîzâde Abdürrahim tarafından şerhedilmiştir (Şerhu ʿUnkūdi'z-zevâhir, İstanbul, ts., 200 sayfa; yazma nüshası için bk. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3070).

4. Şerhu'ş-Şâfiye li'bni'l-Hâcib. Farsça bir eser olup burada eş-Şâfiye'nin bazı yerleri şerhedilmiştir (bk. *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 1021). Köprülü Kütüphanesi'ndeki (nr. I, 1598) mecmuada bulunan eş-Şâfiye'nin sonundaki Farsça risâle muhtemelen bu şerhtir.

5. Fâʾide li-tahkīki lâmi't-taʿrîf. Harf-i ta'rifin bazı özellikleri üzerinde duran tek varaktan ibaret bir risâle olup Köprülü (nr. I, 1593/21) ve Süleymaniye (Reşid Efendi, nr. 1032/39) kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur.

6. Risâle Mâ ene kultü. Teftâzânî'nin Telhîsü'l-Miftâh, üzerine yazdığı ve el-Mutavvel diye tanınan şerhte geçen "mâ ene kultü" ibaresiyle ilgili olarak yazılmıştır. Aynı adla başka müelliflerin de risâleleri vardır (bk. *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 888). Risâle fî beyâni sebebi takdîmi'l-müsnedi ileyh diye de anılır (nüshaları için bk. Köprülü Ktp., nr. III, 704/3; Râgıb Paşa Ktp., nr. 374, vr. 208-211; Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1032/30). Abdülgafûr-i Lârî bu risâle üzerine bir başka risâle yazmıştır (Risâle ʿalâ Risâle Mâ ene kultü, bk. Köprülü Ktp., nr. III, 704/4).

7. Risâle fi'l-hamd. Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin el-Hâşiyetü'l-kübrâ'sında söz konusu ettiği "hamd" ile ilgili sözlerinin tahkikine dair bir risâledir (bk. *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 862). Baş tarafında Ali Kuşçu bu risâlesini el-Fethiyye'den sonra yazdığını bildirmektedir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5384/9).

Kaynaklarda Ali Kuşçu'ya nisbet edilen, ancak nüshaları tesbit edilemeyen başka eserler de vardır: Târîhu Ayasofya, Tefsîrü'z-zehrâveyn, Mahbûbü'l-hamâʾil, Risâle fî halli eşkâli'l-kamer, Risâle fî mevzûʿâti'l-ʿulûm, Meserretü'l-kulûb fî defʿi'l-kürûb (bk. *Keşfü'ẓ-*

ẓunûn, I, 286, 448, 572, 883; II, 1676; *Sicill-i Osmânî*, III, 486-487; Adıvar, s. 47).

BİBLİYOGRAFYA

Mecdî, Şekāik Tercümesi, s. 180-184.Keşfü'z-ẓunûn, I, 286, 348-351, 367-368, 448, 497, 572, 862, 883, 888, 889, 900; II, 966, 1021, 1173-1174, 1314, 1676.Suter, Die Mathematiker, s. 178-179.Sâlih Zeki, Âsâr-ı Bâkıye, İstanbul 1926, I, 195-199.Hediyyetü'l-ʿârifîn, I, 736.Serkîs, Muʿcem, II, 1281, 1531.Sicill-i Osmânî, III, 486-487.Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, s. 47-49.Brockelmann, GAL, II, 305; Suppl., II, 329-330.A. Süheyl Ünver, Ali Kuşçî: Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1948.Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 7, 20, 31, 321.Ali Abdullah ed-Difâ', el-ʿUlûmü'l-baḥte fi'l-ḥaḍârati'l-ʿArabiyye ve'l-İslâmiyye, Beyrut 1403/1983, s. 426.Muammer Dizer, Ali Kuşçu, Ankara 1988.Abdülhak Adnan, "Ali Kuşçu", İA, I, 321-323.a.mlf., "Alī al-Ḳūsdhjī", EI² (İng.), I, 393.F. Rahman – D. Pingree, "ʿAlī Qūšjī", EIr., I, 876-877. Musa Yıldız, Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu ve Risâle fi'l-İsti'âre'si, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.10-14.)Astronomi alanındaki eserleri için bkz. Ramazan Şeşen ve diğ., Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1997, I, 27-38; matematik alanındaki eserleri için bkz. a. mlf. ve diğ., Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu) , İstanbul 1999, I, 271-275; kelam sahasındaki eserleri için bkz. Müjgan Cumbur, a.g.e., Ankara 1974, s. 6-23.Seyyid Ali Paşa (ö.1846) Mir'âtu'l-Âlem ("Evrenin Aynası") adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Seyyid Ali Paşa, Mir'âtu'l-Âlem (Haz. Yavuz Unat), Kültür Bakanlığı, Ankara 2001. Takiyyuddîn Râsid bu eserden söz eder. Bkz. Sevim Tekeli, 16'ıncı Asırda Osmanlılarda Saat ve Takiyyuddîn'in "Mekanik Saat Konstrüksüyonuna Dair En Parlak Yıldızlar" Adlı Eseri, Ankara 1966, Türkçe s.46, İngilizce s.114, Arapça s.221.İsmail Ayvalı ,Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu ve Risâle fi'l-İsti'âre' a Kültür Bakanlığı yayınları (Ankara 2002).

BİRUNİ (Rahmetullâhi Aleyh)
(D.H.3 Zilhicce 362 - M. 4 Eylül 973. Hive-V. H. 453 - M. 1061. Gazne)

Türk ve İslam dünyasının değil, dünyanın en büyük bilim adamlarından biri. Matematik, Astronomi, Geometri, Fizik, Kimya, Tıp, Eczacılık, Tarih, Coğrafya, Filoloji, Etnoloji, Jeoloji, Dinler ve Mezhepler Tarihi gibi 30 kadar ilim dalında mütehassıs, hl-i Sünnet âlimi, veli.

DOĞDUĞU YER AİLESİ VE KÜNYESİ

Biruni, Künyesi; Abu'l-Reyhan Muhammed Bin Ahmet El-Biruni El-Harizmi, sadece Türk ve İslam dünyasının değil, dünyanın en büyük bilim adamlarından birisidir. Yaşadığı çağa damgasını vurup "Biruni Asrı" denmesine sebep olan zekâ harikası âlim, Hicri, 3 Zilhicce 362.Miladi, 4 Eylül 973 tarihinde bugünün Özbekistan'ı sayılan Harzemşahlıların başkenti olan Harizm'in merkezi Kas'ta Ceyhun nehri kıyısındaki Hive kasabasında doğmuştur. Hicri 453.Miladi, m. 1061 yılında Gazne'de vefat etmiştir.

Esas adı Ebu Reyhan b. Muhammed'dir. Küçük yaşta babasını kaybetti. Annesi onu zor şartlarda, odun satarak büyüttü. Daha çocuk yaşta araştırmacı bir ruha sahipti. Birçok konuyu öğrenmek için çılgınca hırs gösteriyordu. Tahsil çağına girdiğinde Harizmşahların himayesine alındı ve saray terbiyesiyle yetişmesine özen gösterildi. Bu aileden bilhassa Mansur, Biruni'nin en iyi bir eğitim alması için her imkânı sağladı.

EĞİTİMİ VE HOCALARI

Bu arada İbni Irak ve Abdüssamed b. Hâkim'den de dersler alan bilginimizin öğrenimi uzun sürmedi, daha çok özel çabalarıyla kendisini yetiştirdi. Araştırmacı ruhu, öğrenme hırsı ve sönmeyen azmiyle birleşince 17 yaşında eser vermeye başladı. Bilim konuları ile ilgili ilk eğitimini bölgenin hükümdar ailesinden olan Ebu Nasr Mansur b. 'Alî b. Irâk'dan edindi. Ebu Nasr Mansur, seçkin bir matematikçi ve gökbilimciydi. El-Biruni'ye Öklid geometrisi ve Batlamyus astronomisini öğretti. Fakat Me'munilerin Kas'ı alıp Harizmşahları tarihten silmeleriyle Biruni'nin huzuru kaçtı, sıkıntılar başladı ve Kas'ı terketmek zorunda kaldı. Ancak iki yıl sonra tekrar döndüğünde ünlü bilgin Ebü'lVefa ile buluşup rasat çalışmaları yaptı. Nitekim el-Biruni, el-Âsârü'l-bâkıye adlı eserinde ibn Irâk'tan "hocam" diye bahsetmektedir.

Daha sonra hükümdar Ebü'l Abbas, sarayında Biruni'ye bir daire tahsisedip, müşavir ve vezir olarak görevlendirdi. Bu durum, hükümdarların ilme duydukları derin saygının göstergesi, bilginimizin de devlet başkanları yanındaki yüksek itibarının belgesiydi.

11. yüzyılın önemli Müslüman hükümdarlarından Gazneli Mahmut Hindistan'a yaptığı seyahatlerde El-Biruni'yi yanında götürdü. El-Biruni, 1017-1030 yılları arasında Hindistan'da yaşadı ve bu dönemde meşhur kitabı Kitab'üt-Tahkik Ma li'l-Hind'i yazdı.

Zira onun yanında da itibarı çok yüksekti. "Biruni, sarayımızın en değerli hazinesidir 'derdi. Bu yüzden tedbirli hünkâr, liyakatını bildiği Biruni'yi Hazine Genel Müdürlüğü'ne tayin etti. O da orada Hint dil ve kültürünü bütünüyle inceledi. Üstün dehasıyla kısa sürede Hintli bilginler üzerinde şaşkınlık ve hayranlık uyandırdı. Kendisine sağlanan siyasi ve ilmi araştırmalarına devam etti. Bir devre adını veren, çağını aşan ilmi hayatının zirvesine erişti. Sultan Mes'ud, kendisine ithaf ettiği Kanunu Mes'udi adlı eseri için Biruni'ye bir fil yükü gümüş para vermişse de o, bu hediyeyi almadı.

Biruni ve Çalışmaları

Biruni Hindistan'da bulunduğu sürede Hint kültürü ve gelenekleri konusunda incelemeler yaptı ve tüm bunları bir eserinde birleştirdi. Hindistan'da bulunduğu süre boyunca Sankstritce de öğrendi.

Biruni Yunanca, Farsça,İbranice,Rumca,Süryanice,Arapça ve Çince dillerine çok hakimdi. Birçok Antik Yunan eserini de Arapçaya çevirerek İslam dünyasına kazandırdığı bilinmektedir.

Matematik ve Geometri

Trigonometriyi bir bilim olarak gören Biruni, Descartes ile özdeşleşen fonksiyon fikrini ilk kez ortaya attı. Tahdit adlı eserinde Sinüs fonksiyonu 60'tan başladığı halde Kanun-ül Mesudi adlı eserinde bu fonksiyonu 1'den başlatarak trigonometrik fonksiyonların aslında birer sayı olduğunu gösterdi. Trigonometride sinüs ve kosinüs fonksiyonlarına sekant, kosekant ve kotanjant fonksiyonlarını eklemiştir.

Biruni, trigonometri ile bir dağın yüksekliğini hesapladı ve ardından da yüksekliğini hesapladığı bu noktadan ufuk alçalma açısı metoduyla meridyen yayı uzunluğunu hesaplamıştır. Her ne kadar bu yöntem kendisiyle özdeşleşse de Biruni bu metodu başka bir bilim insanından öğrendiğini söylemiştir.

Astronomi

Dünyanın Yuvarlak Olduğunu İspat Etti

Biruni en başarılı çalışmalarını astronomi alanında yapmıştır. O dönemde dünyanın düz olduğu fikrine şiddetle karşı çıkmış ve dünyanın yuvarlak olduğunu yaptığı çalışmalar ve sunduğu delillerle kanıtlamıştır. Bunu da şu ifadeleriyle dile getirmiştir;

"Dünyanın enlemine bir çizgi çektiğiniz zaman bu çizgi düz yada içbükey olamaz. Çünkü kuzeye giden bir gözlemcinin gökyüzünde gördüğü yıldız sayısı artmaktadır. Bu durumda meridyenin dışbükey olduğunu gösteriyor. Bu durum hem enlem hem de boylam için de geçerlidir."

Dünyanın yuvarlak olduğunu ispat ederken bunun için Dünyanın Aya vuran gölgesini de kullanmıştır. Dünyanın kendi ekseni etrafında döndüğünü savunması ile bilim tarihine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

Dünyanın Yarıçapı

Biruni Dünyanın çapını ve çevresini çok küçük bir yanılma payıyla ölçtü. İlk olarak Biruni denizin ufuk noktasını gören yüksek bir dağ buldu. Ancak bu dağın yüksekliğini bilmiyordu. Bunun için de deniz kıyısının iki farklı noktası ile dağın zirvesi arasındaki açıyı

buldu. Açı ölçmek için de o dönemlerde sıkça kullanılan usturlap aletini kullandı. Aşağıdaki resimde bunun örneklemesini görebilirsiniz.

h= d.tanθ1.tanθ2 / tanθ1 – tanθ2

h: Dağın yüksekliği

d: Dağın zirvesiyle kıyı noktası arası ölçüm yapılan iki farklı nokta arası mesafe

θ1: Dağın zirvesi ile kıyı arasındaki birinci açı değeri

θ2: Dağın zirvesi ile kıyı arasındaki ikinci açı değeri

Bu trigonemetrik formülle açı değerleri ve deniz kıyısında açı ölçümünün yapıldığı iki nokta arası mesafe bilindiği için rahatlıkla dağın yüksekliği bulunabilir.

Açıları ölçen Biruni yukarıdaki geometri modele ve formüle göre dağın yüksekliğini buldu. Ardından dağın zirvesine çıktı ve zirve ile denizin ufuk noktası arasındaki açıyı ölçtü. Artık dünyanın yarı çapını hesaplayabilirdi. Dağı dünyanın tepe noktası olarak kabul etti ve hesabını buna göre yaptı. Aşağıdaki geometrik modeldeki gerekli hesaplamaları yaparak dünyanın yarı çapını **6338 km olarak** günümüz teknolojisiyle hesaplanan değerden sadece 16 km daha kısa olarak hesaplamıştır.

R= h.cosΦ/1-cosΦ

R: Dünyanın yarıçapı

h: Ölçümün yapıldığı dağın yüksekliği

Φ: Dağın zirvesi ile ufuk çizgisi arasındaki açı

Biruni ayrıca ay tutulmasını incelemiş, güneşin batışı esnasındaki eğimi ölçmüş ve Gazne Sultanı Mesud'a bazı astronomik tablolar hazırlamıştır.

Fizik

Dünya'nın döndüğü halde içerisinde bulunan canlı cansız her şeyin uzaya sürüklenmemesinin dünyanın dönme hızı ve bir çekim kuvvetiyle bağlantılı olduğunu ortaya koyarak bir teori üretti. Bu teorisiyle kendisinden asırlar sonra yaşayan Newton'un kütle çekim yasasını ortaya koymasının zeminini hazırladı. Yaklaşık 18 maddenin özgül ağırlığını doğruya oldukça yakın bir şekilde hesapladı. Işığında hızı olduğunu ve bu hızın sesin hızından daha fazla olduğunu düşünüyordu.

Jeoloji

Jeoloji konusunda da birçok çalışma yapan bu değerli bilim adamı karaların kuzeye doğru hareket ettiğini savunmuştur. Bugünkü Arabistan çölünün denizin çekilmesiyle oluştuğunu ileri sürmüş, buna kanıt olarak da bu bölgede bulduğu kayaçları ve fosilleri göstermiştir. Ayrıca depremlerinde yerin altında meydana gelen bazı olayların ve kayaç hareketlerinin sebep olduğunu ortaya koydu. Biruni yaptığı bu çalışmalar ile **Jeodezi biliminin kurucusu** olmuştur.

Güneşin yüksekliği ve şehrin boylamını hesapladı. Güneşin hareketlerinden, mevsimlerin ne zaman başladığını belirledi. Dünyanın çapını, bugünkü değere çok yakın olarak buldu. Jeodezi biliminin kurucusu oldu. Hindistan'dayken öğrendiği trigonometrinin astronomiden ayrı bir bilim olarak görülmesi gerektiğini savundu. Trigonometrik fonksiyonlarda yarıçapın birim olarak kullanılmasını önerdi.

El-Biruni, astronomi ve coğrafya ölçümleri için birçok alet geliştirdi. Ne yazık ki geliştirdiği ölçme aletlerinin birçoğu zaman içerisinde kayboldu. Sadece piknometre, mekanik usturlap ve bazı harita projeksiyonları günümüze kadar ulaşan ölçme araçları oldu.

El-Biruni, aynı zamanda çok iyi bir ansiklopedi yazarıydı. El-Asar'il-Bakiye an'il-Kuruni'I Haliye isimli kitabında Orta ve Yakın Doğu'da kullanılmakta olan takvim sistemlerini gösterdi. Hindistan'ın erken ortaçağ bilimlerini betimleyerek, matematik, astronomi ve astrolojinin temellerini anlattı. El-Kanunü'l-Mesudi kitabı ile ayrıntılı bir matematiksel coğrafya eseri yazdı. İstihrâc el-Evtâr fî Dâire isimli kitabında Orta Asya'nın topoğrafyasını belirledi. Kitabü'I Cemahir fi Ma'rifeti Cevahir'de 50'nin üzerinde mineral, maden, metal, alaşım, porselen gibi maddeler hakkında detaylı bilgi verdi. Kitabında, her bir maddenin, maddeleri birbirinden ayırt etmeye yarayan özgül ağırlıklarını gösterdi. Ömrü boyunca incelediği bitkileri Kitâbü's-Saydele isimli kitabında listeledi ve doğal ilaçların hangi hastalıklara iyi geldiğini kapsamlı bir şekilde anlattı.

Newton'dan 700 sene önce, Netwon'un matematiksel olarak ispatladığı yer çekimi kuramı üzerine ilk fikirleri El-Biruni ileri sürdü. Geliştirdiği teleskoplar ile gözlemleri sonucunda, gezegenlerin güneş etrafında döndüğünü doğrulayan Galileo'dan 600 sene önce, 'dünyanın döndüğü' fikrini El-Biruni savundu. Dünya dönüyorsa, ağaçlar ve

taşların neden fırlamadığı sorusuna, merkezde bir çekicilik olduğu ve her şeyin dünyanın merkezine düştüğü cevabını verdi. Kuzey, Güney, Doğu ve Batı'nın farklı noktalarda buluştuğunu; denizlerin ardında bir karanın bulunduğunu (Bugünkü Amerika) öngördü.

Son eseri olan Kitabü's Saydele fi't Tıb'bı yazdığında 80 yaşını geçmişti. Üstad diye saygıyla yâd edilen yalnız İslam âleminin değil, tüm dünyada çağının en büyük bilgini olan Biruni, 1061 yılında Gazne'de hayata gözlerini yumdu.

KİŞİLİĞİ

Bîrûnî'nin ilmî şahsiyetini belirlerken gözlem ve deneye verdiği önemin özel olarak vurgulanması gerekir. Ancak onun bütün ilmî metodu deneycilikten ibaret değildir. Ona göre tabiatı anlamak için sadece tek bir yol yoktur. Gözlem ve deney kadar tefekkür ve akıl yürütme, bunun da ötesinde ilâhî vahyin işaretleri de bilgi kaynağıdır.

Hatta Bîrûnî, gözlem ve deneyle bulunan gerçeklerin İslâm bakış açısının genel çerçevesi içinde bir anlam taşıdığını söyler. Bununla birlikte astronomi, jeoloji, coğrafya, kimya ve biyoloji sahalarında gözlemin önemini kavramada çağdaşlarından çok ileridedir.

Biruni, "Elinden kalem düşmeyen, gözü kitaptan ayrılmayan, iman dolu kalbi tefekkürden dur olmayan, benzeri her asırda görülmeyen bilginler bilgini bir dâhiydi. Arapça, Farsça, İbranice, Rumca, Süryanice, Yunanca ve Çince gibi daha birçok lisan biliyordu. Matematik, Astronomi, Geometri, Fizik, Kimya, Tıp, Eczacılık, Tarih, Coğrafya, Filoloji, Etnoloji, Jeoloji, Dinler ve Mezhepler Tarihi gibi 30 kadar ilim dalında çalışmalar yaptı, eserler verdi.

Onun tabiat ilimleriyle yakından ilgilenmesi, Allah'ın Kevni ayetlerini anlamak, kâinatın yapı ve düzeninden Allah'a ulaşmak, Onu yüceltmek gayesine yönelikti. Eserlerinde çok defa Kur' an ayetlerine başvurur, onların çeşitli ilimler açısından yorumlanmasını amaçlardı. Kur'an'ın belagat ve i'cazına olan hayranlığını her vesileyle dile getirdi. İlmi kaynaklara dayanma, deney ve tecrübeyle ispat etme şartını ilk defa o ileri sürdü.

İbni Sina'yla yaptığı karşılıklı yazışmalarındaki ilmi metod ve yorumları, günümüzde yazılmış gibi tazeliğini halen korumaktadır. Tahkik ve Kanunı Mes'udi adlı eserleriyle trigonometri konusunda bugünkü ilmi seviyeye ta o günden, ulaştığı açıkça görülür. Bu eser

astronomi alanında zengin ve ciddi bir araştırma abidesi olarak tarihe mal olmuştur. İlmiyle dine hizmetten mutluluk duymaktadır.

Gazne'de kıbleyi tam olarak tespit etmesi ve kıblenin tayini için geliştirdiği matematik yöntemi dolayısıyla kıyamet günü Rabb'inden sevap ummaktadır. Ayın, güneşin ve dünyanın hareketleri, güneş tutulması anında ulaşan hadiseler üzerine verdiği bilgi ve yaptığı rasatlarda, çağdaş tespitlere uygun neticeler elde etti. Bu çalışmalarıyla yer ölçüsü ilminin temellerini sekiz asır önce attı. Israrlı çabaları sonunda yerin çapını ölçmeyi başardı. Dünyanın çapının ölçülmesiyle ilgili görüşü, günümüz matematik ölçülerine tıpatıp uymaktadır. Avrupa'da buna BÎRÛNI KURALI denmektedir.

Newton ve Fransız Piscard yaptıkları hesaplama sonucu ekvatoru 25.000 mil olarak bulmuşlardır. Hâlbuki bu ölçüyü Biruni, onlardan tam 700 yıl önce Pakistan'da bulmuştu. O çağda Batılılardan ne kadar da ilerideymişiz.

Biruni, hastalıkları tedavi konusunda değerli bir uzmandı. Yunan ve Hint tıbbını incelemiş, Sultan Mes'ud'un gözünü tedavi etmişti. Otların hangisinin hangi derde deva ve şifa olduğunu çok iyi bilirdi. Eczacılıkla doktorluğun sınırlarını çizmiş, ilaçların yan etkilerinden bahsetmiştir.

Daha o çağda Ümit Burnu'nun varlığından söz etmiş, Kuzey Asya ve Kuzey Avrupa'dan geniş bilgiler vermişti. Christof Coloumb'dan beş asır önce Amerika kıtasından, Japonya'nın varlığından ilk defa sözeden O'dur.

Dünyanın yuvarlak ve dönmekte olduğunu, yerçekimin varlığını Newton'dan asırlarca önce ortaya koydu. Henüz çağımızda sözü edilebilen karaların kuzeye doğru kayma fikrini 9.5 asır önce dile getirdi.

Botanikle ilgilendi, geometriyi botaniğe uyguladı. Bitki ve hayvanlarda üreme konularına eğildi. Kuşlarla ilgili çok orjinal tespitler yaptı. Tarihle ilgilendi. Gazneli Mahmud, Sebüktekin ve Harzem'in tarihlerini yazdı. Biruni, ayrıca dinler tarihi konusuna eğildi, ona birçok yenilik getirdi. Çağından dokuz asır sonra ancak ayrı bir ilim haline gelebilen Mukayeseli Dinler Tarihi, kurucusu sayılan Biruni'ye çok şey borçludur.

Biruni, felsefeyle de ilgilendi. Ama felsefenin dumanlı havasında boğulup kalmadı. Meseleleri doğrudan Allah'a dayandırdı.

Tabiat olaylarından sözederken, onlardaki hikmetin sahibini gösterdi. Eşyaya ve cisimlere takılıp kalmadı.

Biruni, Cebir, Geometri ve Cografya konularında bile o konuyla ilgili bir ayet zikretmiş, ayette bahsi geçen konunun yorumlarını yapmış, ilimle dini birleştirmiş, fenni ilimlerle ilahi bilgilere daha iyi nüfuz edileceğini söylemiş, ilim öğrenmekten kastın hakkı ve hakikatı bulmak olduğunu dile getirmiş ve "Anlattıklarım arasında gerçek dışı olanlar varsa Allah'a tövbe ederim. Razı olacağı şeylere sarılmak hususunda Allah'tan yardım dilerim. Batıl şeylerden korunmak için de Allah'tan hidayet isterim. İyilik O'nun elindedir!" demiştir.

Dünya tarihinde ilk kez abdominal doğumun (sezaryen) nasıl yapılacağını El-Biruni gösterdi. Bunun gösterimine yine bu kitabında yer verdi.“El-Kanunü'l-Mesudi” kitabı ile ayrıntılı bir matematiksel coğrafya eseri yazdı.

“İstihrâc el-Evtâr fî Dâire” isimli kitabında Orta Asya'nın topoğrafyasını belirledi. “Kitabü'I Cemahirfi Ma'rifeti Cevahir”de 50'nin üzerinde mineral, maden, metal, alaşım, porselen gibi maddeler hakkında detaylı bilgi verdi. Ömrü boyunca incelediği bitkileri “Kitâbü's-Saydele” isimli kitabında listeledi ve doğal ilaçların hangi hastalıklara iyi geldiğini kapsamlı bir şekilde anlattı.

Biruni'nin geliştirdiği piknometre (elementlerin yoğunluğunu ölçen konik şeklinde bir alet); mekanik usturlap (güneş, ay ve yıldızların konumunu belirlemek için kullanılan ölçme aracı); harita projeksiyonları (yeryüzünün iki boyutlu düzlemde göstermek için kullanılan model) günümüze kadar ulaşan ölçme araçları oldu.

Biruni Yunanca, Farsça, İbranice, Rumca, Süryanice, Arapça ve Çince dillerine çok hâkimdi. Birçok Antik Yunan eserini de Arapçaya çevirerek İslam dünyasına kazandırdı.

“Kanun-ül Mesudi” adlı eserinde bu fonksiyonu 1’den başlatarak trigonometrik fonksiyonların aslında birer sayı olduğunu gösterdi. Trigonometride sinüs ve kosinüs fonksiyonlarına sekant, kosekant ve kotanjant fonksiyonlarını ekledi.

O dönemde dünyanın düz olduğu fikrine şiddetle karşı çıkmış ve dünyanın yuvarlak olduğunu yaptığı çalışmalar ve sunduğu delillerle kanıtladı. Bunu da şu ifadeleriyle dile getirmiştir: “Dünyanın

enlemine bir çizgi çektiğiniz zaman bu çizgi düz ya da içbükey olamaz. Çünkü kuzeye giden bir gözlemcinin gökyüzünde gördüğü yıldız sayısı artmaktadır. Bu durumda meridyenin dışbükey olduğunu gösteriyor. Bu durum hem enlem hem de boylam için de geçerlidir."

Güneşin hareketlerinden, mevsimlerin ne zaman başladığını belirledi. Dünyanın çapını, bugünkü değere çok yakın olarak buldu. Jeodezi biliminin kurucusu oldu. Newton'dan 700 sene önce, Newton'un matematiksel olarak ispatladığı yer çekimi kuramı üzerine ilk fikirleri El-Biruni ileri sürdü.

Geliştirdiği teleskoplar ile gözlemleri sonucunda, gezegenlerin güneş etrafında döndüğünü doğrulayan Galileo'dan 600 sene önce, 'dünyanın döndüğü' fikrini El-Biruni savundu. Dünya dönüyorsa, ağaçlar ve taşların neden fırlamadığı sorusuna, merkezde bir çekicilik olduğu ve her şeyin dünyanın merkezine düştüğü cevabını verdi. Kuzey, Güney, Doğu ve Batı'nın farklı noktalarda buluştuğunu; denizlerin ardında bir karanın bulunduğunu (Bugünkü Amerika) öngördü.

Müslüman âleminin güvenle doğru yöne secde etmesi için Kıblenin yerini tam manasıyla ölçtü. Jeoloji konusunda da birçok çalışma yapan bu değerli bilim adamı karaların kuzeye doğru hareket ettiğini savunmuştur.

Bugünkü Arabistan çölünün denizin çekilmesiyle oluştuğunu ileri sürmüş, buna kanıt olarak da bu bölgede bulduğu kayaçları ve fosilleri göstermiştir.

Depremlerinde yerin altında meydana gelen bazı olayların ve kayaç hareketlerinin sebep olduğunu ortaya koydu. Biruni yaptığı bu çalışmalar ile "Jeodezi biliminin kurucusu" olmuştur.

Eserleri halen Batı bilim dünyasında kaynak eser olarak kullanılmaktadır. Türk Tarih Kurumu 68. sayısını Biruni'ye Armağan adıyla bilginimize tahsis etti. Dünyanın çeşitli ülkelerinde Biruni'yi anmak için sempozyumlar, kongreler düzenlendi, pullar bastırıldı. UNESCO'nun 25 dilde çıkardığı Conrier Dergisi 1974 Haziran sayısını Biruni'ye ayırdı. Kapak fotoğrafının altına, "1000 yıl önce Orta Asya'da yaşayan evrensel deha Biruni; Astronom, Tarihçi, Botanikçi, Eczacılık uzmanı Jeolog, Şair, Mütefekkir, Matematikçi, Coğrafyacı ve Hümanist" diye yazılarak tanıtıldı.

X. ve XI. asır Ortaçağ Türk-İslam dünyasını temsil eden Ebu Reyhan el-Biruni bütün hayatını ve varlığını bilime adamış önemli bir şahsiyettir. Modern bilimin babası olarak nitelendirilen Georges Sarton, XI. yüzyıla "Biruni Asrı" adını vermiştir.

Nitekim dünyanın önde gelen İslam Bilim Tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin, 27 yaşındaki Biruni ile 18 yaşındaki İbn Sina'nın "Işığın sürati ölçüsüz müdür, yani lâ-mütenâhî midir, yoksa ölçülebilir mi? Yani zamanla ölçülebilir mi?" konusu üzerinde tartışmalarını bugünün Türkiye'sinde bile olamayacağını dile getirir. Bu iki mümtaz bilim insanın sözleri esasında Biruni'nin yaşadığı dönem içerisindeki yeri ve önemini açıkça ifade etmektedir.

Tüm hayatını bilgiye ve bilmediği şeyleri öğrenmeye adayan ve dünyada bilim sahasına kazandırdığı ilk keşif ve buluşlarla, bilim dünyasına ışık tutan Türk-İslam alimi el-Biruni; fizik, tıp, matematik, astronomi, trigonometri, coğrafya, jeodezi, farmakoloji, jeoloji, filoloji, din gibi konuları incelemiş ve toplamda 113 eser meydana getirmiştir. Ne yazık ki bu eserlerden sadece birkaçı günümüze ulaşabilmiştir.

İlerlemiş yaşına rağmen ilmî faaliyetlerine ara vermeyen Biruni, Sultan Mesud'dan sonra oğlu Mevdûd'a da iki kitabını ithaf etti. Görme ve işitmede güçlük çekmeye başlayınca öğrencilerinin en seçkinlerinden olan Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed en-Nehşeî'yi yardımcı edindi, ayrıca kendisine yardım eden bir Rum araştırmacı ile birlikte çalıştı.

Bazı araştırmacılar, Bîrûnî'nin Şiî Kābûs b. Veşmgîr'in sarayında bulunması ve Arap ırkçılığına karşı çıkmasından hareketle, ***(el-Âṯârü'l-bâḳıye, s. 238-239)*** Şiî olduğunu ileri sürmüşse de Bîrûnî Sünnî Gazneliler'in sarayında da uzun süre bulunmuş, Farslık ve Şiîliğin aleyhinde fikirler beyan etmiştir. Bunlar onun mezhebini belirleyen deliller olamayacağı gibi himayesine girdiği kimselerin arzusuna göre konuştuğunu da akla getirmemelidir. ***(krş. Kennedy, DSB, II, 156).***

Özellikle Şiî eğilimli modern araştırmacılar onun Şiî (Abdullah Ni'me, s. 417-420) veya en azından Zeydî olduğunu (Takī Dânişpejûh, s. 189) ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki Bîrûnî hayatının her iki döneminde de Şiîler'i tenkit etmiş, onları Hz. Ali'ye uymamakla suçlayıp ibadet konusundaki yanlış telakkilerine karşı çıkmış, Bâtınîler'i de ayrı tutmayıp eleştirmiş, onlarla münazaralarda

bulunmuştur ***(el-Âṯârü'l-bâḳıye, s. 37, 39, 67-68, 196-198, 201-202, 248, 298, 329, 331-332; ayrıca bk. el-Cemâhir, s. 22-24, 215).***

Şiîler'in ahmaklığına hükmettiği zamanlar olmuş ***(Temhîdü'l-müstaḳar, s. 40),*** buna karşılık Muâviye'nin basîretli tutumunu takdir etmiştir. ***(Taḥḳīḳ, s. 96).***

Ayrıca onun hayatının hiçbir döneminde Ehl-i sünnet'e dil uzattığı görülmemiş, Ehl-i beyt'e beslediği samimi sevgi, öteki halifelerden nefret etme duygusuna hiçbir zaman dönüşmemiştir. ***(el-Ḳānûnü'l-Mesʿûdî, I, 255-258)***

Bîrûnî'nin bu konuda uzlaşmacı bir tavır takındığı, Sünnîliği temsil eden siyah taş ile Ehl-i beyt sevgisini temsil eden beyaz taştan oluşan iki taşlı bir yüzük taşımasından anlaşılabilir. ***(el-Cemâhir, s. 215)***

VEFATI

Ünlü Fıkıh bilgini Ebu'l-Hasan el-Velvaleci anlatıyor: "Ebu Reyhan el-Biruni'nin ziyaretine gitmiştim. Canı boğazına gelmiş halde, hasta yatağında tık nefes yatıyordu. O halde iken bana dedi ki: Bir gün bana mirasta ninelerin haklarının hesaplanmasıyla ilgili bir denklemden söz etmiştin, nasıldı o? Biraz da ona acıyarak dedim ki: Bu durumdayken de hâlâ bana onları mı soruyorsun? Dedi ki: Bu konuyu bilerek bu dünyadan ayrılmam mı daha hayırlıdır, yoksa bilmeden veda etmek mi? Bunun üzerine meseleyi tekrar kendisine anlattım. Dinledi ve ezberledi. Sonra bana yapacağı şeylerden söz etti. Biraz sonra yanından ayrıldım. Az ilerlemiştim ki yüksek sesle ağlaşma ve bağrışmalar duydum. Döndüm baktım, Ebu Reyhan el-Biruni vefat etmişti."

El-Biruni, h. 453 / m. 1061,tarihinde 88 yaşında vefat etti. Rabbim rahmetiyle muamele eylesin. Derecesini Cennet-i Firdevs kılsın. Âmin.

Kendisinden çok sonra gelen Newton, Toricelli, Copernicus, Galileo gibi bilim adamlarına ilham kaynağı oldu. Türkçe dâhil 15 dilde yayımlanan The UNESCO Courier dergisi, 1974 yılında çıkardığı sayıyı El-Biruni'ye ayırdı. El-Biruni'yi "Bin yıl önce, Orta Asya'da yaşamış evrensel deha" olarak tanıttı.

Biruni nin Bilim Hakkındaki Düşünceleri

Biruni'ye göre ilim hazzı yani hak ve hakikati araştırma zevki en yüksek zevkler arasındadır. Bu hususta kendisi şöyle demektedir: ***"ilim adamına yani ilim hizmetçisine lazım ve kaçınılamaz olan şey,***

ilmin bütün sahalarında yeterli bir seviyede olamasa bile , ilimler arasında bir ayrım yapmamak her birini hakkını vermektir. Çünkü ilim güzeldir lezzeti de kalıcıdır. Araştırma boyunca bu lezzet sürer gider. Araştırma bitince lezzette son bulur. İlim adamı kendinden önce gelen âlimlere hor gözle bakmamalı; tevazu ile eserlerine yaklaşıp, istifade etmelidir. Böylece en doğru ve sağlam bilgilere ulaşacak, kusurlu, hatalı bilgilerden uzak durmuş olacaktır."

İlmin ilerlemesi ve gelişmesi için şunlar lüzumludur:

İlmi düşünceye serbestlik tanınmalı yani ilimde söz sahibi olanlar fikir hürriyetine sahip olmalı. İlmi çalışmalar açık ve sağlam metotlara dayanmalı.

İlim; batıl düşüncelerden, sihir ve hurafelerden arındırılmış olmalı.

Gerçek ilim adamlarının çalışma zevk, şevk ve gayretlerini arttıran teşvik tedbirleri alınmalı. İlmin ilerlemesi için gerekli her türlü maddi, sosyal, teknik şartlar ve imkânlar hazırlanmalı. İlme, ilmi eserlere ve ilim adamlarına hürmet edilmeli itibarları sağlanmalı. İnsanların dikkat ve alakalarını ilmi konulara çekme çalışmaları yapılmalı.

Devletin ileri gelen adamları ilmin gelişmesi için gereken tedbirleri tespit edip hemen bunları tatbik etmeli.

Biruni beşeri manevi ilimler sahasındaki incelemelerinde bir takım prensipleri esas alıyordu. Bu hususları şöyle demektedir: "Bu ilimlerle meşgul olacaklar önce kalplerini bozuk itikat, kötü huy ve saplantılardan temizlemelidir. İnsanların çoğu manevi hastalıklara yakalanmıştır. Bu hastalıklar sahibini hak ve hakikati göremez hale getirir, kalbi kör kulağı sağır eder. Taassup, başkalarına üstün gelme, nefsin, kötü arzu ve heveslerin peşi sıra gitme, makam, mevki sevdası peşinde ola ve benzeri kötü huylar ilim adamına yakışmaz. Bu sebeple de herkes ilim adamı olamaz. İlim yolu çetin bir yoldur. Fakat ele geçmesi de imkânsız değildir. Hak ve hakikati araştırırken mümkün olan en yakın, en sahih, en sağlam bilgilere tutunulmalıdır. Bu yapılırken de sahalarının otoritelerine ve ye eserlerine başvurulur. Yani herkesi sözüne ve eserine değil de, otorite olan âlimlerin söz ve eserlerine müracaat edilir. Tespiti mümkün olan hakikatler ortaya çıkarılır."

BİRUNİ SÖZLERİ

Bîrûnî'ye göre insan cüsse itibariyle birçok canlıdan küçük olmasına rağmen aklı sayesinde onların hepsinden üstündür ve onlara hükmetme imkânına sahiptir. İnsan, aklının ve imanının ışığında ilâhî hikmet, kudret ve rahmetin eserlerini görüp anlayabilir. Esas itibariyle kâinatın yaratılışından beri Allah kendi yüceliğini ortaya koymakta, insan da akıl ve imana dayalı bilgilerle O'nun sıfatlarını idrake çalışmaktadır.

İman ile akıl arasında sağladığı dengenin yanı sıra dinî ilimlere gösterdiği ilgiyi hayatının sonuna kadar devam ettirmiş olması da Bîrûnî'nin dinî samimiyetinin bir delili sayılmalıdır. Esas olarak tabiat ilimleriyle uğraşması da Allah'ın kevnî âyetlerini anlamak, kâinatın yapısından ve düzeninden Allah'a ulaşmak, O'nu yüceltmek gayesine yöneliktir. Ancak ilimde katedilen mesafelerin insandan aczi gideremediğine, ilmin son sınırına gelindiğinde ötesini ilâhî ilme havale etmek gerektiğine inanmıştır. ***(Tümer, s. 109-111)***

Bîrûnî eserlerinde sık sık Kur'an âyetlerine başvururken onların çeşitli ilimler açısından yorumlanmasını amaçlamıştır. Belâgat ve i'câzına hayran olduğu Kur'an'ı doğru anlamak ve yorumlamak için bütün ilmî birikimini seferber eden Bîrûnî ilgiyle karşılanan yorumlara ulaşmıştır. ***(İA, II, 638; Takıyyüddin el-Hilâlî, s. XII)***

Ayrıca Bîrûnî'nin eserlerinde dinin önemi, hidayet üzere olma isteği, ilimsiz ibadetin eksikliği, iç ve dış temizlik, ibadetin vazgeçilmezliği, Allah korkusunun fert ve toplum psikolojisi üzerindeki olumlu rolü, dünyevî ihtiraslardan uzak olmanın gerekliliği gibi konulara dair beyanları, dinî inanç ve yaşayışı hakkında önemli ipuçları ihtiva etmektedir.***(el-Ḳānûnü'l-Mesʿûdî, I, 3, 103; Taḥḳīḳ, s. 547; Taḥdîd, s. 5-6, 199; İstiḫrâcü'l-evtâr, s. 4; el-Cemâhir, s. 19-22, 24, 31, 73; el-Âṯârü'l-bâḳıye, s. 67-68, 298).***

İnsanların fikir ve yaklaşımları türlü türlüdür ve dünyanın gelişmesi bu yaklaşımların çeşitliliği ile gerçekleşir.

Biruni, bir eserinde kaleme alma amacını şöyle ifade eder: Evvela kendi nefsim için ki insanın kendisine en yakın olan da odur - ikinci derecede; erdem seven ve erdem yoluna gitmekte olan bizim gibiler için.

İlim, paspas üzerine kuşlar için bırakılan et parçası gibiydi...

Büyük Bilgin, ışık hızının ses hızından çok daha yüksek olduğu kanaatindeydi. O, ışınların Güneş'ten ısıyı taşıdığını ve bunların havadan ve sudan geçtiğini düşünüyordu.

"Ben her kişinin kendi çalışmasında yapması gerekeni yaptım. Öncekilerin başarılarını minnettarlıkla karşılamak, onların yanlışlarını ürkmeden doğrultmak, kendisine gerçek olarak görüneni gelecek kuşağa ve sonrakilereemanet etmek."

"Benim bilimle uğraşma sebebim Ali İmran Suresi 191. ayettir"

Biruni, insanların üç şey yüzünden mutsuz olacağını söylüyordu;

- Kıskançlık yaparak başkalarının elinde olana göz dikmek
- Kendini her konuda insanlardan üstün görmek.
- Fal ve uğursuzluk gibi boş inançlara kapılmak.

Her zaman doğrunun ve gerçeğin peşinde olan Biruni, bu felsefede tüm çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Akla, mantığa ve bilime aykırı olan olguları kesinlikle kabul etmemiştir. Bunu da şu sözlerle dile getirmiştir***;"Sizin aleyhinizde olsa bile gerçeği bulup ortaya çıkartın. Hangi kaynaktan gelirse gelsin gerçeği kabullenmekten kaçmayın."***

Biruni'ye göre kişi yaptığı işten tat almalıdır. İlim hazzı yani hak ve hakikati araştırma zevki en yüksek zevkler arasındadır. O şöyle demektedir: ***"ilim adamına yani ilim hizmetçisine lazım ve kaçınılamaz olan şey, ilmin bütün sahalarında yeterli bir seviyede olamasa bile, ilimler arasında bir ayrım yapmamak herbirini hakkını vermektir. Çünkü ilim güzeldir lezzeti de kalıcıdır. Araştırma boyunca bu lezzet sürer gider. Araştırma bitince lezzette son bulur. İlim adamı kendinden önce gelen ilim adamlarına hor gözle bakmamalı; tevazu ile eserlerine yaklaşıp, istifade etmelidir. Böylece en doğru ve sağlam bilgilere ulaşacak, kusurlu, hatalı bilgilerden uzak durmuş olacaktır."***

ESERLERİ

Biruni muhtelif ilimlere dair 1037 senesine kadar 113 eser yazmıştır. Daha sonra vefat edene kadar 12 sene zarfında ise, 83 eser telif etmiştir. Biruni'nin eserlerini incelediğimizde, onun esaslı bir din kültürü almış ve aldığı bu din ilimleri kültürünü tam anlamıyla hazmetmiş, bütün hayatına ve çalışmalarına sirayet ettirmiş olduğu

görülmektedir. Biruni'nin dehasını ve ilmi başarılarının sırrını esasında onun bu yönünde aramak lazımdır.

Biruni, toplam 180 kadar eser kaleme aldı. En meşhurları şunlardır:

1. el-Âsârü'l-bâkıye 'ani'l-kurûni'l-hâliye: Günümüzde Beyazıt Devlet Kütüphanesinde korunan ve Biruni'nin eski uygarlıklar ile ilgili kronolojik bilgiler verdiği ve astronomiden bahsettiği eseridir.

Biruni'nin ilk ve en büyük eserdir. Çeşitli toplumların kullandığı takvimler ile ilgili bilgi verir. Bkz. Eduard Sachau, Chronologie orientalischer Völker von Alberuni, Leipzig 1878; Maziden Kalanlar (El Âsar el-Bâkiye), Arapçadan çev. Ahsen Batur, Selenge yay. İstanbul 2011.

2. el-Kânûnü'l-Mes'ûdî: El-Kanûn'ül-Mes'ûdî: Biruni'nin Gazneli Sultanı Mesud'a ithafen yazdığı bu eserinde astronomi,astroloji,jeodezi,coğrafya ve meteroloji konusunda yaptığı çalışmalara yer vermiştir.el-Kânûnü'l-Mes'ûdî, C. I-III, Haydarabad 1954-1956.En büyük eseridir. Astronomiden coğrafyaya kadar birçok konuda yenilik, keşif ve buluşları içine alır.

3. Tahkîku mâ li'l-Hind min makûletin makbûletin fi'l-'akl ev merzûle: Biruni'nin 1030 yılında Hindistan'da kaleme aldığı bu eserde Hint kültürü,tarihi ve coğrafyasından bahsetmiştir.

Hindoloji alanında yazılan ilk eserdir. E. Sachau, Alberuni's India: an account of the religion, philosophy, literature, geography, chronology, astronomy, customs, laws and astrology of India about A.D. 1030, C. I-II, London 1888; Tahkîku Mâ Li'l-Hind Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan, yay. haz. Ali İhsan Yitik, çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara 2015. Hind Tarihi, dini, ilmi ve coğrafyası hakkında geniş bilgi verir.

4. Tahdîdü nihâyâti'l-emâkin li-tashîhi mesâfâti'l-mesâkin: İstanbul Kütüphanesinde bulunan bu değerli eserde Biruni farklı şehirler arası enlem ve boylamı bulma, kıbleyi tayin etmenin yanı sıra coğrafi,astronomik,astrolojik ve jeolojik bir takım bilgilere de yer vermiştir.

Jamıl Ali, The determination of the coordinates of positions for the correction of distances between cities, Beyrut 1967; E.S. Kennedy, A commentary upon Biruni's Kitab tahdid al-Amakin: an 11th century treatise on mathematical geography, Beyrut 1973;

Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin, çev. Kıvameddin Burslan, trans. haz. Melek Dosay Gökdoğan – Tuba Uymaz, TTK, Ankara 2013.Bu eseriyle Biruni, yepyeni bir ilim dalı olan Jeodezi'nin temelini atmış, ilk harcını koymuştu.

5. Kitâbü'l-Cemâhir fî Mâ'rifet-i Cevâ-hir: Birçok disiplini içerisinde barındıran bu eserinde psikoloji,fizyoloji,sosyoloji,tıp,kimya ve madencilik ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu eserinde yer verdiği çalışmasında 23 katı ve 6 sıvı maddenin özgül ağırlığını günümüzdeki değerlerine çok yakın şekilde tespit etmiştir.

Cevherlerin bilinmesine dair kitap. Siyasi, kültürel, ahlaki, tarihi başta olmak üzere Biruni'nin çeşitli alanlardaki saptamalarını içermektedir. A. M. Belenichkov on pp. 1-248 of: Sobranie Svedenii dlya poznaniya dragotsennostei (Mineralogiya), Moscow, Izdatelstvo Akademia Nauk SSSR, 1963; Hakim Muhammed Said with commentary by Sami Hamarneh, Al-Biruni: The book Most Comprehensive in Knowledge on Precious Stones, İslamabad 1989; Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir), çev. Emine Sonnur Özcan, TTK, Ankara 2017. 7) es-Saydele fi't- Tıb: Tıp, eczacılık, botanik ve filolojiden müteşekkil bir eserdir. Al-Biruni's Book on Pharmacy and Materia Medica, Karachi 1973; Kitâbü's-Saydana Fî't-Tıb, çev. Esin Kahya, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2011.

6. Kitâbü't-Tefhîm fî Evâili Sıbaâti't-Tencîm: Yıldızlar hakkındaki bu eseri genellikle soru cevap şeklinde olup 1029 yılında tamamlamıştır.

Matematik, astronomi, astroloji ve coğrafya gibi konuları içermektedir. R. Ramsay Wright: The Book of Instruction in the Elements of the Art of Astrology by al-Biruni. London 1934; Kitab-ı Tefhim, yay. haz. Celaleddin Hümai, Tahran 1319.Yıldızlar İlmine Giriş.

7. Kitâbü's-Saydele fî Tıp: Biruni'nin bu eserinde tıp ve eczacılıkla ilgili bilgiler vermiştir. Bu eser 1930 yılında Bursa'nın Kurşunlu Cami kütüphanesinde bulunmuştur.

Eczacılık Kitabı. İlaçların, şifalı otların adlarını altı dildeki karşılıklarıyla yazmış.

8. Kitâbu Batenceli'l-Hindî: Hindoloji alanındaki bir diğer çalışmasıdır. Hellmut Ritter, "al-Bīrūnī's übersetzung des Yoga-Sūtra

des Patañjali", Oriens, IX/2, 1956, s. 165-200; Mehmet İlhan, Hammet Arslan, "Bîrûnî'nin "Kitâbu Batenceli'l-Hindî" İsimli Risalesi Yogasutra'nın Bir Çevirisi midir?", Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, C. X, sy. El Biruni, İstanbul 2013, s. 25-84.

9. Kitâb fi'sti'âbi'l-vücûhi'l-mümkine fî san'a-ti'l-asturlâb: Biruni'nin usturlap hakkındaki eseridir. İsti'âb'u-l Vücuh el-Mümküne Fî San'ati'l-asturlâb Muhammed bin Ahmed Ebu Reyhan el-Biruni, tashih ve tahkik Muhammed Ekber Cevadi el-Hasani, Meşhed 1380

10. Risâle fî Fihristi kütübi Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî; Biruni'nin kendisinin ve Râzî'nin eserlerini kaydettiği risaledir. Fihrist-i Kitâbhâ-i Razi ez Ebu Reyah Muhammed Bin Ahmed Biruni, haz. Mehdi Muhakkik, Tahran 1352

11. Makâle fi'stihrâci'l-evtâr fi'd-dâ'ire bi-havvâssı'l-hatti'l-münhanî fîhâ: Biruni'nin matematik ile ilgili eseridir. H. Suter, "Das Buch der Auffindung der Sehnen im Kreise", Bibliotheca Mathematica, Dritte Folge, 11, 1910-11, s. 11-78.

12. İfrâdü'l-makâl fî emri'l-ezlâl: Biruni'nin gölgeler üzerine yazdığı eserdir. E. S. Kennedy, The Exhaustive Treatise on Shadows, C. I-II, Halep 1976.

13. Makâle fî Hikâyeti Tarîkı'l-Hind Fi'stihrâci'l-'umr: Hintlilerin yaş tespiti hakkında malumat veren bir risaledir. Zeki Velidi Togan, "Al-Bîrûnî'nin Hikâyat Tarîq Ahl-Hind Fî İstixrâc al-'Umr Nam Risalesi", İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, I/1-4, İstanbul 1953, s. 183-184.

BİBLİYOĞRAFYA

Beyrunî'ye Armağan, TTK., Ankara 2011.Bilim Tarihçisi Fuat Sezgin, konuşan: Sefer Turan, Timaş Yay., İstanbul 2010.el-Biruni, Kitabü's-Saydana Fî't-Tıb, çev. Esin Kahya, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2011.Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevahir), trc. Emine Sonnur Özcan, TTK., Ankara 2017.Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Biruni'nin Gözüyle Hindistan, çev. Kıvameddin Burslan, yay. haz.,Ali İhsan Yitik, TTK., Ankara 2018.Muhammed Hüseyn-i Tebrîzî, Burhân-ı Ḳāṭıʿ (nşr. Muhammed Muîn), Tahran 1330 hş./1951, nâşirin notu, I, 336.Bîrûnî, el-Âṯârü'l-bâḳıye ʿani'l-ḳurûni'l-ḫâliye (nşr. C. E. Sachau), Leipzig 1879 ⟶ Leipzig 1923, s. 3, 10, 36-39, 52, 67-68, 135, 184, 196-198, 201-202, 212-213, 238-239, 248, 257, 298, 329-332, 338.Kitâbü Taḥḳīḳi mâ li'l-Hind min maḳūletin maḳbûletin fi'l-ʿaḳl ev merẕûle (nşr. C. E. Sachau), Haydarâbâd

1958, s. 14-18, 148, 367; a.e.: Alberūnī's India (trc. C. E. Sachau), Lahore 1962-78, I-II.Taḥdîdü nihâyâti'l-emâkin li-taṣḥîḥi mesâfâti'l-mesâkin (nşr. Muhammed b. Tâvît et-Tancî), Ankara 1962, s. 3-11, 14-16, 35, 80-81, 135-136, 199, 212-214, 234, 236, 248, 270, 313-314.The Determination of the Coordinates of Cities (trc. Jamil Ali), Beyrut 1967.el-Ḳānûnü'l-Mesʿûdî fi'l-heyʾe ve'n-nücûm (nşr. S. H. Bârânî), Haydarâbâd 1954-56, I, 3, 103, 255-258; II, 609, 612, 688, 1193; III, 1469, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi.Kitâbü'l-Cemâhir fî maʿrifeti'l-cevâhir (ed. F. Krenkow), Haydarâbâd 1936, s. 9-10, 23, 24, 27, 31, 73, 182, 205-206, 215, 219.Kitâbü't-Tefhîm fî evâʾili ṣınâʿati't-tencîm: The Book of Instruction in the Elements of the Art of Astrology (trc. ve nşr. Ramsay Wright), London 1934.Kitabü's-Saydele fi't-tıb Mukaddimesi (trc. Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul 1937, s. 31, 33, 34.Épître de Bērūnī contenant le répertoire des Ouvrages de Muḥammad b. Zakarīyā al-Rāzī (ed. P. Kraus), Paris 1936.Temhîdü'l-müstaḳar li-taḥḳīḳi maʿne'l-memer (Resâʾilü'l-Bîrûnî III içinde), Haydarâbâd 1948, s. 13-17, 3637.Ḥikâyetü ṭarîḳı ehli'l-Hind fi'stiḫrâci'l-ʿumr (nşr. Z. V. Togan), İTED, I/1-4 (1954), ek, s. 1-25.Fihristü Kütübi Muḥammed b. Zekeriyyâ er-Râzî, Bibliotheek Leiden, nr. 133.– İbn Sînâ, "el-Esʾile ve'l-ecvibe" (nşr. Muhammed Tancî), Beyrunî'ye Armağan, Ankara 1974, s. 261-301.İbn Cülcül, Ṭabaḳātü'l-eṭıbbâʾ ve'l-ḥükemâʾ (nşr. Fuâd Seyyid), Kahire 1955, s. 17.Ebü'l-Fazl el-Beyhakī, Târîḫ-i Beyhaḳī (Târîḫ-i Mesʿûdî), Tahran 1326/1908, II, 809, 811 vd.Nizâmî-i Arûzî, Çehâr Maḳāle (nşr. Muhammed Muîn), Tahran 1333 hş., VIII; XLIX, 414-415.Sem'ânî, el-Ensâb, II, 363.Beyhakī, Tetimme, s. 62-64.Yâkūt, Muʿcemü'l-üdebâʾ, London 1923, VI, 149, 308-312, 638.İbnü'l-Esîr, el-Lübâb, s. 161.İbn Ebû Usaybia, ʿUyûnü'l-enbâʾ, Beyrut 1957, III, 29.İbrâhim b. Muhammed Gazanfer et-Tebrîzî, el-Müşâṭa li-risâleti'l-Fihrist, Bibliotheek Leiden, nr. 133.Keşfü'z-zunûn, I, 9.Hânsârî, Ravżâtü'l-cennât, İsfahan 1226, I, 68.L. Leclerc, Histoire de la médecine arabe, Paris 1876, I, 480-482.Suter, Die Mathematiker, s. 98-100.Sâlih Zeki, Âsâr-ı Bâkıye, İstanbul 1329/1911, I, 169-178.C. de Vaux, Les penseurs de l'Islam, Paris 1921-26, II, 75-87, 215-217.Sayyid Hasan Barani, Al-Bīrūnī, His Life and Works, Aligarh 1927. "Muslim Research in Geodesy", Al-Bīrūnī Commemoration Volume, Calcutta 1951, s. 1-52. "Al-Biruni's Scientific Achievements", Indo-Iranica, V/4, Calcutta 1953, s. 37-48. "Ibn Sina and Al-Beruni, A Study in Similarities and Contrasts", Avicenna Commemoration Volume, Calcutta 1956, s. 3-14.Serkîs, Muʿcem, II, 615-616.Bayur, Hindistan Tarihi, I, 13, 238.Barthold, İslâm Medeniyeti, s. 52.Taqi al-Hilali, Die Einleitung zu al-Biruni's Steinbuch, Gräfenhainchen 1941, s. XII.Brockelmann, GAL, I, 626-627; Suppl., I, 870-875.E. Wiedemann, "Bîrûnî", DMİ, IV, 397 vd.Hediyyetü'l-ʿârifîn, II, 6566.Sarton, Introduction, Baltimore 1953, I, 707-709.I. J. Krachkovsky, Târîḫu'l-edebi'l-coğrâfî el-ʿArabî (trc. Selahaddin Osman Hâşim), Moskova 1957, s. 245-258.Aydın Sayılı, The Observatory in Islam, Ankara 1960, s. 56-61, 64-69, 71-94. "Bîrûnî", TTK Belleten, XIII/49 (1949), s. 53-89. "Doğumunun 1000. Yılında Beyrunî", Beyrunî'ye Armağan, Ankara 1974, s. 1-40. "Beyrunî ve Bilim Tarihi", a.e., s. 67-81. "Ebû Nasr Mansur'un Sinüs Kanununun Tanıtı

Üzerine Beyrunî'nin Mektubu", a.e., s. 169-182.Seyyed Hossein Nasr, An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines, Cambridge 1961, s. 107-176; London 1978, s. 107-174.Science and Civilization in Islam, Cambridge 1987, s. 50-51, 137-138, 144-145.An Annoted Bibliography of Islamic Science, Tahran 1975, I, 198-208; II, 178-184. "el-Bîrûnî ve İbn Sina Arasındaki Büyük Tartışma 24 ve 17 Yaşındaki İki Dahi Evrenin Özellikleri Üzerinde Tartışıyor", Görüş, Haziran 1974, s. 27-29. "Bağımsız Bir Filozof", a.e., s. 38-41. "Abū Raihān al-Bīrūnī", HI, II/2 (1979), s. 91-97.H. Corbin, Histoire de la Philisophie Islamiques, Paris 1964, s. 208-210.Sezgin, GAS, V, 375-383; VI, 261-276; VII, 188-192, 288-292.Ali Ahmed eş-Şehhât, Ebü'r-Reyḥân el-Bîrûnî, Kahire 1968.E. S. Kennedy, A Commentary upon Bīrūnī's Kitāb Taḥdīd al-Amākin, Beirut 1973.Zebîhullah Safâ, Al-Bîrûnî, Ses oevres et ses idées, Tahran 1973.Mübahat Türker Küyel, "İbn Sinâ «On Sorunun Karşılıkları»nı Beyrûnî İçin mi Yazmıştır?", Beyrunî'ye Armağan, s. 83-87.J. Christoph Bürgel, "Some New Material Pertaining to the Quotations from Plato's Phaido in Bîrûnî's Book on India", a.e., s. 127-135.F. Rosenthal, "On Some Epistemological and Methodological Presuppositions of al-Bîrûnî", a.e., s. 145-167.Muhammed Tancî, "Beyrûnî'nin İbn-i Sînâ'ya Yönelttiği Bazı Sorular, İbn-i Sînâ'nın Cevapları ve Bu Cevaplara Beyrûnî'nin İtirazları", a.e., s. 231-301.A. Süheyl Ünver, "Ebu Reyhan el-Beyrunî'nin Farmakoloji ile İlgili Görüşleri", a.e., s. 41-54.Günay Tümer, Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dini, Ankara 1975; 1986.Abdullah Ni'me, Felâsifetü'ş-Şîʿa, ḥayâtühüm ve ârâʾühüm, Beyrut 1987, s. 412-433.Ziauddin Ahmad, "Al-Bīrūnī (His Life and his Works)" IC, V (1931), s. 343-351; VI (1932), s. 363-369.Max Meyerhof, "Das Vorwort zur Drogenkunde des Bērūnī", Quellen und Studien zur Geschichte der Naturwissenschaften, III, Berlin 1932, s. 147-208.H. Ritter, "Werke al-Bīrūnī's", Orientalia, I, İstanbul 1933, s. 74-78.M. Krause, "Albīrūnī ein iranischer Forscher des Mittelalters", Isl., sy. 26 (1942), s. 1-15.Najib-Ullah, "Abouraihan Al-Beiruni and His Time", Afghanistan, VI/1 (1951), s. 17-40.Celal Saraç, "İslam Dünyasında Matematiğin Doğuşu ve Gelişmesi", AÜİFD, I/72 (1953).Zeki Velidi Togan, "el-Bîrûnî ve Hareket-i Arz", İTED, I/1-4 (1954), s. 90-94.Fatin Gökmen, "Bîrûnî", İA, II, 635-647.A. B. Khalidov, "Dopolneniya k tekstu «Khronologii» al-Bīrūnī po Leningradskoy i stanbul'skoy rukopisyam (Leningrad ve İstanbul Nüshalarına Göre Biruni'nin el-Âsâru'l-Bakiye'sine İlaveler)", Palestinskiy Sbornik, IV/67 (1959), s. 147-171.Sevim Tekeli, "Bîrûnî'de Güneş Parametrelerinin Hesabı", TTK Belleten, XXVII/105 (1963), s. 25-36.Fâdıl et-Tâî, "Maʿa'l-Bîrûnî fî Kitâbî'ş-Şaydene", MMİIr., sy. 18 (1969), s. 13-43.S. M. Ahmad, "Road-System of India as Described by al-Biruni", Medieval India, sy. 2 (1972), s. 1-2.B. Gafurov, "El-Biruni, Bin Yıl Önce Orta Asya'da Yaşayan Evrensel Bir Deha", Görüş, Haziran 1974, s. 4-9.M. Salim Atchekzai, "Bilimsel Gözlemin Öncüsü", a.e., s. 16-19.Hakim M. Said, "Ortaçağ İslâm Dünyasında Eczacılığın Babası", a.e., s. 32-37.Sabîh Sâdık el-Hakîm, "el-Bîrûnî el-ʿâlimü'l-ʿArabî el-İslâmî el-Ḫâlid", el-Lisânü'l-ʿArabî, XI/1, Bağdad 1974, s. 141-152.Arslan Terzioğlu, "Al-Biruni «973-1051» ein grosser Türkischer

universal gelehrter am hofe der Ghasnawiden. Gazneliler Devrinin Büyük Türk Alimi al-Biruni «973-1051»", Haseki Tıp Bülteni, XII/3, İstanbul 1974, s. 340-363.Fadlullah Rızâ, "Sîmâ-yı ʿİlmî-yi Ebû Reyḥân Bîrûnî", Rehnümâ-yı Kitâb, XVII, Tahran 1353 hş., s. 473-488.Ahmed-i Münzevî, "Kârnâme-i Bîrûnî", a.e., s. 580-585.Sami K. Hamarneh, "The Pharmacy and Materia Medica of al-Bīrūnī and al-Ghāfigī. A Comparison", Pharmacy in History, sy. 18 (1976), s. 3-12.Kamal Muhammad Habib, "The Kitāb al-Ṣaidana: Structure and Approach", Studies in History of Medicine, I/1, New Delhi 1977, s. 63-79.Rana M. N. Ehsan Elahie, "Sources of Kitāb al-Ṣaidana of al-Bīrūnī", a.e., I/2 (1977), s. 118-121.Zeki Çıkman, "El-Bîrûnî'nin Tıp Alemindeki Yeri", Tıp Dünyası, sy. 9-10, İstanbul 1980/53, s. 180-188; sy. 11-12 (1980/53), s. 251-260.I. Whitaker, "The Present State of Studies of al-Bīrūnī: A Survey and Bibliography", Annali (Istituto Universitario Orientale), XLIII/4, Napoli 1983, s. 591-619.Donald R. Hill, "Al-Bīrūnī's Mechanical Calendar", Annals of Science, sy. 42, Oxford 1985, s. 139-163."Bîrûnî", Özbek Sovet Ensiklopediyası, Taşkent 1971-80, I, 65-71."el-Bîrûnî", Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, Bakü 1976-87, II, 196-197.C. Edmund Bosworth v.dğr., "Bīrūnī, Abū Rayḥān", EIr., IV, 274-287.